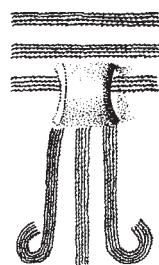


# SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LVIII

2010

ČÍSLO 2



ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV  
NITRA 2010



SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA  
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED  
V NITRE  
HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK  
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA  
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES  
IN NITRA  
GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK  
Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA  
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES  
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN  
IN NITRA  
SCHRIFTLEITER GABRIEL FUSEK  
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

Publikácia vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV  
Staré Slovensko: dejiny Slovenska od praveku po vrcholný stredovek

Zmluva III/1/2009

**SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA**  
LVIII - 2 - 2010

Recenzovaný časopis – Peer-reviewed journal – Rezensierte Zeitschrift

Hlavný redaktor  
Gabriel Fusek

Predsedajúci redakčnej rady  
Matej Ruttkay

Redakčná rada

Václav Furmánek, Luděk Galuška, Milan Hanuliak, Joachim Henning, Ivan Cheben,  
Pavel Kouřil, Elena Mirošayová, Michal Parczewski, Ján Rajtár, Alexander Ruttkay,  
Claudia Theune-Vogt, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka  
Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie  
Beáta Jančíková

---

© Archeologický ústav SAV Nitra, 2010

ISSN 1335-0102

Bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv nesmie byť žiadna časť tejto publikácie reprodukovaná alebo rozširovaná v žiadnej forme - elektronicky či mechanicky vrátane fotokópií, nahrávania, prípadne iným použitím informačného systému vrátane webových stránok.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form - electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádza dva razy do roka  
Evidenčné číslo MK SR 3404/09

Rozširuje / Distribution  
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra  
e-mail: gabriela.holkova@savba.sk

Tlač VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

## OBSAH

### A d r i á n N e m e r g u t

|   |     |
|---|-----|
| Paleoliticé osídlenie v Moravanoch nad Váhom-Dlhej. Výsledky výskumov Juraja Bártu z rokov 1963 a 1990 .....    | 183 |
| Palaeolithic Settlement in Moravany nad Váhom-Dlhá. Results of Juraj Bárta's Excavations in 1963 and 1990 ..... | 205 |

### P e t e r S t a d l e r - N a d e z h d a K o t o v a

|  |     |
|--|-----|
| The Early Neolithic Settlement from Brunn Wolfholz in Lower Austria and the Problem of Typology and Chronology of the Low Bowls with Sharply Curved Wall ..... | 207 |
| Včasnoneoliticé sídlisko Brunn Wolfholz v Dolnom Rakúsku a problematika typológie a chronológie nízkych mís s ostro zahnutými stenami .....                    | 228 |

### J u r a j P a v ú k

|   |     |
|---|-----|
| Neuere äneolithische Kupferfunde aus der Westslowakei .....   | 229 |
| Novšie eneolitické medené nálezy zo západného Slovenska ..... | 240 |

### E g o n W i e d e r m a n n

|  |     |
|--|-----|
| Šnúrová epistéma - kultúrny kód spletených povrázkov ..... | 243 |
| The Cord Episteme - Cultural Code of Wound Cords .....     | 257 |

### O n d r e j O ž d á n i

|  |     |
|--|-----|
| Poznámky k výskytu keramiky cudzej provenience na juhozápadnom Slovensku počiatkom strednej doby bronzovej .....         | 259 |
| Anmerkungen zum Vorkommen der Keramik fremder Provenienz in der Südwestslowakei am Anfang der mittleren Bronzezeit ..... | 271 |

### M a r c i n S. P r z y b y ɿ a - J á n B e l j a k

|  |     |
|--|-----|
| Bronzezeitliche Siedlung von Liptovský Trnovec ..... | 273 |
| Osada z doby bronzovej v Liptovskom Trnovci .....    | 307 |

### I v a n C h e b e n - M a t e j R u t t k a y

|   |     |
|---|-----|
| Römische Militärausrüstungsgegenstände aus dem germanischen Grubenhaus in Cífer ..... | 309 |
| Nálezy rímskeho vojenského výstroja z germánskej zemnice v Cíferi .....               | 334 |

### G a b r i e l F u s e k - L a d i s l a v O l e x a - J o z e f Z á b o j n í k

|  |     |
|--|-----|
| Nové sídliskové nálezy z Nižnej Myšle. K problematike včasnoslovanského osídlenia horného Potisia .....        | 337 |
| Neue Siedlungsfunde aus Nižná Myšľa. Zur Problematik der frühslawischen Besiedlung im oberen Theißgebiet ..... | 361 |

**In memoriam**

- Zomrel Hans Quitta (\* 1925 - † 2010)  
*(Juraj Pavúk)* ..... 365

**Spomienka**

- Eckehart Schubert (\* 1934 - † 2006)  
 Spomienka na významného nemeckého archeológa a jeho vzťah k Slovensku  
*(Tiberius Bader, preložila Susanne Stegmann-Rajtár)* ..... 367

**Jubileá**

- Jan Machník osemdesiatročný  
*(Matej Ruttkay, Jozef Vladár)* ..... 371
- Prof. Dr. Werner Jobst a Slovensko. Príspevok k životnému jubileu  
*(Mária Novotná, Klára Kuzmová)* ..... 375
- K životnému jubileu doc. PhDr. Marie Dufkovej, CSc.  
*(Mária Novotná, Klára Kuzmová)* ..... 377

**Správy**

- XI. konferencia „Doba popolnicových polí a doba halštatská“  
*(Vladimír Mitáš)* ..... 379
- Konferencia „Kultúra včasného stredoveku Bulharska a Slovenska“  
*(Danica Stašková-Štukovská)* ..... 383

**Recenzie**

- Celine Wawruschka: Frühmittelalterliche Siedlungsstrukturen in Niederösterreich  
*(Gabriel Fusek)* ..... 387
- Borivoj Nechvátal et al.: Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum  
*(Milan Hanuliak)* ..... 388
- Václav Furmanek: Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí.  
 Ragyolc. Az uramezős kultúra népének települése  
*(Vladimír Mitáš)* ..... 390
- Marcin S. Przybyła: Intercultural contacts in the Western Carpathian area at the turn  
 of the 2<sup>nd</sup> and 1<sup>st</sup> millennia BC  
*(Vladimír Mitáš)* ..... 391
- Colin Renfrew: Prehistória. Formovanie ľudskej myслi  
*(Martin Odler)* ..... 395
- Peter Melichar/Wolfgang Neubauer (Hrsg.): Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Niederösterreich  
*(Peter Tóth)* ..... 396

- Skratky - Abkürzungen - Abbreviations** ..... 401

# PALEOLITICKÉ OSÍDLENIE V MORAVANOCH NAD VÁHOM-DLHEJ

Výsledky výskumov Juraja Bártu z rokov 1963 a 1990

ADRIÁN NEMERGUT

**Palaeolithic Settlement in Moravany nad Váhom-Dlhá. Results of Juraj Bárta's Excavations in 1963 and 1990.** The study presents a more complex compilation of J. Bárta's revisory excavations at Moravany nad Váhom-Dlhá site that were realised in 1963 and 1990. It describes in more details the methods used in the research, stratigraphic situation at the site and the analysed collection of chipped stone industry as well. Stone artefacts were found mostly in two layers one closely above the other. The cultural layer purportedly occurred in a fossil earth under topsoil prevailingly and rarely also in a layer of light loess. The collection consists of 5012 stone artefacts. They are mostly made of local raw materials, such as radiolarites and quartz. Imported raw materials, obsidian and limnosilicate, are less frequent. The range of raw materials is complemented with silicified sandstone. As the technology of chipped stone artefacts is concerned, a stone waste is the most numerous, which is followed by unretouched flakes, retouched tools, unretouched blades and cores. The most frequent implements are leaf-shaped points - the type with rounded base - and their fragments of various sizes and in connection with the retouch type in three variants: with overall flat retouch, partial flat retouch and without flat retouch. Their production at the site is documented by finds of semi-products and waste as well. Retouched blades and flakes are rather frequent, too. End-scrapers, side-scrapers, burins and combined tools are less frequent. Analysis of the tools technology and typology help date the site settlement into the Szeletian period. This is connected with the frequent occurrence of flat retouch on leaf-shaped points and on some other retouched tools as well. The stone tools composition with ample amount of leaf-shaped points, end-scrapers, side-scrapers, etc. together with usage of local raw materials and a big share of flakes in comparison to blades are typical characteristics. The site at Moravany nad Váhom-Dlhá is pointed out to have a big potential for deeper comprehension of the transitional period between the Middle and Upper Palaeolithic and its significance in prehistory.

Key words: Slovakia, older phase of Upper Palaeolithic, Szeletian, chipped stone industry, leaf-shaped points.

## ÚVOD

Sídliskový areál v Moravanoch nad Váhom patrí v súvislosti s mladopaleolitickým vývojom západného Slovenska nepochybne medzi kľúčové. Za jedno z najdôležitejších sídlisk v tomto areáli možno s určitosťou označiť sídlisko v polohe Dlhá. Známe sa stalo vďaka nálezom početnej kolekcie plošne retušovaných artefaktov, ktoré neskôr vymedzili osobitný typ - listovitý hrot typu Moravany-Dlhá (Zotz 1951, 183). Napriek svojej jedinečnosti neboli výsledky výskumov z tejto lokality, s výnimkou menších prác L. Zotza (1951), G. Freundovej (1952) a J. Bártu (1960; 1967; 1970), nikdy komplexnejšie spracované. Táto skutočnosť bola dôvodom na spracovanie niektorých z výskumov. Z dostupného nálezového materiálu a príslušnej dokumentácie v depozitári Archeologického ústavu SAV v Nitre túto možnosť ponúkli výlučne výskumy J. Bártu z rokov 1963 a 1990.<sup>1</sup>

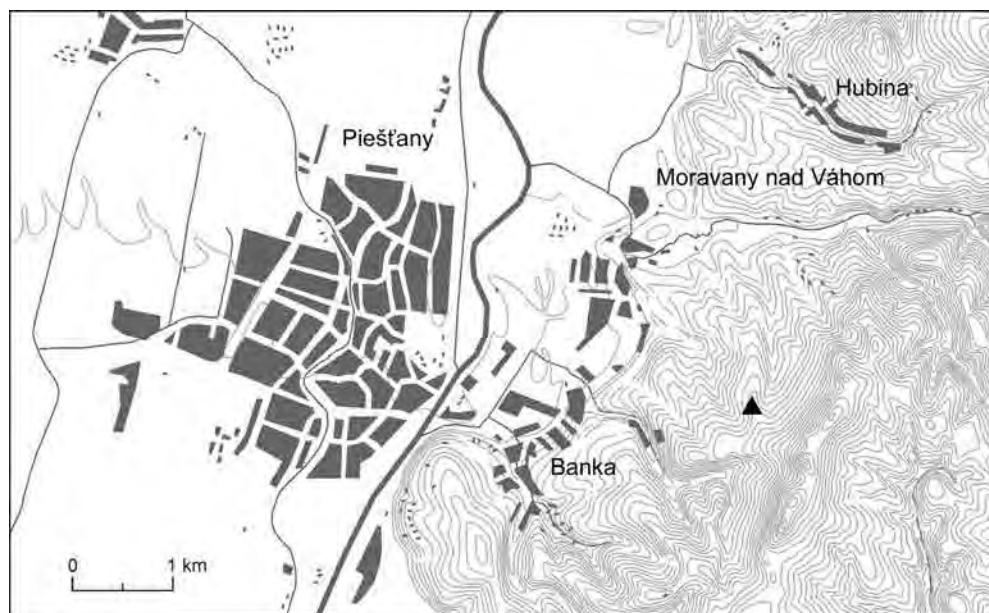
## POLOHA LOKALITY

Lokalita Moravany nad Váhom-Dlhá sa rozkladá na juhozápadných svahoch pohoria Považský Inovec na ľavom brehu rieky Váh (obr. 1). V katastri obce je známe paleolitické osídlenie z viacerých polôh. Tie sa vďaka svojim unikátnym objavom



Obr. 1. Moravany nad Váhom na mape Slovenska.

<sup>1</sup> Ďakujem prof. RNDr. A. Přichystalovi, CSc., za odbornú konzultáciu pri určovaní surovinového zloženia kamennej industrie, ako aj doc. PhDr. M. Olivovi, CSc., doc. PhDr. Ľ. Kaminskej, CSc., a Ing. P. Škrdlovi, PhD., za cenné prípomienky a rady pri tvorbe textu.



Obr. 2. Moravany nad Váhom-Dlhá v rámci Považského Inovca.

radia medzi najvýznamnejšie v rámci územia Slovenska. Samotná poloha Dlhá sa nachádza asi 2,5 km juhovýchodne od intravilánu obce (obr. 2). S nadmorskou výškou okolo 330 m tak prevyšuje Váh o necelých 170 m. Jej umiestnenie na sprašovom chrbte so sklonom na sever do údolia Váhu poskytuje vynikajúci výhľad do širších oblastí vážskej nivy. Tá je v okolí Piešťan široká asi 8-9 km. Jadro Považského Inovca je budované zo žuly a ruly, s permskými pieskovcami na jeho západnom okraji. Na túto sériu hornín boli navievané mohutné vrstvy mezozoických sedimentov spodného subtatranského príkrovu s hrúbkou až do 20 m. Tento mohutný sprašový pokryv vyrovnáva tzv. abráznu plošinu v podhorí Považského Inovca, čím vytvára 2 km širokú plošinu v nadmorskej výške 200-350 m, s bohatými náleziskami zo staršej doby kamennej (Hynie 1927, 621 n.).

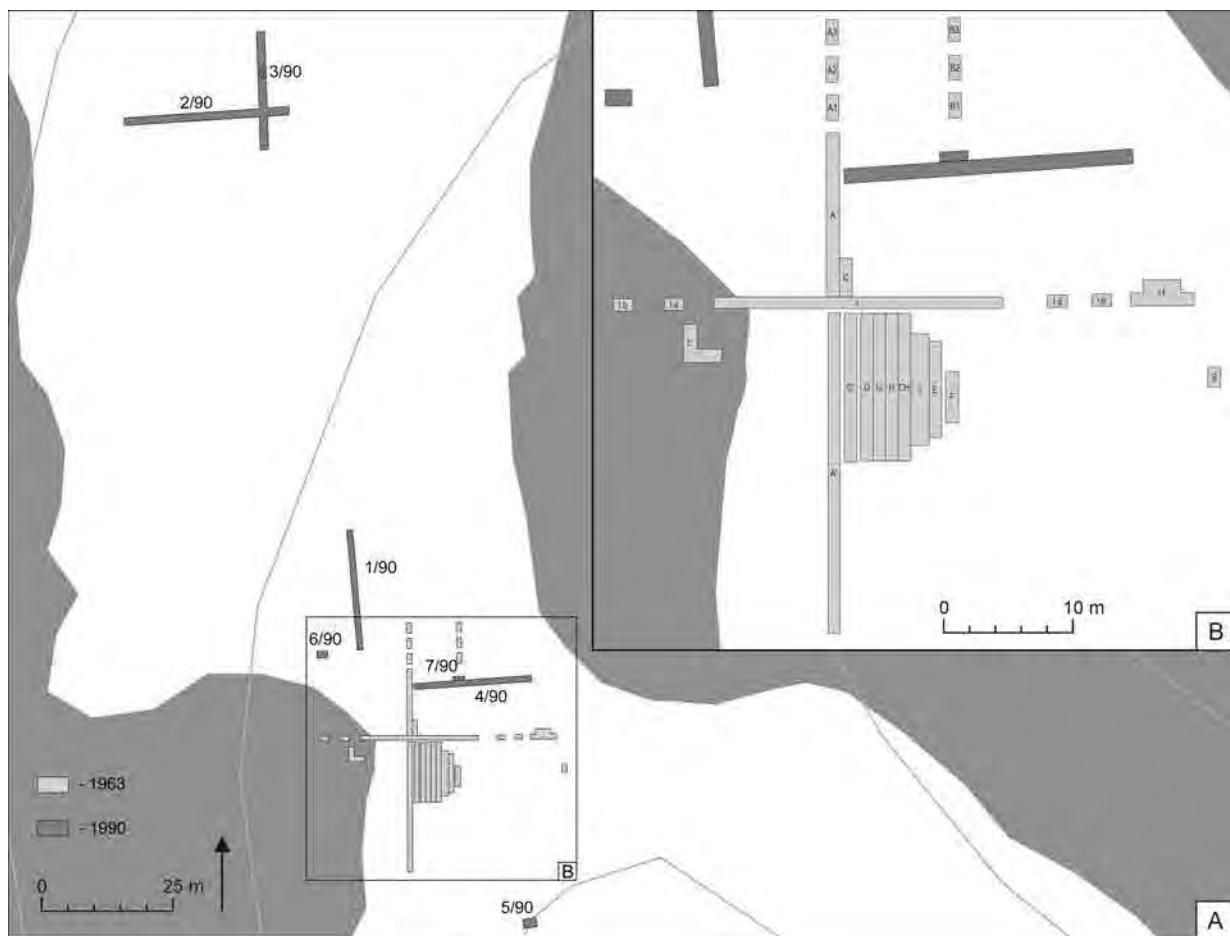
#### DEJINY VÝSKUMU

Lokalitu v tridsiatych rokoch minulého storočia objavil amatérsky archeológ V. Vlk (Zotz/Vlk 1939, 76). S prvým systematickým archeologickým výskumom začal až L. Zotz, ktorému sa v roku 1943 podarilo potvrdiť paleolitické osídlenie skúmanej polohy (Zotz 1951, 181). Získaný nálezový materiál ju vo vtedajšej odbornej verejnosti preslávil svojou jedinečnosťou v celosvetovom meradle. Stalo sa tak na základe početného súboru (okolo 200 ks) plošne retušovaných artefaktov - listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá (Zotz 1951, 183). Napriek

svojmu významu časť nálezového súboru je dodnes nezvestná. Ďalšia časť Zottových nálezov zostala uložená v depozitári Balneologickeho múzea v Piešťanoch a na Karlovej univerzite v Prahe, kde predtým L. Zotz pôsobil. Materiál však neboli nikdy komplexne spracovaný, ale iba sčasti publikovaný (Bárta 1960; Freund 1952; Zotz 1951). V roku 1946 na predošlý terénny výskum častočne nadviazali F. Prošek a K. Absolon (Absolon 1947, 6; Nerudová/Valoch 2009). Posledné väčšie - systematické archeologické výskumy boli realizované pod vedením J. Bártu. Patria k nim revízne výskumy z rokov 1963 a 1990, ktorých výsledky boli vyhodnotené len v čiastkových štúdiách (Bárta 1967; 1970). Naposledy sa v roku 2008 uskutočnil na lokalite revízny výskum za účelom zistenia stratigrafickej situácie lokality (Kaminská/Nemergut/Žaár, v tlači).

#### METÓDA VÝSKUMU A NÁLEZOVÁ SITUÁCIA

Výskum v roku 1963 trval takmer dva mesiace. Celkovo sa vtedy preskúmalo približne 150 m<sup>2</sup>. Na skúmanej ploche bolo vytyčených v tesnej blízkosti vedľa seba 25 sond (obr. 3). Celkové rozmiestnenie sond nebolo zafixované v teréne a plán tak obsahuje iba zakreslené sondy bez vzťahu k okolitému terénu. Z technického denníka výskumu však možno vydedukovať, kde sa pravdepodobne nachádzali. Dôležitá je pritom zmienka o vytyčení „sondy I“. Tá mala byť orientovaná v smere východ-západ, rovnobežne s osou spájajúcou výbežky lesa (obr. 3).



Obr. 3. Moravany nad Váhom-Dlhá. Rozmiestnenie sond (podľa dokumentácie J. Bártu; upravované).

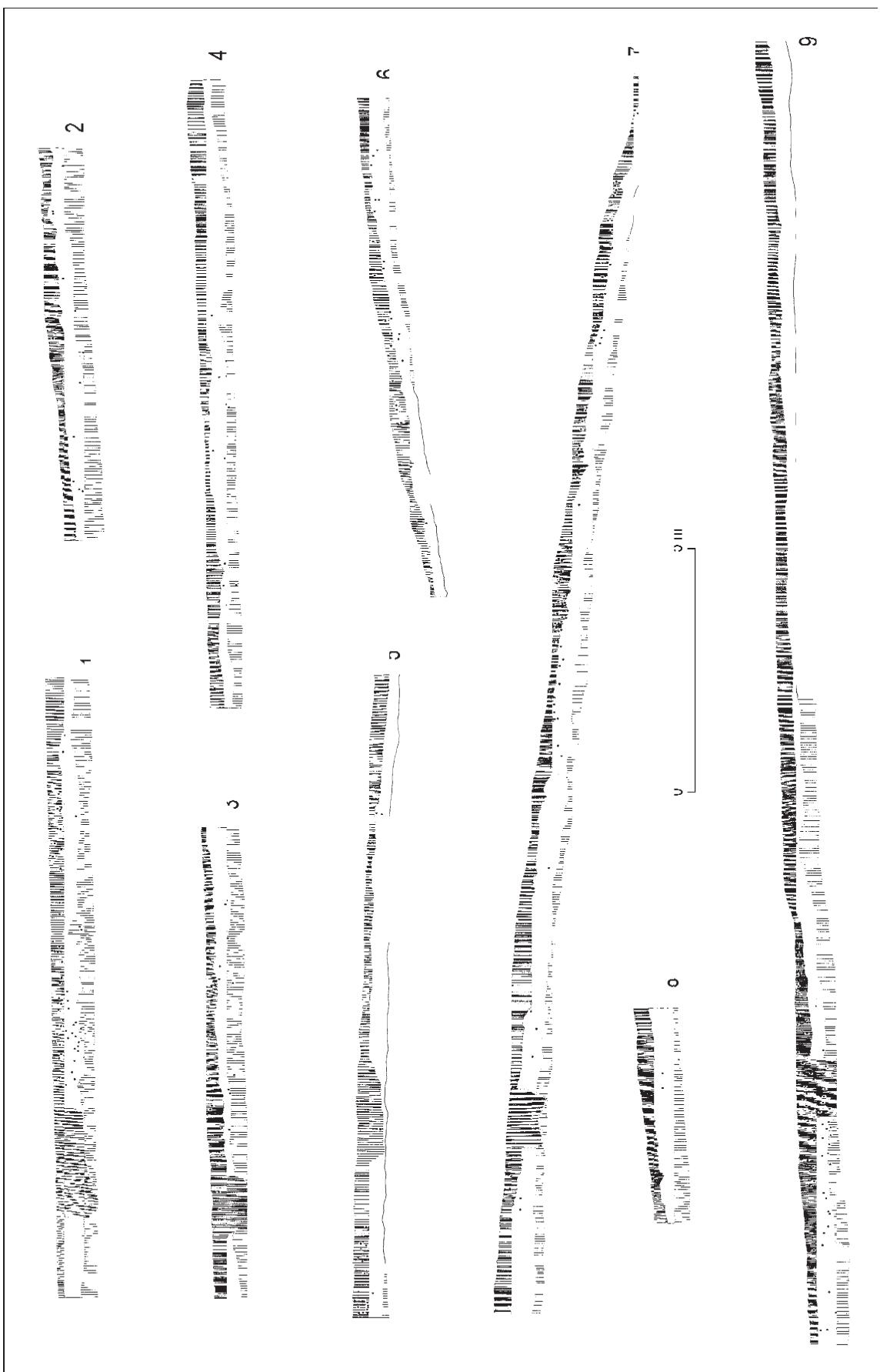
Údajne podľa robotníka, ktorý sa zúčastnil na výskume realizovanom K. Absolonom v roku 1946, bola táto sonda vedená práve v mieste, ktoré vtedy prekopali. Vrstvy v sondách boli odkryvané po 15-20 cm. Vo väčšine prípadov sa nálezy odobrali podľa jednotlivých sond a odkryvaných vrstiev (obr. 4).

V rámci plošného odkryvu sa vyhľiba aj stratigrafická „sonda S“, ku ktorej sa nezachoval žiadny opis. Paradoxne, z ďalšieho výskumu J. Bártu z roku 1990 sa uchovali len opisy vtedy vyhľbených sond, no bez príslušnej vizuálnej dokumentácie. Nakoľko ide o jednu a tú istú lokalitu, možno tieto informácie vzájomne zlúčiť (obr. 5).

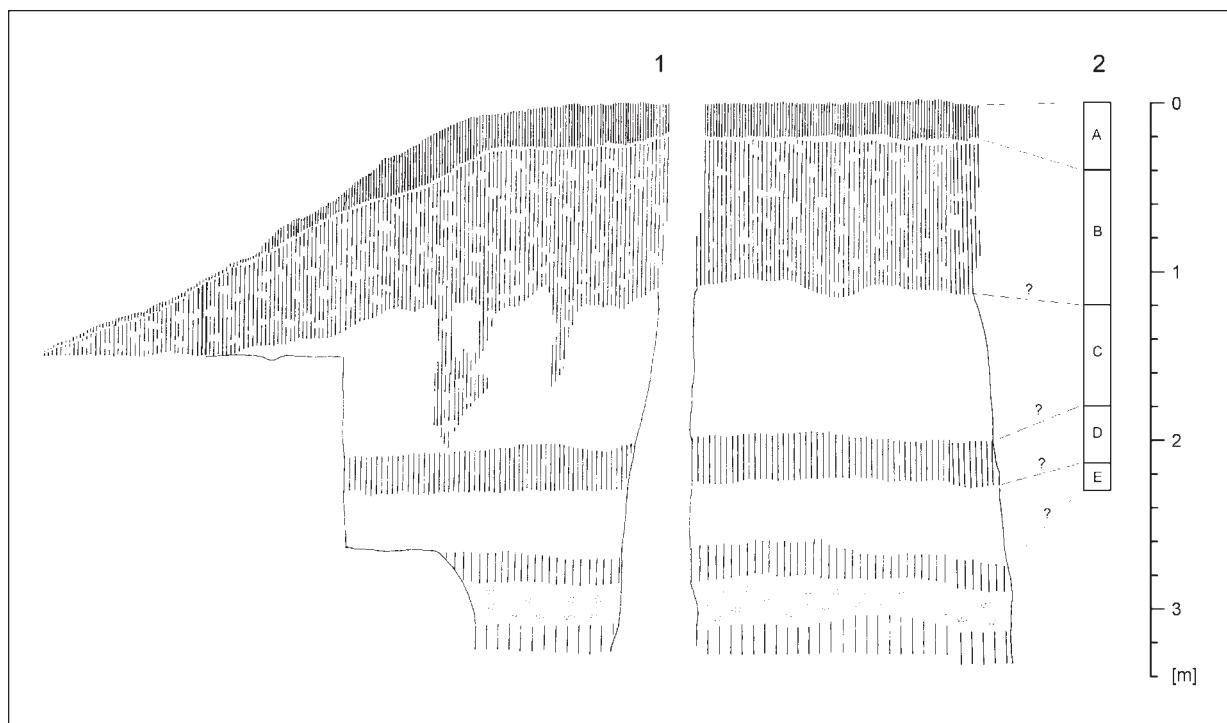
Nálezový materiál pozostáva prevažne zo štiepanej kamennej industrie (4680 ks). Povrchovým zberom sa podarilo získať aj jednu kamennú podložku. Materiál dopĺňajú dva drobné fragmenty zvieracích kostí, pochádzajúce z bližšie neurčených vrstiev. V súvislosti s nálezovým materiálom, dochovanou dokumentáciou výskumu a informáciami z publikácií je zrejmé, že niektoré artefakty sa v súčasnosti v nálezovom súbore nenachádzajú (Bárta 1967, obr.

9: 2, 7, 10). Do akej miery sa momentálny počet artefaktov približuje ich skutočnému počtu, je preto otázne. Artefakty, ako to vyplýva z kresieb profilov (obr. 4), sa nachádzali zväčša v dvoch vrstvách tesne nad sebou. Na základe nálezovej situácie sa kultúrna vrstva vyskytovala prevažne vo fosílnej pôde a ojedinele aj vo vrstve svetlej spraše. Podľa J. Bártu (1970, 39) sa teda nálezy nenachádzali v primárnej polohe. K takýmto zmenám mohlo dôjsť na základe rozsiahlych deflácií a erózie nadložných sprašových pokrovov. Či boli tieto nálezy skutočne v druhotnej pozícii, je sporné. Analýza vzoriek uvedených vrstiev z revízneho výskumu v roku 2008 totiž druhotný posun artefaktov v rámci vrstiev vylúčila (Kaminská et al., v tlači).

Výskum v roku 1990 trval necelý mesiac. Na väčšej ploche lokality bolo vytýčených 7 sond (obr. 3). Zo všetkých bola na nálezy najbohatšia sonda 4/90, po nej početnosťou nálezov nasledovali sondy 7/90 a 6/90. Sondy 3/90, 5/90 a 6/90 boli neskôr využité ako stratigrafické sondy. Celkovo sa podarilo získať kolekciu štiepanej kamennej industrie s počtom 332 kusov. Prehlbovalo sa vždy približne o 10-20 cm.



Obr. 4. Moravany nad Váhom-Dlhá. Profily sond z roku 1963 (podľa dokumentácie J. Bártu; neupravované). 1 - sonda C; 2 - sonda E; 3 - sonda I; 4 - sonda I'; 5 - sonda CH; 6 - sonda A; 7 - sonda A'; 8 - sonda F; 9 - sonda I'.



Obr. 5. Moravany nad Váhom-Dlhá. Korelacia profilov stratigrafických sond (podľa dokumentácie J. Bártu; upravované). 1 - čelný a bočný profil sondy S z roku 1963; 2 - profil sondy 6/90 z roku 1990 (A - ornica; B - žltohnedá nekompaktná pôda; C - hnedošedá nevápnitá pôda; D - šedožltá sprašovitá málo vápnitá vrstva; E - šedožltá prachovitá vrstva s menším obsahom ílu).

Kamenná industria sa sústredovala v hĺbkovom rozmedzí 30-70 cm (sonda 4/90). Zo stratigrafických pozorovaní za zistilo 5 samostatných vrstiev. Zo sprístupnejnej dokumentácie sa, žiaľ, nezachovali žiadne plány znázorňujúce profily stratigrafických sond. Zachovali sa len záznamy opisujúce detailne sled vrstiev jednotlivých sond.

#### Sonda 6/90

- vrstva A (0-40 cm) - ornica;
- vrstva B (40-120 cm) - žltohnedá nekompaktná pôda s hrudkovitou štruktúrou, s výskytom artefaktov v rozmedzí 80-100 cm;
- vrstva C (120-180 cm) - hnedošedá nevápnitá pôda so striedavými tmavšími šmuhami, na báze s klinovitými zátekmi;
- vrstva D (180-215 cm) - šedožltá sprašovitá, no veľmi málo vápnitá vrstva s pseudooglejovými horizontmi belavej farby;
- vrstva E (215-230 cm) - svetlejšia šedožltá prachovitá vrstva s menším obsahom ílu.

#### Sonda 5/90

- vrstva A (0-40 cm) - ornica;
- vrstva B (40-110 cm) - hnedošedá pôda;

- vrstva C (110-160 cm) - žltohnedá pôda;
- vrstva D (160-170 cm) - žltošedá spraš.

#### Sonda 3/90

- vrstva 0-35 cm - ornica;
- vrstva 35-75 cm - tmavohnedá málo škvŕnitá pôda hranolovitého rozpadu;
- vrstva 75-110 cm - tmavohnedá škvŕnitejšia pôda rovnakého rozpadu;
- vrstva 110-140 cm - žltohnedá pôda na báze s výbežkami, pravdepodobne fosílneho rastlinného pôvodu;
- vrstva 140-170 cm - žltošedá spraš.

#### ANALÝZA KAMENNEJ INDUSTRIE

Do analýzy kamennej industrie boli zahrnuté nálezy z obidvoch výskumov (1963, 1990), ako aj z povrchových zberov, ktoré sa realizovali súčasne. Vzhľadom na niektoré nejasnosti súvisiace s nálezovými okolnosťami (pri 40% nálezov nie je jasné ich bližšia lokalizácia v rámci vrstvy a sondy, pri ostatných nálezoch je súčne známe, z ktorých sond pochádzajú, no nie je známe, z ktorých vrstiev) sa súbor analyzoval ako celok.

Tabela 1. Moravany nad Váhom-Dlhá. Technologické skupiny kamennej industrie. R - rádiolarit; L - limnosilicít; K - kremeň; O - obsidián; SP - silicifikovaný pieskovec; N - bližšie neurčená surovina.

|                              | R    | L | K   | O  | SP | N | Spolu | %   |
|------------------------------|------|---|-----|----|----|---|-------|-----|
| Jadrá                        | 31   |   | 1   |    |    | 1 | 33    | 1   |
| Čepele a ich fragmenty       | 394  | 1 | 2   | 3  | 2  |   | 402   | 8   |
| Úštepy                       | 1651 | 2 | 61  | 9  | 10 |   | 1733  | 35  |
| Odpad                        | 2454 |   | 153 | 17 | 4  | 3 | 2631  | 52  |
| Opotrebované čepele a úštepy | 90   |   |     |    |    |   | 90    | 2   |
| Nástroje                     | 122  |   |     |    |    | 1 | 123   | 2   |
| Spolu                        | 4742 | 3 | 217 | 29 | 16 | 5 | 5012  | 100 |

## A. Štiepaná kamenná industria

Vo všeobecnosti je známe, že bohaté náleziská rádiolaritu v oblasti karpatského bradlového pásma podmienili husté osídlenie územia západného Slovenska v staršej dobe kamennej (Bárta 1961, 9). Výnimkou nebola ani lokalita Moravany nad Váhom-Dlhá, kde rádiolarit, doložený počtom 4742 nálezov, absolútne dominuje (tabela 1). Dôležitú úlohu pri získavaní tejto suroviny zohrávala rieka Váh, odkiaľ sa pravdepodobne aj získavala. Do jej toku sa rádiolarit v podobe okruhliakov rôznych veľkostí dostával prostredníctvom splachovej činnosti z úzkych údolí Myjavskej pahorkatiny a Bielych Karpát (Bárta 1979, 10). Rádiolarit je na lokalite zastúpený v rôznych farebných odtieňoch, najčastejšie sa vyskytuje ako červenohnedý, po ňom nasleduje hnedy, zelený, žltý a sivý odtieň.

Druhou najčastejšie používanou surovinou bol kremeň, z ktorého bolo vyrobencov 217 kusov artefaktov (tabela 1). Čo sa týka jeho provenience, v rámci Slovenska sa vyskytuje takmer všade (Kaminská 1991, 29), nevynímajúc ani okolie sledovanej lokality.

Špecifickým javom v surovinovom zastúpení na lokalite je výskyt artefaktov z obsidiánu (tabela 1), ktorého pôvod nie je lokálny. Rozšírený je totiž v oblasti Zemplínskych vrchov, s primárny výskytom napríklad v okolí obce Viničky, pozdĺž Slanských vrchov a priľahlých častí územia severného Maďarska (Mišík 1975, 103).

V menšej miere bol na vyhotovenie artefaktov použitý silicifikovaný pieskovec (16 ks), pôvodom z flyšového pásma. Medzi najmenej zastúpenými sú bližšie neurčené suroviny (5 ks) a limnosilicít (3 ks), ktorého primárne zdroje sa zvyčajne spájajú s oblasťou Žiarskej kotliny (Cheben/Illášová 2002). Poznáme ho tiež z východného Slovenska z okolia Slanských vrchov, Banského, Zamutova, Slančíka, ale aj z priľahlých častí Maďarska (Mišík 1975, 94).

## Technologická a typologická analýza

Analyzovaný súbor predstavuje spolu 5012 kusov štiepaných kamenných artefaktov (tabela 1), z čoho najpočetnejšiu skupinu tvorí odpad, za ktorým sa počtom nálezov radia úštepy, potom čepele a ich fragmenty, nástroje a jadrá. Nasledujúca analýza sa sústreduje na podrobnejší technologický rozbor, v ktorom boli jednotlivé artefakty zaradené do štadia výrobného procesu od počiatočného opracovania suroviny cez preparáciu a ťažbu až po reparáciu (Brézillion 1968, 78 n.). V rámci technologickej analýzy sa sledovali aj niektoré morfologické a metrické znaky, ktoré detailnejšie poodhaľujú proces výroby artefaktov štiepanej kamennej industrie. V súbore bola vyčlenená skupina retušovaných nástrojov, ktorá bola podrobnená typologickej analýze vychádzajúcej zo základného triedenia *D. de. Sonnevile-Bordesovej a J. Perrota* (1953), s úpravou *B. Klímu* (1956).

### Jadrá

Analyzovaný súbor obsahuje pomerne malý počet jadier (33 ks). Okrem dvoch jadier, jedného z kremeňa a jedného z bližšie neurčenej suroviny, sú všetky z rádiolaritu (tabela 1). Tvar niektorých jadier, ktorých povrch ešte sčasti pokrýva pôvodná kôra, poukazuje na využívanie riečnych okruhliakov ako základnej suroviny pre výrobu štiepanej kamennej industrie (tab. I: 1, 8; II: 5).

V rámci výrobného procesu bolo do prvej fázy zaradených 14 jadier, resp. blokov suroviny v počiatočnom štadiu spracovania (tab. I: 5, 8; II: 5). V niektorých prípadoch bola samotná ťažba aplikovaná bez rozsiahlejšej prípravy jadra (tab. I: 1, 4). Prípravované tak boli len niekoľkými údermi, pričom sa využívala i pôvodná kôra vyskytujúca sa aj na niektorých nástrojoch (tab. VIII: 1, 6; IX: 12). Do druhej fázy (samotná ťažba jadier) bolo zaradených 15 jadier. V siedmich prípadoch ide o jednopodstavové jadrá (tab. I: 1, 4; II: 8), v piatich prípadoch o diskovité jadrá (tab. II: 1, 4; VII: 7) a v troch prípadoch

Tabela 2. Moravany nad Váhom-Dlhá. Fragmentácia čepelí.

|                          | Rádiolarit | Limnosilicít | Obsidián | Silicifikovaný pieskovec | Spolu |
|--------------------------|------------|--------------|----------|--------------------------|-------|
| Distálna časť            | 4          |              |          |                          | 4     |
| Mesiálno-distálna časť   | 22         |              |          |                          | 22    |
| Mesiálna časť            | 37         | 1            |          | 1                        | 39    |
| Proximálno-mesiálna časť | 89         |              | 2        |                          | 91    |
| Proximálna časť          | 44         |              |          |                          | 44    |
| Spolu                    | 196        | 1            | 2        | 1                        | 200   |

Tabela 3. Moravany nad Váhom-Dlhá. Technológia čepelí.

|                                     | Rádiolarit | Kremeň | Obsidián | Limnosilicít | Silicifikovaný pieskovec | Spolu |
|-------------------------------------|------------|--------|----------|--------------|--------------------------|-------|
| Čepele s celkovým pokrytím kôrou    | 33         |        |          |              |                          | 33    |
| Čepele s laterálono-distálnej kôrou | 15         |        |          |              |                          | 15    |
| Čepele z hrany jadra 1. fázy        | 21         |        |          |              |                          | 21    |
| Čepele z hrany jadra 2. fázy        | 5          |        |          |              |                          | 5     |
| Čepele s laterálnej kôrou           | 29         |        |          |              |                          | 29    |
| Čepele s distálnej kôrou            | 7          |        |          |              |                          | 7     |
| Cieľové čepele (bez kôry)           | 262        | 2      | 3        | 1            | 2                        | 270   |
| Čepele s bokom jadra                | 5          |        |          |              |                          | 5     |
| Reparačné čepele                    | 17         |        |          |              |                          | 17    |
| Spolu                               | 394        | 2      | 3        | 1            | 2                        | 402   |

o jadrá so zmenenou orientáciou (tab. III: 1). Posledná fáza je zastúpená jedným reziduálnym jadrom a troma zlomkami, resp. nepodarkami jadier.

V súvislosti s typom ťažených a vyťažených jadier počtom piatich kusov prevažujú jadrá diskovité, po nich sa radia štyri prizmatické jadrá (tab. I: 1; II: 8; III: 1), tri ihlancovité (tab. I: 4, 5) a štyri nepravidelné jadrá. Negatívy na jadrách poukazujú, že ide predovšetkým o jadrá ústupové (22 ks). V menšej miere sa vyskytujú aj čepeľovo-ústupové (8 ks). Priemerné rozmery jadier sú 51 mm (dĺžka), 46 mm (šírka) a 28 mm (hrúbka), s intervalmi rozmerov všetkých jadier 15-75 x 26-66 x 18-48 mm.

### Čepele a ich fragmenty

Z celkového počtu štiepanej industrie tvorí skupinu čepelí a ich fragmentov 402 nálezov (z toho je 200 fragmentov). Najviac fragmentov pochádza z proximálno-mesiálnej časti. Za nimi nasledujú fragmenty proximálne, mesiálne, mesiálno-distálne a distálne (tabela 2). V surovínovom zložení neretušovaných čepelí prevláda rádiolarit (394 ks). Na výrobu čepelí bol v zanedbateľnom množstve využitý aj obsidián, silicifikovaný pieskovec, kremeň a limnosilicít (tabela 1).

Na zaradenie čepelí do jednotlivých štadií v rámci výrobného procesu poukazuje tabela 3. Zastúpené sú všetky štadiá. Najpočetnejšou skupinou sú čepele

zo štátia ťažby (tab. I: 2, 3, 6, 7; II: 2). O využití týchto čepelí hovorí aj vysoké číslo počtu retušovaných a opotrebovaných čepelí. Relatívne početné sú aj čepele zo štátia preparácie, ktoré si tiež, aj keď v menšom rozsahu, našli svoje uplatnenie v rámci retušovaných čepelí. Najmenej početnou skupinou sú čepele z reparačného štátia.

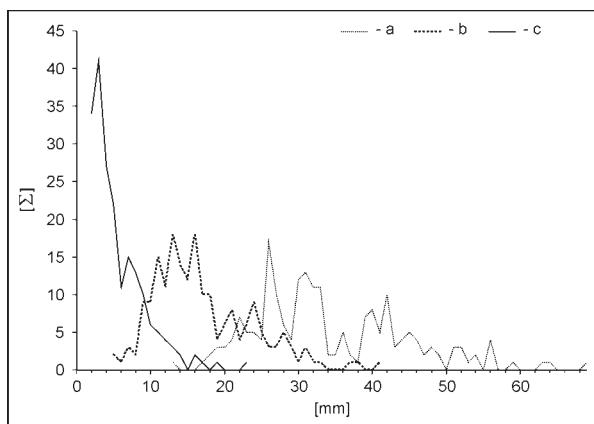
Prevažná časť čepelí nie je vôbec pokrytá kôrou (318 ks). Celkové pokrytie kôrou sa nachádza na 33 čepeeliach. Na 29 čepeeliach sa nachádza kôra laterálna, na 15 je kôra laterálna a distálna a na 7 je kôra distálna.

Sledovaním smeru negatívov na dorzálnnej strane čepelí sa zistila prevaha typu čepelí z jednopodstavového jadra (338 ks). V 33 prípadoch negatívy absentujú, nakoľko ide o čepele s celkovým pokrytím kôrou. Ďalej je zastúpených 21 čepelí z hrany jadra prvej fázy (tab. II: 3, 7), 5 čepelí z hrany jadra druhej fázy (tab. II: 6) a 5 čepelí z dvojpodstavového jadra.

Pri analýze pätkov sa zistila prevaha hladkej pätky (164 ks). Často sa vyskytuje aj pätna lineárna (66 ks), v menšom počte sú to pätky s rímsou (31 ks), pätky kôrové (30 ks), facetovaná (25 ks) a lomené (17 ks). Najmenej sú zastúpene pätky sformované jedným negatívom (12 ks).

Tvary bokov čepelí sú vo väčšine prípadov nepravidelné (162 ks) a paralelné (140 ks). Menej čepelí má konvergentné (44 ks) a divergentné boky (33 ks).

Čepele majú najčastejšie trojuholníkový prierez (243 ks), v menšom počte sa vyskytujú s nepravidel-



Obr. 6. Moravany nad Váhom-Dlhá. Rozmery celých čepelí (a - dĺžka; b - šírka; c - hrúbka).

ným prierezom (105 ks) a najmenej s trapézovitým prierezom (54 ks).

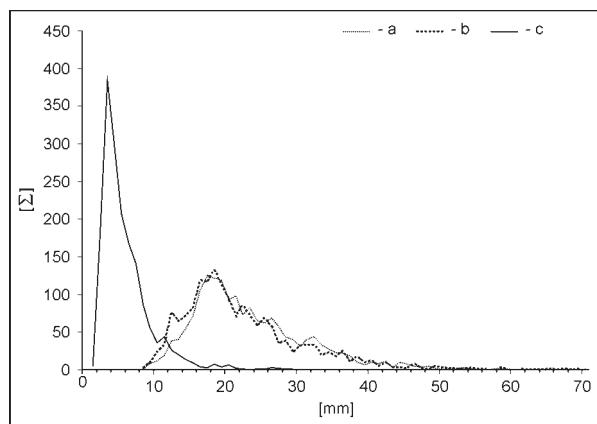
Sledovaním tvaru profilov čepelí sa zistila prevaha rovných profilov (252 ks), v oveľa menšom počte sa vyskytli profily zahnuté (96 ks) a najmenej ich bolo skrútených (27 ks).

Analyzované boli aj rozmery celých čepelí (obr. 6). Dĺžka čepelí sa pohybuje v intervale 13-76 mm (v priemere 35 mm, pri smerodajnej odchýlke 11,08). Šírka čepelí sa pohybuje v rozmedzí 5-41 mm (v priemere 17 mm, pri smerodajnej odchýlke 6,7). Hrúbka čepelí je v rozpätí 2-23 mm (v priemere 5,6 mm, pri smerodajnej odchýlke 3,7).

### Ústupy

Pomerne početnú skupinu analyzovaného súboru tvoria ústupy. Zastúpené sú počtom 1733 kusov. Zo suroviny bol najčastejšie použitý rádiolarit (tabela 1), podstatne menej kremeň, silicifikovaný pieskovec, obsidián a limnosilicit.

Príslušnosť ústupov k jednotlivým štadiám výrobného procesu podrobnejšie opisuje tabela 4. Spo-



Obr. 7. Moravany nad Váhom-Dlhá. Rozmery ústupov (a - dĺžka; b - šírka; c - hrúbka).

medzi všetkých štadií predstavujú najpočetnejšiu skupinu artefakty z fázy ťažby. Podobne ako to bolo u čepelí, aj v tomto prípade boli výrobky z tejto fázy často využívané pri výrobe retušovaných nástrojov, prípadne dokumentujú známky opotrebovania. Ďalšou početnou skupinou je fáza preparácie. Obľúbenosť ústupov k výrobe nástrojov z tohto štadia potvrzuje niekoľko retušovaných nástrojov (tab. VIII: 1, 6; IX: 12). Najmenším počtom je zastúpené štadium reparácie. Pôvodná kôra na ústepoch v 1277 prípadoch úplne absentuje a 164 ústupov je kôrou pokrytých úplne. Na 144 ústepoch kôra zaberá 25% ich povrchu, na 82 ústepoch zaberá 75% povrchu a na 66 ústepoch zaberá 50% povrchu.

Charakter negatívov dorzálnnej strany poukazuje na dominantné zastúpenie ústupov s paralelnými negatívmi (874 ks). Často sa vyskytujú aj ústupy s transverzálnymi (viacsmerňimi) negatívmi (647 ks). Počtom exemplárov za nimi nasledujú ústupy s absenciou negatívov (164 ks), s negatívmi z protiľahlých smerov (20 ks) a s negatívmi smerujúcimi do stredu (16 ks). Menej je výrobkov s negatívmi príznačnými pre ústupy z hrany jadra 1. fázy (9 ks) a po jednom kuse

Tabela 4. Moravany nad Váhom-Dlhá. Technológia ústupov.

|                                  | Rádiolarit | Limnosilicit | Kremeň | Obsidián | Silicifikovaný pieskovec | Spolu |
|----------------------------------|------------|--------------|--------|----------|--------------------------|-------|
| Ústupy s celkovým pokrytím kôrou | 163        |              | 1      |          |                          | 164   |
| Ústupy s nadpolovičnou kôrou     | 146        |              | 1      |          | 1                        | 148   |
| Ústupy z hrany jadra 1. fázy     | 9          |              |        |          |                          | 9     |
| Ústupy z hrany jadra 2. fázy     | 1          |              |        |          |                          | 1     |
| Ústupy s laterálnou kôrou        | 144        |              |        |          |                          | 144   |
| Cieľové ústupy (bez kôry)        | 1131       | 2            | 59     | 9        | 9                        | 1210  |
| Reparačné ústupy                 | 56         |              |        |          |                          | 56    |
| Tableta                          | 1          |              |        |          |                          | 1     |
| Spolu                            | 1651       | 2            | 61     | 9        | 10                       | 1733  |

Tabela 5. Moravany nad Váhom-Dlhá. Výrobný odpad.

|                            | Rádiolarit | Kremeň | Obsidián | Silicifikovaný pieskovec | Neurčené | Spolu |
|----------------------------|------------|--------|----------|--------------------------|----------|-------|
| Fragmenty úštepor a čepelí | 936        | 29     | 14       | 2                        | 2        | 984   |
| Hrubé odštupy              | 269        | 124    |          | 2                        |          | 395   |
| Malé úštepy                | 1246       |        | 3        |                          | 1        | 1249  |
| Rydlové triesky            | 3          |        |          |                          |          | 3     |
| Spolu                      | 2454       | 153    | 17       | 4                        | 3        | 2631  |

sú zastúpené: úštep z hrany jadra 2. fázy, úštep typu „janus“ (tab. III: 7) a tableta. V rámci úštepor bolo možné rozpoznať aj tzv. stenčovacie úštepy (*bifacial thinning flakes - BTF*), ktoré vznikajú pri bifacialnej redukcii, definované G. H. Odellom (2004) a podobne aj P. Škrdlom a G. Tostevinom (2005, 45). Podarilo sa ich rozpoznať celkovo 59 kusov.

Z typov pätiek sa najčastejšie vyskytuje hladká pätká (830 ks), za ňou sa radí pätká lineárna (327 ks), pätká kôrová (141 ks), pätká sformovaná jedným negatívom (116 ks), pätká facetovaná (96 ks) a lomená (78 ks). Najmenej zastúpeným typom je pätká s rímsou, ktorá bola zistená len v 41 prípadoch.

Sledované boli tiež rozmery úštepor (podrobnejší prehľad je na obr. 7). Celková dĺžka úštepor je v rozmedzí 8-70 mm (v priemere 23 mm, pri smerodajnej odchýlke 8,4). Šírka úštepor je v rozpätí 8-69 mm (v priemere 22 mm, pri smerodajnej odchýlke 8,6). Hrbčka úštepor sa pohybuje v intervale 1-29 mm (v priemere 5,5 mm, pri smerodajnej odchýlke 3,6).

### Výrobný odpad

Najpočetnejšou zložkou spracovaného nálezového inventára tvorí výrobný odpad (tabela 1), ktorý bol vyčlenený podľa definície P. Nerudu a P. Kostrhuna (2002, 118). Do tejto skupiny sú tak zaradené malé úštepy (1249 ks), bližšie nezaradené fragmenty úštepor a čepelí (984 ks), hrubšie odštupy zo spracovania suroviny (395 ks) a rydlový odpad (3 ks). Vzťah medzi surovinou a jednotlivými typmi odpadu znázorňuje tabela 5. Zo surovinnového spektra všeobecne prevláda rádiolarit (2454 ks). Za ním s viac-menej zanedbateľným počtom nesleduje kremeň, obsidián, silicifikovaný pieskovec a limnosilicit.

### Opotrebované čepele a úštepy

Analyzovaná kolekcia obsahuje 90 kusov výrobcov zaradených do skupiny opotrebovaných čepelí a úštepor (tabela 1), z čoho čepele predstavujú 47 kusov (tab. IX: 2, 3, 7) a úštepy 43 kusov (tab. VIII: 5). Najčastejším typom sú čepele s jednostrannou retušou (34 ks). V podstatne menšom počte sú zastúpené čepele s obojstrannou retušou (5 ks), čepele s priečnou (3 ks) a šíkmou retušou (3 ks) a po jednom kuse

čepel's s vkleslou retušou a čepel's s retušovanými koncam. V rámci podskupiny opotrebovaných úštepor sa najviac vyskytujú úštepy s jednostrannou retušou (32 ks), menej početne sú úštepy s priečnou retušou (9 ks) a úštepy obojstrannou retušou (2 ks).

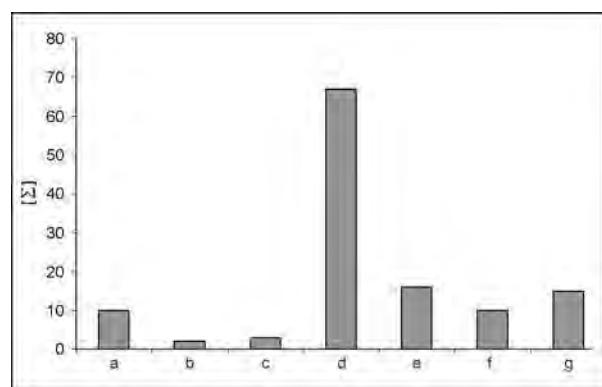
### Retušované nástroje

V nálezovom súbore bolo rozpoznaných 123 kusov retušovaných nástrojov. S výnimkou jedného listovitého hrotu z bližšie neurčenej suroviny sú všetky vyrobené z rádiolaritu (tabela 1). Celkovo najpočetnejším typom sú listovité hroty a ich fragmenty. Za nimi početnosťou nasledujú retušované čepele, retušované úštepy, škrabidlá, driapadlovité nástroje a rydlá. Najmenej zastúpeným typom sú kombinované nástroje (obr. 8).

• *Škrabidlá* tvoria počtom 10 kusov neveľkú skupinu retušovaných nástrojov. Najčastejším typom (5 ks) sú nevýrazné čepel'ové škrabidlá (tab. III: 3-6, 8), za nimi počtom (4 ks) nasledujú škrabidlá úšteporové (tab. III: 10, 12, 13) a skupinu uzatvára fragment čepel'ového škrabadla (tab. III: 11).

• *Rydlá* sú zastúpené len tromi exemplárm. Ide skôr o akési atypické klinové rydlá na zlomenej čepeli (tab. III: 14-16).

• *Kombinované nástroje* boli zistené v dvoch prípadoch. V prvom prípade ide o kombináciu škrabadla

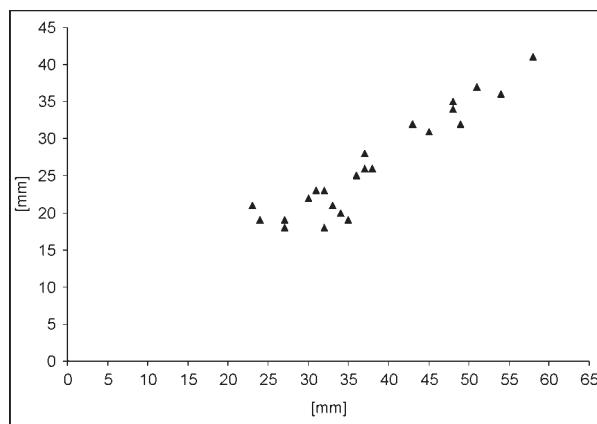


Obr. 8. Moravany nad Váhom-Dlhá. Zastúpenie retušovaných nástrojov (a - škrabidlá; b - kombinované nástroje; c - rydlá; d - listovité hroty; e - retušované čepele; f - driapadlovité nástroje; g - retušované úštepy).

s protiľahlo retušovaným koncom (tab. III: 9), v druhom prípade ide o bočné driapadlo kombinované s vrubom (tab. VIII: 2).

- *Listovité hroty* sú najpočetnejšími typom retušovaných nástrojov (tab. IV-VI; VII: 1-6, 8). Vo všetkých prípadoch ide o typ so zaoblenou bázou, teda o typ Moravany-Dlhá. Z celkového počtu 67 kusov sa zachovalo 23 celých hrotov a 44 fragmentov rôznych častí hrotov. Ide o 15 distálnych fragmentov (tab. VI: 1-6, 11, 13-15) a o 14 rôznych laterálnych častí (tab. VII: 6, 8). V šiestich prípadoch pochádzajú fragmenty z proximálnych častí (tab. VII: 1, 4, 5), štyri sú z mesiálno-distálnych častí (tab. VI: 7, 9, 12), štyri fragmenty pochádzajú z proximálno-mesiálnych častí (tab. V: 13, 14; VII: 2, 3) a v jednom prípade ide o fragment z mesiálnej časti (tab. VI: 10). Z niektorých fragmentov bolo možné poskladať dokonca aj celé hroty. Išlo predovšetkým o skladanie mesiálno-distálnych a proximálno-mesiálnych častí hrotov (tab. IV: 4, 6, 8). Na jednom poskladanom hrote sa zistilo, že pri jeho výrobe došlo k ulomeniu distálnej časti. Po ulomení bola dodatočne retušovaná distálna časť proximálno-mesiálnej časti ulomeného hrotu (tab. IV: 8). K technológií samotnej výroby listovitých hrotov nám môžu čo-to povedať ich polotovary. Tie možno rozdeliť do dvoch základných typov. V prvom prípade ide o rôzne obojstranne plošne retušované artefakty, prípadne niektoré diskovité jadrá (tab. II: 1; VII: 7; VIII: 3). V druhom prípade ide o čepele a úštepy rôznych veľkostí, ktoré tvarom nápadne pripomínajú listovité hroty (tab. VII: 9, 10). Podľa typu retuše na ventrálnej strane možno listovité hroty rozdeliť do troch variantov. Do prvého variantu boli zaradené listovité hroty bez plošnej retuše. Retušované boli obojstranne len po svojich hranach (tab. V: 2-3, 7-8, 12). Druhý variant predstavuje hroty s čiastočnou distálou a proximálnou plošnou retušou (tab. V: 9, 11; VII: 5). Tretím variantom boli hroty s celoplošnou retušou (tab. IV; V: 13-14; VI: 10; VII: 3). Spomínaná retuš súvisí s ich rozmermi (prvý variant - najmenšie hroty, druhý variant - stredné hroty, tretí variant - najväčšie hroty). Pri analýze rozmerov boli použité iba celé listovité hroty, na ktorých sa sledovala dĺžka, šírka a ich vzájomný vzťah (obr. 9). Dĺžka listovitých hrotov sa pohybuje v intervale 23-58 mm (v priemere 38 mm, pri smerodajnej odchýlke 9,6). Šírka sa pohybuje v rozmedzí 18-41 mm (v priemere 26 mm, pri smerodajnej odchýlke 6,8). Zo vzťahu rozmerov vyplýva, že hroty mali pomer dĺžky a šírky v rozpätí od 1,1 : 1 do 1,84 : 1 (v priemere 1,45 : 1, pri smerodajnej odchýlke 0,16).

- *Retušované čepele* tvoria druhú najpočetnejšiu skupinu (16 ks) retušovaných nástrojov. Najčastej-



Obr. 9. Moravany nad Váhom-Dlhá. Pomer výšky a šírky celých listovitých hrotov.

ším typom (12 ks) sú čepele s jednostrannou retušou (tab. VIII: 8-10; IX: 1, 5, 6, 9). Iba dvomi kusmi sú zastúpené čepele s obojstrannou retušou (tab. IX: 4) a rovnako dvomi kusmi aj čepele s priečnou retušou.

- *Driapadlovité nástroje* predstavujú skupinu (10 ks), do ktorej sú zahrnuté driapadlá, vruby a odštepovač. Driapadlá sú v nálezovom súbore zastúpené štyrmi kusmi. Ide o rovné driapadlo (tab. VIII: 6), vkleslé driapadlo (tab. VII: 11), hrotité driapadlo oblúkovité (tab. VIII: 1) a priečne driapadlo oblúkovité (tab. VIII: 4). Vruby (5 ks) predstavujú malopočetný typ (tab. IX: 8, 10). Iba v jednom prípade sa zistil aj odštepovač (tab. VIII: 11).

- *Retušované úštepy* sa počtom 15 kusov zaradili na tretie miesto v početnosti retušovaných nástrojov. Najčastejšie sa vyskytujú úštepy s jednostrannou retušou (10 ks). Našli sa aj dva úštepy s priečnou retušou (tab. IX: 12) a dva úštepy so šíkmou retušou (tab. IX: 11, 14). V jednom prípade sa vyskytol obojstranne hrotito retušovaný úštep (tab. IX: 13).

## B. Opracované a neopracované kamene

- *Kamenná podložka* s charakteristickým tvarom oválneho riečneho okruhlaka bola vyrobená z granitu (tab. X). Pozoruhodná je na tejto podložke menšia asymetrická priechliba na jej pracovnej ploche, ktorá bola vytvorená pravdepodobne údermi počas výroby štiepanej kamennej industrie. Jej rozmery sú 108 x 86 x 59 mm.

- *Farbivo*, ktoré sa na lokalite podarilo nájsť, pochádza z červeného hematitu. Vo všetkých prípadoch sa zachovalo v podobe drobných fragmentov s celkovým počtom 13 kusov.

## ZHODNOTENIE KAMENNEJ INDUSTRIE

Kamenná industria na sledovanej lokalite bola v prevažnej miere vytvorená z lokálnych surovín, akými sú rádiolarit a kremeň. Menšiu časť inventára tvoria importované suroviny, predovšetkým obsidián a limnosilicít. Surovinovú skladbu doplňa silicifikovaný pieskovec (tabela 1).

Podobné surovinové zloženie kamennej industrie je známe aj zo szeletienských nálezisk nedalekej Moravy. Z územia dnešného Slovenska zatiaľ nie je náležite spracovaný súbor kamennej industrie zo szeletienu, ktorý by bol vhodný na porovnanie.

Na moravských lokalitách, ako sú Vedrovice V (*Valoch et al. 1993*), Moravský Krumlov IV (*Neruda/Nerudová 2009*), Neslovice (*Valoch 1973*), Vincencov (*Svoboda/Přichystal 1987*), Trboušany (*Hladíková 2002*), Opatovice (*Svoboda 2002, 150*), Želešice (*Valoch 1956*), Jezeřany (*Oliva 1979, Nerudová 1996*), Bořitov (*Oliva 1987*) a Ondratice Ia (*Oliva 2004*), sa najviac využívali lokálne suroviny. V tamojšom prostredí ich najčastejšie predstavujú jurské rohovce typu Krumlovský les, Stránska skála, miestne kremence a podobne. Výnimcoľne sa využívali importované suroviny, napríklad rádiolarit a eratické silicity z glacigénnych sedimentov. Zaujímavosťou pri využíti importovaných surovín je i použitie obsidiánu na lokalite Neslovice (*Oliva 2005, 36*).

Pokial' ide o jednotlivé fázy výrobného procesu, zastúpené sú všetky ich zložky. Táto skutočnosť bola zistená len v prípade rádiolaritu vzhľadom na jeho najpočetnejší výskyt. Množstvo čepelí a úštepov, ako aj niektoré jadrá z rádiolaritu pokryté pôvodnou kôrou poukazujú na to, že pri výrobe štiepanej kamennej industrie sa využívali riečne okruhliaky. Najväčšou technologickou skupinou je výrobný odpad. Za ním nasledujú neretušované úštepy, retušované nástroje, neretušované čepele a jadrá. Celkový charakter industrie je výrazne úštepový, čo potvrdzuje dominantné zastúpenie neretušovaných úštepov, úštepových jadier, prípadne retušovaných úštepov.

Najčastejším typom retušovaných nástrojov sú listovité hroty typu so zaoblenou bázou a ich fragmenty (obr. 8). Zastúpené sú v rôznych veľkostach (obr. 9) a v súvislosti s typom retuše v troch variantoch, a to s celkovou plošnou retušou, s čiastočnou plošnou retušou a bez plošnej retuše. Výrobu listovitých hrotov na lokalite potvrdzujú nálezy polotovarov, ale aj odpadu z ich výroby vo forme tzv. stenčovacích úštepov (bifacial thinning flakes - BTF), ktoré vznikajú pri bifaciálnej redukcii (*Škrda/Tostevin 2005, 45*). Pomerne časté sú i retušované úštepy a čepele (obr. 8). V menšej miere sa našli škrabidlá, driapadlovité nástroje, rydlá a kombinované nástroje. Podobne i na Moravských lokalitách sa najčastejšie vyskytujú driapadlovité nástroje a listovité hroty rôznych variantov. Menej sú zastú-

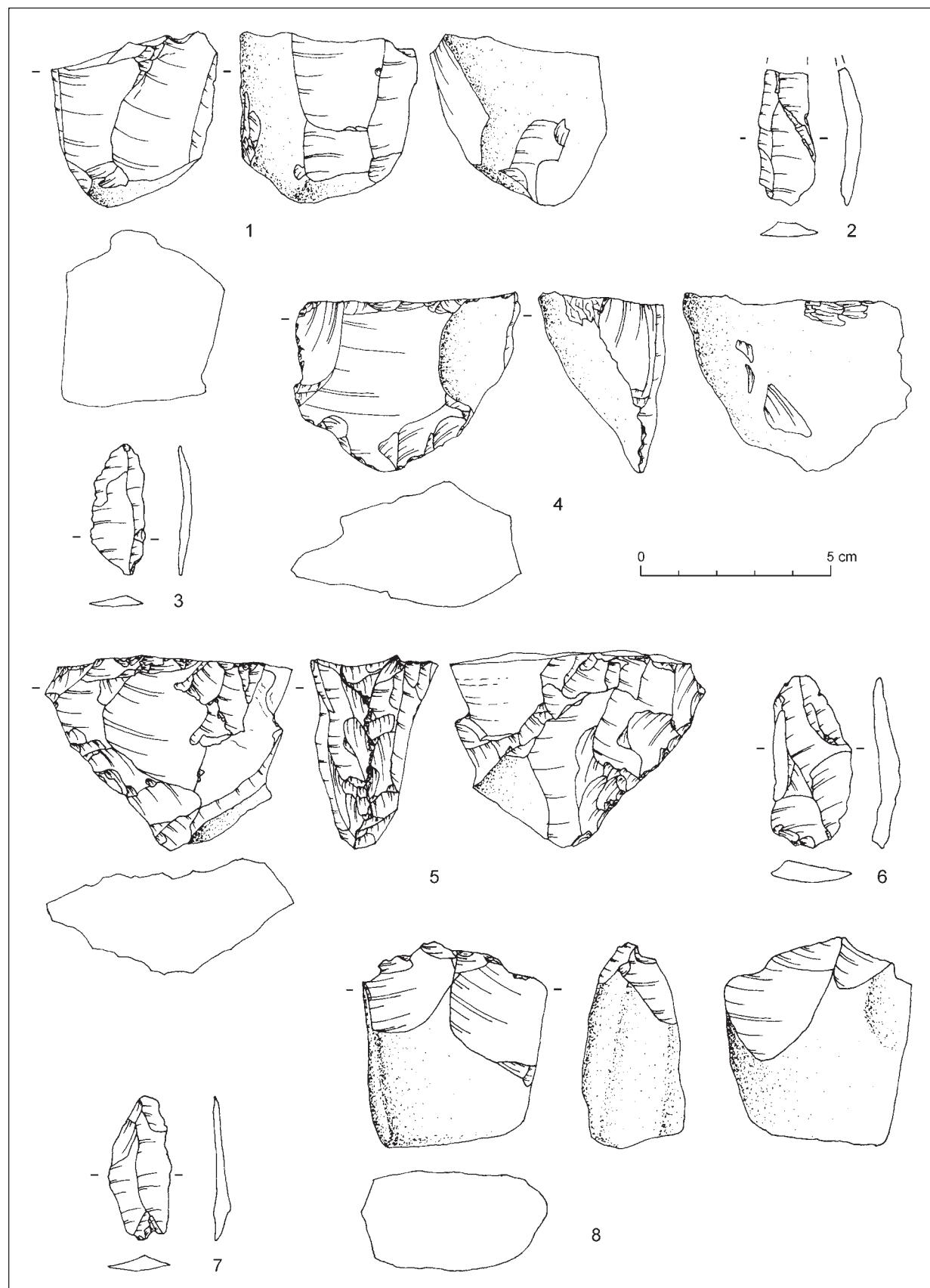
pené škrabidlá, rydlá, vruby a iné (*Svoboda 2002, tab. 15*). Z typologického hľadiska lokalitu reprezentuje inventár typický pre szeletien, ktorý J. Bártta (1960, 311) na základe listovitých hrotov z výskumu L. Zotza zaradil do jeho staršej fázy. Viaceré štúdie však poukázali na využívanie listovitých hrotov i mimo kultúrneho rámca szeletienu. Chronologické zhodnotenie industrie je tak zamerané na celkový charakter industrie, resp. na skladbu retušovaných nástrojov a na vysledovanie typickej črty szeletiensej techniky - plošnej retuše aj na iných artefaktoch, ako sú listovité hroty (*Svoboda 2002, 152*).

## ZÁVER

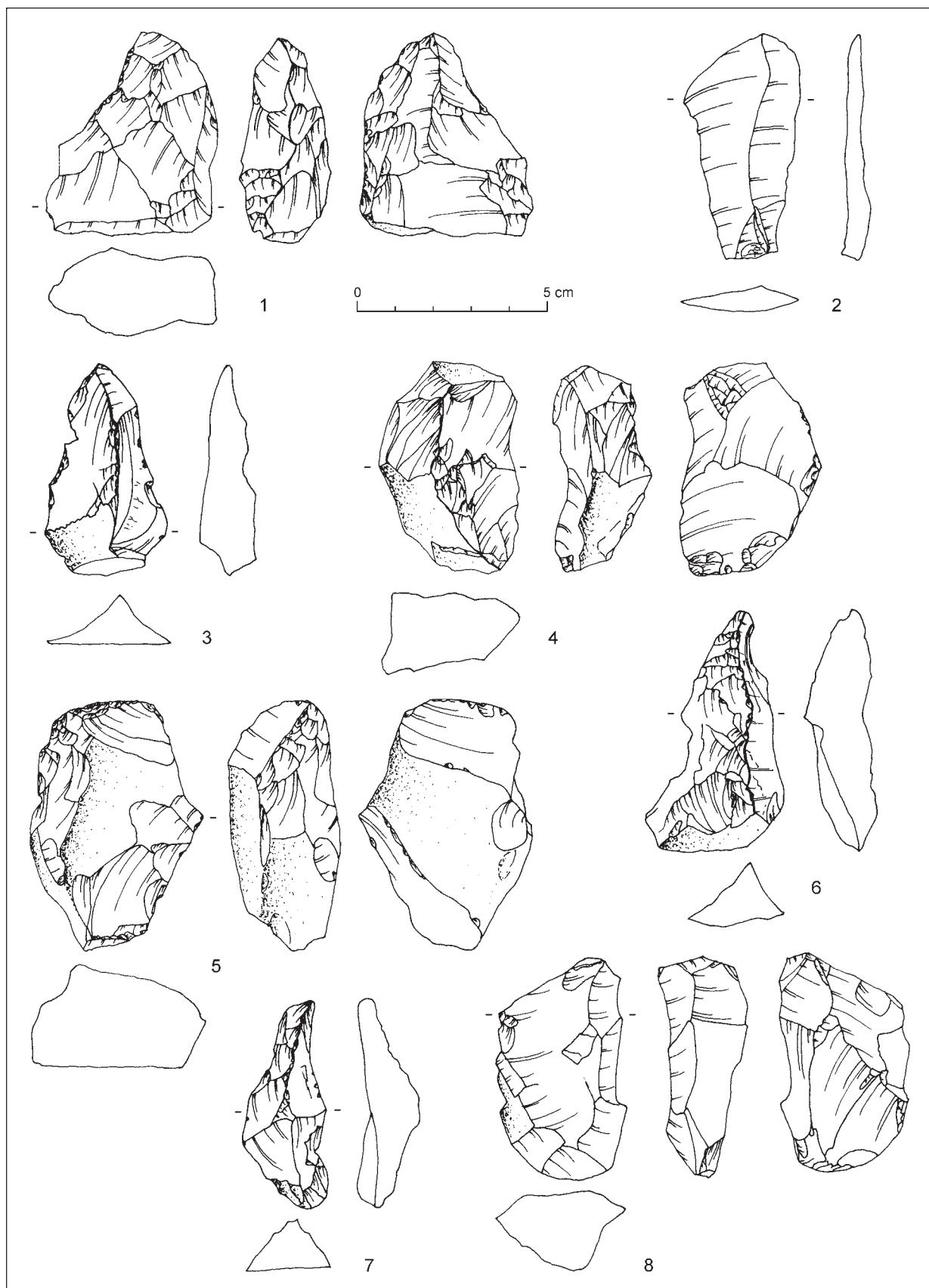
Výskumy J. Bártu poskytli kolekciu kamennej industrie, ktorá môže značne prispieť k prehľbeniu vedomostí o materiálnej náplni szeletienu. Vzhľadom na jej celkový charakter možno súhlasíť s názorom L. Zotza (1951, 181), ktorý interpretoval sledovanú lokalitu ako výrobné centrum. Potvrdzuje to predovšetkým dominantné postavenie výrobného odpadu. Produkcia štiepanej kamennej industrie sa upriamila do veľkej miery na listovité hroty, čo bolo preukázané na základe ich početného zastúpenia. Ich výrobu na lokalite dokumentujú nálezy polotovarov, ako aj odpadu z ich výroby.

Technologicko-typologická analýza kamennej industrie umožňuje datovať osídlenie na lokalite do szeletienu. Možno tak skonštatovať na základe častého výskytu plošnej retuše či už na listovitých hrotoch, alebo na niektorých iných retušovaných nástrojoch, napríklad na driapadlách (tab. VIII: 1, 4). Za charakteristické znaky možno tiež považovať typologickú skladbu retušovaných nástrojov, využívanie lokálnych surovín pri výrobe kamennej industrie, alebo vysoký podiel úštepov oproti čepliam. K presnejšiemu chronologickému zaradeniu kamennej industrie, resp. osídlenia na sledovanej lokalite, poslúžili najnovšie absolútne dátá, ktoré sa podarilo získať vďaka uhlíkom rodu *Pices/Larix* z výskumu L. Zotza v roku 1943. Pomocou techniky AMS bol tak získaný údaj (Poz-29011)  $33\,600 \pm 300$  BP (*Kaminská et al., v tlači*).

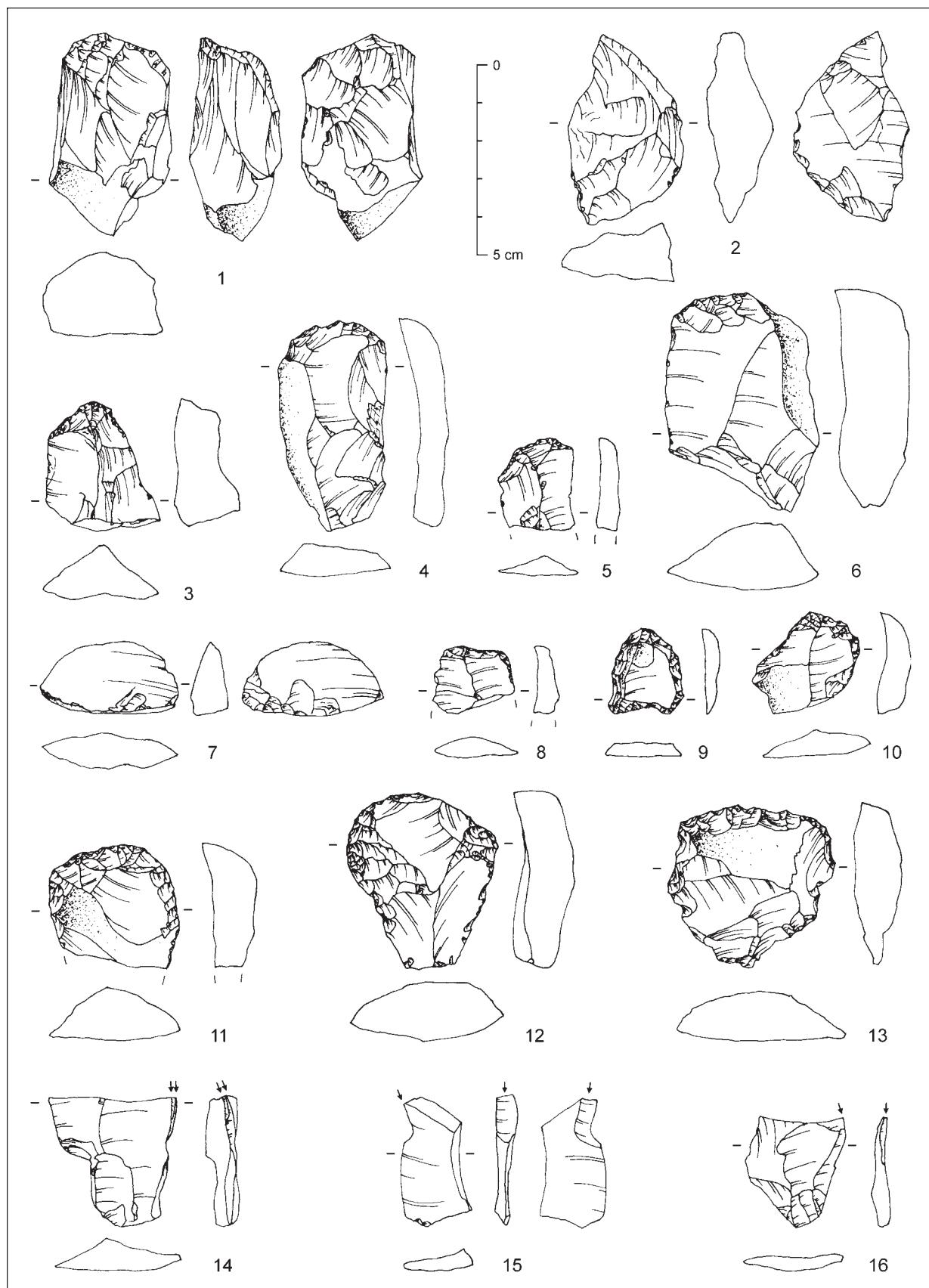
Tento príspevok poukazuje na skutočnosť, že lokalita Moravany nad Váhom-Dlhá má veľký potenciál na bližšie pochopenie takého dôležitého obdobia v praveku, akým je prechod stredného a mladého paleolitu. Napriek veľkému počtu lokalít zo Slovenska podobne spracované súbory chýbajú. Štúdium tejto problematiky by sa malo jednak zameriť na spracovanie nálezov zo starších výskumov, jednak na výskum nových lokalít. Akékoľvek nové informácie by tak pomohli k dotvoreniu kultúrneho obrazu szeletienu.



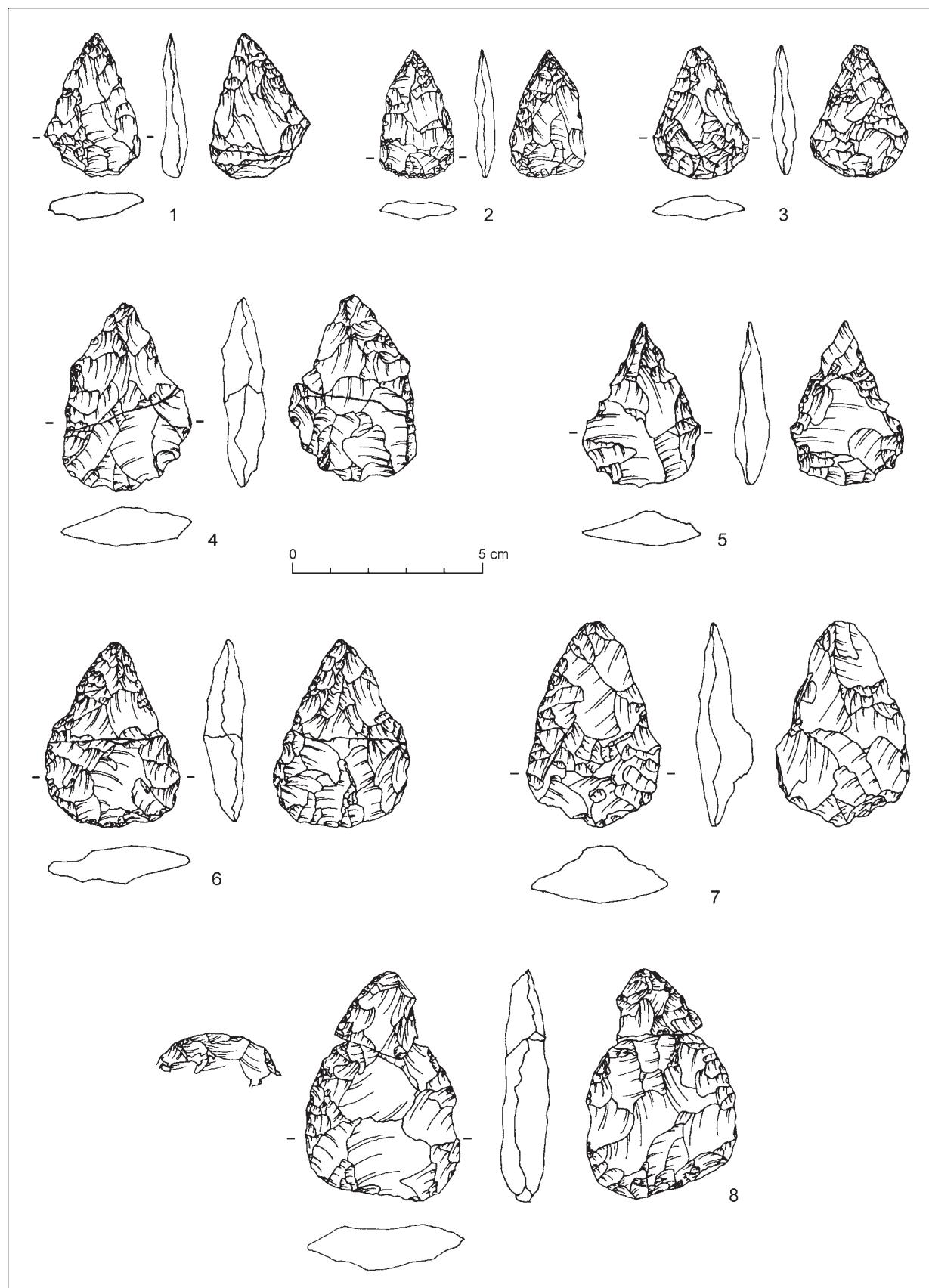
Tab. I. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1, 4, 5, 8 - jadrá; 2, 3, 6, 7 - neretušované čepele (1-8 - rádiolarit).



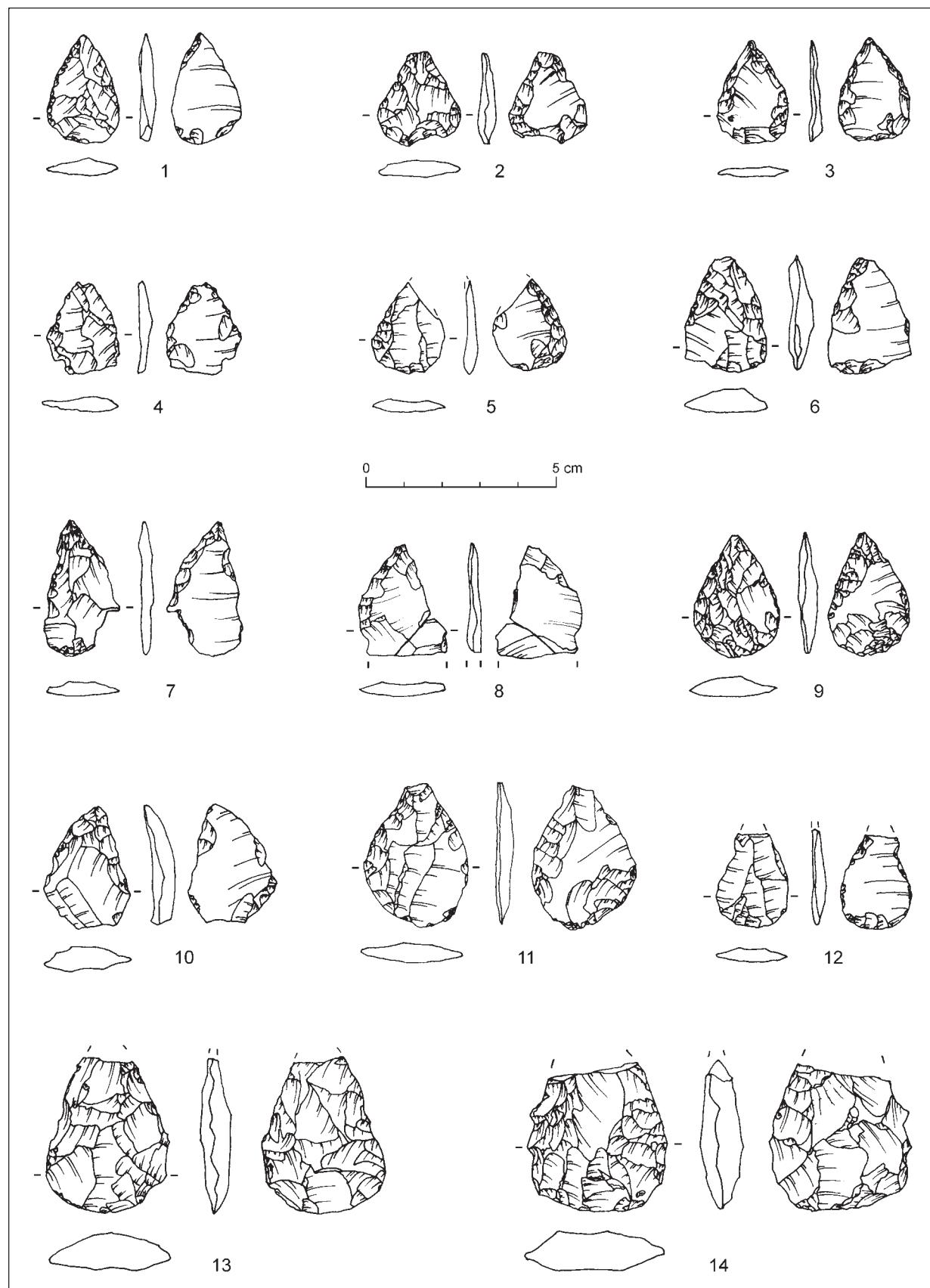
Tab. II. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1, 4, 5, 8 - jadra; 2 - neretušovaná čepeľ; 3, 6, 7 - čepele z hrany jadra (1, 3, 4, 6-8 - rádiolarit; 2 - silicifikovaný pieskovec; 5 - bližšie neurčená surovina).



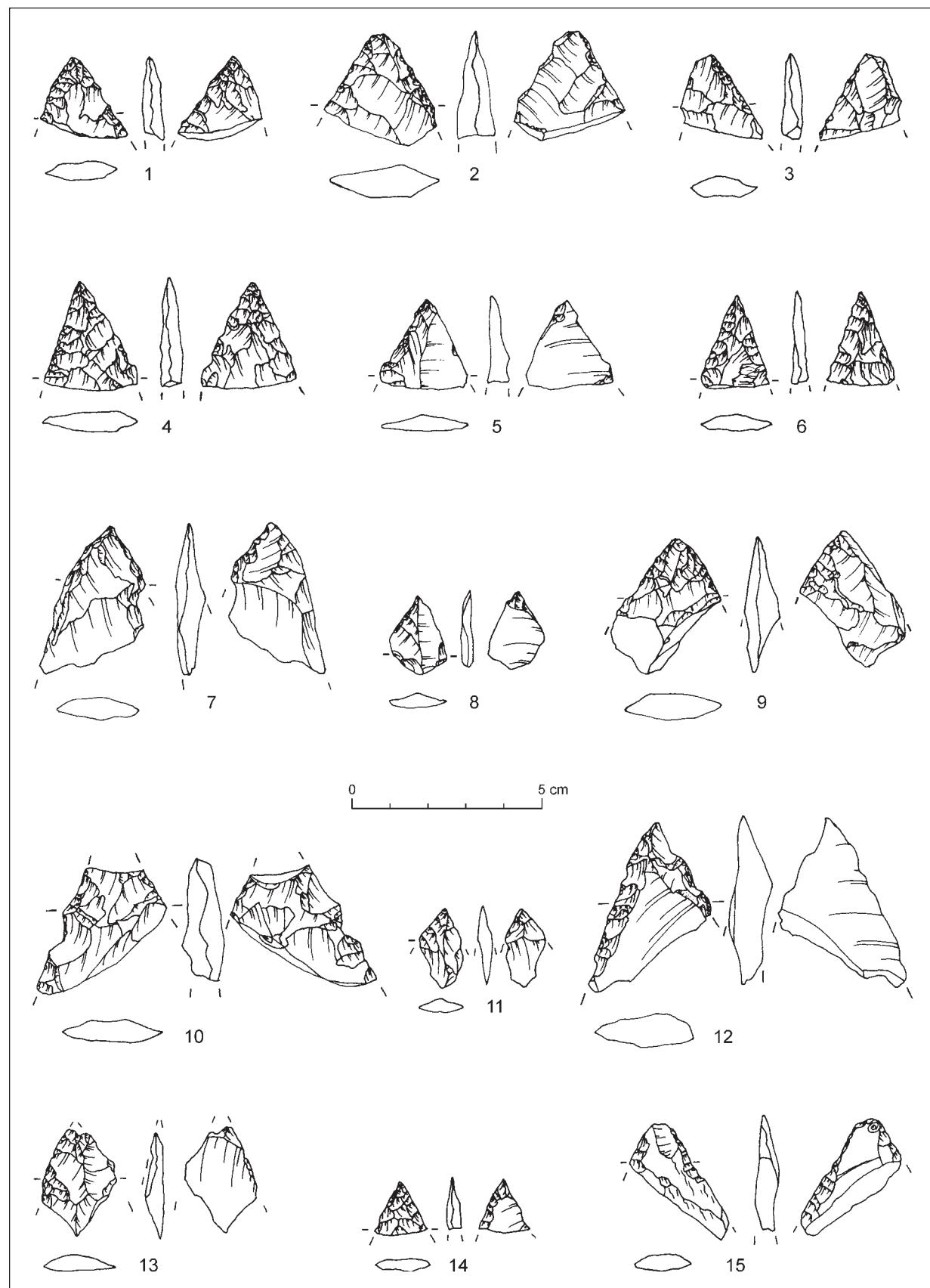
Tab. III. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1 - jadro; 2 - neretušovaná čepel; 7 - úštep typu "janus"; 3-6, 8, 10, 11-13 - škrabidlá; 9 - kombinovaný nástroj; 14-16 - rydlá (1-16 - rádiolarit).



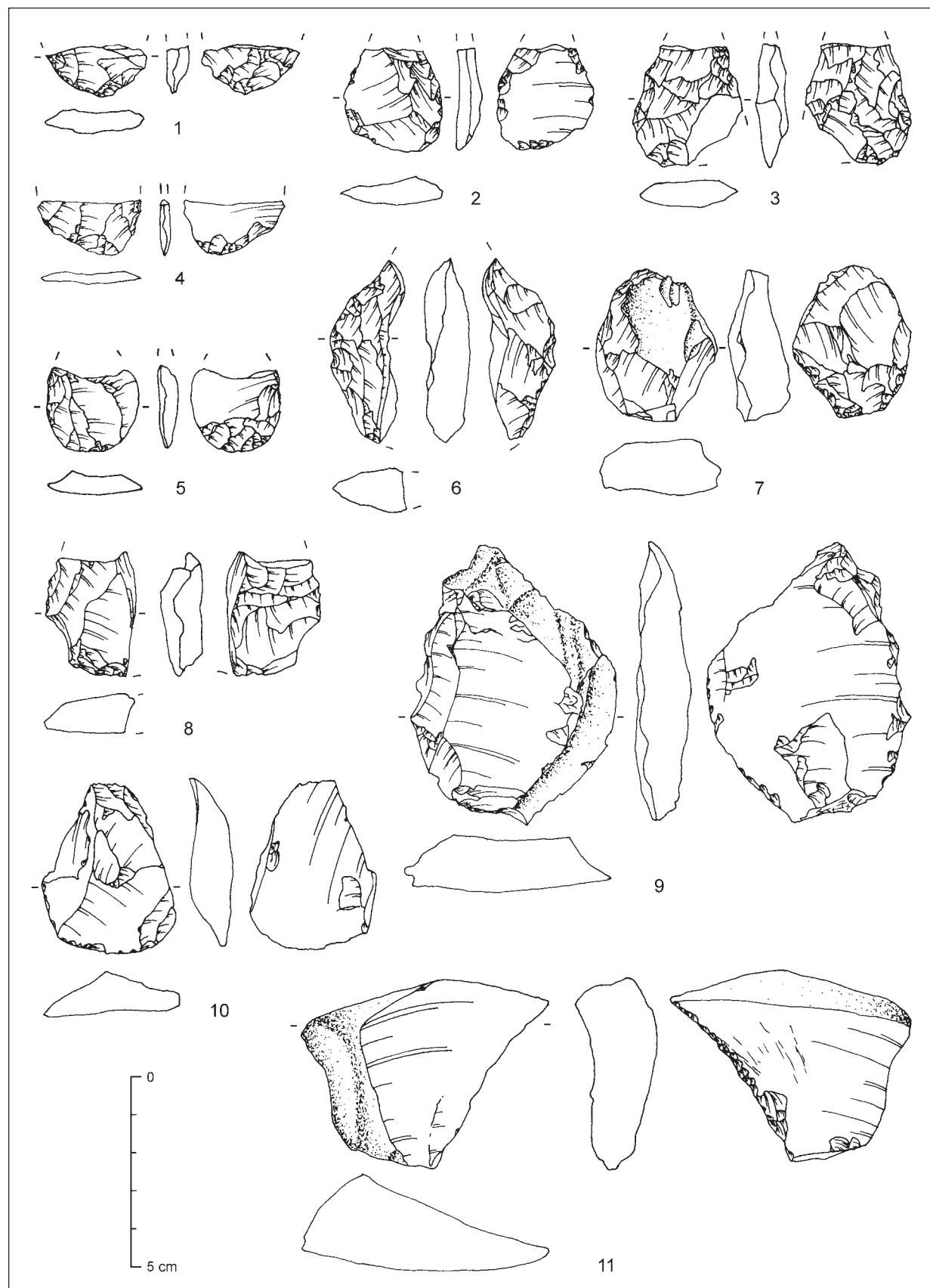
Tab. IV. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1-8 - listovité hroty (rádiolarit).



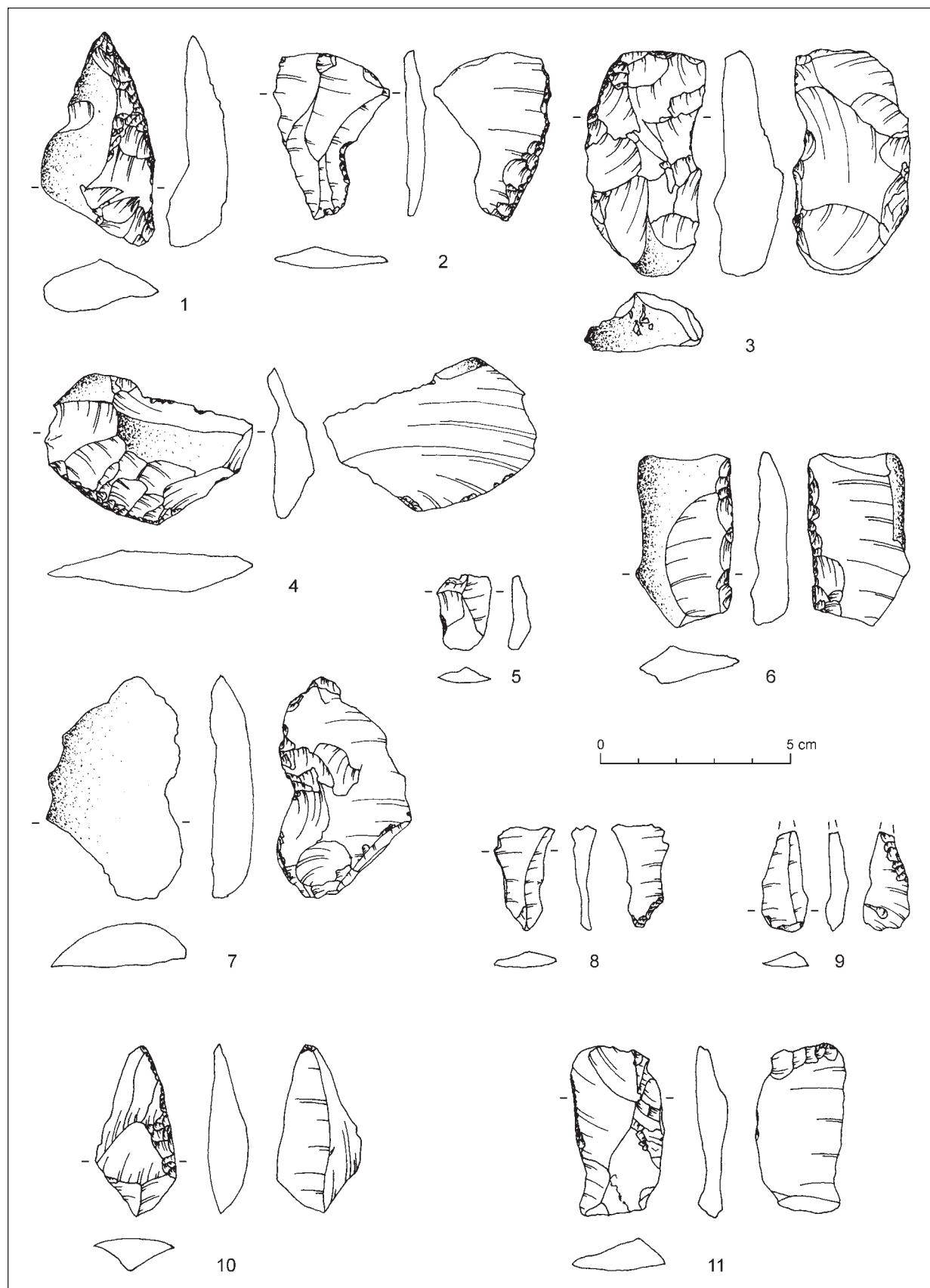
Tab. V. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1-14 - listovité hroty a ich fragmenty (1 - bližšie neurčená surovina; 2-14 - rádiolarit).



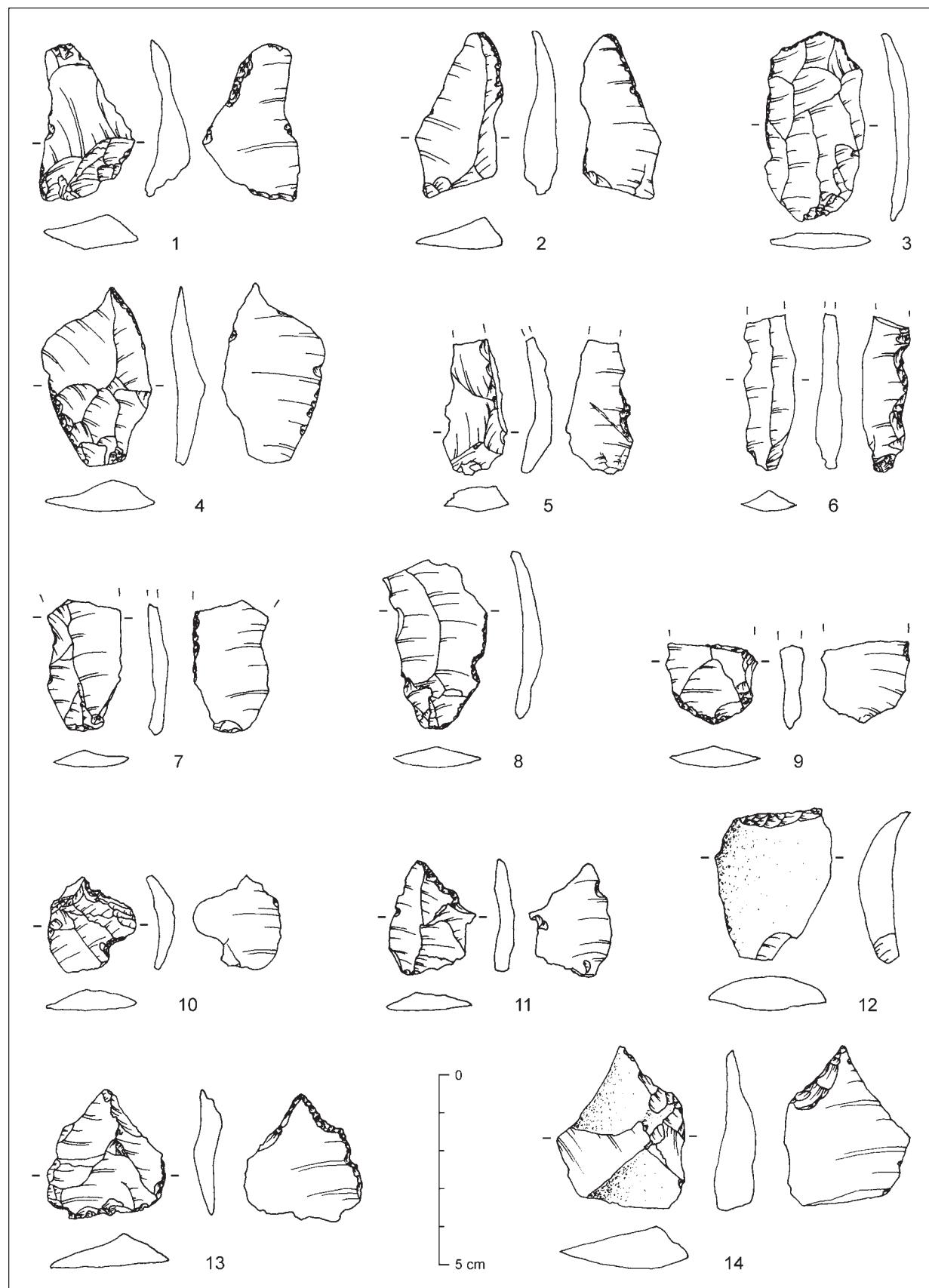
Tab. VI. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1-15 - listovité hroty a ich fragmenty (rádiolit).



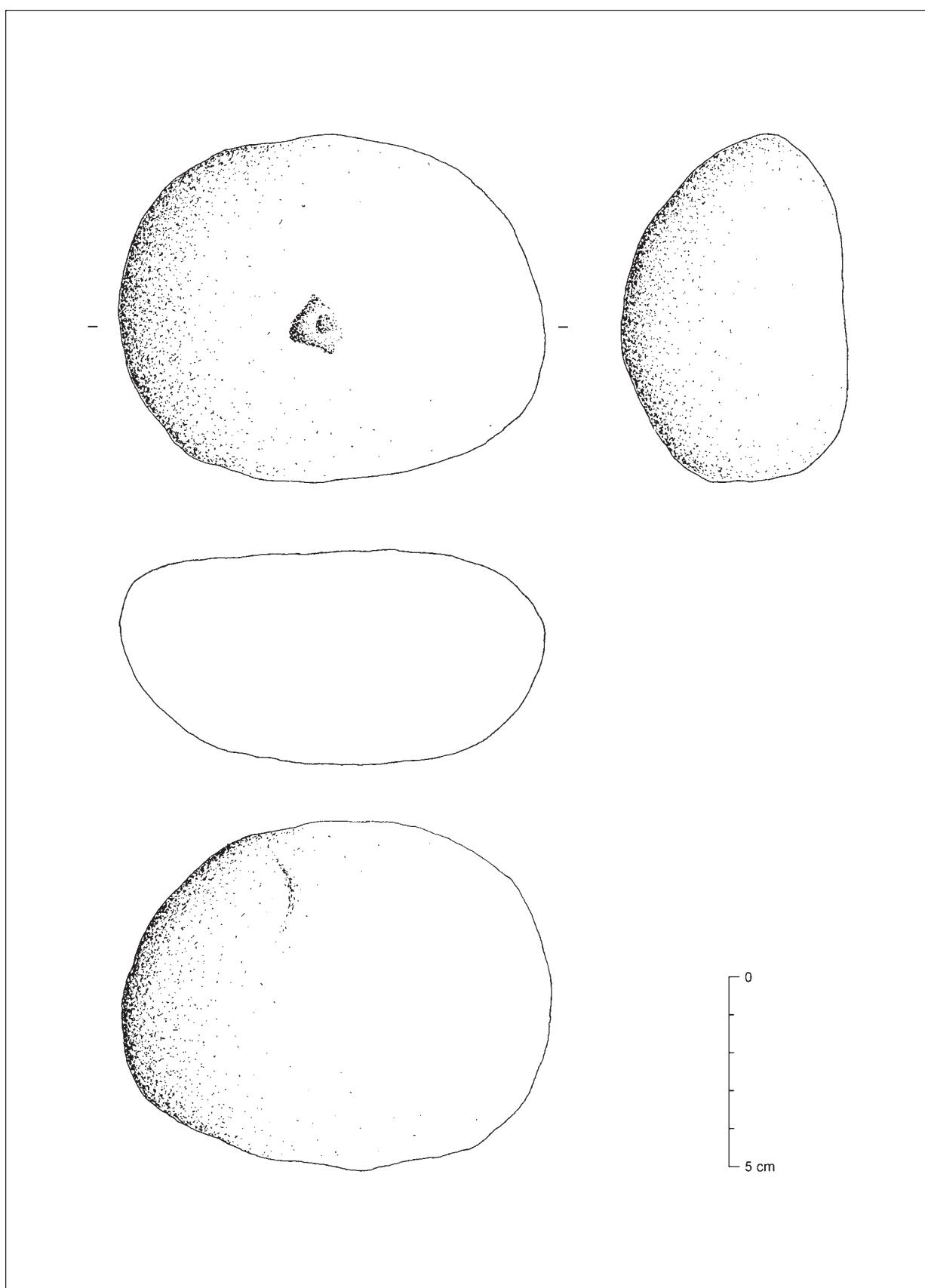
Tab. VII. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1-6, 8 - fragmenty listovitých hrotov; 7 - jadro; 9, 10 - úštepy; 11 - driapadlo (1-11 - rádiolarit).



Tab. VIII. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1, 4, 6 - driapadlá; 2 - kombinovaný nástroj; 3, 7 - plošne retušované artefakty; 5 - opotrebovaný úštep; 8-10 - retušované čepele; 11 - odštepovač (1-11 - rádiolarit).



Tab. IX. Moravany nad Váhom-Dlhá. Štiepaná kamenná industria. 1, 4-6, 9 - retušované čepele; 2, 3, 7 - opotrebované čepele; 8, 10 - vruby; 11-14 - retušované ústupy (1-14 - rádiolarit).



Tab. X. Moravany nad Váhom-Dlhá. Kamenná podložka (granit).

## LITERATÚRA

- Absolon 1947* - K. Absolon: Paleoethnologická stavba velkých středoevropských diluviaálních stanic. *Příroda* 40, 1947, 1-10.
- Bárta 1960* - J. Bárta: K problému listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá. *Slov. Arch.* 8, 1960, 295-323.
- Bárta 1961* - J. Bárta: K problematike paleolitu Bielych Karpát. *Slov. Arch.* 9, 1961, 9-32.
- Bárta 1967* - J. Bárta: Stratigraphische Übersicht der paläolithischen Funde in der Westslowakei. *Quartär* 18, 1967, 57-80.
- Bárta 1970* - J. Bárta: Sídliská zo staršej doby kamennej na okolí Moravian nad Váhom. *Almanach Balneol.* Múz. 1970, 31-40.
- Bárta 1979* - J. Bárta: K problematike provenience surovín na výrobu štiepanej kamennej industrie v paleolite Slovenska. *Slov. Arch.* 17, 1979, 5-15.
- Brézillon 1968* - M. N. Brézillon: La Dénomination des Objets de Pierre Taillée. Matériaux pour un vocabulaire des préhistories de langue française. IV. Supplément à Gallia Préhistoire. Paris 1971.
- Freund 1952* - G. Freund: Die Blattspitzen des Paläolithikums in Europa. Bonn 1952.
- Hladíková 2002* - L. Hladíková: Szeletienská štípaná industrie z lokality Trboušany I. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 87, 2002, 57-80.
- Hynie 1927* - O. Hynie: Geologická stavba širšího okolí lázní Piešťan a jejich thermální žrídla. In: *Sborník Státního geologického ústavu Československé republiky*. VII. Praha 1927.
- Cheben/Illášová 2002* - I. Cheben/L. Illášová: Chipped industry made of limnoquartzite from Žiarska kotlina hollow. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí - 2001. Nitra 2002, 105-112.
- Kaminská 1991* - L. Kaminská: Význam surovinovej základne pre mladopaleoliticú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. *Slov. Arch.* 39, 1991, 7-53.
- Kaminská et al., v tlači* - L. Kaminská/J. K. Kozłowski/L. Lisá/M. Moskal-del Hoyo/A. Nemergut/P. Škrda: Contribution to the taxonomy and chronology of the Early Upper Palaeolithic in Central Europe: the problem of Moravany-Dlhá points. *Journal Arch. Scien., v tlači*.
- Kaminská/Nemergut/Záár, v tlači* - L. Kaminská/A. Nemergut/O. Žáár: Prieskum stredného Považia. AVANS 2008, v tlači.
- Klíma 1956* - B. Klíma: Statistická methoda - pomůcka při hodnocení paleolitických kamenných industrií. Návrh české terminologie mladopaleoliticích kamenných nástrojů. *Pam. Arch.* 47, 1956, 193-210.
- Mišík 1975* - M. Mišík: Petrograficko-mikropaleontologické kritériá pre zisťovanie provenience silicito-vých nástrojov na Slovensku. *Geologia (Brno)* 16/27-10, 1975, 89-107.
- Neruda/Kostrhun 2002* - P. Nerudu/P. Kostrhun: Hranice - Velká Kobylanka. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 87, 2002, 105-156.
- Neruda/Nerudová 2009* - P. Neruda/Z. Nerudová (Ed.): Moravský Krumlov IV. Vícevrstevná lokalita ze středního a počátku mladého paleolitu na Moravě. Brno 2009.
- Nerudová 1996* - Z. Nerudová: Szeletienská kolekce z Jezeřan I a její vztah k micoquienu. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 81, 1996, 13-36.
- Nerudová/Valoch 2009* - Z. Nerudová/K. Valoch: Moravany nad Váhom. Katalog paleolitických industrií z výzkumu prof. Karla Absolona. Brno 2009.
- Odell 2004* - G. H Odell: Lithic Analysis. Manuals in Archaeological method, theory, and technique. Kluwer Academic/Plenum Publishers. New York 2004.
- Oliva 1979* - M. Oliva: Die Herkunft des Szeletien im Lichte neuer Funde von Jezeřany. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 64, 1979, 45-78.
- Oliva 1987* - M. Oliva: Drobné lokality micoquienu v okolí Brna. *Sbor. Prací Fil. Fak.* Brno 32, 1987, 7-18.
- Oliva 2004* - M. Oliva: Vyvinutý szeletien z lokality Ondratice Ia - Malá Začáková. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 89, 2004, 59-81.
- Oliva 2005* - M. Oliva: Civilizace Moravského paleolitu a mezolitu. Brno 2004.
- Sonneville-Bordes/Perrot 1953* - D. De Sonneville-Bordes/J. Perrot: Essai d'adaption des méthodes statistiques au Paléolithique supérieur. *Bull. Soc. Préhist. Française* 50, 1953, 323-333.
- Svoboda 2002* - J. Svoboda: Starší fáze mladého paleolitu. In: J. Svoboda a kol: Paleolit Moravy a Slezska. 2. aktualizované vydání. Dolnověstonické Stud. 8. Brno 2002, 129-174.
- Svoboda/Přichystal 1987* - J. Svoboda/A. Přichystal: Szeletská industrie z Vincencova. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 72, 1987, 5-19.
- Škrdla/Tostevin 2005* - P. Škrdla/G. Tostevin: Brno-Bohunice, analýza materiálu z výzkumu v roce 2002. *Přehled Výzkumu* 46, 2005, 35-61.
- Valoch 1956* - K. Valoch: Paleolitické stanice s listovitými hrotami nad údolím Bobravy. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 41, 1956, 5-44.
- Valoch 1973* - K. Valoch: Neslovice, eine bedeutende Oberflächenfundstelle des Szeletiens in Mähren. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 58, 1973, 5-76.
- Valoch et al. 1993* - K. Valoch/A. Kočí/W. G. Mok/E. Opravil/J. van der Plicht/L. Smolíková/Z. Weber: Vedrovice V, eine Siedlung des Szeletien in Südmähren. *Quartär* 43/44, 1993, 7-93.
- Zotz 1951* - L. Zotz: Alsteinzeitkunde Mitteleuropas. Stuttgart 1951.
- Zotz/Vlk 1939* - L. Zotz/W. Vlk: Das Paläolithikum des unteren Waagtales. *Quartär* 2, 1939, 65-101.

Rukopis prijatý 21. 12. 2010

Recenzenti doc. PhDr. Lubomíra Kaminská, CSc.  
Mgr. Ondrej Žáár  
Translated by PhDr. Ludmila Vaňková

Mgr. Adrián Nemergut  
Archeologický ústav SAV  
Akademická 2  
SK-949 21 Nitra  
adonemo@yahoo.com

## Palaeolithic Settlement in Moravany nad Váhom-Dlhá

### Results of Juraj Bárta's Excavations in 1963 and 1990

A d r i á n N e m e r g u t

#### SUMMARY

At the turn of Middle and Upper Palaeolithic principal changes in settlement development occur in wider central Europe. In this development the Szeletian culture with its typical leaf-shaped points played an important role. The site at Moravany nad Váhom-Dlhá is considered one of the biggest sites at all (Bárta 1960, 308). This fact was supported also by J. Bárta's revisory excavations in 1963 and 1990. The study presents a more complex compilation of these revisory excavations, though rather limited by condition of existing finds and documentation.

During the excavation in 1963 twenty five test pits were staked out side by side, more precisely in the narrowest part of the field (Fig. 3). The excavation documentation proved the artefacts were found in two layers predominantly, which were one closely above the other. The cultural layer purportedly occurred in a fossil earth under topsoil prevailingly and rarely also in a layer of light loess. In 1990 J. Bárta placed seven test pits at the site area (Fig. 3), some of them more distant from the place of excavation in 1963. More numerous finds were obtained from the test pits that were situated in the vicinity of the previous excavation from the depth of 30-70 cm.

Majority from the total number of 5012 chipped stone artefacts were made of radiolarites (Table 1). Quartz, obsidian, limnosilicite and silicified sandstone were minimum. As follows from the above-mentioned, the stone artefacts were made of local raw materials predominantly. Imported raw materials were rare.

In the assemblage of finds, stone waste is the most numerous technological group (Table 1); flakes were the second largest group. They were followed by blades and their fragments, retouched tools and cores. The tools are

of remarkably flake-like character, which is proved by plentiful unretouched flakes and also by flake cores and retouched flakes.

Leaf-shaped points - the type with rounded base - and their fragments (Fig. 8) are the most frequent retouched tools. They are present in various sizes and with three variants of retouch: with overall flat retouch, partial flat retouch and without flat retouch. Their production at the site is documented by finds of semi-products and waste in the form of so-called bifacial thinning flakes (BTF), which are products of bifacial reduction (Škrda/Tostevin 2005, 45). Retouched flakes and blades are Retouched flakes and blades are relatively frequent, too. End-scrapers, side-scrapers, burins and combined tools are less frequent.

Analysis of the tools technology and typology help date the site settlement into the Szeletian period. This is connected with the frequent occurrence of flat retouch on leaf-shaped points and on some other retouched tools as well. The stone tools composition with ample amount of leaf-shaped points, end-scrapers, side-scrapers, etc. together with usage of local raw materials and a big share of flakes to blades are typical characteristics together with usage of local raw materials in stone industry and a big share of flakes in comparison with blades. J. Bárta dated the settlement at the site by the help of leaf-shaped points to the older - archaic - Szeletian phase (Bárta 1960, 311). This dating is quite disputable as since the time when J. Bárta had dated the site, leaf-shaped points were proven to exist out of the Szeletian as well. Regarding more precise chronological classification, a new absolute dating of the site is very important, which states the age of  $33\,600 \pm 300$  BP (Kaminská et al., forthcoming).

Fig. 1. Situating of Moravany on the map of Slovakia.

Fig. 2. Moravany nad Váhom-Dlhá in the Považský Inovec mountain range.

Fig. 3. Moravany nad Váhom-Dlhá. Situating of test pits (according to J. Bárta's documentation; adapted).

Fig. 4. Moravany nad Váhom-Dlhá. Test pits profiles from 1963 (according to J. Bárta's documentation; non-adapted).

1 - test pit C; 2 - test pit E; 3 - test pit I; 4 - test pit CH; 5 - test pit I; 6 - test pit A; 7 - test pit I; 8 - test pit F; 9 - test pit A'.

Fig. 5. Moravany nad Váhom-Dlhá. Correlation of the stratigraphic probes profiles (after J. Bárta's documentation; adapted). 1 - front a side profile of test pit S from 1963; 2 - profile of test pit 6/90 from 1990 (A - topsoil; B - yellow-brown incompact soil; C - brown-grey non-calcic soil; D - grey-yellow loess-like, less calcic layer; E - grey-yellow dust-like layer with smaller clay content).

Fig. 6. Moravany nad Váhom-Dlhá. Dimensions of complete blades (a - length; b - width; c - thickness).

Fig. 7. Moravany nad Váhom-Dlhá. Dimensions of flakes (a - length; b - width; c - thickness).

Fig. 8. Moravany nad Váhom-Dlhá. Representation of retouched tools (a - end-scrapers; b - combined tools; c - burins; d - leaf-shaped points; e - retouched blades; f - side-scraper-like tools; g - retouched flakes).

Fig. 9. Moravany nad Váhom-Dlhá. Proportion of height to width of complete leaf-shaped points.

Table 1. Moravany nad Váhom-Dlhá. Technological groups of stone industry. R - radiolarite; L - limnosilicite; K - quartz; O - obsidian; SP - silicified sandstone; N - unidentified raw material.

Table 2. Moravany nad Váhom-Dlhá. Blades fragments.

Table 3. Moravany nad Váhom-Dlhá. Blades technology.

Table 4. Moravany nad Váhom-Dlhá. Flakes technology.  
 Table 5. Moravany nad Váhom-Dlhá. Production waste.

- Pl. I. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1, 4, 5, 8 - cores; 2, 3, 6, 7 - unretouched blades (1-8 - radiolarite).
- Pl. II. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1, 4, 5, 8 - cores; 2 - unretouched blade; 3, 6, 7 - core blades (1, 3, 4, 6-8 - radiolarite; 2 - silicified sandstone; 5 - unidentified raw material).
- Pl. III. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1 - core; 2 - unretouched blade; 7 - "janus"-type flake; 3-6, 8, 10, 11-13 - end-scrapers; 9 - combined tool; 14-16 - burins (1-16 - radiolarite).
- Pl. IV. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1-8 - leaf-shaped points (radiolarite).

- Pl. V. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1-14 - leaf-shaped points and their fragments (1 - unidentified raw material; 2-14 - radiolarite).
- Pl. VI. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1-15 - leaf-shaped points and their fragments (radiolarite).
- Pl. VII. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1-6, 8 - fragments of leaf-shaped points; 7 - core; 9, 10 - flakes; 11 - side scraper (1-11 - radiolarite).
- Pl. VIII. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1, 4, 6 - side-scrappers; 2 - combined tool; 3, 7 - flat retouched artefacts; 5 - abraded flake; 8-10 - retouched blades; 11 - hammerstone (1-11 - radiolarite).
- Pl. IX. Moravany nad Váhom-Dlhá. Chipped stone industry.  
 1, 4-6, 9 - retouched blades; 2, 3, 7 - abraded blades; 8, 10 - notches; 11-14 - retouched flakes (1-14 - radiolarite).
- Pl. X. Moravany nad Váhom-Dlhá. Stone stake (granite).

# THE EARLY NEOLITHIC SETTLEMENT FROM BRUNN WOLFHOLZ IN LOWER AUSTRIA AND THE PROBLEM OF TYPOLOGY AND CHRONOLOGY OF THE LOW BOWLS WITH SHARPLY CURVED WALL

P E T E R S T A D L E R - N A D E Z H D A K O T O V A

This article is devoted to an analysis of low bowls with sharply curved wall, which are interpreted as one of the oldest type of vessels of the Linear Pottery culture. These bowls are numerous in a collection of the Brunn 2 settlement located near Vienna in Lower Austria. The typology of this group of low bowls is offered on the base of Brunn 2 materials together with low bowls of the Early Neolithic sites of the Danube region and old Linear Pottery culture. We can define five types of low bowls with sharply curved wall. Four of them appeared during the Early Neolithic in the Danube region and became numerous during the formative phase of the Linear Pottery culture. All types were concentrated at the sites of the oldest Linear Pottery culture in Hungary and Austria, from where during the Bíňa-Bicske phase the tradition of making these bowls spread up the Morava River and its tributaries to Moravia. Later during the Milanovce phase of this culture this tradition penetrated along the Danube River to the South of Germany and then it diffused along the left tributaries of the Danube to the right tributaries of the Rhine. In that time these bowls appeared too at the old Linear Pottery sites of the river head of Elbe and in the Oder basin.

**Key words:** Early Neolithic, Old Linear Pottery culture, Starčevo, Danube region, low bowls, typology, chronology.

The aim of this contribution to a preliminary report about Brunn Wolfholz is an analysis of one type of low bowls, which are often used for a chronological definition of the Linear Pottery settlements. Bowls with sharply curved wall are interpreted as one of the oldest type of vessels of this culture (*Cladders 2001; Gläser 1994; Lenneis/Lüning 2001*). They have been found at settlements in Hungary, Austria, Slovakia, Germany, Czech Republic and Poland (Fig. 1). Archaeologists decided that this type was most typical for western Hungary and the South-West of Slovakia (*Lenneis/Lüning 2001*) or the transdanubian-slovakian region (*Cladders 2001*). These bowls are usual for the preceding culture, too. *S. Dimitrijević* (1969) considered bowls with sharply curved wall as a distinctive trait of Starčevo Spiraloid sites, but *R. Gläser* (1993) noted that these bowls are known at the settlements of Starčevo Linear B in Hungary.

In our article we have collected the majority of these low bowls with sharply curved wall, which were published, and united them with materials from Brunn am Gebirge, Wolfholz, site 2 (abbreviated in the following as Brunn 2), near Vienna in Lower Austria (*Stadler 2005; Stadler/Kotova 2011*). The Brunn 2 collection contains a big set of these bowls (*Lochner 2011; Stadler/Kotova 2010*). We must note that we have combined in a group of low bowls only vessels with a diameter 2 times longer than high. Sometimes high bowls and low bowls are not separated, because of their bad preservation. For example, *E. Bánffy* joined concerned low bowls and some high bowls in one group "bowls 1.3" (*Bánffy*

2004, 225). Numerous materials of Brunn 2 allow us to separate the low and high bowls and to propose their typology, which was completed with low bowls from other settlements (Table 1).

## TYPOLOGY OF LOW BOWLS WITH SHARPLY CURVED WALL

Low bowls with sharply curved wall are divided in three groups:

- I. Bowls with straight upper part of wall.
- II. Bowls with concave upper part of wall.
- III. Bowls with convex upper part of wall.

Each of these groups is separated into two types according to the form of the curve of the wall:

1. Bowls with rib.
2. Bowls with roundish curve.

In the end of the classification five types of bowls can be defined:

- I. 1. Low bowls with straight upper part of wall and rib.
- I. 2. Low bowls with straight upper part of wall and roundish curve.
- II. 3. Low bowls with concave upper part of wall and rib.
- II. 4. Low bowls with concave upper part of wall and roundish curve.
- III. 5. Low bowls with convex upper part of wall and rib.

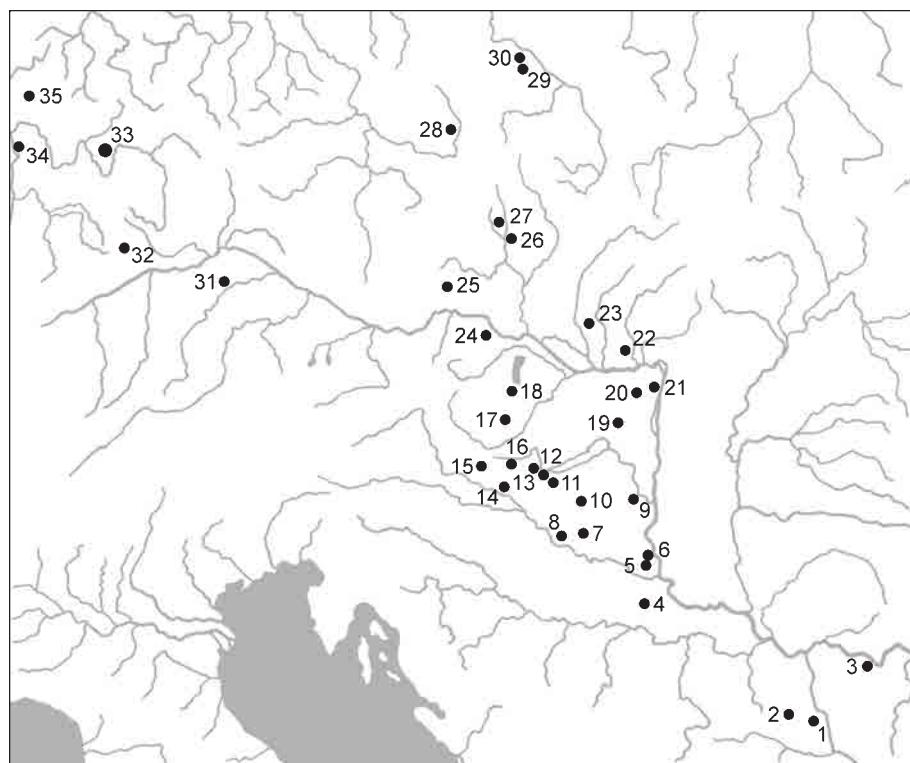


Fig. 1. The Neolithic settlements with low bowls with sharply curved. 1 - Blagotin; 2 - Grivac; 3 - Lepenski Vir; 4 - Vinkovci; 5 - Lánycsók; 6 - Kneževi Vinogradi; 7 - Szentlőrinc Téglagyár; 8 - Barcs; 9 - Medina; 10 - Kaposvár-Deseda; 11 - Vörös-Máriasszony sziget; 12 - Zalavár; 13 - Sármellék; 14 - Becsely 2; 15 - Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb; 16 - Gellénháza; 17 - Se; 18 - Neckenmarkt; 19 - Aba; 20 - Bicske; 21 - Budapest III; 22 - Bíňa; 23 - Milanovce; 24 - Brunn 2; 25 - Strögen; 26 - Brno-Ivanovice; 27 - Bořitov-Písky; 28 - Holohlavy; 29 - Stary Zamek; 30 - Gniechowice; 31 - Wang; 32 - Enkingen; 33 - Schwanfeld; 34 - Goddelau; 35 - Steinfurth.

Table 1. Classification of low bowls.

| Group I. Bowls with straight upper part of wall   |                                  | Group II. Bowls with concave upper part of wall   |                                  | Group III. Bowls with convex upper part of wall  |
|---|----------------------------------|---|----------------------------------|--|
| Type 1. Bowls with rib                            | Type 2. Bowl with roundish curve | Type 3. Bowls with rib                            | Type 4. Bowl with roundish curve | Type 5. Bowls with rib                           |
| Subtype 1. Bowls with everted upper part of wall  |                                  | Subtype 1. Bowls with everted upper part of wall  |                                  | Subtype 1. Bowls with everted upper part of wall |
| Variant 1. Bowls with short upper part of wall    |                                  | Variant 1. Bowls with short upper part of wall    |                                  |  |
|   |                                  |   |                                  |  |
| Variant 2. Bowls with long upper part of wall     |                                  | Variant 2. Bowls with long upper part of wall     |                                  | Variant 2. Bowls with long upper part of wall    |
|   |                                  |   |                                  |  |
| Subtype 1. Bowls with vertical upper part of wall |                                  | Subtype 1. Bowls with vertical upper part of wall |                                  |  |
| Variant 1. Bowls with short upper part of wall    |                                  | Variant 1. Bowls with short upper part of wall    |                                  |  |
|   |                                  |   |                                  |  |

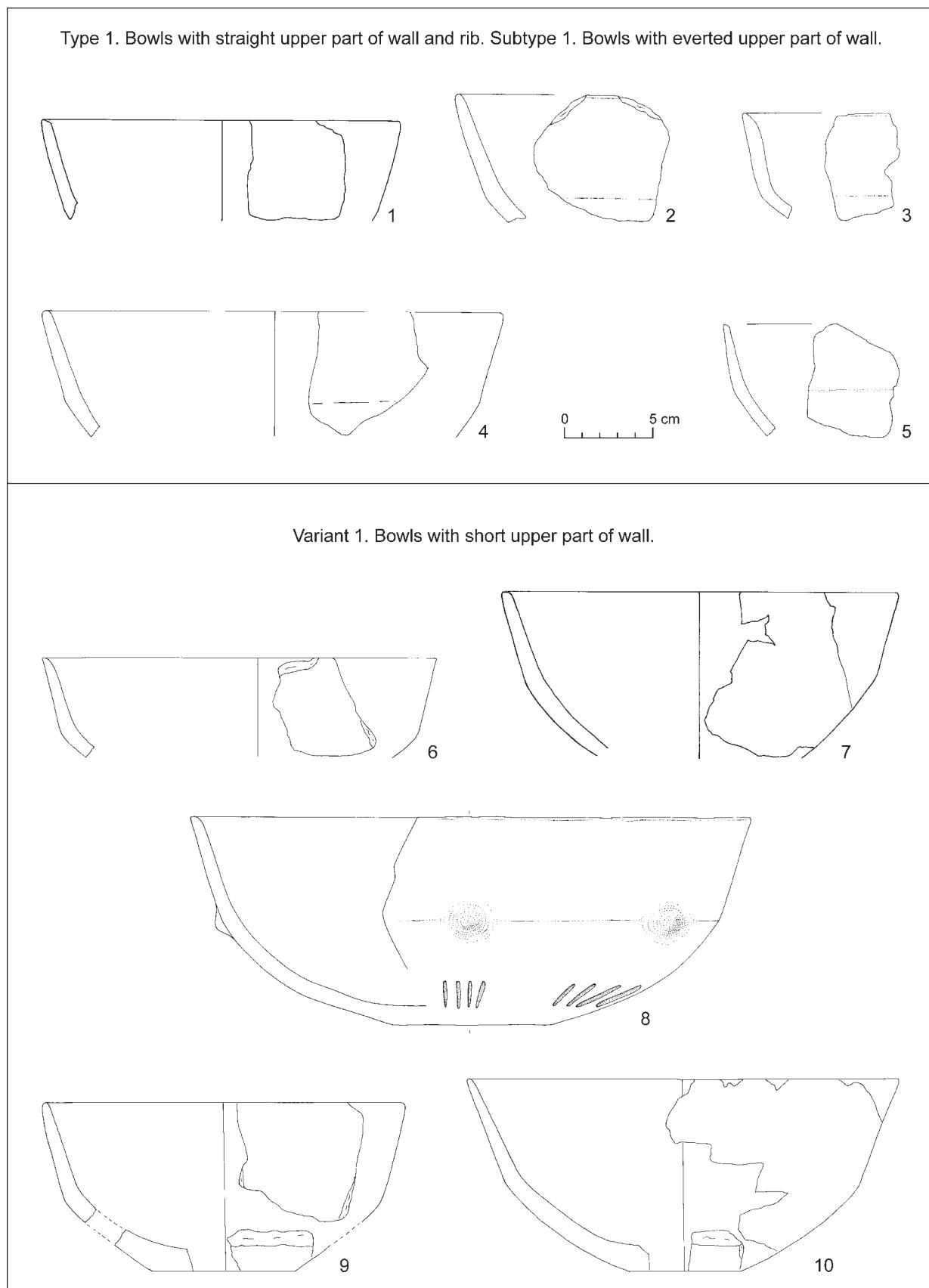


Fig. 2. Low bowls of type 1 from the Brunn 2 settlement.

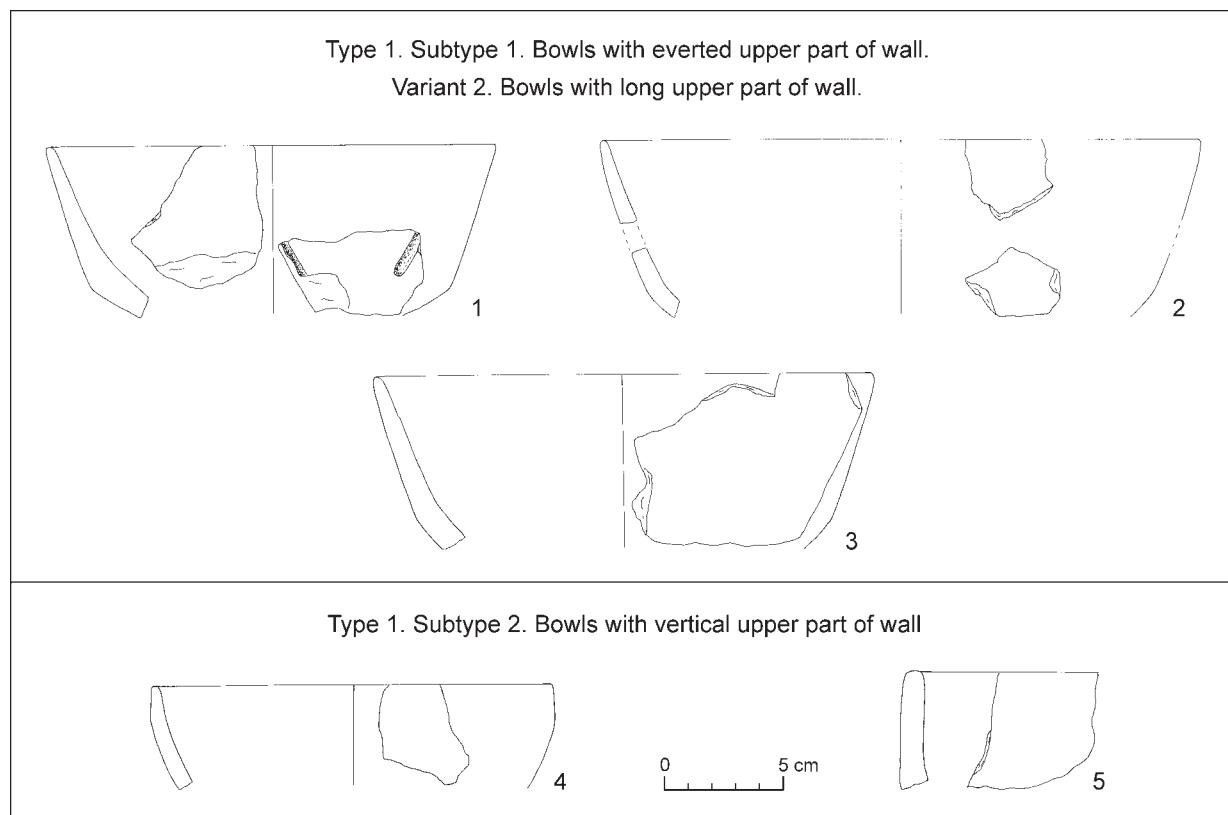


Fig. 3. Low bowls of type 1 from the Brunn 2 settlement.

The fullest preserved bowls allow us to suppose, that all types include two subtypes. They differ in the orientation of the upper part of walls.

The first subtype is represented by the bowls with everted upper part of wall.

The second subtype includes the bowls with vertical upper part of wall.

Sometimes we can distinguish two variants of these subtypes with different length of a part of the wall, which is located above the curve and below the curve.

Variant 1 - Bowls with short upper part of the wall.

Variant 2 - Bowls with long upper part of the wall (and curve located near the bottom).

At the beginning we have dwelled on the issue of a big set of low bowls from the Brunn 2 settlement.

#### LOW BOWLS WITH SHARPLY CURVED WALL FROM THE BRUNN 2 SETTLEMENT

These bowls are numerous in the collection and number about 80 examples. All of them belong to the five types.

In Figures 2-9 we present the five low bowl types from Brunn together with their subtypes and variants. In figures 10-15 follow the five types found in other sites.

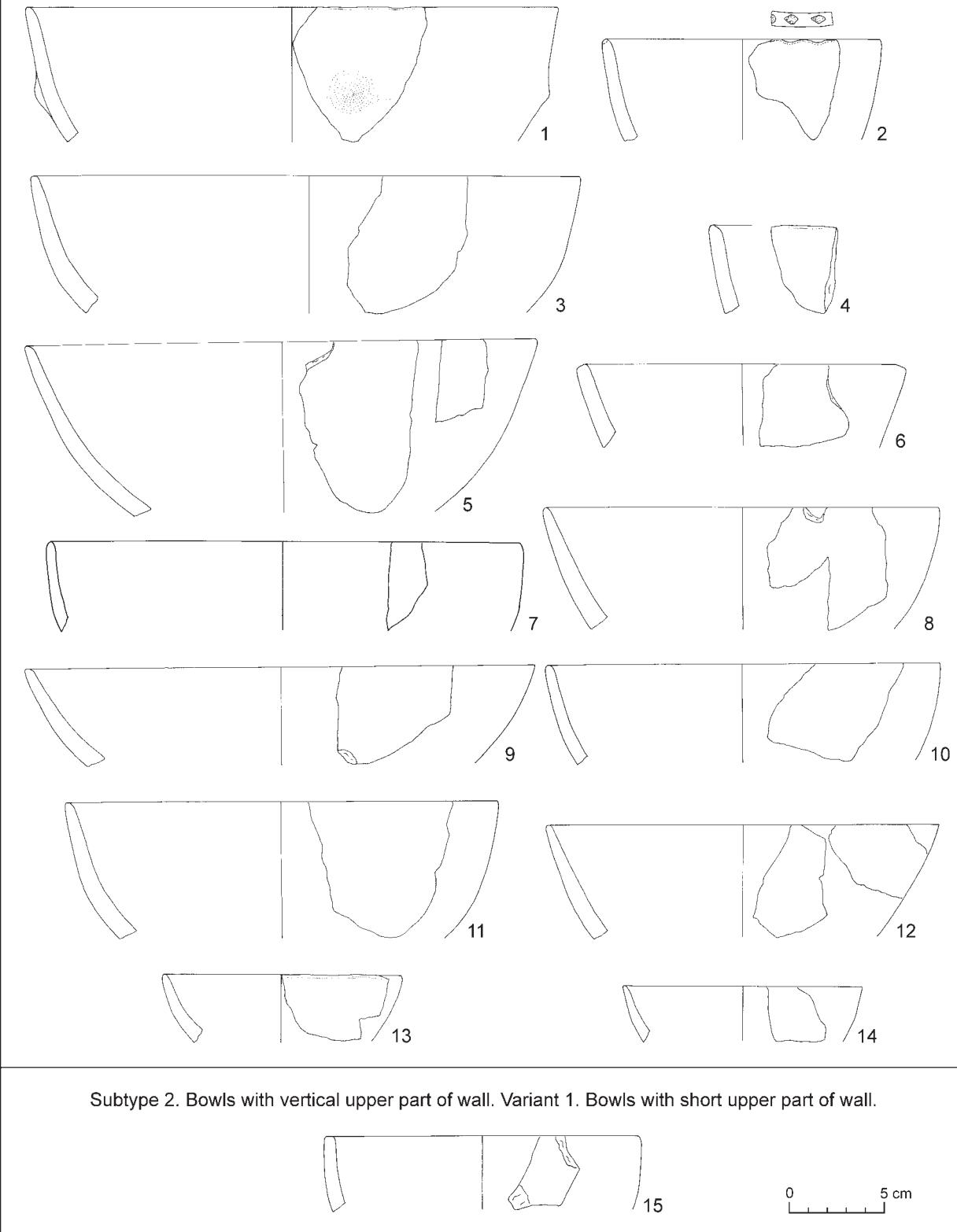
#### Type 1. Low bowls with straight upper part of wall and rib

The majority of bowls of this type belonged to the first subtype with everted upper part of wall (Fig. 2; 3: 1-3). It is possible to divide these bowls into two variants. The first variant is represented by seven bowls with short upper part of its wall (Fig. 2: 6-10). The second variant includes only three bowls with long upper part (Fig. 3: 1-3). Other bowls were very destroyed, so they could not be assigned better (Fig. 2: 1-5).

The second subtype is represented by two bowls with vertical upper part of the wall (Fig. 3: 4, 5). Both of them belonged to the first variant (with short upper part).

Two bowls were ornamented with lines on its part near the bottom; one of them has a knob on the curve (Fig. 2: 8).

Type 2. Bowls with straight upper part of wall and rondish curve. Subtype 1. Bowls with everted upper part of wall.  
 Variant 1. Bowls with short upper part of wall.



Subtype 2. Bowls with vertical upper part of wall. Variant 1. Bowls with short upper part of wall.

Fig. 4. Low bowls of type 2 from the Brunn 2 settlement.

Type 2. Low bowls with straight upper part of wall and roundish curve.

Subtype 1. Bowls with everted upper part of wall.

Variant 2. Bowls with long upper part of wall.

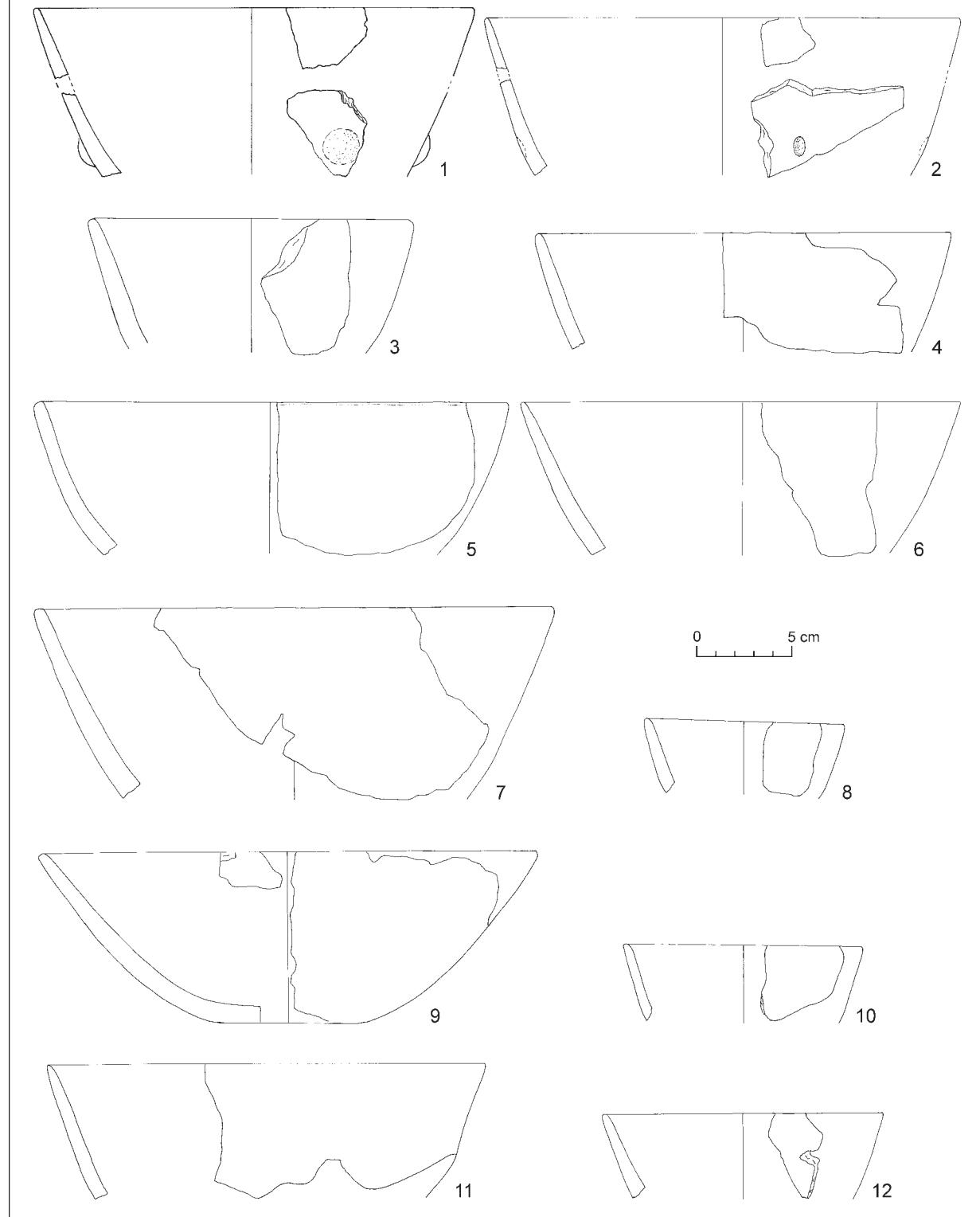


Fig. 5. Low bowls of type 2 from the Brunn 2 settlement.

The near-bottom parts of three good preserved bowls were concave (Fig. 2: 7, 8, 10). Three other bowls had straight parts near the bottom (Fig. 2: 5, 9; 3: 1).

#### Type 2. Low bowls with straight upper part of wall and roundish curve

The bowls with everted rim are the most numerous in this type and belonged to the first subtype. It is represented by approximately equal numbers of bowls of the first variant with short upper part of walls and the second variant with long upper part (Fig. 4 and 5). The majority of the bowls of the first variant had a strong curve (Fig. 4: 1-14). One of them was decorated with knobs under a curve (Fig. 4: 1). Finger impressions were located on a rim of another bowl (Fig. 4: 2). The ornamentation with pits on a curve or on a rim is a singularity in the Linear Pottery culture.

The bowls of the second variant had slightly bent walls. Near-bottom parts of the best preserved bowls were convex (Fig. 5). One bowl was ornamented with small knobs set on a carination (Fig. 5: 1). One bowl had pits on a curve (Fig. 5: 2).

Only one bowl belonged to the second subtype with vertical short upper part of the wall (Fig. 4: 15).

#### Type 3. Low bowls with concave upper part of wall and rib

This type includes more than 20 bowls. Rims of twelve bowls were destroyed (Fig. 7: 4-15). Other bowls belonged to the first subtype with everted upper part of the wall. They are divided into two variants. The first variant is represented by numerous bowls with short upper part of the wall (Fig. 6: 1-9). The second variant contains a few bowls with long upper part of its wall (Fig. 7: 1-3).

The good preserved samples have shown two ways of its making. The first way was made by bending the wall (Fig. 6: 3-7, 9). The second way was produced with thinning of the upper part of the wall (Fig. 6: 1, 2, 8).

The main part of good preserved bowls have convex near-bottom wall. Only three bowls were with straight near-bottom parts (Fig. 6: 2-4, 9). One vessel was decorated with knobs (Fig. 7: 11).

#### Type 4. Low bowls with concave upper part of wall and roundish curve

This type included only bowls of the first subtype with everted upper part of the wall. It is represented by an approximately equal numbers of

bowl of the first variant with short upper part of walls (Fig. 8: 1-6) and the second variant with long upper part (Fig. 8: 7-13). The degree of incurvation varied from strongly (Fig. 8: 1, 4, 8, 9, 13) to feebly marked (Fig. 8: 2, 3, 5-7, 10, 11 and 12). Near-bottom walls were convex.

One bowl was decorated with knobs on the curve (Fig. 8: 8).

#### Type 5. Low bowls with convex upper part of wall and rib

This type is represented by two bowls of the first subtype with everted upper part of the wall (Fig. 9). One of them belonged to the second variant with long upper part of the wall (Fig. 9: 1).

The low bowls from Brunn 2 have analogies among vessels of the Early Neolithics in the Danube region and in Central Europe. *E. Lenneis* (2011) noted, that the low bowls with sharply curved wall from Brunn 2 are very similar to the pottery of Starčevo sites in South-Western Hungary and to pottery of the Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb site. We fully agree with her conclusions and in this article try to consider all analogies in detail.

### LOW BOWLS WITH SHARPLY CURVED WALL IN THE EARLY NEOLITHICS OF DANUBE REGION AND CENTRAL EUROPE

We have limited our search of these bowls to some cultural groups: the Starčevo sites, because the origin of Linear Pottery culture was connected with its traditions, and the old Linear Pottery settlements. But if the materials of Linear Pottery culture were published rather completely (*Bánffy* 2004; *Cladders* 2001; *Gläser* 1994; *Kalicz* 1995; *Lenneis/Lüning* 2001; *Makkay* 1978; *Pavúk* 1980; *Simon* 2002), the Starčevo collections of Serbia, Croatia and Hungary have been introduced into the scientific literature only partially with the exception of the multilayer settlement in Grivac (*Bogdanović* 2006). Also some materials of Tansdanubia have been published (*Kalicz* 1993 and *Kalicz/Molnár/Rózsás* 2007). Due to the kind help of T. Težak-Gregl and scientists of the Zagreb Museum we had a chance to be introduced to some unpublished Starčevo collections of Croatia. N. Kalicz, E. Bánffy and L. Horváth helped to study Starčevo and old Linear Pottery culture in Hungary.

Before the consideration of the low bowls with sharply curved wall among the Linear Pottery material we would like briefly to make a digression to the problem of the periodization of this

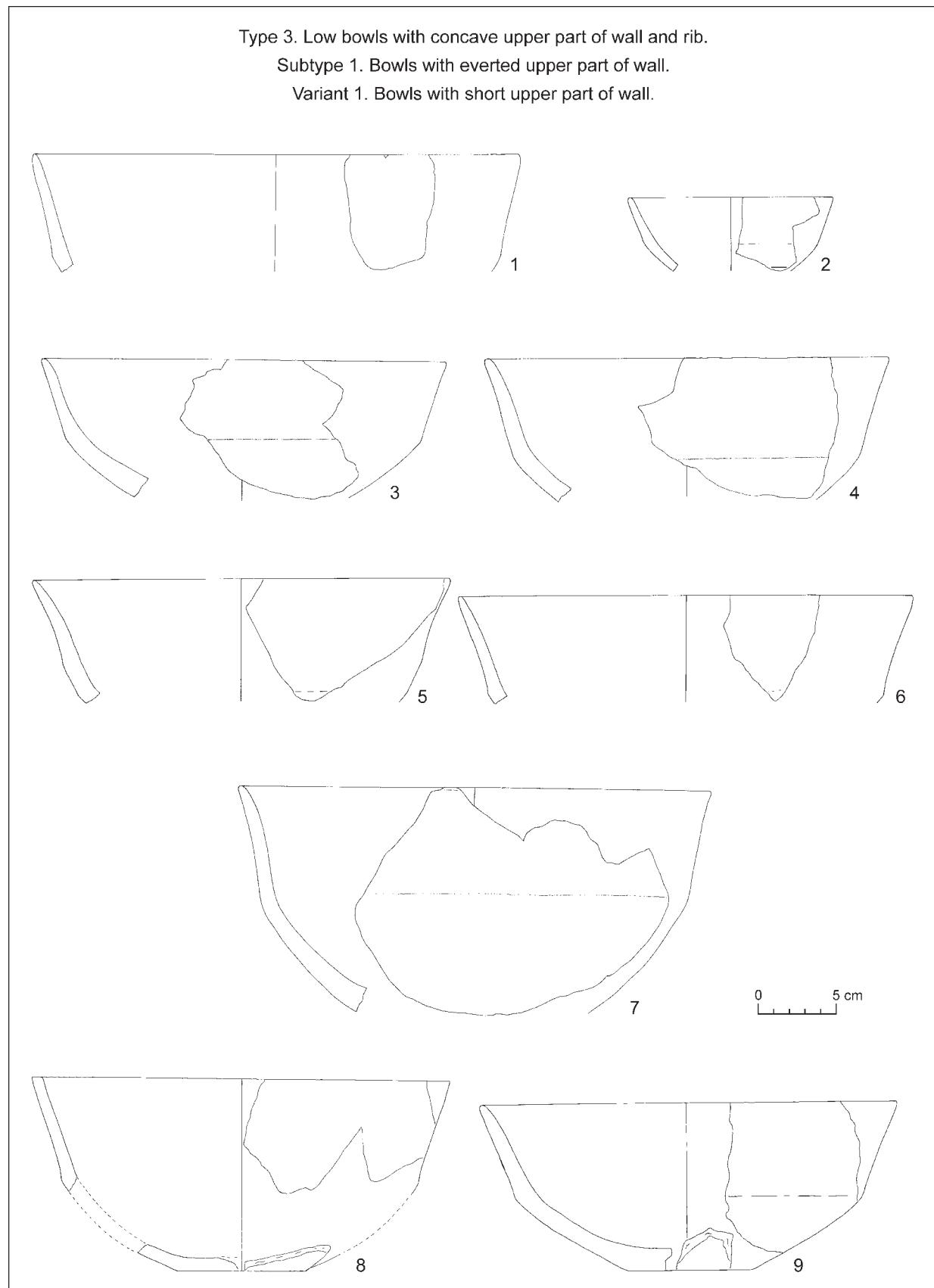


Fig. 6. Low bowls of type 3 from the Brunn 2 settlement.

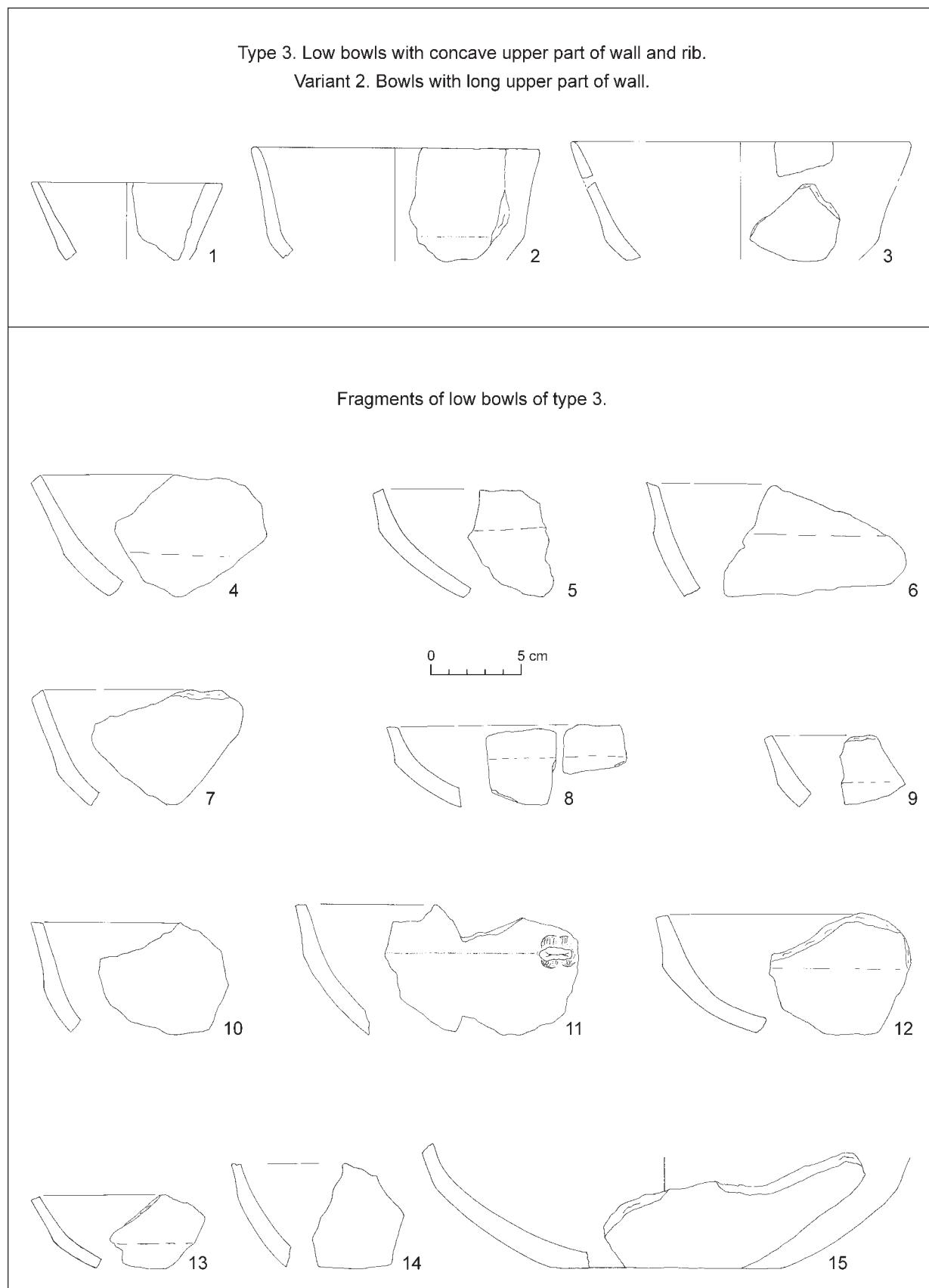


Fig. 7. Low bowls of type 3 from the Brunn 2 settlement.

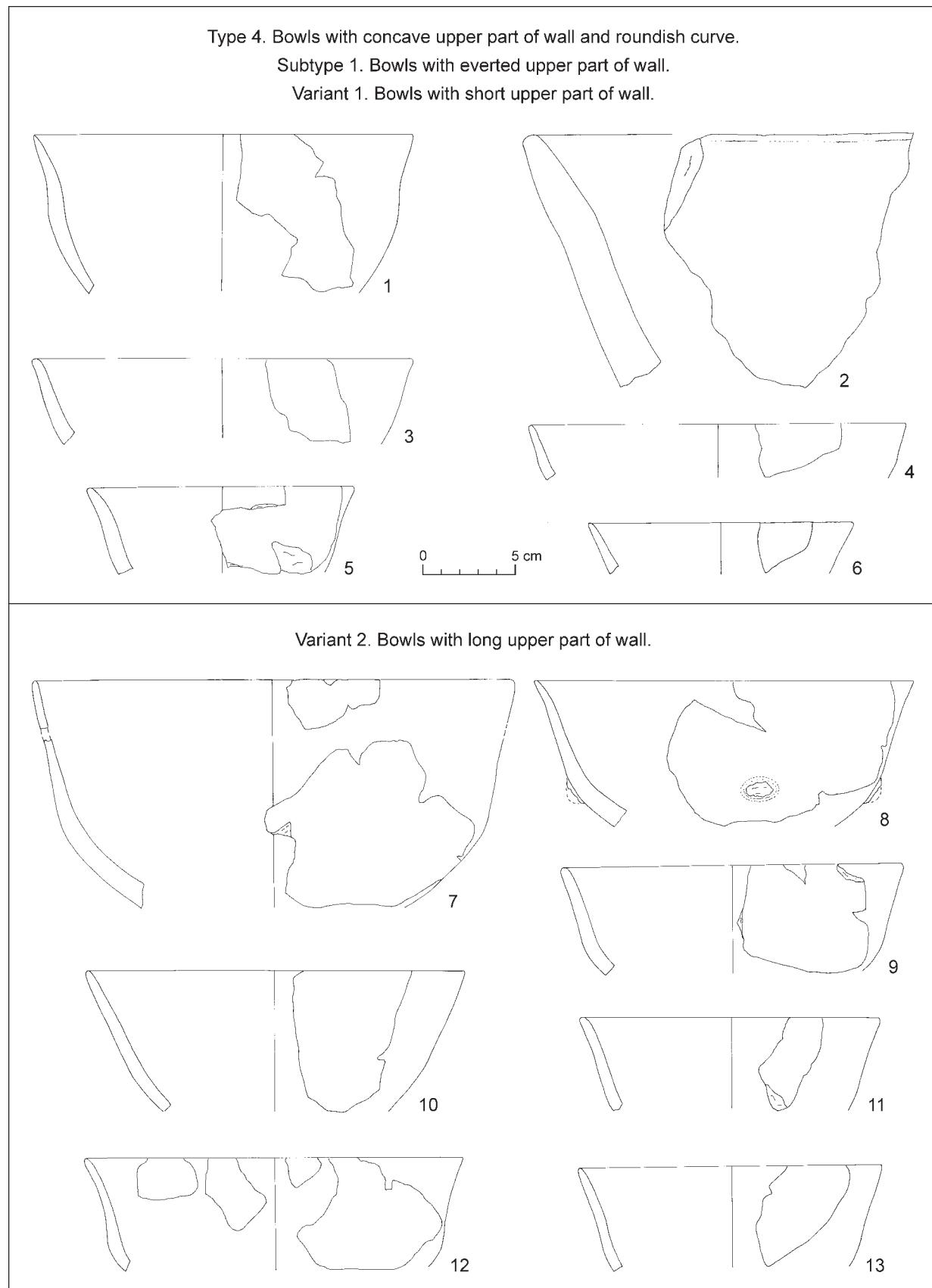


Fig. 8. Low bowls of type 4 from the Brunn 2 settlement.

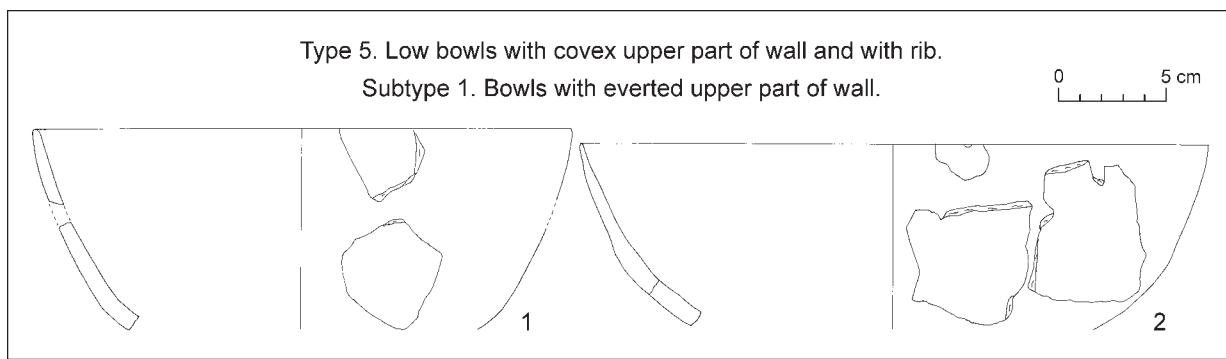


Fig. 9. Low bowls of type 5 from the Brunn 2 settlement.

culture. Now we have some schemes for different territories (*Cladders 2001; Čízmář 1998; Gläser 1994; Kulczycka-Leciejewiczowa 1988; Lenneis/Lüning 2001; Pavlů/Vokolek 1992; Pavúk 1980; Tichý 1960*).

However for our general analyses of bowls type 5 the most important is a division of all old Linear Pottery settlements into three chronological and typological groups after *J. Pavúk (2004)*. The oldest group belonged to the formative phase. *J. Pavúk* included the Nitra and Hurbanovo sites into this phase, but most convincing seems the idea to combine the Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb (*Bánffy/Oross 2009*) and Brunn 2 sites as well as Zalaegerszeg-Andráshida (*Simon 2002*) into the framework of this formative phase. The main specificity of these settlements we have seen in the absence of fine pottery or in the lack of a clear-cut boundary between fine and coarse groups, as *E. Bánffy* noted, when she described the ceramics of Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb (*Bánffy 2004, 223*). The  $^{14}\text{C}$  dates for Brunn 2 and Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb allow us to date this period between 5650 and 5400 BC (*Stadler 2005; Stadler/Carneiro/Bánffy 2006*).

The second group includes the sites of Bíňa-Bicske type (Bíňa, Bicske, Balatonszárszo, probably Brno-Ivanovice), which are best characterized by fine bi-conical vessels with semi-circular designs in the upper half and coarse ceramics bearing barbotine (*Pavúk 2004*). The  $^{14}\text{C}$  dates for these settlements have defined their age about 5400-5300 BC (*Stadler et al. 2000*).

The third chronological group of the old Linear Pottery culture belongs to the Milanovce phase and united the majority of settlements without (or before) the Notenkopf ornamentation. It was a phase of intensive and extensive migration, when Linear Pottery culture population occupied territories of modern Germany, Czech Republic, Poland and western Ukraine. The main trait of this phase is a coarse pottery with pits under the rim and fine globular vessels with a typical curvilinear wave

pattern and handles (*Pavúk 2004*). According to numerous  $^{14}\text{C}$  dates, the majority of the Milanovce type settlements were inhabited about 5300-5200 BC (*Stadler et al. 2000*).

Thus we have considered the low bowls with sharply curved wall of these three chronological groups: the formative phase, Bíňa-Bicske and Milanovce phases.

#### Type 1. Low bowls with straight upper part of wall and rib

The oldest bowls of this type appeared among coarse and fine pottery in the Early Neolithic of Serbia (the lower layer of Grivac) about 6200-6100 BC (Fig. 10: 1). Later they were made during the Starčevo Linear phase at Blagotin (Fig. 10: 2). Those bowls with long upper part of the wall were not numerous in the pottery of Starčevo Linear B (Barcs) and Spiraloid (Kaposvár-Deseda) in Hungary (Fig. 10: 3, 4). Bowls with short upper part of the wall and everted rims were found in the Starčevo Spiraloid sites in Croatia (Vinkovci - Fig. 10: 5).

Few bowls of this type have been known in the old LBK collections of Hungary. Two bowls with short upper part of the wall were found at Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb. One of them had an everted rim (Fig. 10: 6); another bowl was with a vertical rim (Fig. 10: 7).

A similar set of bowls was found at Bicske (Fig. 10: 8, 9).

We have two different images of one bowl from Sármellék (the Milanovce phase). In Kalicz's article this bowl was drawn with roundish curve (Fig. 10: 14), but in Gläser's dissertation it has a rib (Fig. 10: 13).

We know only three low bowls of this type with long upper part of the wall (Fig. 10: 15-17) from the Schwanfeld site in Germany (the Milanovce phase, 5300-5200 BC).

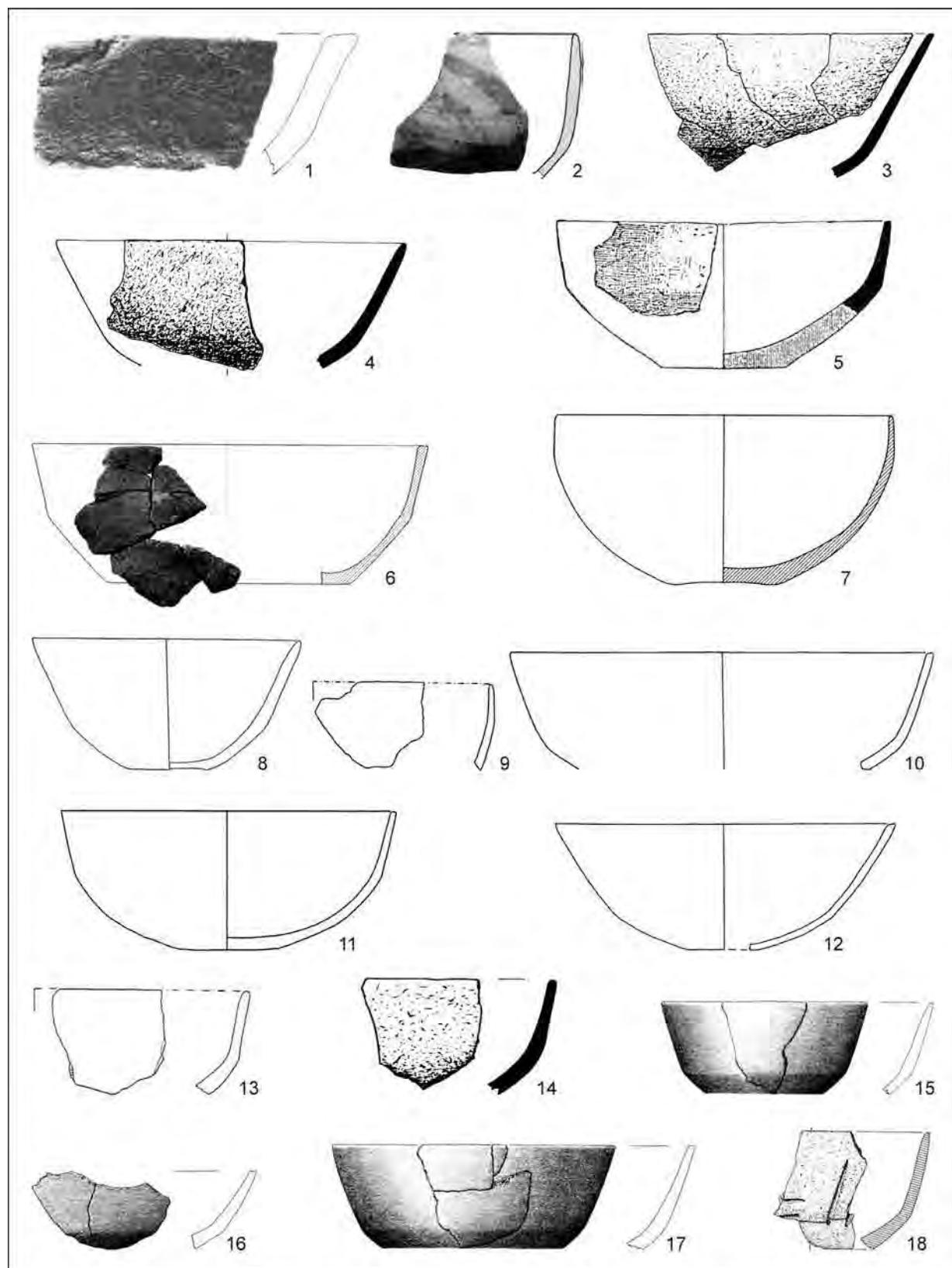


Fig. 10. Low bowls of type 1. 1 - Grivac; 2 - Blagotin; 3 - Barcs; 4 - Kaposvár-Deseda; 5 - Vinkovci; 6, 7 - Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb; 8, 9 - Bicske; 10-12 - Zalavár; 13, 14 - Sármellék; 15-17 - Schwanfeld; 18 - Neckenmarkt (1 - after Bogdanović 2006; 2 - after Vučović 2004; 3, 4 - after Kalicz 1990; 5 - after Minichreiter 1992; 6, 7 - after Bánffy 2004; 8-13 - after Gläser 1994; 14 - after Kalicz 1995; 15-17 - after Cladders 2001; 18 - after Lenneis/Lüning 2001). Different scales.

The youngest finds are a bowl with long upper part of the wall from Neckenmarkt in Austria (Fig. 10: 18) and three bowls with short and long everted upper part of walls from Zalavár (pit A and pit West) in Hungary (Fig. 10: 10-12). These bowls were found together with the so called "Keszthely" pottery (Gläser 1994; Lenneis/Lüning 2001). The Neckenmarkt site is dated about 5250-5040 BC (Stadler et al. 2000).

As we can see, low bowls with straight upper part of wall and rib were used mainly by the Starčevo people and their neighbours, the southern groups of the Linear Pottery population. The first and second variants of bowls (with short and long upper part of walls) have been known in the Starčevo culture, in the old Linear Pottery settlements in Hungary and Brunn 2. But only the bowls with long upper part and rib near a bottom were made at the Schwanfeld and Neckenmarkt settlements, which can be dated after 5300 BC.

#### Type 2. Low bowls with straight upper part of wall and roundish curve

These bowls with short and long upper part of wall were known at the early Neolithic layers of Grivac in Serbia (Fig. 11: 1-3). We were not able to find them in the Early Starčevo collections in Croatia. Low bowls occur among vessels of the Starčevo Linear B sites in Hungary (Barcs and Lánycsók - Fig. 11: 4-6) and the Starčevo Spiraloid in Croatia and Hungary (Kneževi Vinogradi, Kaposvár-Deseda - Fig. 11: 7, 8). The bowl from Lánycsók had a handle on the curve.

One low bowl of this type from Brunn 2 (Fig. 4: 2) had pits on the rim. This ornamentation of low bowls occurred only among the coarse low bowls of the oldest Neolithic sites in Serbia (Grivac I, Lepenski Vir), the Starčevo Linear B and Spiraloid in Croatia and Hungary (Fig. 11: 3, 7; Bogdanović 2006, Fig. 5.18: h; 5. 20: c; Perić/Nikolić 2004, Pl. I: 1; IV: 1; Kalicz 1990, Tab. 21: 8; Simon 1996, Fig. 6: 1). It is not yet known on the low bowls of the Bíňa-Bicske and Milanovce phases of the Linear Pottery culture.

A single low bowl with straight upper part of wall and roundish curve is present in the collections of Bíňa-Bicske phase at the Bicske site in Hungary (Fig. 11: 10) and Brno-Ivanovice in Czech Republic (Fig. 11: 9).

Low bowls of this type became more numerous at the settlements of the Milanovce phase. They occurred at Se (two bowls), Becsehely 2 (three bowls), Budapest III (one bowl), Medina (three bowls and one of them had knobs under a curve) in Hungary (Fig. 11: 11-17). One bowl was found at the Strögen

settlement in Austria (Fig. 12: 1). Nine low bowls of this type are known in the collection of Schwanfeld, three bowls were found at Enkingen, one - at Wang in Germany (Fig. 12: 3-13). Two bowls from the Gniechowice site and one bowl from the Stary Zamek settlement were discovered in Poland (Fig. 12: 15-17). The most bowls from the Milanovce phase sites had long upper part and the curve near the bottom.

Thus the bowls of this type were made from the Early Neolithic before the end of the old Linear Pottery culture, but during the Milanovce phase they became more numerous and the second variant of these bowls with long upper part of wall dominated. It seems more likely that the bowls with roundish carination were easier to make than the bowls with rib and it was a reason of their replacement by the bowls with rib during the Milanovce phase. The ornamentation of the rim was typical only for low bowls of Starčevo culture and Brunn 2 site.

#### Type 3. Low bowls with concave upper part of the wall and rib

This type of bowls appeared at the beginning of Starčevo Linear phase (Blagotin) and they were made during the Starčevo Spiraloid period (Fig. 13: 1-5). They were rather numerous at the oldest Linear Pottery culture in Hungary: seven bowls were found at Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb (Fig. 13: 6-12).

During the Bíňa-Bicske phase the number of these bowls decreased and only a few bowls were found at Bíňa in Slovakia (Fig. 13: 15). For the Milanovce phase we know only two bowls from the Sármellék and Szentlőrinc Téglagyár sites in Hungary (Fig. 13: 17, 20), two bowls from the Gniechowice settlement in Poland (Fig. 13: 18, 19) and two bowls from Holohlavy in Czech Republic (Fig. 13: 13, 14). It is interesting, that the last two bowls were found in pit 36 of the Holohlavy settlement, which could be the oldest object from this settlement. One bowl was discovered at Zalavár (in the West pit - Fig. 13: 16) together with pottery of Keszthely type (Gläser 1994).

This type of bowls is represented by both variants with long and short upper part of walls. The majority of them belong to the first subtype with everted rim. Only one bowl from Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb had a vertical upper part of the wall (the second subtype - Fig. 13: 12).

From the list of settlements we can see, that this type of bowl was typical for Starčevo and the oldest Linear Pottery culture sites in Hungary and Austria (Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb and Brunn 2). Its quantity sharply decreased during the Bíňa-Bicske

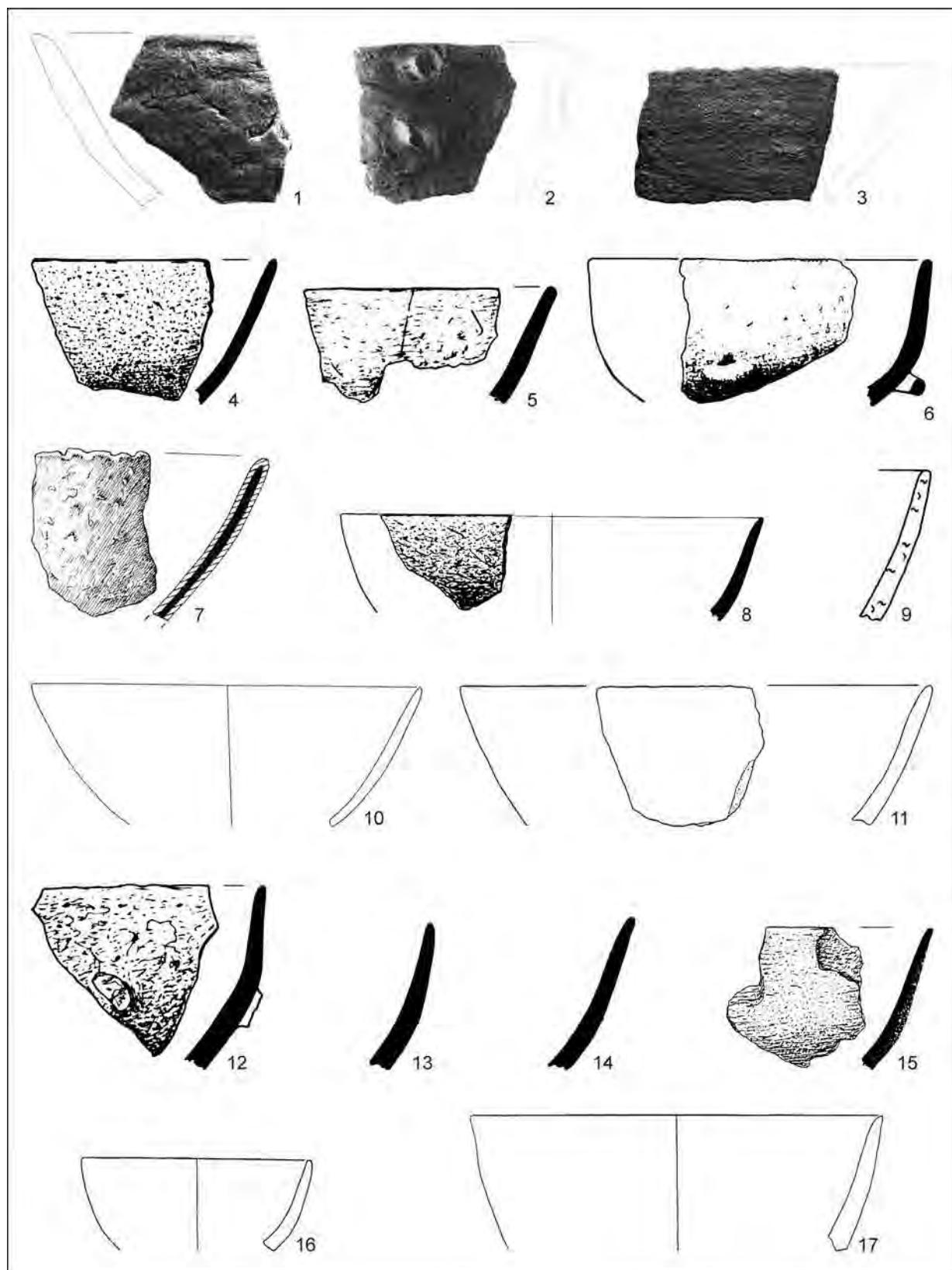


Fig. 11. Low bowls of type 2. 1-3 - Grivac; 4, 5 - Barcs; 6 - Lánycsók; 7 - Kneževi Vinogradi; 8 - Kaposvár-Deseda; 9 - Brno-Ivanovice; 10- Bicske; 11 - Becsehely 2; 12-14 - Medina; 15 - Budapest III; 16, 17 - Se (1-3 - after Bogdanović 2006; 4-6, 8 - after Kalicz 1990; 7 - after Minichreiter 1992; 9 - after Čižmář 1998; 10, 11, 16, 17 - after Gläser 1994; 12-15 - after Kalicz 1995). Different scales.

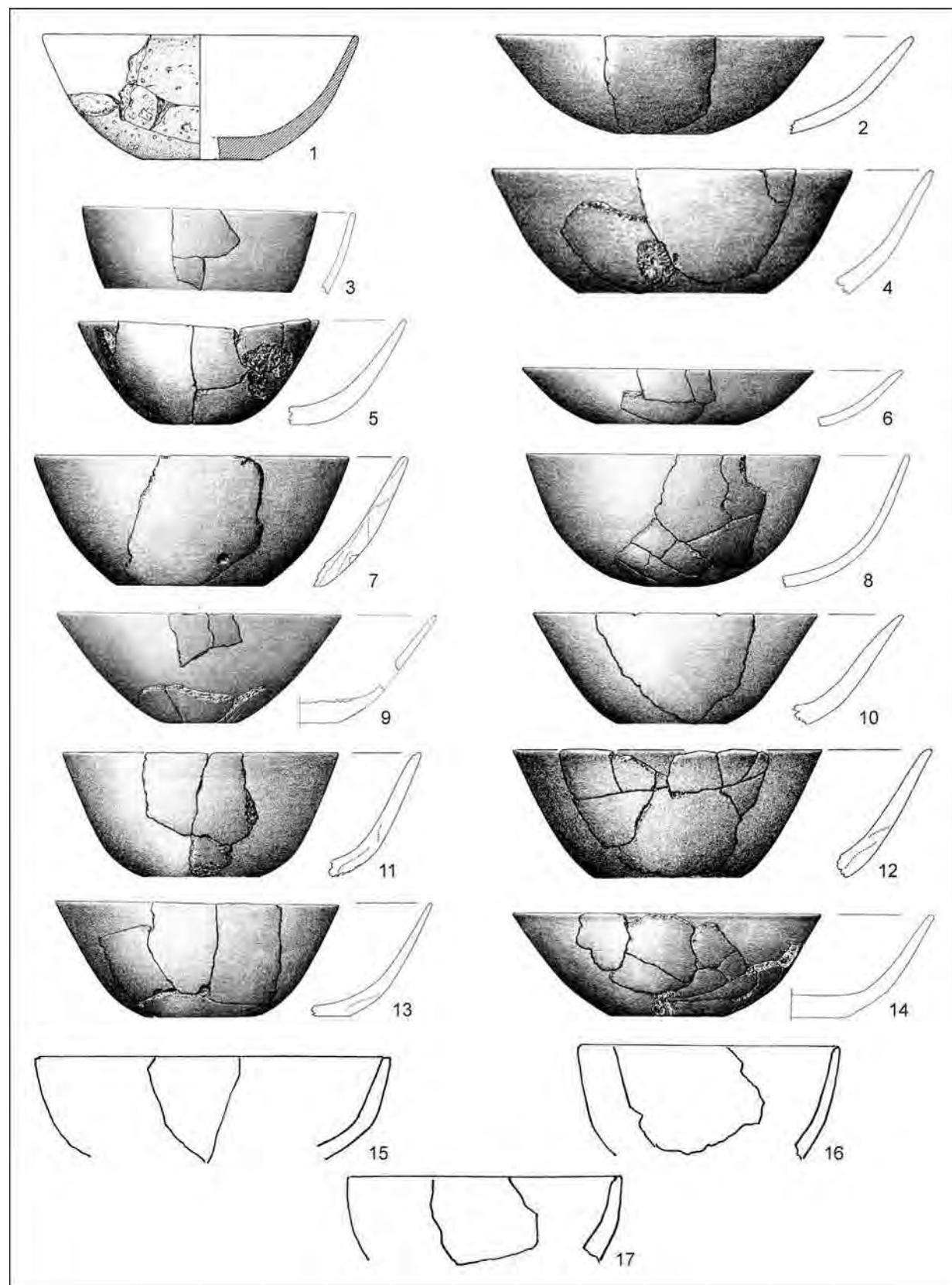


Fig. 12. Low bowls of type 2. 1 - Strögen; 2 - Wang; 3-5 - Enkingen; 6-14 - Schwanfeld; 15, 16 - Gniechowice; 17 - Stary Zamek (1 - after Lenneis/Lüning 2001; 2-14 - after Cladders 2001; 15-17 - after Kulczycka-Leciejewiczowa/Romanow 1985). Different scales.

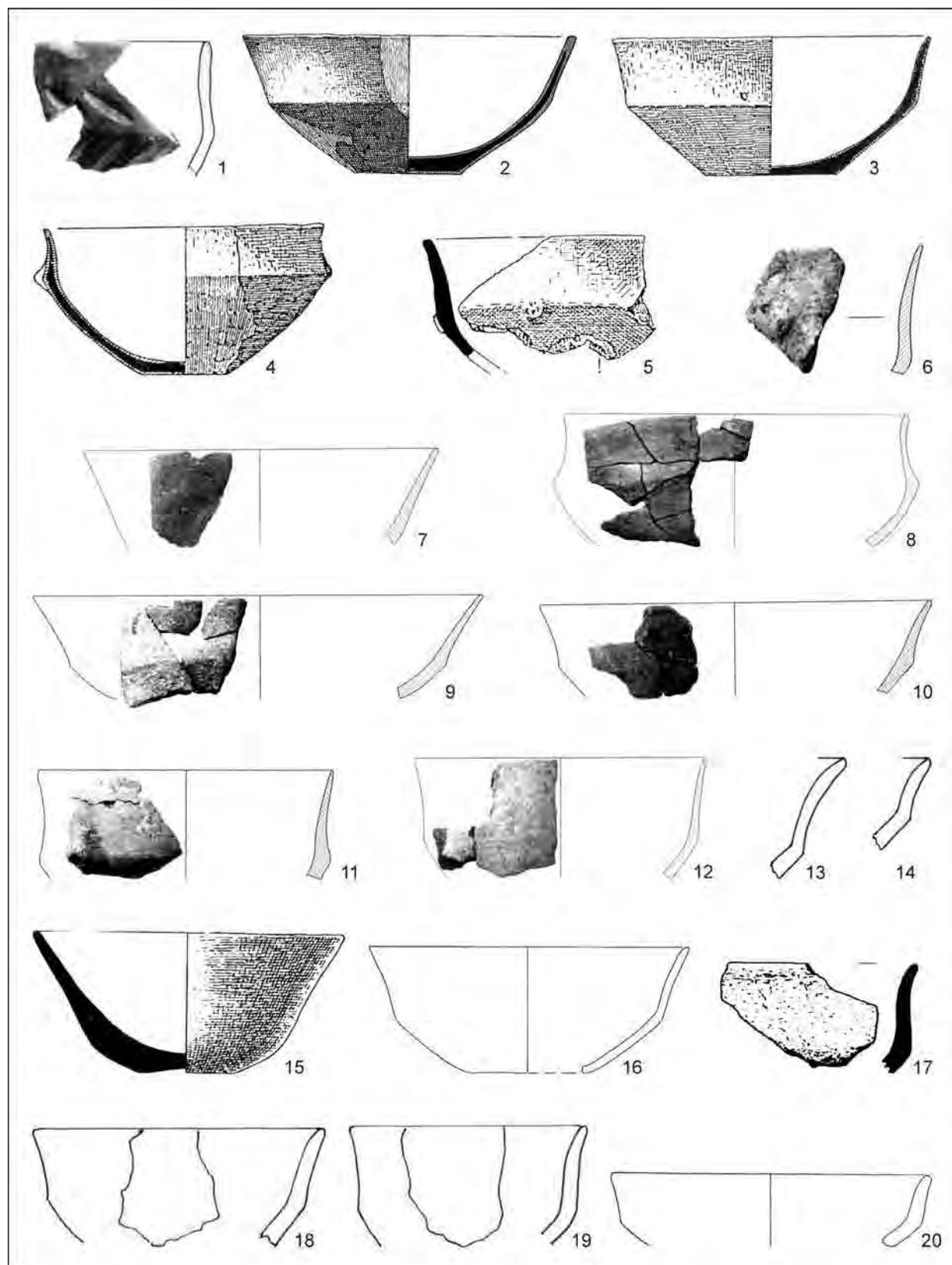


Fig. 13. Low bowls of type 3. 1 - Blagotin; 2-5 - Vinkovci; 6-12 - Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb; 13, 14 - Holohlavy; 15 - Bíňa; 16 - Zalavár; 17 - Sármellék; 18, 19 - Gniechowice; 20 - Szentlőrinc Téglagyár (1 - after Vuković 2004; 2 - after Dimitrijević 1969; 3-5 - after Minichreiter 1992; 6-12 - after Bánffy 2004; 13, 14 - after Pavlù/Vokolek 1996; 15 - Pavák 1980; 16, 20 - after Gläser 1994; 17 - after Kalicz 1995; 18, 19 - after Kulczycka-Leciejewiczowa/Romanow 1985). Different scales.

phase and a few bowls have been known for the Milanovce phase settlements only in Hungary, Poland and Czech Republic. In Hungary this type was kept before the appearance of the Keszthely group.

#### Type 4. Low bowls with concave upper part of wall and roundish curve

This type of bowls appeared among the fine pottery of the Starčevo Linear A sites (Blagotin) and later they are known in coarse pottery of the Starčevo Linear B (Lánycsók, Barcs) and Spiraloid (Gellénháza) in Hungary (Fig. 14: 1-6).

These bowls were rather numerous at the Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement (Fig. 14: 7-9). For the Bína-Bicske phase we know four bowls from Bicske in Hungary and one bowl from Brno-Ivanovice in Czech Republic (Fig. 14: 10-14).

Single bowls are present in many collections of the Milanovce phase: at Milanovce in Slovakia, Budapest III in Hungary, Strögen in Austria, Enkingen, Goddelau, Wang, Schwanfeld, Steinfurth in Germany, Stary Zamek in Poland and Holohlavy in Czech Republic (Fig. 15: 1-12). These bowls were found in the younger settlements (Neckenmarkt and Bořitov-Písky - Fig. 15: 13, 14).

This type of bowls included both variants (with short and long upper part of the wall) in the Starčevo and oldest Linear Pottery settlements (Brunn 2 and Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb), but at the younger sites of Bína-Bicske and Milanovce phases predominated the second variant with curve near bottom and long upper part of wall. Knobs on curves had decorated bowls from Lánycsók and Stary Zamek. The younger pottery had no knobs.

#### CONCLUSIONS FOR THE TYPOLOGY OF THESE BOWLS

Thus, the study of low bowls with sharply curved wall has allowed us to make some general inferences. These bowls can be classified into five types and each type has been subdivided into two subtypes and two variants, which not all have been found yet. Some of these typological groups had a narrow chronological and territorial distribution. Thus the low bowls are a good indicator to document the broad chronological overlap between Late Starčevo and oldest Linear Pottery.

The low bowls with straight upper part of the wall and rib (the first type) were used mainly by the Starčevo people and their neighbours - the southern groups of oldest Linear Pottery culture population (Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb and

Brunn 2), who made both variants (with short and long upper part of walls). A few bowls of both variants were kept during the Bína-Bicske phase in Hungary. But only scanty bowls with long upper part and rib near the bottom are known from the younger settlements in Hungary, Austria and South Germany (Sármellék, Neckenmarkt and Schwanfeld).

The bowls with straight upper part of the wall and roundish carination (the second type) were used in the Danube region from the Early Neolithic and they were numerous during the formation of the Linear Pottery culture (the Brunn 2 settlement) together with bowls with rib. But they became scanty during the Bína-Bicske phase, when bowls with rib were kept. Later, during the Milanovce phase, their numbers increased and they replaced the bowls with rib (the first type). In that time the bowls with straight upper part of the wall and roundish curve have been known in Hungary, Austria, southern Germany and Poland.

The low bowls with concave upper part of the wall and rib (the third type) were typical for the Starčevo and the oldest Linear Pottery sites in Hungary (Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb) and Austria (Brunn 2). Its quantity sharply decreased during the Bína-Bicske and Milanovce phases. At that time the bowls of this type have been discovered only in Hungary, Slovakia, Czech Republic and southern Poland. They have been unknown in Austria and Germany.

The low bowls with concave upper part of the wall and roundish curve (the fourth type) were of a broad chronological and territorial distribution: from the Early Neolithics to the Linear Pottery sites with first note ornamentation. But the old settlements (the Starčevo sites, Brunn 2, Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb) included both variants of bowls with short and long upper parts of walls. The bowls from the Bína-Bicske and Milanovce phases had long upper part and curve near the bottom.

In the end we can note the common regularities, which were typical for the low bowls with sharply curved wall. The low bowls with rib were typical for the Late Starčevo and synchronous oldest LBK sites: Brunn 2 (5650-5400 BC) and Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb (5500-5400 BC). Their numbers decreased during the Bína-Bicske period and they disappeared after the Milanovce period in the whole area of LBK with the exception of Hungary, where bowls with rib lived till the formation of the Keszthely group. The low bowls with roundish curve had wide chronological and territorial distribution.

The low bowls with short upper part were made mainly during the Late Starčevo and oldest LBK period (Brunn 2, Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb, timeframe 5650-5400 BC). The low bowls with long

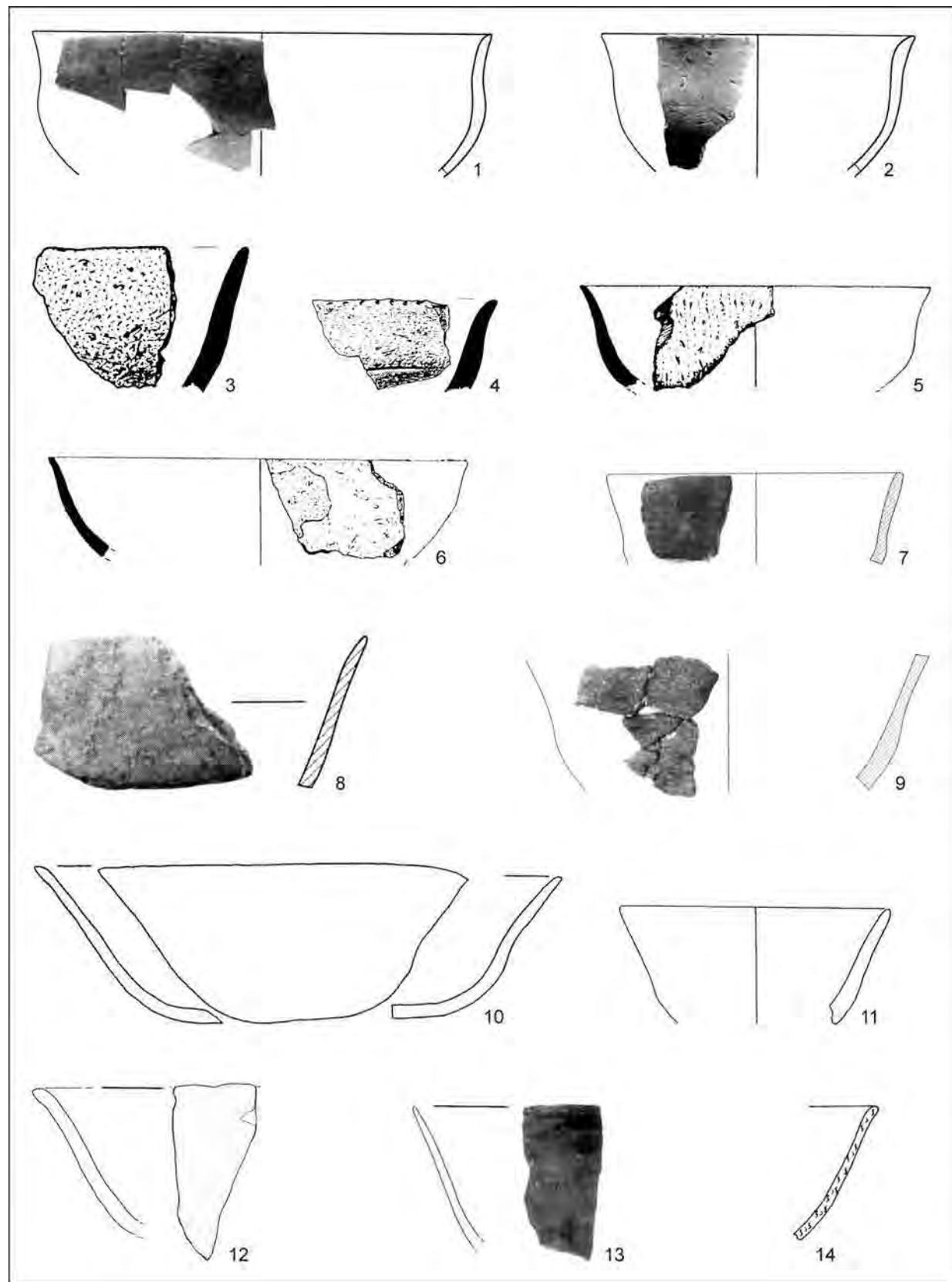


Fig. 14. Low bowls of type 4. 1, 2 - Blagotin; 3 - Lánycsók; 4 - Barcs; 5, 6 - Gellénháza; 7-9 - Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb; 10-13 - Bicske; 14 - Brno-Ivanovice (1, 2 - after Vuković 2004; 3, 4 - after Kalicz 1990; 5, 6 - after Simon 1996; 7-9 - after Bánffy 2004; 10, 11 - after Gläser 1994; 12, 13 - after Makkay 1978; 14 - after Čižmář 1998). Different scales.

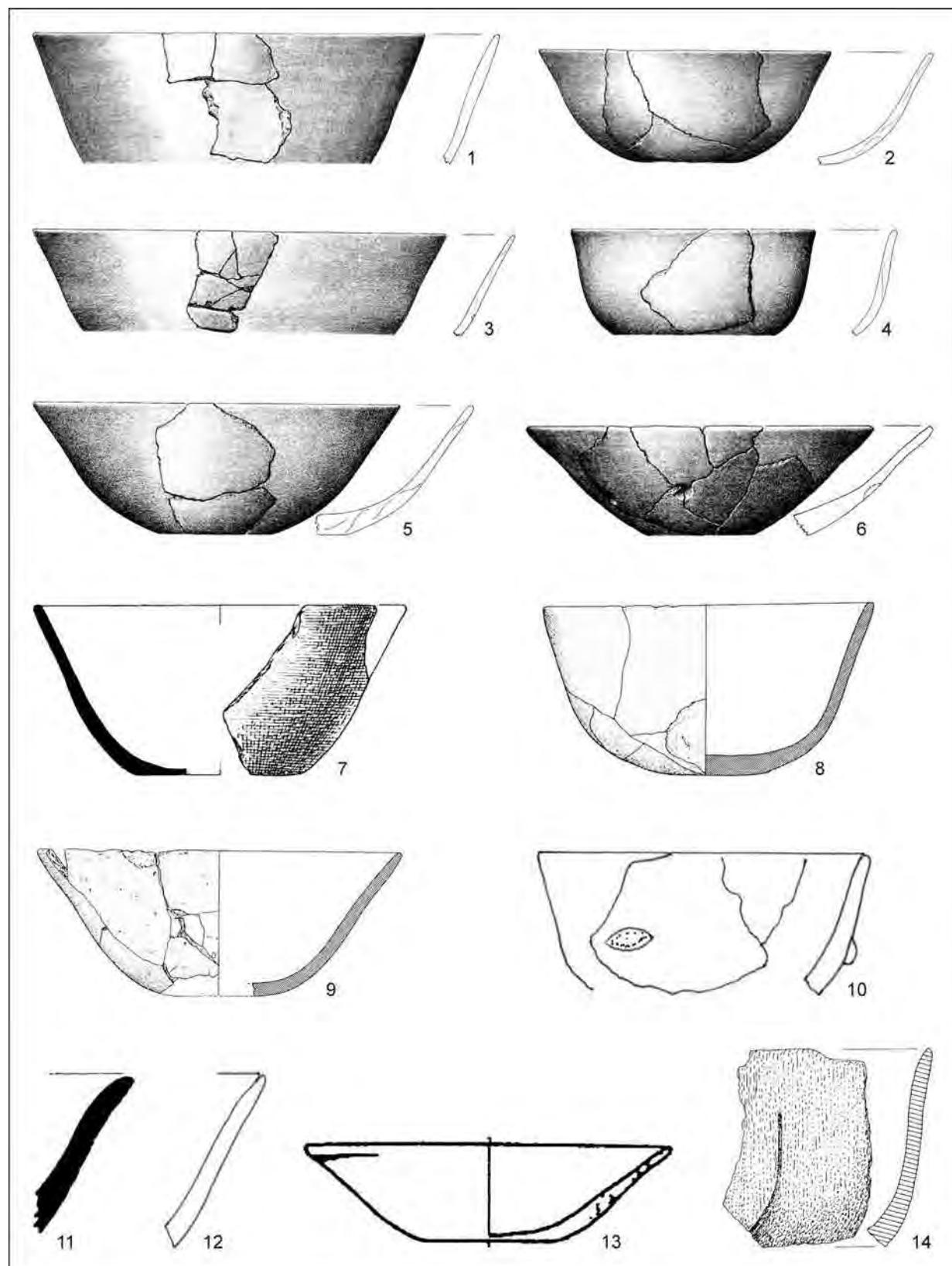


Fig. 15. Low bowls of type 5. 1 - Wang; 2 - Steinfurth; 3 - Goddelau; 4, 5 - Schwanfeld; 6 - Enkingen; 7 - Milanovce; 8, 9 - Strögen; 10 - Stary Zamek; 11 - Budapest 3; 12 - Holohlavy; 13 - Bořitov-Písky; 14 - Neckenmarkt (1-6 - after Cladders 2001; 7 - after Pavúk 1980; 8, 9, 14 - after Lenneis/Lüning 2001; 10 - after Kulczycka-Leciejewiczowa/Romanow 1985; 11 - after Kalicz 1995; 12 - after Pavlù/Vokolek 1996; 13 - after Čižmář 1998). Different scales.

upper part and curve near the bottom dominated during the Bíňa-Bicske and Milanovce periods. In Hungary and Austria they were kept before the appearance of the Keszthely group.

All types of the low bowls with sharply curved profile are concentrated in Hungary and Austria, from where during the Bíňa-Bicske phase a tradition of making these bowls spread up the Morava River and its tributaries to Moravia (Brno-Ivanovice).

Later during the Milanovce phase this tradition penetrated along the Danube river to the South of Germany (the Enkingen and Wang settlements) and then it diffused along the left tributaries of Danube to the right tributaries of the Rhine (the Schwanfeld and Goddelau sites). In that time these bowls appeared too at the old Linear Pottery sites of the river head of Elbe (Holohlavy) and in the Oder basin (Stary Zamek, Gniechowice).

## LITERATURE

- Bánffy 2004* - E. Bánffy: The 6<sup>th</sup> millennium BC boundary in Western Transdanubia and its pole in the Central European Neolithic Transition. Budapest 2004.
- Bánffy/Oross 2009* - E. Bánffy/K. Oross: Three successive waves of the Neolithisation: LBK development in Transdanubia. *Documenta Praehist.* 36, 2009, 175-189.
- Bogdanović 2006* - M. Bogdanović: Grivac. Naselja proto-starčevančke i vinčanske kulture. Kragujevac 2006.
- Čižmář 1998* - Z. Čižmář: Nástin relativní chronologie lineární keramiky na Moravě. Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. 83/1, 1998, 105-139.
- Cladders 2001* - M. Cladders: Die Tonware der ältesten Bandkeramik. Untersuchung zur zeitlichen und räumlichen Gliederung. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 72. Bonn 2001.
- Dimitrijević 1969* - S. Dimitrijević: Das Neolithikum in Syrmien, Slawonien und Nordwestkroatien. Einführung in den Stand der Forschung. Arch. Jugoslavica 10, 1969, 39-76.
- Gläser 1993* - R. Gläser: Die Linearbandkeramik in Transdanubien. Beiträge zu ihrer Chronologie und Entstehung. PhD Dissertation (University of Heidelberg). Heidelberg 1993. Filmed on Microfiche.
- Kalicz 1990* - N. Kalicz: Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. Quellenanalyse zur Geschichte der Starčevo-Kultur. Inventaria Praehist. Hungariae 4. Budapest 1990.
- Kalicz 1993* - N. Kalicz: The Early Phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia). Poročilo 21, 1993, 85-135.
- Kalicz 1995* - N. Kalicz: Die älteste transdanubische (Mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 47, 1995, 23-59.
- Kalicz/Molnár/Rózsás 2007* - N. Kalicz/S. Molnár/M. Rózsás: Az éleltermelés kezdetei Somogy megyében a Kr. E. 7-6. évezred fordulóján. Az újkőkor (neolitikum) legidősebb szakasza. Beginnings of food production in Somogy county at the turn of the 7<sup>th</sup>-6<sup>th</sup> millennia B.C. The earliest phase of the Neolithic Period. Commun. Arch. Hungariae 2007, 19-64.
- Kulczycka-Leciejewiczowa 1988* - A. Kulczycka-Leciejewiczowa: Erste Gemeinschaften der Linienbandkeramikkultur auf polnischem Boden. Zeitschr. Arch. 23, 1988, 137-182.
- Kulczycka-Leciejewiczowa/Romanow 1985* - A. Kulczycka-Leciejewiczowa/E. Romanow: Wczesno neolityczne osiedla w Gniechowicach i Starym Zamku. Silesia Ant. 27, 1985, 9-68.
- Lenneis 2011* - E. Lenneis: Zu einigen wesentlichen Merkmalen der Keramik von Brunn. In: *Stadler/Kotova 2011*, in preparation.
- Lenneis/Lüning 2001* - E. Lenneis/J. Lüning: Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 82. Bonn 2001.
- Lochner 2011* - M. Lochner: Die Erfassung der Keramik. In: *Stadler/Kotova 2011*, in preparation.
- Makkay 1978* - J. Makkay: Excavations at Bicske I: The Early Neolithic. The earliest Linear Band Ceramic. Alba Regia 16, 1978, 9-60.
- Minichreiter 1992* - K. Minichreiter: Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj. Zagreb 1992.
- Pavlů/Vokolek 1992* - I. Pavlů/V. Vokolek: Early Linear Pottery Culture in the East Bohemia region. Pam. Arch. 83, 1992, 41-87.
- Pavlů/Vokolek 1996* - I. Pavlů/V. Vokolek: The neolithic settlement at Holohlavy (Hradec Králové). Pam. Arch. 87, 1996, 41-87.
- Pavúk 1980* - J. Pavúk: Ältere Linearkeramik in der Slowakei. Slov. Arch. 28, 1980, 7-90.
- Pavúk 2004* - J. Pavúk: Early Linear Pottery Culture in Slovakia and the Neolithisation of Central Europe. In: A. Lukes/M. Zvelebil (Ed.): LBK Dialogues. Studies in the Formation of the Linear Pottery Culture. BAR Internat. Ser. 1304. Oxford 2004, 71-82.
- Perić/Nikolić 2004* - S. Perić/D. Nikolić: Stratigraphic, Cultural and Chronological Characteristics of the Pottery from Lepenski Vir (1965 Excavations). In: S. Perić (Ed.): The Central Pomoravlje in Neolithisation of South-East Europe. The Neolithic in the Middle Morava Valley 1. Belgrade 2004, 157-217.
- Simon 1996* - K. Simon: Ein neuer Fundort der Starčevo-Kultur bei Gellénháza (Kom. Zala, Ungarn) und seine

- südlichen Beziehungen. In: F. Drașovean (Ed.): The Vinča Culture, its Pole and Cultural Connections. International Symposium Timișoara, Romania, October 1995. The Museum of Banat. Timișoara 1996, 59-92.
- Simon 2002* - K. Simon: Das Fundmaterial der frühesten Phase der transdanubischen Linienbandkeramik auf dem Fundort Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó, Arbeitsplatz III. Antaeus 25, 2002, 189-203.
- Stadler 2005* - P. Stadler: Settlement of the Early Linear Ceramics Culture at Brunn am Gebirge, Wolfholz site. Documenta Praehist. 32, 2005, 269-278.
- Stadler et al. 2000* - P. Stadler/S. Draxler/H. Friesinger/W. Kutschera/A. Priller/W. Rom/P. Steier/E.-M. Wild: Status of the Austrian Science Fund Project P-12253-PHY: Absolute Chronology for Early Civilisations in Austria and Central Europe using  $^{14}\text{C}$  Dating with Accelerator Mass Spectrometry. Project report to the FWF, 2000, 35 pages, 28 tables, 61 Figures. Available here: [http://homepage.univie.ac.at/Peter.Stadler/Stadler/StadlerP\\_2000d.pdf](http://homepage.univie.ac.at/Peter.Stadler/Stadler/StadlerP_2000d.pdf)
- Stadler/Carneiro/Bánffy 2006* - P. Stadler/Â. Carneiro/E. Bánffy: The Radiocarbon dates for Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb. Archaeology and Settlement History in the Kerka Valley, South-West Hungary. Antaeus 28, 2006, 253-260.
- Stadler/Kotova 2010* - P. Stadler/N. Kotova: Early Neolithics settlement from Brunn Wolfholz in Lower Austria and the problem of the origin of (Western) LBK. In: J. Kozłowski/P. Raczky (Ed.): Neolithization of the Carpathian basin: Northernmost distribution of the Starčevo/Körös culture. Kraków - Budapest 2010, 325-348.
- Stadler/Kotova 2011* - P. Stadler/N. Kotova: Brunn am Gebirge Wolfholz, settlement of the oldest LBK. The ceramics from site 2. Universitätsforsch. Prähist. Arch. Bonn 2011, in preparation.
- Tichý 1960* - R. Tichý: K nejstarší volutové keramice na Moravě. Pam. Arch. 51, 1960, 415-441.
- Vuković 2004* - J. Vuković: Statistic and typological analyses of the Early Neolithic pottery excavated in the structure 03 at the site of Blagotin near Trstenik. In: S. Perić (Ed.): The Central Pomoravlje in Neolithisation of South-East Europe. The Neolithic in the Middle Morava Valley 1. Belgrade 2004, 101-168.

Manuscript accepted 11. 1. 2010

Rewiewed by PhDr. Ivan Cheben, CSc.  
doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc.  
Súhrn preložila PhDr. Ľudmila Vaňková

Doz. DI DDr. Peter Stadler  
Department of Prehistory  
Museum of Natural History  
Burggring 7  
A-1010 Vienna  
Austria  
[Peter.Stadler@univie.ac.at](mailto:Peter.Stadler@univie.ac.at)

Ph. Dr. Nadezhda Kotova, Dr. Hab.  
Institute of Archaeology of Academy of Science of Ukraine  
str. Geroev Stalingrada 12  
UA-04210 Kiev  
Ukraine  
[Nadja.Kotova@gmx.at](mailto:Nadja.Kotova@gmx.at)

## Včasnoneolitické sídlisko Brunn Wolfholz v Dolnom Rakúsku a problematika typológie a chronológie nízkych mís s ostro zahnutými stenami

Peter Stadler - Nadežda Kotova

### SÚHRN

Nízke misy s ostro lomenými stenami sa považujú za jedny z najstarších typov nádob kultúry s lineárhou keramikou (*Cladders 2001; Gläser 1993; Lenneis/Lüning 2001*). Obzvlášť typické boli pre západné Maďarsko a juhozápadné Slovensko (*Lenneis/Lüning 2001*), resp. pre zadunajsko-slovenský región (*Cladders 2001*), ako aj v kultúre Starčevo (*Dimitrijević 1969; Gläser 1994*). Súbor zo sídliska Brunn 2 pri Viedni v Dolnom Rakúsku obsahoval veľký počet týchto nádob (okolo 80 kusov). To autorom dáva možnosť uvažovať nad ich typológiou. Doplňili ju o nízke misy z nálezisk starčevskej kultúry, pretože pôvod kultúry s lineárhou keramikou je spájaný s jej tradíciami na sídliskách so starou lineárhou keramikou (tabela 1).

*J. Pavúk (2004)* rozdelil tieto pamiatky do troch chronologických a typologických skupín - formatívna fáza, fáza Bíňa-Bicske a fáza Milanovce. Autori zdieľajú jeho názor, avšak v súlade s *E. Bánffyovou a K. Orossom (2009)* do formatívnej fázy zaradili aj nálezisko Brunn 2 spolu s náleziskami typu Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb v Maďarsku. Najväčšiu špecifickosť týchto sídlisk vidia v absencii tenkostennej keramiky, resp. v chýbajúcej jasnej hranici medzi tenkostenou a hrubostennou keramikou, ako uviedla *E. Bánffyová (2004, 223)* pri opise keramiky z náleziska Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb. Toto obdobie je datované do rokov 5650-5400 pred n. l. Vek fázy Bíňa-Bicske, s tenkostenňoum bikónickými nádobami s polguľovým tvarom v hornej časti a s hrubostennou keramikou zdobenou barbotinom možno datovať do obdobia 5400-5300 pred n. l. Tretia, milanovská fáza, s hrubostennou keramikou zdobenou jamkami pod okrajom, a s tenkostenňoum guľovitými nádobami s uškom, zdobenými charakteristickými vlnicami, je datovaná do rokov 5300-5200 pred n. l.

Nízke misy s ostro lomenými stenami zo staršej kultúry s lineárhou keramikou možno rozdeliť do troch skupín:

- I. Misy so zvislou vrchnou časťou steny.
- II. Misy s konkávnou vrchnou časťou steny.
- III. Misy s konvexnou vrchnou časťou steny.

Každá z uvedených skupín je rozdelená do dvoch podskupín podľa zakrivenia steny:

1. Misy s rebrom.
2. Misy s oblou krivkou.

Napokon je v rámci klasifikácie definovaných päť typov misí:

- Typ 1. Nízke misy so zvislou vrchnou časťou steny a rebrom.
- Typ 2. Nízke misy so zvislou vrchnou časťou steny a oblou krivkou.

Typ 3. Nízke misy s konkávnou vrchnou časťou steny a rebrom.

Typ 4. Nízke misy s konkávnou vrchnou časťou steny a oblou krivkou.

Typ 5. Nízke misy s konvexnou vrchnou časťou steny a rebrom.

Zachované celé misy predstavovali dva podtypy. Prvý reprezentovali misy s nízkou hornou časťou steny. Druhým zachovaným podtypom boli misy s vysokou hornou časťou steny a zakrivením pri dne.

Niekedy možno rozlísiť dve varianty týchto podtypov: 1 - misy s vyhnutou vrchnou časťou steny; 2 - misy s zvislou vrchnou časťou steny.

Nízke misy typu 1 používal najmä ľud starčevskej kultúry a južné skupiny populácie najstaršej kultúry s lineárhou keramikou (Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb a Brunn 2), ktoré vyrábali keramiku oboch podtypov. Niekoľko misí oboch podtypov sa vyskytlo počas fázy Bíňa-Bicske v Maďarsku. Misy s vysokou vrchnou časťou a rebrom pri dne sa však na mladších sídliskách (Sármellék, Neckenmarkt a Schwanfeld) vyskytovali len veľmi obmedzene.

Misy so zvislou vrchnou časťou steny a oblým zakrivením (typ 2) sa používali v podunajskej oblasti od včasného neolitu a spolu s misami s rebrom boli časté v období vzniku kultúry s lineárhou keramikou (Brunn 2). V priebehu fázy Bíňa-Bicske sa však vyskytovali zriedkavo medzi početnými misami s rebrom. V milanovskej fáze nahradili misy s rebrom (typ 1) a ich počet stúpol. V tom čase boli misy typu 2 známe v Maďarsku, Rakúsku, južnom Nemecku a v Poľsku.

Nízke misy s konkávnou vrchnou časťou steny a rebrom (typ 3) boli typické pre kultúru Starčevo a pre najstaršie sídliská kultúry s lineárhou keramikou (Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb a Brunn 2). Počas fázy Bíňa-Bicske a Milanovce ich počet prudko klesol. V tom období sa misy uvedeného typu objavili len na Slovensku, v Čechách a v južnom Poľsku. Nálezy z Rakúska a Nemecka nie sú známe.

Nízke misy s konkávnou vrchnou časťou steny a oblou krivkou (typ 4) boli všeobecne rozšírené na náleziskách včasného neolitu až po náleziská kultúry s lineárhou keramikou s prvým výskytom notového ornamentu. Na najstarších sídliskách (náleziská starčevskej kultúry, Brunn 2, Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb) sa však vyskytujú oba podtypy misí s nízkou aj s vysokou vrchnou časťou steny. Misy z fáz Bíňa-Bicske a Milanovce mali vysokú hornú časť a zakrivenie pri dne.

Misy typu 5 sú známe len z náleziska Brunn 2.

## NEUERE ÄNEOLITHISCHE KUPFERFUNDE AUS DER WESTSLOWAKEI

J U R A J P A V Ú K

**Recent Copper Aeneolithic Finds from Slovakia.** The first stratified find of a copper dagger fragment excavated at the Ludanice-group settlement in Budmerice is presented in the article. Its shape and dimensions rank the dagger among those of the Bodrogkeresztúr type, which used to be connected with the homonymous group settled in the Tisa basin. In addition to the one from Budmerice, more daggers from Aszód, Budapest-Rákoscsaba, Gödöllő, Pilisszent and Bánhid in Hungary can be added to the Ludanice group. The dagger was made of arsenical copper what made it different from those of pure copper that are typical of the Bodrogkeresztúr group. Daggers of the Lengyel-culture Ludanice group are presupposed to be made at another copper production centre than the Bodrogkeresztúr group. The settlement existed during the older phase of Ludanice group (Epilengyel/Lengyel IV), which was simultaneous with the Tiszapolgár group. Assuming this, the dagger from Budmerice is older than those of the Bodrogkeresztúr group, which on the Ludanice group territory were replaced with the Malé Leváre-type daggers that belong to the horizon of Bajč-Retz pottery ornamented with grooved punctures. A hooked spiral of the Hlinsko type from an inhumation grave at Nitrianske Pravno-Vyšehradné settlement increases the number of finding places with this adornment and together with spirals from a cave nearby Lisková it proves the settlement spreading toward mountainous regions of Slovakia in the horizon of pottery with grooved punctures.

Key words: Slovakia, Hungary, copper dagger, hooked spiral, Aeneolithic, Ludanice group.

Aus der Slowakei sind zahlreiche frühäneolithische große Kupfergeräte bekannt, besonders aus den Gräberfeldern der Tiszapolgár-Gruppe in Tibava und Veľké Raškovce im Osten des Landes (Šiška 1968). Aus der Westslowakei sind keine solchen stratifizierten Funde bis jetzt bekannt. Dagegen misst man in der Westslowakei die bedeutende Position dem Hortfund aus Malé Leváre bei, der im Osten des Landes kein Gegenstück hat, besonders wenn es um solche Dolche geht. Bekannt sind lediglich die Einzelfunde, wie der Kupferpfriem aus Mlynárce aus der Periode des Protolengyels (Novotný 1962, 121) und der Ring aus Svodín (Némecová-Pavúková 1995; Pernica 1995), der bei einem Frauenskelett in der Abfallgrube aus der Stufe Lengyel IB gefunden wurde. Sie waren sehr wahrscheinlich aus gediegenem Kupfer hergestellt. Der Ring aus Svodín ist um eine keramische Phase jünger als der Pfriem aus Lužianky. Zum ersten Mal erscheint im Karpatenbecken überhaupt öfter der Kupferschmuck in den Gräbern der Periode Santovka - Csószhalom-Čičarovce wie das die Funde aus Móragy in Transdanubien (Zalai-Gaál 1995) und aus Čičarovce (Vízda 1980, 128, 148, Abb. 32: 4; 33: 3; Taf. L: 2, 3) in der Ostslowakei belegen. Das gleiche sollte sich auch an die Stufe Lengyel II (Pečeňady) und III (Moravany-Brodzany) mit der weiß bemalten Keramik beziehen, doch aus dieser Stufe sind nur sehr wenige Gräber bekannt. Aus diesem Horizont des Kupferschmuckes sind im Karpatenbecken keine Hammeräxte, Beile oder Dolche bekannt. In

diesem Beitrag wird der erste Fund dieser Art aus dem Raum der Lengyel-Kultur vorlegt.

### DIE SIEDLUNG DER LUDANICE-GRUPPE DER LENGYEL-KULTUR IN BUDMERICE UND DER ANFANG DES ÄNEOLITHIKUMS

Bei der Errichtung des Fischteiches in Budmerice, Bez. Pezinok, in der Westslowakei, nur 4-5 km vom Bergfuß der Kleinen Karpaten, hat man eine Siedlung der Ludanice-Gruppe entdeckt. Nach den fortgeschrittenen Bauarbeiten bei der Rettungsgrabung des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften war ein Teil der größeren Siedlung stellenweise untersucht. Es hat sich erwiesen, dass die Siedlung in dem damals trockenen Flussbett, heute der Fluss Gidra, gegründet wurde. Im Hinblick auf die jetzige Konfiguration des Geländes war der Fluss damals vollkommen ausgetrocknet, eventuell hätte der Strom in einem kleinen Flussbett neben dem Siedlungsareal fließen können. Ein anderes Flusstal anderswo kommt nicht in Frage, weil beiderseits des jetzigen Flusses das Gelände leicht steigt. Auf dem Hausbodeniveau befanden sich die für das Flussbett typische Ablagerungen aus Geröllsteinen, Schotter und Sand. Die Siedlungsreste bestanden aus verbrannten Lehmholzbauten. Wahrscheinlich wurden alle Häuser bei einem Großbrand vernichtet und danach wurde die Siedlung verlassen. Die Reste

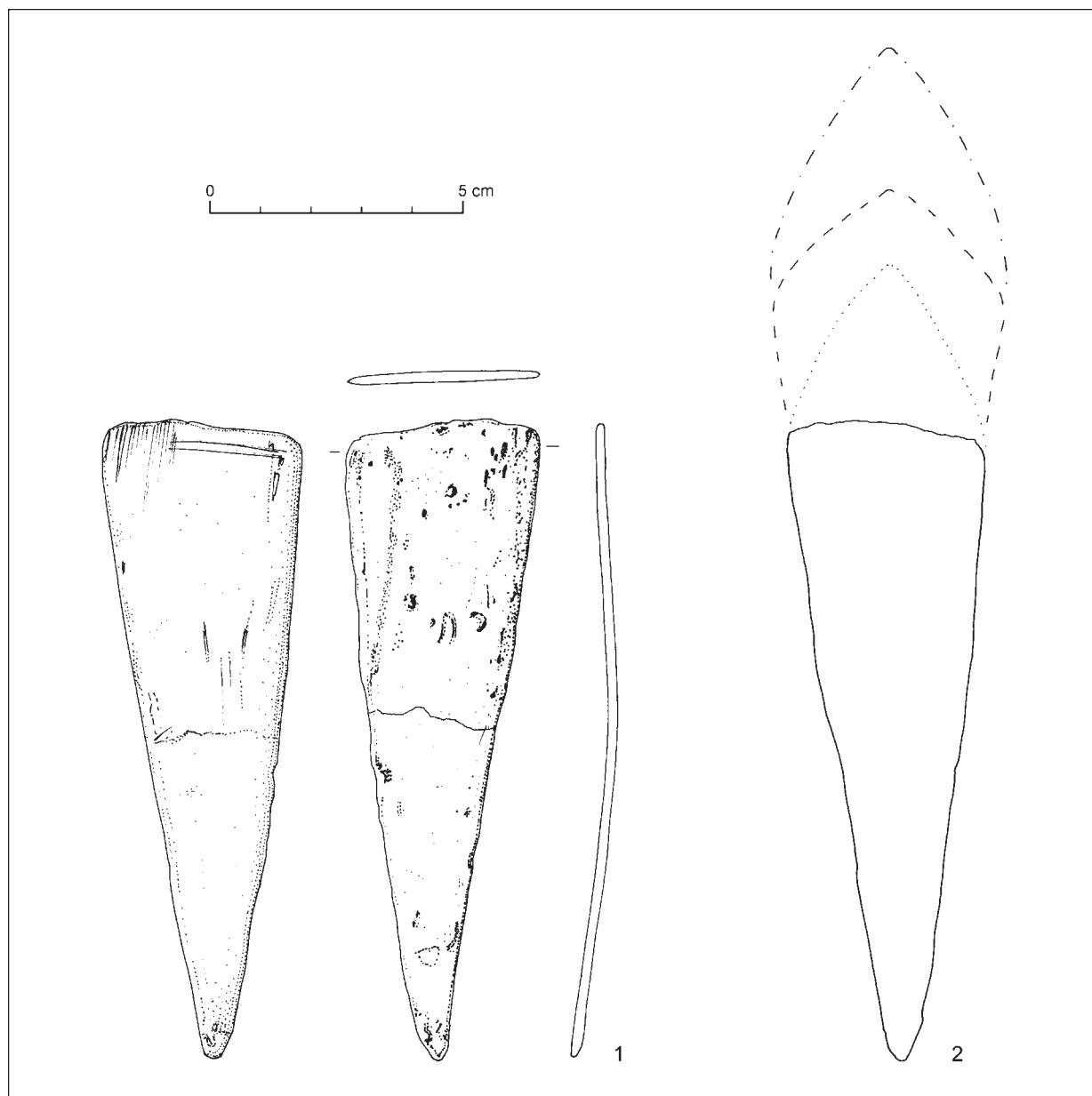


Abb. 1. Budmerice. 1 - Kupferdolch; 2 - drei Varianten der möglichen Größe des Dolches.

der verbrannten Häuser mussten ziemlich kurz danach von den Flussablagerungen bedeckt werden, weil in den untersuchten Häusern gut erhaltene Blöcke der verbrannten Hausdecke und die Gefäße gefunden wurden, welche von der Erosion und klimatischen Einwirkungen nur wenig beschädigt wurden. Schließlich wurde die verlassene Siedlung von starker humoser schwarzer Schicht bedeckt und konserviert (Pavúk 1981a; 2003a, 455-457, Abb. 1-3; 2010).

Unter anderen Bedingungen hat man ähnliche gleichzeitige Siedlung der Ludanice-Gruppe mit dem verbrannten Haus in Nitra und Brodzany entdeckt, die durch die Bodenerosion von dem anliegen-

den Lössanhang bedeckt wurden (Lichardus/Vladár 1970; Vladár/Krupica 1970). In den verbrannten Häusern befanden sich zahlreiche sekundär verbrannte Gefäßreste mit rauer Oberfläche. Sie waren oft ziegelrot. Die rauhe Oberfläche mit Mineralien sowie die rötliche Färbung sind als Folge der sekundären Verbrennung und der Erosionswirkung zu deuten. Die ursprünglich glatte und polierte Oberfläche der Gefäße war bis an den Wandkern abgesplittet und fast vollkommen verschwunden. Diese Feststellung führte zur Revision und neuer Definierung des Anfangs des Äneolithikums in der Entwicklung der Lengyel-Kultur. Gerade die ziegelrote Farbe und die rauhe Oberfläche der Keramik wurden als

Hauptmerkmal der Brodzany-Nitra-Gruppe angenommen. Es hat sich erwiesen, dass diese Ware sekundär geändert wurde und dass sie ursprünglich glatt bis poliert war und graue und braune Farbe hatte, wie viele prähistorische Keramiken. Die Keramik der so definierten Brodzany-Nitra-Gruppe aus den Fundstellen Brodzany und Nitra ist typologisch nicht identisch. Die Keramik aus Nitra ist typologisch identisch mit den Gefäßen aus Budmerice und anderen Siedlungen der Ludanice-Gruppe und die Keramik aus Brodzany steht der Keramik der vorangehenden Phase Moravany sehr nahe. Es war möglich die Gruppe Brodzany-Nitra aufgrund der Keramik zu differenzieren und zu gliedern: die Keramik aus Brodzany kann mit der Keramik der Phase Moravany der Stufe Lengyel III (als Moravany-Brodzany) zugeordnet werden und die Keramik aus Nitra zusammen mit der Keramik aus Budmerice stellt die typische Ware der älteren Phase der Ludanice-Gruppe (Epilengyel/Lengyel IV) dar. Die Umwertung der Typologie und Technologie der Keramik hat die Erkenntnis gebracht, dass die Gruppe Brodzany-Nitra aufgelöst werden kann und dass der äneolithische Abschnitt der Lengyel-Kultur erst mit der Ludanice-Gruppe beginnt. Diese Gruppe ist im Osten so mit der Tiszapolgár- wie auch mit der Bodrogkeresztúr gleichzeitig (*Pavúk 2000a; 2000b*). Eine solche Klassifizierung der Entwicklung der Lengyel-Kultur an der Wende vom Spätneolithikum zum Frühäneolithikum bestätigt auch der in diesem Beitrag vorgelegte erste Fund des Kupferdolches aus Budmerice.

#### DAS FRAGMENT DES KUPFERDOLCHES AUS BUDMERICE

Bei der Verputzung der Grabungsfläche wurde eine von den Baumechanismen gestörte kleine Grube 4 ovalen Grundrisses entdeckt. In der Grabverfüllung befanden sich zahlreiche Stücke des verbrannten Lehms, viele Flusssteine und wenig Keramik. Auf den zwei Fragmenten sind typische Knubben, die für die Keramik der Ludanice-Gruppe typisch sind. Die Grube war in die lehmige mit dem Sand und Schotter vermischt Unterlage ausgegraben und war 25 bis 30 cm tief. In der Tiefe um 15 cm von dem Grabungsniveau wurde das Fragment des Kupferdolches gefunden. Mit Rücksicht darauf, dass die Besiedlung der Fundstelle nur während früher Ludanice-Gruppe andauerte, sollte kein Zweifel über die Datierung des Dolches in diese Gruppe herrschen. Außerdem war die ganze Siedlungsfläche mit den Resten der verbrannten Häuser kurz nach der Verlassung des Dorfes mit sterilen Sedimenten bedeckt und war in der Kupferzeit nicht mehr besiedelt.

Das Fragment des Dolches (Abb. 1) ist 12,1 cm lang, bei dem Bruch ist es 3,7 und bei der Spitze 0,8 cm breit, die Dicke beträgt knapp 0,2 cm und es wiegt 37,5 Gramm. Der Griffteil des Dolches fehlt, er ist abgebrochen. Etwa 6,5 cm von der Spitze ist die Klinge angebrochen, aber sie hält noch gut zusammen. Die Anbrechung der Klinge kann eng mit ursprünglicher Schäftung des Dolches zusammenhängen. Das jetzige Ende bei dem Nacken des Dolches hat nämlich keine für den Handgriffteil charakteristische Gestalt der Kupferdolche für diesen ältesten Typ und von Dolchen überhaupt. Der Nackenteil sollte eine dreieckige oder trapezförmige Gestalt haben ohne Rücksicht darauf, ob sie Löcher für die Nieten hatte oder nicht. Das zeugt auch davon, dass der Dolch zerbrochen wurde. Sichtbare Anbrechung in der Mitte der Dolchklinge zeigt, dass der Dolch ähnlich abgebrochen war und sich in der jetzigen Form erhalten hat. Auf einer Seite der Dolchklinge sind drei kleine Klumpchen und viele winzige Grübchen, die als Abdrücke der Gussform aussehen (Abb. 2). Auf der anderen Seite der Klinge, bei dem Bruch, sind waagrecht und senkrecht orientierte Bündel von feinen Linien (Abb. 2). Es ist nicht klar, ob es sich um die Abdrücke der Gussform oder um die Krätze in die noch nicht ganz harte Klinge nach dem Abgießen handelt.

Ganz offen bleibt die Frage der Gesamtgestalt des Dolches sowie ihrer Schäftung. Die nächsten ähnlichen Dolchtypen sind in der Bodrogkersztúr-Gruppe bekannt (*Bognár-Kutzián 1963; Hillebrand 1929; Kuna 1981, 29, 64; Matuschik 1996; Patay 1961; Vajsov 1993*). Die Länge der Dolche von Bodrogkeresztúr Typ liegt zwischen 10 bis 19 cm. Der Dolch von Budmerice mit der erhaltenen Länge von 12,1 cm entspricht diesem Parameter damit, dass er eher zu den längeren gehören würde. Weil er mit der 7,3 cm Breite zu den größten zählt und seine ursprüngliche Länge hätte bis zu 20 cm betragen können.

Diese Dolche haben den dreieckigen Nacken ohne Durchlochung. Der Dolch aus Budmerice hat auf einer Seite zwischen dem jetzigen Ende und Anbrechung die dunkle bis grauschwarze Oberfläche, nur schwache grünliche Patina und stellenweise durchbricht die metallische Oberfläche der natürlichen Farbe des Kupfers. Das macht den Eindruck, dass dieser Teil des Dolches nach dem ersten Abbruch wieder geschäftet wurde und dass am Ende des Handgriffes die Dolchklinge zum zweiten Mal angebrochen wurde. Bei der fünffachen Vergrößerung hat J. Mihályiová keine Spuren nach organischen Makroresten festgestellt (Abb. 3). Der Teil der Dolchklinge zwischen der Anbrechung und der Spitze hat glänzende Oberfläche, die bei der Benutzung des Dolches hätte entstehen können. Auf der Oberfläche zwischen

der Anbrechung und dem sekundären Nacken sind Reste des Glanzes wesentlich schwächer, was die sekundäre Schäftung hätte verursachen können. Die bekannten Dolche mit der Rippe und mit



Abb. 2. Budmerice. Kupferdolch.  
Maßstab: 1 : 1. Foto M. Kunová.

den Löchern für die Niete wurden fast mit einem Viertel der Gesamtlänge geschäftet. Danach kann man voraussetzen, dass die Dolche ohne Mittelrippe und ohne Nietlöcher mit einem Drittel in den Handgriff gefestigt werden konnten. Falls unser Dolch mit dem fehlenden Nackenteil wieder neu geschäftet wurde und am Rande des Handgriffes abgebrochen wurde, dann war fast die Hälfte der Klinge in dem Handgriff.

Typologisch sowie hinsichtlich der Größe passt der Dolch gut zu den Dolchen des Bodrogkeresztür oder Pusztaistvánháza Typus (*Kuna 1981, 29, 64, Taf. XXIII: 1-3; Vajsov 1993, 121, 128, Abb. 24*), der kulturell hauptsächlich an die Bodrogkeresztür-Gruppe geknüpft wird.

#### WEITERE KUPFERDOLCHE DER LUDANICE-GRUPPE

Der Dolch aus Budmerice ist kulturell an die Ludanice-Gruppe de Lengyel-Kultur (Epilengyel/Lengyel IV) gebunden und ist in dieser Gruppe nicht alleinstehend. Schon seit langer Zeit ist ein Dolch aus dem Skelettgrab in Budapest-Rákoscsaba (Abb. 4: 2), der der Bodrogkeresztür-Gruppe zugeordnet wurde, bekannt (*Patay 1961, 126, Abb. 24: 3*). Dieser Dolch wurde auch von anderen Autoren als bodrogkeresztürer Dolch behandelt. Das Grab wurde von P. Patay der Bodrogkeresztür-Gruppe zugeordnet, doch heute weiß man, dass die Umgebung von Budapest kulturell der Ludanice-Gruppe angeschlossen war (*Pavúk 1981b, 285-287, 294; Virág 1995, 64, Abb. 1; 1997*). Die Keramik aus diesem Grab kann eindeutig der Ludanice-Gruppe zugeordnet werden. Beide Dolche der Ludanice-Gruppe sind typologisch mit den Dolchen der Bodrogkeresztür identisch. Zur Ludanice-Gruppe sollte auch der

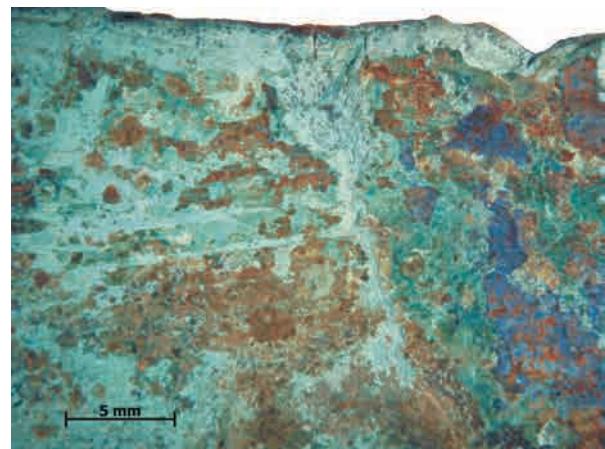
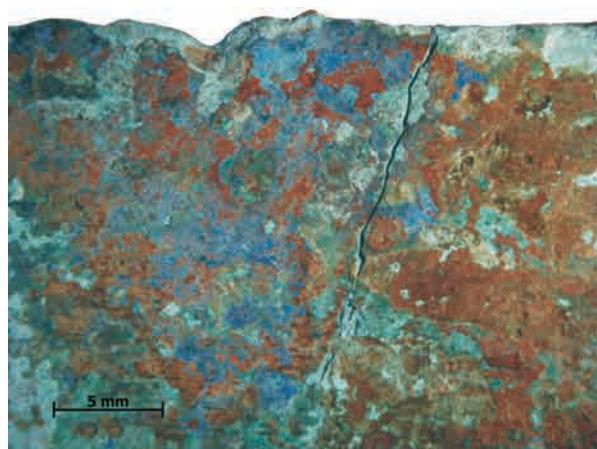


Abb. 3. Budmerice. Stereoskopische Aufnahmen des Kupferdolches. Foto J. Mihályiová.

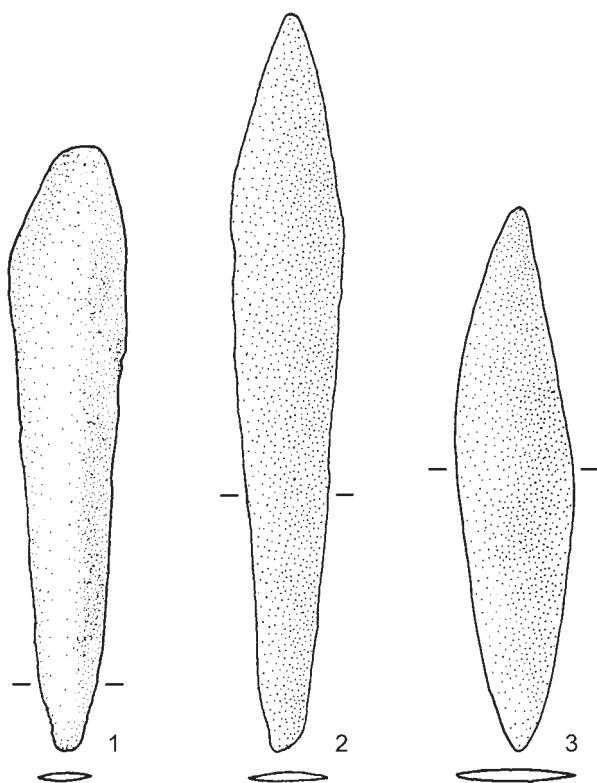


Abb. 4. Kupferdolche der Ludanice-Gruppe aus Ungarn.  
1 - Gödöllő; 2 - Budapest-Rákoscsaba; 3 - Pilisszántó. Maßstab:  
ca. 2 : 3 (nach Vajsov 1993).

Dolch aus Gödöllő (Abb. 4: 1) gehören (Patay 1961, 24, Taf. 11: 5; Vajsov 1993, 126, Abb. 24: 2). Er stammt zwar aus einem Grab ohne keramische Beigaben, doch liegt er auf dem Gebiet mit der Besiedlung der Ludanice-Gruppe. Die Fundorte, die P. Patay (1974, 63, Beil. 1) der Bodrogkeresztúr-Gruppe zugeordnet hat, gehören eigentlich zur Ludanice-Gruppe, die bis Füzesabony in die Nähe des Gebietes der Bodrogkeresztúr-Gruppe reicht (Kalicz 1966; Kállay 1988; 1990; Pavúk/Bátora 1995, 130-132; Virág 1995). Der weitere Griffzungedolch ist aus Aszód (mit 2 Nieten?; Junghans/Sangmeister/Schröder 1968, 268) und ein anderer aus Pilisszántó (Abb. 4: 3) bekannt (Vajsov 1993, 126, Abb. 25: 3; Matuschik 1996, Abb. 217: 22; 233; Junghans/Sangmeister/Schröder 1974, Nr. 12447). Aus Transdanubien sollte noch zu diesem Typ der Dolch aus Bánhidá-Szelim Höhle gehören (Patay et all 1963, 58). Die kulturelle Zuordnung der Dolche aus Aszód, Bánhidá und Pilisszántó ist zwar unbekannt, doch diese Fundstellen befinden sich wieder auf dem Verbreitungsgebiet der Ludanice-Gruppe und deswegen sollten sie auch dieser Gruppe zugeordnet werden. Insgesamt sind mindestens sechs Dolche vom Typ Pusztaistvánháza oder Bodrogkeresztúr aus dem Gebiet der Ludanice-Gruppe bekannt, was die typologischen und kulturellen Kenntnisse über diese Fundgattung wesentlich bereichert (Abb. 5). Es zeigt sich, dass

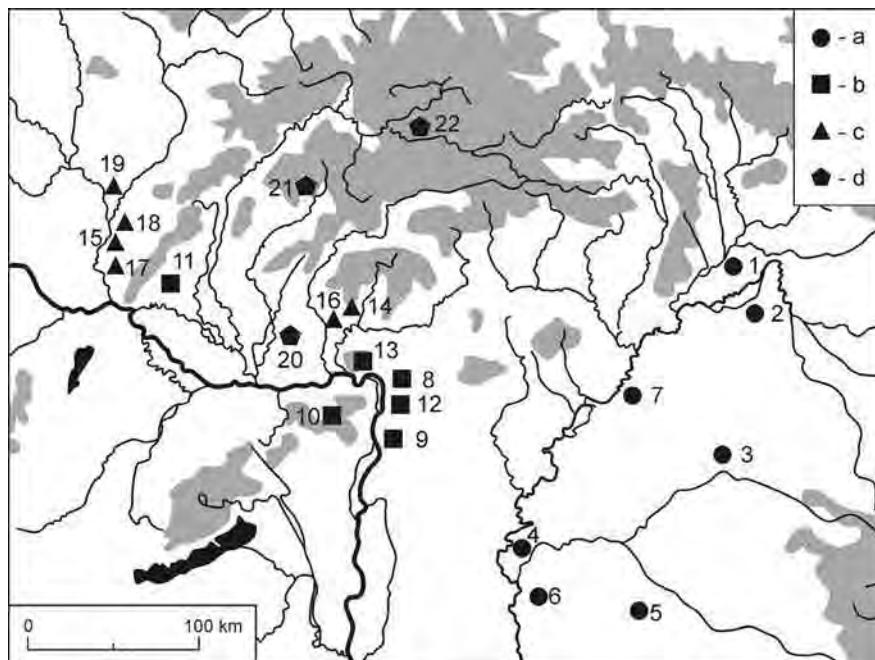


Abb. 5. Verbreitungskarte der Fundstellen der Dolche und der Hakenspiralen. 1 - Bodrogkeresztúr; 2 - Fenyeslitke; 3 - Konyár; 4 - Kunszentmárton-Pusztaistvánháza; 5 - Magyar-Dombegyháza; 6 - Magyartés; 7 - Polgár-Basatanya; 8 - Aszód; 9 - Budapest-Rákoscsaba; 10 - Bánhidá; 11 - Budmerice; 12 - Gödöllő; 13 - Pilisszántó; 14 - Dolné Semerovce; 15 - Kúty; 16 - Levice; 17 - Malé Leváre; 18 - Skalica; 19 - Velehrad-Rákoš; 20 - Bajč; 21 - Nitrianske Pravno-Vyšehradné; 22 - Lisková. Legende: a - Dolche des Typus Bodrogkeresztúr der Bodrogkeresztúr-Gruppe; b - Dolche des Typus Bodrogkeresztúr der Ludanice-Gruppe; c - Dolche mit der Mittelrippe und mit den Nietlöchern; d - Hakenspiralen in der Slowakei.

Tabelle 1. Ergebnisse der Neutronenaktivierungsanalyse von zwei Kupferproben aus Budmerice (HDM 2571) und Lisková (HDM 2562). Zur Methodik der Bearbeitung siehe Pernicka 1984 und Kuleff/Pernicka 1995. Erklärung: n. b. - nicht bestimmt.

|          | Cu  | Sn    | Pb    | As     | Sb  | Co    | Ni | Ag  | Au | Bi    | Fe  | Zn | Se |
|----------|-----|-------|-------|--------|-----|-------|----|-----|----|-------|-----|----|----|
|          | [%] | [ppm] |       |        |     |       |    |     |    |       |     |    |    |
| HDM 2562 | 100 | < 150 | n. b. | < 1,00 | 5   | < 1,0 | 41 | 235 | 5  | n. b. | 100 | 11 | 76 |
| HDM 2571 | 100 | < 17  | n. b. | 840    | 160 | < 1,0 | 36 | 240 | 6  | n. b. | 117 | 8  | 35 |

die Zahl der Fundstelle mit den flachen blattartigen Dolchen, die als Bodrogkeresztúr Typ genannt werden in der Bodrogkeresztúr- und in der Ludanice-Gruppe fast ausgeglichen ist mit dem Unterschied, dass in Polgár-Basatanya und in Fenyeslitke je zwei Dolche vorgekommen waren und die Gesamtzahl ist auf 9 gestiegen.

#### CHEMISCHE ZUSAMMENSETZUNG DES DOLCHES

E. Pernicka hat die Probe des Dolches aus Budmerice analysiert und das Ergebnis mit seinem kurzen Kommentar wird in der Tabelle 1 vorgelegt.<sup>1</sup>

HDM 2571 ist ein Kupfertyp (Cluster #3 in Pernicka et al. 1997), der in der südosteuropäischen Kupferzeit auftaucht und mit einiger Wahrscheinlichkeit dem Kupferbergwerk von Aibunar zugeordnet werden kann, das bereits im 5. Jahrtausends bestand (siehe Pernicka et al. 1993; 1997).

HDM 2562 ist ebenfalls aus der südosteuropäischen Kupferzeit bekannt (Cluster #1 in Pernicka et al. 1997). Dieser Kupfertyp weist aber variable Bleiisotopenverhältnisse auf, so dass er derzeit nicht einem bestimmten Kupfervorkommen zugewiesen werden kann.

So wichtig wie interessant gleich ist das Ergebnis der Neutronenaktivierungsanalyse des Kupferdolches aus Budmerice, die den Anteil des Arsen belegt. Wie E. Pernicka angibt, handelt es sich um den Kupfertyp des Clusters 3, der in der südosteuropäischen Kupferzeit auftaucht und als Arsenkupfer angenommen wird. Fast identische chemische Zusammensetzung hat eine Hammeraxt aus Pločnik (Pernicka et al 1993, 4, 10, Tab. 3, HDM 1571).

Es ist wohl bekannt, dass ähnliche Dolche des Bodrogkeresztúrer Typus aus reinem Kupfer hergestellt sind, was auch der neueren Zusammenstellung von I. Vajsov (1993, 121-128) und I. Matuschik (1996, Abb. 233) zu entnehmen ist. Genauso arsenfrei sind

auch die gut bekannten Dolche des Typus Malé Leváre und Dolné Semerovce mit den Nietlöchern und mit der Mittelrippe.

Neben ähnlichen Dolchen der Bodrogkeresztúr-Gruppe im ungarischen Theißgebiet stehen dem Dolch aus Budmerice rahmenhaft gleichzeitige und typologisch sehr ähnliche Dolche aus Ariușd, Mastacan, Merești, Ostrovul-Corbului und Baile Herculane in Rumänien (Vajsov 1993, 121, 122, Abb. 18: 2, 3; 19: 3, 6; 20: 1, 2), welche die Verbreitung diesen Dolchentypus gegen Osten erweitern, was bedeutet, dass das Vorkommen dieser Dolche der Verbreitung der Epilengyel/Lengyel IV-Stufe, der Tiszapolgár/Bodrogkeresztúr-Gruppe, der Ariusd-Gruppe sowie der gemischten Bodrogkeresztúr-Salcuta-Gruppe entspricht. Es geht also um ein eigenartiges Artefakt, das in mehreren Kultureinheiten gleichzeitig verwendet wurde. Das Kupfer des Dolches aus Ariușd im östlichen Siebenburgen enthält Arsen, doch in größerer Menge (1,35%) als unser Dolch von Budmerice (Vajsov 1993, 121).

Der Dolch aus Aszód war aus Antimonkupfer der SAM-Materialgruppe C1B und der Dolch aus Pilisszántó war aus Reinstkupfer der SAM-Materialgruppe C1B. Dazu wurde der Dolch aus Budapest-Rákocsaba aus Reinkupfer der SAM-Materialgruppe F.00 hergestellt. Danach scheint es, dass jeder der fünf Dolche der Ludanice-Gruppe zu einer anderen Materialgruppe gehört, wobei die Dolche aus Aszód und Pilisszántó aus dem Nógrádmarcal-Kupfer hergestellt wurden (Matuschik 1996, Abb. 233). Es ist nicht auszuschließen, dass auch die zwei Dolche aus Nógrádmarcal-Kupfer (Matuschik 1998, 235, Abb. 233) aus dem unbekannten Fundort aus dem Gebiet der Ludanice-Gruppe stammen könnten. Die Dolche der Bodrogkeresztúr-Gruppe sind aus dem Reinkupfer der SAM-Materialgruppe F.00, was andeuten könnte, dass jede der zwei gleichzeitigen Nachbargruppen aus unterschiedlichen Kupferzentren mit den Dolchen beliefert wurden.

<sup>1</sup> Herrn Prof. E. Pernicka möchte ich für seine Zusammenarbeit recht herzlich bedanken.

## KULTURCHRONOLOGISCHE BEZIEHUNGEN

Es scheint, dass die Dolche der Bodrogkeresztúr- und der Ludanice-Gruppe zu einem morphologischen Typ gehören können. Es handelt sich um Dolche mit der dünnen blattartigen Klinge mit dem zungenartigen Nacken. Außer dass sie keine Löcher für die Nieten haben, unterscheiden sie sich von den späteren Dolchen des Malé Leváre oder Dolné Semerovce Typus auch durch das Fehlen der Mittelrippe. Die Dolche des Bodrogkeresztúr Typs, auch diese aus der Ludanice-Gruppe, sind typologisch ganz einheitlich, sie unterscheiden sich nur in der Größe und in der Gestaltung des Schäftungsteiles. Teilweise unterscheiden sie sich doch in der chemischen Zusammensetzung. Zu einem Wechsel im Theißgebiet mit der Bodrogkereszt-Gruppe ist es erst während der nachfolgenden Gruppe Hunyadi halom - Lažnany gekommen, in der nach den Funden aus der Westslowakei wesentlich kleinere Dolche hergestellt wurden (Šiška 1972, 140-143, Abb. 35). Wichtig ist die Tatsache, dass auch ihre chemische Zusammensetzung anders als bei den Dolchen des Bodrogkerestúr Typs ist, die aus reinem Kupfer hergestellt wurden. Dagegen weisen die Dolche der Lažnany-Gruppe neben einem breiteren Spektrum der Spurenelemente auch Arsen auf.

In der Westslowakei sowie in dem anliegenden Ungarn auf dem Gebiet der Lengyel-Kultur erscheinen nach den Dolchen des Bodrogkeresztúr Typs, vertreten durch die Dolche von Budmerice, Budapest-Rákoscsaba, Aszód, Gödölő und Pilisszentápol, massive Dolche mit der deutlichen Mittelrippe sowie mit Löchern für die Schäftung vom Typ Malé Leváre, die bis jetzt eigentlich nur in der SW-Slowakei und in benachbartem Mähren verbreitet sind. Im Theißgebiet fehlen die Dolche dieses Typus bis jetzt, als hätte dort die Tradition der Dolche vom Typ Bodrogkeresztúr in der Gruppe Hunyadi halom - Lažnany nicht fortgesetzt. Die kupfernen Exemplare aus den Gräberfeldern in Barca und Šebastovce (Šiška 1972, Abb. 35) sind recht klein und wirken eher als Messer oder Spitze, die anders als Dolche verwendet wurden.

Der Dolch aus Budmerice ist in die ältere Phase der Ludanice-Gruppe datiert. Weitere Siedlungen dieser Frühphase, auch mit den intramuralen Gräbern, sind in Výčapy-Opatovce (Porubský 1955), Jelšovce (Pavúk/Bátora 1995), Nitra (Lichardus/Vladár 1970), Branč (Lichardus/Vladár 1964; Pavúk 1981b, 285; 2000a, 7; Vladár/Lichardus 1968) belegt. Aus Ungarn ist die gleichzeitige Siedlung in Füzesabony wichtig (Kállay 1988; 1990), wo die chronologischen Beziehungen dieser Phase zur Tiszapolgár-Gruppe belegt werden können (Pavúk 2000a, 15-19). In die-

sem Kontext stellt der Dolch von Budmerice den ältesten Fund dieser Art dar. Wenn das klingenartige Kupferfragment aus Veľké Raškovce wirklich aus einem Dolch stammt (Vajsov 1993, 134; Vizdal 1977, 49, Abb. 28: 1), wäre er dann mit dem Dolch von Budmerice gleichzeitig und die beiden wären dann die ältesten Exemplare im Karpatenbecken. Wie schon gesagt wurde, stammt die Siedlung in Budmerice aus der Frühphase der Ludanice-Gruppe, die mit der Tiszapolgár-Gruppe gleichzeitig war, es sollten dann die Dolche der Bodrogkeresztúr-Gruppe feinchronologisch jünger sein als die Dolche aus Budmerice und Veľké Raškovce. Die Produktion der flachen Dolche ohne Löcher für die Schäftung vom Typ Bodrogkerestúr sollte danach mit der Herstellung der schweren Hammeräxte vom Typ Čoka und Pločník gleichzeitig mit der Nutzung des Goldes zur Schmuckherstellung beginnen. Eine solche Parallelisierung erlaubt die Datierung des Dolches aus Budmerice in die frühe Ludanice-Gruppe, die mit den Gräberfeldern mit den Beigaben aus Kupfer und Gold in Tibava und in Veľké Raškovce gleichzeitig war. Schließlich haben wir mit den ältesten Dolchen überhaupt zu tun und demnach hat ihre Verwendung im Karpatenbecken angefangen.

Die sechs aus der Ludanice-Gruppe stammenden Dolche werfen die Frage ihrer typologisch-genetischen sowie chronologischen Beziehung zu den Dolchen des Typus Malé Leváre und der Dolné Semerovce auf. V. Némecová-Pavúková (1964, 202-204, Abb. 14) hat diese Dolche mit der Ludanice-Gruppe verknüpft. Später haben die ähnliche Datierung auch andere Autoren übernommen (Novotná 1982, 316; Vajsov 1993; Vladár 1974). Wie bekannt wurde kein von den Dolchen genannter Typus in einem Kontext mit der kulturstimmenden Keramik gefunden, ihre kulturelle Zuordnung wurde also nur indirekt durch die anderen Kupferinventare vorausgesetzt. Ihre chronologische Position ist nur durch die naturwissenschaftliche Datierung (Chotnica-Vodopada, Reute) abgesichert (Matuschik 1996, 214). Nach der Belegung der Dolche des Typus Bodrogkeresztúr auch in der Westslowakei und im anliegenden Ungarn nahe zum Donauknie in der Ludanice-Gruppe, die mit der Jordansmühl-Gruppe in Mähren sich vollkommen parallel entwickelte, ist es zu fragen, ob zwei so unterschiedliche Dolchtypen wie Lanzett- oder Griffzungendolche und Dolche mit der Mittelrippe und Nietenschäftung in einer und derselben Gruppe, eventuell auch gleichzeitig hergestellt und verwendet werden konnten. Aus allgemeinen typologischen und kulturellen Regeln dürften sie nicht gleichzeitig vorgekommen sein. Mit Rücksicht auf die Begleitfunde im Hortfund von Malé Leváre ist I. Vajsov (1993, 134, 135) zur Datierung der Dolche von Malé Leváre und

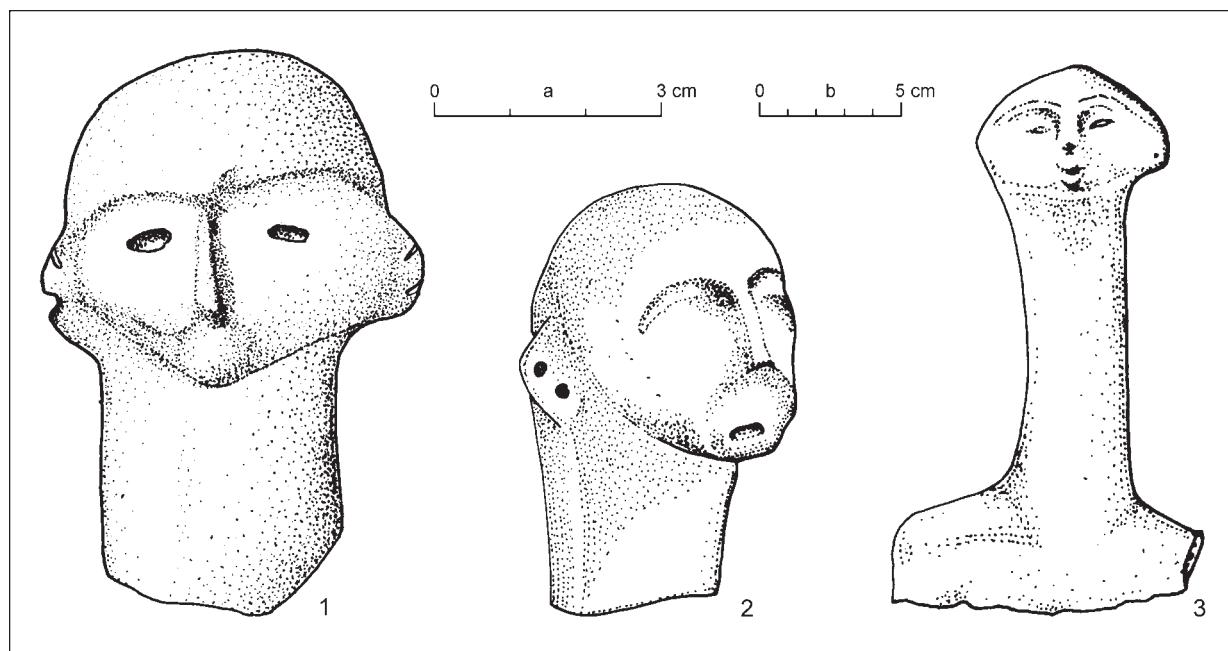


Abb. 6. Die Köpfe der Tonfiguren mit der Durchlochungen in Ohren. 1 - Budmerice; 2 - Pleszów (nach Rachwaniec 1976); 3 - Szombathely (nach Höckmann 1991). Maßstab: a - 1, 2; b - 3.

Dolné Semerovce in den sogenannten Scheibenhenkelhorizont gelangt, was der Periode der Hunyadi halom - Lažnany-Gruppe und den Gruppen mit der Furchenstichkeramik (Bajč-Retz) entspricht, was auch unserer Vorstellung entsprechen könnte.

Der Dolch von Budmerice hergestellt aus Arsenkupfer wird die Frage seines Ursprunges auf. E. Pernicka hat angedeutet, dass es sich um Arsenkupfer des südosteuropäischen Typs handelt. Danach könnte es sich auch um ein Importstück aus Balkan handeln. Ohne auf eine tiefere Diskussion einzugehen, möchte ich im Zusammenhang mit den Kupferinventaren auf zwei interessante menschliche Figuren hinweisen. Aus der Siedlung in Budmerice, wo auch der Dolch gefunden wurde, stammt der Kopf mit Durchlochungen in Ohren (Abb. 6: 1). Der zweite Kopf dieser Art aus der Figur mit dem Langen Hals ist aus Szombathely (Abb. 6: 3) in Westungarn und wird der mit der Ludanice-Gruppe gleichzeitigen Balaton-Lasinja-Gruppe zugeschrieben. Die durchlochten Ohren erinnern einwandfrei an die zahlreichen Figuren mit Durchlochungen in Ohren für die goldenen und kupfernen Ohrenringe. Die besten Belege neben den zahlreichen Frauenfiguren sind auf den Tonmasken aus symbolischen Gräbern in Varna (Ivanov 1988, Abb. 26). Die genannten Tonköpfe mit den Durchlochungen in Ohren stellen keine Fortsetzung der Plastiken der klassischen Lengyel-Kultur dar (Pavúk 2003b). Es handelt

sich um den neuen Typ der menschlichen Figuren, die genetisch mit den Plastiken dieser Art in der Gumelnita- und Salcuța-Kultur zusammenhängen können, wobei auch der Ohrenschmuck aus Metall am Anfang der mitteleuropäischen Kupferzeit die neue Orientierung an SO Europa andeutet. Die Ohrenringe können, ähnlich wie die Doppelhenkelkesseln und die Krüge mit der Kannelurenverzierung, in den Epilengyel-Gruppen die Beziehungen zu den südosteuropäischen Kulturen an der unteren Donau und auf dem Balkan markieren.

#### HAKENSPIRALE AUS NITRIANSKE PRAVNO-VYŠEHRADNÉ

Die durch wenige Funde bekannte Fundstelle im oberen Nitratál in einer Seehöhe von 550 m wurde als Siedlung mit Gräbern der Gruppe Brodzany-Nitra zugeordnet (Némecová-Pavúková 1964, 188; Vladár/Lichardus 1968, 332). In 1960 wurden laut der Aussage von Bauarbeitern bei der Freilegung der Oberfläche des Geländes für den Dolomitabbau vier Skelettgräber entdeckt. Nur in einem soll ein kleines Gefäß gefunden worden sein, das nicht erhalten ist. Bei einem von Gräbern wurde eine Hakenspirale aus Kupferdraht gefunden (Abb. 7: 1). Bei der Rettungsgrabung hat Z. Benkovský-Pivovarová<sup>2</sup> noch zwei Skelettgräber ohne Inventar untersucht. Aus

<sup>2</sup> Frau Zofia Benkovský-Pivovarová möchte ich für das Erlaubnis die Hakenspirale zu publizieren bedanken.

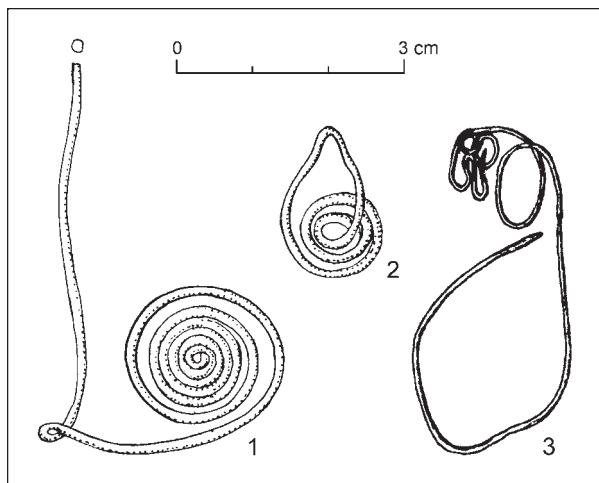


Abb. 7. Hakenspiralen aus der Slowakei. 1 - Nitrianske Pravno-Vyšehradné; 2 - Lisková (nach Struhár 1999); 3 - Bajč (nach Točík 1964).

der Fundstelle stammen noch wenige Gefäßfragmente der Lengyel-Kultur ohne klare Merkmale für die feinere chronologische Datierung. Erhalten sind die Arbeitsskizzen der Fragmente von V. Němejcová-Pavúková, die sie als spätlengezeitlich betrachtete und die Fundstelle der Brodzany-Nitra-Gruppe zugeordnet hat. Die zugänglichen Fragmente haben nur allgemein auch für die Keramik der Ludanice-Gruppe charakteristische Merkmale. Es besteht eine kaum lösbare Frage, ob die Keramik aus dem Bereich einiger Gräber in einem Zusammenhang mit der Hakenspirale aus einem Grab war. Heute herrscht die Meinung, dass die Hakenspiralen erst während der Postlengyelperiode vorkommen und hauptsächlich an die regionalen Gruppen mit der Furchenstichkeramik gebunden sind (Matuschik 1996; Pavelčík 1979; Ruttakay 1995; 2004). Wir schließen uns der Meinung von E. Ruttakay an und von diesem Standpunkt aus wollen wir die kulturchronologische Lage auf der Fundstelle Nitrianske Pravno-Vyšehradné lösen. Sofern die Überprüfung der Lage nicht mehr möglich ist, bleiben nur zwei Möglichkeiten. Falls die Hakenspirale zusammen mit der Keramik der Ludanice-Gruppe ins Grab gelangt ist, dann sollte es sich um die retardierende Existenz dieser Gruppe an ihrer Peripherie noch während der Bajč-Retz-Gruppe handeln. Die nördlichste Fundstelle der Bajč-Retz-Gruppe im Nitratál belegt nur die für sie typische menschliche Plastik ohne erkannte Begleitfunde aus Krásno bei der Stadt Partizánske (Pavúk 1981c, 63, Abb. 59). In dem anderen Fall musste die Bestattung mit der Hakenspirale aus dem Zeithorizont der Furchenstichkeramik nach der Ludanice-Gruppe stammen. Dabei ist noch der Grabritus zu berücksichtigen und zwar

deswegen, weil in den Gefäßen mit der typischen Furchenstichverzierung von Gajary (Eisner 1933, 38, Taf. 20: 8, 9) und Hokovce (Němejcová-Pavúková 1970, Taf. LVI) verbrannte Knochen waren, was an die Brandbestattung deutet. Dagegen ist aus Bajč ein Skelettgrab mit der Furchenstichkeramik bekannt (Točík 1964, 69, 70, Abb. 78; Taf. IV: 3, 4). Aus dieser Fundstelle stammt aus einer Grube mit der Furchenstichkeramik auch eine Hakenspirale (Točík 1964, 10, Taf. XX: 9). Die Bestattungsart kann bei der Datierung des Grabes von Vyšehradné mit der Hakenspirale nicht verwendet werden.

Die Hakenspirale (Abb. 7: 1) wurde aus dem 0,1 cm dicken Kupferdraht hergestellt. Fünf dichte Windungen der konzentrischen Spirale bilden einen regelmäßigen Kreis. Die sechste Windung mit einem Abstand von 0,2 cm übergeht durch die symmetrische Schlinge in den schwach gewölbten Hakenteil mit dem abgebrochenen Haken. Es ist möglich, dass der Haken erst nach der Bergung von Findern abgebrochen wurde. Der Diameter der Spirale beträgt 1,9 bis 2 cm, der gerade Draht von der Schlinge ist 5 cm lang und der ganze Haken wiegt 2,32 g. Die chemische Untersuchung steht noch aus. Doch enthalten die Hakenspirale aus Bajč (Točík 1964, 10, Taf. XX: 9), Lisková (Struhár 1999, Taf. I: 7) sowie aus Hlinsko und weitere Spiralen auch Arsen (Matuschik 1996, Tab. 1). Es ist also möglich, dass die Hakenspirale aus der Fundstelle Vyšehradné, die zwischen Bajč und Lisková liegt, aus Kupfer mit Arsen angefertigt wurde. In diesem Zusammenhang ist es interessant, dass die Dolche vom Typus Malé Leváre, die in den Horizont der Furchenstichkeramik datierbar sind, kein Arsen enthalten.

Die Hakenspirale aus Nitrianske Pravno gerundet die Zahl dieses Schmuckes auf 15 und die Zahl der Fundorte auf 10 ab (Ruttakay 2004, 148). Die geographische Verbreitung der Hakenspiralen vom Typus Hlinsko erweitert unsere Fundstelle nicht. Sie deutet doch an den Verbindungsweg aus der südwestlichen Slowakei in den nördlichen gebirgigen Teil der Nordslowakei im oberen Waagtal mit der Höhle bei Lisková, wo weitere Hakenspiralen vorliegen (Ruttakay 2004, 149; Struhár 1999, Taf. I: 7).

Die Hakenspirale von Lisková wurde in der Höhle Liskovská rund um 60 m von dem Eingang in der sekundären kollektiven Bestattung von vier Schädeln ohne Unterkiefer und zahlreichen menschlichen Knochen gefunden. Die Keramik kann keiner der relevanten äneolithischen Kulturgruppen einwandfrei zugeordnet werden. Die applizierten Knubben deuten auf die Keramik der Ludanice-Gruppe hin (Struhár 1999, 207, Taf. I: 2, 4; II: 8). Die restliche Keramik lässt sich direkt mit einer Kultureinheit nicht verbinden, doch handelt es sich um die einzige Fundstelle dieser Periode in diesem Teil des Waag-

tales in der Nordslowakei, wo auch die Kontakte mit der Entwicklung in Kleinpolen zu erwarten sind. A. Zastawny hat neulich über die Furchenstichkeramik in Kleinpolen referiert.<sup>3</sup> Die Hakenspiralen aus beiden Fundstellen führen also in das Gebiet, wo bis jetzt keine typische Furchenstichkeramik bekannt ist. Doch ihre chronologische Bindung an die Gruppen mit der Furchenstichkeramik kann als Indikator der kulturellen Lage in den Randgebieten

in der Periode zwischen Epilengyel und Badener Kultur dienen. Auf der nördlichen Peripherie, in diesem Fall der Ludanice-Gruppe, konnte die retardierende Entwicklung dieser Gruppe auch während der Gruppe Bajč-Retz in Zentrum fortsetzen. Das Vorkommen von solchen Inventaren wie die Hakenspirale zusammen mit anderen Merkmalen könnte als Instrument der relativen Chronologie zwischen Zentrum und Randgebieten dienen.

## LITERATUR

- Bognár-Kutzián 1963 - I. Bognár-Kutzián: The copper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Arch. Hungarica 42. Budapest 1963.*
- Eisner 1933 - J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.*
- Hillebrand 1929 - J. Hillebrant: Das frähkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaištvanháza. Arch. Hungarica 4. Budapest 1929.*
- Höckmann 1991 - O. Höckmann: Zu einer Statuette des Epilengyel aus Szombathely. Mitt. Anthr. Ges. Wien 121, 1991, 185-187.*
- Ivanov 1988 - I. Ivanov: Das Gräberfeld von Varna. Katalog. In: Macht, Herrschaft und Gold. Saarbrücken 1988, 183-208.*
- Junghans/Sangmeister/Schröder 1968 - S. Junghans/E. Sangmeister/M. Schröder: Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Studien zu den Anfängen der Metallurgie. Band 2. Teil 3. Berlin 1968.*
- Junghans/Sangmeister/Schröder 1974 - S. Junghans/E. Sangmeister/M. Schröder: Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Studien zu den Anfängen der Metallurgie. Band 2. Teil 4. Berlin 1974.*
- Kalicz 1966 - N. Kalicz: Rézkori telep Tarnabodon. Arch. Ért. 93, 1966, 3-19.*
- Kállay 1988 - Á. Kállay: Rézkori áldozati leletegyüttes Füzeszabony határban. Agria 24, 1988, 21-50.*
- Kállay 1990 - Á. Kállay: Die kupfrzeitliche Ringanlage von Füzesabony. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 73, 1990, 125-130.*
- Kuleff/Pernicka 1995 - L. Kuleff/E. Pernicka: On the instrumental neutron activation analysis of native copper: Some methodological considerations. Journal Radioanalyt. and Nucl. Chem. 191/1, 1995, 145-161.*
- Kuna 1981 - M. Kuna: Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslaviens. Godišnjak (Sarajevo) 19, 1981, 13-82.*
- Lichardus/Vladár 1964 - J. Lichardus/J. Vladár: Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. Slov. Arch. 12, 1964, 69-162.*
- Lichardus/Vladár 1970 - J. Lichardus/J. Vladár: Neskorolengyelské sídliskové a hrobové nálezy z Nitry. Slov. Arch. 18, 1970, 373-419.*
- Matuschik 1996 - I. Matuschik: Brillen- und Hakenspiralen der frühen Metallzeit Europas. Germania 74, 1996, 1-43.*
- Matuschik 1998 - I. Matuschik: Kupferfunde und Metallurgie-Belege, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der kupferzeitlichen Dolche Mittel-, Ost- und Südosteuropas. In: M. Mainberger (Hrsg.): Das Moordorf von Reute. Staufen im Breisgau 1998, 207-255.*
- Němejcová-Pavúková 1964 - V. Němejcová-Pavúková: Sídlisko bolerázskeho typu v Nitrianskom Hrádku. Slov. Arch. 12, 1964, 163-268.*
- Němejcová-Pavúková 1970 - V. Němejcová-Pavúková: Lengyelská kultúra (mladšie stupne s nemaľovanou keramikou). In: A. Točík (Hrsg.): Slovensko v mladšej dobe kamennnej. Bratislava 1970, 139-159.*
- Němejcová-Pavúková 1995 - V. Němejcová-Pavúková: Ein neuer Fund frühen Kupfers in der Slowakei und die Fragen der Terminologie. In: Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe. Internat. Symposium Donji Milanovac May 20-25, 1990. Bor - Belgrade 1995, 77-84.*
- Novotná 1982 - M. Novotná: Zur Stellung einiger Kupferdolche an der mittleren Donau. In: Thracia Praehist. Suppl. Pulpudeva 3. Sofia 1982, 311-319.*
- Novotný 1962 - B. Novotný: Lužianska skupina a počiatky malované keramiky na Slovensku. Bratislava 1962.*
- Patay 1961 - P. Patay: A bodrogkeresztúri kultura temetői. Rég. Füzetek. Ser. II/10. Budapest 1961.*
- Patay 1974 - P. Patay: Die Bodrogkeresztúr-Kultur. Ber. RGK 55, 1974, 3-71.*
- Patay et al. 1963 - P. Patay/K. Zimmer/Z. Szabó/G. Szinai: Spektographische und metallurgische Untersuchung kupfer- und frühbronzezeitlichen Funde. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 15, 1963, 37-44.*
- Pavelčík 1979 - J. Pavelčík: Depot měděných šperků z Hlinska u Lipníku n. Beč. Pam. Arch. 62, 1979, 319-339.*
- Pavúk 1981a - J. Pavúk: Sídlisko lengyelskej kultúry v Budmericiach. AVANS 1980, 1981, 220-222.*
- Pavúk 1981b - J. Pavúk: Súčasný stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku. Pam. Arch. 72, 1981, 255-299.*
- Pavúk 1981c - J. Pavúk: Život a umenie doby kamennnej. Bratislava 1981.*

<sup>3</sup> Der Vortrag auf der Tagung Otázky neolitu a eneolitu našich zemí, 2010 in Vršatec.

- Pavúk 2000a* - J. Pavúk: Das Epilengyel/Lengyel IV als kulturhistorische Einheit. Slov. Arch. 48, 2000, 1-26.
- Pavúk 2000b* - J. Pavúk: Skupina Brodzany-Nitra alebo skupina Brodzany? In: I. Pavlů (Hrsg.): *In Memoriam J. Rulf. Pam. Arch. Suppl. 13*. Praha 2000, 328-340.
- Pavúk 2003a* - J. Pavúk: Hausgrundrisse der Lengyel-Kultur in der Slowakei. In: J. Eckert/U. Eisenhauer/A. Zimmermann (Hrsg.): *Archäologische Perspektiven. Analysen und Interpretationen im Wandel [Festschr. Jens Lüning]*. Internat. Arch. Stud. Honoraria 20. Rahden/Westf. 2003, 455-470.
- Pavúk 2003b* - J. Pavúk: Menschliche Tonfiguren der Lengyel-Kultur aus der Slowakei. In: E. Jerem/P. Raczky (Hrsg.): *Morgenrot der Kulturen [Festschr. Nándor Kalicz]*. Archeolingua. Budapest 2003, 311-326.
- Pavúk 2010* - J. Pavúk: Kolové stavby lengyelskej kultúry: pôdorysy, interiér, funkcia. In: E. Kazdová (Ed.): *Otzázky neolitu a eneolitu našich zemí* 2008. Brno 2010, im Druck.
- Pavúk/Bátora 1995* - J. Pavúk/J. Bátora: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 5. Nitra 1995.
- Pernicka 1984* - E. Pernicka: Instrumentelle Multi-Elementanalyse archäologischer Kupfer- und Bronzeartefakte: Ein Methodenvergleich. Jahrb. RGZM 31, 1984, 517-531.
- Pernicka 1995* - E. Pernicka: Chemische Zusammensetzung des kupfernen Ringes von Svodín. In: *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe. International Symposium Donji Milanovac May 20-25, 1990*. Bor - Belgrade 1995, 85-87.
- Pernicka et al. 1993* - E. Pernicka/F. Begemann/S. Schmitt-Strecker/G. A. Wagner: Eneolithic and Early Bronze Age Copper Artefacts from the Balkans and their Relation to Serbian Copper Ores. Prähist. Zeitschr. 68, 1993, 1-54.
- Pernicka et al. 1997* - E. Pernicka/F. Begemann/S. Schmitt-Stecker/H. Todorova/I. Kuleff: Praehistoric copper in Bulgaria. Its composition and provenance. Eurasia Ant. 3, 1997, 41-180.
- Porubský 1955* - J. Porubský: Hroby z mladší doby kamenné vo Výčapoch-Opatovciach. Arch. Rozhledy 7, 1955, 437-443.
- Rachwaniec 1976* - A. Rachwaniec: Antropomorficzna głowka gliniana z Nowej Huty- Pleszowa. Spraw. Arch. 28, 1976, 63-76.
- Ruttkay 1995* - E. Ruttkay: Spätneolithikum. In: E. Lenneis/Ch. Neugebauer-Maresch/E. Ruttkay: *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. St. Pölten - Wien 1995, 108-177.
- Ruttkay 2004* - E. Ruttkay: Eine neue Hakenspirale aus Purbach am Neusiedler See, VB Eisenstadt-Umgebung, Burgenland - Beiträge zur jungneolithischen inkrustierten Keramik (Furchenstichkeramik). In: E. Kazdová/Z. Měřínský/K. Šabatová: *K poctě Vladimíru Podborskému*. Brno 2004, 14-160.
- Struhár 1999* - V. Struhár: Eneolitický kolektívny hrob z jaskyne pri Liskovej. In: I. Kuzma (Ed.): *Otzázky neolitu a eneolitu našich krajín* - 1998. Nitra 1999, 203-216.
- Šiška 1968* - S. Šiška: *Tiszapolgárská kultúra na Slovensku*. Slov. Arch. 16, 1968, 61-175.
- Šiška 1972* - S. Šiška: Gräberfelder der Lažňany-Gruppe in der Slowakei. Slov. Arch. 20, 1972, 107-175.
- Točík 1964* - A. Točík: Záchranný výskum v Bajči-Vlkanove v rokoch 1959-60. Štud. Zvesti AÚ SAV 12, 1964, 5-185.
- Vajsov 1993* - I. Vajsov: Die frühen Metalldolche Südost- und Mitteleuropas. Prähist. Zeitschr. 68, 1993, 103-145.
- Virág 1995* - Z. Virág: Die Hochkupferzeit in der Umgebung von Budapest und in NO-Transdanubien (das Ludanice Problem). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 47, 1995, 61-94.
- Virág 1997* - Z. Virág: Adatok Budapest közepső rézkorához. Budapest Régiségei 31, 1997, 5-49.
- Vizdal 1977* - J. Vizdal: *Tiszapoldárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach*. Košice 1977.
- Vizdal 1980* - J. Vizdal: Potiská kultúra na východnom Slovensku. Košice 1980.
- Vladár 1974* - J. Vladár: Die Dolche in der Slowakei. PBF VI/3. München 1974.
- Vladár/Krupica 1970* - J. Vladár/O. Krupica: Neskorolengyelká keramika z Brodzian. Slov. Arch. 18, 1970, 353-371.
- Vladár/Lichardus 1968* - J. Vladár/J. Lichardus: Erforschung der frühäneolithischen Siedlungen in Branč. Slov. Arch. 16, 1968, 263-352.
- Zalai-Gaál 2002* - I. Zalai-Gaál: Die neolithische Gräbergruppe B1 von Mórág-Tüzködomb. I. Die archäologischen Funde und Befunde. Szekszárd - Saarbrücken 2002.

Manuskript angenommen am 13. 2. 2011

Rezensiert von prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.  
PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc.

Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková  
Übersetzt von Verfasser

Deutschsprachige Korrektur von Mgr. Michal Dvorecký, PhD.

Doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc.  
Archeologický ústav SAV  
Akademická 2  
SK-949 21 Nitra  
juraj.pavuk@savba.sk

## Novšie eneolitické medené nálezy zo západného Slovenska

Juraj Pavúk

### SÚHRN

Pri budovaní nového rybníka na riečke Gidra v Budmericiach, okr. Pezinok, sa objavilo sídlisko ludanickej skupiny, ktoré bolo založené vo vtedy suchom koryte vodného toku. Na úrovni objavených zvyškov zhorených domov sa nachádzali okruhiaky, štrk a piesok. Osada s viacerými domami bola po požiari opustená a zrejme krátko potom, po obnovení vodného toku, boli zvyšky zhorených domov postupne zanesené riečnymi a eróznymi nánosmi až do výšky okolo jedného metra a ostali s časou inventára zachované. Ohňom druhotne prepálená keramika nadobudla tehlovočervenú farbu a po odpadnutí hladkej povrchovej vrstvy mala dresný povrch so zrnkami minerálií. Táto keramika spolu s podobne sekundárne zmenenou keramikou zo zhoreného domu z Nitry indikovala potrebu a možnosť revízie definície skupiny Brodzany-Nitra, a to v tom zmysle, že keramika z Nitry a Brodzian nie je identická, t. j. keramika z Nitry patrí do staršej fázy skupiny Ludanice a keramiku z Brodzian typologicky možno priradiť do fázy Moravany a do stupňa Lengyel III (skupina Moravany-Brodzany). Do staršej ludanickej skupiny patrí aj keramika zo zhorených domov v Budmericiach.

#### Fragment medenej dýky z Budmeríc

Pri čistení plochy okolo zvyškov zhorených domov sa zistila malá porušená jama 4 s nepočetnou keramikou ludanickej skupiny a fragmentom medenej dýky (obr. 1; 2). Fragment má dĺžku 12,1 cm, pri ulomenom konci je široký 3,7 cm a pri špici 0,8 cm, hrúbka dosahuje 0,2 cm a jeho hmotnosť je 37,5 gramov. Pôvodné tylo dýky chýba a asi 6,5 cm od špice je čepel nalomená. Nalomenie zachovanej čepeľi naznačuje, ako mohla byť ulomená pôvodná tylová časť dýky osadená do rukováti. Predstavu o pôvodnej veľkosti dýky umožňujú podobné dýky zo skupiny Bodrogkeresztúr, ktorých dĺžka sa pohybuje od 10 do 19 cm. Podľa dochovanej šírky 3,7 cm by dýka z Budmeríc mohla patríť k väčším a mohla by dosahovať dĺžku okolo 20 cm. Dýka po ulomení mohla byť znova osadená do rukováti a po opäťovnom nalomení pri rukováti sa dostala do odpadu. Typologicky patrí k dýkam typu Bodrogkeresztúr alebo Pusztaistvánháza (Kuna 1981; Vajsov 1993), ktorý sa viaže na skupinu Bodrogkeresztúr.

Dýka z Budmeríc patrí do skupiny Ludanice (Epilenyel/Lengyel IV) a ako sa ukazuje, nie je v nej osamotená. Do ludanickej skupiny patrí aj dýka z kostrového hrobu s typickou ludanickej keramikou z náleziska Buda-

pest-Rákocsaba, ako aj dýka z kostrového hrobu z lokality Gödölő. P. Patay pripísal tieto hroby sice bodrogkeresztúrskej skupine, ale dnes je už známe, že patria do ludanickej skupiny, ktorá je rozšírená do tesnej blízkosti Veľkej uhorskej nižiny. Do ludanickej skupiny patria aj dýky z lokalít Pilisszantó, Aszód a Bánhida. Teda z ludanickej skupiny pochádza 6 dýk typu Bodrogkeresztúr.

Dýku z Budmeríc analyzoval E. Pernicka a zistil, že ide o arzénovú medď, aká sa vyskytuje v juhovýchodnej Európe. Všetky dýky zo skupiny Bodrogkeresztúr boli zhotovené z čistej medi a pozoruhodné je, že každá zo šiestich dýk z územia ludanickej skupiny patrí do inej materiálovej skupiny. Nie je vylúčené, že ludanická a bodrogkeresztúrska skupina zhotovovali dýky z rozdielnych centier medi.

Ukazuje sa, že dýky bodrogkeresztúrskej a ludanickej skupiny patria jednému morfologickému typu s tenkou listovitou čepelou a jazykovitým tylom. Dýka z Budmeríc patrí do staršej fázy ludanickej skupiny, ktorá bola súčasná so skupinou Tiszapolgár v Potisí a podľa toho je staršia ako dýky bodrogkeresztúrskej skupiny, súčasnej len so strednou a mladšou fázou ludanickej skupiny. Z tiszapolgárskej skupiny je známy len fragment čepeľe dýky(?) z hrobu vo Veľkých Raškovciach. Ide teda o najstaršie dýky v Strednej Európe. Dýky tohto typu sa zásadne odlišujú od masívnejších dýk so stredovým rebrom a s otvormi pre nity, typu Malé Leváre. V. Nemejcová-Pavúková (1964) i ďalší autori spájali tieto dýky s ludanickou skupinou. Prítomnosť dýk typu Bodrogkeresztúr na území ludanickej skupiny, na ktorom sú rozšírené aj dýky typu Malé Leváre, otvára otázku, či dva takto odlišné typy dýk, ako sú lancety alebo dýky s jazykovitou rukoväťou a dýky so stredovým rebrom a s nitmi na upevnenie v rukováti (a bezzarézové), mohli na tom istom území existovať súčasne. Pravdepodobne nie. Dýky typu Malé Leváre alebo aj Dolné Semerovce sú mladšie a v súlade s I. Vajsovom (1993) ich možno datovať do skupiny Bajč-Retz, s keramikou zdobenou brázdeným vpichom. Išlo teda o vývoj od listovitých dýk s jazykovitou rukoväťou k dokonalejšiemu druhu so spevňujúcim stredovým rebrom a s nitmi. Podobnú kontinuitu možno sledovať aj medzi keramikou ludanickej skupiny a keramikou zdobenou brázdeným vpichom skupiny Bajč-Retz.

Možný juhovýchodný pôvod budmerickej dýky by mohli dokladáť aj torzá ženských sošiek s otvormi v ušných lalokoch (obr. 6 ) pre zlaté a medené náušnice, aké sú často dokladané na soškách v kultúre Salcuťa a Gu-

melníta, ale i na hlinených modeloch ľudských tvári zo symbolických hrobov vo Varne. Náušnice a dýky spolu s dvojuchými šálkami, džbánmi a s kanelovanou výzdobou nádob v epilengyelských skupinách môžu naznačovať ich vzťahy ku kultúram juhovýchodnej Európy na počiatku medenej doby v strednej Európe.

### Háková špirála z Nitrianskeho Pravna-Vyšehradného

Podľa nepočetnej keramiky bolo výšinné sídlisko s hrobmi na hornom toku rieky Nitry pripisované skupine Brodzany-Nitra (Némecová-Pavúková 1964; Vladár/Lichardus 1968, 332). Nálezisko bolo objavené roku 1960 pri príprave terénu v areáli fažby dolomitu a podľa výpovede tamojších robotníkov sa tam našli 4 kostrové hroby. V jednom z nich bola háková špirála z medeného drôtu. Pri záchrannom výskume mohla Z. Benkovský-Pivovarová preskúmať dva z hrobov bez inventára. Z areálu sídliska pochádzajú nepočetné fragmenty nádob lengyelskej kultúry. Fragmenty nádob sú zachytené na pracovných skicách V. Némecovej-Pavúkovej, ktorá ich považovala za neskorolengyelské a nálezisko priradila skupine Brodzany-Nitra. Dostupné fragmenty so zobákovitými uškami majú len všeobecné charakteristické znaky, čo platí aj pre ludanickú skupinu. Nie je ani jasné, či sa podobná keramika našla aj v hrobe s hákovou špirálou. V súčasnosti prevláda mienka, že hákové špirály sa vyskytujú až v postlengyelskom ob-

dobí, a to v prostredí regionálnych skupín s keramikou zdobenou brázdeným vpichom. Kultúrno-chronologickú pozíciu špirály z Vyšehradného možno riešiť dvoma spôsobmi. V prípade, ak sa dostala do hrobu súčasne s ludanickou keramikou, mohlo by ísť o retardovanú ludanickú skupinu už v období skupiny Bajč-Retz na juhozápadnom Slovensku. Najbližšie nálezisko na Hronej Nitre dokladá len plastika z Krásna (Pavúk 1981c, 63, obr. 59). V druhom prípade by musel hrob so špirálou pochádzať z obdobia po ludanickej skupine.

Háková špirála (obr. 7: 1) bola vyhotovená z medeného drôtu hrubého 0,1 cm. Päť tesných vinutí koncentrickej špirály vytvára pravidelný kruh. Šieste vinutie, s odstupom 0,2 cm, symetrickou slučkou prechádza do slabo zahnutej hákovej časti s odlomeným háčikom. Priemer špirály dosahuje 1,9 až 2 cm, rovný drôt je dlhý 5 cm, predmet má hmotnosť 2,32 g. Chemická analýza ešte nebola urobená. Hákové špirály z Bajča, Liskovej, z Hlinska a z ďalších nálezísk sú z medi s obsahom arzénu a podľa toho aj špirála z Nitrianskeho Pravna-Vyšehradného, teda na polceste medzi Bajčom a Liskovou, by mohla byť z arzénovej medi. Táto špirála zaokrúhluje počet hákových špiráľ na 15 a počet nálezísk s ich výskytom na 10. Naša špirála spolu s liskovskou vedú do oblasti, kde zatiaľ nebola zistená typická keramika zdobená brázdeným vpichom, avšak väzba hákových špiráľ na tento chronologický horizont môže slúžiť ako indikátor kultúrnej orientácie okrajových území. Výskyt keramiky zdobenej brázdeným vpichom v Malopoľsku však signalizuje možné vzťahy povodia Nitry a Váhu s Povislím.



## ŠNÚROVÁ EPISTÉMA - KULTÚRNY KÓD SPLETEŇÝCH POVRÁZKOV

E G O N W I E D E R M A N N

**The Cord Episteme - Cultural Code of Wound Cords.** Geographic area of the northern inner west-Carpathian foothills, that is almost identical with the territory of present-day Slovakia, was a part of the south-western border line of cultures of the corded complex at the turn of the older and younger periods of prehistory. In spite of the fact that in this area no distinct settlement structure belonging to any of the cultures of this group has been found up to now, the corded ornament has its phenomenal position here.

The study, which is including also a palaeotechnological reconstruction, is investigating the corded ornament and its semantic, cognitive and philosophical aspects by the method of structured research. In addition to information about the creator himself, the ornament can bear also information about his community and contact communities as well. In the local west-Carpathian society, where the ornament was an element of different culture, the symbolic sign (wounded cords) could repeatedly demonstrate the creator's exclusivity within the sociogroup, i. e. affiliation (a foreign but established member) with another - originally "corded" community. In different category - as an index sign - the ornament could represent also a relation to a specific family line or also information of different kind (measure, exchange, commodity parameters of the object - representative, or associations).

The structured approach leads to presentation of two basic ornament forms - the aesthetic (artistic-utility-decorative) form and the informative (communication- purpose) form. Subjective platform of the ornament, however, in the both cases was created by a system of deep abstract thought - the corded civilization episteme. The notion is expressing a distinctive cultural code, general perception of world, a conception, arrangement, order and also spontaneous structure of thinking of prehistoric society. It represented a sum of values and principles of remarkably strong inner energy, which probably unconsciously kept a trend of group thinking. We interpret it as the corded civilization episteme, which in the given area and time represented itself by a special, inside converging and outside delimiting way of leading.

In autochthonous communities of the west-Carpathian territory the corded civilization episteme survived for almost thousand years. In spite of the fact that it did not occur as a whole-society domain, but rather as a distant civilization episteme, the most probably it kept leading for the whole period of its existence. This concealed, unconscious and peculiar structure of thought, which was remarkable by its exclusivity, specific perception of world and in the long term symbolized by the corded ornament, survived in a turbulent heterocultural environment of the borderline of north-eastern and southern cultural complexes during the whole period of upper metallicum from the Late Aeneolithic up to the entering Tumulus cultures.

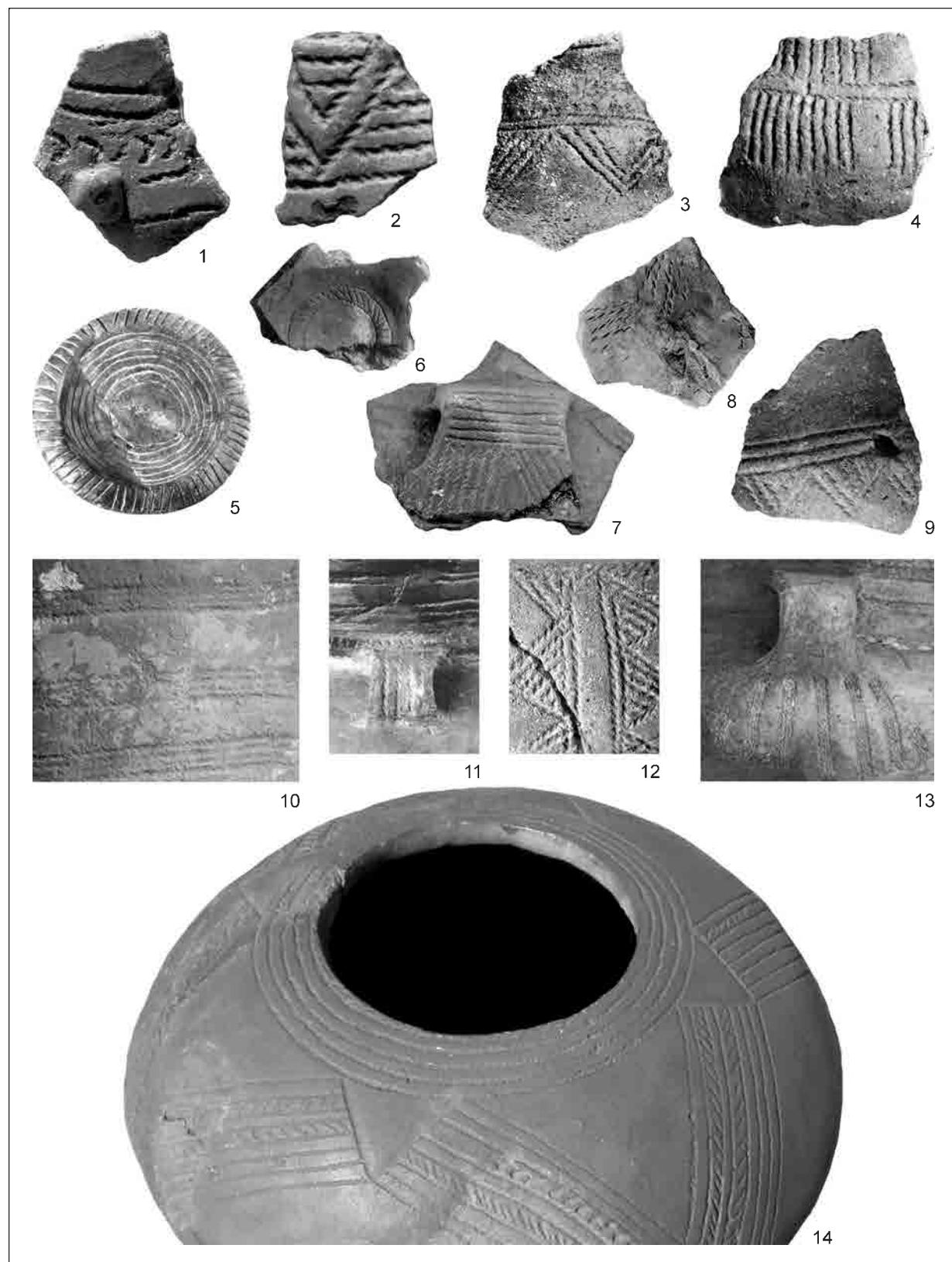
Key words: Slovakia, west Carpathians, Late Aeneolithic, Early Bronze Age, corded ornament.

V nasledujúcom teste sa sústredíme na pozoruhodný kultúrno-civilizačný fenomén, ktorým je plošný doplnok pripomínajúci odtlačky šnúry na povrchu nádob, zjednodušene nazývaný šnúrový ornament.<sup>1</sup> Do pozornosti bádateľov vstúpil prostredníctvom archeológie, ktorá, inšpirovaná podobnosťou výzdoby keramiky, označila jeho nositeľov ako ľud kultúry so šnúrovou keramikou (*Buchvaldek 1986, 7*). Stredoeurópska archeológia vo svojom časopriestorovom modeli priradila kultúre takmer jedno tisícročie v dejinách európskych spoločenstiev na konci starého a počiatku nového praveku a v celoeurópskom meradle ju prezentovala ako kultúrno-historickú jednotku, resp. kultúrny komplex s celým radom lokálnych skupín.

Pozornosť však sústredíme len na časť tohto rozľahlého územia - na severné, vnútorné západ-

karpatské teritórium, kde sa šnúrový ornament vyskytoval v prostredí prehistorických pospolostí na prelome raných metalických dôb. V tomto pásmi, ležiacom v blízkosti juhozápadného okraja šnúrového komplexu a geograficky zhodnom zhruba s územím dnešného Slovenska, nebola doteraz identifikovaná zreteľná sídlisková štruktúra kultúr tohto zoskupenia. Zdá sa teda, že napriek rozmernej sídliskovej oblasti - od Uralu cez južnú Škandináviu, Karpaty a alpské jazerá až po Atlantik - zasiahol sedentariačný proces šnúrového komplexu vnútorné západokarpatské územie veľmi nevýrazne. No napriek tomu, že je tu zatiaľ pozorovaný veľmi nepresvedčivo (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 25; Pavúk 1981; Valde-Nowak 1993; 2001*), šnúrový ornament má v tomto priestore svoje fenomenálne postavenie. Dokladom toho sú nálezy črepového

<sup>1</sup> Pod šnúrovým ornamentom rozumieme jednoduchý alebo rozvinutý plošný geometrický vzor zložený z liniek pripomínajúcich negatívne odtlačky spletených povrázkov na stenách prehistorickej keramiky z konca starého a počiatku mladého praveku. Odtlačky textílií na keramike, s ktorými býva šnúrový ornament zamieňaný, resp. stotožňovaný, tvoria úplne inú technologickú, obsahovú i funkčnú kategóriu nálezov a nie sú predmetom štúdie.



Obr. 1. Výber keramiky so šnúrovým ornamentom z oblasti vnútorného severného západokarpatského územia. 1, 7, 9 - Hajná Nová Ves; 2-4 - Stránska (Nevizánsky 1999); 5 - Iža (Nemejcová-Pavúková 1970b); 6 - Drevník (Vladár 1970b); 8 - Malé Kosihy (Nešporová 1969; Točík 1961); 10 - Dolný Peter (Dušek 1969); 11 - Mýtna Nová Ves (Schalk/Bátora 1997); 12 - Nové Zámky (Ďuriš 2005); 13 - Mužla-Čenkov (Kuzma 1982); 14 - Košice-Barca (Vladár 2008). Rôzne mierky.

materiálu, vytriedené z keramickej náplne miestnych prehistorických spoločenstiev.

V duchu tradičnej archeológie možno sumárne o doteraz evidovaných nálezoch keramiky so šnúrovým ornamentom z oblasti vnútorného západokarpatského regiónu (predovšetkým zberové nálezy - obr. 1) konštatovať, že jeho skoré formy pochádzajú z mladoeneolitickej heterogénneho kultúrne prevrstveného prostredia, nachádzajúceho sa v kontaktnej zóne šnúrového komplexu a južného vučedolského okruhu. Indikované boli východne od Slovenského rudoohoria, a to v badenskej vrstve IV/1 opevnenej osady vo Košiciach-Barci I (Hájek 1961, 65 nn.; Vladár 2008, 77), tiež na mlado- a neskoroeneolitických náleziskách Podunajskej nížiny - v Kočíne (Nemejcová-Pavúková 1987; 1988; 1990; Šuteková 2006; 2007), v Hajnej Novej Vsi (Wiedermann 1984; 1985; 1986; 1990; 1991; 2004; Wiedermann/Romsauer 1983) a snáď aj v Podolí (Šuteková 2008, 61 n.), ako aj na Záhorí (Bátora/Marková/Vladár 2003) a v jaskynných sídliskách či v opevnených osadách podtatranskej oblasti (Soják 2001; 2007; Struhár 2002; 2003). K neskoroeneolitickým nálezom sa radí tiež súbor keramiky so šnúrovým ornamentom z opevnenej osady badenskej kultúry zo Stránskej - v južnej oblasti Slovenského rudoohoria (obr. 1: 2-4; Nevizánsky 1999, 82, obr. 16).

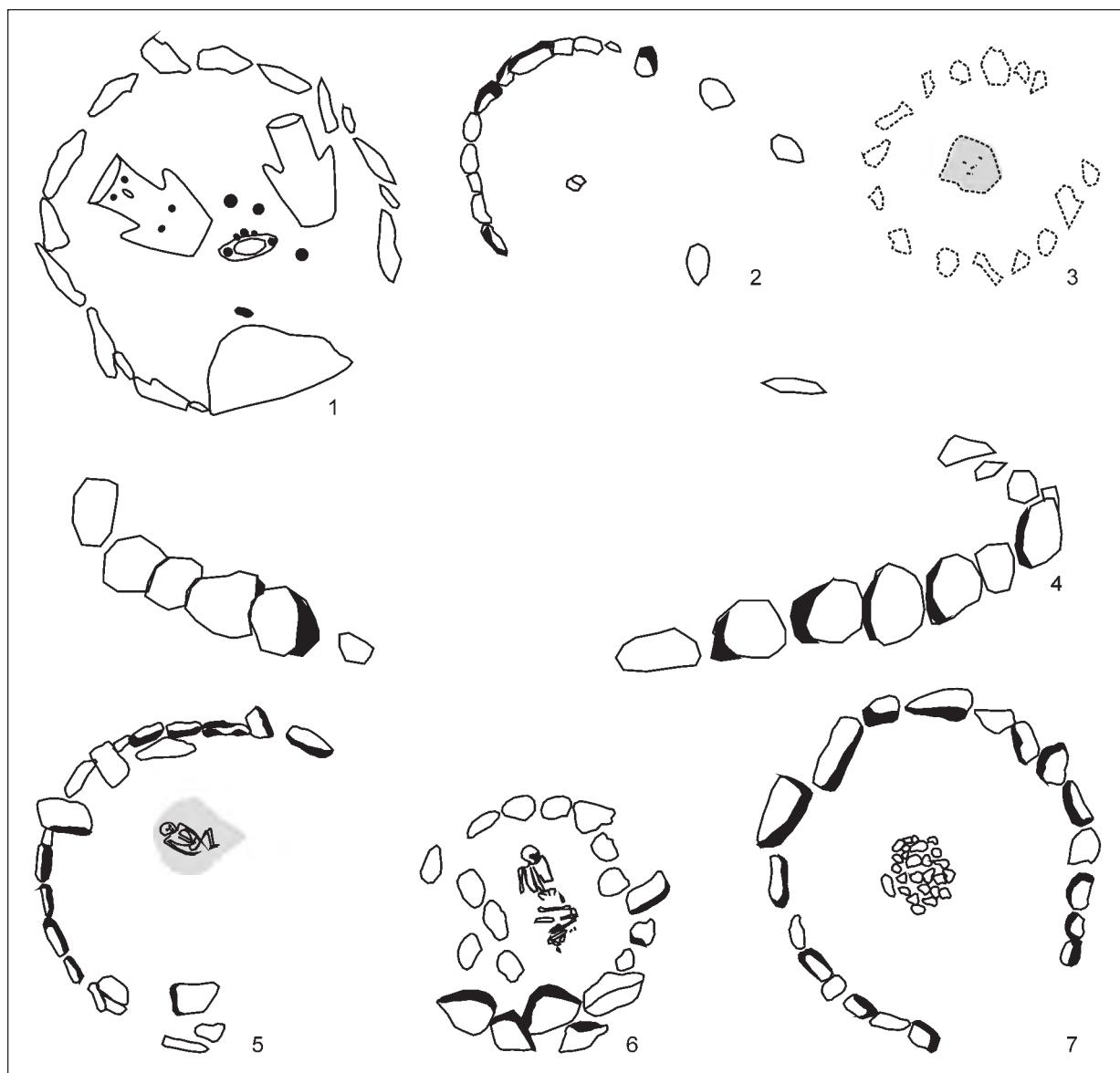
Počiatočné formy šnúrového ornamentu majú v sledovanom priestore úzke väzby na neskôr vývojový stupeň badenskej kultúry, vo vrstvách ktorej bol zhodnotený J. Vladárom (1973b; 2008, 88) ako kultúrno-ethnický eurázijský zásah v juhovýchodných oblastiach Slovenského rudoohoria (Košice-Barca I, Dreveník, Stránska). Zaradenie šnúrového ornamentu z podtatranskej oblasti do identickej časovej a kultúrnej vrstvy je podmienené určením jednoznačnejšieho pôvodu. Jeho prítomnosť v spišských sídliskách badenskej kultúry sa vysvetľuje prenosom jednak z východných (Košice-Barca I), resp. južných častí Slovenského rudoohoria (Stránska) a najnovšie aj kontaktmi s oblasťou Malopoľskej vrchoviny (Soják 2001, 176; 2007, 35 n.). Úplne vylúčiť však nemožno jeho prenos do podtatranskej oblasti ani zo spletitého heterokultúrneho prostredia Podunajskej nížiny. Tu sa v rovnakom období v menšej miere nachádzala keramika so šnúrovým ornamentom spolu s keramikou mladoeneolitickej kultúrneho komplexu (Ďuriš 2005, 33-48; Nemejcová-Pavúková 1970a, 212, tab. LXXXIII: 1; 1970b, 217, tab. LXXXIII: 2; 1985, 173; 1988, 95; Šuteková 2006; Wiedermann 2004, 84), ktorého možné kontakty s východotatranským a malopoľským prostredím nadobúdajú čoraz jasnejšie črty (napr. Bátora

1983, 209, tab. II: 1-18, 21, 22; Točík 1970, 227, tab. LXXXVII: 1, 3; Zastawny 2006, obr. 4: h). Napokon, záverečné podoby šnúrového ornamentu sú zatial na sledovanom území registrované na keramike z konca staršej a počiatku strednej doby bronzovej (Dušek 1969; Kuzma 1982).

V tejto súvislosti opakovane pripomíname, že sídlisková štruktúra kultúry, ktorá sa tradične v stredo-európskej archeológii označuje ako šnúrová a ktorú chápeme ako jeden časopriestorový segment šnúrového komplexu, nebola zatial v západokarpatskom vnútornom priestore výraznejšie preukázaná (Bátora/Marková/Vladár 2003, 263, obr. 8; Buchvaldek 1986, 11, obr. 1; Drahošová 2005, 16; Furmánek/Veliačík/Vladár 1999, 25; Pavúk 1981; Valde-Nowak 1993; 2001). Doteraz publikované, ako aj ďalšie nové poznatky naznačujú skôr východný pôvod šnúrového ornamentu. Jeden z možných východiskových okruhov možno hľadať v oblasti Čiernomorskej nížiny, kde boli preskúmané a stratigraficky doložené jeho prastaré formy (Lagodovská/Sapošníkova/Makarevič 1962, obr. 4-18). Genetické stopy však vedú podstatne ďalej. Vo východnej Ázii sú známe vyspelé keramické výrobky zdobené odtlačkami aj plastickými šnúrovými prvками z obdobia longhanskej, ale predovšetkým zo strednej a neskorej fázy džomónskej kultúry.<sup>2</sup> Napokon, ako na konkrétnych nálezoch už niekoľkokrát poukázal J. Vladár (1983, 15; 2005, 255; 2006, 262), J. Vladár a J. Lichardus (1996, 55) a J. Bátora (2006), vnútorný západokarpatský priestor bol v kontakte so severo-pontickou a kaukazskou oblasťou už od počiatkov eneolitu. Na pozadí rôznych pohybov (obchodné, dobyvačné, klimatické, expanzívne a pod.) sa tu eurázijské prvky zviditeľňovali aj fundamentálne, najskôr v juhovýchodnom priestore západných Karpat (Nevizánsky 1999, 85) a postupne aj ďalej na západ, predovšetkým v kultovej sfére neskorobadenských a postbadneských spoločenstiev.

Povedľa špecifických stránok pohrebného rítu (Vladár 2005, 254; 2008, 88) možno za konkrétny vplyv pričiernomorských rituálnych praktík jamej kultúry vo vnútornom západokarpatskom prostredí považovať aj nálezy kamenných kromlechov (Kalicz 1963, 10; nepublikovaný hrob z Krásna, rekonštruovaný na obr. 2: 3). Ďalší výrazný rituálny prvak - mohylový násyp, ktorý mal v mladých fázach eneolitu čiernomorskej oblasti jamej kultúry jasné zastúpenie (Häusler 1976; Lagodovská/Sapošníkova/Makarevič 1962), sa vo vnútornom západokarpatskom priestore výraznejšie prejavil až v samom závere eneolitu a v počiatkoch doby bronzovej (Budinský-Krička 1967; Novotná 1987). Neskoroeneolitická mohyla v Šuranoch, ktorá časovo predchádza kultúre

<sup>2</sup> Otázky vzdialenej východnej genézy šnúrového ornamentu sú otvorenou fikciou, jednou z alternatív, a budú predmetom ďalšieho bádania.



Obr. 2. Hroby s kamenným kruhovým obložením, v čiernomorskej oblasti nazývané kromlechy. 1 - Center (Kalicz 1963); 2, 4-7 - Michajlivka (Lagodovská/Šapošníkova/Makarevič 1962); 3 - Krásno (rekonštrukcia podľa opisu O. Krupicu). Rôzne mierky a orientácie.

východoslovenských mohýl a eventuálne ju možno celkovými parametrami synchronizovať s východnými kurhanmi disponujúcimi možným archetypálnym šnúrovým ornamentom, je však považovaná za prejav spolupôsobenia západobalkánskej a egejskej oblasti (Novotná/Paulík 1989, 376).

Domnievame sa, že pri analýze doteraz známeho súboru šnúrového ornamentu (väčšinou nestratifikovaného), vyskytujúceho sa uprostred keramických nálezov spoločenstiev vnútorného západokarpatského územia na prelome najstarších metalických dôb, nemožno úplne automaticky uplatniť zaužívanú

metódu štýlovej analýzy a hľadať väzby na aktuálne kultúrno-chronologické sústavy. Dôvodom je:

- *heterogenita* západokarpatských spoločenstiev, v ktorých navyše šnúrový ornament nie je domácou zložkou;
- *atemporalita* šnúrového ornamentu objavujúceho sa v náplni miestnych spoločenstiev v istom vývinovom štádiu, jeho genéza a zánik však nie sú jasné;
- *interterritorialita* vnútornej západokarpatskej oblasti ležiacej v kontaktnej zóne južného, severného a východného kultúrneho prúdenia.

Načrnutá sociokultúrna a časopriestorová situácia, na počiatku ktorej stojí zánikový proces a v ďalšom vývine zreteľná kultúrna atomizácia (Pavúk 1981; Pavúk/Šiška 1980; Šuteková 2006; Vladár 2005; 2008; Wiedermann 2004), naznačujúca skôr výnimcočné postavenie tohto územia v postbadenskej ére, je podkladom vedúcim k určitej opatrnosti pri uplatňovaní metódy klasickej štýlovej analýzy. V rozdrobenom nálezovom spektre s nie celkom jasnými kultúrno-geografickými kontúrami, možno totiž len veľmi ľažko uplatniť evolučné kritériá. Platí to aj v prípade šnúrového ornamentu, ktorého rôznorodá charakteristika, len náznaková stratigrafia a matné sídliskové zázemie boli už naznačené.

Navyše, problémom zostáva aj samotná podstata metódy štýlovej analýzy, ktorá zvyčajne nezohľadňuje ďalšie „netypologické“ aspekty artefaktov, akými sú napríklad miera duchovno-ideového prenosu okolitych podnetov, jeho antropologická či etnická podstata, environmentálny aspekt a pod. V prípade šnúrového ornamentu je uplatnenie klasickej štýlovej analýzy navyše otázne aj v súvislosti s viditeľne rozdielnou mierou intenzity jeho výskytu. Súčasná nálezová situácia naznačuje, že do západokarpatského kultúrneho milieua na prelome raných metalických dôb vstúpil šnúrový ornament v rôznom kvantitatívnom a relatívne i kvalitatívnom pomere akoby prvok:

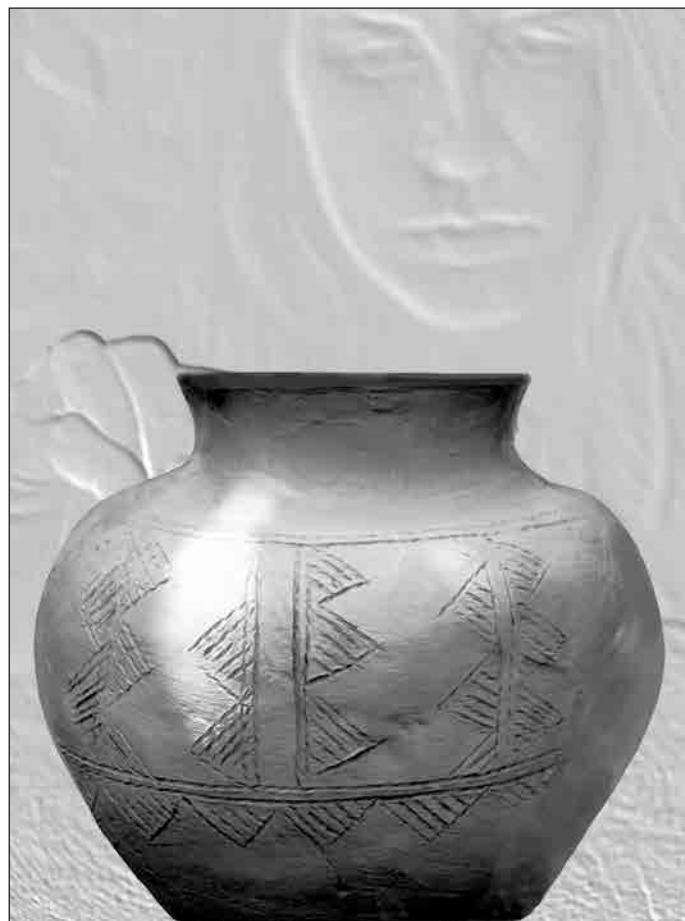
- e l e m e n t á r n y - ako autentická kultúrna výbava pravdepodobne migračných, geneticky príbuzných spoločenstiev nekarpatského pôvodu (civilizácia kultúrneho komplexu so šnúrovou keramikou?), predovšetkým kultúry so šnúrovou keramikou, kultúry Chłopice-Veselé a kultúry východoslovenských mohýl (Bátora/Marková/Vladár 2003; Budinský-Krička 1965; 1967; Pavúk/Šiška 1980);
- k o m p l e m e n t á r n y - ako zriedkavý, doplnkový a sprievodný inokultúrny zásah v západokarpatskej heterogénnej spoločnosti v kultúre badenskej, jevišovickej, kostolackej (Němejcová-Pavúková 1970b; Nevizánsky 1999; Soják 2001; 2007; Struhár 2002; 2003; Šuteková 2006; Vladár 2008), v kultúre bošáckej (Wiedermann 2003; 2004), kultúre Kosihy-Čaka-Makó (Vladár 1966; 1970a; Nevizánsky 2001) a v kultúre Nyírség-Zatín (Vladár 1970b);
- p o s t e l e m e n t á r n y - ako azda časom naturalizované už karpatské kultúrne dedičstvo prežívajúce v raných vývojových etapách západokarpatských spoločenstiev - v nitrianskej, košianskej, únetickej, hatvanskej(?) kultúre, v skupine Litzenkeramik a v karpatskej mohylovej kultúre (Dušek 1969; Kuzma 1982; Nešporová 1969; Pavúk/Šiška 1980; Schalk/Bátora 1997; Točík 1961).

Signalizované problémy, spojené s uplatňovaním klasických archeologickej metod, sprevádzané návyše mnohými otázkami, nejasnosťami a napokon aj možnými deformáciami, nás vedú k hľadaniu alternatívnych prístupov ku skúmaniu šnúrového fenoménu. V tomto duchu sa nesú aj nasledujúce úvahy. Plynú z doteraz sumarizovanej archeologickej problematiky a überajú sa minimálne po dvoch líniach. Jedna viedie skôr k vecnému skúmaniu a ponímaniu šnúrového ornamentu ako zvláštneho inokultúrneho prvku, hladko naturalizovaného v autochtonných západokarpatských spoločenstvách na prelome raných metalických dôb. Druhá sa týka teoretickej a metodologickej oblasti a je orientovaná skôr na štruktúrovanejší prístup k jeho bádaniu. Viacúrovňové štúdium tohto javu však neznamená zásadný odklon od tradičnej metodológie a príklon k postmodernému prístupu, resp. od ponímania kultúry ako adaptačného mechanizmu až k jej chápaniu ako znakového systému. Motívom tohto posunu teda nie je len snaha, resp. pokus o interpretáciu znakového obsahu, zmyslu a významu ornamentu ako dôležitého prvku v komunikačnom obsahu hmotnej kultúry v duchu postprocesuálnej archeológie (Hodder 1982a; 1982b; Shanks/Tilley 1987), ale vo veľkej miere niektoré principiálne rozpaky, vyvolané používaním tradičných metód analýzy archeologickej prameňov. Ich výstupom sú totiž obyčajne schémy, v ktorých vzťah tvorca k artefaktu akoby bol založený na určitej relácii dvoch paralelných - samostatných zložiek, akoby paradoxne vývoj materiálnej kultúry prebiehal osobitne, nezávisle a pomimo jej nositeľov. Aj preto nasledujúce úvahy o šnúrovom ornamente nebudú vystužené komparatívno-typologicko-chronologickými či kultúrno-historickými prístupmi založenými na archeologickej kultúre ako hlavnom klasifikačnom prvku celej analýzy. Znamená to, že os našich úvah nebude úplne paralelná s obvykle orientovaným prúdom štúdia archeologickej prameňov. Tradičný prehistorický časopriestorový model Ľudskej organizácie, kde kultúry sú vlastne entity s viacmenej koherentným materiálnym prejavom, však rešpektujeme. Zdôrazňujeme pritom prednostne mnohovrstevný rozmer archeologickej prameňov, predstavujúcich informácie *sui generis*, prostredníctvom ktorých možno modelovať systém a tvoriť hypotézy prehistorického sveta. Nesú nepomerne širšie spektrum informácií, ako je možné skúmať obvyklými archeologickými postupmi. Zmysel zaúžívanych, tradičných typologicko-chronologických metód však nespochybňujeme a o oprávnenosti pojmu koherentných kultúr v stredoeurópskych periodizačných systémoch nepolemizujeme. Len vo väčšej miere zohľadňujeme aj alternatívne možnosti bádania. Výsledky rôznych prístupov, obzvlášť keď

jedna disciplína chápe kritériá ako pevné a nemenné, iná ako neustále sa vyvíjajúce, a tiež výsledky rôznych metód bádania nemusia navzájom korešpondovať, prinášajú však komplexnejší záber, viac diferencovaný pohľad a otvárajú širší bádateľský priestor pre integratívnu archeológiu.

V nasledujúcim teste preto hodláme uvažovať nad šnúrovým fenoménom z hľbky času, v zornom poli jeho nositeľov, prípadne pozorovateľov života odohrávajúceho sa pred viac ako štyrmi tisícročiami. Tento prístup má skôr filozofický, intelektuálny, resp. kognitívny než empirický základ a je zároveň výzvou pre našu predstavivosť. Pochopiteľne, polemizovať môžeme nad formou opisu vzdialenej, už nejestvujúcej reality. Preto náš záujem výrazne zredukujeme najskôr na sémantický aspekt šnúrového ornamentu, aby sme sa pokúsili z tohto zúženého fenomenálneho bádateľského poľa výraznejšie osvetliť jeho subjektívne založenie. A navyše neskôr, pri pokuse preklenúť čas, skoncentrujeme pozornosť - v zornom poli štruktúrovaného, teoretického a sémanticko-filozofického prístupu - na možné archetypálne, znakové (ikonické, indexové, symbolické) a etalónové aspekty ornamentu. Ako už bolo naznačené, typologické hľadiská ornamentu, ktoré nadobúdajú výraznejšie rozmery v empirickom archeologickom bádaní, považujeme v tomto kontexte za sekundárne. Väčší dôraz kladieme aj na sledovanie ideového postavenia, produkcie a spôsobu fungovania ornamentu. Z pozície interpretanta skúmame tiež obsah kódu, ktorý vložil do tohto znaku označovateľ. Smerujeme od archeológie šnúry viac do spirituálnej sféry kultúrneho kódu spoločenstiev, ktoré sa prezentovali plošnými ornamentálnymi vzormi v podobe spletených povrázkov. Od vysvetľovania tohto fenoménu pomocou tradičných archeologických metód vedie teda nás záujem skôr ku štruktúrovanému bádaniu prehistorickej reality, zahrňujúcemu predovšetkým sémantické, kognitívne a filozofické hľadiská.

Teoreticky sa teda usilujeme skúmať dobovú populáciu v jej praktickej, predovšetkým však v duchovnej každodennosti, v jej vlastnom čase. V tomto zmysle ju možno chápať ako sémantický či epistemický systém, pozostávajúci z komunikačných znakov zakomponovaných v archeologických prameňoch, ktoré boli súčasťou omnoho širšieho komunikačného systému prehisto-



Obr. 3. V hľbke času, v zornom poli pozorovateľa. Proces tvorby šnúrového ornamentu (podľa nálezov keramiky s odtlačkami šnúrového vzoru z Nových Zámkov, viď obr. 1: 12).

rickej reality, vyžadujúcej si interpretáciu v časovej osi od minulosti k súčasnosti a nie naopak. Predpokladáme, že v kontaktných medzikultúrnych neverbálnych rovinách zohrávali závažnú funkciu nielen znaky, ktoré v dobovej myсли niečo označovali (pre osloveného okrem ekvivalentu mohli mať aj rozširujúci význam), ale povedala nich i dobová epistéma - spontánne správanie jednotlivcov i spoločenstva, charakterizované okrem iného aj svojským znakovým aparátom - sústavou ideí a noriem. Skúmať tento neviditeľný obsah možno aj cez viditeľné archeologické artefakty, predstavujúce produkt inteligentného ľudského konania, resp. hmotnú formu premýšľania.

Nezanedbateľnú rolu pri mapovaní šnúrového sveta zohráva aj vhodná časopriestorová vrstva bádania. Kým holistický prístup v podobe komplexnej - celostnej analýzy šnúrového ornamentu (od technologických po ideovo-spirituálne, od pôvodných významových až po rôzne modifikácie či sústavy) nemožno z už uvedených dôvodov celkom automaticky aplikovať, tak topický prístup, ktorý predpokladá skôr analýzu jedného časopriestorového segmentu celku, je azda vhodnejší na skúmanie jeho „nesymbolickej“ úžitkovo-estetickej stránky. Uplatnenie ktoréhokoľvek

uvedeného časopriestorového modelu k výskumu šnúrového ornamentu či dekóru v oblasti vnútorného západokarpatského teritória je viazané skôr na kontinuálnu interpretáciu jeho vývinu, teda na tradičné typologicko-chronologické postupy.

Napokon, štruktúrovaný prístup k výskumu šnúrového ornamentu chápeme vo všeobecnosti ako metódu paralelného skúmania jeho ideovej (sémanticko-epistematickej) a formálnej zložky (predovšetkým technologickej, ale aj pomocou rekonštrukcie) v jeho predpokladaných temporálnych vrstvách (vznik, rozvinutie a medzikultúrna translácia), bez ohľadu na vyššie uvedené časopriestorové relácie. Keďže predmetom nášho štúdia je translačná severokarpatská oblasť, obe, teda spirituálnu, ale predovšetkým technologickú zložku šnúrového ornamentu sledujeme už v konkrétnej vrstve - v štádiu jeho rozvinutia. „...Štylizujeme sa pritom do všeobecnej pozície pozorovateľa, sledujúceho v hĺbke času finálny proces tvorby ornamentu. Akoby sa výjav odohrával presne oproti nám, vidíme objekt na ktorom sa pracuje, nevidíme však pracovný nástroj a ani detail samotného tvorca či pracovnej plochy, len tušíme siluetu sústredenosťi. Technologické postupy pri formovaní nádoby sú neznáme. Rovnako nepoznaná je aj technológia nanášania ornamentu, jeho spirituálna podstata, tvorivý potenciál autora a dobový estetický úzus. Nádoba je medzi nami a tvorcом. Dobová ornamentácia prebieha na odvrátenej strane objektu.“ (obr. 3).<sup>3</sup>

Odlišné bádateľské pozície, založené na opačnej orientácii časových vektorov, prinášajú odlišný charakter informácií. Kým vyššie opísaná dobová pozorovateľská pozícia znamená preferovanie toku údajov z minulosti do súčasnosti a reprezentujú ju skôr informácie aj so zakomponovanými zložkami nemateriálneho sveta pozorovanej komunity, tak pozícia prítomnosti, orientovaná na získavanie informácií od prítomnosti do minulosti, je reprezentovaná skôr modernými exaktnými analýzami materiálnych prameňov. Obe pozície navzájom súvisia a praktizujú sa, pochopiteľne, súčasne v prítomnosti. Pozícia súvekého pozorovateľa však poskytuje možnosť plastickejšie skúmať dobovú spiritualitu v zornom poli uvedených kognitívnych, sémantickej a epistematických postupov. V oboch časovo protipólových pozíciah je, samozrejme, jedným zo sprostredkovateľských komunikačných kľúčov artefakt, ktorý povedľa odkazu o reálnych formálnych podobách materiálnej každodennosti, resp. kultúry, nesie aj širšie spektrum znakových referencií o spirituálnom svete sledovaného spoločenstva.

Napokon, s dobovou pozorovateľskou pozíciou úzko súvisí aj pre tento účel praktizovaná

rekonštrukcia paleotechnológie ornamentu. Jej výstupom je niekoľko viac či menej vážnych zistení. Predovšetkým nemožno akceptovať takmer archaickú predstavu o spôsobe aplikácie šnúrového ornamentu. Vtláčanie spleteného povrázku, drôtu či iného spleteného materiálu do steny nádoby sa ukázalo byť jednoznačne nereálnou technológiou. Podobnými predmetmi nie je totiž univerzálne možné nanesť vzory z doteraz známej škály druhov či motívov skúmaného ornamentu a dekóru. Pre mimoriadnu zložitosť je ľahko predstaviteľné aj využívanie celého súboru typárií na vtláčanie rôznych vzorov ornamentu do povrchu nádoby. Zatiaľ najvhodnejším nástrojom na tento účel, schopným držať líniu, oblúk či kruh a zároveň kopírovať tektóniku nádoby, sa zdá byť radielko zafixované v držadle. Jeho obvodová plocha, upravená do jemných šikmých žliabkov, umožňuje presne aplikovať vzor, pripomínajúci vo finálnej forme negatívne odťačky spletených povrázkov (obr. 4). Rekonštrukcia paleotechnológie, motivovaná snahou o identifikáciu čo najvernejšieho spôsobu tvorby ornamentu, je pokusnou metódou na hypotetické preklenutie hĺbky času, na dosiahnutie zorného poľa výrobcu (označovateľa), resp. dobovej pozorovateľskej pozície.

Rozvíjanie úvah o významových aspektoch šnúrového ornamentu (zotrvaťme pri tomto názve, hoci na základe rekonštrukcie je technologicky presnejšie označenie radielkový šnúrový ornament) vnútornnej západokarpatskej oblasti na prelome raných metalických dôb sa, pochopiteľne, nesie - v tom najširšom slova zmysle - aj v znení interdisciplinárneho prieniku archeológie a sémantiky. Vychádza sa minimálne z dvoch základných predpokladov. Prvým je ponímanie ornamentu ako objektu s významovým účelom. Druhým je presvedčenie, že zorné pole sémantiky, zahrňujúce výskum znakov, resp. celých znakových systémov ako prvkov vyjadrujúcich určitý zmysel, môže v sledovanom priestore a čase priniesť pozoruhodné námety.

Inšpiratívnymi zdrojmi archeo-sémantického bádania sú, samozrejme, popri zdrojových archeologických prameňoch v prvom rade klasické sémantické práce CH. Peirceho (1966), najmä jeho úvahy o symboloch ako jednej zo zložiek znakových systémov a F. de Saussureho (1967), zaobrájúceho sa skúmaním života znakov v ľudskej spoločnosti, ale aj reflexie M. Foucaulta (2007, 26, 28, 50, 54) o signatúrach (signatúra, a to čo označuje, majú presne rovnakú povahu, podliehajú len inému distribučnému zákonu) alebo o reprezentáciách znakov. Zo znakov, ktoré reprezentujú konkrétné objekty,

<sup>3</sup> Opis prípravy prvej etapy rekonštrukcie paleotechnológie šnúrového ornamentu z pozície dobového pozorovateľa. Druhá etapa má praktickú náplň - od výroby nástroja na vtláčanie ornamentu (radielko) až po jeho aplikáciu.



Obr. 4. V hĺbke času, v zornom poli nositeľa - tvorcu (zdobiteľa - označovateľa). Pozícia dobového pozorovateľa. Rekonštrukcia paleotechnológie - vtláčanie šnúrového ornamentu pomocou radielka.

resp. predmety a ich vlastnosti, a ktoré sú radené do rôznych kategórií (vizuálna sémantika navyše pracuje aj s rôznymi metódami analýzy - syntagmatická, paradigmatická, experimentálna a pod.), nás zaujíma predovšetkým kategória základných znakov priradených k určitému objektu.

Znak je považovaný za predmet, ktorý nesie hlbší význam, a ktorý zároveň môže vypovedať o objekte viac ako text. Toto konštatovanie je osobitne význačné v prípade prehistorického znaku, ktorý v skoncentrovanej podobe, napríklad v podobe ornamentu, mohol predstavovať rôzne, v tradičnej archeológii ľažko postrehnutelné atribúty (bohatstvo, moc, sociálne postavenie, etalón a pod.). Vychádzame teda z predpokladu, že prehistorická realita mohla byť reflektovaná aj prostredníctvom materiálnych znakov. V tejto súvislosti je pri aplikácii sémantických postupov rovnako dôležitá analýza znakov, ktoré malí ideovú funkciu, ako aj analýza prvkov, z ktorých bola realita konštruovaná. Následná interpretácia znakov, resp. zoskupenia ich hlavných článkov, je dekonštrukciou reality.

Sémanticky vzaté, šnúrový ornament môže niesť popri informáciách o samotnom tvorcovi aj správy o jeho spoločenstve a kontaktných spoločenstvách. Individuálny rámec idei šnúry prerástol do skupinového jednako v rámci miestnej populácie a ne-skôr nadobudol exteritoriálnu skupinovú podobu v dôsledku kontaktných sociálnych a ekonomic-

kých aktivít. V tomto kontexte vystupujú aj ďalšie základné otázky, od subjektívnych príčin pôvodu ornamentu v ľudskom vedomí až po otázky jeho komunikačnej - skupinovej i medziskupinovej - úrovne. V duchu Kantovej filozofie a estetiky sa všetko, čo človek fyzicky vytvorí, najskôr vynára v ľudskom vedomí. Nápad môže mať umelecký charakter, avšak výtvar, ako jeho zmaterializovaná forma, má skôr účelový význam. Na počiatku akejkoľvek úžitkovej produkcie bola idea. Artefakt je v tom najširšom slova zmysle len jej (lepšie alebo horšie) zhmotnenou podobou.

Nepochybne výstižnú Kantovu úvahu však nevnímame len z pozície artefaktu - ako do výslednej hmotnej podoby zredukovanú energiu nápadu. Vtedy by totiž významová rovina ornamentu a dekóru akoby mala len jeden, a to umelecko-estetický účel, akoby išlo o čisto estetickú/dekoratívnu výpoved' zakomponovanú na úžitkovom predmete. Pochopiteľne, s tým súvisia aj ďalšie legitímne otázky, napríklad: *Dá sa vôbec ornament interpretovať? Poukazuje na niečo? A, má svoj význam?* Dokonca v európskom bádaní bol ornament od istej doby hodnotený ako nový estetický prvok mimo tradičných estetických kategórií a pojmov (Bakoš 1996, 5). A navyše, možno ornamentu porozumieť, možno ho chápať aj ako prejav prehistorického umenia, predovšetkým ako umenia, ktoré si rozumie samo so sebou, ako podstatne neskôr v gréckom svete,

kde umenie smerovalo prostredníctvom človeka k univerzálnym božským monumentom? Len sotva bol skúmaný ornament umením v tomto zmysle. Azda však mohol byť súčasťou foriem prehistorickejho umenia (umenia v Aristotelovom ponímaní, t. j. znalosť a schopnosť výroby), ktoré vrcholilo podstatne neskôr. Na európskom kontinente to bolo až antikou, o ktorej Hegel hovoril ako o božskom umení a charakterizoval ho ako minulosť (*Gadamer 2003, 8 n.*). Aj v tomto kontexte nás hľadanie odpovedí na podobné otázky súvisiace so šnúrovým ornamentom vedie od archeologickejho a estetického skôr k sémantickému prostrediu a napokon až k prezentácii dvoch základných formátov ornamentu - estetického (umelecko-úžitkovo-dekoratívneho) a informačného (komunikačno-účelového).

Ak uvažujeme v rovine miestnej západokarpatskej produkcie keramiky, tak v prvom rade sa prostredníctvom znaku, v tomto prípade symbolického (spletené povrázky), mohla opakovane demonstrovať výlučnosť jeho tvorca v rámci socioskupiny, t. j. príslušnosť (cudzí, avšak etablovaný príslušník) k inému - pôvodne „šnúrovému“ spoločenstvu. Navyše, v inej kategórii - ako indexový znak - mohol ornament vyjadrovať aj pomer ku konkrétnemu rodu (percentuálny výskyt šnúrového ornamentu a dekóru je v rámci keramického fondu západokarpatských nálezisk pomerne nízky; možný rodový význam šnúrového fenoménu uvedieme nižšie). Prostredníctvom symbolického či indexového znaku, zakomponovaného označovateľom na relatívne využívanom predmete (keramika), bola pre dobového interpretanta sprostredkovaná kľúčová informácia. Kým výklad ornamentu ako symbolického znaku sa javí jednoznačnejší (poukazovanie na výlučnosť a zároveň zovšeobecňovanie stavu vecí v rámci miestnej pospolitosti - my/oní), výklad ornamentu ako indexového znaku je zložitejší. Môže niesť informáciu (od odkazujúceho k interpretantom) o samotnom objekte vrátane informácie o úžitkových, výmenných či komoditných parametroch reprezentanta.

V horizonte archeo-sémantických úvah o šnúrovom ornamente nemožno teda obísť ani jeho možný kontext s významnou oblasťou dobovej ekonomiky. Komplementárne postavenie keramiky zdobenej šnúrovým ornamentom v nálezovom fonde západokarpatských spoločenstiev na prelome raných metalických dôb totiž možno vnímať aj v zmysle jeho exkluzivity, t. j. vyjadrenia hodnoty materiálu, ktorý nádoba obsahovala, pokiaľ bola predmetom takýchto aktivít. Pretože transteritoriálna výmena či obchod si nepochybne vyžadovali aj existenciu mernej jednotiek, mohol šnúrový ornament okolitým

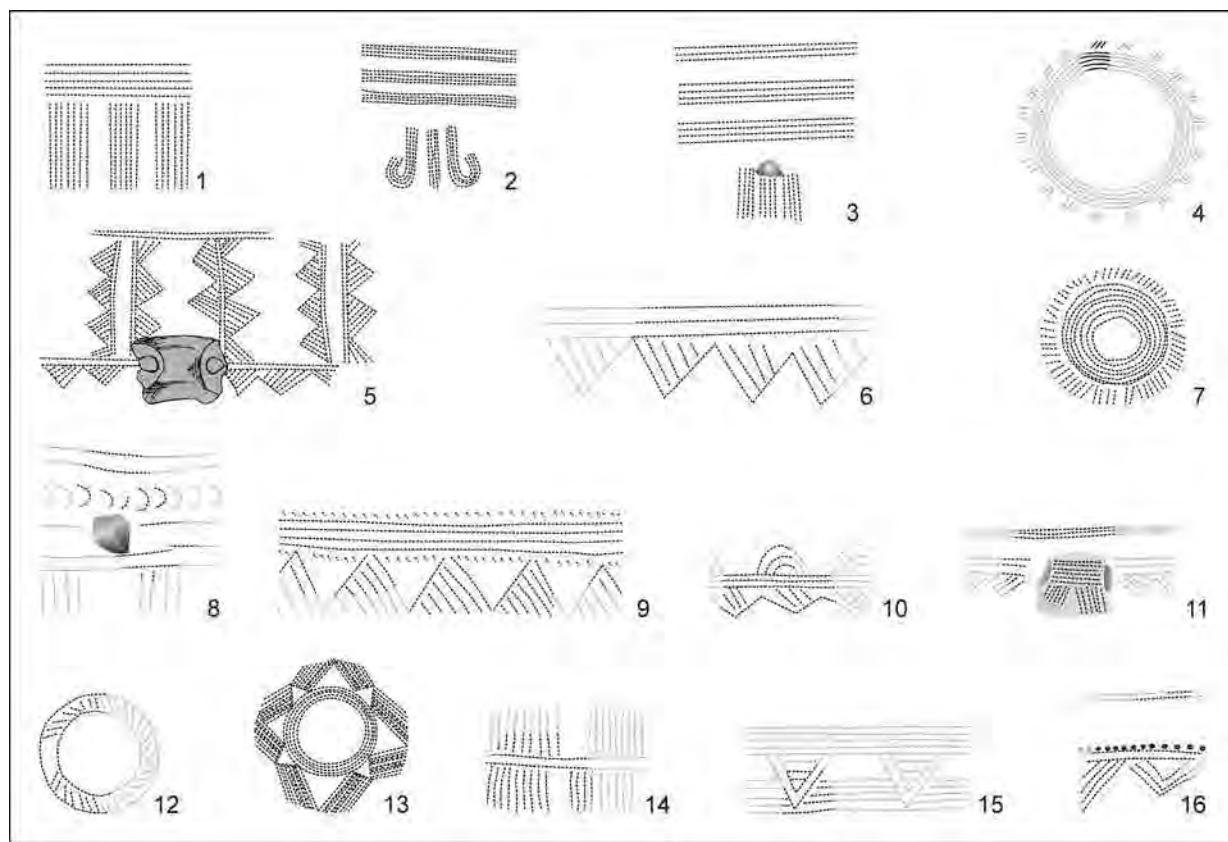
heterogénnym západokarpatským spoločenstvám popri odkaze na univerzálnu civilizáciu šnúrového sveta sprostredkovávať zároveň aj praktické merné informácie. V tomto zmiešanom prostredí, kde sa objavovali okolité, predovšetkým však južné, severné a eurázijské kultúrne impulzy, mohol teda šnúrový ornament vystupovať ako komunikačný znak, principiálne ako forma referencie. Dvojrozumný materiálny znak vo forme symbolu alebo indexu bol priradený trojrozumnému predmetu ako referencia, ktorá vyjadrovala niekoľko základných informácií:

- o sociálnej výlučnosti jeho nositeľov,
- o merných, výmenných či komoditných parametroch objektu/reprezentanta,
- o rodových zväzkoch,
- iné asociácie.

V duchu vizuálnej sémantiky zohrával azda vizualizovaný znak v komunikačnom systéme socioskupiny (socioskupín) univerzálnu úlohu. Ako už bolo poznamenané a tiež rozvedené, povedaťa estetického (umelecko-úžitkovo-dekoratívneho) formátu mohol v objektívnej rovine ornament predstavovať aj formát informačný (komunikačno-účelový). V oboch prípadoch však subjektívnu platformu ornamentu tvorila hlboká abstraktívna myšlienková sústava - šnúrová civilizačná epistéma.

Pod šnúrovou epistémou rozumieme osobitý kultúrny kód, rámcové vnímanie sveta, osnovu, usporiadanie, poriadok, ako i spontánnu štruktúru myslenia prehistorického spoločenstva symbolizovaného šnúrovým ornamentom. Podobne ako na príklade archeo-sémantického prístupu, aj v tomto prípade je za priblížením kultúrno-historickej zložky k myšlienkovým líniám štrukturalistickej, resp. postštrukturalistickej filozofie snaha skúmať a interdisciplinárne interpretovať určitý stav vecí v konkrétnom dejinnom priestore a čase. Pojem epistéma sme teda oproti Foucoultovému vymedzeniu (renesančná, klasická, moderná epistéma) výrazne posunuli do hlbky času a pokúsili sa priblížiť k archeologickej známemu fenoménu. Chápeme ju teda ako šnúrovú civilizačnú epistému, ktorá sa v danom priestore a čase prejavila osobitým, zvnútra zblížujúcim, zvonka ohraničujúcim spôsobom vedenia. Toto spojenie, podporené predovšetkým prácmi Ch. Strahma (2002), M. Foucaulta (2007) a niektorými vlastnými úvahami (Wiedermann 2003), vyvolala snahu o odkrývanie neznámych, len tušených civilizačných vrstiev, posunutím Foucoultovej archeológie vedenia (Foucault 2002), výrazne do hlbky času.

V podobnom duchu ako Foucoultova archeológia, v ktorej je história chápaná ako plocha s množstvom nepreklenuteľných trhlín, neskúmame kontinuitu



Obr. 5. Vzory šnúrového ornamentu z vnútornej severnej západokarpatskej oblasti z prelomu najstarších metalických dôb. 1, 4 - Branč (Vladár 1973a); 2 - Mužla-Čenkov (Kuzma 1982); 3 - Dolný Peter (Dušek 1969); 5 - Nové Zámky (Ďuriš 2005); 6, 8, 11 - Hajná Nová Ves (nepublikované); 7 - Iža (Němejcová-Pavúková 1970b); 9 - Trebatice (Němejcová-Pavúková 1985); 10, 14-16 - Stránska (Nevizánsky 1999); 12 - Drevník (Vladár 1970b); 13 - Košice-Barca (Vladár 2008). Rôzne mierky.

a nezaoberáme sa tradičnými otázkami klasického historizmu v zmysle lineárneho vrstvenia udalostí, ktoré vyplývajú jedna z druhej. Zaujíma nás predovšetkým priestor vedenia a princíp usporiadania šnúrového sveta, vzdialenejšieho ďaleko od klasických či novovekých civilizácií, už s náznakmi vedeckého bádania. Zároveň pripomíname, že epistéma v tom najširšom slova zmysle je chápana aj ako výsledok kultúrnych zmien, ako dobová mentalita obsahujúca tiež symbolické, religiózne, etické či estetické náplne. Epistéma teda nie je paradigmá - táto je interpretovaná skôr ako výsledok rationality dobových procesov vo vede.

Zaoberáme sa teda všetkým, čo súvisí s implicitným vedením šnúrového sveta (kultúrne, duchovné a hmotné univerzum, sumár zásad, nástrojov, prostriedkov, foriem konania, vystupovania, zaobchádzania, prejavovania, resp. už uvedených náplní) a pokúšame sa zistieť, čo je možné dešifrovať z prehistorických artefaktov. Táto, v podstate veľmi

zúžená sústava vedenia, z ktorej vystupuje idea šnúry<sup>4</sup> do symbolu charakterizujúceho jednotný a uzavorený svet, je epistematickým pólem, t. j. dejinným priestorom bez odkazov na racionalitu, objektivitu, kauzalitu a podobne.

V tomto svetle sa šnúrový ornament v západokarpatských spoločenstvách na prelome raných metalických dôb javí ako inokrajinná zložka, zachovávajúca si tu počas svojej existencie výnimcočné postavenie (jedinečnosť, nepočetnosť a zriedkavosť). Akoby vystúpil z inokultúrneho eurázijského prostredia a v rôznej miere vstúpil do kultúrneho milieu celého radu autochtonných spoločenstiev vnútorného západokarpatského územia. Reprezentoval sumár hodnôt a princípov s neobyčajne silnou vnútornou energiou, ktoré azda podvedome udržiavali trend skupinového myslenia. V translačnom západokarpatskom teritóriu pretrvala šnúrová civilizačná epistéma takmer jedno tisícročie, až do nástupu mohylových kultúr.

<sup>4</sup> Aktuálna štúdia Šnúrová epistéma - kultúrny kód spletených povrázkov dopĺňa inú autorovu prácu (Wiedermann 2011).

V intenciach už uvedeného dobového pozorovateľa možno ďalej predpokladať, že po celú dobu jestvovania disponovala šnúrová epistéma eurázijskou zdrojovou časopriestorovou sférou, ktorá sa v západokarpatskom milieu rozvíjala ďalej v procese tvorby nových celkov s rôznou vývinovou kvalitou. Genézu a najstarší zdrojový prejav civilizačnej epistémy šnúry možno teda na základe archeologických prameňov hypoteticky hľadať už v raných eneolitických kultúrach alebo kultúrnych periódach časovo a teritoriálne rozvinutých kultúr východnej Európy a Ázie, podobne ako genézu a prejav neskoršej špirálovej epistémy. Vo vnútorej translačnej a v podstate exošnúrovej západokarpatskej oblasti prežívala dlhodobo naďalej, aj s možnými formami sociokontaktov s pôvodnou východiskovou eurázijskou oblasťou. Dokladom toho je rozvinutie šnúrového ornamentu do celého radu variantov (obr. 5), porovnatelných s jeho formami na eurázijskom teritóriu (*Lagodovská/Sapošníkova/Makarevič 1962, obr. 4-18*).

Šnúrová epistéma - estetický, sémantický a napokon aj sociálny kód, súbežne prežívajúci vo svete raných západokarpatských metalických spoločenstiev, niesol so sebou aj silnú zotrvačnú energiu. Hoci táto svoju univerzálnu výpovedou presiahla svoje genetické prostredie, nestala sa v západokarpatskom prostredí doménou. Tou zostal miestny západokarpatský heterokultúrny štandard, v ktorom šnúrová epistéma paralelne spolupretrvávala aj s vlastnými zložkami. Ornament, ako jedna z nich, mohol popri uvedených formátoch, predovšetkým však v rámci formátu informačného, vystupovať aj ako etalón, a to v niekoľkých úrovniach. Jedna súvisí s naznačenou existenciou merných jednotiek v dobách jestvujúcich transferitoriálnych pohybov. Napokon, existencia merných jednotiek v podobe šnúry je známa aj zo starovekého prostredia (*Genesis: Iz. 34, 11; 2 Kr. 21, 13; 44, 13; Jer. 31, 39; Pláč 2, 8; Ez. 40, 3; Zach 2, 1*). Ďalšia má azda súvis s najstaršími kovmi a tým aj s novými, po prvýkrát sa objavujúcimi jedinečnými predmetmi v prostredí archetypálnych eurázijských šnúrových spoločenstiev (*Bátora 2006, 239; Vladár 2005, 257*). Kov, v tomto prípade med' a železo, nebol len vzácnou, žiadoucou a užitočnou komoditou aj v západokarpatských neskorobaden-ských komunitách, ale bol aj znakom bohatstva a majetku, dôležitou, ak nie ústrednou zložkou šnúrovej epistémy - socioskupinovým etalónom. A napokon, v neposlednom rade nemožno nespomenúť tiež významovú rovinu, súvisiacu so samotným starovekým pôvodným technickým zmyslom symbolu ako spomienkového predmetu (symbol znamená v gréckine spomienkový črep).

*Tessera hospitalis* (neskôr u Rimanov *hospitium*) sa nazývala odlomená časť črepu, ktorú hostiteľ venoval hosťovi. Druhú časť si sám ponechal ako identifikačný predmet pri ďalších stretnutiach po mnohých rokoch, či dokonca potomstvách, kedy sa spojením dvoch častí preukázala stará známosť. K tejto, azda veľmi hypotetickej paralele nás vedie charakter niekoľkých (dosiaľ nepublikovaných) črepov zdobených šnúrovým radielkovým ornamentom z Hajnej Novej Vsi (obr. 1: 1, 7, 9), ktoré nesú viditeľné stopy dlhodobého sekundárneho využívania.

Nakoniec, povedľa naznačených možností mohol ornament v rámci informačného formátu reprezentovať aj archetypálny objekt, ktorý niesol informácie/referencie o individuálnych tvorcoch, eventuálne i komunitách v rámci spoločenstiev. Archetyp mal teda nielen individuálnu, ale aj kolektívnu identitu. Teoreticky sa v niektorých prípadoch dokonca skúmaním archetypálnych štruktúr hľadá miera kontaktov navonok izolovaných spoločenstiev (*Washburn 1983*), prípadne aj iný sociálny aspekt, založený napríklad na príslušnosti k etniku (*Renfrew 2009, 95*).

Rané náznaky šnúrovej epistémy prenikajú do západokarpatských spoločenstiev ako transferitoriálne odozvy eurázijských, priestorovo široko rozvinutých kultúr po celú dobu existencie šnúrovej civilizácie. Autochtónne postbadenské heterogénne spoločenstvá sídliace vo vnútornom západokarpatskom priestore v malých, skôr agrárne orientovaných osadách s menej rozvinutým komunikačným systémom (*Wiedermann 2004, 83*) však zachytávali vonkajšie ohlasy nového organizačného, hlavne ideového podkladu (*Strahm 2002, 178*). Popri mnohých vonkajších impulzoch (vrátane civilizačnej šnúrovej epistémy), spojených s narastajúcimi metalickými aktivitami, si udržali svoj pôvodný agrárny základ aj naďalej.

V súčasnosti stále aktuálny výskum mikrokultúrnych relácií, sociálnych vzťahov a javov recentných spoločenstiev prináša mnohé zaujímavé poznatky. Jedným je napríklad existencia určitých pravidiel, prejavujúcich sa formálne aj na keramickom inventári, ktoré sú považované za doklad matrilinearity. Výroba keramiky sa v niektorých sledovaných spoločenstvách totiž výhradne venovali ženy a dcéry, ktoré si odnášali svoju technológiu do nového pôsobiska v rámci posvadobnej lokácie (kmeň Arkan). Rovnako pozoruhodné zistenia v tejto oblasti pochádzajú z výskumov zameraných na objasnenie príčin zmien keramického dekóru. V prípade dlhodobejších sídlisk je dekór viariabilnejší a bohatší ako pri krátkodobejších sídliskách (woodlandský kultúrny okruh). Uvedené výskumné projekty

(Krekovič 1996, 50), charakteristické novoarcheologickým rukopisom, sústredené predovšetkým na oblasť keramickej sociológie, sú nevšednými zdrojmi inšpirácií.

Ibaže nielen výskum mikrorelácií stojí v pozadí úvah o civilizačnej epistéme šnúry. Sú to aj nové poznatky v oblasti interdisciplinárneho bádania či podnety zo štúdia rozmanitosti ľudstva (okolnosti a spôsoby, akými sa začalo od seba odlišovať), ale aj náznaky nepochybne zložitých intersociálnych procesov vo vnútornom západokarpatskom priestore na prelome najstarších metalických dôb. Súvisia tiež s paleogenetickým výskumom (mtDNA) pri určení rodičovskej väzby či tzv. dvojrodičovských lokusov DNA na určenie potenciálnej príbuznosti. Analýzy lokálne špecifických pomerov izotopov stroncia dokumentujú oblasť narodenia, pobytu i migrácie. Na pohrebisku kultúry so šnúrovou keramikou v Eulau bol identifikovaný pôvod detí priamo z komunity, na rozdiel od žien, ktorých odlišné hodnoty izotopov poukazovali na pôvod z inej oblasti (Haak et al. 2008). Výsledky však nedokladajú len existenciu možných exogamných manželstiev a pravdepodobné vyhľadávanie nevesty v iných rodových spoločenstvách v záujme genetického zdravia rodiny, ale aj imigráciu žien (potencionálne aj keramických techník) za manželmi a silné rodinné putá s dôrazom na nukleárnu rodinu, dokladajú teda aj pretrvávanie silných dlhodobých tradícií.

Opäťovne treba akcentovať, že v kultúrnom svete prehistorických západokarpatských spoločenstiev sa šnúrová epistéma neprevádzala ako celospoločenská doména, ale skôr naopak, ako vzdialená civilizačná epistéma, ktorá si tu s najväčšou pravdepodobnosťou takmer tisícročie uchovala svoje vedenie. Táto skrytá, podvedomá a svojrázna štruktúra myslenia, nápadná svojou výlučnosťou, osobitým chápáním sveta a dlhodobo symbolizovaná šnúrovým ornamentom, pretrvala v turbulentnom heterokultúrnom prostredí hraničnej zóny severovýchodných a južných kultúrnych komplexov celé vrcholné obdobie metalika.

S prihliadnutím na uvedené úvahy možno záverom konštatovať, že načrtnuté kontúry postbadenského heterogénneho západokarpatského spoločenstva na prelome najstarších metalických dôb nie je možné iba z pozície jednej vednej disciplíny. Štúdia je pokusom o zoskupenie viacerých hľadísk k výskumu rozmanitých štruktúr spoločnosti, presahujúcich rámcu tradičného archeologickeho bádania. Pod azda výraznejším postmoderným prístupom je štúdia zároveň skúškou hľadania možných cest k integratívнемu bádaniu, ku kognitívnym, archeologicky len ľažko identifikateľným okruhom ľudského myslenia a rozmanitej činnosti. Napokon, úvahy o prehistorickej šnúrovej epistéme nesú aj inú neskromnú ideu či úsilie - smerovať k tolerantrému dialógu a pluralite názorových prúdov v prehistorickom bádani.

## LITERATÚRA

- Bakoš 1996 - O. Bakoš: Ornament v Kantovj estetike. In: E. Krekovič (Ed.): Ornament a štýl. Bratislava 1996, 4-12.
- Bátora 1983 - J. Bátora: Záver eneolitu a začiatok doby bronzovej na východnom Slovensku. Hist. Carpatica 14, 1983, 169-229.
- Bátora 2006 - J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
- Bátora/Marková/Vladár 2003 - J. Bátora/K. Marková/J. Vladár: Die Glockenbecherkultur im Kontext der kulturhistorischen Entwicklung in der Südwestslowakei. In: J. Czebreszuk/M. Szmyt (Ed.): The Northeast Frontier of Bell Beakers. Proceedings of the Symposium Held at the Adam Mickiewicz University, Poznań (Poland), May 26-29 2002. BAR Internat. Ser. 1155. Oxford 2003, 255-264.
- Budinský-Krička 1965 - V. Budinský-Krička: Gräberfelder der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé. Slov. Arch. 13, 1965, 51-106.
- Budinský-Krička 1967 - V. Budinský-Krička: Východoslovenské mohyly. Slov. Arch. 15, 1967, 352-355.
- Buchvaldek 1986 - M. Buchvaldek: Kultura se šnúrovou keramikou ve střední Evropě. Praha 1986.
- Drahošová 2005 - V. Drahošová: Neolitické a eneolitické osídlenie Záhorie. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004. Nitra 2005, 13-18.
- Dušek 1969 - M. Dušek: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1969.
- Ďuriš 2005 - J. Ďuriš: Sídliskové nálezy z neskorej doby kamennej. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004. Nitra 2005, 33-47.
- Foucault 2002 - M. Foucault: Archeologie vědění. Praha 2002.
- Foucault 2007 - M. Foucault: Slova a věci. Brno 2007.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1999 - V. Furmánek/L. Veliačík/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.

- Gadamer 2003* - H. G. Gadamer: Aktualita krásného. Praha 2003.
- Haak et al. 2008* - W. Haak/G. Brandt/H. N. de Jong/ Ch. Meyer/R. Ganslmeier/V. Heyd/Ch. Hawkesworth/ A. W. G. Pike/H. Meller/K. W. Alt: Ancient DNA, Strontium isotopes, and osteological analyses shed light on social and kinship organization of the Later Stone Age. In:<http://dienekes.blogspot.com/2008/11/y-chromosomes-and-mtdna-from-eulau.html>. 17. 11. 2008.
- Hájek 1961* - L. Hájek: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. In: Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra 1958. Bratislava 1961, 59-76.
- Häusler 1976* - A. Häusler: Die Gräber der älteren Ockergrabbkultur zwischen Dnepr und Karpaten. Berlin 1976.
- Hodder 1982a* - I. R. Hodder: Symbolic and Structural Archaeology. Cambridge 1982.
- Hodder 1982b* - I. R. Hodder: Symbols in Action. Ethnoarchaeological Studies of Material Culture. Cambridge 1982.
- Kalicz 1963* - N. Kalicz: Die Péceler (Badener) kultur und Anatolien. Budapest 1963.
- Krekovič 1996* - E. Krekovič: Ornament a štýl v archeológii. In: E. Krekovič (Ed.): Ornament a štýl. Bratislava 1996, 49-59.
- Kuzma 1982* - I. Kuzma: Druhá etapa výskumu v Mužle-Čenkové. AVANS 1981, 1982, 171-175.
- Lagodovska/Šapošníkova/Makarevič 1962* - O. F. Lagodovska/O. G. Šapošníkova/M. L. Makarevič: Michajlivske poselenija. Kijev 1962.
- Němejcová-Pavúková 1970a* - V. Němejcová-Pavúková: Bošácka skupina. In: Točík 1970, 207-216.
- Němejcová-Pavúková 1970b* - V. Němejcová-Pavúková: Kostolácka skupina. In: Točík 1970, 217-224.
- Němejcová-Pavúková 1985* - V. Němejcová-Pavúková: Nové sídliská z obdobia eneolitu z okolia Vrbového. AVANS 1984, 1985, 172-174.
- Němejcová-Pavúková 1987* - V. Němejcová-Pavúková: Záchranný výskum v Kočíne. AVANS 1986, 1987, 75.
- Němejcová-Pavúková 1988* - V. Němejcová-Pavúková: Záchranný výskum v Kočíne. AVANS 1987, 1988, 94, 95.
- Němejcová-Pavúková 1990* - V. Němejcová-Pavúková: Ukončenie záchranného výskumu v Kočíne. AVANS 1988, 1990, 116-118.
- Nešporová 1969* - T. Nešporová: K problematike hatvanskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 17, 1969, 369-402.
- Nevizánsky 1999* - G. Nevizánsky: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 47, 1999, 67-89.
- Nevizánsky 2001* - G. Nevizánsky: Príspevok k mladšiemu stupňu Makó(Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. Slov. Arch. 49, 2001, 19-38.
- Novotná 1987* - M. Novotná: Die Kultur der ostslowakischen Hügelgräber und ihre Beziehungen zu benachbarten Gebieten. In: Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-zone. Nationales Symposium Donji Milanovac 1985. Beograd 1987, 91-97.
- Novotná/Pavlík 1989* - M. Novotná/J. Pavlík: Neskoroeneolitická mohyla v Šuranoch, okr. Nové Zámky. Arch. Rozhledy 41, 1989, 368-378.
- Pavúk 1981* - J. Pavúk: Die ersten Siedlungsfunde der Gruppe Chlopice-Veselé aus der Slowakei. Slov. Arch. 29, 1981, 163-175.
- Pavúk/Šiška 1980* - J. Pavúk/S. Šiška: Neolit a eneolit. Slov. Arch. 28, 1980, 137-158.
- Peirce 1966* - Ch. Hartshorne/P. Weiss/A. W. Burks (Ed.): Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Cambridge (Massachusetts) 1966.
- Renfrew 2009* - C. Renfrew: Prehistória. Formovanie ľudskej mysele. Bratislava 2009.
- Saussure 1967* - F. de Saussure: Cours de linguistique générale. Paris 1967.
- Shanks/Tilley 1987* - M. Shanks/C. Tilley: Social theory and archaeology. Cambridge 1987.
- Schalk/Bátora 1997* - E. Schalk/J. Bátora: Zur Problematik der Textilabdrücke auf frühbronzezeitlicher Keramik in der Südwestslowakei. In: Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa [Festschr. Bernhard Hänsel]. Internat. Arch. Stud. Honoraria 1. Espelkamp 1997, 187-199.
- Soják 2001* - M. Soják: Sídliská ľudu badenskej kultúry na Spiši. In: M. Metlička (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2000. Plzeň 2001, 161-190.
- Soják 2007* - M. Soják: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007.
- Strahm 2002* - Ch. Strahm: Tradition and Wandel der sozialen Strukturen vom 3. zum 2. vorchristlichen Jahrtausend. In: J. Müller (Hrsg.): Vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit: Muster sozialen Wandels? Tagung Bamberg 14.-16. Juni 2001. Universität forschr. Prähist. Arch. 90. Bonn 2002, 173-194.
- Struhár 2002* - V. Struhár: Sídlisko badenskej kultúry v Bešeňovej. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Nitra 2002, 343-362.
- Struhár 2003* - V. Struhár: Eneolitické osídlenie Liptova - súčasný stav poznatkov. Acta Arch. Carpathica 38, 2003, 69-87.
- Šuteková 2006* - J. Šuteková: The Jevišovice Culture in Slovakia. In: M. Furtholt/M. Szmyt/A. Zastawny (Ed.): The baden Complex and the Outside World. Proceedings of the 12<sup>th</sup> Annual Meeting of the EA A in Cracow 19-24<sup>th</sup> September 2006. Bonn 2006, 131-138.
- Šuteková 2007* - J. Šuteková: Sídlisko jevišovickej kultúry v Kočíne, okr. Piešťany (predbežná štúdia). In: R. Tičhý (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2006. Hradec Králové 2007, 131-136.
- Šuteková 2008* - J. Šuteková: Bošácka skupina a jevišovická kultúra na Slovensku. Dizertačná práca (Filozofická fakulta UK v Bratislave). Bratislava 2008.
- Točík 1961* - A. Točík: Stratigraphie auf der befestigen Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo. In: Komission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra 1958. Nitra 1961, 17-42.
- Točík 1970* - A. Točík (Ed.): Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970.
- Valde-Nowak 1993* - P. Valde-Nowak: Výskum eneolitickej osady a dielne (výrobného ateliéru) v Ľubiši. AVANS 1992, 1993, 126, 127.
- Valde-Nowak 2001* - P. Valde-Nowak: Settlement Site of the Corded Ware Culture in Ľubiša-Merava, Slovakia.

- In: J. Machnik (Ed.): Archaeology and natural Background of the Lower Beskid mountains, Carpathians. I. Kraków 2001, 69-85.
- Vladár 1966* - J. Vladár: Zur Problematik der Kosihy-Čaka Gruppe in der Slowakei. Slov. Arch. 14, 1966, 245-336.
- Vladár 1970a* - J. Vladár: Skupina Kosihy-Čaka. In: *Točík 1970*, 219-224.
- Vladár 1970b* - J. Vladár: Skupina Nyírség-Zatín. In: *Točík 1970*, 224-229.
- Vladár 1973a* - J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Vladár 1973b* - J. Vladár: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. Slov. Arch. 21, 1973, 253-357.
- Vladár 1983* - J. Vladár: Dávne kultúry a Slovensko. Bratislava 1983.
- Vladár 2005* - J. Vladár: Hľadanie súvislosti dejinného vývoja. Stud. Hist. Nitriensia 12, 2005, 247-261.
- Vladár 2008* - J. Vladár: K problematike kultúrnej príslušnosti keramiky so šnúrovou ornamentikou z Košíc-Barce (K nedožitej storočnici Ladislava Hájka 1909-2009). Stud. Hist. Nitriensia 14, 2008, 75-91.
- Vladár/Lichardus 1996* - J. Vladár/J. Lichardus: Karpatenbecken - Sintašta - Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. Slov. Arch. 44, 1996, 25-93.
- Washburn 1983* - D. K. Washburn: Symmetry analysis of ceramic design: two testes of the method on neolithic material from Greece and the Aegean. In: D. K. Washburn (Ed.): Structure and cognition in art. Cambridge 1983, 138-164.
- Wiedermann 1984* - E. Wiedermann: Praveké sídliská pri Hajnej Novej Vsi. AVANS 1983, 1984, 224, 225.
- Wiedermann 1985* - E. Wiedermann: Tretia sezóna výskumu v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1984, 1985, 256, 257.
- Wiedermann 1986* - E. Wiedermann: Záverečná sezóna výskumu v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1985, 1986, 255.
- Wiedermann 1990* - E. Wiedermann: Výskum pravekých sídlisk v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1988, 1990, 174.
- Wiedermann 1991* - E. Wiedermann: Výskum polykulturného sídliska v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1989, 1991, 109.
- Wiedermann 2003* - E. Wiedermann: Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. Nitra 1993.
- Wiedermann 2004* - E. Wiedermann: Spoločenstvo juhozápadného Slovenska na konci starého praveku. In: J. Bátor/V. Furmanek/L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischen Kulturen [Festschr. Jozef Vladár]. Nitra 2004, 83-91.
- Wiedermann 2011* - E. Wiedermann: Idea of Cord. In: P. Kalábková/B. Kovář/P. Pavúk/J. Šuteková (Eds.): PANTA RHEI. Studies in Chronology and Cultural Development of the South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75. Birthday. Stud. Arch. et Mediaev. XI. Bratislava 2011, v tlači.
- Wiedermann/Romsauer 1983* - E. Wiedermann/P. Romsauer: Záchranný výskum sídliska z neskorej doby kamennej a neskorej doby bronzovej v Hajnej Novej Vsi. AVANS 1982, 1983, 260, 261.
- Zastawny 2006* - A. Zastawny: Osadnictwo społeczności badeńskiego kregu kulturowego w Jurze Ojcowskiej na tle regionów sąsiednich. In: Jura Ojcowska w przedziejach i w początkach państwa polskiego. Ojcow 2006, 439-457.

Rukopis prijatý 7. 11. 2010

Recenzenti prof. PhDr. Jozef Bátor, DrSc.  
PhDr. Vladimír Mitáš, PhD.

Translated by PhDr. Ludmila Vaňková

Prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.  
Filozofická fakulta UKF  
Katedra muzeológie  
Hodžova 1  
SK-949 01 Nitra  
ewiedermann@ukf.sk

## The Cord Episteme - Cultural Code of Wound Cords

Egon Wiedermann

### SUMMARY

Our attention is focused on the phenomenon of corded ornament that occurs in the area of northern inner West-Carpathian territory in the milieu of prehistoric communities at the turn of early metallic periods. Regardless the fact that in this region, which is situated in the vicinity of south-western border of the cord complex and in geography almost identical with the territory of present-day Slovakia, no distinct settlement structure of cultures included into this group has been identified, the corded ornament has its phenomenal position here. Evidence is finds of pottery separated from ceramic material of local prehistoric communities. Greater emphases are put on observing of the ornament's ideological position, technology and operation as well as on the code contents inserted into this sign by its creator. A centre of the research is rather shifted to the spiritual sphere up to contemplations about contents of cultural code of communities, which presented themselves by surface ornamental patterns in the form of wound cords. Interpretation of this phenomenon has moved from conventional archaeological methods to structured research into prehistoric reality that comprises semantic, cognitive and philosophical aspects first of all. The structured approach into the corded ornament is interpreted in general as a method of parallel exploration of its ideological (semantic-epistemic) and formal component (first of all technological, also by means of reconstruction) in its assumed temporal layers (birth, evolution and inter-cultural translation).

The corded ornament (more precisely a pastry-wheel corded ornament; reconstruction of its palaeotechnology preceded the study offered here) can bear apart from information about the creator himself also data about his community and contact communities as well. If pondering in the layer of local west-Carpathian pottery production, a sign, in this very case symbolic one (wound cords), could repeatedly demonstrate first of all exclusivity of its creator within the sociogroup, i. e. affiliation (a foreign but established member) with another - originally "corded" community. Moreover, in different category - as an index sign - the ornament could represent also a relation to a specific family line. While the interpretation of ornament as a symbolic sign proves more unequivocal (referring to exclusivity and at the same time generalization of the status quo within a local community - we/they), the interpretation of ornament as an index sign is more complicated. It can bear information (from referrer to interpreter) about an object itself, including that about utility or commodity parameters of a representative.

The complementary position of pottery decorated with corded ornament in finds of west-Carpathian communities at the turn of early metallic periods can be apprehended also in the sense of its exclusivity, i. e. reflecting a value of material that was put in a vessel, if it was a subject of such activities. As a transterritorial exchange or trade undoubtedly involved also existence of measure units, the corded ornament, apart from the reference to universal civilization of the corded world, could simultaneously purvey practical measure information as well. In this mixed milieu, where surrounding, mostly southern, northern and Eurasian cultural impulses occurred, the corded ornament could work as a communication sign, basically as a referential mode. A two-dimensional material sign in the form of symbol or index was assigned to a three-dimensional object as a reference, which presented several basic pieces of information (about social exclusivity of its bearers, about measure or commodity parameters of the object - representative, about family lines).

Searching for answers for similar questions that are connected with the corded ornament leads from archaeological and aesthetic surroundings more to the semantic milieu and lastly to the presentation of two basic ornament forms - the aesthetic (artistic-utility-decorative) form and the informative (communication-purpose) form. In the both cases, however, a subjective platform of the ornament was created by a system of deep abstract thought - the corded civilization episteme. The notion is expressing a distinctive cultural code, general perception of world, a conception, arrangement, order and also spontaneous structure of thinking of prehistoric society, which is symbolized by the corded ornament.

The corded ornament of west-Carpathian societies at the turn of early metallic periods in this light seems to be a strange component with surviving exceptional position (uniqueness, smallness, rareness) during its existence here. As if coming out from a different cultural Eurasian milieu and in various extent entering into cultural environments of numerous autochthonous communities of the inner west-Carpathian territory. It represented a sum of values and principles of remarkably strong inner energy, which probably unconsciously kept a trend of group thinking. In the translational west-Carpathian territory the corded civilization episteme survived for almost thousand years up to the entering Tumulus cultures.

Early indications of the corded episteme seem to penetrate the west-Carpathian communities as transterritorial

responses of Eurasian widely spread cultures during the whole existence of the corded civilization. Autochthonous post-Baden heterogeneous communities, that lived in the inner west-Carpathian space in small preferably agrarian settlements with poorly developed communication

system, caught outer responses of a new organizational but most importantly of ideological basis. Together with numerous outside impulses (including the corded civilization episteme), they further preserved their original agrarian character.

Fig. 1. Selection of pottery with corded ornament from the region of inner north west-Carpathian territory. 1, 7, 9 - Hajná Nová Ves; 2-4 - Stránska (Nevizánsky 1999); 5 - Iža (Němejcová-Pavúková 1970b); 6 - Dreveník (Vladár 1970b); 8 - Malé Kosihy (Nešporová 1969; Točík 1961); 10 - Dolný Peter (Dušek 1969); 11 - Mýtna Nová Ves (Schalk/Bátora 1997); 12 - Nové Zámky (Ďuriš 2005); 13 - Mužla-Čenkov (Kuzma 1982); 14 - Košice-Barca (Vladár 2008). Different scales.

Fig. 2. Graves with stone circular facing, in the Black Sea region called "kromlech". 1 - Center (Kalicz 1963); 2, 4-7 - Michajlivka (Lagodovská/Šapošníková/Makarevič 1962); 3 - Krásno (reconstruction according to O. Krušpica's description). Different scales and orientations.

Fig. 3. In the depth of time, in the field of an observer's vision. The corded ornament creation process (accor-

ding to pottery finds with the corded pattern imprints from Nové Zámky, see Fig. 1: 12).

Fig. 4. In the depth of time, in the field of vision of a bearer-creator (decorator-imprinter). Position of contemporary observer. Reconstruction of a palaeotechnology - imprinting of corded ornament made with a pastry-wheel.

Fig. 5. Corded ornament patterns from the north west-Carpathian region dated to the turn of oldest metallic periods. 1, 4 - Branč (Vladár 1973a); 2 - Mužla-Čenkov (Kuzma 1982); 3 - Dolný Peter (Dušek 1969); 5 - Nové Zámky (Ďuriš 2005); 6, 8, 11 - Hajná Nová Ves (unpublished); 7 - Iža (Němejcová-Pavúková 1970b); 9 - Trebatice (Němejcová-Pavúková 1985); 10, 14-16 - Stránska (Nevizánsky 1999); 12 - Dreveník (Vladár 1970b); 13 - Košice-Barca (Vladár 2008). Different scales.

## POZNÁMKY K VÝSKYTU KERAMIKY CUDZEJ PROVENIENCIE NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU POČIATKOM STREDNEJ DOBY BRONZOVEJ

ONDREJ OŽDÁNI

**On the Occurrence of Pottery of Foreign Provenience in Southwestern Slovakia at the Incipient Middle Bronze Age.** The article presents the problem of occurrence of pottery of foreign provenience at the turn of the Early and Middle Bronze Ages in Slovakia from the point of view of a complex process that led to formation of a new quality - the so-called Tumulus cultures and oldest Urnfield cultures (the Suciú de Sus and Piliny cultures). This transformation process was reflected in lively trade and cultural contacts of the north Carpathian region with cultures of almost the whole Carpathian basin and probably also in movements or shifts of smaller ethnic groups from the south northward and from the east westward, what is evidenced by presence of foreign cultural elements or imports in collections of finds belonging to particular cultures. They are mostly finds of pottery from the north Balkan region of the Vatin-Vršac-Gírla Mare-Círna cultural circle and from the area of Otomani culture spread at the north-eastern part of the Carpathian basin. Older finds of this kind were recently enriched with pottery of foreign provenience from further sites. Finds, which were excavated at two of them in Štúrovo-Obidská pustatina and Bajč-Vlkanovo sites and were dated to the BB1 phase, are briefly presented here. Pottery from the both newly excavated sites reflects distinguishable heritage of the Otomani and Vatyá cultures. Origin of decoration motifs of the so-called "Litzen" decoration have to be sought in the north Balkan milieu of the Belegiš I or Cruceni-Belegiš cultures. As far as their chronology and cultural environment are concerned, these finds are connected with those from the necropolis in Dolný Peter (now Svätý Peter), from the sites in Mužla-Čenkov and Süttő and from the necropolis in Ménfőcsanak and they approximately coincide with younger phase of the Kosziderian horizon bronze hoards. The work also presents a problem in terminology, which is connected with appellation of the time horizon with occurrence of these finds in the south-western Slovak region by various researchers, such as the Old Tumulus stage of the Carpathian Tumulus culture; the Dolný Peter phase of the Maďarovce culture; late or post-classic stage of the Maďarovce culture. At the same time the time interval is proposed to be named the Maďarovce culture - Tumulus culture horizon also in connection with its provable continuity of the local development in following stages of the Middle Bronze Age. Hence, this would be a time period that can be synchronized with the horizon of finds of the Rákospalota group of the Vatyá culture, the Streda nad Bodrogom group of the Füzesabony culture or with the transitional Otomani culture - Piliny culture horizon.

Key words: south-western Slovakia, Early Bronze Age, Middle Bronze Age, Maďarovce culture - Tumulus culture horizon, pottery of foreign provenience, development continuity, terminology.

Na sklonku staršej a na počiatku strednej doby bronzovej vzniká v oblasti Karpatskej kotliny nová historická situácia. Jedným z jej výrazných prejavov či znakov je časovo i regionálne nejednotný zánik opevnených sídiel jednotlivých domácich kultúr (v severnej časti vymedzeného územia napríklad kultúr komplexu Maďarovce-Véteřov-Böheimkirchen, otomanskej kultúry, kultúry Vatyá a ďalších) a postupný vznik novej kvality, teda formovanie sa mohylových kultúr a najstarších kultúr populnicových polí (v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny napríklad kultúry Suciú de Sus a pilinskéj kultúry) v širšom stredoeurópskom priestore (Furmánek/Veliačík/Vladár 1991, 96). Zatiaľ nie je do detailov známy tento vývojový proces. Jeho aspekty, ovplyvňujúce hospodársko-spoločenskú sféru starobronzových spoločenstiev v ich klasickej a najmä v poklasickej fáze, ostávajú pre nás doteraz bližšie neobjasnené a ľahko špecifikovateľné.

Jedným z prejavov tohto transformačného procesu, v ktorom sa kryštalovala nová kvalita, sú nielen

čulé výmenné a kultúrne kontakty severokarpatskej oblasti s kultúrami takmer celej Karpatskej kotliny (Vladár 1973, 328-334; Vladár/Bartoněk 1977, 371 nn.), ale zrejme aj posuny, resp. presuny menších etnickej skupín z juhu na sever a z východu na západ (Benkovský-Pivovarová 1998, 37; Marková 1998, 42, 43). Dokladá to prítomnosť cudzích kultúrnych prvkov, resp. i priamo importov v materiálnej náplni jednotlivých archeologických kultúr (Marková 2005, 13-15; Stuchlík 2005, 21-23).

V tejto súvislosti máme na mysli predovšetkým dôležité importy zo severobalkánskeho územia, ako to dokladajú nálezy kultúrneho rázu z okruhu Vatin-Vršac-Gírla Mare-Círna. Nálezy z uvedeného kultúrneho okruhu poznáme z územia Slovenska napríklad z Andača (Kudláček 1953, 199, 200, tab. 1: 5, 7-9), Nitrianskeho Hrádku (Točík 1978, tab. XC: 19), Dvorov nad Žitavou, Domaše, Vozokán nad Hronom, Nitry-Lužianok, z okolia Rimavskej Soboty (Vladár/Bartoněk 1977, 376, 377, obr. 1: 4-6; 2: 1-10), z katastrof obcí Rimavské Brezovo, Rimavská

Sobota, Veľké Teriakovce a Horné Zahorany (*Furmánek 1993, 15, 17, obr. 1*) a z Levíc-Kalinčiakova (*Marková 1997, 134, 135, obr. 94*). Na silné kontakty smerom na juh a na východ Karpatskej kotliny poukazuje aj relatívne nedávno získaný súbor keramiky zo sídliska datovaného do stupňa BB1 z Nitry-Mostnej ulice (*Březinová 2005, 34, obr. 2; 3: 3, 4*). Ojedinelý import z oblasti kultúry Vatin-Vršac sa vyskytol dokonca až na území Moravy v obci Važany (*Spurný 1959, 118, tab. IV: 1*) v povodí rieky Moravy, čo nesporne poukazuje na trasu obchodnej cesty. S významom a časovým postavením nálezov tohto charakteru, ktoré sa našli na území juhozápadného, ale aj na juhu stredného Slovenska sa už pred časom obšírejšie zaoberal J. Vladár (*Vladár/Bartonček 1977, 371-390*). Aj preto chceme na tomto mieste poukázať iba na tú skutočnosť, že tak importy, ako aj napodobeniny či deriváty výrobkov keramiky pochádzajúcej pôvodne zo severobalkánskej kultúrnej zóny sa na území juhozápadného Slovenska koncentrujú prevažne v oblasti Pohronia, Požitavia a Ponitria. Excentricky smerom na východ sa vyskytli už len na vymenovaných lokalitách v oblasti Rimavskej Soboty (*Furmánek 1993, 15, 17, obr. 1; Vladár/Bartonček 1977, 372, obr. 1: 2, 3, 5*).

Je pozoruhodné, že prevažne vo východnej časti juhozápadného Slovenska sa sústredujú aj nálezy keramiky otomanskej kultúry, ktoré sa objavujú na sídliskách maďarskej kultúry, najmä v rámci jej poklasickej fázy. Od čias prvého pokusu o ich zhodnotenie a historickú interpretáciu A. Točíkom (1963-1964, 97-104, tab. XXI: 1-7) počet lokalít s keramikou otomanskej kultúry na danom území značne vzrástol, a to na 20 nálezisk. Informačnú hodnotu však majú len tie, na ktorých sa či už importy otomanskej kultúry, alebo keramika, resp. výzdoba „otomanského“ charakteru, vyskytli v uzavretých nálezových celkoch. Okrem už dávnejšie známych, ako napríklad z Kamenína (*Marková 1998, 39 n., tab. 2-4*), Nitrianskeho Hrádku, Bajča-Vlkanova, Veselého, ale aj z vrstiev na sídliskách v Malých Kosihiach, Šaroviach či v Dvoroch nad Žitavou (*Točík 1963-1964, 97; 1964, 42, 43*), pribudli v posledných rokoch ďalšie nálezy z Bajča-Vlkanova z výskumu v roku 1982 (*Nevizánsky/Točík 1984*) a nálezy zo Štúrova-Obidskej pustatiny z výskumu v roku 1984 (*Oždáni 1985*). Vzhľadom na závažnosť získaného materiálu z uvedených dvoch lokalít (obr. 1) je potrebné ho aspoň v stručnosti prezentovať.

V Bajči-Vlkanove (okr. Komárno) sa pri záchrannom výskume v roku 1982 podarilo preskúmať na polykultúrnom sídlisku jamu 39/82, ktorú na základe keramiky možno tiež datovať do stupňa BB1 (*Nevizánsky/Točík 1984, 157*). Z výberu materiálu je zrejmé, že nálezy majú zmiešaný kultúrny



Obr. 1. Náleziská. 1 - Bajč-Vlkanovo; 2 - Štúrovo-Obidská pustatina.

charakter, v ktorom sa vedľa dominantnej neskoro-maďarskej zložky vyskytujú aj tvary neskorého stupňa otomanskej kultúry a keramika s „Litzen“ výzdobou (tab. I: 1, 4).

V Štúrove (okr. Nové Zámky) v polohe Obidská pustatina, nachádzajúca sa cca 750 m od ľavého brehu Dunaja, sa v rokoch 1984-1985 na polykultúrnom sídlisku odkrylo 15 sídliskových objektov z počiatku strednej doby bronzovej, ktoré je možné rámcovo datovať do stupňa BB1. Keramický materiál z jám je značne nesúrodý. Výraznú prevahu má keramika z neskorého stupňa maďarskej kultúry. Na ďalších keramických tvaroch (misy, džbánky, amfory, hrnce, zásobnice) je jasne rozpoznateľné dedičstvo otomanskej kultúry a kultúry Vatya. V hrajnejšom počte sa vyskytujú aj výzdobné motívy, ktorých pôvod treba hľadať v severobalkánskom prostredí v kultúre Belegiš I, resp. Cruceni-Belegiš. Ide preto všetkým o keramiku s tzv. „Litzen“ výzdobou. V tejto súvislosti je treba uviesť objekt 1/84, ktorý obsahoval okrem iného aj keramiku otomanskej kultúry (tab. II: 3, 6) a črepy s „Litzen“ výzdobou (tab. II: 4, 5, 8), objekt 4/84 s derivátom džbánku otomanskej kultúry (tab. VIII: 3), ale aj pôvodne zásobnicovú jamu 10/84 s dvoma detskými kostrami vo veku infans III (podľa určenia J. Jakaba), s takmer dvanástimi celými nádobami a zlomkami ďalších, ktoré tvarovo nepochybne vychádzajú z tradícií domácej keramiky karpatských, už spomenutých kultúr (tab. III-VI), napokon aj objekt 35/84, v ktorom bola miska a črepy otomanskej kultúry (tab. VII: 10), keramika s „Litzen“ výzdobou (tab. VII: 4) a ďalšie nálezy zmiešaného kultúrneho charakteru (Oždáni 1985, 182-184).

Na základe materiálu z uvedených lokalít v Štúrove-Obidskej pustatine a v Bajči-Vlkanove je možné konštatovať, že ide o horizont nálezov chronologicky súvisiacich s väčšou časou nálezového celku z birituálneho pohrebiska v Dolnom Petre (teraz Svätý Peter; Dušek 1969), podľa ktorého A. Točík spolu s nálezmi z opevnených sídlisk maďarov-

skej kultúry vo Veselom, v Nitrianskom Hrádku a ďalších lokalít vyčlenil staromohylový stupeň karpatskej mohylovej kultúry (*Točík 1960; Točík/Vladár 1971, 394*). Na doplnenie je nutné spomenúť, že i na pohrebisku v Dolnom Petre sa popri keramike maďarovskej kultúry nachádzala i keramika kultúry Vatya, Cruceni-Belegiš a otomanskej kultúry (*Dušek 1969, obr. 6: 13, 13a; 12: 12; 14: 1, 5; 15: 4, 4a; 16: 7*).

Do tohto časového obdobia, ktorý sa rámcovo kryje s mladším stupňom kosziderského horizontu bronzových depotov (spomeňme aspoň depoty z Vyškovieč nad Ipľom, okr. Levice, z Kamenína, okr. Nové Zámky, z Malej nad Hronom, okr. Nové Zámky, z Dunajskej Stredy, okr. Dunajská Streda; *Mozsolics 1967, 125, obr. 36, 133 nn.*) treba zaradiť ďalší, len čiastočne publikovaný objekt 66/81 z Mužly-Čenkova, okr. Nové Zámky, z polohy Vilmakert na ľavom brehu Dunaja (*Kuzma/Hanuliak 1990, 125, 126, obr. 5*). Jama obsahovala 18 celých nádob, z ktorých osem má tzv. „Litzen“ výzdobu. Z typologického hľadiska sú zastúpené džbánky, misy, amfory a šálky, ktorých pôvod tkvie v starobronzových kultúrach Karpatskej kotliny. Doložené sú tiež čisté tvaru maďarovskej kultúry, otomanskej kultúry a kultúry Vatya, ako aj keramické typy kultúr z južnej časti Karpatskej kotliny. Evidentne sú hlavne vzťahy k sídliskovej oblasti kultúr Cruceni-Belegiš.

Len necelých 8 km západne od lokality v Mužle-Čenkove, z obce Süttő, situovanej na pravom brehu Dunaja v Maďarsku, pochádza obdobný sídliskový materiál, ktorý má kultúrne zmiešaný charakter. Na rozdiel od doteraz spomenutých objektov však obsahuje aj keramiku severopanónskej kultúry, najmä však tvaru maďarovskej kultúry a kultúry otomanskej, resp. füzesabonskej (*Kovács 1988, 120, 125, obr. 4*). Západne od tejto lokality, nedaleko Győru, sa v obci Ménfőcsanak zistilo birituálne pohrebisko zo stupňa BB1, z ktorého pochádzajú bronzové predmety kosziderského horizontu a tiež keramika zmiešaného kultúrneho charakteru, ktorá má priame paralely v materiáli pohrebiska v Dolnom Petre na Slovensku (*Egry 2004, 133; Kovács 1997, 299, 300*).

*T. Kovács (1975, 309)* už dávnejšie zaradil lokalitu v Süttő spolu s pohrebiskom v Dolnom Petre medzi hlavných predstaviteľov svojej fázy Dolný Peter maďarovskej kultúry, do ktorej zahrnul celý rad nálezísk z juhozápadného Slovenska, Dolného Rakúska a severného Zadunajska. Uvedomoval si však aj skutočnosť, že nálezy tejto fázy sa celkovým charakterom nielen odlišujú od náplne klasického stupňa maďarovskej kultúry, ale aj od prejavu mohylovej kultúry z mladších vývojových stupňov. Podobne aj *Z. Benkovský-Pivovarová (1976, 341-359)* pri riešení problematiky stupňa BB1 v oblasti stredného Pod-

najská spochybnila oprávnenosť staromohylového a zároveň aj predmohylového stupňa karpatskej mohylovej kultúry v zmysle pôvodnej konцепcie A. Točíka. Na základe kartografického spracovania lokalít maďarovskej kultúry, bronzových depotov kosziderského horizontu a lokalít karpatskej mohylovej kultúry v stupni BB1 na juhozápadnom Slovensku dospela k názoru, že staromohylový stupeň karpatskej mohylovej kultúry je viac-menej súčasný s neskorým stupňom maďarovskej kultúry.

Domnievame sa, že v súčasnosti na základe nového, aj v tomto príspevku stručne prezentovaného materiálu je možné vyslovíť názor, že hlavný rozpor medzi rôznymi koncepciami o vzniku karpatskej mohylovej kultúry, vychádzajúcimi buď z kontinuity, alebo z diskontinuity domáceho vývoja v danej oblasti, spočíva predovšetkým v terminologickej rovine. Či už nálezy zo stupňa BB1 na juhozápadnom Slovensku pomenujeme ako staromohylový stupeň karpatskej mohylovej kultúry, alebo ich nazveme fázou Dolný Peter maďarovskej kultúry, resp. poklasickým či neskorým stupňom maďarovskej kultúry, nie je možné poprieť skutočnosť, že hlavným nositeľom vývoja na území juhozápadného Slovenska zostala zrejme naďalej maďarovská kultúra, aj keď už evidentne v modifikovanej podobe. Pramenný archeologický materiál pomerne jasne dokazuje úzke vzájomné kontakty obyvateľstva z rôznych oblastí, i keď značne vzdialených, ktoré nekorenili len v hospodárskom živote, ale aj v posune niektorých etnických skupín. Dokumentujú to výrazné zásahy najmä otomanskej kultúry v západnej časti Karpatskej kotliny, ktorú najzápadnejšie nachádzame až v Mistelbachu v Rakúsku (*Willvonseder 1937, 373-376*), resp. i odchod skupiny Esztergom severopanónskej kultúry zo severnej časti Zadunajska a z príahlého slovenského územia smerom na juh, práve v dôsledku silného tlaku maďarovskej kultúry, ktorá v stupni BB1 preniká až za Dunaj (*Bárdi/Kovács 1970, 23; Egry 2004, 133; Kovács 1988, 124-126*).

Na základe uvedených skutočností a v záujme poštihnutej týchto, dnes už celkom zreteľných zmien v materiálnej náplni neskorého stupňa maďarovskej kultúry na juhozápadnom Slovensku by bolo vhodné označiť daný časový úsek pojmom maďarovsko-mohylový horizont i vzhľadom na preukázateľnú kontinuitu domáceho vývoja v nasledujúcich stupňoch strednej doby bronzovej. Išlo by teda o časový horizont, ktorý je možné synchronizovať s horizontom nálezov skupiny Rákospalota kultúry Vatya, skupiny Streda nad Bodrogom füzesabonskej kultúry, resp. s prechodným otomansko-pilinským horizontom (*Furmánek/Veliačík/Vladár 1999, 100*).

## LITERATÚRA

- Bándi/Kovács 1970 - G. Bándi/T. Kovács: Die historischen Beziehungen der bronzezeitlichen Szeremle-Gruppe. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 22, 1970, 25-39.
- Benkovsky-Pivovarová 1976 - Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Enddatierung des Kulturreises Maďarovce-Veteřov-Böheimkirchen. *Germania* 54, 1976, 341-359.
- Benkovsky-Pivovarová 1998 - Z. Benkovsky-Pivovarová: Zum Zeitpunkt des Vorstosses der Otomani-Kultur in die Süd- und Westslawakei. *Vsl. Pravek* 5, 1998, 33-38.
- Březinová 2005 - G. Březinová: Nitra v bronzovej a železnej dobe. In: Dávne dejiny Nitry a okolia. Nitra 2005, 33-44.
- Dušek 1969 - M. Dušek: Birituelles Gräberfeld der karpatenländischen Hügelgräberkultur in Dolný Peter. In: M. Dušek: Bronzezeitliche Gräberfeld in der Südwest-slowakei. Bratislava 1969.
- Egry 2004 - I. Egry: Halomsíros temető Győr-Ménfőcsanak-bevásárlóközpont területén. In: I. Gábor (Szerk.): Momos III. Őskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés, Szombathely - Bozsok, 2002, október 7-9. Szombathely 2004, 121-137.
- Furmánek 1993 - V. Furmánek: Gemer a Malohont v dobe bronzovej a železnej. Obzor Gemera-Malohontu 24/1, 1993, 11-23.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačík/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1999 - V. Furmánek/L. Veliačík/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Radden/Westf. 1999.
- Kovács 1975 - T. Kovács: Historische und chronologische Fragen des Überganges von der mittleren- zur Spätbronzezeit in Ungarn. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 27, 1975, 297-317.
- Kovács 1988 - T. Kovács: Die bronzezeitliche Siedlung von Süttő - eine kurze Übersicht. *Slov. Arch.* 36, 1988, 119-132.
- Kovács 1997 - T. Kovács: Das Grab von Ménfőcsanak. Ein Beitrag zu transdanubischen Denkmälern der Vorhügelgräberzeit. In: C. Becker et al. (Hrsg.): Chronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa [Festschr. Bernhard Hänsel]. Internat. Arch. Stud. Honoraria 1. Espelkamp 1997, 297-301.
- Kudláček 1953 - J. Kudláček: Praveké nálezy z Andača. *Slov. Arch.* 1, 1953, 199-210.
- Kuzma/Hanuliak 1990 - I. Kuzma/M. Hanuliak: Bisherige Grabungsergebnisse in Mužla-Čenkov. In: Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerkssystems Gabčíkovo-Nagymaros. Nitra 1990, 119-131.
- Marková 1997 - K. Marková: Nález z Levíc-Kalinčiakova. *AVANS* 1995, 1997, 134, 135.
- Marková 1998 - K. Marková: K nálezuom otomanskej kultúry na juhu stredného Slovenska. *Vsl. Pravek* 5, 1998, 39-48.
- Marková 2005 - K. Marková: Niektoré prejavy vzájomných kultúrnych kontaktov na Slovensku a na juhu Karpatskej kotliny v staršej a na počiatku strednej doby bronzovej. In: E. Studeniková (Ed.): Južné vplyvy a ich odraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji. *Stud. Arch. et Mediaev.* 7. Bratislava 2005, 12-18.
- Mozsolics 1967 - A. Mozsolics: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Budapest 1967.
- Nevizánsky/Točík 1984 - G. Nevizánsky/A. Točík: Predbežné výsledky predstihového záchranného výskumu v Bajči-Vlkanove. *AVANS* 1983, 1984, 156-158.
- Ožďáni 1985 - O. Ožďáni: Výsledky záchranného výskumu v Štúrove v Obidskej pustie. *AVANS* 1984, 1985, 182-184.
- Spurný 1959 - V. Spurný: Keramické importy z jihovýchodu v předlužickém vývoji na Moravě. *Acta Univ. Carolinae. Phil. et Hist.* 3, 1959, 113-121.
- Stuchlík 2005 - S. Stuchlík: Vztahy Moravy k jižným a jihovýchodním oblastem na počátku doby bronzové. In: E. Studeniková (Ed.): Južné vplyvy a ich odraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji. *Stud. Arch. et Mediaev.* 7. Bratislava 2005, 19-41.
- Točík 1960 - A. Točík: Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej. Kandidátska dizertácia. Nitra 1960. Nepublikované.
- Točík 1963-1964 - A. Točík: Nálezy otomanskej kultúry na juhozápadnom Slovensku. In: *Sbor. III. Karlu Tihelkovi. Brno* 1963-1964, 97-104, tab. XXI.
- Točík 1964 - A. Točík: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.
- Točík 1978 - A. Točík: Nitriansky Hrádok-Zámeček, Bez. Nové Zámky. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce Kultur II. Nitra 1978.
- Točík/Vladár 1971 - A. Točík/J. Vladár: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. *Slov. Arch.* 19, 1971, 365-422.
- Vladár 1973 - J. Vladár: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. *Slov. Arch.* 21, 1973, 253-357.
- Vladár/Bartoněk 1977 - J. Vladár/A. Bartoněk: Zu den Beziehungen des ägäischen, balkanischen und karpatischen Raumes in der mittleren Bronzezeit und die kulturelle Ausstrahlung der ägäischen Schriften in die Nachbarländer. *Slov. Arch.* 25, 1977, 371-432.
- Willvonseder 1937 - K. Willvonseder: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. I-II. Wien 1937.

Rukopis prijatý 14. 12. 2010

Recenzenti prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.  
PhDr. Klára Marková, CSc.  
Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková  
Zusammenfassung übersetzt von Mgr. Michal Dvorecký, PhD.

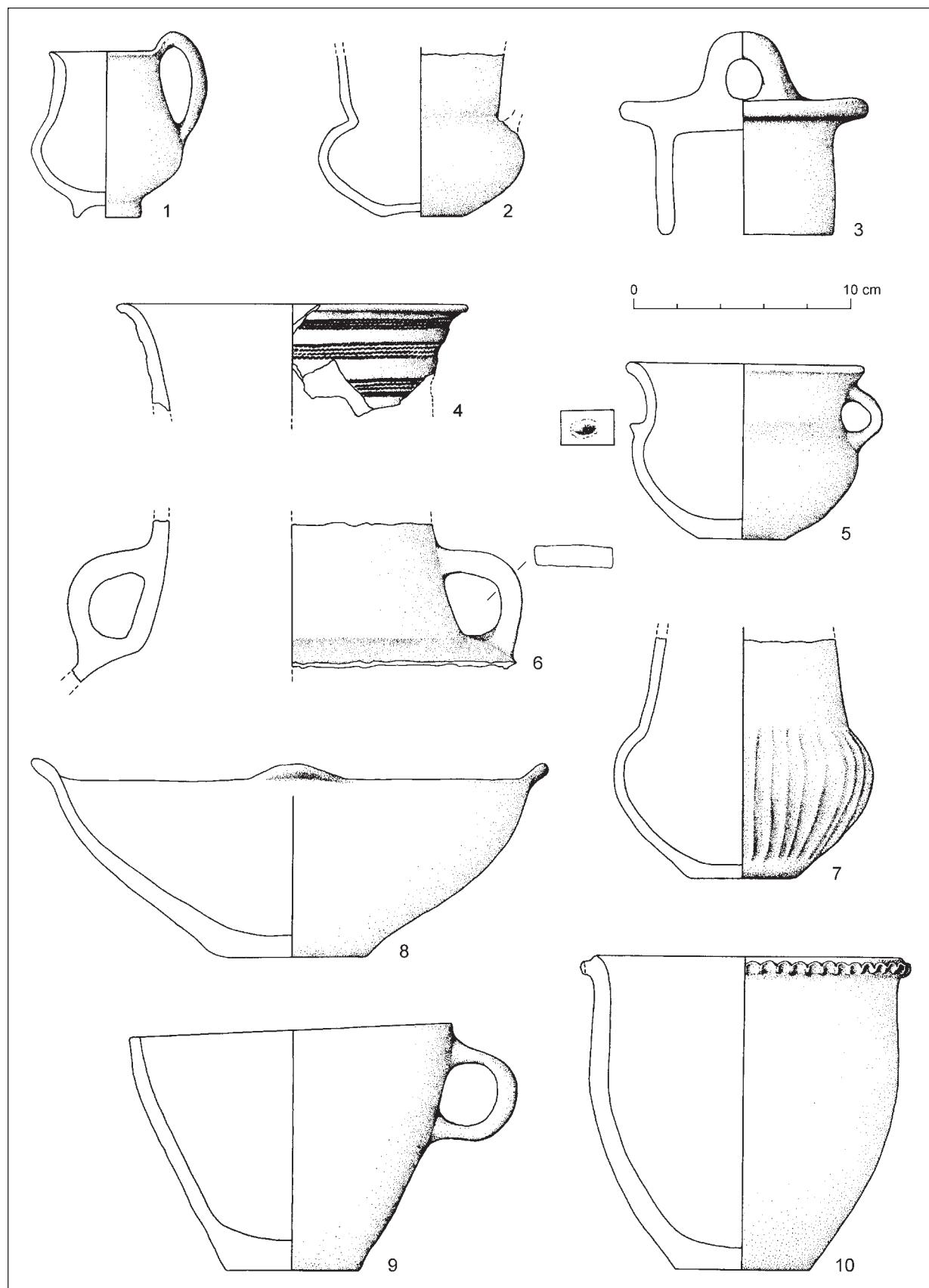
PhDr. Ondrej Ožďáni, CSc.

Archeologický ústav SAV

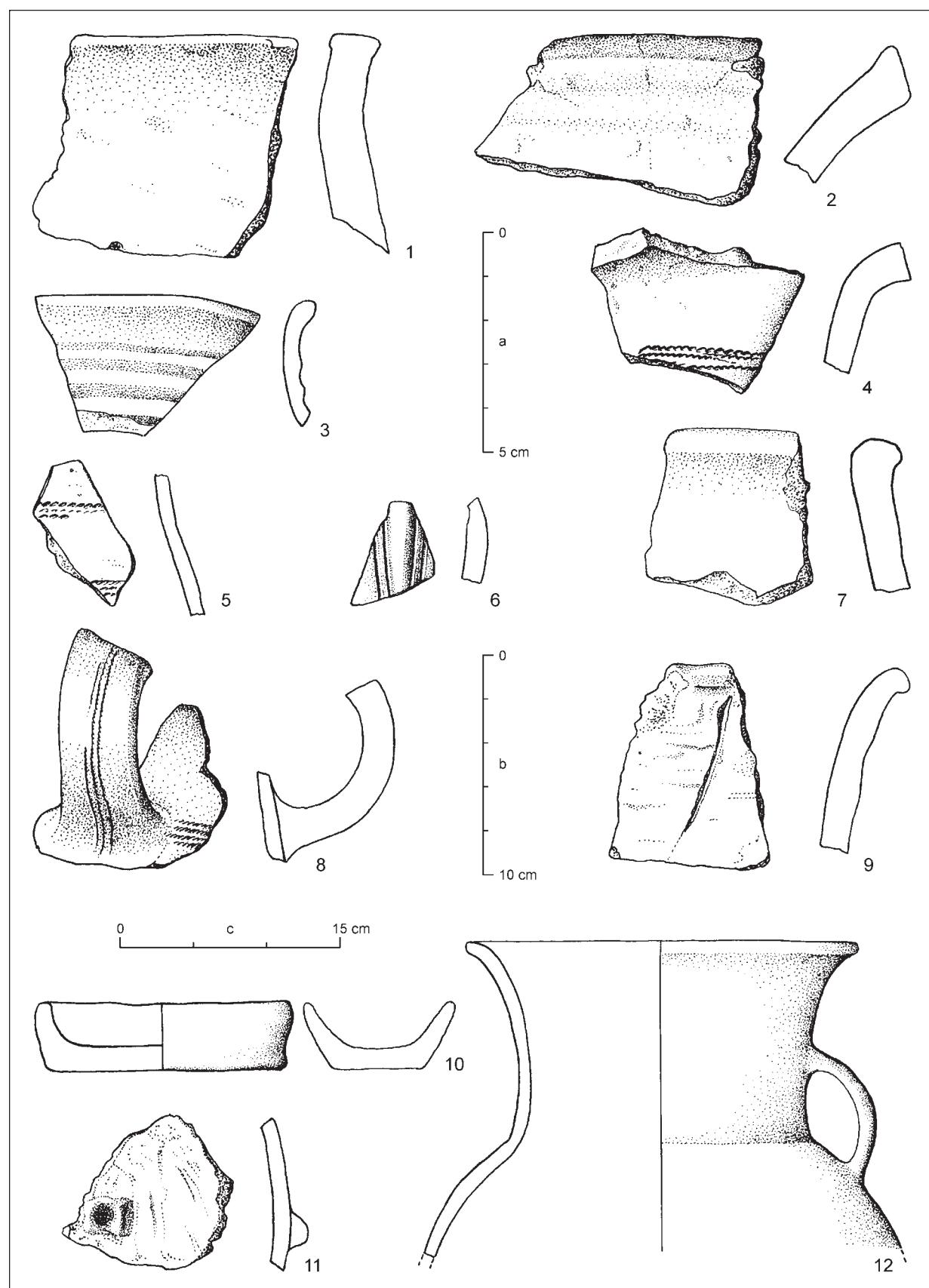
Akademická 2

SK-949 21 Nitra

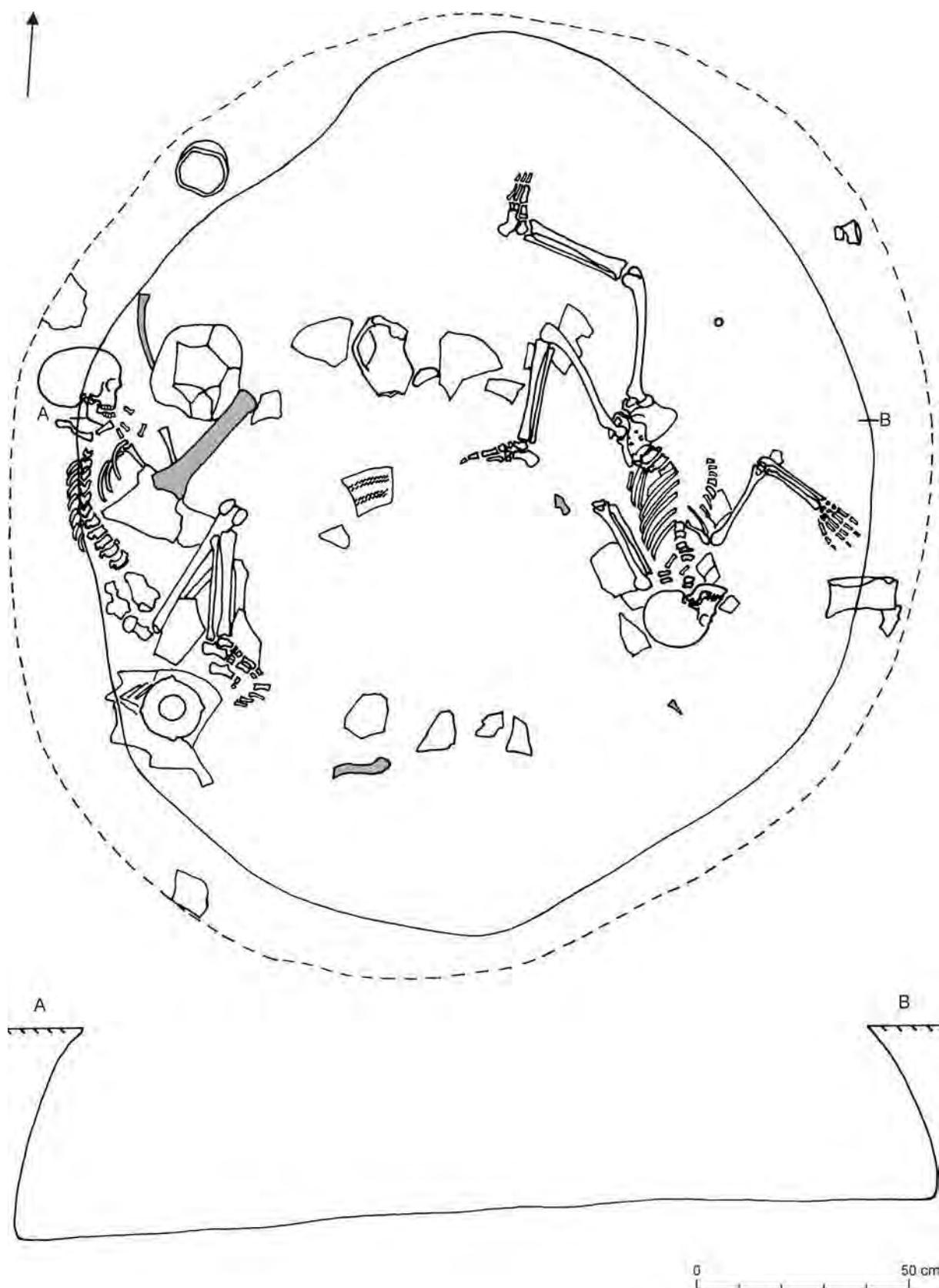
[ondrej.ozdani@savba.sk](mailto:ondrej.ozdani@savba.sk)



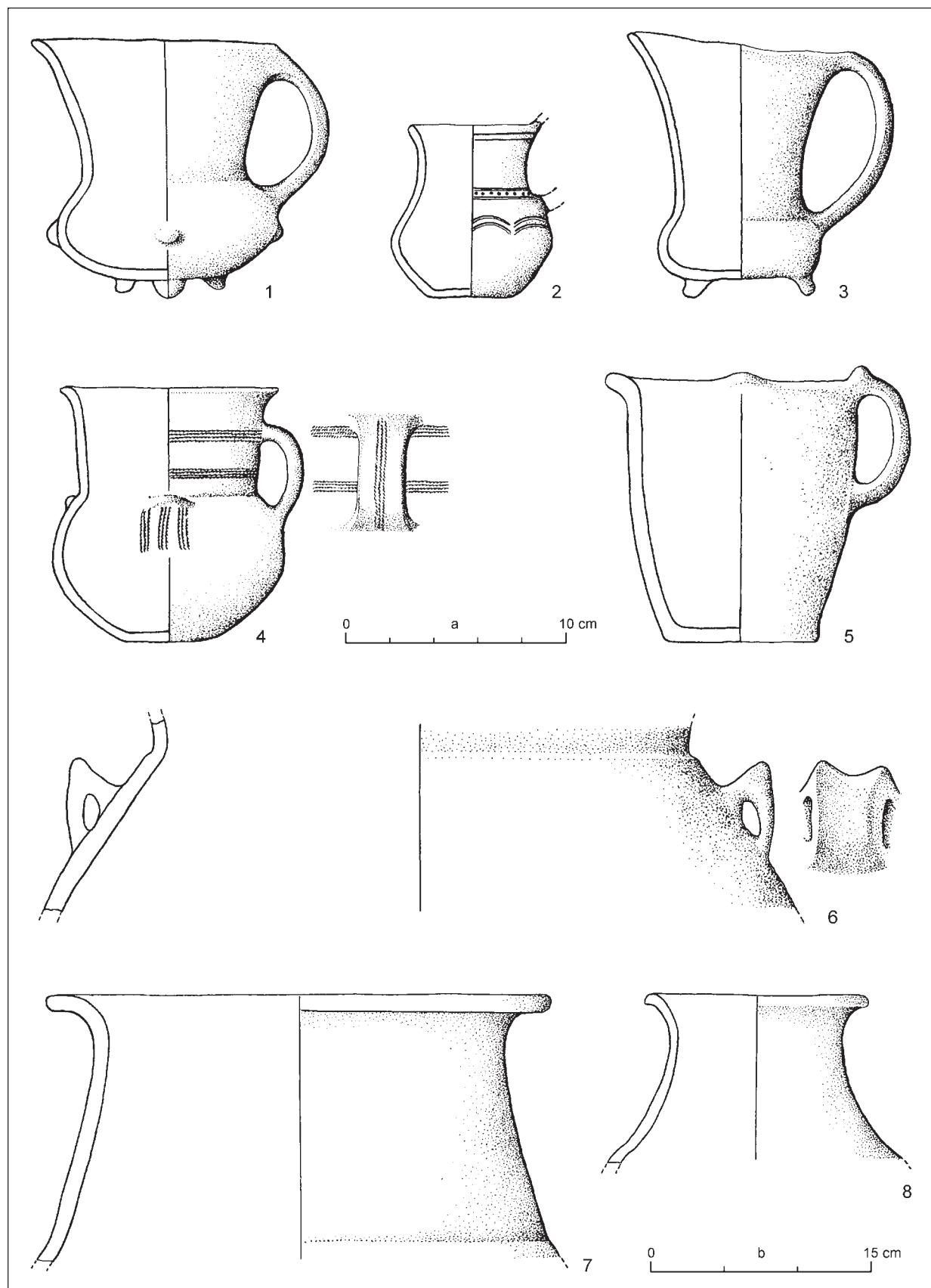
Tab. I. Bajč-Vlkanovo. Výber materiálu z objektu 39/82.



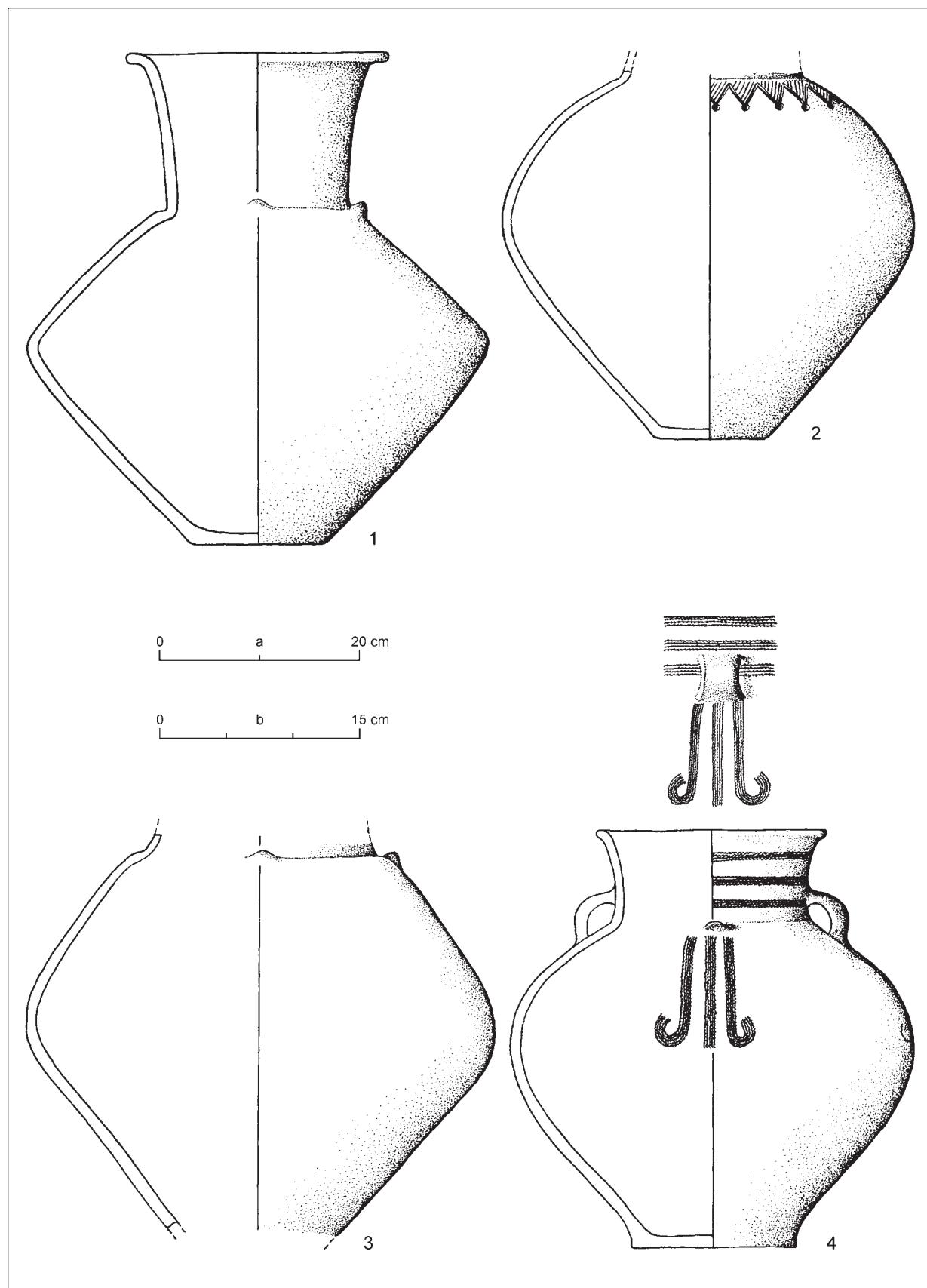
Tab. II. Štúrovo-Obidská pustatina. Výber keramiky z objektu 1/84. Mierka: a - 1-7; b - 8-10; c - 11, 12.



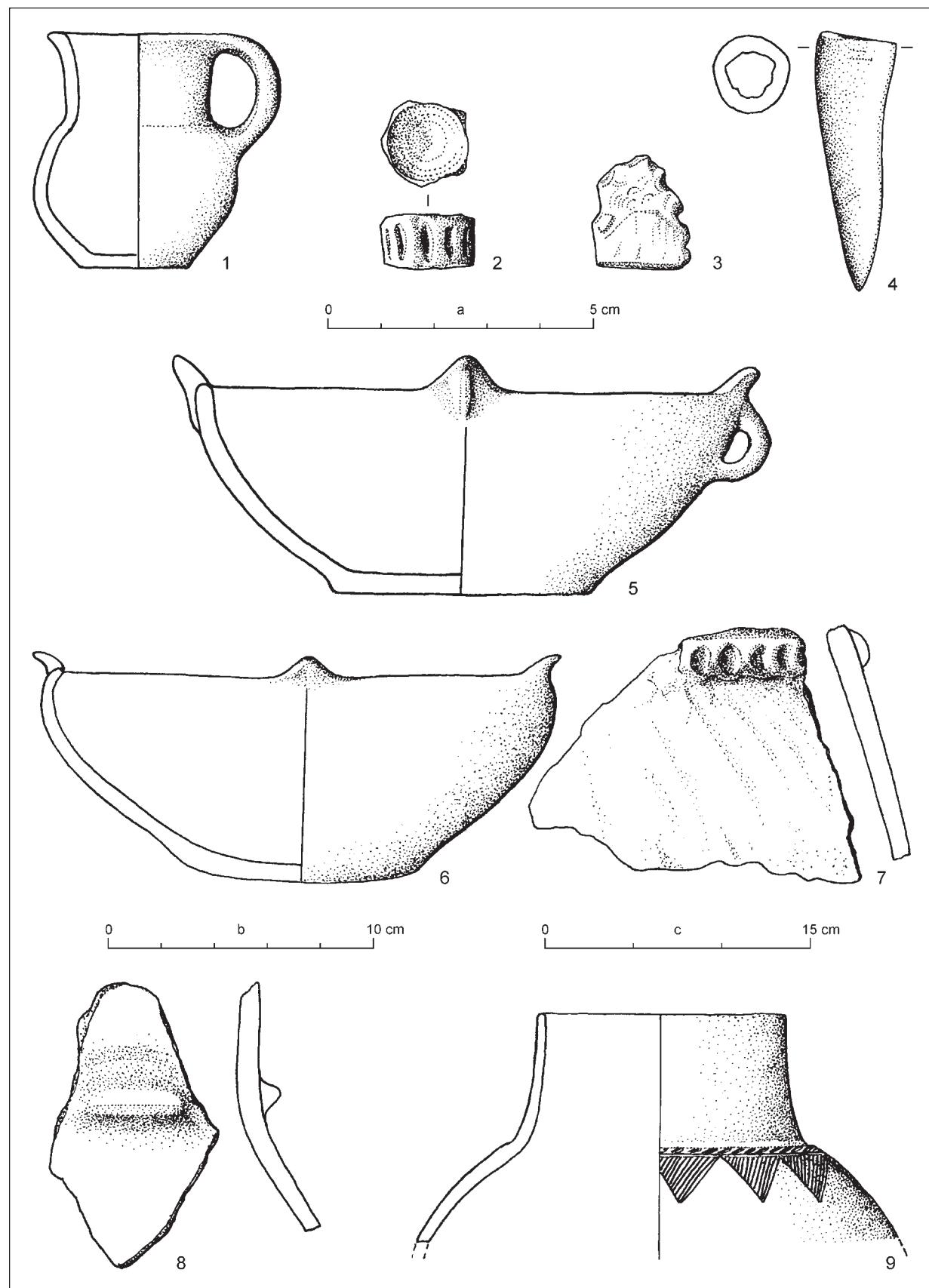
Tab. III. Štúrovo-Obidská pustatina. Dvojhrob v objekte 10/84. Sivá - zvieracie kosti.



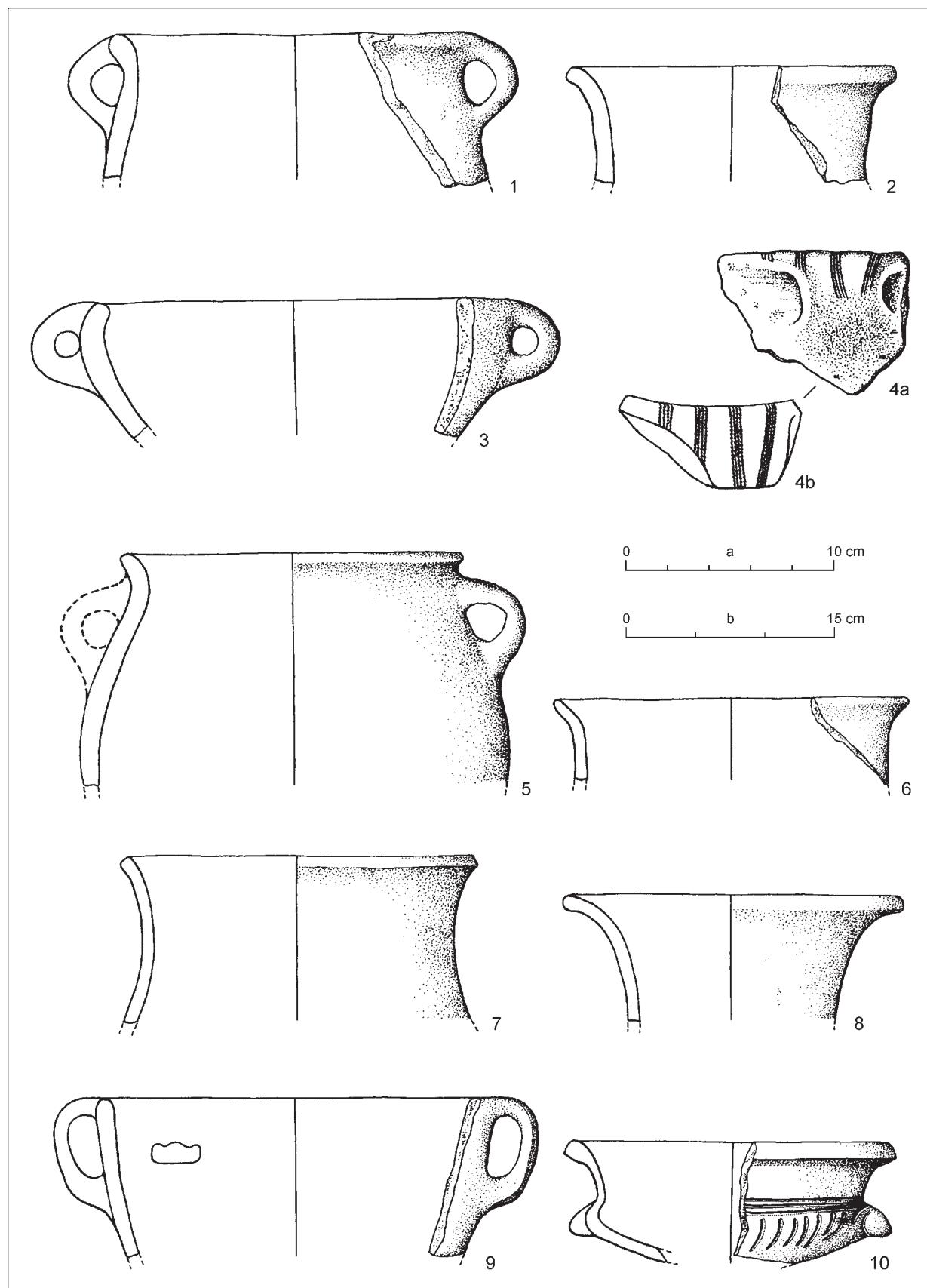
Tab. IV. Štúrovo-Obidská pustatina. Výber keramiky z objektu 10/84. Mierka: a - 1-5; b - 6-8.



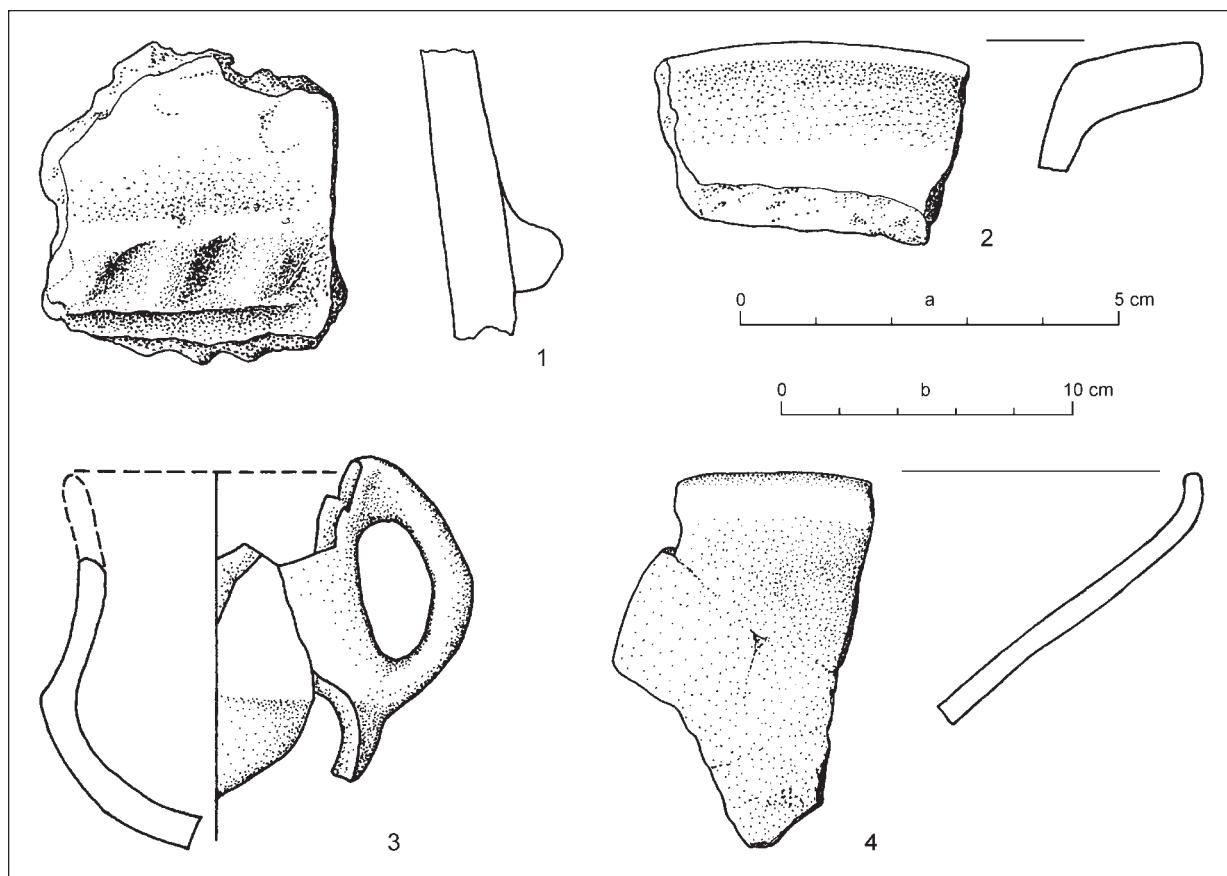
Tab. V. Štúrovo-Obidská pustatina. Nádoby z objektu 10/84. Mierka: a - 1-3; b - 4.



Tab. VI. Štúrovo-Obidská pustatina. Výber nálezov z objektu 10/84. Mierka: a - 1-4; b - 5-8; c - 9.



Tab. VII. Štúrovo-Obidská pustatina. Výber materiálu z objektu 35/84. Mierka: a - 4; b - 1-3, 5-9.



Tab. VIII. Štúrovo-Obidská pustatina. Výber materiálu z objektu 4/84.

## Anmerkungen zum Vorkommen der Keramik fremder Provenienz in der Südwestslowakei am Anfang der mittleren Bronzezeit

Ondrej Ožďáni

### ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor des Beitrags weist auf die Tatsache hin, dass an der Wende der älteren und am Anfang der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken eine neue geschichtliche Situation entsteht. Zu den besonders ausgeprägten Erscheinungen, die mit der neuen Situation zusammenhängen, gehören zeitlich und regional uneinheitlicher Untergang von befestigten Siedlungen der einzelnen lokalen Kulturen (im nördlichen Teil des eingegrenzten Gebiets z. B. Kulturen des Komplexes Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen, der Otomani-Kultur, der Vatya-Kultur und weiteren Kulturen) und allmähliche Entstehung einer neuen Qualität, d. h. die Bildung von Hügelgräberkulturen und von ältesten Kulturen der Urnenfelder im breiten mitteleuropäischen Raum (*Furmánek/Veliačík/Vladár 1991, 96*).

Im Beitrag wird weiter auf die Tatsache hingewiesen, dass zu einer der Erscheinungen von diesem Umwandlungsprozess nicht nur rege Austausch- und Kulturkontakte des nordkarpatischen Gebiets mit den Kulturen des fast ganzen Karpatenbeckens gehören (*Vladár 1973, 328-334; Vladár/Bartoněk 1977, 371 ff.*), sondern auch wahrscheinlich die Migration von kleineren ethnischen Gruppen (*Benkovský-Pivočarová 1998, 37; Marková 1998, 42, 43*). Diese Tatsache belegt die Anwesenheit von fremden kulturellen Elementen bzw. auch die Anwesenheit von Importen in dem Inhalt der einzelnen archäologischen Kulturen (*Marková 2005, 13-15; Stuchlík 2005, 21-23*).

In diesem Zusammenhang werden wichtige Importe aus dem nordbalkanischen Gebiet aus dem Kulturreumkreis Vatin-Vršac-Gírla Mare-Círna erwähnt, die auch aus dem Gebiet der Slowakei bekannt sind, z. B. aus Andač (*Kudláček 1953, 199, 200, Tab. 1: 5, 7-9*), Nitriansky Hrádok (*Točík 1978, Taf. XC: 19*), Dvory nad Žitavou, Domaša, Vozokany nad Hronom, Nitra-Lužianky, aus dem Umgebung von Rimavská Sobota (*Furmánek 1993, 15, 17, Abb. 1; Vladár/Bartoněk 1977, 376, 377, Abb. 1: 4-6; 2: 1-10*), aus Levice-Kalinciakovo (*Marková 1997, 134, 135, Abb. 94*) und aus Nitra-Mostná ulica (*Březinová 2005, 34, Abb. 2; 3: 3, 4*). Ein vereinzelter Import aus dem Gebiet der Kultur Vatin-Vršac kam sogar auf dem Gebiet von Mähren in der Gemeinde Važany vor (*Spurný 1959, 118, Taf. IV: 1*).

Aus der Südwestslowakei sind auch Keramikfunde der Otomani-Kultur bekannt, besonders aus den Siedlungen der Maďarovce-Kultur. Seit ihrer ersten Auswertung durch A. Točík (1963-1964, 97-104, Taf. XXI: 1-7) stieg die Anzahl von Fundstellen mit der Keramik der Otomani-Kultur auf dem gegebenen Gebiet um 20 an.

Zu ihnen gehören außer den schon längst bekannten Funden auch Funde aus Štúrovo-Obidská pustatina und aus Bajč-Vlkanovo.

In Bajč-Vlkanovo (Bez. Komárno) wurde die Grube 39/82 mit Keramik aus der Stufe BB1 untersucht (*Nevizánsky/Točík 1984, 157*). Die Funde haben gemischten Kulturcharakter, in dem neben vorherrschendem spätmagyarischen Element auch Formen der späten Stufe der Otomani-Kultur und der Keramik mit Litzenverzierung vorkommen (Taf. I: 1, 4).

In Štúrovo (Bez. Nové Zámky) wurden im Flur Obidská pustatina 15 Siedlungsobjekte freigelegt, die in die Stufe BB1 datiert sind. Keramikfunde aus Gruben sind kulturell uneinheitlich. Außer dem Anteil von Funden aus der späten Stufe der Maďarovce-Kultur ist auch der Nachlass der Otomani-Kultur und der Vatya-Kultur klar erkennbar. Der Ursprung von Verzierungsmotiven ist im nordbalkanischen Milieu zu suchen, in der Kultur Belegiš I, bzw. in der Kultur Cruceni-Belegiš. Es geht besonders um Keramik mit sog. „Litzenverzierung“. Gefunden wurde sie zum Beispiel im Objekt 1/84 (Taf. II: 3-6, 8), im Objekt 4/84 (Taf. VIII: 3), im Objekt 10/84 mit zwei Kinderknochen im Alter von Infans III (Taf. III-VI) und in der Grube 35/84 (Taf. VII: 4, 10; Ožďáni 1985, 182-184).

Aufgrund des Materials aus den angeführten zwei Fundstellen wird konstatiert, dass es sich um einen Horizont von Funden handelt, der mit dem Material auf dem Gräberfeld in Dolný Peter (heutzutage Svätý Peter) chronologisch zusammenhängt. Anhand des Materials gliederte A. Točík zusammen mit den Funden aus befestigten Siedlungen der Maďarovce-Kultur die ältere Hügelgräberstufe der karpatischen Hügelgräberkultur aus (*Točík 1960; Točík/Vladár 1971, 394*).

Zu diesem Zeitabschnitt, der sich mit der jüngeren Stufe des Koszider-Horizonts von Bronzedepots ungefähr deckt, gehören auch das Objekt 66/81 aus Mužla-Čenkov, Bez. Nové Zámky aus der Lage Vilmakert (*Kuzma/Hanuliak 1990, 125, 126, Abb. 5*), Funde aus der Siedlung in Süttő (*Kovács 1988, 120, 125, Abb. 4*) und Material aus dem birituellen Gräberfeld in der Gemeinde Ménfőcsanak in Ungarn (*Egry 2004, 133; Kovács 1997, 299, 300*).

T. Kovács (1975, 309) ordnet die Fundstelle Süttő zusammen mit dem Gräberfeld in Dolný Peter den Hauptvertretern der Phase Dolný Peter der Maďarovce-Kultur zu. Auch Z. Benkovský-Pivočarová (1976, 341-359) zweifelte die Berechtigkeit der alten Hügelgräber- und der Vorhügelgräberstufe der karpatischen Hügelgräberkultur im Sinne der ursprünglichen Konzeption von A. Točík an, wobei sie zum Schluss kam, dass die ältere Hügel-

gräberstufe der karpatischen Hügelgräberkultur mehr oder wenig mit der späten Stufe der Maďarovce-Kultur gleichzeitig ist.

Der Autor des Beitrags nimmt an, dass der Hauptwiderspruch zwischen verschiedenen Konzeptionen über die Entstehung der karpatischen Hügelgräberkultur vor allem auf der terminologischen Ebene beruht. Ob die Funde aus der Stufe BB1 in der Südwestslowakei mit dem Begriff ältere Hügelgräberstufe der karpatischen Hügelgräberkultur benannt werden oder ob man sie als Phase Dolný Peter der Maďarovce-Kultur benennt, bzw. späte Stufe der Maďarovce Kultur, kann nicht die Tatsache geleugnet werden, dass der Hauptträger der Entwicklung

in der Südwestslowakei auch weiterhin die Maďarovce-Kultur bleibt, obwohl in offensichtlich modifizierter Form. Wir schlagen deshalb vor, den gegebenen Zeitabschnitt mit dem Begriff Maďarovce-Hügelgräberhorizont zu benennen. Dies begründen wir auch mit der nachweisbaren Kontinuität der lokalen Entwicklung in den nachfolgenden Stufen der mittleren Bronzezeit. Es geht um einen zeitlichen Horizont, der sich mit dem Horizont von Funden der Rákospalota-Gruppe, der Vatya-Kultur, der Gruppe Streda nad Bodrogom der Füzesabony-Kultur bzw. mit dem Übergangshorizont der Otomani-Piliyer-Horizont synchronisieren lässt (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 100*).

Abb. 1. Fundstellen Bajč-Vlkanovo (1) und Štúrovo-Obidská pustatina (2).

Taf. I. Bajč-Vlkanovo. Auswahl von Material aus dem Objekt 39/82.

Taf. II. Štúrovo-Obidská pustatina. Auswahl von Keramik aus dem Objekt 1/84. Maßstab: a - 1-7; b - 8-10; c - 11, 12.

Taf. III. Štúrovo-Obidská pustatina. Doppelgrab im Objekt 10/84. Grau - Tierknochen.

Taf. IV. Štúrovo-Obidská pustatina. Auswahl von Keramik aus dem Objekt 10/84. Maßstab: a - 1-5; b - 6-8.

Taf. V. Štúrovo-Obidská pustatina. Gefäße aus dem Objekt 10/84. Maßstab: a - 1-3; b - 4.

Taf. VI. Štúrovo-Obidská pustatina. Auswahl von Funden aus dem Objekt 10/84. Maßstab: a - 1-4; b - 5-8; c - 9.

Taf. VII. Štúrovo-Obidská pustatina. Auswahl von Material aus dem Objekt 35/84. Maßstab: a - 4; b - 1-3, 5-9.

Taf. VIII. Štúrovo-Obidská pustatina. Auswahl von Material aus dem Objekt 4/84.

## BRONZEZEITLICHE SIEDLUNG VON LIPTOVSKÝ TRNOVEC

M A R C I N S . P R Z Y B Y Ł A - J Á N B E L J A K

**A Bronze-Age Settlement at Liptovský Trnovec.** Chronology of finds from Liptovský Trnovec corresponds to the oldest period of burying at the necropolis in Martin, which is synchronous with the BB2 (C1) phase. This dating was proved by a find of bronze bracelet from the Object 1 at Liptovský Trnovec, with its shape and production manner typical of older phases of the Tumulus culture spread out on the territories of the Palatinat, Swabian Alps and Bohemia. Longer duration of the Tumulus-Post-Otomani tradition within the area under study is documented also by simultaneous occurrence (in the Object 55) of an amphora made in this style and decorated with lines of incisions and thin-walled vessels representing by its style the tradition of the Lusatian culture early phase. They are beakers decorated with big shallow imprints. A vase found in the Object 42 and some profiled bowls can be ascribed to the same style as well. The early Lusatian pottery in the upper Váh basin is dated to the BD-HA1 phase. Finds from the Spiš region prove the style was spreading eastward with the incipient HA stage. The last stylistic tradition, which can be identified on pottery finds from Liptovský Trnovec, is that applied on a vessel from the Object 68. Technological qualities (black outside surface and red insides) and way of decoration classify this vessel into the stylistic group that occurred in cultures with cannelured pottery in the Carpathian basin (e. g. the Gáva and Kyjatice cultures). This vessel has been dated into the HA stage or a bit later. The settlement at the Ravence position in Liptovský Trnovec was probably continuously settled during a longer time interval (the 16<sup>th</sup> - 11<sup>th</sup> centuries BC). During this period the style of pottery decoration on the settlement was gradually changing.

Key words: Slovakia, Liptov region, Bronze Age, settlements, Lusatian culture.

### GEOGRAPHISCHE UND HYDROLOGISCHE ANGABEN, KLIMA DES BECKENS LIPTOVSKÁ KOTLINA

Liptovský Trnovec liegt in der Mittelslowakei, im mittleren Teil des Beckens Liptovská kotlina, 570 m ü. d. M. Die archäologische Fundstelle Ravence erstreckt sich im südlichen Teil des Katasters von Liptovský Trnovec, am Ufer des Stausees Liptovská Mara. Der Meeresspiegel der Fundstelle liegt zwischen 567,1 m. an der westlichen Seite bis zu 569,7 m. an der östlichen Seite. Liptovský Trnovec gehört verwaltungsmäßig zum Bezirk Liptovský Mikuláš und zum Kreis Žilinský kraj.

Das Becken Liptovská kotlina wird als Subeinheit der geomorphologischen Einheit Podtatranská kotlina angesehen und bildet seinen westlichen Teil. Umgeben wird es im Westen von dem Gebirge Veľká Fatra (Große Fatra), im Süden von den Gebirgen Nízke Tatry (Niedere Tatra) und Kozie chrbty und im Norden von dem Gebirge Tatry und Chočské vrchy. Im Osten knüpft an das Becken Liptovská kotlina das Becken Popradská kotlina an. Durch die Mitte des Beckens fließt der Fluss Váh (deutsch Waag), der eine ziemlich breite Aue und das System von sechs Flussterrassen gebildet hatte. Das Becken gehört zu den hoch gelegenen Becken der Slowakei und es überwiegt hier hügeliger Typ des Reliefs.

Seinen Boden füllen tertiäre Flussanschwemmungen von Kies und Sand aus.

Alle Flüsse und Gebirgsbäche der Region Liptov gehören zum Wassereinzugsgebiet der oberen Waag. Das Flussbett der Waag ist im Becken 30-80 m breit und 1-3 m tief. Zu einer starken Veränderung von hydrologischen Verhältnissen kam es 1975, als der Stausee Liptovská Mara zu Ende gebaut wurde. Es ist wichtig, den Bach Petruška zu erwähnen, der ursprünglich von der westlichen Seite der Fundstelle Ravence geflossen ist. Heutzutage befindet sich dort eine Bucht. Die Fundstelle befand sich ursprünglich ca. 600 m von dem rechten Ufer der Waag auf der ersten erhöhten Terrasse (Abb. 2; 3; wahrscheinlich um 12 bis 15 m höher als die Waag-Aue).

Die Temperaturen im Becken Liptovská kotlina werden durch Sonne und Relief beeinflusst, sie sinken mit steigender Meereshöhe ab ca. 800 m. Die südlichen Hänge sind sonnig und warm, was sich auch in den Feuchtigkeitsverhältnissen widerspiegelt. Auch die untersuchte Fläche liegt auf einer Terrasse mit südlichem Hang.

Zu dem am meisten verbreiteten Bodentyp gehört brauner Gleiboden (Cambisol). Er ist besonders im westlichen Teil des Beckens Liptovská kotlina verbreitet. Er kommt in der Regel mit braunen Erden vor, von denen sie sich nur durch unterschiedlich intensive Merkmale der Vergleyung und durch

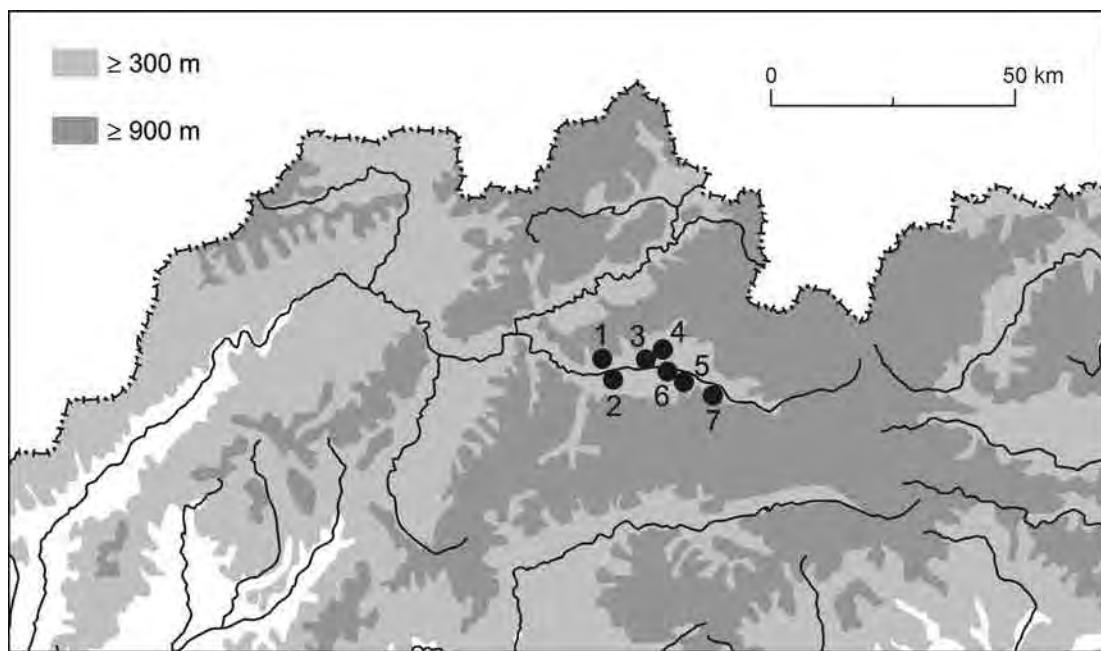


Abb. 1. Siedlungen aus der mittleren Bronzezeit im Liptov. 1 - Liptovská Teplá; 2 - Liptovský Michal; 3 - Liptovská Mara; 4 - Liptovský Trnovec; 5 - Liptovský Mikuláš-Ráztočky; 6 - Paludza; 7 - Podtureň (nach Furmánek/Veliačík 1991, Abb. 6; ergänzt).

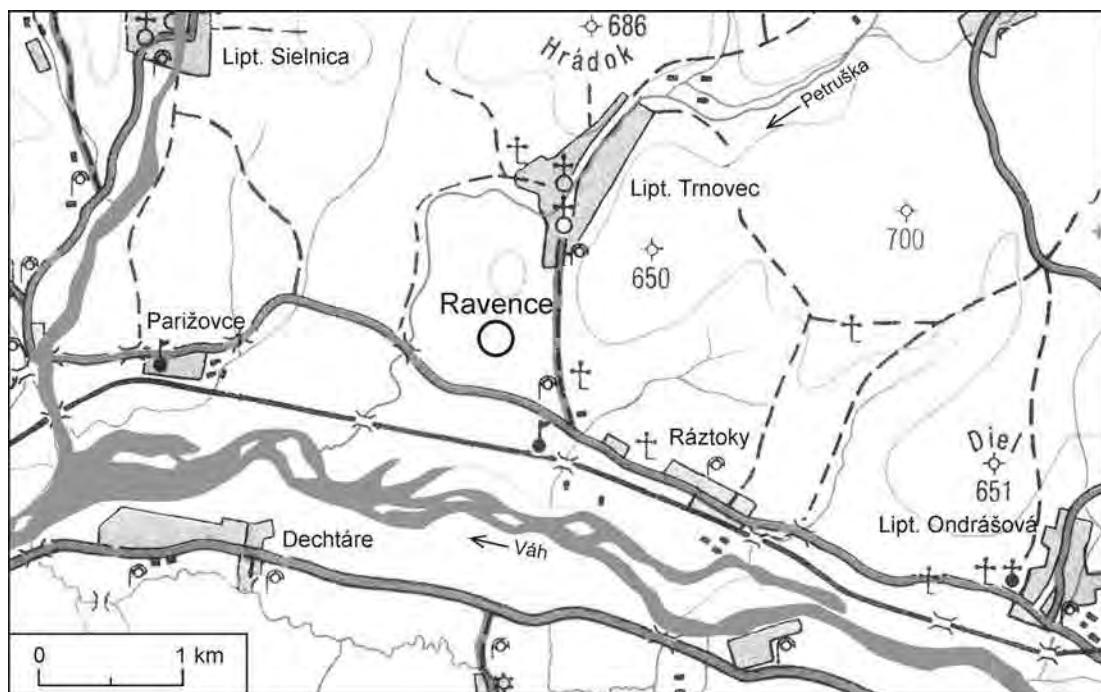


Abb. 2. Liptovský Trnovec-Ravence. Lokalisierung der Fundstelle auf der Karte vom Jahre 1959.



Abb. 3. Liptovský Trnovec-Ravence. Blick auf die Fundstelle aus Liptovska Mara-Havránok im Jahre 1965.  
Foto: Karol Pieta.

einen höheren Humusanteil unterscheiden (*Atlas SR 2002, 74-76, 106, 107*).

Das Klima der Region des oberen Waaggebiets ändert sich schon in kurzen Entfernung. Durch die einzelnen Gebirgszonen und steigende Meereshöhe entstehen hier auf einem relativ kleinen Gebiet einige klimatische Typen. Das Klima des Hügellandes und der Becken hat im Gegensatz zu den umliegenden Gebirgen höhere Temperaturen, nicht so zahlreiche Niederschläge und schwächere Schneefälle (*Mariot/Očovský 1982, 8, 9*).

#### VERLAUF UND METHODE DER ARCHÄOLOGISCHEN GRABUNG

Die archäologische Rettungsgrabung in der Lage Ravence in Liptovský Trnovec wurde in der Zeit vom 22. 10. 2008 bis zum 14. 11. 2008 durchgeführt. Sie wurde vom Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften durchgeführt. Sie bestand in der Durchführung von Schnitten mit einem Bagger mit glattem Baggerlöffel auf einer Fläche von 1,69 ha. Der Hauptschnitt wurde auf der Fläche in Richtung Osten-Westen geführt und senkrecht auf diesen Schnitt wurden weitere 11 Schnitte in Richtung Norden-Süden geführt. Das Ziel der Schnitte bestand darin, das Ausmaß der archäologischen Fundstelle auf der ganzen Fläche der geplanten Bebauung von Blockhäusern zu erfassen.

An dem Fundort der bronzezeitlichen Objekte wurde eine flächenmäßige Freilegung durchge-

führt, und zwar in einem 200 m langen und 10 m breiten Schnitt, d. h. auf einer Fläche, auf der die eigentlichen Blockhäuser stehen werden (Abb. 4). Diese Fläche wurde anschließend in Sektoren mit den Ausmaßen von 5 x 5 eingeteilt (A-B/0-200). Den Sektoren nach wurden alle Funde sortiert und die freigelegten Fundsituationen dokumentiert. Mit einer Maschine wurde die Ackerschicht mit einer Dicke von ca. 30 cm entfernt. Anschließend wurde die Fläche feingeputzt und um weitere 10 cm gesenkt. In einer Tiefe von ca. 40 cm zeichneten sich archäologische Objekte ab. Sie wurden mit Hilfe des Systems der Hälften herausgenommen. Zuerst wurde die südliche Hälfte des Objektes untersucht und erst nach dem Dokumentieren wurde auch die nördliche Hälfte untersucht. Insgesamt wurden 121 Siedlungsobjekte freigelegt und dokumentiert. Höchstwahrscheinlich bildeten sie den südlichen Rand einer bronzezeitlichen Siedlung. Direkt am Ufer des Staausees wurden keine archäologischen Funde festgestellt. Es wird angenommen, dass sich das Zentrum der Siedlung auf den Grundstücken nördlich und westlich der untersuchten Fläche befindet.

Auf der freigelegten Fläche konzentrierten sich die archäologischen Objekte in zwei Anhäufungen. 21 Objekte befanden sich im östlichen Teil, in den Sektoren A-B/30-65. Die Mehrheit der Objekte, d. h. 100 Siedlungsgruben, wurde im westlichen Teil der untersuchten Fläche festgestellt, in den Sektoren A-B/120-200. Im Teil zwischen den Sektoren A-B/65-105 wurde kein archäologisches Objekt festgestellt. Aus der Anordnung der Objekte geht klar hervor, dass Siedlungsgruben im nordwestlichen Teil der freigelegten Fläche überwiegen. Zu den südlichsten Objekten gehören die Gruben 9 und 79 im Sektor D. Das östlichste Objekt stellt das Objekt 1 im Sektor 30-35 dar.

Während der Grabung wurden Proben zur archäobotanischen Analyse entnommen. Sie brachte aber keine relevanten Ergebnisse. Auf der Grabungsfläche wurden fast keine osteologischen Funde entdeckt. Diese Erscheinung könnte mit der Bodenazidität zusammenhängen, d. h. osteologisches Material wurde „zersetzt“. Unter den archäologischen Funden überwogen Keramikreste. Die Oberfläche der Keramikreste war aber ziemlich erodiert. Bruchstücke von Lehmverputz waren nicht so zahlreich vertreten. Zu den besonderen Funden gehört der Fund eines Bronzearmbands aus dem Objekt 1.

Die Siedlung Ravence in Liptovský Trnovec war während eines längeren zeitlichen Abschnitts besiedelt (16.-11. Jh. v. Chr.) und es handelte sich wahrscheinlich um eine kontinuierliche Besiedlung.

## SIEDLUNGSOBJEKTE

Unter den 121 an der Fundstelle freigelegten Siedlungsstrukturen bilden die Mehrheit kleinere oder größere vertiefte Objekte (Tabelle 2). Sie häufen sich in einigen Konzentrationen an, die weiter als Anhäufungen I-XI bezeichnet wurden (Abb. 4). Die Mehrheit der Gruben war nicht tief (10-15 cm ab dem Erfassungsniveau), vereinzelt reichten jedoch die Böden der Objekte in die Tiefe von einigen zehn Zentimetern von der gegenwärtigen Oberfläche hinein. Die Gruben waren hinsichtlich der Form differenziert (Abb. 5; 6). Einige Objekte hatten einen regulären runden Umriss, senkrechte oder fast senkrechte Wände und flachen Boden. Andere hatten die Form einer flachen Vertiefung mit dem unregulären Grenzenverlauf. Markante Unterschiede sind auch in Hinsicht auf ihre Dimensionen festzustellen. Der größte Teil der Siedlungsstrukturen, insbesondere der mit dem unregulären Umriss, überschritt jedoch keinen 1 m im Durchmesser. Die größeren (über 3 m im Durchmesser) waren nur einige flache Vertiefungen. 46 kleine (20-40 cm in Durchmesser) und größtenteils flache Strukturen lassen sich als Pfostengruben deuten. Sie konzentrieren sich in einigen Zonen des Grabungsschnittes. Eine deutliche Pfostenreihe, die ungefähr NW-SE verläuft, ist in der Ostzone des untersuchten Teils der Fundstelle zu beobachten (Anhäufung I). Eine weitere Konzentration der Pfostengruben lässt sich 15-20 m östlich bemerkern (Anhäufung III). Hier schienen sie sich die Achse NE-SW entlang zu ordnen. Mehr verstreute Gruppierungen der Pfostengruben lassen sich auch in den Anhäufungen IV und VI feststellen. In der Anhäufung VII kommen derartige Objekte in einer Linie mit den größeren Befunden vor. Auf dem Plan der Fundstelle lässt sich bemerken, dass die Pfostengrubenreihen in der Nähe der Konzentrationen der Objekte vorkommen, die in der Füllung eine kleinere oder größere Menge der Hüttenlehmklumpen enthielten (Abb. 7). Interessant ist insbesondere die Situation, die in den Anhäufungen V und VII festgestellt wurde. Im ersten Fall handelt sich um die Verdichtung der Objekte, unter denen sowohl große und flache als auch mehr reguläre Gruben vorkommen. Im anderen Fall waren die die Hüttenlehmklumpen enthaltenden Objekte in einer Reihe mit Pfostengruben geordnet.

Die aus beiden Objektesanhäufungen stammenden Sammlungen der Hüttenlehmklumpen sind morphologisch sehr homogen (sie haben ähnliche Dicke und Abdruckarten), was vermuten erlaubt, dass sich hier um die Relikte von zwei obererdfächigen Bauten handelt (vgl. z. B. *Dziegielewski 2010, 60-70*). Diese Beobachtung ist aus chronologischer Sicht von Bedeutung, weil sie die Gleichzeitigkeit der die Hüttenlehmklumpen enthaltenden Objekte im Rahmen beider Anhäufungen annehmen erlaubt.

Die Hüttenlehmklumpen, die aus den Gruben innerhalb der Anhäufung V stammen, kennzeichnen sich mit differenter, ab 3 bis 8 cm reichender Dicke. Es ist zu vermuten, dass die dünnere Schicht des Hüttenlehms von innen und die dickere von außen die Gebäudewände bedeckte (vgl. *Haller/Gentizon/Kuna 2007, 769, 770*). Die Oberfläche der Hüttenlehmklumpen ist glatt, dagegen befinden sich auf ihrer Unterseite zwei Abdruckarten: von dicken Pfosten (Durchmesser von ca. 10-20 cm) und von den Asten (Durchmesser von ca. 2 cm), die wahrscheinlich die freien Räume zwischen den Pfosten verfüllten (Abb. 8: 5-11). Es lässt sich bemerken, dass

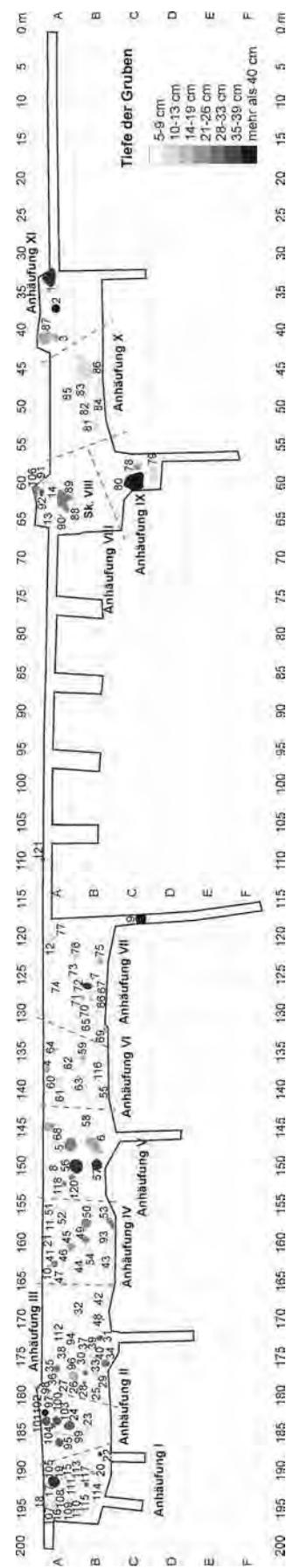


Abb. 4. Liptovský Trnovec-Ravence. Plan der Fundstelle. Grauskala stellt die Tiefe der Objekte dar.

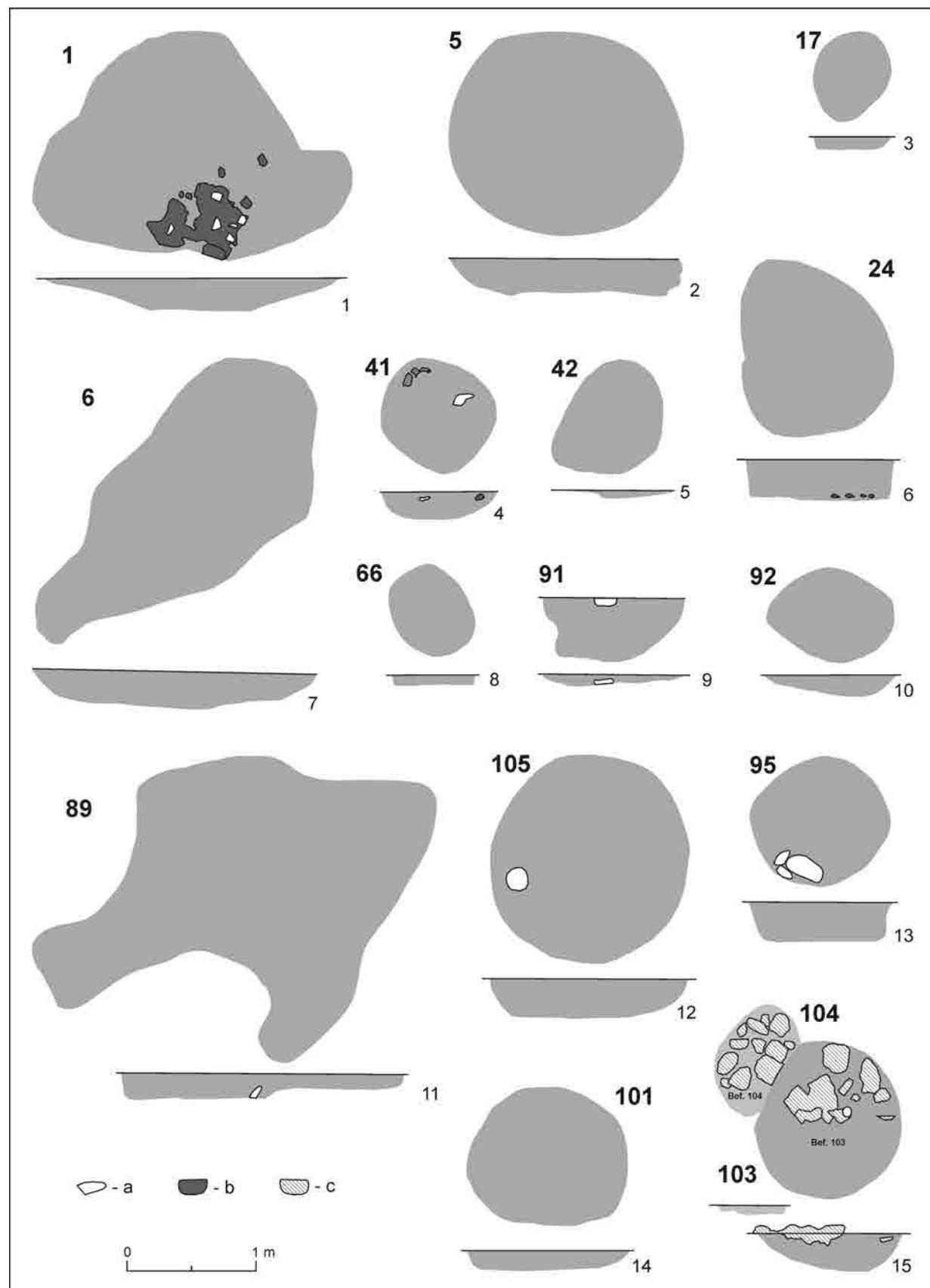


Abb. 5. Liptovský Trnovec-Ravence. Pläne und Profile der ausgewählten Siedlungsobjekte (1, 5, 6, 17, 24, 41, 42, 66, 89, 91, 92, 95, 101, 103-105). Legende: a - Keramikscherbe; b - Estrich; c - Hüttlenlehm.

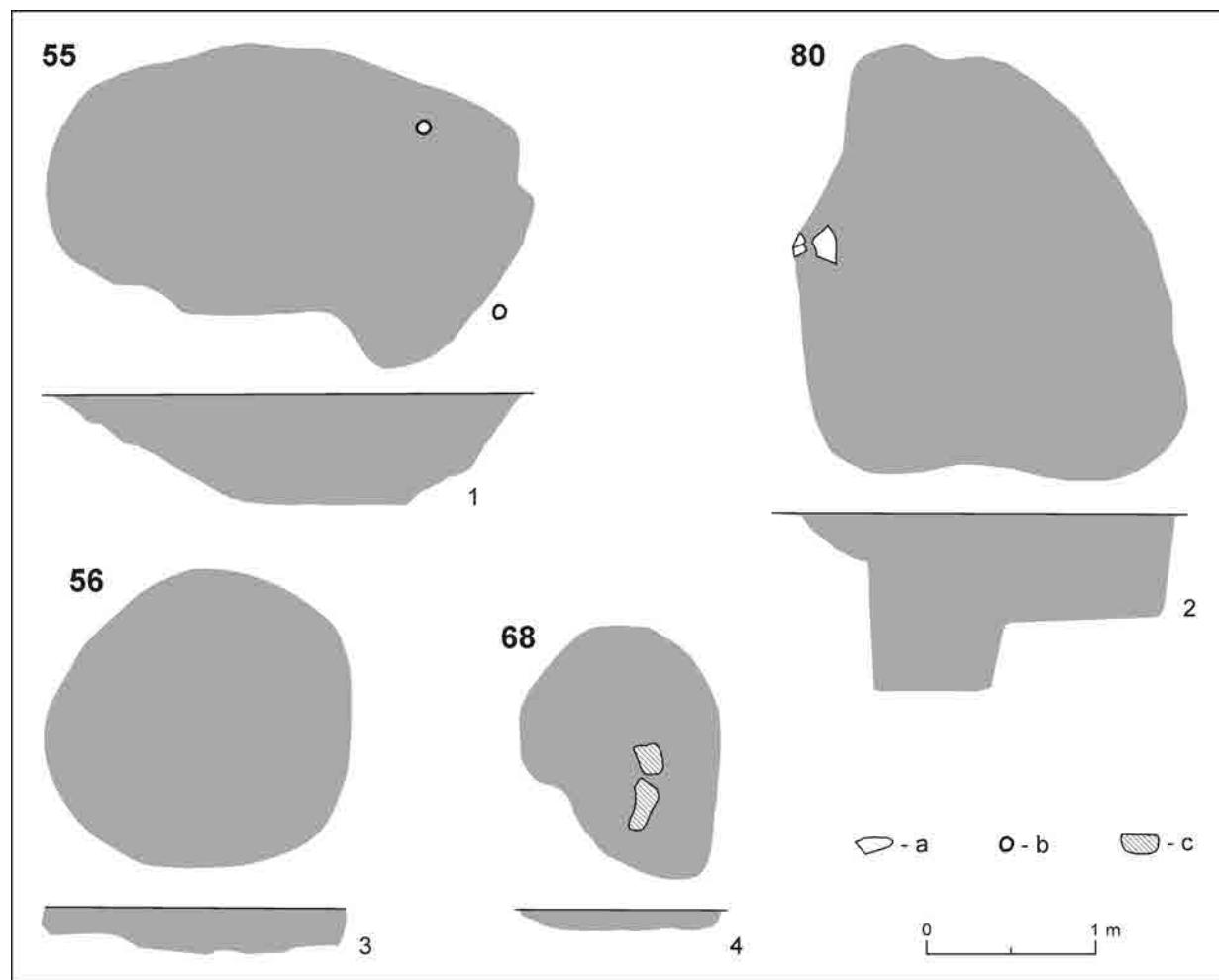


Abb. 6. Liptovský Trnovec-Ravence. Pläne und Profile der ausgewählten Siedlungsobjekte (55, 56, 68, 80).  
Legende: a - Keramikscherbe; b - Tasse; c - Hüttenlehm.

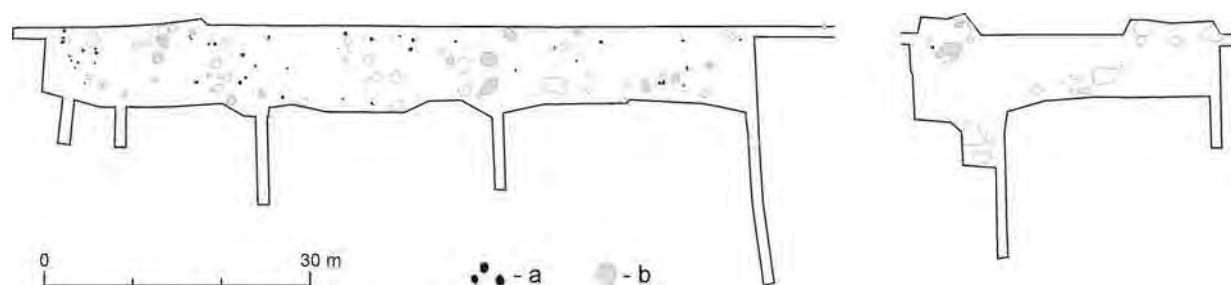


Abb. 7. Liptovský Trnovec-Ravence. Plan der Fundstelle mit Pfostengruben und Siedlungsobjekten, die in der Verfüllung Hüttenlehmklumpen enthielten. Legende: a - Pfostenloch; b - Hüttenlehm in Füllung eines Objekts.

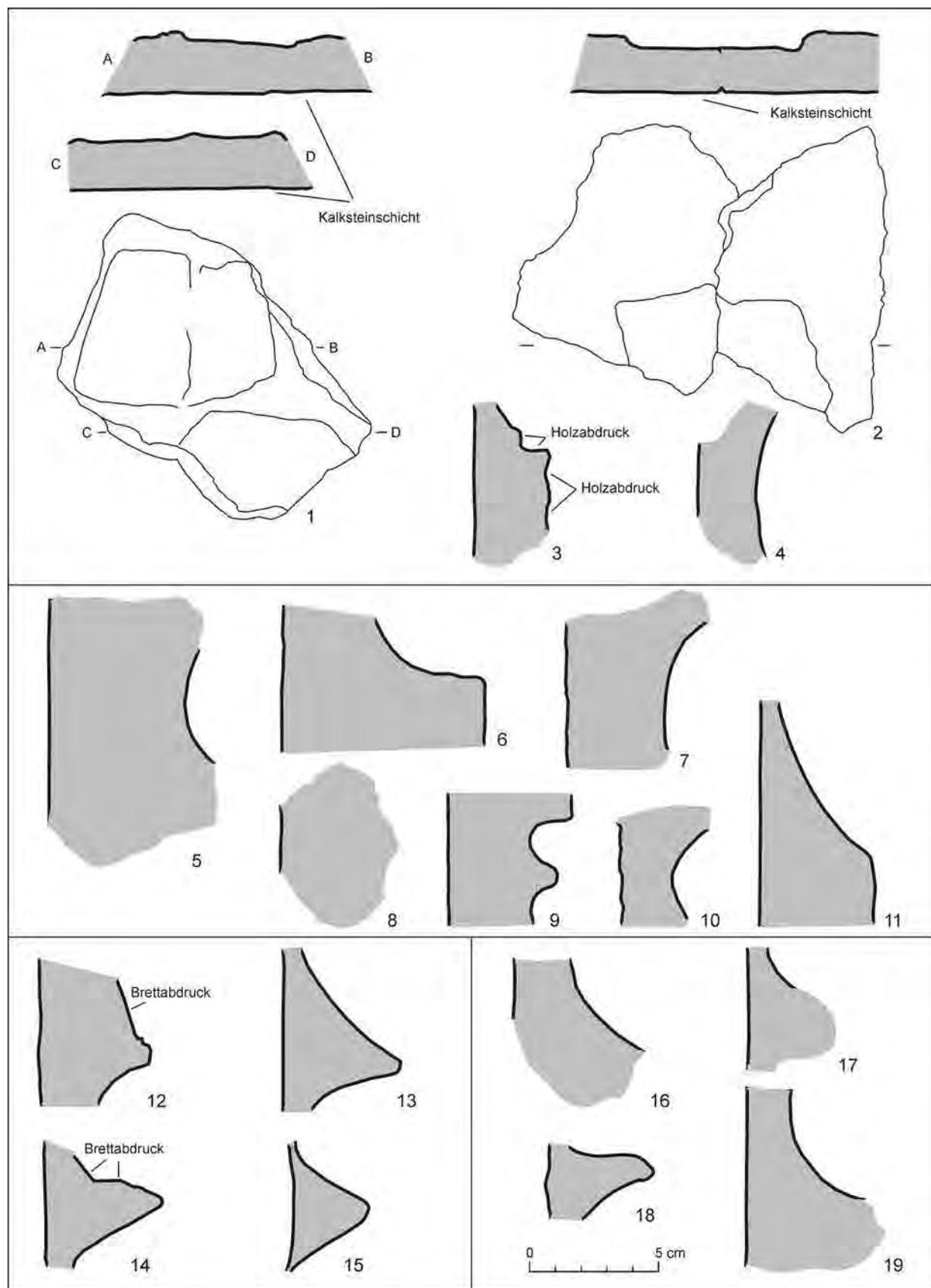


Abb. 8. Liptovský Trnovec-Ravence. Hüttenlehmbruchstücke. 1-4 - Befund 22 und 66; 5-11 - Befund 5 und 6; 12-15 - Befund 112; 16-19 - Befund 4.

manche der Fragmente mit Abdrücken von dicken Pfosten (Tragelemente der Dachkonstruktion?) sehr dünn sind. Es handelte sich wahrscheinlich um das Bewahren der homogenen Wanddicke, sowohl bei kleineren als auch größeren Pfosten, die sich wahrscheinlich auf 20 cm belief.

Eine andere Konstruktion hatte das Gebäude, dessen Relikte in den Objekten der Anhäufung VII festgestellt wurden. Auch hier haben wir mit der Pfostenkonstruktion zu tun, worauf die Anwesenheit der Pfostengruben hinweist. Die erhaltenen Hüttenlehmfragmente kennzeichnen sich mit relativ homogener Dicke (2-3 cm). Ein Teil von ihnen enthält auch Spuren von Kalkstreich, das auf keinem der Fragmente aus der Anhäufung V vorkam. Beide Merkmale (geringe Dicke und das Kalkstreich) können als ein Hinweis darauf interpretiert werden, dass die erhaltenen Fragmente aus der Bedeckung der Wandinnenseite stammen. Bis auf ein Fragment mit Abdruck eines massiven Pfostens (ca. 12-16 cm im Durchmesser - Abb. 8: 4) stammten alle Abdrücke, die in der Sammlung der Hüttelehmfragmente in der Objektesanhäufung VII festgestellt wurden, von den ca. 7 cm breiten, aus Nadelbaumholz hergestellten Brettern (Abb. 8: 1-3). Auf einem der größeren Fragmente ist eine Stelle zu beobachten, in der sich zwei Bretter mit ihren Enden zusammentreffen. Es weist darauf hin, dass die Länge der Bretter kleiner als die Länge der Gebäudewand war.

Die Wandkonstruktion, deren Relikte in den Gruben in der Objektesanhäufung VII gefunden wurden, hat eine gute Analogie in einem Bau aus der spätbronzezeitlichen Siedlung in Roztoky (*Haller/Gentizon/Kuna 2007*). Die innere Schicht der Wand bildeten auch hier die wagerecht angeordneten Bretter, die kürzer als ganze Länge des Gebäudes waren. Auf einigen Hüttelehmfragmenten erhielten sich auch Reste des Kalkstreichens. Im Gegenteil zu dem Bau aus Liptovský Trnovec, der wahrscheinlich eine Pfostenkonstruktion hatte (darauf weist die Anwesenheit der Pfostengruben in der Grubenreihe mit den Hüttelehmfragmenten hin), war das Gebäude aus Roztoky auf dem Skelett gestützt, das sich durch die Blockbauweise kennzeichnete.

#### CHARAKTERISTIK DES FUNDMATERIALS

An der Fundstelle in Liptovský Trnovec sind keine Tierknochenüberreste erhalten. Es fehlen auch die aus Stein hergestellten Fundgegenstände, und die Metallgegenstände begrenzen sich auf ein Bronzearmband aus der Verfüllung des Objektes 1. Aus diesem Grund stellt die Keramik die einzige Kategorie der Funde dar, die einer Analyse unterzogen werden kann.

#### Frequenz, Herstellungstechnologie und Erhaltungsstand der Gefäßkeramik

Von dem untersuchten Teil der Fundstelle wurden 3250 Gefäßfragmente mit einem Gewicht von 62,5 kg gewonnen. Die Mehrheit des Materials stammt aus den Verfüllungen der Objekte. Eine große Sammlung bilden 863 Gefäßfragmente aus den Kulturschichtrelikten, die im Abschnitt 60-65A beobachtet wurden (in Hinsicht auf Gewicht bilden sie eine Drittel von der Ganzheit des Materials). Eine relativ kleine Anzahl der Keramikfragmente (184 Exemplare) wurde auch aus einer Humusschicht oberhalb der Objekte im Westteil der Fundstelle gesammelt.

Die mit dem Gewicht ausgedrückte Keramikmenge in einzelnen Objekten wurde auf dem Plan dargestellt (Abb. 9: A-C). In einigen Zonen der Fundstelle ist das Fehlen des archäologischen Materials zu bemerken, insbesondere in der Objektsgruppe, die als Anhäufung X bezeichnet wurde (vgl. Abb. 4). Das lässt vermuten, dass es sich bei einigen Objekten um die naturellen Gebilde handeln kann, die wahrscheinlich älter als die untersuchte Siedlung aus der Bronzezeit sind und deshalb kein archäologisches Material enthielten. Es wurde der Versuch unternommen, die Keramikfragmente aus den einzelnen Objektesanhäufungen zusammenpassen. Die Ergebnisse begrenzten sich jedoch auf die einzelnen Fälle des Zusammenpassens der Keramik zwischen den Objekten 17 und 18 sowie der Kulturschicht und den Objekten 91 und 92. Bedeutend mehr Fälle des Zusammenpassens der Keramikfragmente ließen sich innerhalb der Inventare von den einzelnen Gruben feststellen.

Das Material aus den einzelnen Objekten wurde gezählt und gewogen, um sein Zerbröckeln und Vorkommensdichtheit zu untersuchen. Die Zerteilung der Keramik wurde auch in Anlehnung an drei Größeabteile berechnet: Die Fragmente von der Größe, die sich entsprechend im Rechtecken mit einer Seitenlänge von 4 cm und 6 cm einpassen lassen und solche, die diese Werte überschritten. Getrennt wurde anfänglich auch die Kategorie der Keramikfragmente betrachtet, die mit ihrer Größe die Größe des Rechtecks mit einer Seitenlänge von 8 cm überschritten. Weil sie jedoch mit sehr wenigen Stücken vertreten waren, wurden sie mit dem Abteil „über 6 cm“ vereinigt.

Auf die größten Schwierigkeiten stießen wir bei der Analyse der Herstellungstechnologie von der Keramik an. Die Ursache dafür liegt in dem sehr schlechten Erhaltungsstand des Materials. Bei dem Großteil der Fragmente ist kaum die Oberfläche erhalten, was die Beobachtungen zu ihrer Bearbeitung und Farbe unmöglich macht. Es ist zu bemerken, dass der große Grad der Keramikerosion für die

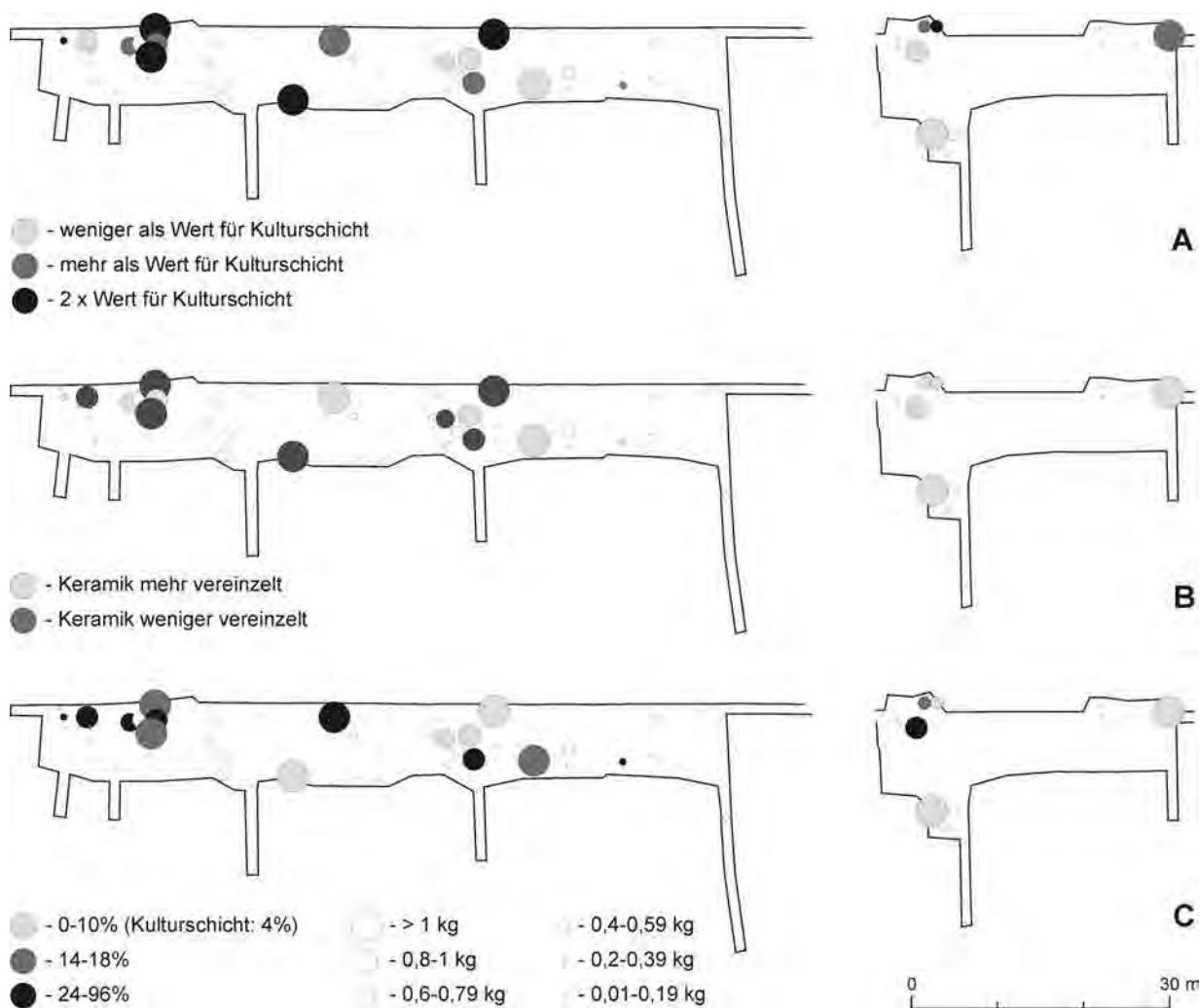


Abb. 9. Liptovský Trnovec-Ravence. Plan der Fundstelle mit Berücksichtigung des Gewichts der Keramik. A - ihrer Vorkommensdichtheit; B - Grad ihrer Zerscherbung; C - Anteil von Bruchstücken der dünnwandigen Keramik.

Karpatenzone, oder allgemein - für Gebirgsgebiete charakteristisch ist, wo er teilweise durch den mehr gewaltigen Temperaturwechsel als z. B. in Niederungsgebieten verursacht wurde (Buko 1990, 350, 351). Es wurde dabei gemeint, dass sowohl die Erosion als auch Zerteilung der Keramik hauptsächlich direkt nach der Deponierung des Gegenstandes im Erdboden stattfanden, insbesondere, wenn er auf ihrer Oberfläche lag und auf die Wirkung der Witterungsbedingungen sowie mechanische Beschädigungen (z. B. Zertreten) ausgestellt war (Baron 2005, 13; Buko 1990, 349-351; 2008, 159-161). Der Erosionsgrad der Keramik an der besprochenen Fundstelle wurde im Falle des Materials aus den ausgewählten Deponierungseinheiten eingehender untersucht. Am deutlichsten ist er in der Keramiksammlung aus der Kulturschicht (Abschnitt 60-65A) zu beobachten, in der nur 3% Gefäßfragmente beide

Oberflächen mindestens teilweise erhalten hatten. Ein ähnlicher Wert wurde auch in einigen Objekten festgestellt, z. B. in der Grube 92, in der er nur 9% betrug. Das Material aus den Objekten ist jedoch meistens durch kleineren Erosionsgrad gekennzeichnet, wo die Anzahl der Keramikfragmente mit beiden erhaltenen Oberflächen 30% erreicht. Vor diesem Hintergrund zeichnet sich das Objekt 42 ab, in dessen kleiner Grube die Fragmente eines rekonstruierbaren dickwandigen Gefäßes vorkamen. Bis 87% Fragmente dieses Gefäßes, das sich wahrscheinlich in der primären Lage befand, hatten erhaltene Oberflächen. Ähnlich kleiner Erosionsgrad wurde auch in den Fällen anderer Gefäße festgestellt, die sich teilweise rekonstruieren ließen.

In Anlehnung an die besser erhaltenen Fragmente wurde die Keramikaufteilung in drei technologische Gruppen durchgeführt. Der allgemeine Charakter

dieser Klassifikation ist einerseits eine Folge des Bedürfnisses, um die schlechter erhaltenen Fragmente einpassen zu können, anderseits der wirklich kleinen Differenzierung der untersuchten Sammlung hinsichtlich der Herstellungstechnologie. Die erste technologische Gruppe bildet die dünnwandige Keramik mit feinen mineralischen Einschlüssen in der Keramikmasse, deren Wandstärke 0,5 cm nicht überschritt. Die Oberfläche der wenigen besser erhaltenen Fragmente, die zu dieser Gruppe zählen, ist sorgfältig geglättet und mit dunkler (brauner oder schwarzer) Farbe kennzeichnet. Die Innenseite dieser Fragmente ist meistens heller.

Die zweite Gruppe bildet die dickwandige (Wandstärke meistens ca. 0,6-1,2 cm), selten dünnwandige Keramik, mit groben mineralischen Einschlüssen in der Keramikmasse. Unter den besser erhaltenen Fragmenten überwiegen die Stücke mit geglätteter Oberfläche. In Einzelfällen sind Besenstrichspuren erhalten. Die Farbe der Oberflächen ist meistens homogen, dunkelbraun oder graubraun. Nur einige zehn Prozent der Fragmente hatten kontrastierende Farben - von außen braun, von innen schwarz.

Am wenigsten zahlreich ist die dritte technologische Keramikgruppe vertreten. Charakteristisch ist sie durch die Anwesenheit von mineralischen und keramischen Einschlüssen in der Keramikmasse und glatte Oberfläche, von außen schwarz, von innen braun oder orange.

Für 19 Objekte, die eine größere Fundanzahl (über 30 Keramikfragmente) lieferten, wurde die Untersuchung der Differenzierung ihrer Inventare durchgeführt. Als Bezugspunkt wurde die Keramiksammlung aus der Kulturschicht angenommen (Abschnitt 60-65A). Wie bereits erwähnt wurde, ist unter den Fundsammlungen aus den einzelnen Deponierungseinheiten das Material aus der Kulturschicht durch den größten Erosionsgrad der Keramik gekennzeichnet. Es wurde angenommen, dass sich diese Sammlung als zufälliger Fundkomplex betrachten lässt. Die Objekte, die sich mit ähnlichen Merkmalen des Fundmaterials wie die Kulturschicht kennzeichnen lassen, werden dann als natürliche Vertiefungen aus der Existenzzeit der Siedlung interpretiert, die zufällig mit archäologischem Material gefüllt wurden. Im Falle der Gruben, deren Inventare sich von der Keramiksammlung aus der Kulturschicht unterscheiden, wäre dagegen anzunehmen, dass bei ihrer Entstehung ein zusätzlicher und nicht zufälliger Faktor eine wichtige Rolle spielte. Der Analyse wurden Vorkommensdichtheit der Keramik in den einzelnen Deponierungseinheiten, Fragmentationsstruktur des Materials sowie Frequenzverhältnis zwischen der dünnwandigen (die erste technologische Gruppe) und der dickwandigen Keramik (die zweite und die dritte technologische Gruppe) unterzogen (vgl. Or-

*ton/Tyers/Vince 1993, 168-171, 175-178).* Die Ergebnisse der Beobachtung wurden folgend generalisiert und auf den Fundstelleplan übertragen (Abb. 9: A-C).

Die Vorkommensdichtheit der Keramik wurde bei der Berücksichtigung des annähernden Umfangs und des Gewichts des Fundmaterials gemessen. Der erlangte Zahlenwert wurde im Verhältnis der Keramik in Kilogrammen zum Grubenumfang in Kubikmetern ausgedrückt. Ungefähr die Hälfte der Objekte erreicht den Wert, der dem für die Kulturschicht festgestellten Wert nähert (2,26 kg/Kubikmeter). Es lässt sich in dieser Gruppe die Anwesenheit der ausgedehnten Gruben feststellen, die zusammen verhältnismäßig viel archäologisches Material lieferten (Objekte 5, 55, 80, 89). Gleichzeitig hebt sich die Objektesgruppe mit sehr großer Keramikverdichtung hervor, die mehrfach sogar die für die Kulturschicht als Loswert anerkannte Anzahl überschritt. Den extrem hohen Zahlenwert (35 kg/Kubikmeter) hat wieder das Objekt 42 - eine kleine flache Grube, in der ein dickwandiges Gefäß deponiert wurde. Es ist zu bemerken, dass die Objekte mit hoher Keramikverdichtung in verschiedenen Fundstellezonen verteilt sind, es lässt sich auch nicht nachweisen, dass sie in irgendeiner von den Objektsanhäufungen vorherrschen (Abb. 9: A).

Das Vorkommen der einzelnen Fragmentierungsgruppen der Keramik in Objekten (ab 4 cm; 4-6 cm; und über 6 cm) wurde auf einem Dreieckdiagramm dargestellt (Abb. 10). Auf diesem Schema wurde auch das durchschnittliche Gewicht der Gefäßfragmente in den einzelnen Deponierungseinheiten mit der Zeichengroße markiert. Auf diese Weise wurden zwei Messmethoden der Keramikeinteilung zusammengestellt. Das Inventar der Kulturschicht nimmt auf dem Diagramm die Mittelstelle, damit es sich durch die Vorherrschung der Mittelfraktion (4-6 cm) kennzeichnet. Die Gruppe von sechs Objekten (6, 24, 56, 68, 101, 105) lieferte das Material mit relativ großer Anzahl (20% oder mehr) der größeren Keramikfragmente (über 6 cm). Das hat auch Widerspiegelung im hohen durchschnittlichen Scherbengewicht. Die übrigen Objekte zeigen eine Vielfältigkeit im Zerscherbungsgrad der Keramik, obwohl in ihnen die Gruppe der stark zerteilten Keramik (bis 4 cm) öfter vorkommt als in der Kulturschicht, in einigen Fällen (Objekte 1, 5, 42, 55, 89, 103) repräsentierte mehr als eine Hälfte der Gefäßfragmente. Das durchschnittliche Gewicht der Keramikfragmente ist hier entsprechend kleiner. Diese Ergebnisse wurden durch die Aussonderung der Objektsgruppen mit kleinerem und größerem Zerscherbungsgrad als in der Kulturschicht generalisiert. Auf dem Fundstelleplan ist zu beobachten, dass die Keramikgruppe vom kleinen Zerteilungsgrad öfter im Ostteil der Ausgrabung vorkommt

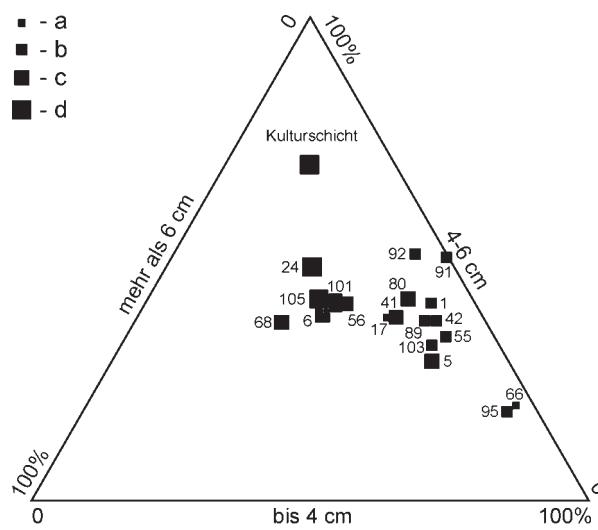


Abb. 10. Liptovský Trnovec-Ravence. Das Vorkommen der einzelnen Fragmentationsgruppen der Keramik in den Siedlungsobjekten und das durchschnittliche Gewicht der Gefäßfragmente in den einzelnen Deponierungseinheiten. Legende: a - 0,91-1,09 g; b - 1,20-1,57 g; c - 1,75-2,18 g; d - 2,48-3,21 g.

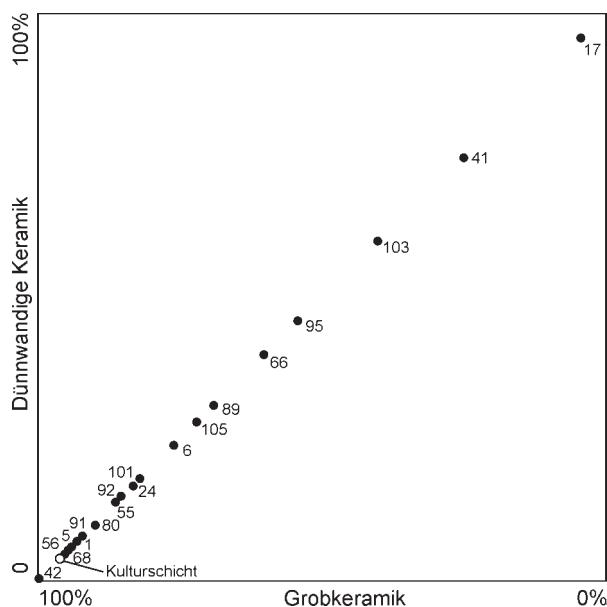


Abb. 11. Liptovský Trnovec-Ravence. Proportion des Anteils der dünn- und dickwandigen Keramik in den ausgewählten Siedlungsobjekten und Relikten der Kulturschicht.

(Abb. 9: B). Im Falle der einigen Objekte lässt sich auch die Korrelation zwischen der großen Vorkommensverdichtung des Fundmaterials und seinem kleinen Zerscherbungsgang bemerken.

Auf dem folgenden Diagramm wurde die Differenzierung der Objekte hinsichtlich der Proportionen zwischen der in ihnen vorkommenden

dick- und dünnwandigen Keramik dargestellt (Abb. 11). Hier nimmt die Extremposition wieder das dickwandige Großgefäß ein, das fast das einzige Inventar des Objektes 42 darstellt. Ein sehr niedriger Anteil der dünnwandigen Keramik (4%) wurde auch in der Kulturschicht beobachtet. In Anlehnung an dieses Diagramm wurden drei Objektsgruppen herausgearbeitet, die durch unterschiedliche Frequenz der dünnwandigen Keramik gekennzeichnet sind (0-10%, 14-18% und 24-96%). Wir sind der Meinung, dass die große Frequenz der dünnwandigen Keramik in der letztgenannten Gruppe nicht als Ergebnis der Losfaktoren zu verstehen ist, sondern nur als spezifische Aktivitätsformen der Menschen in der unmittelbaren Nachbarschaft von diesen Objekten zu betrachten ist. Ähnlich wie die früher besprochenen Inventarmerkmale, wurde auch die Vorkommensfrequenz der dünnwandigen Keramik auf dem Fundstelleplan dargestellt (Abb. 9: C).

Auf die oben vorgestellten Beobachtungen werden wir noch am Ende dieses Artikels zurückkommen. Jetzt wollten wir auf die stilistische Differenzierung der untersuchten Fundgruppe aufmerksam machen.

### Stilistische und chronologische Keramikanalyse

Auf den Abbildungen, die das charakteristische Fundmaterial aus den Objekten und den Relikten der Kulturschicht darstellen, wurden die Inventare nicht nach der im Laufe der Ausgrabung zugeschriebene Nummerierung der Objekte dargestellt, sondern nur in der Ordnung, die ungefähr der Fundstrukturenverteilung entspricht und zwar vom Westteil des untersuchten Geländes angefangen (Abb. 12-27). Schon ein flüchtiger Überblick über die Quellen erlaubt die stilistische Ähnlichkeit zwischen der Keramik aus den benachbarten Objekten zu bemerken (Abb. 28: A). Um besser diese Beobachtung darzustellen, wurden mit differenzierten Zeichen die einfachen Dekorationsmotive markiert: Rosetten, Verzierungsstreifen, die mit dem kleinen Rundstempel gefertigt wurden, Warzenknöpfe, große und flache Dellen, Gruppen von langen, schrägen Strichen, ein Knopf umgebenden Rillen und auf der dickwandigen Keramik vorkommende Knopfgruppen oder Leisten mit Dellen. Das erlangte Bild wurde noch durch die Markierung der Objekte mit der Keramik der dritten technologischen Gruppe ergänzt, die am seltensten auf der Fundstelle vorkommt.

Auf dem Fundstelleplan ist das Vorkommen von zwei Gruppen der stilistischen Motive zu bemerken,

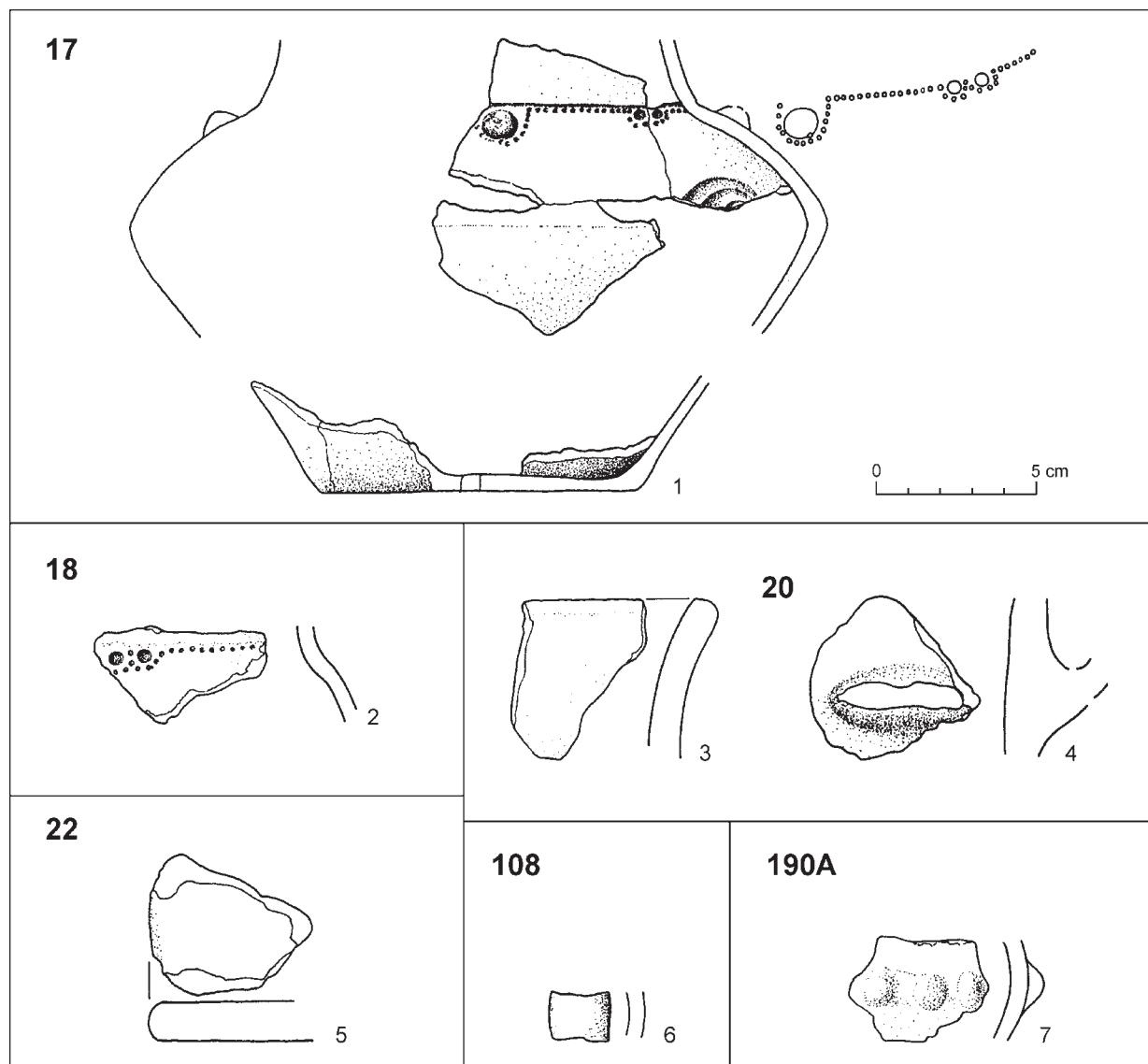


Abb. 12. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung I. 1 - Objekt 17; 2 - Objekt 18; 3, 4 - Objekt 20; 5 - Objekt 22; 6 - Objekt 108; 7 - Quadrat 190A (1, 2, 6 - Technologische Gruppe 1; 3-5, 7 - Technologische Gruppe 2).

die sich gegenseitig teilweise ausschließen. Beide Gruppen haben zahlreiche Anknüpfungen an den weiteren Fundstellen aus dem Liptov-Gebiet, sowie in den Funden aus den mehr entfernten Gebieten. Sie erlauben uns die Annahme, dass sie den zwei Phasen der Siedlungsfunktion entsprechen. Anhand des Bruchteilcharakters der hier vorgestellten Untersuchungen, die nur einen kleinen Teil der Fundstelle umfassen, wie auch anhand der kleinen Präzision der verwendeten Datierungsmethoden kann nicht entschieden werden, ob wir mit zwei zeitlich getrennten Besiedlungsabschnitten oder der einer Besiedlungskontinuität etwas zu tun haben. Die unten vorgestellten chronologischen Beobach-

tungen hinsichtlich der stilistischen Verwandlungen in der Keramikherstellung bilden gewissermaßen eine selbstverständliche Vereinfachung. Sie wurde sehr kategorisch in die Etappen geteilt, in denen ihre Entwicklung in der Tat fließend hätte durchlaufen können. Auf die Frage der kontinuierlichen oder episodischen Besiedlung der Fundstelle wird noch im weiteren Teil des Artikels eingegangen.

Die Funde, die zur älteren Quellengruppe gehören, stammen aus den Objekten: 1, 17, 18, 41, 45, 74, 89, 92, 95, 101, 103, 105. Unter den charakteristischen dünnwandigen Keramikformen findet man Vasen mit kegelförmigem Hals, die mit Dellenstreifen, einer Rosette und Knöpfen verziert

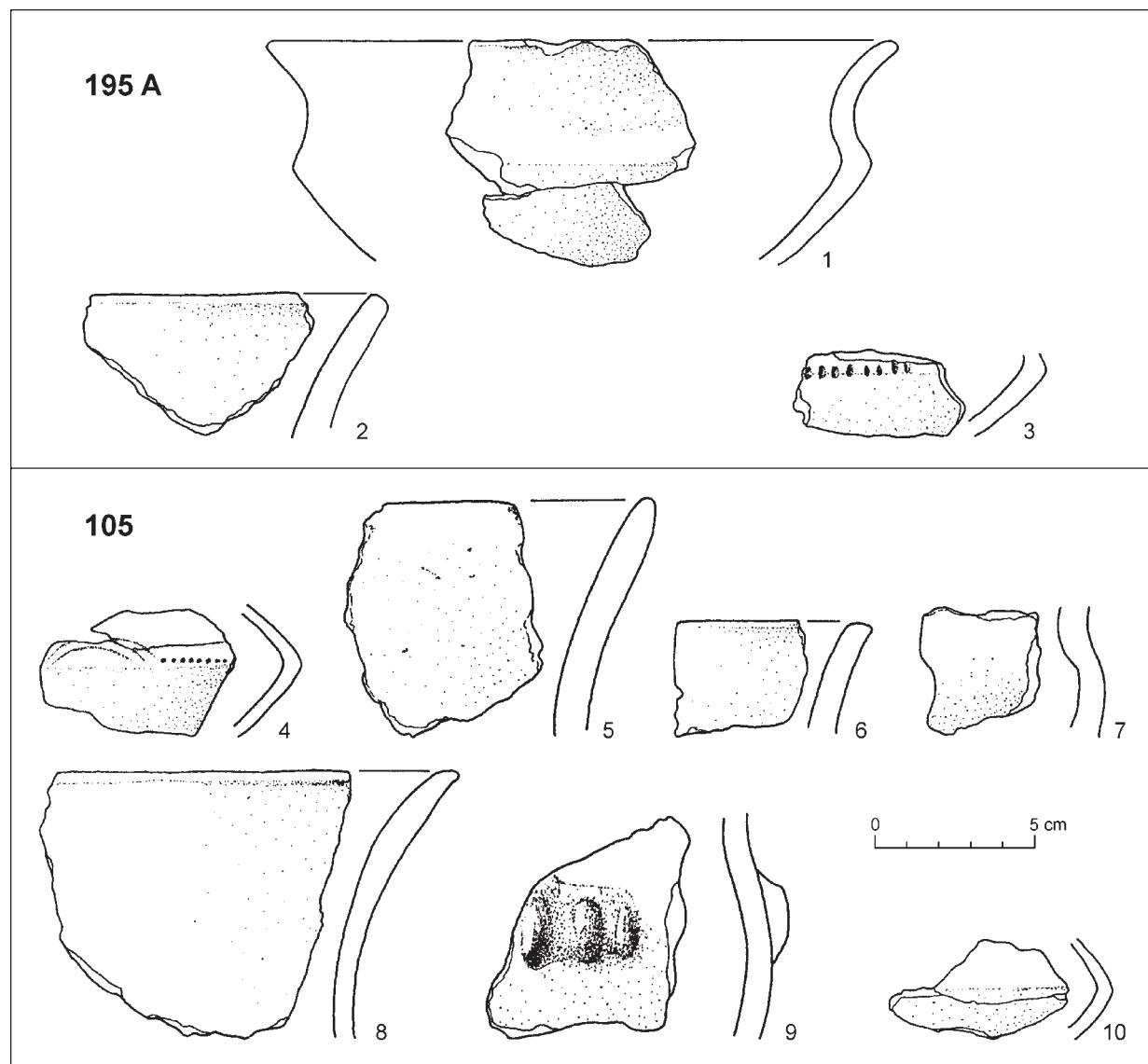


Abb. 13. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung I. 1-3 - Quadrat 195A; 4-10 - Objekt 105 (3, 4, 10 - Technologische Gruppe 1; 1, 2, 5-9 - Technologische Gruppe 2).

sind (Abb. 12: 1, 2; 14: 4; 15: 5, 7; 17: 3, 6, 8; 24: 18), profilierte Tassen und kleine Kannen (Abb. 13: 4; 14: 2, 3; 17: 11; 23: 11; 27: 3). Die dickwandigen Formen bilden die profilierten Schüsseln (Abb. 13: 1; 14: 14; 27: 6) und die Töpfe mit ausgegliederter Mündung, die mit den waagerechten plastischen Leisten mit Fingerabdrücken verziert sind (Abb. 27: 1, 2, 5). Zu einem interessanten Fund gehört die sog. „Fischbratpfanne“ aus dem Objekt 95 (Abb. 14: 6). Derartige Gefäße gelten als besonders charakteristisch für die in die Früh- und Mittelbronzezeit (nach der sog. ungarischen Terminologie) datierten Fundstellen aus dem Karpatenbecken und Siebenbürgen (Bóna 1975, 253; Soroceanu 1991,

66). Eine große Serie der sog. „Fischbratpfannen“ wurde in den frühbronzezeitlichen Schichten der Siedlung Feudvar, bei Mošorin in Vojvodina (Trajković 1991) entdeckt. Ein Teil von diesen Gegenständen wurde innerhalb der Wohnbautenresten in der Nähe von den Feuerstellen gefunden. Sie tragen die Spuren des sekundären Kontakts mit Feuer, die insbesondere auf ihrer Außenseite zu sehen sind, was die Verbindung dieser Gefäße mit der Nahrungsvorbereitung bestätigen könnte (Trajković 1991, 117). Die beschriebene Keramikgruppe, vor allem die dünnwandigen Formen, haben die territorial nahesten Entsprechungen an den Fundstellen, die im Waag- und Nitragebiet in

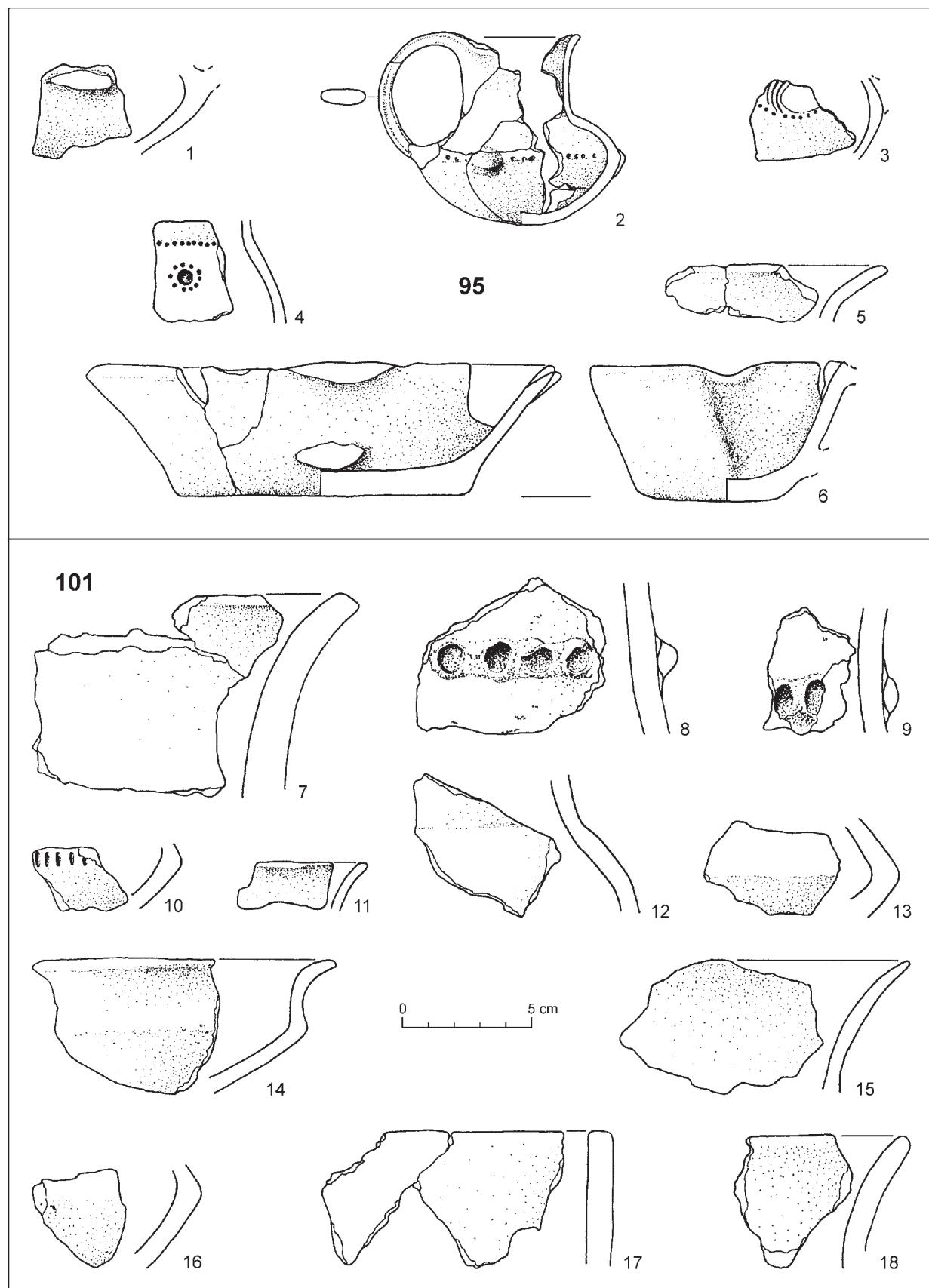


Abb. 14. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung II. 1-6 - Objekt 95; 7-18 - Objekt 101 (2-5, 11 - Technologische Gruppe 1; 1, 6-10, 12-18 - Technologische Gruppe 2).

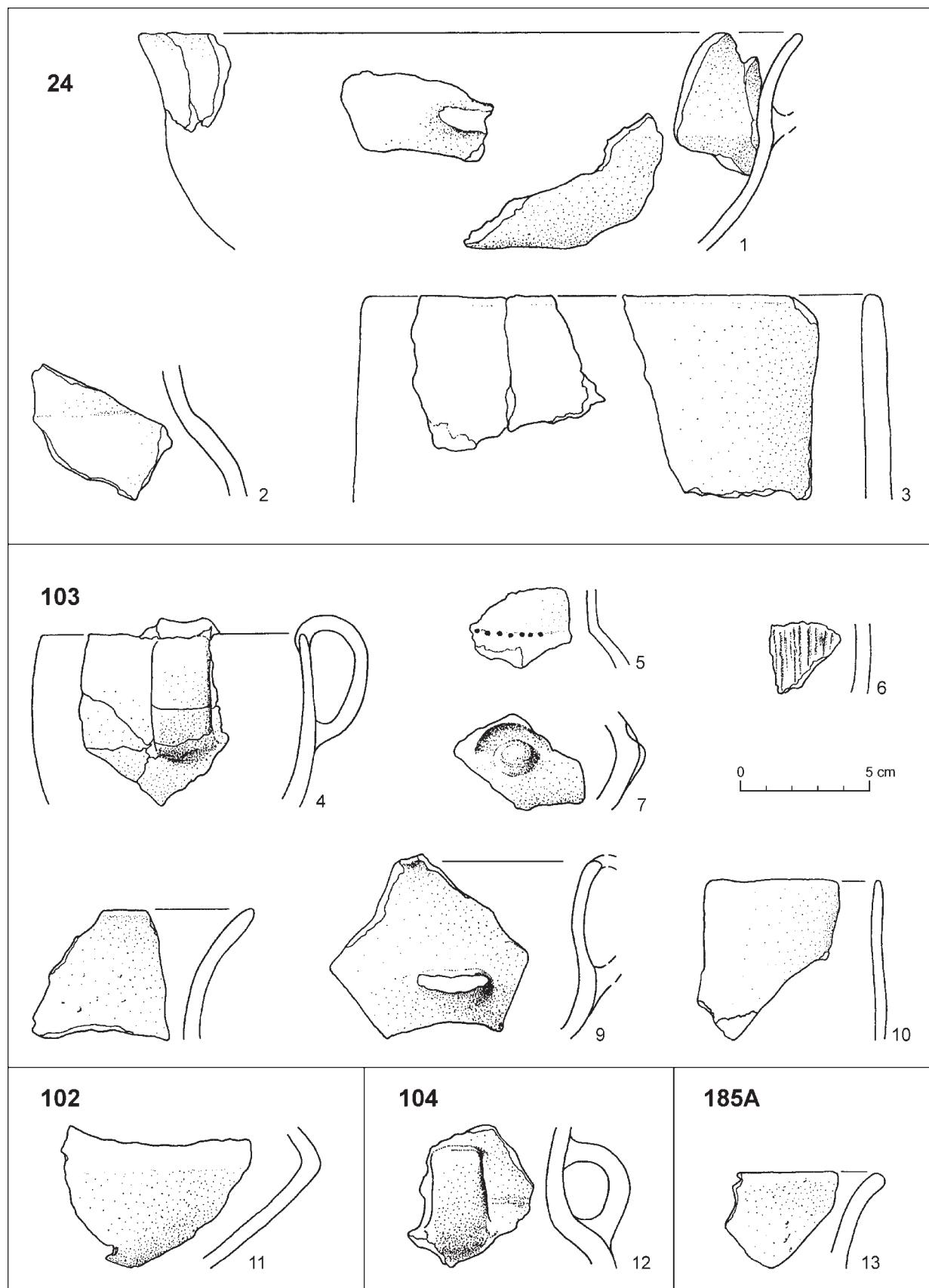


Abb. 15. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung II. 1-3 - Objekt 24; 4-10 - Objekt 103; 11 - Objekt 102; 12 - Objekt 104; 13 - Quadrat 185A (5, 9-10 - Technologische Gruppe 1; 1-4, 6-8, 11-13 - Technologische Gruppe 2).

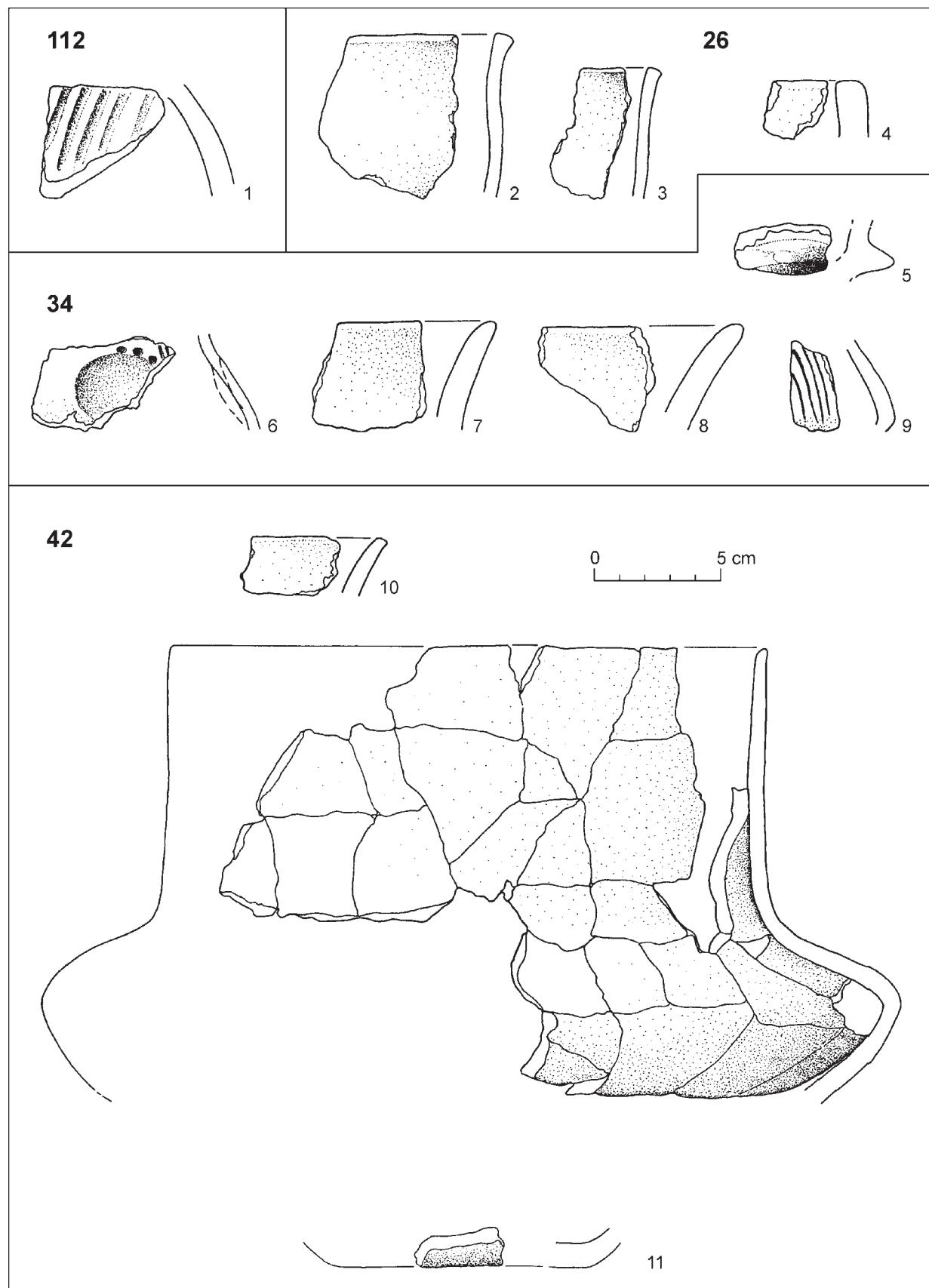


Abb. 16. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung III. 1 - Objekt 112; 2-4 - Objekt 28; 5-9 - Objekt 34; 10, 11 - Objekt 42 (2, 3, 9 - Technologische Gruppe 1; 1, 4-8, 10, 11 - Technologische Gruppe 2).

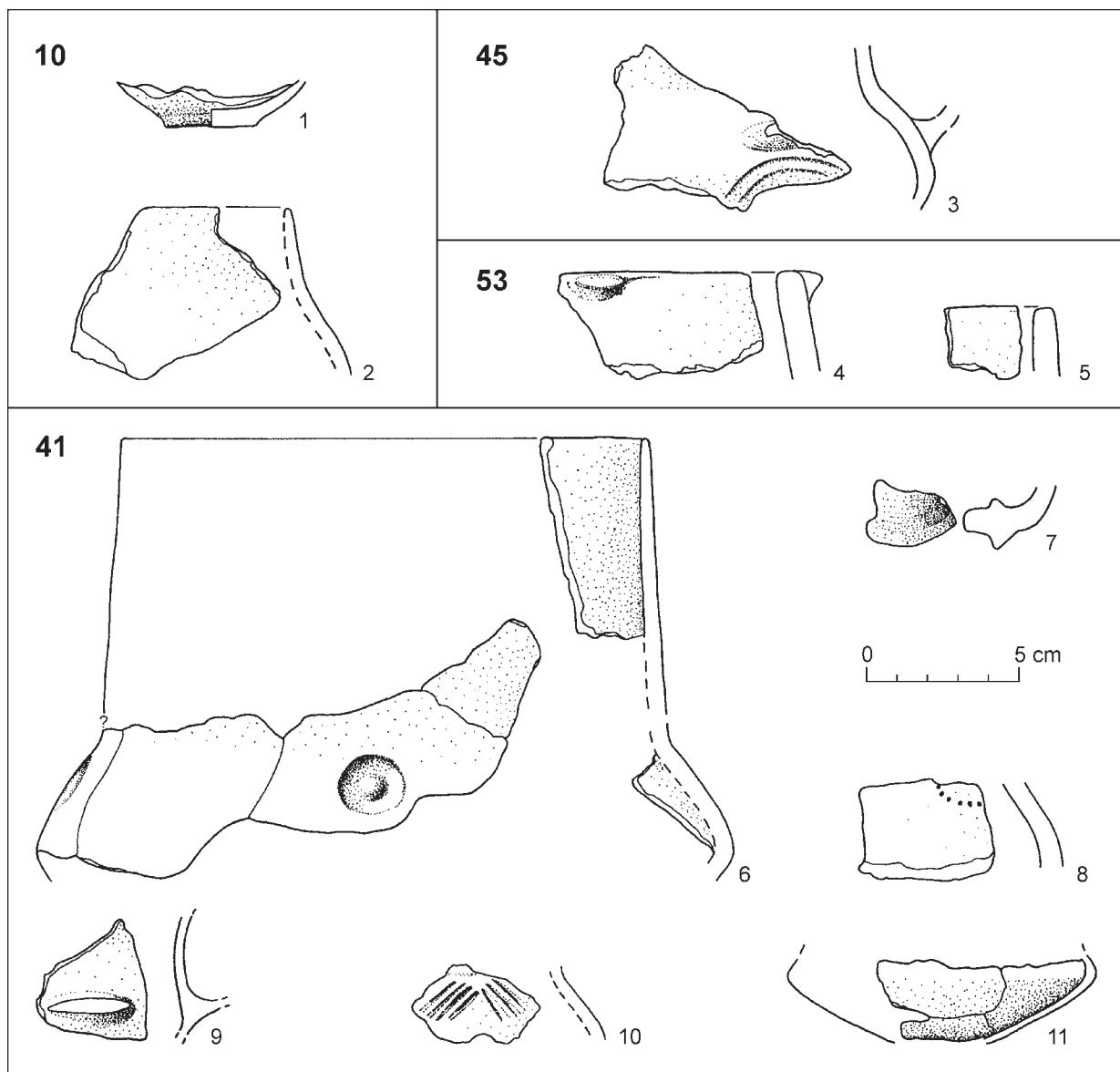


Abb. 17. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung IV. 1, 2 - Objekt 10; 3 - Objekt 45; 4, 5 - Objekt 53; 6-11 - Objekt 41 (2, 3, 5, 7-11 - Technologische Gruppe 1; 1, 4 - Technologische Gruppe 2).

den sog. Vorlausitzer-Horizont (Etappe) datiert werden. Es handelt sich hier in der ersten Linie um die ältesten Grabkomplexe aus dem Gräberfeld in Martin, Bez. loco, die diese Kulturerscheinung zu definieren erlaubten (Benkovský-Pivovarová 1972, 276-294; 1974, 154, 155). Die neueren Forschungen brachten weitere Grabfunde, die den älteren Stufen des Gräberfeldes in Martin entsprechen. Die Mehrheit von ihnen jedoch, wie die Fundkomplexe aus dem Gräberfeld in Púchov, Bez. Považská Bystrica, und wahrscheinlich auch die ältesten Befunde aus den Gräberfeldern in Ľuborča, Bez. Trenčín, Liptovský Mikuláš-Ondrašová und Vyšný Kubín, Bez. Dolný Kubín (Veliačik 1983, 166-168,

182, 186, 189, Taf. 6; 7; 10: 1, 4; Furmanek/Veliačik 1991, 38) repräsentiert schon den ersten „interregionalen“ Horizont der Lausitzer Kultur, der mit der Stufe BC2 synchronisiert wird (Veliačik 1983, 167-173, Abb. 8).

Die frühere chronologische Position hat dagegen die Siedlungsgruppe aus Liptov - Liptovská Tepľá, Liptovský Michal, Liptovská Mara, Ráztočky, Paludza und Podtureň, alle im Bezirk Liptovský Mikuláš, und aus dem oberen Nitra-Tal - Partizánske, Bez. Topoľčany und Bystričany, Bez. Prievidza (Budinský-Krička 1965, 184, Abb. 1: 1; Furmanek/Veliačik 1991, 41, 42, Abb. 6; 7; Veliačik 1981; 1983, 164). Die aus diesen Siedlungen stammenden

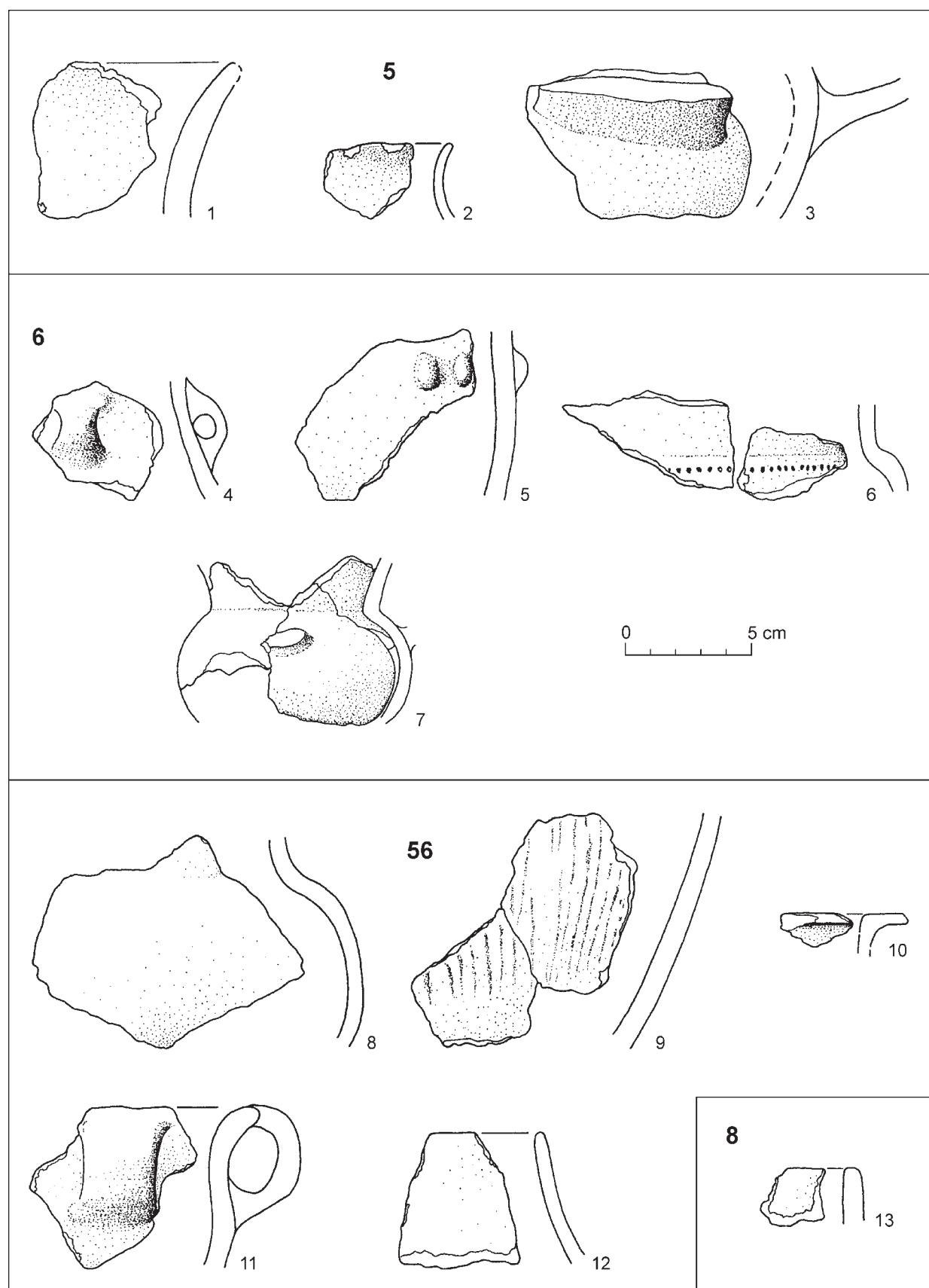


Abb. 18. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung V. 1-3 - Objekt 5; 4-8 - Objekt 6; 8-13 - Objekt 56 (1-13 - Technologische Gruppe 2).

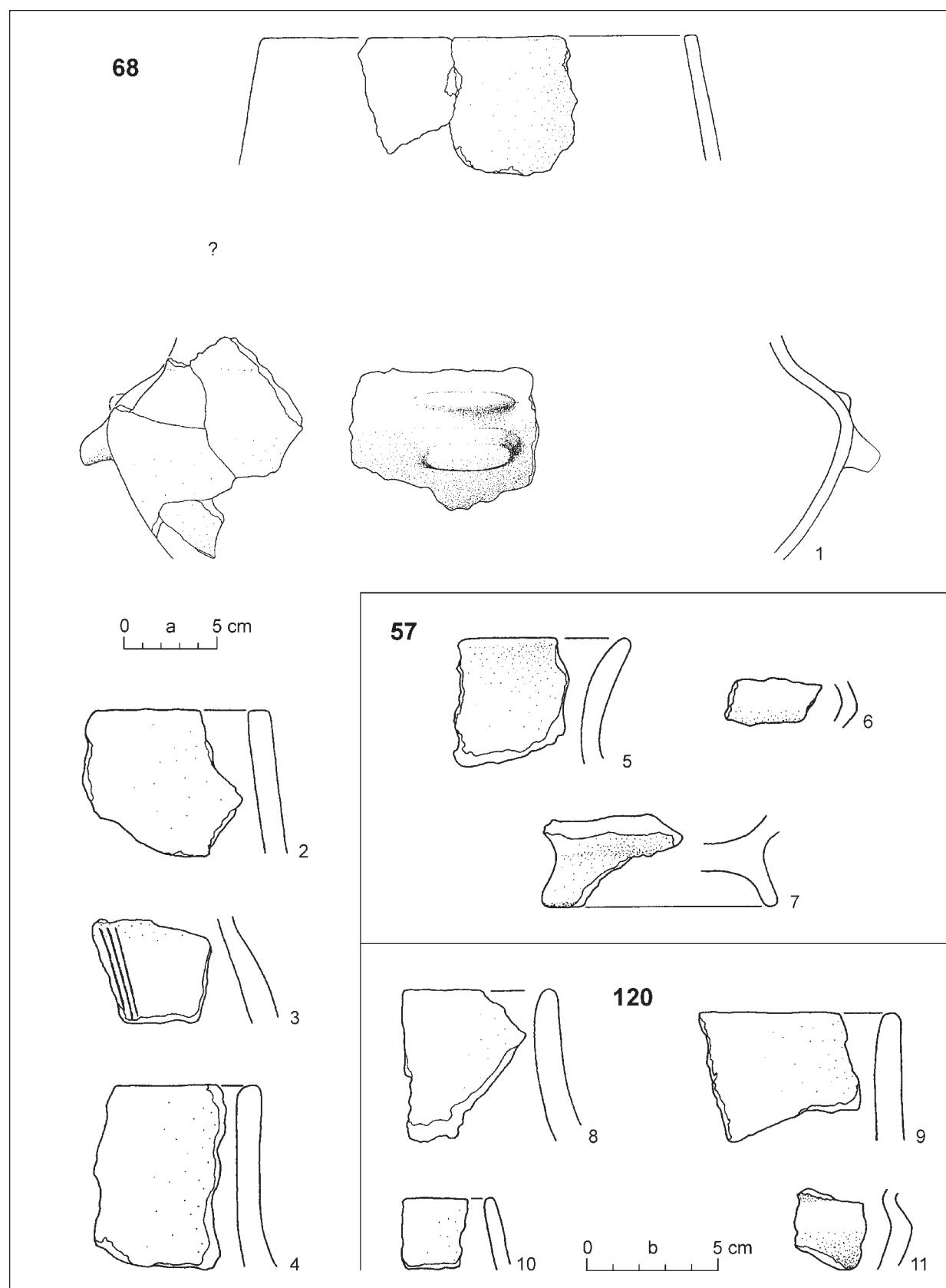


Abb. 19. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung V. 1-4 - Objekt 68; 5-7 - Objekt 57; 8-11 - Objekt 120 (3, 6, 7, 10 - Technologische Gruppe 1; 2, 4, 5, 8, 9, 11 - Technologische Gruppe 2; 1 - Technologische Gruppe 3). Maßstab: a - 1; b - 2-11.

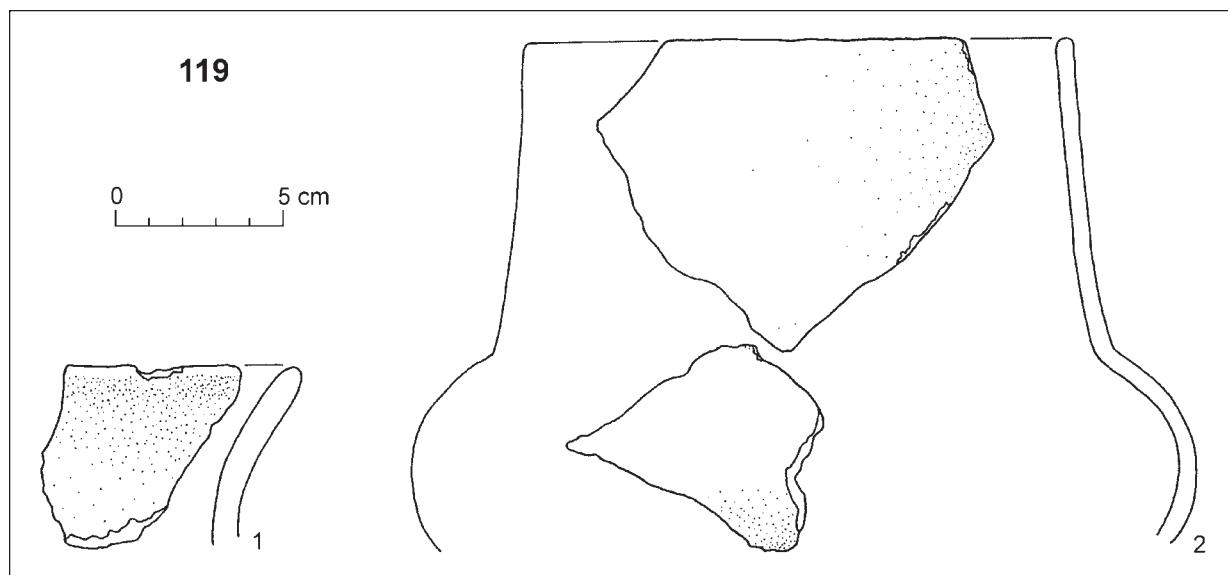


Abb. 20. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus dem Objekt 118 (Anhäufung V). 1, 2 - Technologische Gruppe 2.

Fundsammlungen sind mit der Anwesenheit der Keramik gekennzeichnet, die mit Warzenknöpfen und Dellenreihen verziert ist und anwesend sind auch dickwandige besenstrichverzierte Gefäße. In der Fachliteratur wird die schon früher formulierte Ansicht (*Budinský-Krička* 1965, 184) angenommen, die diese Materialgruppe mit der für das Karpatenbecken typischen Keramikherstellungsstilistik in Verbindung bringt (*Furmánek/Veliačik* 1991, 42; *Veliačik* 1983, 166). Es handelt sich hier um den infolge der Synthese der Tradition der Kulturen mit der Spiralbuckelkeramik und der Hügelgräberkultur herausbildeten stilistischen Strom, der in den Phasen BC1-BD nicht nur allgemein im Theißgebiet vorkommt, sondern auch in den Gebirgstälern der Westkarpaten - u. a. in der Zips und im Dunajec-Tal (z. B. *Przybyła* 2009, 120-123, 232-236, dort weitere Literatur). Im Falle der Funde aus der Mittel- und Westslowakei wird die obere chronologische Grenze dieses Kulturstroms durch das Auftreten der Fundkomplexe der eigentlichen Lausitzer Kultur um die Wende der Phasen BC und BD bestimmt.

Auch aus der chronologischen Sicht scheint die Tatsache der Fortsetzung eines Teils der Fundstellen von „der Vorlausitzeretappe“ zu der frühen Phase der Lausitzer Kultur interessant zu sein. Eine solche Situation ist in der hier untersuchten Siedlung in Liptovský Trnovec und auch in der vor kurzer Zeit veröffentlichten Siedlung in Trenčín, Bez. loco (*Kujovský* 2004) festzustellen. Die Funde der älteren Phase dieser Fundstelle haben enge Anknüpfungen in den Funden aus dem Liptov-Gebiet, einschließlich der Keramiksammlung aus Liptovský Trnovec.

Die jüngere Phase ist dagegen durch die Keramik der Lausitzer Kultur vertreten, die der Autor der Untersuchungen in die Phasen BD-HA1 datiert (*Kujovský* 2004, 360).

Eben mit den frühen Phasen der Lausitzer Kultur sei die jüngere Keramikgruppe aus Liptovský Trnovec verbunden. Diese Funde wurden in den Objekten 34, 42, 55, 66, 68, 89 und 112 entdeckt. Die charakteristischen Formen bilden Töpfe mit sanftem, S-förmigem Profil (z. B. Abb. 21: 4), Vasen, Amphoren und Tassen, die mit schrägen Strichen oder großen flachen Dellen verziert sind (Abb. 16: 1, 6, 9, 11; 19: 3; 20: 2; 21: 1-3; 23: 3, 7, 22). Unter den Verzierungsmotiven kommen auch dünne bogengförmige Striche vor, die einzelne Knöpfe oder Knopfesgruppen umgeben (z. B. Abb. 21: 2, 4). Die besprochene Fundgruppe hat zahlreiche Analogien in den altbekannten Funden der frühen Phase der Lausitzer Kultur in der Slowakei (vgl. z. B. *Soják* 2003; *Soják/Soják/Suchý* 2004). In Anlehnung an das Klassifikations- und chronologische Schema dieser Kulturgruppierung, das von *L. Veliačik* (1983) herausarbeitet wurde, sind die Objekte aus der jüngeren Phase der Besiedlung in Liptovský Trnovec auf die Phase Mikušovice zu beziehen und mit den Phasen BD-HA1 in der Nordalpenzone zu synchronisieren.

Einen untypischen Fund, der auch mit der jüngeren Phase der Existenz dieser Siedlung verbunden wird, stellt eine große, mit einem Paar gegenüber liegender Knöpfe verzierte Vase aus dem Objekt 68 dar (Abb. 19: 1). Sie vertritt die dritte der hier herausarbeiteten technologischen

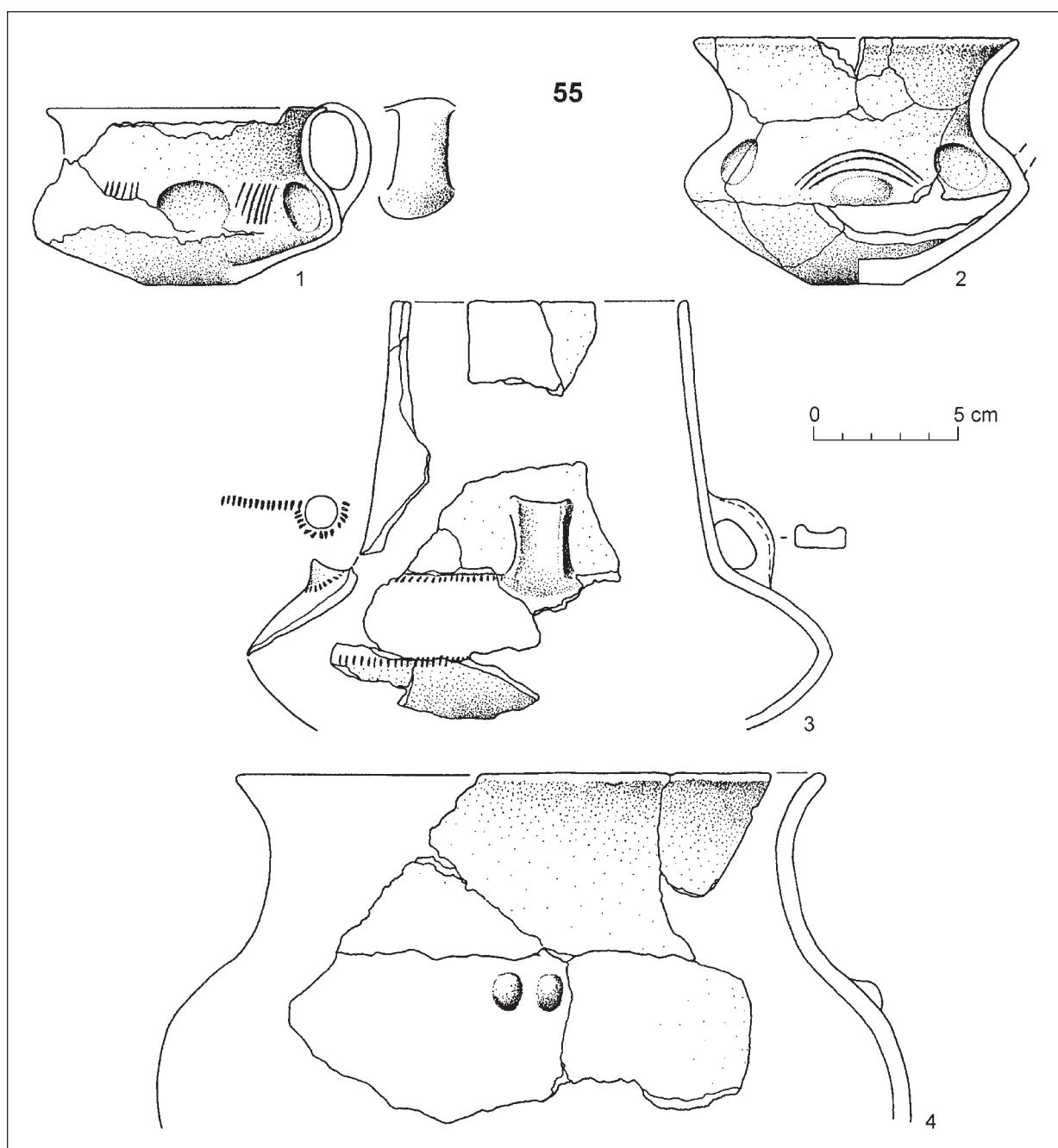


Abb. 21. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus dem Objekt 55 (Anhäufung VI). 1-3 - Technologische Gruppe 1; 4 - Technologische Gruppe 2.

Keramikgruppen. Ihre Außenseite ist schwarz, die Innenseite - orange oder rötlich. In der Keramikmasse außer der Mineralbeimengung kommt auch Keramikscharmott vor. Sowohl die stilistischen Merkmale, als auch die technologischen Parameter dieses Gefäßes sind für die Gruppen mit der kannelierten Keramik typisch, die sich in dem Ostkarpatenbecken und in den benachbarten Gebieten in der Jungbronzezeit (HA) entwickel-

ten (*Przybyła 2009, 89-143*). In der Slowakei sind derartige Funde insbesondere aus Bodrog- und Topľa-Gebiet und dem Košice-Becken bekannt (z. B. *Demeterová 1986*). In der Ostslowakei verbreitet sich diese stilistische Tradition dagegen um die Wende von HA und HB, wenn sie hier (in der Zips und im Zvolener Becken) in den gemischten Inventaren der Kyjatice- und Lausitzer Kultur zu finden ist (z. B. *Bátora 1979; Mirošayová 1999*;

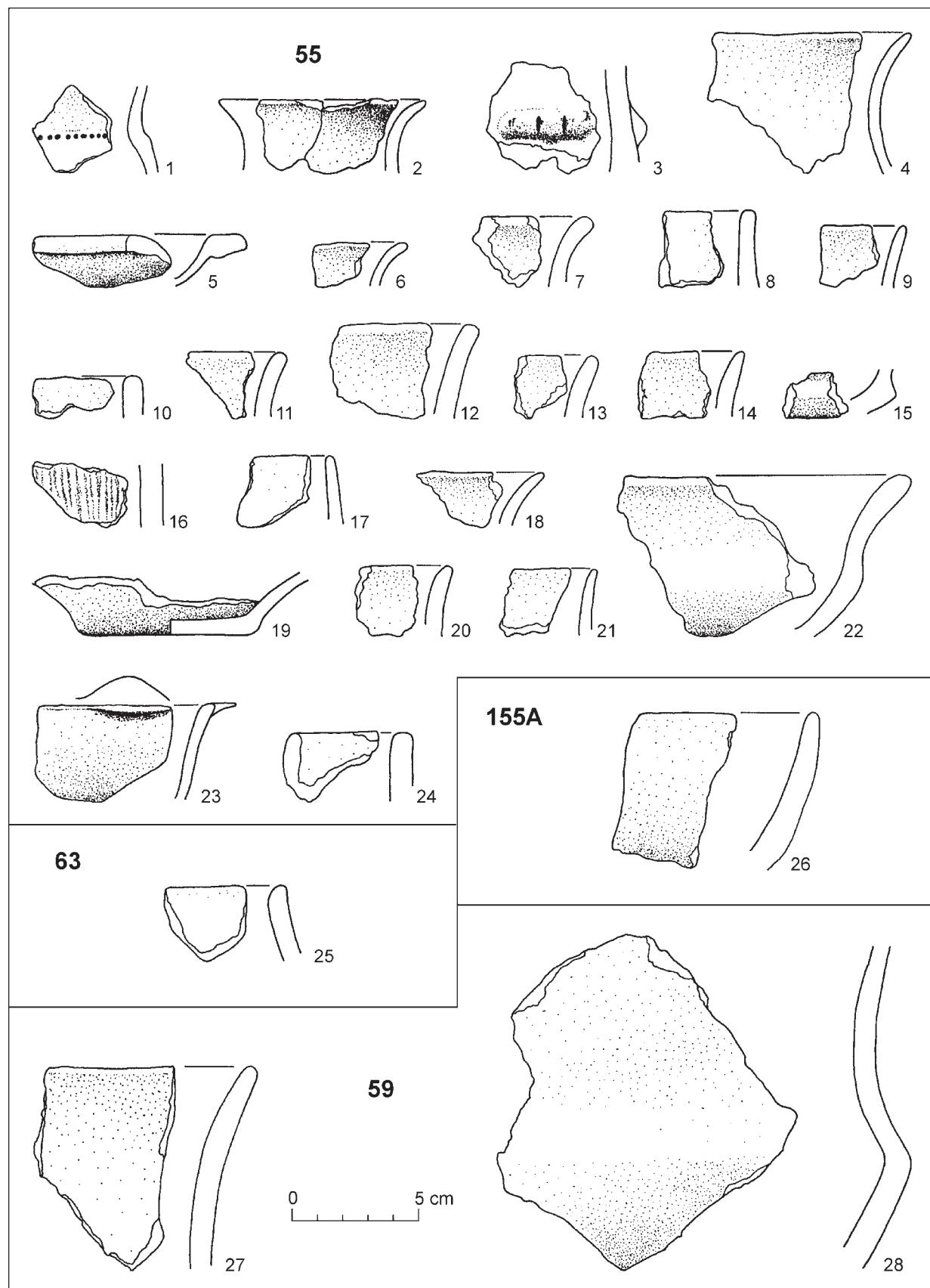


Abb. 22. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung VI. 1-24 - Objekt 55; 25 - Objekt 63; 27, 28 - Objekt 59; 26 - Quadrat 155A (15 - Technologische Gruppe 1; 1-14, 16-22, 24-28 - Technologische Gruppe 2).

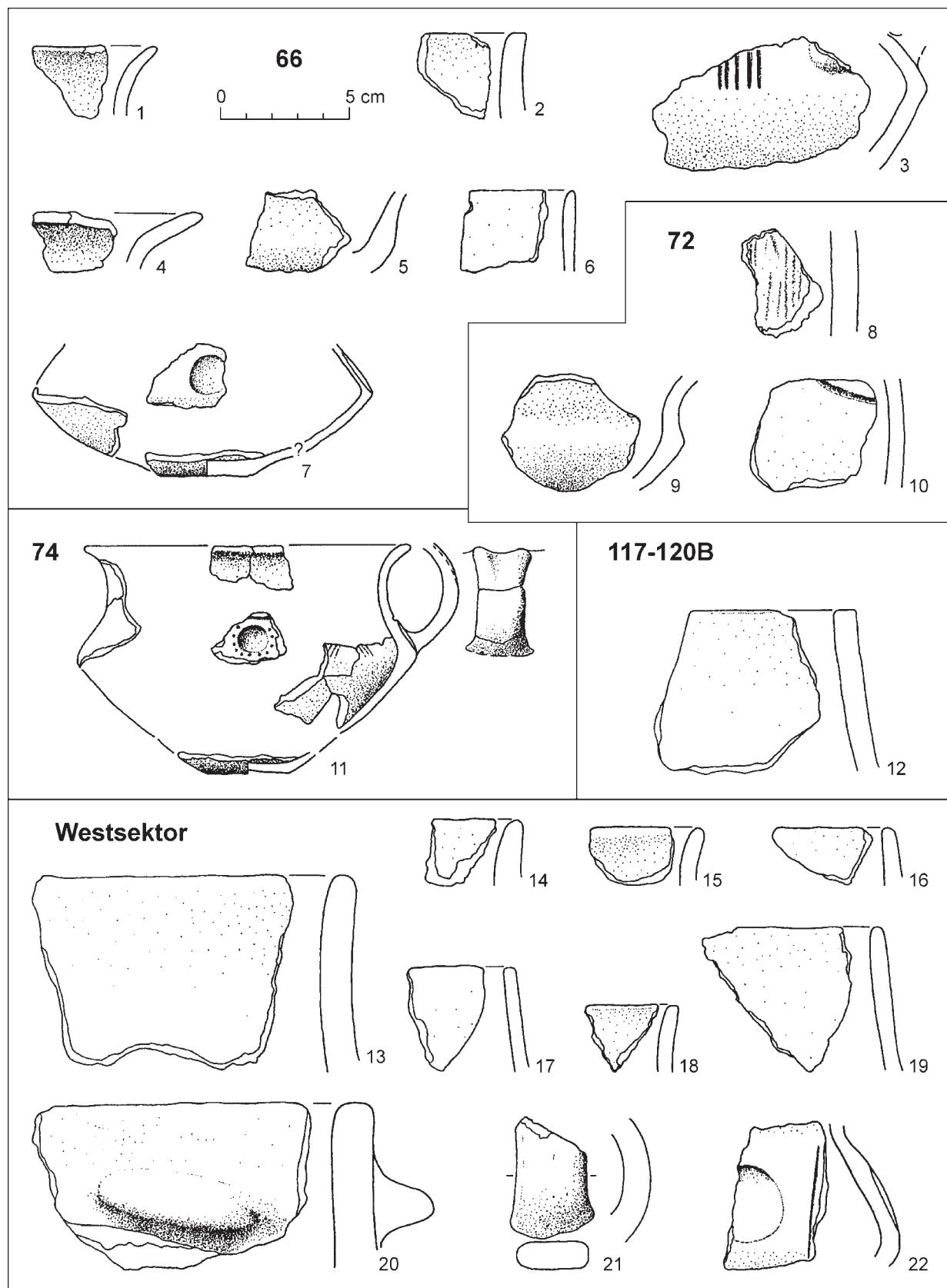


Abb. 23. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung VII. 1-7 - Objekt 66; 8-10 - Objekt 72; 11 - Objekt 74; 12 - Quadraten 117-120B; 14-22 - Westsektor (1, 3, 6, 7, 9-11 - Technologische Gruppe 1; 2, 4, 5, 8, 12-22 - Technologische Gruppe 2).

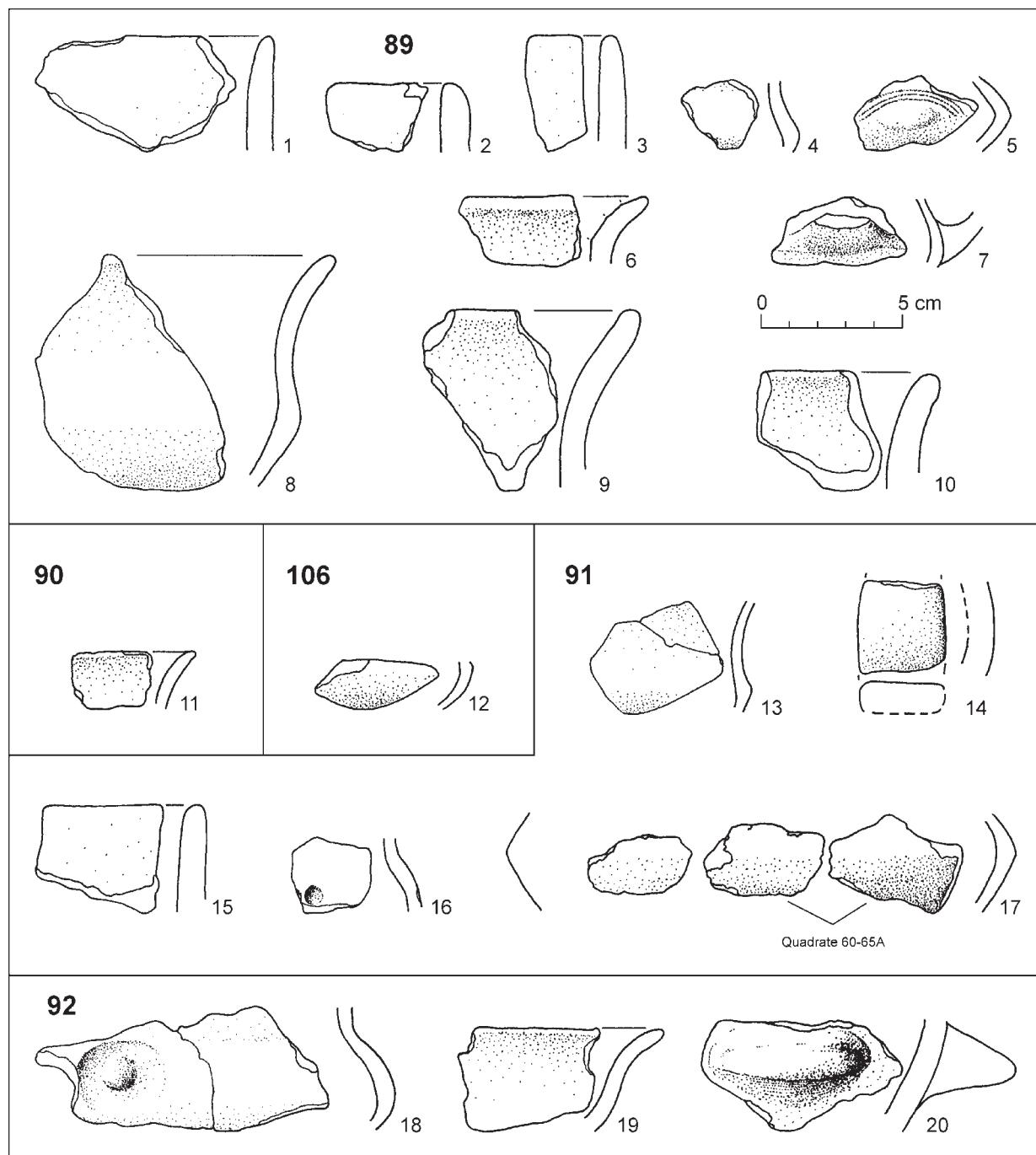


Abb. 24. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung VIII. 1-10 - Objekt 89; 11 - Objekt 90; 12 - Objekt 106; 13-17 - Objekt 91; 18-20 - Objekt 92 (5, 8, 12, 13, 17, 19 - Technologische Gruppe 1; 1-4, 6, 9-11, 14-16, 20 - Technologische Gruppe 2).

*Veliačik/Javorský 1983). Die frühe Datierung (HA) der für die Theißgebiet typischen Keramik ist dagegen bei den Funden anzunehmen, die schon nördlich des Karpatenbogens liegen, insbesondere in Kleinpolen (z. B. Przybyła 2009, 181-200, 304-327). Es scheint demnach, dass das Gefäß aus dem Objekt 68 mit der Phase HA zu verbinden*

ist. Ähnlich wie die vereinzelten Fragmente der dritten technologischen Keramikgruppe aus den anderen Objekten (23, 26, 53) und das Fragment des facettierten Gefäßrands aus der Grube 89 (Abb. 24: 6) repräsentierte diese Fundstück den südöstlichen Strom der Kultureinflüsse in der Siedlung in Liptovský Trnovec in der Mikušovice-Phase.

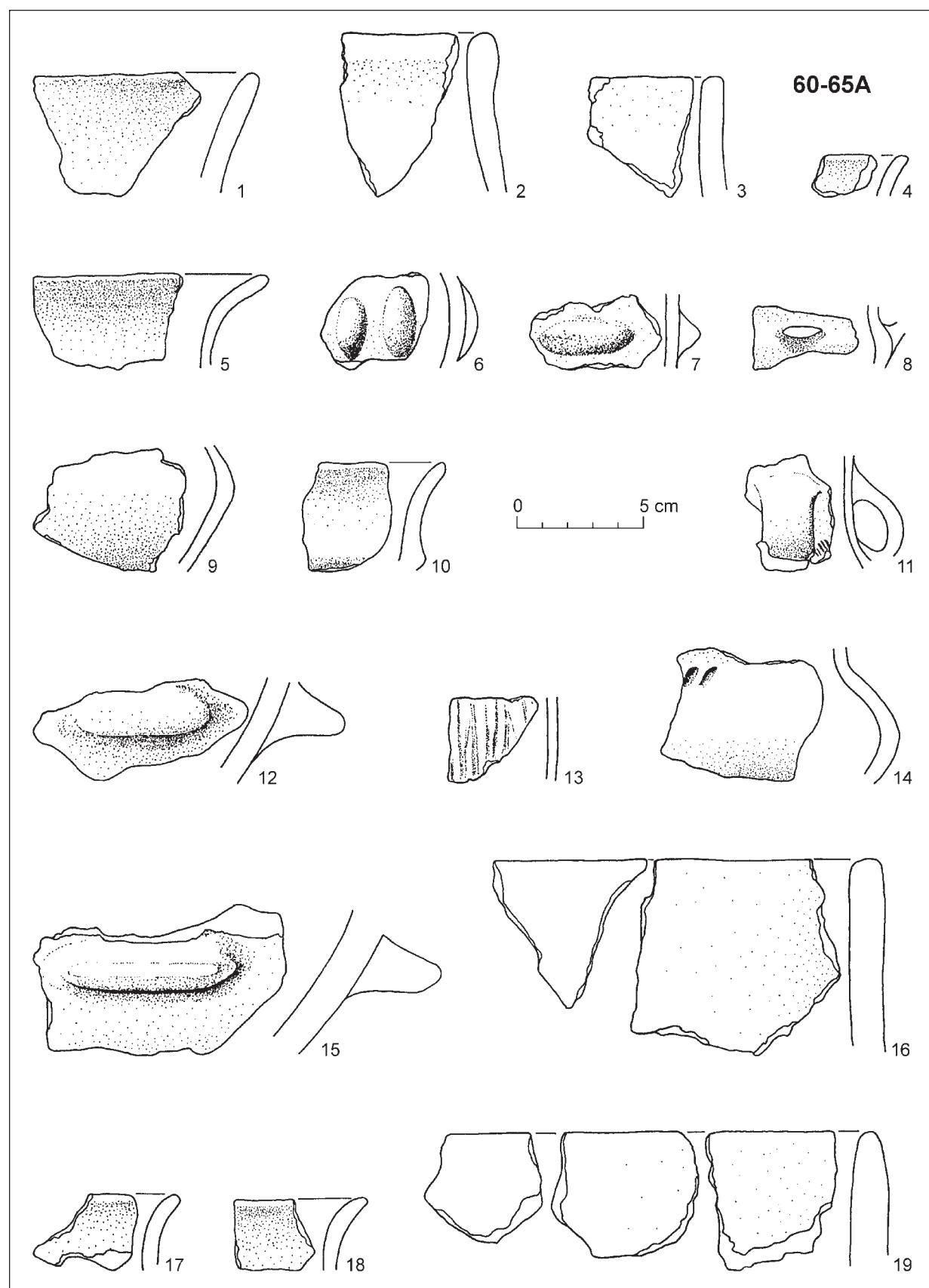


Abb. 25. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus den Relikten der Kulturschicht (Quadrat 60-65A). 4, 10, 11 - Technologische Gruppe 1; 1-3, 5-9, 12-19 - Technologische Gruppe 2.

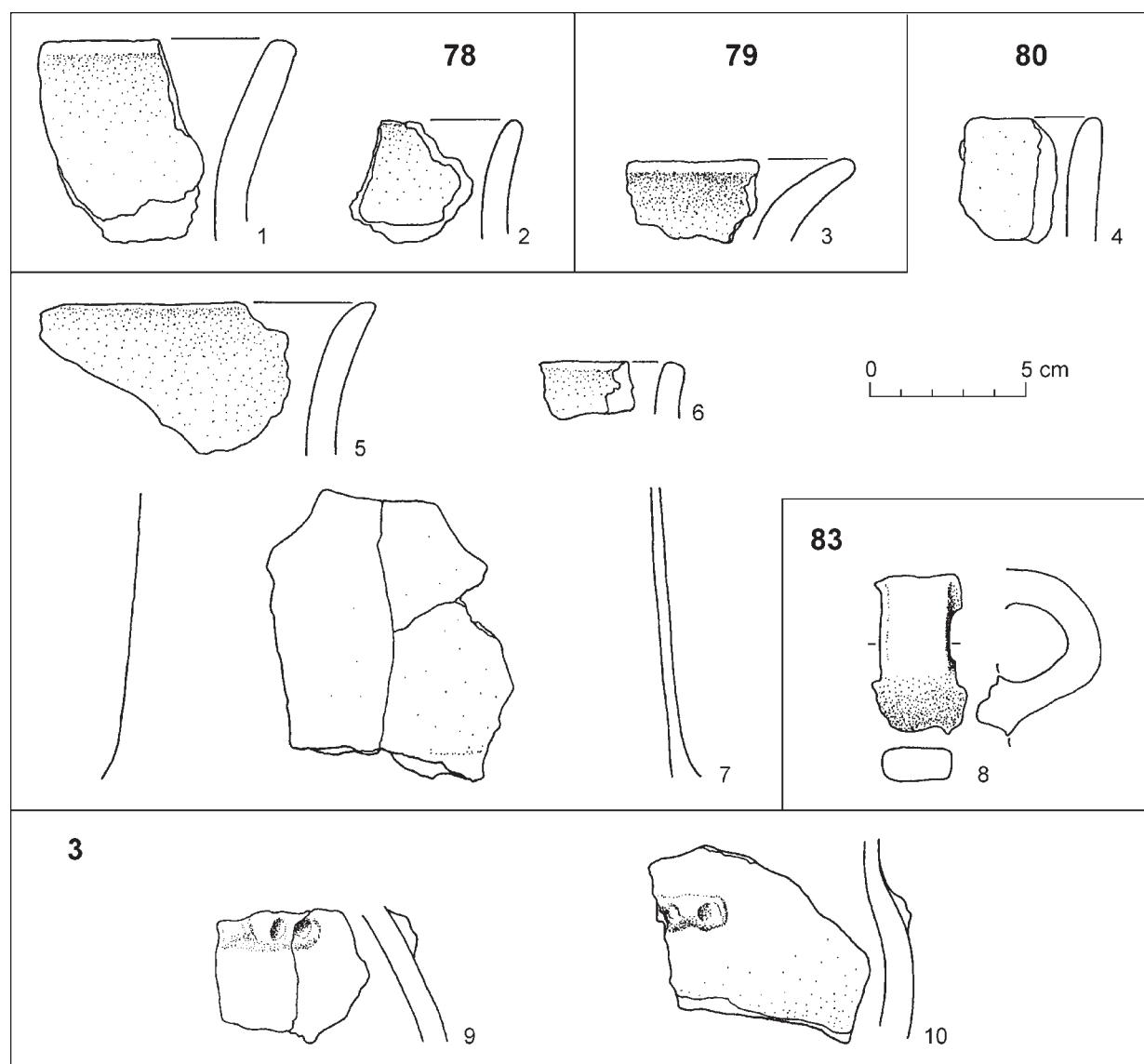


Abb. 26. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik aus der Objektesanhäufung IX und XI. 1, 2 - Objekt 78; 3 - Objekt 79; 4-7 - Objekt 80; 8 - Objekt 83; 9, 10 - Objekt 3 (7 - Technologische Gruppe 1; 1-6, 8-10 - Technologische Gruppe 2).

### Das Bronzearmband aus dem Objekt 1

Aus der Verfüllung der Grube 1 stammt ein bronzenes Armband, das mit drei Längsrippen verziert ist (Abb. 27: 13). Der Gegenstand ist mit grüner Patina bedeckt. Eins der breiten Enden ist abgebrochen und der Reif ist auseinander gebogen. Das Gewicht des Armbands beträgt 15,9 g.

Die mit Längsrippen verzierten Armbänder mit breiten Enden werden manchmal von den längsgerippten frühbronzezeitlichen Armbändern abgeleitet, insbesondere von den Stücken, die in der Aunjetitzer Kultur vorkamen (z. B. Händsel 1968, 101, 102). Es wurde angenommen, dass diese Form vor allem für die älte-

ren Stufen der Hügelgräberkultur (insbesondere BC1) in Schwäbischen Alb, Baiern, Oberpfalz und Böhmen typisch ist (Pászthory 1985, 42-44; Richter 1970, 72, 73; Torbrügge 1959, 76), obwohl auch die lange Dauer dieser Form in der Hügelgräberkultur unterstrichen wird (Čujanová-Jílková 1970, 16; Furmánek 1973, 118). Vereinzelt sind derartige Armringe auch aus den noch jüngeren Kontexten bekannt, aus der Urnenfelderzeit (Pászthory 1985, 44). Zu den spät datierten Komplexen mit diesen Reifen gehört u. a. der Hortfund IV aus Blučina in Südmähren (Stufen BC2-BD), einer Ortschaft, die relativ nicht weit von Liptovský Trnovec entfernt ist (Furmánek 1973, 118, Abb. 3). In die Stufen BC1-BC2 wären dagegen die längsrippenverzierten

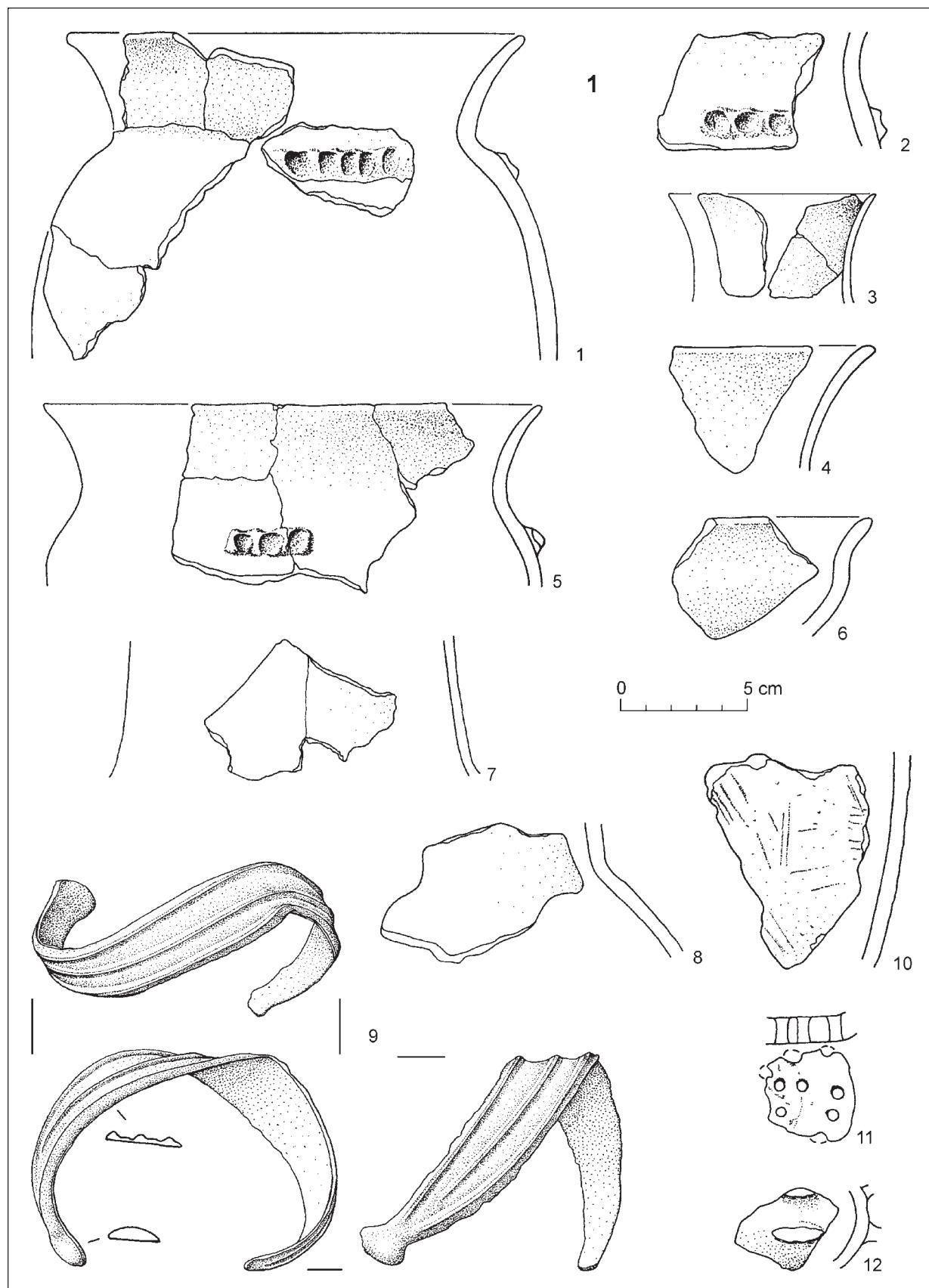


Abb. 27. Liptovský Trnovec-Ravence. Keramik und Armband aus dem Objekt 1 (Anhäufung XI). 3, 7 - Technologische Gruppe 1; 1, 2, 4-6, 8-12 - Technologische Gruppe 2.

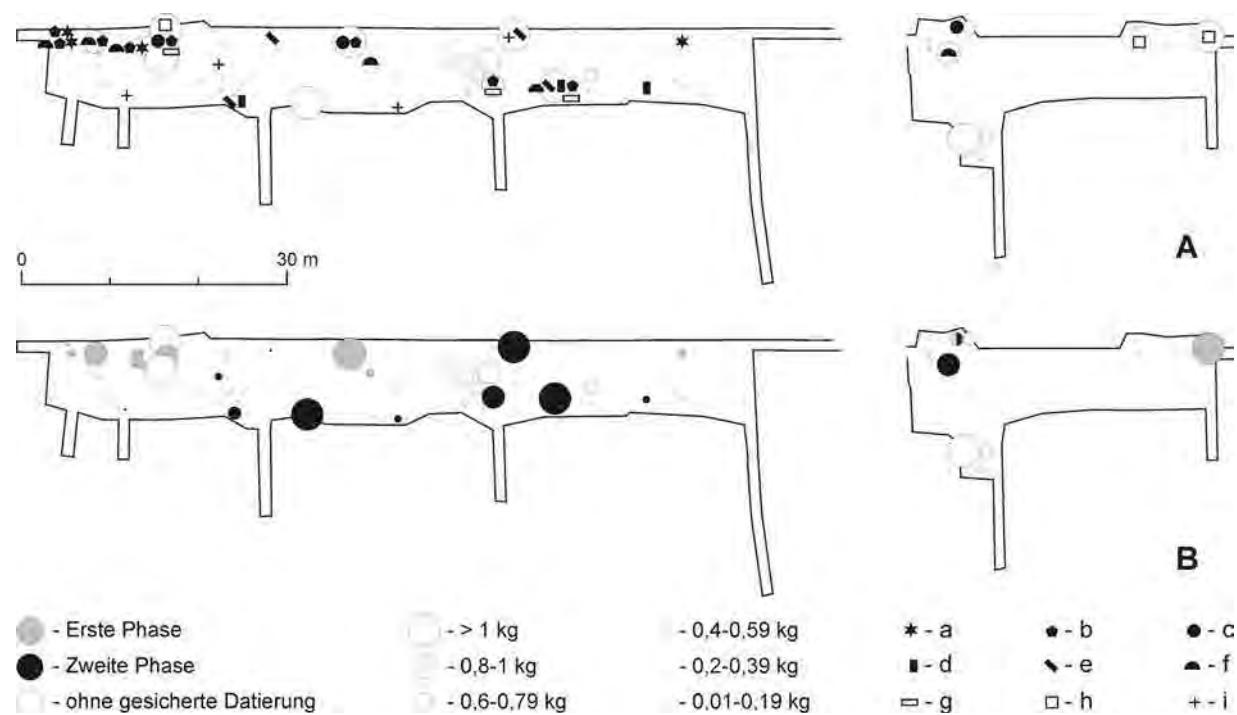


Abb. 28. Liptovský Trnovec-Ravence. A - Die Anwesenheit der ausgewählten Verzierungsmuster in dem untersuchten Bereich der Fundstelle; B - Chronologie der Befunde. Legende: a - Rosete; b - Streifen von Abdrücken des runden Stempels; c - Warzenbuckel; d - flacher Grübchen; e - Gruppe langer Striche; f - Buckel mit halbrunden Rillen; g - Reihe oder Paar der Knopfen; h - Leiste mit Fingerabdrücken; i - Keramik der dritten technologischen Gruppe.

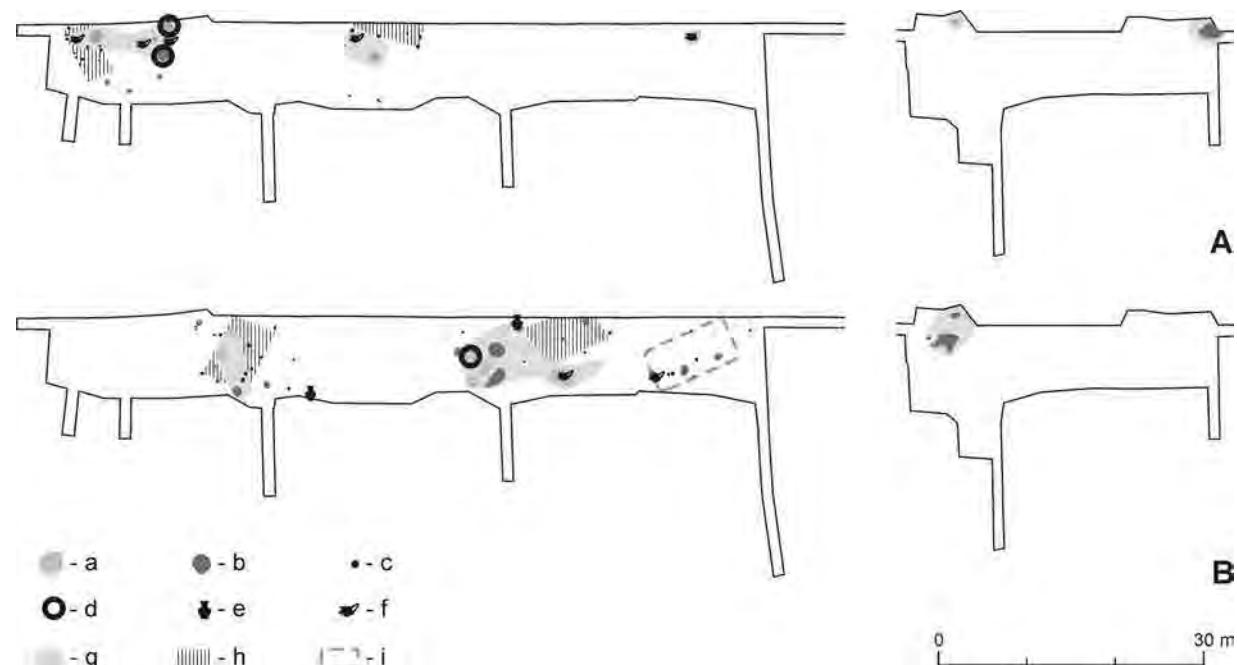


Abb. 29. Liptovský Trnovec-Ravence. Rekonstruktionsversuch des räumlichen Plans des untersuchten Siedlungsteils. A - ältere Phase; B - jüngere Phase. Legende: a - Vertiefung der Kulturschicht; b - Vertiefung mit Reste der Hauswände (Estrich); c - Pfostenloch; d - Vorrats-/Abfallgrube; e - rekonstruierbares Großgefäß; f - rekonstruierbares dunnwandiges Gefäß; g - Zone der Alltagaktivität; h - Bereich der oberirdischen Gebäude (Haus); i - Bereich der nicht bewohnten Gebäude.

Tabelle 1. Rekonstruktion der Objektesfunktion in Anlehnung an die Inventarcharakteristik und die Form der Grube.

|  | Keramikverdichtung   | Zerteilungsgrad      | Anzahl der dünnwandigen Keramik | Keramikdepositen (rekonstruierte Gefäße)         | Umriss der Grube   |
|--|----------------------|----------------------|---------------------------------|--|--|
| <b>Vorrats-/ Abfallgruben</b>                              | klein                | klein                | sehr klein                      | nicht vorkommt oder nur große dickwandige Gefäße | regelmäßig   |
| <b>Vertiefungen in der Zone der Alltagaktivität</b>        | groß oder mittelgroß | groß                 | groß                            | Tassen oder dünnwandige verzierte Keramik        | regelmäßig oder unregelmäßig, Anwesenheit der Pfostengruben in der Nachbarschaft |
| <b>Vertiefungen außerhalb der Zone der Alltagaktivität</b> | klein                | groß oder mittelgroß | groß oder mittelgroß            | –  | unregelmäßig   |

Armringe zu datieren, die auf den Gräberfeldern der Pilinyer Kultur und der karpatischen Hügelgräbergruppen gefunden wurden (z. B. Hänsel 1968, Taf. 42: 7; Kovács 1966, Abb. 3: 1; Kustár/Wicker 2002, Taf. 4: 2, 4; 6: 4, 5). Es ist das Kulturmilieu, das der älteren Phase der Siedlung in Liptovský Trnovec Nähe steht.

Als sehr wahrscheinlich wäre die Datierung des Bandarmrings aus dem Objekt 1 in die Phasen BC1-BC2 anzunehmen. Das stimmt gut mit den keramischen Funden aus dieser Grube überein, die von uns in den älteren Horizont der Besiedlung der besprochenen Fundstelle gelegt wurde.

### REKONSTRUKTION DER OBJEKTESFUNKTION

Die stilistische Keramikanalyse, die mit den früheren Beobachtungen zur morphologischen Differenzierung der Hüttenlehmfragmente ergänzt werden kann, erlaubt die Annahme, dass die sich auf dem Fundstelleplan abzeichnenden Objekteskonzentrationen die Überreste der gleichzeitigen Komplexe sind, die mit den einzelnen Höfen verbunden waren. Die Objekteskonzentrationen aus der jüngeren Phase erfüllen die Räume unter den Konzentrationen aus der älteren Phase im Westteil der Ausgrabung (Abb. 28: B). Das kann suggerieren, dass wir an dieser Fundstelle mit der direkten Besiedlungskontinuität zu tun hätten - die jüngeren Höfe wären dann in der unmittelbaren Nachbarschaft des Gebiets angelegt, das durch die ältere Höfe belegt wurde. In Anbetracht der Unvollständigkeit der Untersuchungen ist jedoch nicht auszuschließen, dass es sich hier um die zufälligen Verhältnisse zwischen den Objekteskonzentrationen aus den zwei voneinander getrennten Besiedlungsabschnitten handelt.

Wie schon erwähnt, sind die Objekte mit gewisser Formvariabilität gekennzeichnet, insbesondere wenn es um die Regelmäßigkeit des Umrisses und den Durchlauf der Wände geht. Diese Variabilität, als sie mit der früher vorgestellten Charakteristik des Kera-

mikmaterials konfrontiert wurde, kann eine der Interpretationsgrundlagen dieser Strukturen darstellen. Als Ausgangsvoraussetzung haben wir angenommen, dass die freigelegten Strukturen die natürlichen Vertiefungen sind, die mit dem eine Materialmenge enthaltenden Erdboden erfüllt wurden. Wenn sich jedoch die untersuchten Objekte mit der regulären Form und den Keramikparametern (Zerscherungsgrad, Verhältnis der dick- und dünnwandigen Keramik, usw.) kennzeichnen werden, die von dem „Durchschnitt“ aus der Kulturschicht abweichen, anders gesagt, wenn sie die Wirkung eines nicht zufälligen Faktors aufweisen werden, dann ist anzunehmen, dass sie als Überreste der mit der Menschenaktivität verbundenen Strukturen zu deuten sind.

In der obigen Tabelle wurden die Merkmalskombinationen dargestellt, die unserer Ansicht nach die drei Typen der das Fundmaterial enthaltenden Strukturen kennzeichnen sollten. Erstens sind die Vorrats- und/oder Abfallgruben zu nennen, in denen die dickwandige Keramik überwiegen sollte. Da die Keramik mindestens teilweise ihren Weg zu diesen Objekten infolge der menschlichen Tätigkeit fand (Gefäßreste, die mit Abfällen in die Grube absichtlich geworfen wurden), also sie befindet sich ungefähr in der Primärlage, soll ihr Zerscherungsgrad kleiner als durchschnittlich sein. Diese Objekte sollten auch mit dem regelmäßigen, runden Umriss und einer relativ großen Tiefe kennzeichnet werden. Wenig relevant wäre dagegen der im Profil zu beobachtende Wanddurchlauf, weil er das Ergebnis einer späteren Destruktion sein kann (vgl. z. B. Marchelak/Tyszler 2003, 151). Weitere Gruppe bilden die flachen Objekte mit regelmäßigerem Umriss, die eine große Anzahl der zerkleinerten, dünnwandigen Keramik enthalten. Diese Gruben können den Bereich der menschlichen Alltagsaktivitäten innerhalb der Häuser oder in ihrer direkten Nachbarschaft zeigen. Die mit der „Hausnutzung“ verbundenen dünnwandigen Gefäße können beim Brechen auf der Oberfläche gelassen und so weiter mechanisch, z. B. durch Zertreten, zerkleinert worden sein. Diese

Tabelle 2. Charakteristik der Siedlungsobjekte. A - Siedlungsobjektnummer; B - Anhäufung; C - Dimensionen, Durchmesser (cm); D - Tiefe (cm); E - Anzahl der Keramikfragmente; F - Gewicht von Keramikfragmenten (kg); G - Plan und Profil (Abb.); H - Diagnostische Fundmaterial (Abb.)

| A  | B         | C         | D  | E   | F    | G | H         |
|----|-----------|-----------|----|-----|------|---|-----------|
| 1  | XI        | 250 x 179 | 35 | 231 | 3,20 | 5 | 27        |
| 2  | XI        | 110 x 120 | 45 | 6   | 0,07 | — | —         |
| 3  | XI        | 115 x 120 | 15 | 12  | 0,18 | — | 26: 9, 10 |
| 4  | VI        | 70 x 80   | 19 | 14  | 0,19 | — | —         |
| 5  | V         | 165       | 22 | 44  | 0,89 | 5 | 18: 1-3   |
| 6  | V         | 160 x 250 | 18 | 55  | 1,08 | 5 | 18: 4-6   |
| 7  | VII       | 31        | 16 | 1   | 0,01 | — | —         |
| 8  | V         | 32        | 11 | 12  | 0,08 | — | 18: 8     |
| 9  | außerhalb | 155       | 40 | 27  | 0,37 | — | —         |
| 10 | IV        | 38        | 15 | 14  | 0,42 | — | 17: 1, 2  |
| 11 | IV        | 31        | 10 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 12 | VII       | 120 x 130 | 10 | 3   | 0,01 | — | —         |
| 13 | VIII      | 50 x 60   | 12 | 6   | 0,05 | — | —         |
| 14 | VIII      | 70 x 80   | 11 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 15 | I         | 31        | 15 | 1   | 0,03 | — | —         |
| 16 | I         | 38        | 12 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 17 | I         | 60 x 70   | 12 | 31  | 0,34 | 5 | 12: 1     |
| 18 | I         | 39        | 15 | 8   | 0,08 | — | 12: 2     |
| 19 | I         | 35        | 16 | 4   | 0,04 | — | —         |
| 20 | I         | 50 x 70   | 15 | 10  | 0,27 | — | 12: 3, 4  |
| 21 | IV        | 39        | 9  | 0   | 0,00 | — | —         |
| 22 | I         | 60 x 50   | 35 | 6   | 0,09 | — | 12: 5     |
| 23 | II        | 61        | 11 | 4   | 0,17 | — | —         |
| 24 | II        | 115 x 140 | 33 | 56  | 1,80 | 5 | 15: 1-3   |
| 25 | III       | 42        | 7  | 5   | 0,05 | — | —         |
| 26 | III       | 60 x 70   | 16 | 21  | 0,35 | — | 16: 2-4   |
| 27 | III       | 20        | 12 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 28 | III       | 50 x 55   | 23 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 29 | III       | 90 x 110  | 11 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 30 | III       | 75 x 100  | 11 | 5   | 0,07 | — | —         |
| 31 | III       | 65 x 80   | 28 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 32 | III       | 25        | 12 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 33 | III       | 90 x 110  | 11 | 3   | 0,16 | — | —         |
| 34 | III       | 110 x 130 | 22 | 25  | 0,42 | — | 16: 5-9   |
| 35 | III       | 90 x 100  | 22 | 7   | 0,31 | — | —         |
| 36 | III       | 40 x 45   | 12 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 37 | III       | 40        | 12 | 5   | 0,01 | — | —         |
| 38 | III       | 49        | 9  | 0   | 0,00 | — | —         |
| 39 | III       | 45        | 13 | 2   | 0,03 | — | —         |
| 40 | III       | 43        | 18 | 3   | 0,04 | — | —         |
| 41 | IV        | 55        | 25 | 71  | 1,25 | 5 | 17: 6-11  |
| 42 | III       | 80 x 90   | 9  | 105 | 1,40 | 5 | 16: 10-11 |
| 43 | IV        | 33        | 15 | 0   | 0,00 | — | —         |

Tabelle 2. Fortsetzung.

| A  | B    | C         | D    | E   | F    | G | H            |
|----|------|-----------|------|-----|------|---|--------------|
| 44 | IV   | 50 x 60   | 12   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 45 | IV   | 115 x 111 | 18   | 12  | 0,30 | — | 17: 3        |
| 46 | IV   | 45 x 51   | 13   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 47 | IV   | 19        | 8    | 0   | 0,00 | — | —            |
| 48 | III  | 39        | 18   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 49 | IV   | 110 x 90  | 25   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 50 | IV   | 120 x 140 | 24   | 6   | 0,07 | — | —            |
| 51 | IV   | 39        | 13   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 52 | IV   | 42        | 9    | 0   | 0,00 | — | —            |
| 53 | IV   | 90 x 120  | 21   | 18  | 0,34 | — | 17: 4, 5     |
| 54 | IV   | 50 x 45   | 8    | 4   | 0,03 | — | —            |
| 55 | VI   | 290 x 195 | 70   | 366 | 4,92 | 6 | 21, 22: 1-24 |
| 56 | V    | 180 x 170 | 38   | 35  | 0,76 | 6 | 18: 8-12     |
| 57 | V    | 130 x 150 | 55   | 15  | 0,24 | — | 19: 5-7      |
| 58 | V    | 32        | 12   | 1   | 0,01 | — | —            |
| 59 | VI   | 75 x 80   | 15   | 14  | 0,39 | — | 22: 27, 28   |
| 60 | VI   | 95 x 98   | 11   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 61 | VI   | 24        | 12   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 62 | VI   | 27        | 15   | 1   | 0,02 | — | —            |
| 63 | VI   | 36        | 12   | 2   | 0,03 | — | 22: 25       |
| 64 | VI   | 38        | 14   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 65 | VII  | 55 x 85   | 9    | 1   | 0,01 | — | —            |
| 66 | VII  | 65 x 87   | 9    | 37  | 0,34 | 5 | 23: 1-7      |
| 67 | VII  | 39        | 9    | 0   | 0,00 | — | —            |
| 68 | V    | 125 x 165 | 19   | 92  | 1,61 | 6 | 19: 1-4      |
| 69 | VII  | 75 x 60   | 17   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 70 | VII  | 30        | 15   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 71 | VII  | 45        | 19   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 72 | VII  | 90 x 130  | 39   | 14  | 0,14 | — | 23: 8-10     |
| 73 | VII  | 35        | 9    | 0   | 0,00 | — | —            |
| 74 | VII  | 32        | 13   | 20  | 0,09 | — | 23: 11       |
| 75 | VII  | 90 x 80   | 19   | 5   | 0,05 | — | —            |
| 76 | VII  | 70 x 80   | 12   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 77 | VII  | 30        | 11   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 78 | IX   | 90 x 110  | 19   | 17  | 0,57 | — | 26: 1, 2     |
| 79 | IX   | 200 x 140 | 11   | 17  | 0,38 | — | 26: 3        |
| 80 | IX   | 240 x 260 | 130  | 62  | 1,31 | 6 | 26: 4-7      |
| 81 | X    | 120 x 110 | 11   | 0   | 0,00 | — | —            |
| 82 | X    | 30        | 8    | 0   | 0,00 | — | —            |
| 83 | X    | 140 x 60  | 6    | 2   | 0,03 | — | 26: 8        |
| 84 | X    | 150 x 60  | 6    | 0   | 0,00 | — | —            |
| 85 | X    | 100       | 5    | 0   | 0,00 | — | —            |
| 86 | X    | 310 x 240 | 10   | 2   | 0,01 | — | —            |
| 87 | XI   | 190 x 210 | 16   | 5   | 0,04 | — | —            |
| 88 | VIII | 44        | 0,06 | 0   | 0,00 | — | —            |

Tabelle 2. Fortsetzung.

| A   | B         | C         | D  | E   | F    | G | H         |
|-----|-----------|-----------|----|-----|------|---|-----------|
| 89  | VIII      | 320 x 240 | 26 | 59  | 0,93 | 5 | 24: 1-10  |
| 90  | VIII      | 34        | 16 | 1   | 0,01 | — | 24: 11    |
| 91  | VIII      | 110 x 60  | 10 | 38  | 0,49 | 5 | 24: 13-17 |
| 92  | VIII      | 100 x 45  | 30 | 34  | 0,41 | 5 | 24: 18-20 |
| 93  | IV        | 35        | 12 | 2   | 0,03 | — | —         |
| 94  | III       | 30        | 10 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 95  | II        | 110       | 30 | 58  | 0,70 | 5 | 14: 1-6   |
| 96  | III       | 60 x 65   | 28 | 6   | 0,05 | — | —         |
| 97  | II        | 25        | 9  | 0   | 0,00 | — | —         |
| 98  | II        | 55 x 60   | 11 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 99  | II        | 65 x 70   | 10 | 8   | 0,05 | — | —         |
| 100 | II        | 23        | 7  | 0   | 0,00 | — | —         |
| 101 | II        | 130 x 110 | 20 | 154 | 3,90 | 5 | 14: 7-18  |
| 102 | II        | 90 x 95   | 38 | 17  | 0,40 | — | 15: 11    |
| 103 | II        | 115 x 125 | 31 | 66  | 1,00 | 5 | 15: 4-10  |
| 104 | II        | 60 x 90   | 33 | 1   | 0,04 | 5 | 15: 12    |
| 105 | I         | 160       | 39 | 33  | 1,00 | 5 | 13: 4-10  |
| 106 | VIII      | 17 0      | 22 | 8   | 0,11 | — | 24: 12    |
| 107 | I         | 35        | 7  | 0   | 0,00 | — | —         |
| 108 | I         | 38        | 21 | 1   | 0,02 | — | 12: 6     |
| 109 | I         | 25        | 8  | 0   | 0,00 | — | —         |
| 110 | I         | 26        | 9  | 0   | 0,00 | — | —         |
| 111 | I         | 27        | 13 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 112 | III       | 22 x 41   | 10 | 13  | 0,65 | — | 16: 1     |
| 113 | I         | 21        | 12 | 1   | 0,01 | — | —         |
| 114 | I         | 20        | 13 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 115 | I         | 20        | 11 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 116 | VI        | 58        | 9  | 3   | 0,02 | — | —         |
| 117 | I         | 62        | 32 | 0   | 0,00 | — | —         |
| 118 | V         | 80 x 65   | 25 | 1   | 0,01 | — | —         |
| 119 | V         | 560 x 520 | 35 | 28  | 0,50 | — | 20        |
| 120 | V         | 90 x 75   | 21 | 26  | 0,71 | — | 19: 8-11  |
| 121 | außerhalb | 50 x 69   | 35 | 0   | 0,00 | — | —         |

Zonen können auch die rekonstruierbaren Gefäße liefern, insbesondere die dünnwandigen Formen. Die letzte Gruppe bilden die Objekte mit unregelmäßigem Umriss und der Struktur der Keramiksammlung, die den Funden aus der Kulturschicht ähnelt (Verdichtung von kleinen Keramikfragmenten, großer Zerteilungsgrad, Überzahl der dickwandigen Keramik). Derartige Objekte sind als natürliche Vertiefungen zu deuten, die außerhalb der „häuslichen“ Alltagsaktivitätszonen gelegen haben. Ihre Verfüllung bildete der Erdboden mit der zufälligen Sammlung der gebrochenen Keramik.

#### RÄUMLICHE ANALYSE DES UNTERSUCHTEN SIEDLUNGSPARTS UND SCHLUSSFOLGERUNG

Von dem hier vorgestellten Interpretationsmodell ausgehend kann man einen Rekonstruktionsversuch des räumlichen Plans des untersuchten Siedlungs-teils in den beiden Phasen ihrer Existenz wagen. Wir müssen noch einmal unterstreichen, dass die hier vorgestellten Schlussfolgerungen durch die unvollständige Untersuchung der Fundstelle missgestaltet sein können. Es ist nicht zu vergessen, dass sie eine

Ableitung des oben vorgeschlagenen, zweifellos sehr vereinfachten Schemas darstellen.

In der älteren Siedlungsphase (Abb. 29: A) existierten auf der untersuchten Fläche zwei Höfe. Das Fragment eines weiteren wurde wahrscheinlich im Ostteil der Ausgrabung erfasst (Objekt 1). Der Bereich der beiden rekonstruierbaren Höfe zeigen die Objekte mit großer Anzahl der Fragmente der feinen Keramik. Diese Zonen überlappen sich teilweise mit den Bereichen, in denen die Konzentrationen der Pfostengruben und die Anwesenheit der Hüttelehmfragmente in den Objekten festgestellt wurden, d. h. mit den Orten, auf denen wahrscheinlich oberirdische Bauten standen. Im Westhof, der am besten mit dem Ausgrabungsschnitt umfasst wurde, kamen auch zwei Objekte vor, die sich als Vorrats-/Abfallgruben deuten lassen. In den beiden Höfen ist auch das Vorkommen der rekonstruierbaren dünnwandigen Gefäße festzustellen. Es scheint, dass die ganze Fläche der Höfe aus der älteren Phase unmerklich 1 Ar hätte überschreiten können.

Mit der jüngeren Phase sind zwei Höfe im Westteil und ein teilweise erfasster Hof im Ostteil der Ausgrabungsschnitt zu verknüpfen (Abb. 29: B). Der meist westlich gelegene Hof ist durch den Bereich des oberirdischen Baus markiert, in denen (möglicherweise in der Zone, die den Fußboden dieses Baus bildete) Vertiefungen mit einer großen Anzahl der dünnwandigen Keramik vorkamen. Bei dieser Konstruktion ließen sich keine Vorrats-/Abfallgruben feststellen. Es kam dagegen ein relativ großes Gefäß vor, das in den Boden eingegraben wurde (Objekt 42). Mit einem anderen Hof, der mehr östlich liegt, hängen die Pfostengruben und

Konzentrationen der Hüttelehmstücke zusammen. Sie bilden den Überrest eines oberirdischen Baus, dessen Konstruktion in dem früheren Teil des Artikels beschrieben wurde. Dazu gehört die Zone der Alltagsaktivität bei dem Südöstlichen Teil des Gebäudes. In der Randzone, ähnlich wie bei einem der Höfe aus der älteren Phase, befindet sich eine Grube, bei der sich die für die Vorrats-/Abfallgruben charakteristischen Merkmale feststellen lassen. In dem zu dem östlich gelegenen Hof gehörenden Bereich befinden sich auch die Reste eines Großgefäßes, das möglicherweise ursprünglich in den Boden eingegraben wurde (Objekt 68) und eine Sammlung der dünnwandigen Keramik aus einer der hier vorkommenden flachen Vertiefungen (Objekt 55).

Es ist schwierig dagegen die Spuren der oberirdischen Konstruktion zu erklären, die östlich von diesem Hof festgestellt wurden. Es handelt sich hier um die früher beschriebenen Baurelikte mit Wänden aus den Brettern, die mit der dünnen Hüttenlehmsschicht und von innen zusätzlich mit Kalkstrich bedeckt waren. Im Bereich und in der Nähe des Bereichs, den die Gruben mit Hüttelehmfragmenten und die Pfostengruben markieren, wurden keine für die Zone der häuslichen Aktivität typischen Objekte festgestellt. Die Anzahl des Fundmaterials in den hier freigelegten Gruben war knapp. Die Datierungsgrundlage dieses Komplexes bilden hauptsächlich die Fragmente des rekonstruierbaren dünnwandigen Gefäßes (Objekt 66). Möglicherweise haben wir mit einem für Wirtschaftszwecke genutzten Objekt zu tun, das funktionell mit dem östlich gelegenen Hof in Zusammenhang stand.

---

*Danksagung:* Für die Übersetzung des größeren Teils dieses Textes möchten uns bei Dr. Marzena Przybyła bedanken. Dr. habil. Wojciech Blajer, prof. UJ danken wir für die Bemerkungen zum Manuscript dieses Artikels.

## LITERATUR

- Atlas SR 2002 - Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava 2002.
- Baron 2005 - J. Baron: Przestrzenna organizacja osad ludności kultury lużyckiej na przykładzie stanowiska w Polwicy, pow. wrocławski, autostrada A4. Arch. Zeszyty Autostradowe 4. Wrocław 2005.
- Bátora 1979 - J. Bátora: Žiarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena. Slov. Arch. 27, 1979, 57-81.
- Benkovský-Pivovarová 1972 - Z. Benkovský-Pivovarová: Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei im Lichte der Grabfunde aus Martin. Slov. Arch. 20, 1972, 253-312.
- Benkovský-Pivovarová 1974 - Z. Benkovský-Pivovarová: Metodologische Anmerkungen zur Forschung über die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Tschechoslowakei. Arch. Rozhledy 26, 1974, 152-159.
- Bóna 1975 - I. Bóna: Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Arch. Hungarica (N. S.) 49. Budapest 1975.
- Budinský-Krička 1965 - V. Budinský-Krička: Správa o predbežnom archeologicom prieskumie v Liptove roku 1964. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 177-188.
- Buko 1990 - A. Buko: Wykorzystanie zjawiska erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. Spraw. Arch. 42, 1990, 349-359.
- Buko 2008 - A. Buko: Pottery fragmentation as a source of archaeological information. Arch. Polona 46, 2008, 149-162.

- Čujanová-Jílková 1970* - E. Čujanová-Jílková: Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen. Arch. Stud. Mat. 8. Praha 1970.
- Demeterová 1986* - S. Demeterová: Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku. Slov. Arch. 34, 1986, 97-131.
- Dziegielewski 2010* - K. Dziegielewski: Osada z młodszej i późnej epoki brązu na stanowisku 48 w Wojniczu, pow. Tarnów. In: J. Chochorowski (Hrsg.): Wojnicz 18 i 48, powiat Tarnów. Osady z epoki brązu, żelaza i średniowiecza. Kraków 2010, 55-116.
- Furmánek 1973* - V. Furmánek: Bronzová industrie středo-dunajské mohylové kultury na Moravě. Slov. Arch. 21, 1973, 25-145.
- Furmánek/Veliačik 1991* - V. Furmánek/L. Veliačik: Anfänge der Urnenfelderkulturen in der Mittel- und Ostslowakei. In: M. Gedl (Red.): Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa. Arch. Interregionalis 13. Warszawa 1991, 29-45.
- Haller/Gentizon/Kuna 2007* - M. Haller/A.-L. Gentizon/M. Kuna: Mazanice z pozdnej doby bronzovej z Roztok. Arch. Rozhledy 59, 2007, 765-778.
- Hänsel 1968* - B. Hänsel: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Beitr. Ur- u. Frühgesch. Arch. Mittelmeer-Kulturraumes 7-8. Bonn 1968.
- Kovács 1966* - T. Kovács: A halomsíros kultúra leletei az Észak-Alföldön. Arch. Ért. 93, 1966, 159-202.
- Kujovský 2004* - R. Kujovský: Sídisko lužickej kultúry v Trenčíne a počiatky lužickej kultúry na Slovensku. In: J. Bátor/V. Furmánek/L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen [Festschr. Jozef Vladár]. Nitra 2004, 359-370.
- Kustár/Wicker 2002* - R. Kustár/E. Wicker: Birituarel Gräberfeld der Hügelgräberkultur in Csólyospálos (Ungarn). In: Studies of the Ancient World in Honour of Mária Novotná. Anodos 2. Trnava 2002, 169-192.
- Marchelak/Tyszler 2003* - I. Marchelak/I. Tyszler: Osada kultury lužyckiej z epoki brązu i okresu halsztackiego. In: Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 6-7 w Kowalewicach, pow. Zgierz, woj. Łódzkie (trasa autostrady A-2). Via Arch. Lodziensis 1. Łódź 2003, 25-360.
- Mariot/Očovský 1982* - P. Mariot/Š. Očovský: Kotliny Slovenska. Bratislava 1982.
- Mirošayová 1999* - E. Mirošayová: Výšinné hradisko na Kláštorisku-Čertovej sihoti v Letanovciach. Slov. Arch. 47, 1999, 129-152.
- Orton/Tyers/Vince 1993* - C. Orton/P. Tyers/A. Vince: Pottery in Archaeology. Cambridge Manuals in Archaeology. Cambridge 1993.
- Pászthory 1985* - K. Pászthory: Die bronzezeitliche Arm- und Beinschmuck in der Schweiz. PBF X/3. München 1985.
- Przybyła 2009* - M. S. Przybyła: Intercultural Contacts in the Western Carpathian Area at the Turn of the 2<sup>nd</sup> and 1<sup>st</sup> Millennia BC. Warszawa 2009.
- Richter 1970* - I. Richter: Der Arm und Beinschmucken der Bronze- und Urnenfelderzeit in Hessen und Rheinhessen. PBF X/1. München 1970.
- Soják 2003* - M. Soják: Sídisko z doby bronzovej v Poprade-Matejovciach. In: J. Gancarski (Hrsg.): Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich. Krosno 2003, 449-476.
- Soják/Soják/Suchý 2004* - M. Soják/O. Soják/A. Suchý: Záchranné výskumy na Spiši. AVANS 2003, 2004, 177-182.
- Soroceanu 1991* - T. Soroceanu: Studien zur Mureş-Kultur. Internat. Arch. 7. Buch am Erlbach 1991.
- Torbrüge 1959* - W. Torbrüge: Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Materialh. Bayer. Vorgesch. 13. Kallmünz 1959.
- Trajković 1991* - Č. Trajković: Bronzezeitliche Fischpfannen. In: Vorbericht über die jugoslavisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990. Ber. RGK 72, 1991, 117-119.
- Veliačik 1981* - L. Veliačik: Archeologický výskum v Lipovskej Teplej. AVANS 1980, 1981, 322-325.
- Veliačik 1983* - L. Veliačik: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.
- Veliačik/Javorský 1983* - L. Veliačik/F. Javorský: Záchranný výskum na hradisku Tureň vo Vítkovciach. Arch. Rozhledy 35, 1983, 143-147, 239-240.

Manuskript angenommen am 20. 10. 2010

Rezensiert von Prof. PhDr. Jozef Bátor, DrSc.  
PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.

Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková

Übersetzt von Mgr. Michal Dvorecký, PhD.

Dr. Marzena Przybyła

Dr. Marcin S. Przybyła  
Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego  
ul. Gołębia 11  
PL-31 007 Kraków  
mszprzybyla@gmail.com

PhDr. Ján Beljak, PhD.  
Archeologicky ústav SAV  
Vysunuté pracovisko Zvolen  
ul. Štúrova 2  
SK-960 53 Zvolen  
beljak@savzv.sk

## Osada z doby bronzovej v Liptovskom Trnovec

Marcin S. Przybyła - Ján Beljak

### SÚHRN

Lokalita Ravence sa nachádza južne od obce Liptovský Trnovec, na severnom brehu prie hrady - vodnej nádrže Liptovská Mara, asi 6 km východne od Liptovského Mikuláša. Treba zdôrazniť, že dnes je krajina okolo náleziska výrazne zmenená spomenutou vodnou nádržou. Pôvodne sa lokalita nachádzala cca 600 metrov od pravého brehu Váhu na prvej vyvýšenej terase (pravdepodobne o 12 až 15 metrov vyšej ako vážska niva). Dôležité je spomenúť potok Petruška, ktorý pôvodne tiekol zo západnej strany osady (obr. 2). Dnes sa tam nachádza zátoka. Nadmorská výška lokality sa pohybuje od 567,1 m na západnej strane po 569,7 m na východnej strane.

Záchranný výskum v polohe Ravence sa uskutočnil v dňoch 22. 10. 2008 až 14. 11. 2008, a to prostredníctvom rezov urobených pomocou UDS. Hlavný rez prechádzal plochou v smere východ-západ a kolmo naň bolo vedených ďalších 11 rezov v smere sever-juh. Ich cieľom bolo zachytiť južný okraj osady. Zároveň bola urobená archeologická prospekcia na celej ploche I. etapy výstavby budúcej zrubovej osady Holiday resort Liptovská Mara.

Na mieste nálezu bol urobený plošný odkryv, a to v srede 200 m dlhej a 10 m širokej, t. j. na ploche, kde budú stáť samotné zruby a kde sa objavili archeologicke nálezy (obr. 4). Táto plocha bola pracovne rozdelená na sektory 5 x 5 m (A-B/0-200), podľa ktorých boli triedené nálezy a tiež dokumentované odkryté náleزوvé situácie. Najskôr sa strojom stiahla ornica v hrúbke cca 30 cm a následne bola plocha ručne začistená a znížená o ďalších 10 cm. V hrúbke cca 40 cm sa začali rysovať archeologicke objekty. Tie sa vyberali systémom polovíc. Najskôr bola preskúmaná južná polovica objektu a po jej zdokumentovaní aj severná polovica. Všetkých 121 objektov bolo vykopaných kompletnie!

Náleزوvery materiál získaný počas záchranného archeologickeho výskumu na lokalite Liptovský Trnovec-Ravence tvorí predovšetkým keramika. Z kultúrnej vrstvy a výplne objektov v rámci skúmanej plochy pochádza spolu 3250 keramických fragmentov. Väčšina z nich má veľmi zle zachovaný povrch. To výrazne komplikuje ich vyhodnotenie. Z takmer 500 črepov získaných z kultúrnej vrstvy mali zachovaný povrch iba 3%. O niečo lepšie sú zachované keramické fragmenty z výplne jamových objektov. Výrazné poškodenie (erózia) povrchu keramiky je charakteristické pre horské lokality. Osteologickej materiál sa nepodarilo doložiť. Výnimkou sú veľmi zle zachované kosti z objektu 55. Dôvodom je pravdepodobne kyslá pôda na mieste osady. Mazanica sa nachádzala spolu s keramikou priamo v zásypoch sídliskových jám, ale aj v premiešanej kultúrnej vrstve (cca 15 cm hrubej) nad týmito objektmi. Medzi archeologicke objekty s najväčším množstvom nálezu patria sídliskové jamy 1, 55, 80 a 95. V sídliskovej jame 1 sa okrem

väčšieho množstva typickej keramiky našiel aj bronzový náramok (obr. 27: 13).

Napriek spomínaným problémom s eróziou keramiky možno jednoznačne potvrdiť, že súbor keramiky z Liptovského Trnovec je technologicky jednotný. Prevažujú fragmenty so slabo vyhladeným vnútorným aj vonkajším povrhom a tiež s obojstranným hnedým alebo čierohnedým sfarbením. V prímesiach vystupujú výlučne malé kamienky. Druhú skupinu tvoria fragmenty tenkostenných nádob, ktoré sú charakteristické predovšetkým veľmi drobnými prímesami v keramickej hmote. Najviac odlišný a najmenej početný súbor tvoria črepy nádob s čiernym vonkajším a čierohnedým vnútorným povrhom, vyhotovené z materiálu obsahujúceho okrem prímesi rozdrvených kamienkov aj rozdrvenú keramickú hmotu, ktorá tu bola druhotne využitá. Do tohto súboru patrí predovšetkým nádoba z objektu 68, ale aj nepočetné fragmenty z jám 26 a 53 a tiež niekoľko nálezu z kultúrnych vrstiev.

Na základe vstupnej analýzy súboru keramiky zo skúmanej osady bolo možné vyčleniť tri odlišné štýlistické tradície. Jednu z nich reprezentujú nádoby vyhotovené v štýle typickom pre postotomanské skupiny v severovýchodnej časti Karpatkéj kotliny. Datované sú do stupňov BB1-BD doby bronzovej (*Przybyła 2009, 76-89, 120-123*). Ide predovšetkým o tenkostenné nádoby zdobené bradavkotími výčnelkami, motívom rozetky alebo pásmi vpichov. Reprezentujú ich napríklad nálezy z objektov 55 a 95 (obr. 21: 3; 14: 4). Popri uvedenej tenkostennej zdobenej stolovej keramike sa vyskytli hrubostenné nádoby - profilované misy a esovitné hrnce. Pri esovitých hrncoch je potrebné spomenúť aj zriedkavú výzdobu povrchu hrebeňovaním, typickú pre skupiny z neskorej doby bronzovej v Karpatkéj kotliny. Súbory nálezu objavené v Liptovskom Trnoveci majú najbližšie teritoriálne analógie v nálezoch pochádzajúcich z výskumov lokalít tzv. predlužického horizontu na hornom Považí (*Budinský-Krička 1965, 184; Furmánek/Veliačik 1991, 41, 42; Kujovský 2004; Veliačik 1981; 1983, 164-168, 186, 189, 192*).

Náleزوvery súbory z Liptovského Trnovec chronologicky zodpovedajú najstaršej etape pochovávania na pohrebsku v Martine, súčasnej s fázou BB2 (C1) (*Benkovský-Pivovarová 1972*). Toto datovanie potvrdzuje nález bronzového náramku z objektu 1 v Liptovskom Trnoveci (obr. 27: 13), tvarom a vyhotovením charakteristickým pre staršie fázy mohylovej kultúry na území Falcka, Švábskych Álp a Čiech (napr. *Pászthory 1985, 42-44*).

Dlhšie trvanie mohylovo-postotomanskej tradície na skúmanej lokalite potvrdzujú aj nálezy z objektu 55 - spoľočný výskyt amfor vyhotovenej v tomto štýle, t. j. zdobenej pásmi vpichov (obr. 21: 3), a tenkostenných nádob reprezentujúcich štýlistickú tradíciu včasnej fázy lužickej

kultúry na hornom Považí (por. *Veliačik 1983, 167-173*). Ide o poháriky zdobené veľkými plytkými vtlačenými jamkami (obr. 21: 1, 2). S rovnakým štýlom môžeme spájať aj vázu nájdenú v objekte 42 (obr. 16: 11) a pravdepodobne aj časť profilovaných mís. Včasnloužickú keramiku na hornom Považí možno datovať - identicky s L. *Veliačikom (1983, 167-173)* - na fázy BD-HA1. Od začiatku stupňa HA sa tento štýl rozšíril aj ďalej na východ, čo dokladajú nálezy zo Spiša (napr. *Soják 2003, 468, 473; Soják/Soják/Suchý 2004, 177*).

Poslednou štýlistickou tradíciou, ktorú možno identifikovať na keramických náleزوach z Liptovského Trnovca, je nádoba z objektu 68 (obr. 19: 1). Na základe technologických vlastností (čierny vonkajší povrch a červené vnútro), ako aj podľa spôsobu výzdoby môžeme túto nádobu priradiť k štýlistickej skupine vyskytujúcej sa v kultúrach s kanelovanou keramikou v Karpatskej kotline (napr. gávskej a kijatickej kultúre). Túto nádobu môžeme datovať do stupňa HA alebo trochu neskôr. Nie je však možná jej jednoznačná väzba ku konkrétnej kultúrnej jednotke. Možno však súhlasí s tým, že kultúrny vplyv z juhovýchodu - v literatúre najčastejšie spájaný s kijatickou a gávskou kultúrou - je čitateľný v rôznych regionálnych zoskupeniach osídlenia v Karpatoch, napríklad na území Spiša alebo Zvolenskej kotliny (*Bátora 1979, 76-78; Miroššayová 1999; Przybyła 2009, 154-156, 160-162*).

Na základe uvedeného sa dá konštatovať, že osada v Liptovskom Trnovci bola osídlená počas dlhšieho časového úseku (16.-11. stor. pred Kr.), a to pravdepodobne kontinuálne. V priebehu tohto obdobia podliehala postupnej premene štýlistika keramickej výroby obyvateľov skúmanej osady. Jednotlivé etapy jej vývoja upozorňujú buď na silnejší zväzok s Karpatskou kotlinou, alebo reprezentujú miestnu, prípadne „západnú“ tradíciu lužickej kultúry.

V rámci spracovania nálezového materiálu bola zároveň vyhotovená analýza 79 väčších fragmentov mazanice pochádzajúcej z niekoľkých objektov. Prvé výsledky tejto analýzy dovoľujú konštatovať, že prinajmenšom v blízkosti dvoch zoskupení objektov (5, 6, 119, 120 a 66, 72, 76) sa museli nachádzať budovy s konštrukciou na úrovni terénu. Obe tieto budovy reprezentovali rôzne konštrukčné typy. Fragmenty mazanice z prvého zo spomenutých zoskupení objektov majú odtlačky masívnych nosných stĺpov a pletenej konštrukcie stien. Výplne objektov z druhého zoskupenia obsahovali fragmenty mazanice so zvyškami vápenatej hmoty na vnútornej stene a s odtlačkami krátkych vodorovných dosákov. Analógie k tomuto typu poznáme napríklad z osady v Roztokách, okr. Praha-západ (*Haller/Gentizon/Kuna 2007*).

## RÖMISCHE MILITÄRAUSRÜSTUNGSGEGENSTÄNDE AUS DEM GERMANISCHEN GRUBENHAUS IN CÍFER

IVAN CHEBEN - MATEJ RUTTKAY

**Roman Militaria from a Germanic Pit-House at Cífer.** In the study a unique collection of finds from a Germanic underground shelter is presented, which is rare in the over-Danubian Barbaricum of present-day Slovakia. The object is a part of a Germanic settlement site that was situated on the left-bank slope of Gidra brook. It is interesting that at the same place two Roman temporary camps were situated as well. Considering the finds, several fragments of scale armour, various sheet-metal parts of weaponry, metal belt mounts, etc. are the most remarkable. A so-called proprietary mount with the inscription indicating the owner's affiliation with Turma (the mounted contingent of a COHORS EQUITATA) was found here, too. Special attention has been paid to a bronze sheet-metal fragment decorated by beating-hallmarking. In decorating sections a female figure (Minerva?) alternates a male one (Cupid?). Probably it was a mount of a soldier's shield or protective equipment. Rather big group of finds consists of iron artefacts, sometimes together with bronze ones, building fittings, nails, knife, spear shoe, hole punch, etc. Lead artefacts include also a small plate of a shape reminding of armour connecting parts. It can't be ruled out that it was a base for beating of bronze sheet segments. Many of the found metal artefacts have traces of cutting and shearing. Metal artefacts in the collection of finds can be characterised as a raw material for further smith-working or processing. The authors assumed a smithy standing in the close vicinity of a dwelling, remains of which got into the shelter filling immediately after its destruction. This hypothesis has to be taken into consideration also in specifying the object chronology. Numerous charcoals in the filling could indicate the shelter was destroyed by fire. Hence, chronology of finds is very close to the time of the shelter working. The question is why the Germans left the finds at the site. No answer has been available now. The relation of the two Roman temporary camps and the Germanic settlement site is a question as well. Probably they did not exist simultaneously. A hypothesis is possible that the Germans had settled in the vicinity of a vanished (conquered?) temporary camp, they built their settlement here and used many of things obtained from the destroyed camp. During the next Roman attack the Germanic settlement site was destroyed and burnt down. Artefacts from surface objects got into the underground shelter filling. Then the Romans built another camp in the close vicinity. Unambiguous solving of the mutual relation of the Germanic objects and Roman temporary camps should certainly contribute to understanding of complicated questions of the Roman penetration on the territory of present-day western Slovakia and of further Roman and Germanic existence in this space as well.

Key words: Slovakia, Roman period, Barbaricum, Marcomanic Wars, Military Personal Equipment, germanic settlement, scale armour - lorica squamata, germanic settlement site, workshop.

### EINLEITUNG

Die Erforschung von römischen militärischen Eingriffen im 1.-4. Jh. n. Chr. auf dem Gebiet nördlich der Donau gehört zu den wichtigen Aufgaben der archäologischen Forschung. Nicht nur Historiker, sondern auch Archäologen widmen besondere Aufmerksamkeit besonders der Zeit der Markomannen- kriege im letzten Drittel des 2. Jh., bzw. 166-180 n. Chr. (Böhme 1975; Erdrich 2009; Kehne 2009; Komoróczy 2009; Tejral 1992; 1994a). Dieser Zeitabschnitt stellt einen wichtigen historischen Meilenstein dar und er zeigt sich ganz logisch auch in der grundlegenden Chronologie der römischen Kaiserzeit, obwohl für diese Übergangszeit ziemlich große Unterschiede in der Bezeichnung zu finden sind (Kolnik 1994). Durch systematische Grabungen und archäologische Rettungsgrabungen werden ständig neue Erkenntnisse geliefert. Von ganz besonderer Bedeutung ist die Entdeckung einer großen Anzahl (heutzutage 22) von römischen Marschlager (Rajtár/Hüssen 2010).

In der Südwestslowakei erforderte die Verlegung der Erdölleitungstrasse während ihres Baues (in den Jahren 1991-1993) die Realisierung einer kurzfristigen archäologischen Rettungsgrabung auf mehreren Fundstellen. Die Linie selbst führte auch durch Fundstellen, in deren Nähe bereits Geländegrabungen erfolgten (z. B. beim Bau der Autobahn), bzw. konnte auf Grundlage seit längerer Zeit bekannter Funde aus Oberflächenbegehungen die Existenz weiterer, bisher nicht näher erforschter Siedlungsareale vorausgesetzt werden.

Von den zahlreichen nach und nach auf der ganzen Trasse untersuchten Fundstellen wurden bisher summarisch Fundverbände aus zwei Fundstellen in Veľký Cetín (Pilišské und Jakubské) ausgewertet (Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993; Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994), hochmittelalterliches Dorf in Branč, Veľká Ves (Ruttkay/Cheben/Ruttkayová 1994) und ebenfalls ein Siedlungsfund (Grube 8) aus der Völkerwanderungszeit in Cífer (Cheben/Ruttkay 1997).

Im Verlauf der Monate Februar und April 1993 wurde aufgrund einer genauen Geländebegehung der Autoren dieses Beitrags eine Rettungsgrabung realisiert, die in die fünfte Etappe der Rettungsarbeiten auf der Erdölleitungstrasse in den Bezirken Trnava und Senec, im Gemeindekataster von Cífer in der Lage Za kostolom (früher ungenau als Cífer-Páč bezeichnet) entfiel (Abb. 1). Das gewonnene Inventar ergänzte wesentlich unsere Kenntnisse über die Besiedlung dieser Fundstelle in der Hallstattzeit: Objekte 5, 10, in der mittleren Latènezeit: Objekte 1, 4, aber auch in der Römerzeit: Objekte 2, 3A, 3B, 6, 6A, Völkerwanderungszeit: Objekt 8 und 11.-12. Jh.: Objekt 9 (Cheben/Ruttkay 1995a; 1995b).

Eine besondere Bedeutung hat die Entdeckung des Objektes Nr. 6 (ein germanisches Grubenhaus mit einem relativ hohen Anteil von bedeutenden Funden), die zu der Rekonstruktion von der Interaktion der germanischen Bevölkerung und der Römer in der römischen Kaiserzeit beitragen könnte. Befunde und Funde wurden bis jetzt nur teilweise veröffentlicht (Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993; Cheben/Ruttkay 1997). Deshalb halten wir es für wichtig, sie vollständig zu veröffentlichen.

#### GRABUNGSART

Die Rettungsgrabung wurde leider erst nach der Ausschachtung der Rohrleitungsrinne im Februar und März 1993 durchgeführt, was selbstverständlich gewissermaßen auch die gewonnenen Erkenntnisse gekennzeichnet hat (Cheben/Ruttkay 1995a; 1995b). Das Siedlungsobjekt selbst skizzierte sich im südlichen Profil der Ausschachtung. Zum Erfassen der gesamten Grundrissdisposition des Siedlungsobjektes (Abb. 2) kann es leider nicht. Doch vor allem der gute Erhaltungszustand des archäologischen Materials *in situ*, bzw. seine gesamte Zusammensetzung (Komplettheit) ist überraschend. Trotz der gegebenen Geländesituation ergaben die Grabungsarbeiten ein Fundgut, das in mehrerer Hinsicht unsere bisherigen Erkenntnisse erweitert, und zwar sei es die Fundstelle selbst, die Mikroregion, aber auch der breitere Rahmen der Mitteldonauräume. Eine Grabung in der Umgebung der ausgehebten Rille war damals nicht möglich.

#### LAGE DER FUNDSTELLE

Das Siedlungsareal befindet sich auf einer mäßigen, entlang des linken Gidra-Bachufers sich erstreckenden Anhöhe (Abb. 1). Ihr gerundeter Nordrand senkt sich allmählich in die Inundation. Eine eventuelle größere Konzentration von Siedlungsfunden wurde bei der Oberflächenbegehung in diesem Teil

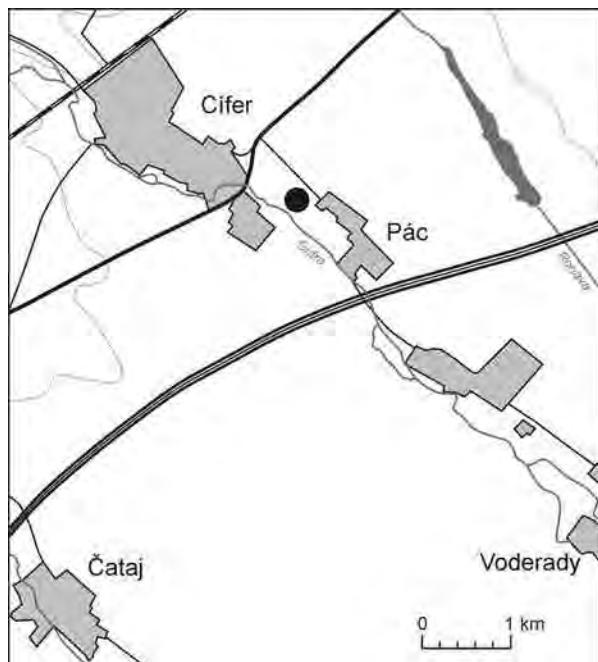


Abb. 1. Cífer. Lokalisierung der Fundstelle.

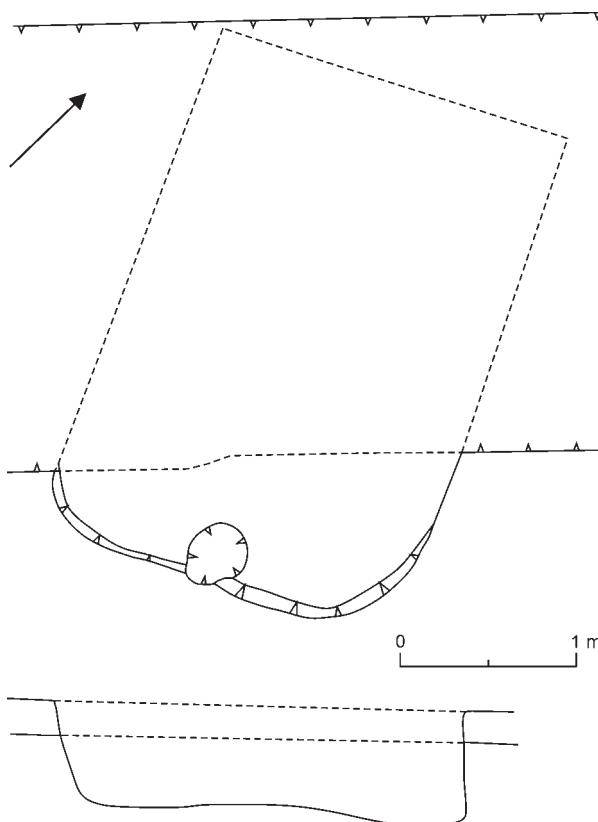


Abb. 2. Cífer. Plan des Objektes.

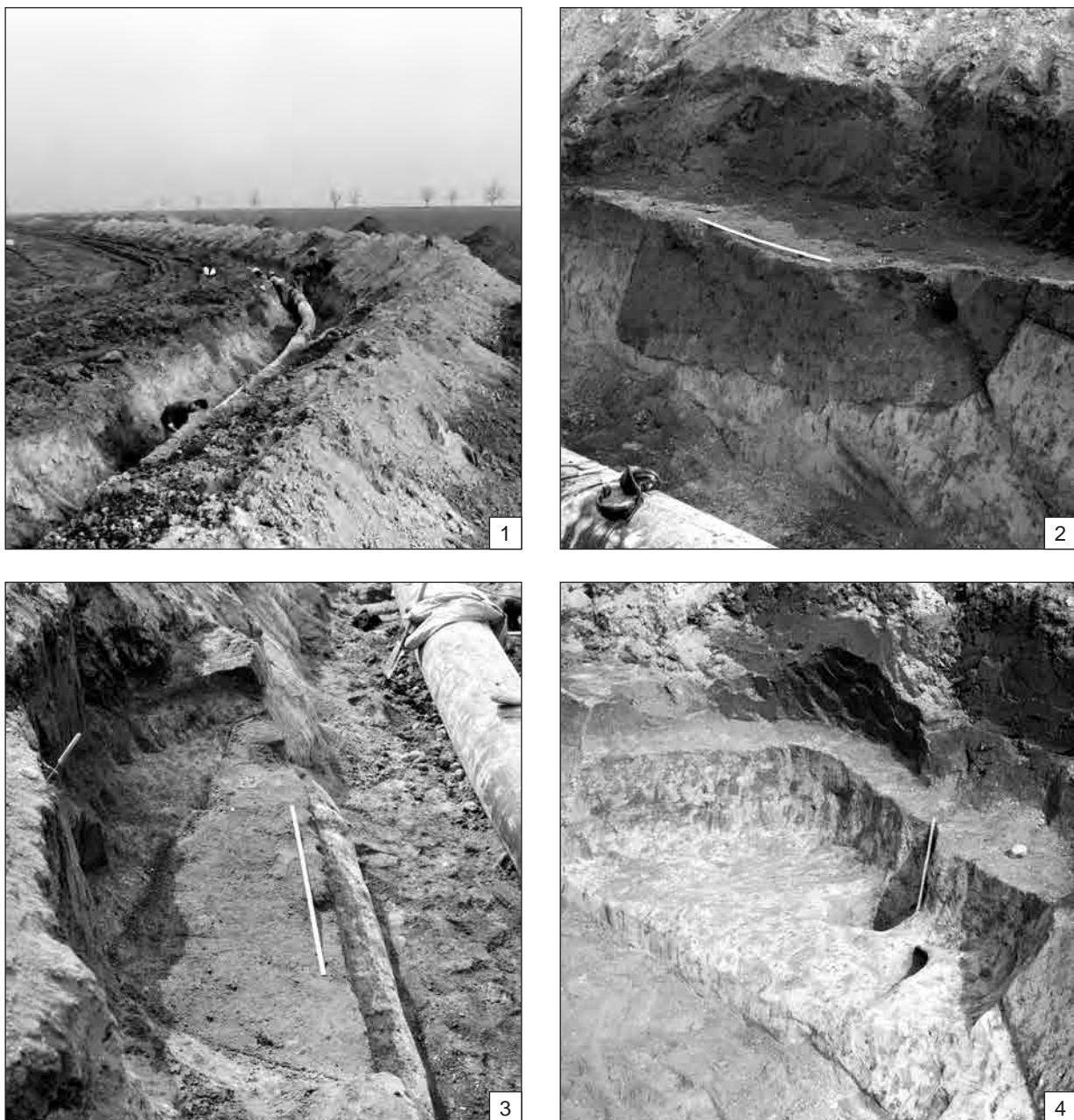


Abb. 3. Cífer. 1 - Ausgrabung auf der Baustelle; 2-4 - Objekt 6, Ansicht des Grubenhauses.

nicht belegt - von der ganzen verfolgten Fläche der vorausgesetzten Siedlung gewann man nur etliche unverzierte Bruchstücke von topfförmigen Gefäßen. Nicht einmal nach der Verteilung der Siedlungsobjekte in der ausgeschachteten Rohrleitungsrinne (in der Gesamtlänge von 170 m befanden sich elf Siedlungsobjekte) lässt sich die Dichte der besiedelten Fläche, bzw. die Struktur der Siedlung bestimmen, und zwar insbesondere im Zeitabschnitt, zu welchem das Grubenhaus 6 gehört. Die Entfernung zwischen dem Grubenhaus 6 und Bachufer beträgt ca. 90 m.

#### BEFUNDBESCHREIBUNG DES GRUBENHAUSES UND INVENTARS

Durch die Ausschachtung der Rinne wurden 3/4 des eingetieften Teiles des Grubenhauses vernichtet. Nach dem Geländebefund hatte das Grubenhaus wahrscheinlich einen rechteckigen Grundriss, der nur im erhaltenen Teil in 0,5-0,6 m Tiefe in einer maximal möglichen Länge von 3,2 m und 2,2 m Breite verfolgbar war (Abb. 2; 3). Die Wände waren vertikal und oberhalb der Sohle bogenförmig eingetieft. Im



Abb. 4. Cífer. Auswahl der Funde. 1-6, 8, 9 - Bronze; 7 - Blei.

untersuchten Teil war die Sohle flach, fast horizontal und nur in der NO-Ecke des Grubenhauses senkte sie sich mäßig zur Wand. Zugleich war der Fußboden hart, gestampft. In der Mitte der Kurzwand befand sich eine Pfostengrube von 0,32 m Durchmesser und 0,6 m Eintiefung unter dem Fußbodenniveau des Hauses. Die Grubenhousecken waren bogenförmig. Die Verfüllung selbst bestand aus relativ lockrem braunem Erdreich mit dem Vorkommen von gleichmäßig verstreuten Holzkohlenstückchen ohne eine ausgeprägtere Häufung im verfolgten Teil der Verfüllung. Unmittelbar über dem Fußboden wurde eine 2-3 cm mächtige grauschwarze Aschenschicht

festgestellt. Es handelt sich vielleicht um den Rest einer verbrannten oder verglimmten Holzkonstruktion des Wohnhauses. Da in der Entfernung bis zu 10 m (zu beiden Seiten) in der ausgeschachteten Rinne keine anderen Siedlungsobjekte vorgefunden wurden, erfolgte im Ausschüttungsreich eine Nachlese von Metallgegenständen mit Hilfe eines Detektors, und die Gegenstände ordnete man dem Inventar des Grubenhauses zu. Die übrigen Funde stammen überwiegend direkt aus der Verfüllung des Grubenhauses. Das Keramikmaterial (Taf. V; VI) ergänzen Eisen- und Bronzegegenstände, Bleigegenstände, Holzkohlenstückchen, Lehmverputz und Tierknochen.

## Die Funde

### Fibel

1. Bronzene Kniefibel mit fehlender Nadel mit zylindrischem Kopf und hohem Nadelhalter (etwa Almgren Typ 132); Länge 27 mm, Höhe 17,5 mm, Dicke 4 mm, Gewicht 4,1 g (Abb. 4: 8; Taf. I: 5).

### Militaria und Beschläge

2. Fragment eines Schuppenpanzers, zusammengesetzt aus sechs Reihen länglicher Teile - Panzerschuppen-Lamellen (max. 14 in einer Reihe), die miteinander mit dünnem Draht verbunden sind, die Oberfläche war ursprünglich mit weißem Metall bedeckt - verzinkt(?). Das Schuppenblättchen ist rechteckig, die Unterseite ist abgerundet. Das Fragment befand sich oberhalb der Sohle des Grubenhauses. Material: Bronze; Länge 110 mm, Breite 81 mm, Dicke 0,25 mm, Gewicht 19,7 g (Abb. 5; Taf. I: 6).
3. Fragment eines Schuppenpanzers, zusammengesetzt aus zwei Reihen länglicher Schuppen, die miteinander mit dünnem Draht verbunden sind. Das Fragment befand sich oberhalb der Sohle des Grubenhauses (höchstwahrscheinlich passt es zu Nr. 2). Material: Bronze; Länge 31 mm, Breite 26,3 mm, Gewicht 1,73 g (Taf. I: 10).
4. Fragment eines Schuppenpanzers, vier Reihen länglicher Schuppen mit Resten eines Verbindungsrahtes, in einer Reihe max. 9 Lamellen. Material: Bronze; Länge 78 mm, Breite 49 mm, Dicke 0,2 mm, Gewicht 7,76 g (Abb. 4: 5; Taf. I: 1).
5. Zwei miteinanderverbundene wappenförmige Schuppen. Ausschüttung; Material: Bronze; Länge 20,8 mm, Breite 19,4 mm, Gewicht 0,83 g (Taf. I: 7).
6. Vier miteinanderverbundene Schuppen, davon drei Lamellen und eine Wappenschuppe, die im rechteckigen Winkel und mit einem Niet verbunden ist. Ausschüttung; Material: Bronze; Länge 38,9 mm, Breite 8,2 mm, bzw. 18,8 mm, Dicke 0,5 mm, Gewicht 1,07 g (Taf. I: 8).
7. Fragment einer zerbrochenen Panzerschuppe mit einem größeren Loch etwa in der Mitte. Material: Bronze; Länge 15,7 mm, Breite 18,1 mm, Dicke 0,1 mm, Gewicht 0,17 g (Taf. I: 9).
8. Ovale bronzenen Panzerschuppe mit abgebrochenem Rand; Länge 35 mm, Breite 19,5 mm, Dicke 0,5 mm, Gewicht 1,68 g (Taf. I: 2).
9. Vier nebeneinanderverbundene Schuppen (ein Bruchstück auf der hinteren Seite). Material: Bronze; Länge 41 mm, Breite 29,5 mm, Dicke 0,2 mm, Gewicht 2,65 g (Taf. I: 4).
10. Zwei Blechbruchstücke mit plastisch getriebenem (gepresstem) Vogelfederornament. Material: Bronze; Länge 29,5 mm und 12 mm, Breite 19 mm und 8,7 mm, Dicke 0,7 mm und 0,7 mm, Gewicht 0,57 g und 0,21 g (Taf. I: 3).
11. Fragment eines verzierten Blechs, gepunzte und geprägte Verzierung, linke Seite - drei Felder mit Figuren, auf der rechten Seite plastische Bändchen, die an Vogelfeder erinnern. Der Mittelteil ist mit einem umlaufenden Band mit punziertem S-Motiv abgetrennt. Am Umfang besteht die Verzierung aus drei unterschiedlichen nach links blickenden Figuren, die durch ein Band schräger Rillen voneinander getrennt sind. Die Schrägrillen wiederholen sich mehrmals. Im linken Teil sind drei Felder mit je einer Figur, die durch zwei schräge Rillenstreifen, bzw. ein breites Band mit Rauten getrennt sind. An zwei Stellen sind Spuren von sekundärem Schneiden zu beobachten. Material: Bronze; Länge 64 mm, Breite 52 mm, Dicke 0,4-0,6 mm, Gewicht 16,3 g (Abb. 7; Taf. II: 1).
12. Fragment eines profilierten Zierbeschlags mit einer abgebrochenen Seite, geprägte Verzierung. Material: Bronze; Länge 62,5 mm, Breite 43 mm, Dicke 0,3 mm, Gewicht 8,66 g (Abb. 4: 3; Taf. II: 7).
13. Der sog. Waffenschildchenbeschlag (Ansatae) mit palmettenförmigen Endungen mit zwei Löchern in den Ansae. Material: Bronze; Länge 78 mm, Breite 26,5 mm, Dicke 0,8 mm, Gewicht 10,14 g (Abb. 4: 1; Taf. II: 10).
14. Bronzenet -Beschlag - Nagel mit flachem Kopf, auf der Vorderseite ist eine Inschrift, in zwei Reihen eine teilweise nicht ganz deutlich lesbare „TMA XI IV“ und „N II“ und „A...“ (es gibt auch andere Lesevarianten); Durchmesser 22 mm, Dicke 0,5 mm, Gewicht 2,78 g (Abb. 8; Taf. II: 6).
15. Fragment eines Zierbandes (Gürtelbeschlag) verziert mit konzentrischen eingeritzten Kreisen. Eine kürzere Seite ist abgebrochen, die andere Seite ist ornamental abgeschlossen. Material: Bronze; Länge 40 mm, Breite 23 mm, Dicke 0,8 mm, Gewicht 4,82 g (Abb. 4: 2; Taf. II: 9).
16. Riemenbeschlag - Fragment. Material: Bronze; Länge 30 mm, Breite 13,5 mm, Dicke 1,2 mm, Gewicht 1,65 g (Abb. 4: 4; Taf. II: 5).
17. Gürtelriemenzunge - Riemenanhänger. Material: Bronze; Länge 39,5 mm, Breite 15 mm, Dicke 1,5 mm, Gewicht 4,43 g (Abb. 4: 6; Taf. II: 2).
18. Rechteckige Beschlagplatte mit zweifacher Lochung. Material: Bronze; Länge 38 mm, Breite 21,5 mm, Dicke 0,5 mm, Gewicht 3 g (Taf. II: 3).
19. Nagel, kugeliger Kopf. Material: Bronze; Länge 21,5 mm, Kopfdurchmesser 5,1 mm, Gewicht 2 g (Taf. II: 4).
20. Fragment von gebogenem Gegenstand (Blech). Material: Blei; Länge 42 mm, Breite 20,3 mm, Blechdicke 1,6 mm, Gewicht 25,99 g (Taf. II: 8).
21. Fragment von Bleiplättchen mit einem Loch in der Ecke, Rand als Leiste modelliert. Material: Blei; Länge 61,2 mm, Breite 50,9 mm, Dicke 1,8 mm, Gewicht 28,89 g (Abb. 4: 7; Taf. II: 11).
22. Rechteckiges Blech (eine Ecke abgebrochen, teilweise zerknittert). Material: Bronze; Länge 68 mm, Breite 58,2 mm, Dicke 0,6 mm, Gewicht 6,21 g (Abb. 4: 9; Taf. III: 1).
23. Fragment von gefalztem Doppelblech mit zwei Löchern unter dem Rand. Ausschüttung; Material: Bronze; Länge 53,5 mm, Breite 42 mm, Blechdicke 1 mm, Gewicht 25,99 g (Taf. III: 2).
24. Zwei Bruchstücke eines bronzenen Blechs. Ausschüttung; Breite 22,5 mm, Dicke 0,9 mm, Gewicht 0,72 g (Taf. III: 3); Länge 19,5 mm, Breite 16,7 mm, Dicke 0,5 mm, Gewicht 0,13 g (Taf. III: 6).
25. Das Bruchstück eines bronzenen Blechs (plastische Verzierung?). Ausschüttung; Länge 51 mm, Breite 44,2 mm, Dicke 0,1 mm, Gewicht 2,46 g (Taf. III: 7).
26. Bruchstück eines eingebogenen unverzierten Blechs. Material: Bronze; Länge 117 mm, Breite 60,5 mm, Dicke 1,1 mm, Gewicht 31,97 g (Taf. III: 8).

27. Fragment von viereckigem Blech mit abgebrochener Ecke. Material: Bronze; Länge 31,4 mm, Breite 30 mm, Dicke 0,5 mm, Gewicht 1,28 g (Taf. III: 4).
28. Nagel mit flachem Kopf. Material: Eisen; Kopfdurchmesser 9 mm, Länge 21,1 mm, Gewicht 2 g (Taf. IV: 1).
29. Zwei Nägel mit konischem Kopf. Material: Eisen; Kopfdurchmesser 8,1 mm, Länge 7,1 mm, Gewicht 0,53 g, bzw. 0,47 g (Taf. IV: 6).
30. Fragment einer hellblauen Glasperle. Ausschüttung.
31. Eisenhaken. Ausschüttung; Länge 42,4 mm, Durchmesser 7,6 x 5 mm, Gewicht 6,9 g (Taf. IV: 11).
32. Fragment eines Gegenstandes (Messers?) mit einer schärferen Seite und einem Verengen auf der schmalen Seite. Material: Eisen; Länge 170,5 mm, Breite 15,5 mm, Dicke 3,3 mm, Gewicht 45,45 g (Taf. IV: 8).
- 33-34. Zwei Fragmente von Eisengegenständen. Ausschüttung.
35. Fragment eines Eisengegenstandes (Messers?) umgewickelt mit Messing(?)blech; Länge 75 mm, Breite 11,7 mm, Dicke 2,7 mm, Gewicht 13,2 g (Taf. IV: 2).
36. Eine Eisenklammer mit einer Öse (Zeltbolzen?). Ausschüttung; Länge 96 mm, Breite 91 mm, Dicke 2,8 mm, Gewicht 9,28 g (Taf. IV: 5).
37. Durchschlag(?), Imbuss(?) mit zerbrochenem Unterteil, quadratischer Grundriss; Länge 52,1 mm, Durchmesser 8,9 mm, Kopfdurchmesser 12,9 mm, Gewicht 26,39 g (Taf. IV: 3).
38. Eisennagel, hammerartiger Kopf. Ausschüttung; Länge 31,4 mm, Kopfdurchmesser 17,2 mm, Gewicht 9,5 g (Taf. IV: 4).
39. Eisennagel, konischer Kopf. Ausschüttung; Länge 114,5 mm, Kopfdurchmesser 23,6 mm, Gewicht 23 g (Taf. IV: 13).
40. Eisennagel, konischer Kopf. Ausschüttung; Länge 102 mm, Kopfdurchmesser 23 mm, Gewicht 21 g.
41. Eisentüllenspitze, rundlicher Querschnitt. Ausschüttung; Länge 81,9 mm, max. Durchmesser 21 mm, Gewicht 26,7 g (Taf. IV: 9).
42. Köpfe von Eisennägeln.
43. Eisengegenstand - Griff(?), ein Ende in eine Spirale eingewickelt. Ausschüttung; Länge 98 mm, Breite 12 mm, Dicke 2,2 mm, Gewicht 26 g.
44. Hülse(?). Material: Eisen; Länge 39,9 mm, Durchmesser 9,9 mm, Gewicht 6,7 g (Taf. IV: 10).
45. Eisenband, zusammengewickelt; Länge 40,3 mm, Breite 18 mm, Dicke 2,6 mm, Gewicht 11,68 g.
46. Fragment, Dorn, viereckiger Grundriss. Material: Eisen; Länge 29 mm, Durchmesser 64 mm, Gewicht 2,36 g.
47. Durschlag, viereckiger Querschnitt, abgebrochene Spitze. Material: Eisen; Länge 96,4 mm, Durchmesser 9,5 mm, Gewicht 28,8 g (Taf. IV: 12).
48. Fragment, Bronzedraht, quadratischer Querschnitt; Länge 95 mm, Durchmesser 2,7 x 1,2 mm, Gewicht 2,51 g
49. 19 näher unbestimmte Fragmente. Material: Eisen.

### Keramik

50. Terra Sigillata - Bodenfragment mit standingartigem Fuß einer Schüssel des Typs Drag. 18/31, 34, Farbe rot, Oberfläche matt glänzend. Innen auf dem Boden ein eingeritzter kreisförmiger Stempel /C/RUCURO/.../ mit der Ligatur RU. Am Außenboden befindet sich das Graffito PORTV/.../. Mittelgallien, Meister Crucuro (Taf. V: 13).
51. Germanische Keramik - Halbkugelige flache Schale, die Oberfläche poliert, graphitiert, mit vertikalen Rillen (strahlenartige Dellen) verziert; Randdurchmesser 13,9 cm, erhaltene Höhe 3,8 cm (Taf. V: 7).
52. Provinzialrömische Keramik - Fragment einer doppelkonischen Schüssel mit scharfem Knick zum konischen Unterteil, leistenartig geknickte Wand und verdickter Rand, die Oberfläche poliert, graphitiert; Randdurchmesser 15,4 cm, erhaltene Höhe 4,4 cm (Taf. V: 9).
53. Germanische Keramik - Fragment vom Körper eines Henkelgefäßes (Krüges?) mit abgebrochenem Henkel, Rädchenverzierung aus vertikalen und horizontalen zwei-dreireichigen Bändern, bestehend aus quadratischen Abdrücken (Swastika?), Oberfläche poliert, graphitiert (Taf. VI: 3).
54. Germanische Keramik - Bauchscherbe mit graphitierter polierter Oberfläche (Taf. VI: 1).
55. Provinzialrömische Keramik - Bauchscherbe eines Gefäßes, verziert mit dichten Ritzlinien, scheibengedreht.
56. Scherbe vom Körper eines topfförmigen Gefäßes mit horizontal gereihter „Barbotine“.
57. Germanische Keramik - Topfförmiges Gefäß mit ausgebogenem Rand, doppelkonischem Körper, auf dem Umbruch zwei Reihen von Fingernageleindrücken; Randdurchmesser 10 cm, Höhe 10,1 cm, Bodendurchmesser 6 cm, Bauchweite 11 cm (Taf. V: 1).
58. Germanische Keramik - Scherben eines topfförmigen Gefäßes, unter dem ausbiegenden Mündungsrand schräg angeordnete Grübchen, Oberfläche geglättet; Randdurchmesser 17 cm (Taf. V: 11, 12).
59. Germanische Keramik - Randscherbe eines topfförmigen Gefäßes; Randdurchmesser 16,2 cm.
60. Germanische Keramik - Randscherbe (Taf. V: 10).
61. Germanische Keramik - Randscherbe mit polierter Oberfläche (Taf. V: 8).
62. Germanische Keramik - Scherbe eines Gefäßes mit schräg abgestrichener Trichtermündung, unter dem Rand mit umlaufender Rille.
63. Germanische Keramik - Fragment einer doppelkonischen scharf profilierten Schüssel, Schrägkerben auf dem Bauchumbruch, die Oberfläche geglättet.
64. Germanische Keramik - seichte Teller(?), bzw. Schüssel mit geglätteter Oberfläche (Taf. V: 6).
65. Germanische Keramik - Scherbe mit leicht einbiegendem Rand und polierter Oberfläche (Taf. V: 4).
66. Germanische Keramik - Schüsselscherbe mit schräg abgestrichenem Rand (Taf. V: 5).
67. Germanische Keramik - Scherbe eines schüsselförmigen Gefäßes, verziert mit gerillter Schraffierung (Taf. VI: 1).
68. Germanische Keramik - Scherbe eines schüsselförmigen Gefäßes, auf dem gerundeten Unterteil mit winklig angeordneter Kannelierung unter einem horizontalen Rillenbündel verziert (Taf. VI: 2).
69. Germanische Keramik - Bodenscherbe eines topfförmigen Gefäßes (Taf. VI: 5).
70. Germanische Keramik - Randscherbe eines Gefäßes mit konischem Hals; Randdurchmesser 16 cm (Taf. VI: 10).
71. Germanische Keramik - Randscherbe einer Schüssel mit polierter Oberfläche (Taf. VI: 6).
72. Germanische Keramik - Scherbe eines topfförmigen Gefäßes mit einer Doppelreihe dreieckiger Einstiche unter einer umlaufenden Rille (Taf. VI: 4).
73. Germanische Keramik - Bauchscherbe eines mit seichten Grübchen verzierten Gefäßes.

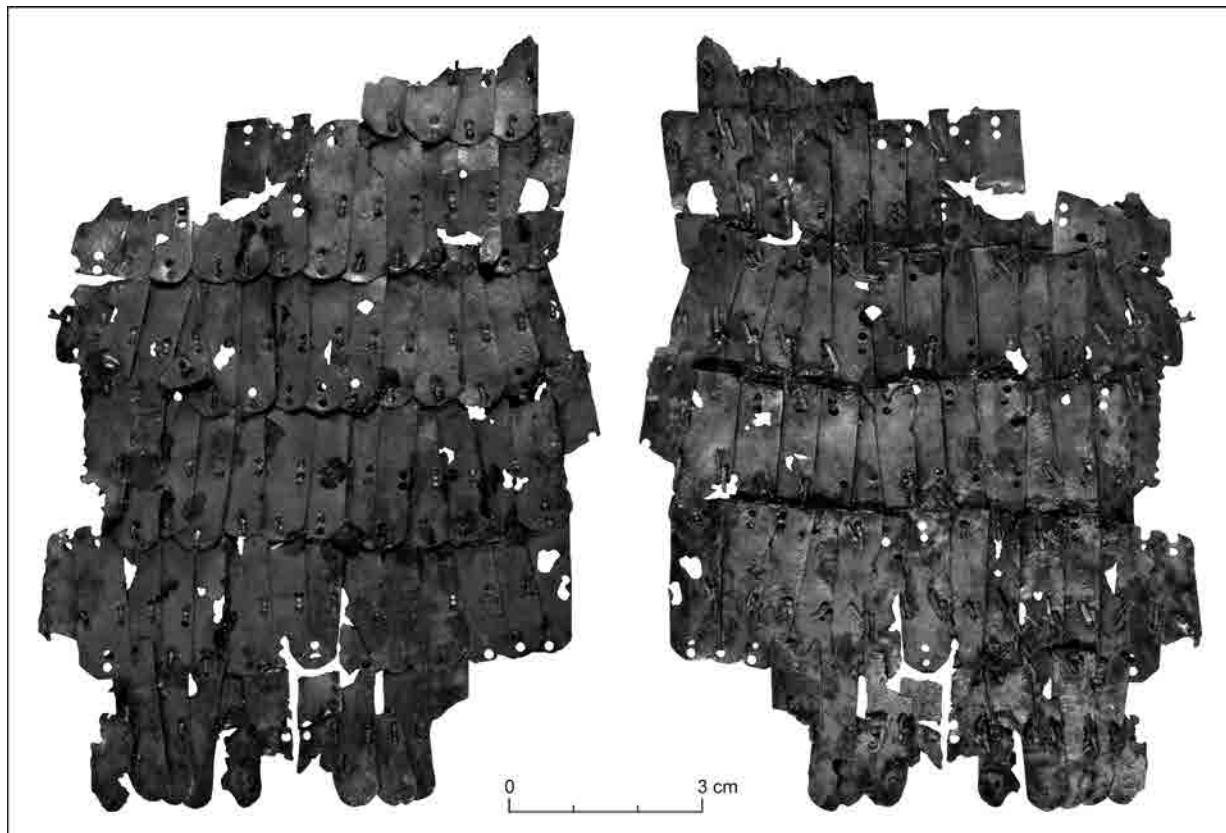


Abb. 5. Cífer. Schuppenpanzerfragment - beide Seiten. Bronze.

- 74. Germanische Keramik - Scherbe mit eingezogenem, gerade abgestrichenem Rand und polierter Oberfläche.
- 75. Germanische Keramik - Bauchscherbe eines mit Schrägrillen verzierten Gefäßes (Taf. VI: 9).
- 76. Germanische Keramik - Hals-Schultercherbe eines vasenförmigen Gefäßes mit polierter Oberfläche (Taf. VI: 7).
- 77. Provinzialrömische Keramik - Schulterscherbe eines amphorenförmigen Gefäßes, verziert mit dichten horizontalen Ritzlinien, scheibengedreht - Drehscheibenware (Taf. VI: 12).
- 78. Germanische Keramik - Randfragment eines topfförmigen Gefäßes; Randdurchmesser 13,9 cm (Taf. VI: 13).
- 79. Germanische Keramik - Scherbe eines Gefäßes, verziert mit Kammstrichbogenverzierung (Taf. VI: 11).

#### AUSWERTUNG DER METALLFUNDE

Die Funde aus dem Grubenhaus von Cífer repräsentieren einen verhältnismäßig zahlreichen und verschiedenartigen Fundverband. Aus diesem Grunde widmen wir eine größere Aufmerksamkeit ausgeprägten Gegenständen des Inventars - also jenen, die im Gebiet der Südwestslowakei (nördlich der Donau) zu vereinzelten, evtl. bisher einzigen Funden derartigen Charakters gehören.

#### Schuppenpanzer - *Lorica squamata*

Es handelt sich um den Fund (Abb. 4: 5; 5; Taf. I: 1-4, 6-10) eines bisher am besten erhaltenen Panzereteiles aus einem Siedlungsobjekt im Gebiet der Südwestslowakei - nördlich der Donau. Das größte Fragment besteht aus sechs Streifen mit der maximalen Zahl von vierzehn erhaltenen Schuppen in einer Reihe (Taf. I: 6). Das zweite größere Bruchstück stellen ein Bestand von vier Reihen von Schuppen (Taf. I: 1) und eine kleinere zweireihige Anhäufung dar (Taf. I: 10). Zum gemeinsamen Merkmal von diesen Bündeln gehört die Tatsache, dass die Lamellen am unteren Rand keine Öffnung im unteren Halbbogen haben. Dies könnte die Tatsache belegen, dass es sich um das Teil eines Panzers handelte.

In der Literatur sind mehrere Typologien von Schuppenpanzern bekannt, wobei einige auf der Form von Schuppen und Öffnungen beruhen (*Komoróczy 2000, 80*) und andere auf der Anordnung und Form von Öffnungen (*Groller 1901, Taf. XV*). Eine detaillierte Typologie von ähnlichen Schuppen hat *M. C. Bishop und J. C. N. Coulston (2006, Abb. 51)* vorgestellt. Diesen Typologien können nicht alle Typen von Schuppenpanzern, die in Cífer gefunden

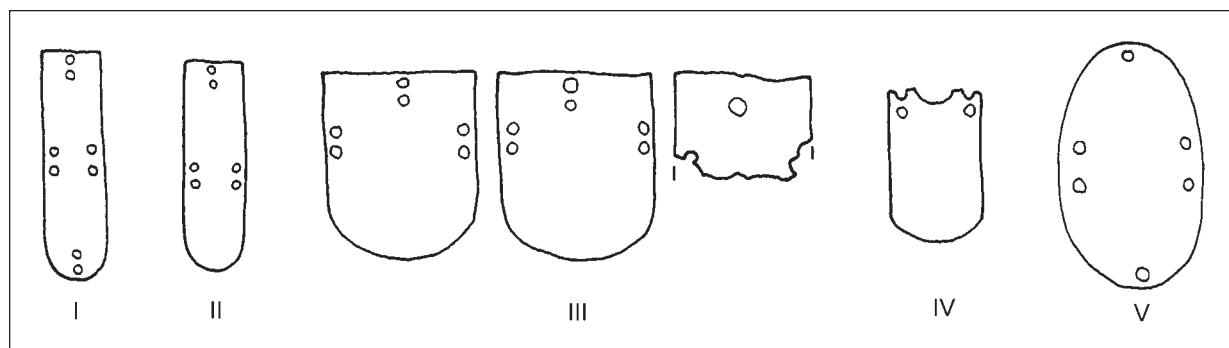


Abb. 6. Cífer. Schuppentypen (I-V).

wurden, zugeordnet werden. Nach den formalen Unterschieden können wir in der ausgewerteten Kollektion die einzelnen Schuppen in fünf Typen einteilen (Abb. 6).

- Typ I - von schmaler und langer zungenartiger Form (Ausmaße 30 x 6/8 mm) mit zwei Löchern zum Verbinden zum Ganzen in der Mitte einer jeden Wand; weitere zwei Öffnungen zum Verbinden sind im oberen und unteren Teil des Schuppens. Aus diesen Schuppen - Lamellen sind die beiden größten Teile zusammengesetzt.
- Typ II - von schmaler und langer zungenartiger Form (Ausmaße 26/28 x 6/8 mm) mit zwei Löchern zum Verbinden an jeder Seite und in oberem Bereich. Das untere Teil ist im Gegensatz zum Typ I ohne zwei Öffnungen.
- Typ III - von breiterer, wappenförmiger Gestalt (Ausmaße 24/26 x 20 mm) mit einem Paar von Löchern zur Verbindung ungefähr in der Mitte der Seitenwände und mit zwei Löchern bei der Mitte des Oberrandes.
- Typ IV - von breiterer ovaler Form (Ausmaße 33 x 19 mm), mit einem Paar von Löchern entlang der längeren Ränder und mit einem Loch immer in der schmaleren Rundung.
- Typ V - von wappenförmiger Gestalt (Ausmaße 20 x 12/13 mm) mit halbrund geformtem oberem Rand und mit einem Paar von Löchern in den Ecken des Oberteiles. In einem Falle ist seine gegenseitige Verbindung mit dem Typ I nachgewiesen.

Als Fragment einer Schuppe oder als Blechteil eines Panzers ist auch das Bruchstück mit der Verzierung von Vogelfedern zu betrachten (Taf. I: 3). In Anbetracht eines anderen Fundes eines verzierten Bronzeblechs schließen wir jedoch nicht aus, dass es sich ebenfalls um den Teil eines Schildbuckels(?), einer Schwertscheide, oder einen Riemenbeschlag handeln könnte.

Wahrscheinlich diente in Cífer gefundene Form des Schuppenpanzers als oberer Panzerrand oder

als Verband der einzelnen Teile des Schuppenpanzers an Stellen des Falzes. Gegen Korrosion und zur Beibehaltung des hohen Glanzes waren die Schuppen durch Weißmetall geschützt. Eine ähnliche Technik ist auch auf anderen Waffenbestandteilen belegt - z. B. auf einem Eisenhelm (*Kalee 1979, 198, Abb. 9*). Es wurden leider keine Funde entdeckt, die wir eindeutig als Verschlussbleche bezeichnen könnten, wie das zum Beispiel bei den mährischen Funden (*Komoróczy 2009, Abb. 19; Tejral 1992, 395-397*) oder bei den anderen Funden der Fall war (*Robinson 1975, 160, 161*).

Typ I und II haben lamellenartigen Charakter mit zahlreichen Analogien im Donaugebiet (*Humer 2006; Jílek 2005, Tab. 1: 5-9; Jüttig 1995, 167, Abb. 4; Komoróczy 2000, Abb. 3: 3B; 2010; Rajtár 1994; Varsik 1999, Abb. 9: 4*), aber auch auf britischen Inseln (*Bishop 1991, Taf. 5: 1*). Typen III-V haben die Form eines Schildes und auf anderen Fundstellen kommen häufiger vor als die Typen I-II.

Der Fund des Panzers aus Cífer muss im Kontext mit dem Fund zweier verbundener Dreiergruppen von Schuppen des Panzers aus Biely Kostol aufgefasst werden - in 8,5 km Luftlinie von Cífer entfernt (*Bartík et al. 1995; Bartík/Farkaš/Turčan 1995*), der ebenfalls verlässlich in den Abschluss des 2. Jh. durch eine Bronzefibel (Rollenkappenfibela A 41) datiert ist. Wichtig ist, dass beide Funde in der Verfüllung des Grubenhauses, wahrscheinlich eines Wohnhauses waren.

Funde von Panzerfragmenten südlich der Donau wie auch im Barbarikum sind ziemlich selten. Die letzten neuen Erkenntnisse fasste anhand der Fundstelle Mušov-Burgstall B. *Komoróczy (2000)* zusammen. Gegenwärtig sind die vereinzelten Schuppenpanzerfunde aus vier Fundorten aus der Südwestslowakei nördlich der Donau belegt - Iža (*Rajtár 1994*), Mužla (hier auch ein Denar von

Antoninus Pius und ein Denar von Lucius Verus, geprägt in den Jahren 167-168, aber auch Kniefibeln und emaillierte Fibeln - *Rajtár/Hüßen 2010*, Abb. 3), Biely Kostol (*Bartík/Farkaš/Turčan 1995*) und Cífer. Im donauländischen Barbarikum gehören sie jedoch eher zu Ausnahmsfunden (*Rajtár 1994*, Abb. 8; *Tejral 1992*, 391-400; *1999*, 136-147, Abb. 41).

Analoge Funde von Panzerteilen sind vor allem aus provinzialrömischem Milieu bekannt (*Bishop/Coulston 2006*, 88-90, 116, 117; *Curle 1911*, 158-160; *Robinson 1975*, Abb. 436-441). Von den übrigen Funden aus dem Gebiet Pannoniens ist nur der Fund des Teiles eines Schuppenpanzers anzuführen, der aus sechs Reihen bestand und aus Aquincum stammt (*Nagy 1937*, 170-172, Abb. 8: 1), der aus diesem Gebiet zu den größten erhaltenen Panzern gehört und dem Fund aus Cífer am nächsten steht. Typologisch verwandte Panzerstücke mit dem Typ I, bzw. Typ II sind Exemplare aus Iža (*Rajtár 1994*, Abb. 7), Carnuntum (*Humer 2006*, Kat. Nr. 355, 356), Pasohlávky (*Komoróczy 2010*), Stillfried (*Tejral 1994b*, Abb. 5; 8; 9) und Mušov-Burgstall (*Tejral 1999*, Abb. 41), belegt. Sehr nah zum Typ III liegen die schildförmigen Panzerschuppen mit verdoppelten Öffnungen im Oberteil aus Bernardstahl (*Adler/Nebehay 1989*, Abb. 801).

Der Schuppenpanzer wurde im Laufe des 2. Jh. immer beliebter. Solch ein Panzer erreichte bei einer nicht besonders großen Dicke von Schuppen ein Gewicht von nur 6-10 kg, was für einen Legionär kein großes Hindernis in der Bewegung darstellte - im Gegensatz zu einem Schienenpanzer (*Alfs 1941; Jütting 1995*, 167). Ähnliche Typen vom Panzer konnten auch zum Schutz des Pferdes verwendet werden, was z. B. die Grabinschrift aus dem Jahr 234 n. Chr. belegt (*Jütting 1995*, 167). Der Schuppenpanzer des 2. Jh. n. Chr. reichte bis zur Hüfte und hatte kurze Ärmel (*Jütting 1995*, 167). Die einzelnen Schuppen waren mittels eines dünnen Bronzedrahtes miteinander verbunden und ursprünglich an eine Textil- oder Lederunterlage befestigt, in der Regel durch die Löcher an der Schuppenoberseite (*Bishop 2002*, Abb. 7: 3; *Bishop/Coulston 2006*; 158).

### Bronzeplatte mit getriebener Verzierung

Das Fragment einer Bronzeplatte mit zwei (ursprünglich wahrscheinlich mit vier) Nietlöchern und mit getriebener Verzierung (Abb. 4: 3) kann etwa als Brustplatte eines Paradepanzers betrachtet werden. Ihre eindeutigere Zuordnung diesem Panzertyp ist dadurch erschwert, dass das Bleiplättchen (Abb. 4: 7) mit seiner Form und der ganzen Zurichtung als Unterlage bei der sekundären getriebenen Ver-

zierung diente. Ein solcher Panzertyp kommt im Gebiet nördlich der Donau nicht vor. Vereinzelte Funde sind aus mehreren Fundstellen in Pannonien bekannt (*Lőrincz/Visy 1987*). Es ist nicht ausgeschlossen, dass es sich auch um einen anderen Typ des Beschlags handeln konnte.

### Bronzeblech mit figürlicher Verzierung

Eine außenordentliche Stellung unter den Funden hat das Fragment eines Bronzeblechs mit gepunzter und geritzter Verzierung (Abb. 7; Taf. II: 1). Die Komposition des Ornamentes gliedert sich in zwei abweichende Gruppen, die voneinander durch ein bogenförmig (ursprünglich umlaufend) sich erstreckendes Band aus einer einfachen Ranke getrennt sind.

Auf der rechten Seite befindet sich im Oberteil eine Verzierung in Form von Vogelfedern und darunter ist eine nicht näher identifizierbare getriebene Verzierung - wahrscheinlich eine Figur.

Die linke Hälfte besteht aus drei Bildfeldern, geteilt durch ein Band schräger Rillen, bzw. durch ein breiteres Band, das mit einem Netz von Rhomben ausgefüllt und von beiden Seiten mit einem einfachen Band schräger Rillen umgrenzt ist. Im Oberteil ist der Teil eines ähnlichen Motivs erfasst. In jedem Feld befindet sich eine Figur. Die dargestellten Figuren reihen sich zu einem Bogen und verfolgen die Umrahmung mit einem Band aus punzierten S-Mustern. Durch ein geometrisches Ornament sind auch die einzelnen Figuren abgeteilt:

- Im oberen Feld ist der Unterteil einer Männerfigur mit der Neigung nach „außen“ erhalten. Hinter dem Rücken ist der Rest eines Mäntelchens, dessen anderes Ende sie wahrscheinlich in der linken Hand hält.

- Im Mittelfeld ist eine bekleidete Figur mit starrem Blick „in die Mitte“ des verzierten Blechs. Eine Frage ist, ob die vertikalen Linien rechts von ihr das Haar oder den Teil eines Schleiers darstellen. Auf dem Unterarm hängt wahrscheinlich ein Schleier.

- Im unteren Feld ist eine nackte, geflügelte männliche Gestalt mit einem hinter dem Rücken verlaufenden Mäntelchen, das nach rechts weht. Die Flügel sind unterschiedlich ausgearbeitet, der rechte Flügel gezackt mit Binnenzeichnung, der linke Flügel ist kaum unterteilt. Die Frisur besteht aus zwei (drei) Stirnlocken und mehreren im Nacken nach hinten gewehten Haarsträhnen.

Der Fund zeigte Merkmale eines sekundären, wahrscheinlich absichtlichen Brechens oder Schniedens, wovon Spuren an zwei Stellen verfolgbar sind.

Die dargestellten drei Figuren und vielleicht auch mehrere Motive wechselten wahrscheinlich längs des Umfangs ab. Dafür spricht die gegenseitige

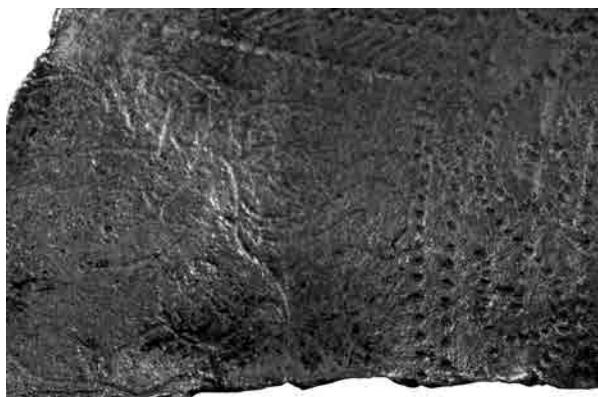


Abb. 7. Cífer. Detail der Verzierung des Bronzeplättchens.

Trennung nur durch ein schmales Schraffenband, das an zwei Stellen zu beobachten ist. Die einzelnen Gruppen (Paare?) der Figuren waren jedoch durch ein breites Gitterband aus Rhomben abgetrennt, das mit einem schmalen Band schräger Rillen zu beiden Seiten ergänzt war. Die Figur im oberen Feld (Mann - unter einem breiten Rhombenfeld) war wahrscheinlich immer in Richtung nach außen orientiert (zum Rand) und die Figur im unteren Feld (auf einem breiten Rhombenband) befand sich in der Mitte des verzierten Blechs. Die Männerfiguren im oberen und unteren Feld sind nur als geflügelte Figuren identifizierbar. Es ist möglich, dass es sich hier um Cupido handelt, den römischen Gott der Liebe (Wamser 2000, Kat. Nr. 44c). Die Frau(?) im erhaltenen Mittelfeld ist wahrscheinlich die fliegende Minerva (Göttin der Handwerker und Klugheit).

Die rechte Seite, ursprünglich der Mittelteil des verzierten Blechs, war mit einer punzierten Figur verziert und der Oberteil wies vertikal nebeneinander gereihte Vogelfedern auf. Vom Gesichtspunkt der Darstellungstechnik bildete der Mittelteil eher ein Nebenmotiv.

Zum ausgewerteten Gegenstand stehen zurzeit nicht viele Analogien zur Verfügung. Zuletzt hat sie S. Fortner (1995, 89) zusammengetragen, die ihre gemeinsamen Merkmale hervorhob - ein vorwiegend figürlicher, eingravierter Dekor zusammen mit gepunkteten geometrischen oder pflanzlichen Ornamenten, sowie schräg gestrichelten Leisten. Bei den meisten Stücken ist das Blech von einem Weißmetallüberzug überdeckt, der die Verzierungen ausspart.

Das Fragment des Schildbuckels mit der Figur, die auf ähnliche Weise untergebracht und mit einem Ergänzungssornament abgeteilt ist, ist ein Lesefund aus Riekofen-Taimering. Die punziert angefertigten Figuren erscheinen auch auf Helmwangeklappen (Woelcke 1930, Abb. 4). Eine Minerva-Figur befindet sich auf dem fragmentarischen quadratischen

Reliefblech aus Ó-Szöny -Brigetio (*Klumbach 1960, 130*). Ganze Exemplare von Bronzeschildbuckeln pflegen sowohl quadratische als auch kreisförmige Gestalt zu haben. Auf dem rechteckigen Scutumbeschlag aus dem Tyne bei South Shields befindet sich punzierte Verzierung, acht Felder mit den Jahreszeiten, Stier, Mars. Die Figuren liegen nah zu dem Blechbeschlag aus Cífer. Die Verzierung befindet sich längs des Randes und im zentralen Feld ist ein Adler dargestellt (*Klumbach 1966, Abb. 5; 6*). Die kreisförmigen Schildbuckel weisen eine Verzierung aus zwei abweichenden Kompositionsmotiven auf. Der erste weist geometrische und Pflanzenornamente auf, die das zentrale Motiv ergänzen, das einen Vogel darstellt (*Klumbach 1966, Abb. 1; 3*). Der kommt als zentrales Motiv auf sämtlichen Schildbuckeln vor, sowohl auf quadratischen als auch kreisförmigen. Der zweite Verzierungstyp hat am Umfang Götterfiguren. Der Schildbuckel aus Halmágy hat eine Kombination von Figuren, Fischen und einer Rosette, in der sich zugleich ein Nietloch befand (*Thomas 1971, Taf. LIII*). Ähnlich beibehalten ist jedoch die Trennung der einzelnen Motive durch ein queres Schraffenband, wodurch jedes Zierfeld des Schildbuckels hervorgehoben wird. Die geflügelte Männerfigur, die beinahe mit dem präsentierten Fund übereinstimmt, ist auf dem Beschlagblech aus dem Kastell Gelbuda belegt (*Fortner 1995, Abb. 2*). Die Schildbuckelfunde aus Ungarn werden von E. B. Thomas (1970a; 1970b) angeführt.

Der Erhaltungszustand des Fragmentes aus Cífer bietet keine Möglichkeit zur Bestimmung, ob bei seiner Verzierung auch ein anderes Ornamentelement benutzt wurde. Die Analogien deuten darauf hin, dass es sich hier um ein Fragment von Beschlagblechen, Helmen oder Beinschienen handelt. Es kann jedoch nicht ausgeschlossen werden, dass es sich um einen Beschlag (Schwertscheideblech) handeln könnte (*Enckevort/Thijssen 2001-2002*) oder um einen Pferdestirnpanzer (z. B. *Garbsch 1978, Abb. 5; 2000, 53-57*). Wie S. Fortner (1995, Tabelle 1) zeigte, ist die Mehrheit von Parallelen in das 2. Jh. datiert (hauptsächlich in seine zweite Hälfte), bzw. in die erste Hälfte des 3. Jh.

Auf der Grundlage des höher Angeführten kann konstatiert werden, dass das verzierte Blech aus Cífer zur relativ kleinen Gruppe von Funden gehört, die in der Regel auf Schilden und Helmen, selten auf Beinschienen nachgewiesen sind (*Klumbach 1966*).

Als am wahrscheinlichsten skizziert sich die Hypothese, dass das Blech ursprünglich ein Bestandteil eines Schildbuckels war. Zu dieser Schlussfolgerung führt uns die Tatsache, dass die Brustschalen der Panzer oder Beinschiene am häufigsten reliefverziert sind - durch plastisch dargestellte Figuren, Tiere oder andere Motive, die eine andere Kompo-

sition als das bewertete Fragment aus Cífer bilden (*Kocsis 1991, 16, 118, 119*, Kat. Nr. 162, 163A, 164A, 164B, 165; *Künzl 1999; Wamser 2000, 338, 339*, Kat. Nr. 44, 44c, 44 d, 44e).

### Die sog. Waffenschildchen

Im Fundverband aus Grubenhaus 6 in Cífer fand man drei unterschiedliche Formen der sog. Waffenschildchen. Dieser Typ eines Gegenstandes gehört zu den verhältnismäßig häufig vorkommenden Funden innerhalb des Limesgebietes aus dem Zeitabschnitt des 1.-4. Jh. (*Oldenstein 1976, 190-193*, Kat. Nr. 740-779). Hingegen erscheinen sie aber verhältnismäßig selten im Raum nördlich des Limes.

Der Beschlag (Nagel/Beschlagknopf/Wappenschildchen) von kreisförmiger Gestalt (Durchmesser 28 mm) und mit einem Dorn im Unterteil ist aus Bronze angefertigt. Auf der Schauseite ist in zwei Zeilen die eingepunzte Inschrift T(urma) MAXI(MA) IV NII.. lesbar (Abb. 8; Taf. II: 6). Es bietet sich auch eine andere Leseart der Inschrift an: T(urma) MAXI(ma) JUNII, oder am wenigsten wahrscheinlich T(ur)MA XIIIV NII. Es lassen sich nicht einmal die anderen Arten des Lesens ausschließen. Nach dem Rest der Punzierung im korrodierten Mittel- und Unterteil können wir vermuten, dass die Inschrift länger war. Die gepunzte Inschrift diente zur Identifizierung von Militaria oder sonstigen Gegenständen aus dem Besitz einer Reitereinheit, mit 32 Mann (*Southern 2006, 341; Stoll 2001, 444*), die wahrscheinlich im Cífer Territorium stationiert war.



Abb. 8. Cífer. Bronzeniet - Besitzermarke mit punzierter Inschrift.

Eine solche Schildart ist aus mehreren Fundorten bekannt (*Jüttig 1995, 202, Abb. 12: 140*). Die Soldaten hatten das Bedürfnis, ihren Besitz als solchen zu kennzeichnen (*Nicolay 2009, 260*). Die Oberseite auf ihnen pflegt entweder gar keine Inschrift zu haben oder es ist eine Ritzverzierung auf ihr, z. B. auf dem Fund von Aquincum (*Klumbach 1970, 147*). Verhältnismäßig häufig befindet sich auf ihnen eine Inschrift, ähnlich wie in unserem Fall - angeführt

seien von mehreren die Funde aus dem Kastell Solviodurum (*Prammer 1976, Abb. 17: 13*); das Lager Eining-Unterfeld (*Jüttig 1995, 172, Abb. 13: 168 - Inschrift T/urma/SAT/urnini/IANV/arii*).

Bekannt sind auch weitere Parallelen, z. B. aus Gnotzheim oder aus Theilenhofen (*Simon 1978, Abb. 12: 243, 244*). Sie werden auch ohne Inschriften angeführt (*Simon 1978, Abb. 12: 245-247*), wenn auch von etwas anderer Ausführung. Auf dem Schildbuckel aus der Fundstelle Miltenberg sind Inschriften eingepunzt (MAXIMI und danach IUSTINI), so war das Schild wahrscheinlich im Besitz von zwei Soldaten (*Klumbach 1960*).

Ähnliche Funde werden in der Regel als Besitzermarke interpretiert (*Nuber 1972, 483; Oldenstein 1976, 190*). Unter anderem kam auch ein Schildchen mit nicht am besten lesbarer Inschrift vor, von welchem angenommen wird, dass es dem Sattelnden gehörte - dem Eigentümer der Schirrung (*St.A.f.D. 1962, 263, Taf. 70: 1*).

Länglicher Beschlag (Militärgürtel?) hat einen plastisch erhöhten Mittelteil (Taf. II: 10). An den Schmalseiten sind blattförmige Rosetten mit einem Loch zur Befestigung mit einem Niet (*Oldenstein 1976, 192 - Gruppe mit Ansae ausgestatteten Waffenschildchen*, Kat. Nr. 756-765).

In einem ähnlichen, aber mehr geometrischen Stil ist eine Besitzermarke in Form einer *Tabula ansata* aus dem Kastell in Regensburg angefertigt, das in die Mitte des 2. Jh. bis in die 70er Jahre des 2. Jh. datiert ist - Inschrift T(VRMA) CLAVDI SEVERI FELICIS (*Faber 1994, 250, Abb. 237*).

Das andere, einfachere und unverzierte Gürtelplättchen aus Cífer ist ein Rechteck mit Löchern an den Schmalseiten (Abb. 4: 6; Taf. II: 3). Eine ähnliche rechteckige Beschlagplatte (mit vierfacher Lochung) ist aus dem Lager Eining-Unterfeld bekannt (*Jüttig 1995, 172, Abb. 13: 169*).

Wahrscheinlich gehörte ursprünglich zu diesem Typ auch das Fragment von rechteckiger Form, wahrscheinlich mit sekundärer Verzierung (unter germanischem Einfluss oder direkt eines Germanen) aus konzentrischen Kreisen (Abb. 4: 3; Taf. II: 9), das auf einer der besser erhaltenen Schmalseiten eine erhaltene ursprüngliche Reliefverzierung aufweist. Aus Theilenhofen (*Simon 1978, Abb. 12: 250*) stammt ein unvollständiges, mit einer Inschrift versehenes Gürtelplättchen.

Auf dem Gürtel selbst war nebeneinander oder einzeln eine ganze Reihe formal abweichender einfacher oder durchbrochen gearbeiteter Bronzeplättchen befestigt. Die Vorstellung über die ganze Zusammenstellung und Form des Gürtels bietet die Reliefverzierung (z. B. auf Sarkophagen), auf welcher dieser Waffenbestandteil eingehend dargestellt zu sein pflegt.

Die rechteckigen aus Bronze angefertigten Be- schlagnägel (Abb. 4: 6; Taf. II: 3) haben je ein Loch beim kürzeren Rand. Ähnlich wie auch der vorangehende Typ pflegt auch dieser zu den Waf- fenschildchen gereiht zu werden (*Oldenstein 1976, 190 ff.*). In den Fundverbänden erscheinen sowohl verzierte, bzw. mit einer Inschrift versehene wie auch unverzierte Exemplare.

Es besteht auch die Ansicht, dass es sich bei den Exemplaren ohne Inschrift um durch Korrosion oder Benützung beschädigte Exemplare handelt (*Oldenstein 1976, 190*). Der Erhaltungszustand des Plättchens aus Cífer belegt, dass dieses sicherlich niemals eine Inschrift trug.

Interessant ist auch der Fund eines Gürtelbe- schlagnägels von 50 mm erhaltener Länge und 24 mm Breite (Abb. 4: 3; Taf. II: 9). Es handelt sich um eine häufig in römischen Provinzen benutzte Form (*Bish- op/Coulston 1989, 119, Abb. 80: 7*). Ungewöhnlich ist jedoch die Verzierungsart - konzentrische Kreise, wobei in der Mitte der ersten zwei, beim erhaltenen Seitenrand, Nietlöcher vorhanden waren. Eine ähn- liche Verzierungstechnik ist im provinzialrömischen Milieu selten zu finden (z. B. *Bishop/Coulston 1989, Abb. 52: 29, 32*). Umgekehrt ist sie auf germanischen Gegenständen sehr gebräuchlich (Knochenwerkzeuge u. ä.). Dieses Beispiel könnte als Beleg der sekun- dären Verarbeitung eines römischen Gegenstandes von einem germanischen Handwerker dienen.

### Zierbeschläge

Zerbrochene kleine Bronzbeschläge (Abb. 4: 4; Taf. II: 5; Ausmaße 30 x 14 mm) halten wir für den Innenteil entweder einer durchbrochenen Gürtelbeschlagplatte, die zum Großteil Stifte auf der Rückseite zur Befestigung auf Leder zeigen (*Oldenstein 1976, 221, Kat. Nr. 1080, 1081*) oder eines Riemenbeschlags, in den die Schnalle abgehängt wurde (*Oldenstein 1976, Kat. Nr. 997, 998, 1000*). Der Rahmen des durchbrochenen Beschlags wurde nicht gefunden. Es handelt sich um einen Gegenstand, der mit der Ausrüstung eines römischen Kriegers zusammenhing.

### Bronzebleche

In der Verfüllung des Grubenhauses befand sich ursprünglich eine verhältnismäßig große Zahl ver- schiedener unverzierte Bronzebleche, auf denen keine Reste der Verzierung festgestellt wurden. Ihre Bedeutung, bzw. Funktion ist anhand ihres Erhaltungszustandes nur schwer bestimmbar. Wir können jedoch nicht eindeutig ausschließen, dass manche als Verbindungsplatte einer Lorica dienten (Abb. 4: 9; Taf. III: 1-8).

### Riemenzunge

Ein Bestandteil der militärischen Ausrüstung war auch der Teil einer römischen Riemenzunge (Abb. 4: 6). Es handelt sich um einen verhältnismäßig häu- figen und chronologisch wenig aussagekräftigen Ge- genstand (*Oldenstein 1976, 142, 143, Kat. Nr. 291-295; Garbsch 1985, 437, Abb. 29: 9; Kolnik 1975, Abb. 8: 2*). Sie werden sowohl mit einer Soldatenausrüstung als auch mit Pferdegeschirr verknüpft. Verhältnismäßig häufig bringt man sie mit dem Ausdruck Pteryx in Zusammenhang (Riemenenden des Unterleibs- schutzes der römischen Soldaten). Nach J. Oldenstein war wohl „... die Hauptaufgabe dieser Riemenzungen, den herabhängenden Lederriemen zu straffen, um ein Aufrollen zu verhindern. Aber gerade beim Pferdegeschirr und auch bei der Soldatenausrüstung ist sicher noch mit einer größeren Anzahl frei hängender Riemen zu rechnen, die nicht zum Unterleibs- schutz gehören und doch mit Riemenendbeschlägen ausgestattet waren“ (*Oldenstein 1976, 142*). Es wird ebenfalls erwogen, dass diese Männlichkeit bedeuten und es könnten mehrere nebeneinander gewesen sein. Ähnliche Riemenend- beschläge pflegen sehr genau auf Grabsteinen aus- gearbeitet zu sein (*Ubl 1969, 53-62*).

### Fibel

Zum Inventar des Grubenhauses gehört auch eine Fibel (Abb. 4: 8; Taf. I: 5). Es handelt sich um eine späte Variante einer kleinen bronzezeitlichen Kniefibel mit zylinderförmigem Kopf und hohem Nadelhalter (etwa Almgren 132). J. Tejral schreibt sie dem provinzialrömischen Milieu zu. Hingegen verbinden sie andere Autoren (*Rajtár 1994, 88*) mit der germanischen Bevölkerung. Sie repräsentiert die zweite Hälfte des 2. Jh.

### Eisengegenstände

Aus dem Grubenhaus 6 stammt auch zahlreiches Eiseninventar, das in drei nicht gleich interpretier- baren typologischen Kategorien aufteilbar ist - Bau- teile, Werkzeuge/Waffenteile und funktionell nicht näher identifizierbare Gegenstände.

Die ersten sind Bauteile von Behausungen (Haus, Zelt), wie Nägel (Taf. IV: 4, 7, 13), eine Klammer mit Öse (Taf. IV: 5) oder ein Riegel. Ein ähnlicher Gegen- stand wie die Klammer stammt aus dem Hortfund von Metallgegenständen aus Künzing und wird als Pflock zur Zeltbefestigung interpretiert (*Fischer/ Schmitz 1990, Abb. 98: 6*). Dabei befanden sich in diesem Hortfund auch weitere zur militärischen Kriegerausrüstung gehörende Gegenstände. Ähn- lich wird die Interpretation entsprechender Funde

auch aus den übrigen Lokalitäten gedeutet (*Bishop/Coulston 1989, 111, 112, Abb. 112: 4-6*).

Die zweite Kategorie repräsentieren fragmentarisch erhaltene Werkzeuge - ein Messer mit der Applikation eines Bronzeblechs an den Stellen für die Schäftung (Taf. IV: 2) und verschiedene Spitzen (Taf. IV: 12) und Durchschlag, bzw. Amboss (Taf. IV: 3). Ein ähnlicher Fund ist aus Straubing bekannt (*Walke 1965, Taf. 126: 12*). Dieser Gruppe zuweisbar ist auch ein Häkchen (Taf. IV: 11), das in der Verfüllung einer Pfostengrube gefunden wurde und wahrscheinlich zum Aufhängen von Gegenständen diente, wobei es mit größter Wahrscheinlichkeit auf dem Trägerpfosten der hölzernen Hüttenkonstruktion befestigt war. Aus den bisher bekannten germanischen Hütten aus dem Gebiet der Südwestslowakei kennen wir kein veröffentlichtes Inventar, welches so viele Eisengegenstände enthielt. Die Tüllenspitze (Taf. IV: 9) diente als Spitze des hinteren Speerschafts und sie kann den Militaria zugeordnet werden (*Bishop/Coulston 2006, 69, Abb. 35*).

Die dritte Gruppe bilden funktionell nicht näher identifizierbare, nur fragmentarisch erhaltene Gegenstände (Abb. 4: 8, 10). Unter ihnen wurden auch Gegenstände kombiniert aus Bronze und Eisen gefunden. Es handelt sich in der Regel um einen dünnen Bandgurt, der mit Bronze überzogen ist.

### Blei

Zwei Gegenstände im Bestand stellen Fragmente aus Blei dar. Besondere Beachtung verdient in diesem Kontext das Bruchstück einer Prägeform (einer Matrize?) aus Blei. Das Fragment einer bleiernen Prägeform(?) für die Herstellung von Bronzegegenständen, z. B. das Bronzeblech (Abb. 4: 7), passt fast direkt zur Bleiform (Abb. 4: 9). Es kann jedoch nicht ausgeschlossen werden, dass sie als Bruchstück einer Bleimatrize interpretiert werden könnte, die zur Anfertigung von Verbindungsplättchen für die römischen Panzer verwendet wurde. In einem solchen Fall ginge es wahrscheinlich um eine römische Werkstatt, bzw. um eine Werkstatt, in der für die Römer gearbeitet wurde.

### KERAMIKAUSWERTUNG

Im Objekt wurde nur eine kleine Anzahl von Keramikfragmenten gefunden. Provinzialrömische Keramik ist nur gering vorgekommen. Es geht um Terra sigillata Bruchstücke und feine grautonige Keramik.

Eine außergewöhnliche Stellung nimmt unter der Keramik der Teil einer Terra sigillata-Schüssel ein - ein Bodenstück mit standringartigem Fuß ei-

ner Schüssel des Typs Drag. 18/31, 18/34, von roter Farbe und mit mattglänzener Oberfläche. An der Innenseite befindet sich im eingeritzten Kreis der Stempel /C/RUCURO/.../ mit der Ligatur RU. An der Außenseite des Bodens ist das Graffito PORTV/.../. Mittelgallien, Meister Crucuro (Taf. V: 13), zeitlich gehört sie eindeutig in die zweite Hälfte des 2. Jh. (Information von K. Kuzmová).

Absolutes Übergewicht hat die germanische handgemachte Tischkeramik. Keramikfunde sprengen nicht den Rahmen der gebräuchlichen Funde aus dem germanischen Milieu des 2. und des Anfangs des 3. Jh. Klare Mehrheit haben schüsselförmige Gefäße - mehr (Taf. V: 5) oder weniger (Taf. VI: 2) scharfkantige Schüsseln und rundbodige Schüsseln (Taf. V: 7). Vereinzelt kam eine niedrige flache Schüssel, bzw. Teller vor (Taf. V: 6). Die frequentierteste Keramikform sind topfförmige Gefäße, bei denen verschiedene Randgestaltung zu beobachten ist (Taf. V: 12; VI: 13). Flaschenförmige oder amphorenförmige Gefäße sind nur durch zwei Exemplare vertreten (Taf. VI: 7), von denen eines scheibenförmig verdrückt war (Taf. VI: 12). Zu einer nicht zahlreichen Gruppe werden Schalen (Schüsseln?, tellerförmige Gefäße) gereiht, für welche das charakteristische Merkmal die zu Hochglanz zugerichtete Oberfläche ist. Sämtliche Exemplare sind durch Kanneluren verziert (Taf. V: 7; Taf. VI: 1-3). Es geht sicher um die Nachahmung von provinzialrömischen Glasvorlagen (*Hegewisch 2005, 202-208*).

In der ausgewerteten Kollektion ist nur ein relativ kleiner Teil der Keramik verziert - das Ornament ist mit einem Laufrädchen ausgeführt (Taf. VI: 3), ebenfalls mit einem mehrzinkigen Kammgewölbe (Taf. VI: 11) oder mit einem Stichel (Taf. VI: 4). Geltung fanden von den übrigen Verzierungselementen schräg angeordnete Kanneluren (Taf. V: 5, 7), Kerben, Fingernagelkerben (Taf. V: 1), runde Einstiche (Taf. V: 11, 12) und es tauchten auch schräg angeordnete Ritzlinien auf (Taf. VI: 9). Plastische Verzierung kam im Fundverband nicht vor.

Das Gesamtkeramikinventar stellt eine breite Skala von Gegenständen dar, die für die Übergangsstufe B2/C1, bzw. für germanisches Milieu des 2. und des Anfangs des 3. Jh. charakteristisch ist (*Beljak 2010, 41, Kolník/Varsík/Vladár 2007, Abb. 13; Komoróczy 1999, Abb. 10 und 12; Varsík 2002, 131, Taf. VIII*).

### CHRONOLOGISCHE EINSTUFUNG DES FUNDVERBANDES

Nach dem Gesamtcharakter zeigt es sich als am wahrscheinlichsten, dass die Verschüttung des Siedlungsobjekts 6 aus Cífer vom zeitlichen Gesichtspunkt her in das abschließende Drittel des 2. Jh.

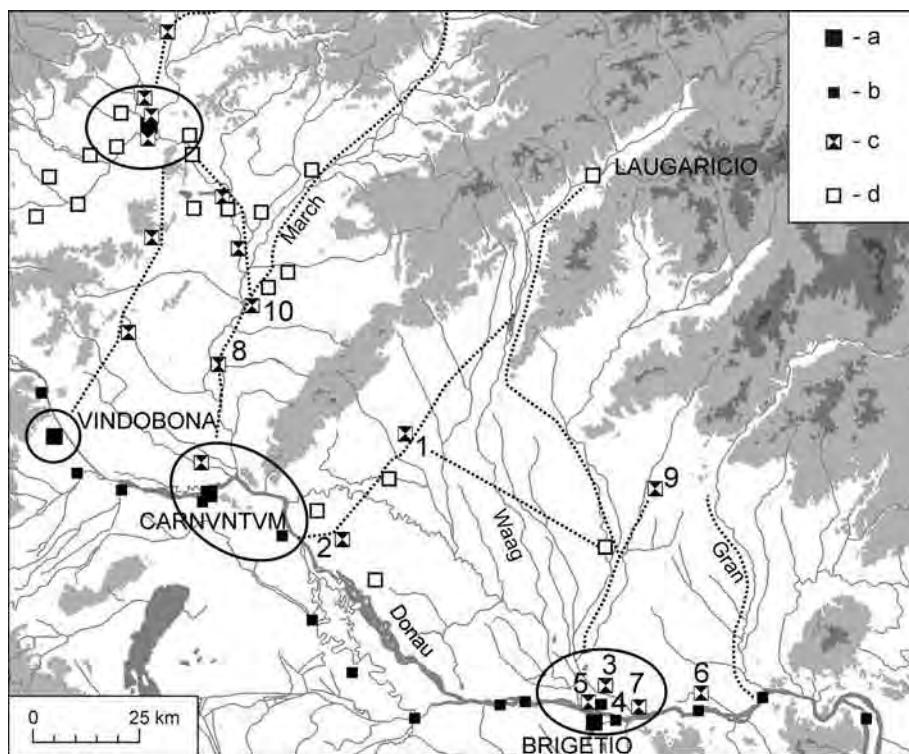


Abb. 9. Cífer. Römische Militäranlagen und vermutete Vormarschtrassen nördlich der mittleren Donau zur Zeit der Markomannenkriege. 1 - Cífer; 2 - Hviezdoslavov; 3 - Chotín; 4 - Iža, Standlager; 5 - Iža, temporäre Feldlager; 6 - Mužla; 7 - Radvaň nad Dunajom-Virt; 8 - Suchohrad; 9 - Vráble; 10 - Závod. Legende: a, b - Grenzlager und Kastelle; c - römische Feldlager, verifiziert; d - römische Feldlager, vermutet (nach Rajtár/Hüssen 2010, Abb. 1).

gehört, d. h. in die mittlere römische Kaiserzeit bzw. in den Übergangshorizont B2/C1 nach der Konzipierung der chronologischen Stufen der römischen Zeit im Barbarikum T. Kolníks (1994, 236). Für eine derartige genaue Datierung des Fundverbandes aus dem Objekt 6 hat die größte chronologische Aussagefähigkeit gerade der Unterteil der Terra sigillata-Schüssel (Taf. V: 13) wie auch die bronzenen germanischen Kneifibel mit dreikantigem Bügel und hohem Nadelhalter. Ein weiteres Argument für eine solche chronologische Einstufung ist auch die Tatsache, dass im Mitteldonaugebiet der wesentliche Teil der analogen Funde der römischen Bewaffnung ebenfalls zeitlich in diesen Horizont gehört (Rajtár/Hüssen 2010). Was die Keramik betrifft, finden wir in ihrer formalen wie auch ornamentalen Zusammensetzung keinen ausreichenden Anhaltspunkt, was bis zu einem gewissen Maße auch durch die unkomplette Publizierung ihrer geschlossenen Fundverbände aus dem Gebiet nördlich der Provinz Pannonien beeinflusst ist. Im Allgemeinen weist die handgemachte Keramik die Tendenz zur älteren Römerzeit bzw. zum Übergangshorizont B2/C1 (z. B. Verzierung mit dem Rädchen) auf.

In das 2. Jh. bzw. in die Zeit der Markomannenkriege ist auch die Mehrheit von den bisherigen Funden der Schuppenpanzer vom Typ I und II datiert (Jüttig 1995, 167; Komoróczy 2000, 82, 83; 2009, 123; Rajtár/Hüssen 2010; Tejral 1999, Abb. 41: 4, 5). Ein ähnlicher Typ des Panzers gefunden in Hrušica (Slowenien) wird an den Anfang des 3. Jh. datiert (Garbsch 1978). Ein Waffenschild aus dem Kastell in Regensburg ist in die Mitte des 2. Jh. bis in die 70er Jahre des 2. Jh. datiert (Faber 1994, Abb. 237). Nach Klimpel et al. (2008) gewinnen „Schuppen- und Kettenpanzer spätestens ab dem Beginn des 3. Jhs. zunehmend an Bedeutung und gleichzeitig verschwindet der Schienenpanzer aus den Arsenalen“. Die Datierung ist auch durch stilistische und verzierungstechnische Merkmale unterstützt (Klumbach 1966, 188).

Bei der chronologischen Einstufung des Objektes ist es notwendig, auch die Beziehung des Fundinventars zum eigentlichen Siedlungsobjekt zu berücksichtigen. Obwohl viele der Funde direkt am Boden des Objektes gelegen haben, ist es sehr wahrscheinlich, dass es sich hier eher um einen Teil der Verschüttung des Objektes handelte als um Gegenstände, die direkt mit der Existenz des

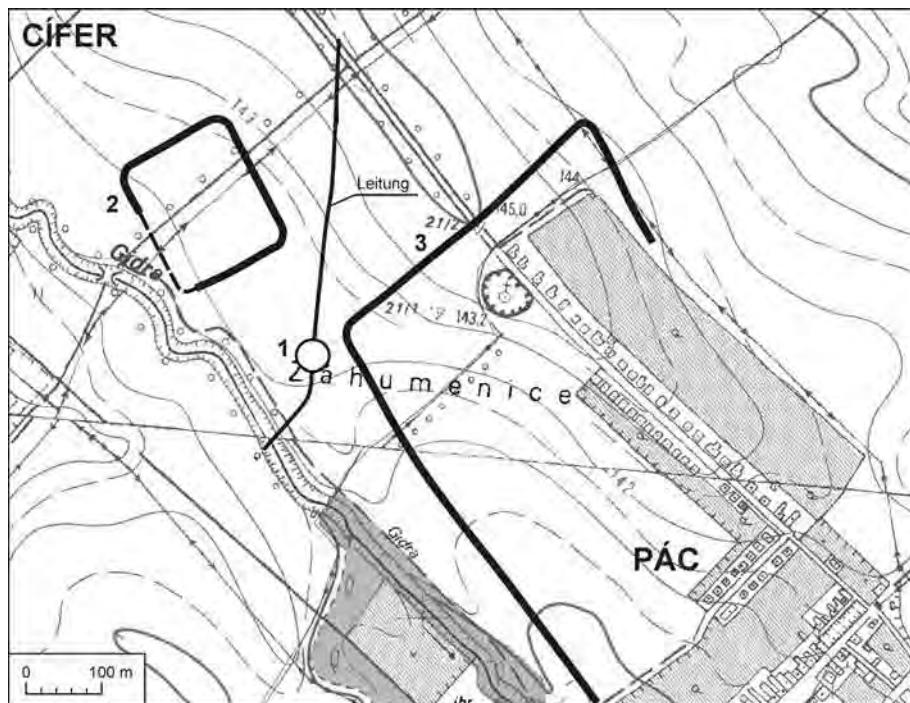


Abb. 10. Cífer. Topographie der Fundstelle. 1 - Germanisches Grubenhaus (Objekt 6); 2, 3 - Lage der zwei römischen Feldlager (3 - nach Kuzma 2010, Abb. 72).

Grubenhauses zusammenhingen (für diese These sprechen besonders bruchstückartige Funde). Eines ist aber sicher. Einen großen Teil von Funden bildete ursprünglich ein Komplex, dessen Teil in die Verschüttung des Objektes gelangte (nach dem Untergang der primären Funktion des Objektes). Es ist deshalb wahrscheinlich, dass es sich um die Abtragung der oberirdischen Objekte aus der unmittelbaren Nachbarschaft handelt. Es ist auch nicht ausgeschlossen, dass in der Nähe des Grubenhauses eine oberirdische Werkstatt stand. Zahlreiche Kohlenstückchen könnten andeuten, dass das Grubenhaus bei einem Brand untergegangen ist. Diese Tatsache spricht dann dafür, dass die zeitliche Einstufung von Funden, die im Objekt 6 gefunden wurden, der Zeit der Funktion des eigentlichen Objekts sehr nah steht.

#### INTERPRETATION

Die vorgelegten Funde gehören zur typischen Kriegerausrüstung der mittleren Kaiserzeit. Die Analyse selbst erlaubt es, den gewonnenen Fundverband als Rohstofflager des Handwerkers zu interpretieren. Mit größter Wahrscheinlichkeit handelt es sich um Gegenstände, die wahrscheinlich

ein Handwerker für eine weitere Verarbeitung und Herstellung von Zierrat benützen wollte. Auf eine solche Voraussetzung verweist außer dem Umstand, dass der Großteil der Funde nur Bruchstücke von ursprünglich funktionellen Gegenständen darstellt, vor allem das Bleiplättchen, das als Unterlage bei der Durchführung der getriebenen Verzierung auf einem Bronzeblech verwendet wurde. Dieses hatte ursprünglich eine andere Verzierung, verglichen mit jener, wie es nach seiner Zurichtung erhielt. Eine sekundäre Verzierung hat auch der rechteckige Gürtelzierrat mit eingeritzten mehrfachen konzentrischen Kreisen. Zur eindeutigeren Interpretation des Objektes und der Funde trägt in der Zukunft sicherlich auch die Erarbeitung von detaillierten chemischen Analysen von Metallgegenständen bei.

Die genaue Art, wie die Funde in den germanischen Besitz gelangten, ist sehr schwierig zu entschlüsseln. Grundsätzlich bieten sich drei Versionen an, wie die besprochenen Bronzegegenstände zur Zeit der Markomannenkriege in das germanische Milieu hätten geraten können:

- bei germanischen Einfällen in das Gebiet südlich der Donau;
- bei gegenseitigen kriegerischen Konflikten mit dem Römischen Reich nördlich der Donau;
- als Handelsartikel.

Aus dem Gesamtcharakter der Funde kann geurteilt werden, dass der Handwerker ursprünglich eine ganze militärische Ausrüstung eines römischen Soldaten besaß, die er als Rohstoff für die Herstellung neuer Gegenstände ausnützte.

Der Fund trägt bedeutsam zur Rekonstruktion der historischen Entwicklung nördlich des Mitteldonauraumes in der zweiten Hälfte des 2. Jh. bei. Er ist einer der weiteren Beweise aktiver Interaktionen der germanischen und provinzialrömischen Welt. Er fügt sich in die Serie der neuesten archäologischen Funde aus dem Gebiet der Südwestslowakei. Die Kartierung der Funde belegt das Vorkommen römischer Militaria tief im germanischen Milieu. Eine ähnliche Situation herrscht auch bei weiteren Importarten - namentliche von Terra sigillata (Kuzmová 1994, Abb. 1), provinzialrömischer Keramik (Krekovič 1994, Karte 1) und bei Münzen (Kolníková 1994, Abb. 1). Ein Beleg über militärische Operationen des römischen Heeres im Norddonauraum (Abb. 9) ist außerdem das seit längerem bekannte Holz-Erde-Auxiliarlager in Iža, auch die neu identifizierten Feldlager - Zeleneč, Radvaň nad Dunajom, Teil Virt (Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995; 1996a; 1996b), Patince (Inf. I. Kuzma), Mužla-Čenkov (Kuzma 1996), Vráble (Bátora et al., im Druck). Wahrscheinlich wird sich ihre Zahl nach einer eingehenden Geländeerkundung noch erhöhen.

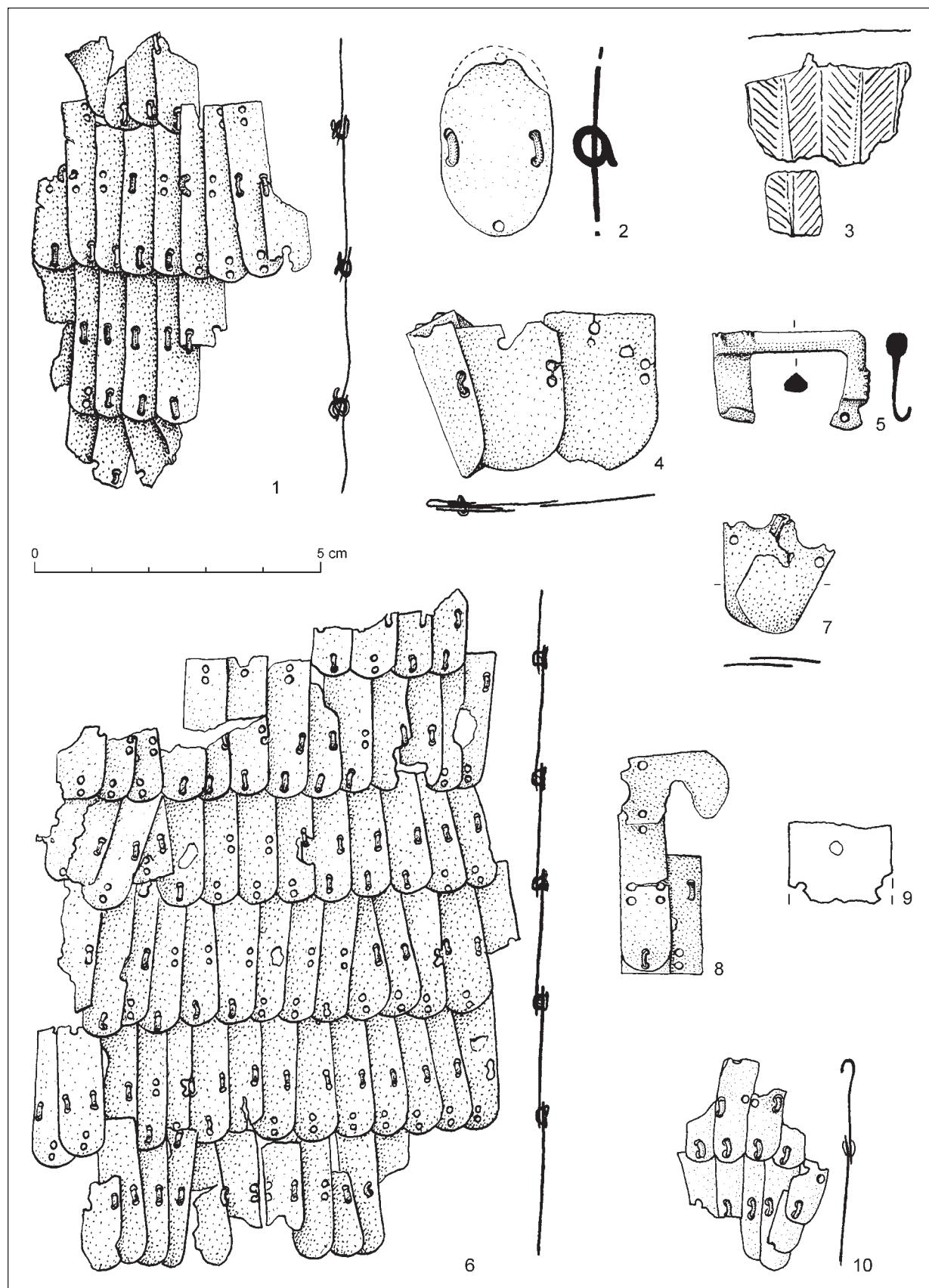
In der weiteren Frage geht es darum, warum die Germanen die für sie interessanten Funde auf der Fundstelle gelassen haben. Die Antwort auf diese Frage ist bis jetzt unbekannt. Solch ein reiches Vorkommen ist nicht überraschend und auch auf den anderen ähnlichen Fundstellen ist es eher eine Regel (Tejral 1994a; 1994b; 1999) Pasohlávky (Komoróczy 2010), Bernardstahl (Adler/Nebehay 1989), Enzersfeld

(Stuppner 1991a; 1991b; 1994), Ringelsdorf (Nebehay/Stuppner 1989), Waltersdorf, usw. (Tejral 1999, 136), Drösing (Lauermann 1995).

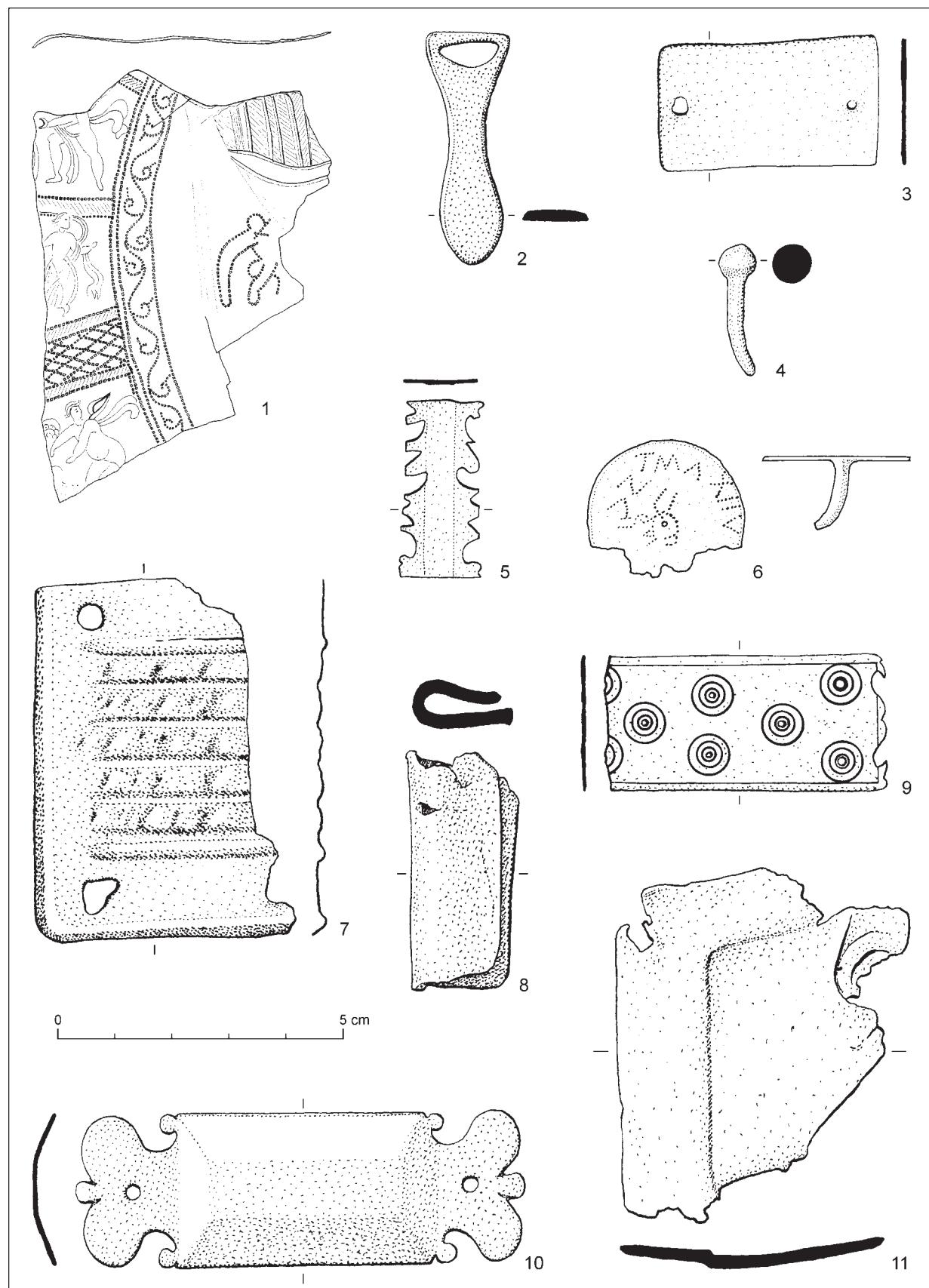
Fraglich ist die Beziehung von neu entdeckten römischen Marschlagern (Kuzma 2010, Abb. F72; Le Bohec 1993, 146) und der germanischen Siedlung (Abb. 10). Es ist sehr unwahrscheinlich, dass beide in solch einer nahen Entfernung gleichzeitig hätten existieren können. Es ist nicht schwer, sich solch eine hypothetische Situation vorzustellen, dass sich die Germanen in der Nähe des untergegangenen (besiegten?) Marschlagers niedergelassen und hier auch ihre Ansiedlung aufgebaut haben. Dabei haben sie viele Sachen verwendet, die sie im untergegangenen MarschLAGER gefunden haben. Bei einem weiteren Angriff von Römern wurde die germanische Siedlung zerstört und sie ist abgebrannt (dabei gelangten in die Verschüttung auch Gegenstände aus den oberirdischen Objekten). Anschließend wurde von den Römern in der unmittelbaren Nähe ein weiteres Lager gebaut.

In der Zukunft sollte der Raum mit dem Vorkommen der Siedlung und der römischen MarschLAGER einer detaillierten geophysikalischen Untersuchung unterzogen werden und anschließend sollten die Orte mit der angenommenen Superposition untersucht werden.

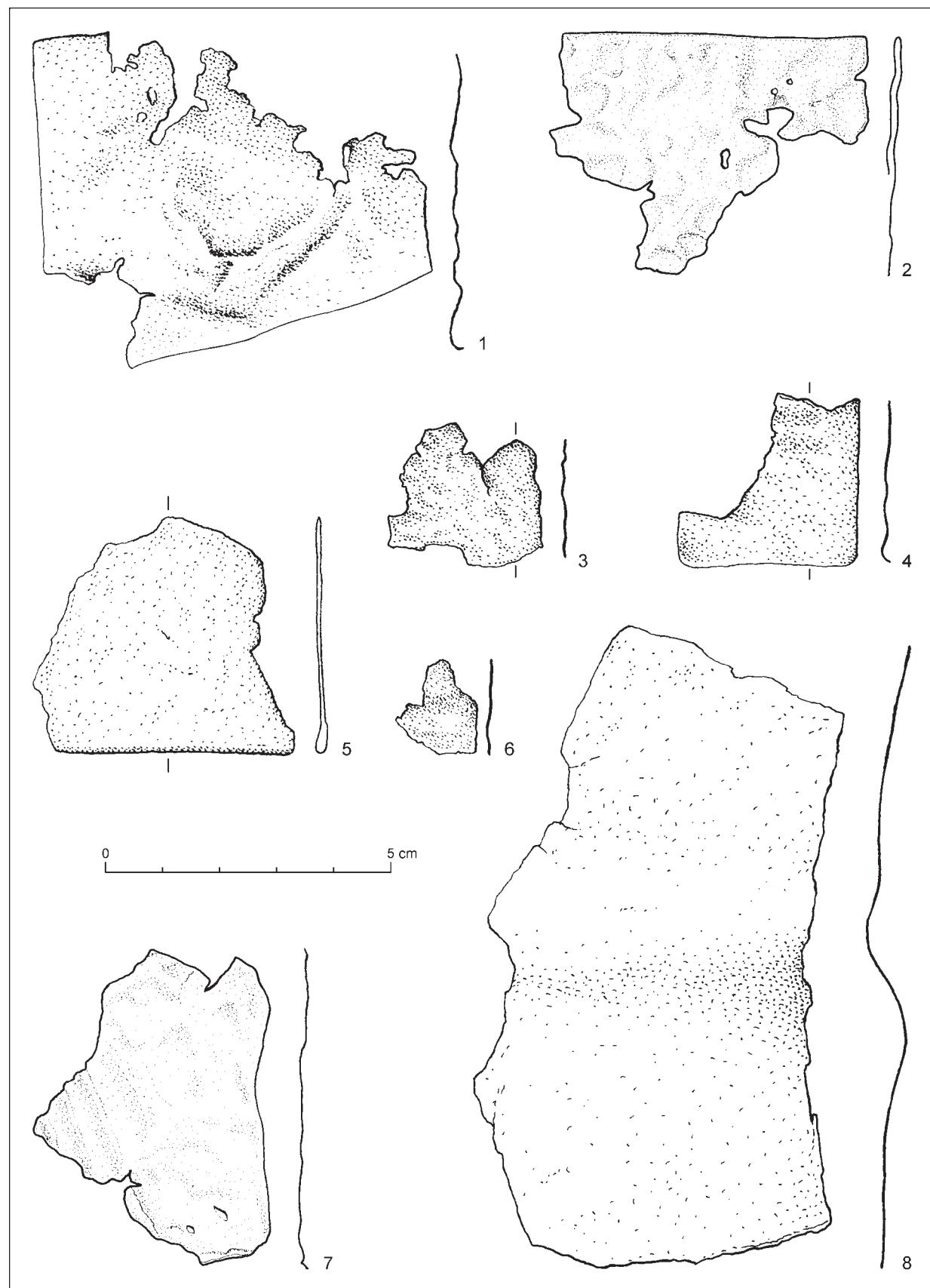
Eine eindeutige Lösung der gegenseitigen Beziehung von germanischen Objekten und römischen MarschLAGERN würde sicherlich zur Lösung von komplizierten Fragen hinsichtlich des Durchdringens von römischen Heeren in die heutige Westslowakei beitragen. Gleichzeitig könnte auch mehr Licht in die weiteren Schicksale von Römern und Germanen in diesem Raum gebracht werden.



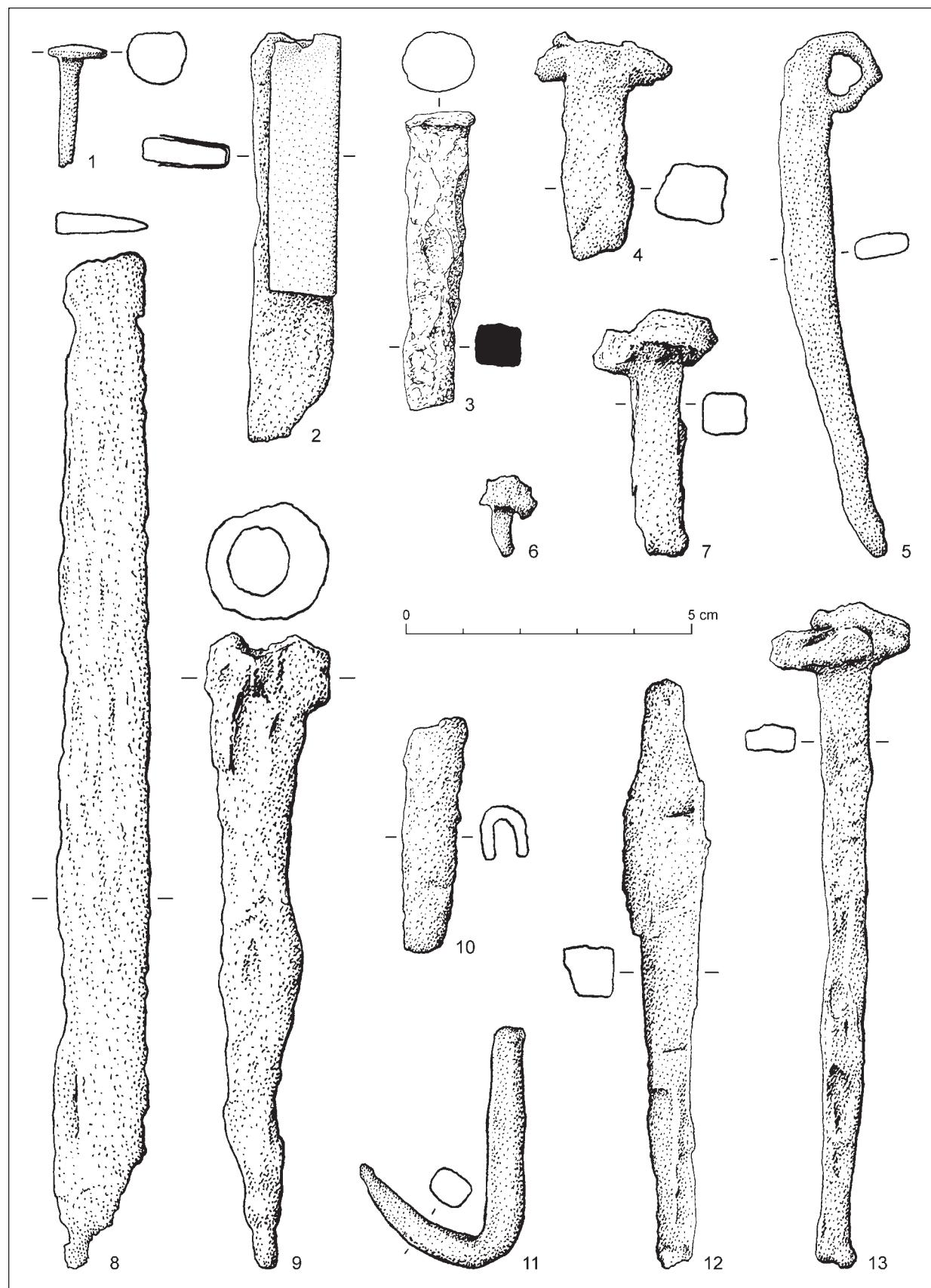
Taf. I. Cífer. Objekt 6. Auswahl der Funde. 1-4, 6-10 - Schuppenpanzer; 5 - Kniefibel (1-10 - Bronze).



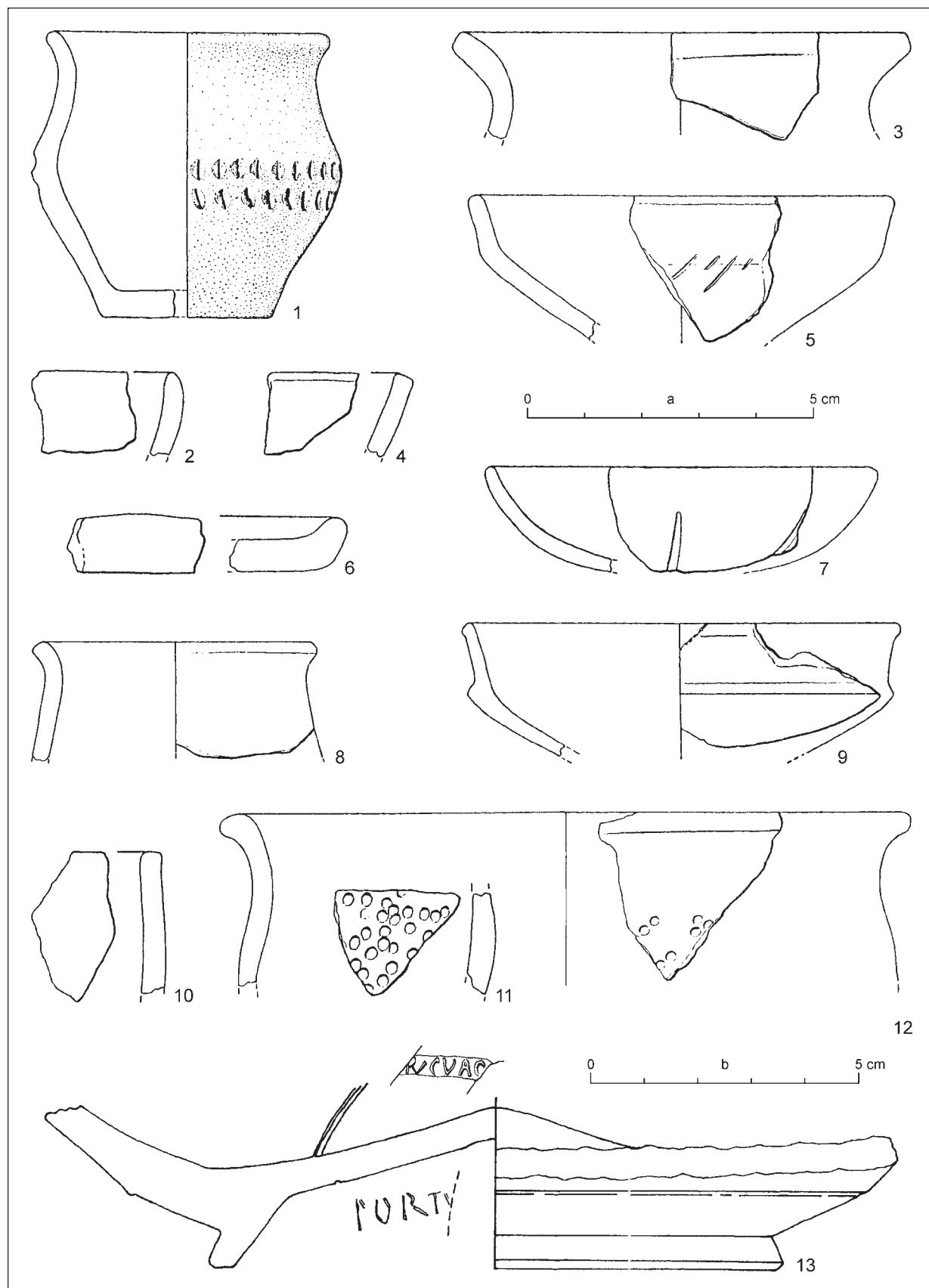
Taf. II. Cífer. Objekt 6. Auswahl der Funde. 1-7, 9, 10 - Bronzegegenstände; 8, 11 - Bleinventar.



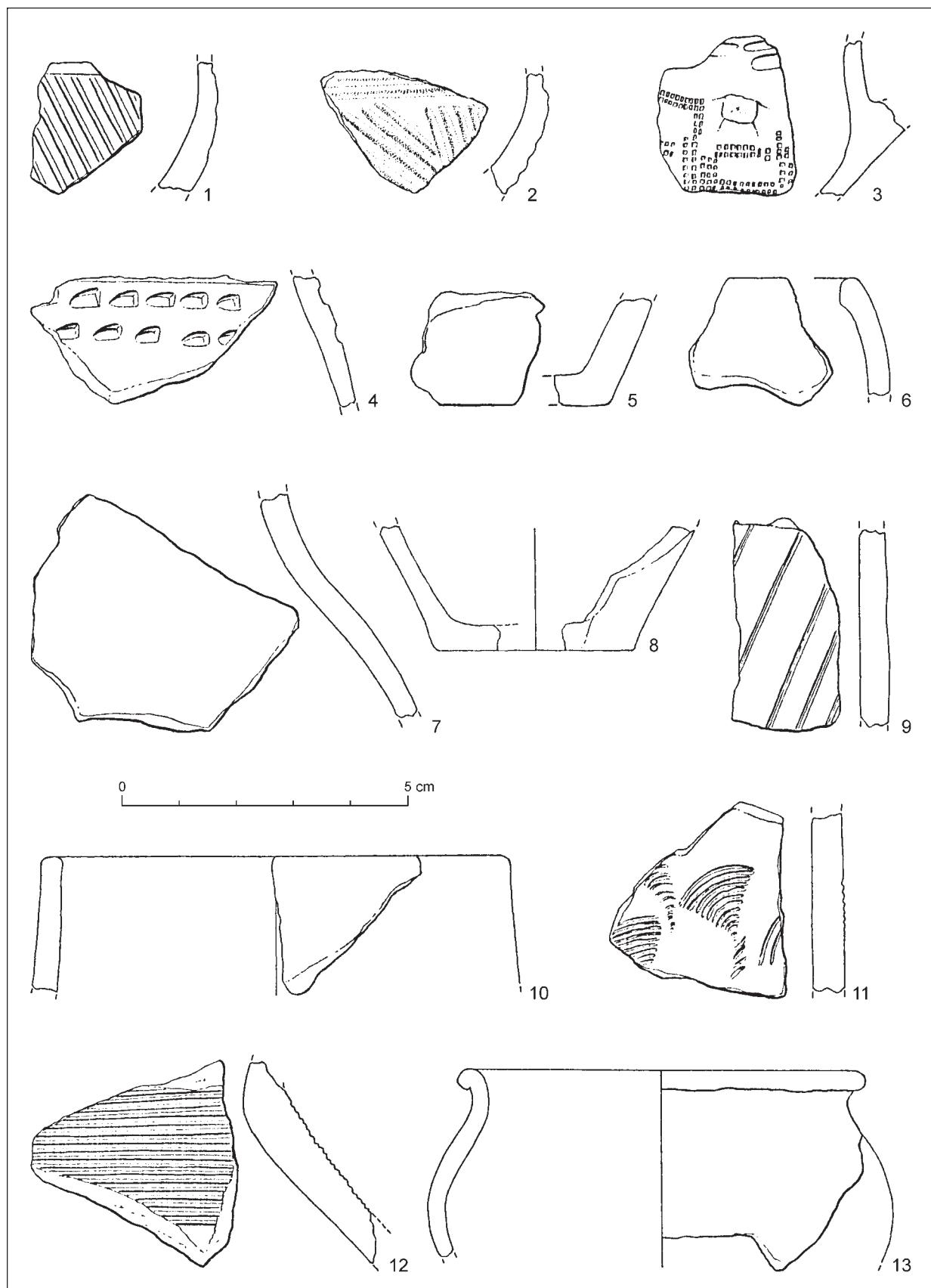
Taf. III. Cífer. Objekt 6. Auswahl der Funde. 1-8 - Bronzebleche.



Taf. IV. Cífer. Objekt 6. Auswahl der Funde. 1, 3-13 - Eisengegenstände; 2 - Bronze/Eisen.



Taf. V. Cífer. Objekt 6. Auswahl der Funde. Keramik. Maßstab: a - 1-12; b - 13.



Taf. VI. Cífer. Objekt 6. Auswahl der Funde. Keramik.

## LITERATUR

- Adler/Nebehay 1989* - H. Adler/S. Nebehay: KG Bernhardsthal. Fundber. Österreich 28, 1989, 217, 218.
- Alfs 1941* - J. Alfs: Der bewegliche Metallpanzer in römischen Heer. Die Geschichte seiner Herkunft und Entwicklung. Berlin 1941.
- Bartík et al. 1995* - J. Bartík/Z. Farkaš/K. Prášek/V. Turčan: Výsledky výskumov archeologického múzea SNM na trase ropovodu. AVANS 1993, 1995, 21, 22.
- Bartík/Farkaš/Turčan 1995* - J. Bartík/Z. Farkaš/V. Turčan: Biely Kostol, okr. Trnava. In: M. Ruttkay 1995, 22-25.
- Bátora et al., v tlači* - J. Bátora/F. Lüth/K. Rassmann/K. Winkelmann: Výsledky archeologického výskumu a prieskumu vo Vrábl'och. AVANS 2009, v tlači.
- Beljak 2010* - J. Beljak: Germánska osada v Šarovciach. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Zost.): Archeológia barbarov 2009. Arch. Slovaca Monogr. Commun. 10. Nitra 2010, 33-66.
- Bishop 1991* - M. C. Bishop: Soldiers and military equipment in the towns of roman Britain. In: V. A. Maxfield/M. J. Dobson (Ed.): Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XV<sup>th</sup> International Congress of Roman Frontier Studies. Exeter 1991, 21-27.
- Bishop 2002* - M. C. Bishop: Lorica segmentata. Vol. I. A Handbook of Articulated Roman Plate Armour. Journal Rom. Milit. Equip. Stud. Monograph. 1. Armatura Press. Chirnside 2002.
- Bishop/Coulston 1989* - M. C. Bishop/J. C. N. Coulston: Roman military equipment, from the Punic Wars to the fall of Rome. London 1989.
- Bishop/Coulston 2006* - M. C. Bishop/J. C. N. Coulston: Roman military equipment, from the Punic Wars to the fall of Rome. 2. edition. London 2006.
- Böhme 1975* - Böhme, H. W.: Archäologischer Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166-180 n. Chr.). Jahrb. RGZM 22, 1975, 153-217.
- Cheben/Ruttkay 1995a* - I. Cheben/M. Ruttkay: Záchranné výskumy v Cíferi-Páci a v Čataji. AVANS 1993, 1995, 67-69, 169, 170.
- Cheben/Ruttkay 1995b* - I. Cheben/M. Ruttkay: Cífer, časť Páč, okr. Trnava. In: M. Ruttkay 1995, 16-21.
- Cheben/Ruttkay 1997* - I. Cheben/M. Ruttkay: Objekt aus der Völkerwanderungszeit in Cífer. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike in mittleren Donauraum. Brno 1997, 89-97.
- Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993* - I. Cheben/M. Ruttkay/J. Ruttkayová: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okrese Nitra. ÁVANS 1992, 1993, 61, 62.
- Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994* - I. Cheben/J. Ruttkayová/M. Ruttkay: Výskumy na trase ropovodu vo Veľkom Cetíne. Štud. Zvesti AÚ SAV 30, 1994, 177-242.
- Curle 1911* - J. Curle: A Roman Frontier Post and its People. The fort of Newstead in the Parish of Melrose. Glasgow 1911.
- Enckevort/Thijssen 2001-2002* - H. Enckevort/J. Thijssen: Militaria from the Roman urban settlements at Nijmegen. Journal Rom. Milit. Equip. Stud. 12-13, 2001-2002, 89-95.
- Erdrich 2009* - M. Erdrich: Konfrontation, Kooperation, Ignoranz? Rom und der Norden Europas nach den Markomannenkriegen. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Ausstellungskatalog. Stuttgart 2009, 162-169.
- Faber 1994* - A. Faber: Das römische Auxiliarkastell und Vicus von Regensburg-Kumpfmühl. Münchener Beitr. Vor- u. Frühgesch. 49. München 1994.
- Fischer/Schmotz 1990* - Th. Fischer/K. Schmotz: Zwei Metallsammelfunde aus dem Lagerdorf des Kastells Künzing-Quintana. Arch. Jahr Bayern 1989, 1990, 126-131.
- Fortner 1995* - S. Fortner: Ein Beschlagblech aus dem Kastell Gelduba, Krefeld-Gellep. In: W. Czysz/C.-M. Hüßen/H.-P. Kuhnen/C. Sommer/G. Weber (Hrsg.): Provinzialrömische Forschungen [Festschr. Günter Ulbert]. Espelkamp 1995, 89-94.
- Friesinger/Tejral/Stuppner 1994* - H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 1. Brno 1994.
- Garbsch 1978* - J. Garbsch (Ed.): Römische Paraderüstungen. Münchener Beitr. Vor- u. Frühgesch. 30. München 1978.
- Garbsch 1985* - J. Garbsch: Das Mithraeum von Pons Aeni. Bayer. Vorgeschbl. 50, 1985, 355-462.
- Garbsch 2000* - J. Garbsch: Römische Paradenrüstungen. In: Wamser 2000, 53-57.
- Groller 1901* - M. Groller: Römische Waffen. Bericht des Vereins Carnuntum in Wien 1899. RLÖ 2. Wien 1901, 85-132.
- Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1995* - E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. AVANS 1993, 1995, 54-58.
- Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1996a* - E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia na Slovensku. AVANS 1994, 1996, 81-88.
- Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1996b* - E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia v archeológii na Slovensku. Arch. Rozhledy 98, 1996, 194-211.
- Hegewisch 2005* - M. Hegewisch: Germanische Adaptationen römischer Importgefäße. Ber. RGK 85, 2005, 197-348.
- Humer 2006* - F. Humer: Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. St. Pölten 2006.
- Jílek 2005* - S. Jílek: Das Militär und die städtischen Zentren des Hinterlandes am Beispiel von Ovilava (Wels) und Aelium Cetium (St. Pölten). Röm. Österreich 28, 2005, 163-176.
- Jütting 1995* - I. Jütting: Die Kleinfunde aus dem römischen Lager Eining-Unterfeld. Bayer. Vorgeschbl. 60, 1995, 143-233.
- Kalee 1979* - C. A. Kalee: Roman Helmets and other militaria from Vechten. In: C. van Driel-Murray (Ed.): Roman Military Equipment: the Sources of Evidence. Proceedings of the Fifth Roman Military Equipment

- Conference. BAR Internat. Ser. 476. Oxford 1979, 193-226.
- Kehne* 2009 - P. Kehne: Rom in Not. Zur Geschichte der Markomannenkriege. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Ausstellungskatalog. Stuttgart 2009, 98-108.
- Klimpel et al.* 2008 - L. M. Klimpel/U. Stehli/A. Schröder/H.-W. Berg: Unter Beshuß. Wie groß war die Schutzwirkung römischer Panzerungen des 1. Jhs. n. Chr. Gegen Pfeilbeschuß tatsächlich? Ant. Welt 37/2, 2008, 71-76.
- Klumbach* 1960 - H. Klumbach: Ein Paradeschildbuckel aus Miltenberg. Bayer. Vorgeschbl. 25, 1960, 125-132.
- Klumbach* 1966 - H. Klumbach: Drei römische Schildbuckel aus Mainz. Jahrb. RGZM 13, 1966, 165-189.
- Klumbach* 1970 - H. Klumbach: Ein Schildnagel aus Aquincum. Jahrb. RGZM 17, 1970, 146.
- Kocsis* 1991 - L. Kocsis: Instrumenta inscripta latina: arma. In: M. Hainzmann/Z. Visy (Hrsg.): *Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleinschriften*. Pécs 1991, 16.
- Kolník* 1975 - T. Kolník: Čífer, stanica z mladšej doby římskej. Nitra 1975.
- Kolník* 1994 - T. Kolník: Die Markomannenkriege und die Chronologie der römischen Kaiserzeit. In: *Friesinger/Tejral/Stuppner* 1994, 232-238.
- Kolníková* 1994 - E. Kolníková: Die Markomannenkriege im Lichte der Fundmünzen aus der Slowakei. In: *Friesinger/Tejral/Stuppner* 1994, 487-496.
- Kolník/Varsik/Vladár* 2007 - T. Kolník/V. Varsik/J. Vladár: Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Eine germanische Siedlung vom 2. bis zum 4. Jahrhundert. Nitra 2007.
- Komoróczy* 1999 - Zpráva o výzkumu fortifikace krátkopobého tábora a objektu sídliště z doby římské na lokalitě Mušov-Na pískách v letech 1995-1996. Přehled Výzkumu 39, 1995-1996, 165-196.
- Komoróczy* 2000 - B. Komoróczy: Panzerschuppentypen aus der römischen Befestigungsanlage am Burgstall bei Mušov. In: J. Bouzek/H. Friesinger/K. Pieta/B. Komoróczy (Hrsg.): *Gentes, Reges und Rom. Auseinandersetzung - Anerkennung - Anpassung* [Festschr. Jaroslav Tejral]. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 16. Brno 2000, 79-86.
- Komoróczy* 2009 - B. Komoróczy: Marcomannia. Der Miltärschlag gegen die Markomannen und Quaden - ein archäologischer Survey. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Ausstellungskatalog. Stuttgart 2009, 114-125.
- Komoróczy* 2010 - B. Komoróczy: ČTK - Archeologové objevili u Pasohlávek předměty z římského osídlení. Správa ČTK [http://www.ceskenoviny.cz/kultura/zpravy/archeologove-objevili-u-pasohlavek-predmety-z-rimskeho-osidleni/547736&id\\_seznam=8949/06.12.2010](http://www.ceskenoviny.cz/kultura/zpravy/archeologove-objevili-u-pasohlavek-predmety-z-rimskeho-osidleni/547736&id_seznam=8949/06.12.2010)
- Krekovič* 1994 - E. Krekovič: Der römische Import in der Slowakei und die Markomannenkriege. In: *Friesinger/Tejral/Stuppner* 1994, 239-244.
- Kuzma* 1996 - I. Kuzma: Archeologické náleziská v katastri obce Mužla. Štud. Zvesti AÚ SAV 32, 1996, 43-59.
- Kuzma* 2010 - I. Kuzma: Letecká archeológia. In: K. Kuzmová (Zost.): *Klasická archeológia a exaktné vedy. Výskumné metódy a techniky. II.* Trnava 2010, 23-106.
- Kuzmová* 1994 - K. Kuzmová: Die Markomannenkriege und der Terra Sigillata-Import im Vorfeld des nordpanonischen Lime. In: *Friesinger/Tejral/Stuppner* 1994, 245-252.
- Künzl* 1999 - E. Künzl: Römische Pferdestirpanzer. In: N. Gudea (Ed.): *Roman Frontier Studies 1997. Proceedings of the XVII<sup>th</sup> International Congress of Roman Frontier Studies*. Zalău 1999, 705-723.
- Lauermann* 1995 - E. Lauermann: KG Drösing, VB Gänserdorf. Fundber. Österreich 34, 1995, 698-699.
- Le Bohec* 1993 - Y. Le Bohec: Die römische Armee: von Augustus zu Konstantin dem Großen. Stuttgart 1993.
- Lórincz/Visy* 1987 - B. Lórincz/Z. Visy: Die Hilfstruppen der Provinz Pannonia Superior unter Trajan. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 39, 1987, 337-345.
- Nagy* 1937 - L. Nagy: Aquincumi vonatkozású kiadatlan feliratos kőemlékek Szentendréről. Arch. Ért. 50, 1937, 85-115.
- Nebehay/Stuppner* 1989 - S. Nebehay/A. Stuppner: KG Ringelsdorf. Fundber. Österreich 28, 1989, 239.
- Nicolay* 2009 - J. A. W. Nicolay: Bürger Roms. Germanische Heimkehrer aus dem römischen Militärdienst. In: 2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt. Stuttgart 2009, 258-269.
- Nuber* 1972 - H. U. Nuber: Zwei bronzen Besitzermarken aus Frankfurt/M.-Heddernheim. Zur Kennzeichnung von Ausrüstungsstücken des römischen Heeres. Chiron 2, 1972, 483-507.
- Oldenstein* 1976 - J. Oldenstein: Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr. Ber. RGK 57, 1976, 49-284.
- Prammer* 1976 - J. Prammer: Die Ausgrabungen 1976 im Kastell Sorviodurum. In: Beiträge zur Topographie und Geschichte niederbayerischer Römerorte. Beil. Amtl. Schul-Anz. Regierungsbez. Niederbayern 5/6. Landshut 1976.
- Rajtár* 1994 - J. Rajtár: Waffen und Ausrüstungsteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: C. van Driel-Muray (Ed.): *Military Equipment in Context. Journal Rom. Milit. Equip. Stud.* 5. Oxford 1994, 83-95.
- Rajtár/Hüssen* 2010 - J. Rajtár/M. Hüßen: Römische Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege in der Slowakei. In: *Proceedings of the XXI<sup>th</sup> International Limes Congress at Newcastle upon Tyne, 2009. Newcastle upon Tyne 2010*, im Druck.
- Robinson* 1975 - H. R. Robinson: The armour of imperial Rome. London 1975.
- Ruttkay/Cheben/Ruttkayová* 1994 - M. Ruttkay/I. Cheben/J. Ruttkayová: Výskum stredovekého opevneného sídliska v Branči-Velkej Vsi. Arch. Hist. 19, 1994, 229-241.
- Ruttkay* 1995 - M. Ruttkay (Zost.): Archeológia a ropa. Nitra 1995.
- Ruttkay* 1997 - M. Ruttkay (Zost.): Archeológia na trase plynovodu. Bratislava 1997.
- Simon* 1978 - H.-G. Simon: Römische Funde aus Theilenhofen. Bayer. Vorgeschbl. 43, 1978, 25-56.

- Southern 2006* - P. Southern: The Roman army: social institutional and history. Santa Barbara 2006.
- St.A.f.D. 1962* - St.A.f.D.: Schwabsberg. Fundber. Schwaben (N. F.) 16, 1962, 263.
- Stoll 2001* - O. Stoll: Römische Heer und Gesellschaft gesammelte Beiträge 1991-1999. Stuttgart 2001.
- Stuppner 1991a* - A. Stuppner: KG Enzersfeld, VB Korneuburg. Fundber. Österreich 30, 1991, 283, 284.
- Stuppner 1991b* - A. Stuppner: KG Gänserdorf. Fundber. Österreich 30, 1991, 282, 283.
- Stuppner 1994* - A. Stuppner: Zu den Auswirkungen der Markomannenkriege im niederösterreichischen Limesvorland. In: *Friesinger/Tejral/Stuppner 1994*, 285-298.
- Tejral 1992* - J. Tejral: Die Probleme der römisch-germanischen Beziehungen unter Berücksichtigung der neuen Forschungsergebnisse im niederösterreichisch-südmährischen Thayaflußgebiet. Ber. RGK 73, 1992, 378-468.
- Tejral 1994a* - J. Tejral: Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren. Probleme der Chronologie und historischen Interpretation. In: *Friesinger/Tejral/Stuppner 1994*, 299-324.
- Tejral 1994b* - J. Tejral: Römische und germanische Militärausrüstungen der antoninischen Periode im Licht norddanubischer Funde. In: C. von Carnap-Bornheim (Hrsg.): Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Marburg 1994. Marburger Kolloquium 1994. Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg. Lublin - Marburg 1994, 27-59.
- Tejral 1999* - J. Tejral: Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. *Přehled Výzkumu* 39 (1995-1996), 1999, 81-164.
- Thomas 1970a* - E. B. Thomas: Diszitett pajzsudorok Panóniában. Arch. Ért. 97, 1970, 32-65.
- Thomas 1970b* - E. B. Thomas: Zwei verzierte römische schildbucket aus Pannonien. Jahrb. RGZM 18, 1970, 133-145.
- Thomas 1971* - E. B. Thomas: Helme, Schilde, Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde. Budapest 1971.
- Ubl 1969* - H.-J. Ubl: Waffen und Uniform des römischen Heers der Prinzipatsepoke nach den Grabreliefs Noricums und Pannonien. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades (Universität Wien, Klosterneuburg). Wien 1969. Unpubliziert.
- Varsik 1999* - V. Varsik: Ländliche Besiedlung im Hinterland des Kastells Gerulata. Siedlung der autochthonen Bevölkerung in Rusovce. In: N. Gudea (Ed.): Roman Frontier Studies 1997. Proceedings of the XVII<sup>th</sup> International Congress of Roman Frontier Studies. Zalău 1999, 629-642.
- Varsik 2002* - V. Varsik: Besiedlung in der älteren römischen Kaiserzeit am östlichen Rand von Bratislava. Slov. Arch. 50, 2002, 127-152.
- Walke 1965* - N. Walke: Das römische Donaukastell Straubing - Sorvioudurum. Limesforschungen Studien zur Organisation der römischen Reichsgrenze an Rhein und Donau. Bd. 3. Berlin 1965.
- Wamser 2000* - L. Wamser (Hrsg.): Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer. Zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht. Kataloghandbuch zur Landesausstellung in Rosenheim 2000. Mainz 2000.
- Woelcke 1930* - K. Woelcke: Der neue römische Paradehelm aus Heddernheim. Germania 14, 1930, 149-152.

Manuskript angenommen am 18. 2. 2011

Rezensiert von PhDr. Kristián Elschek, CSc.  
PhDr. Ján Rajtár, CSc.

Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková

Übersetzt von PhDr. Matej Ruttkay, CSc.  
Mgr. Michal Dvorecký, PhD.

PhDr. Ivan Cheben, CSc.  
Archeologický ústav SAV  
Akademická 2  
SK-949 21 Nitra  
ivan.cheben@savba.sk

PhDr. Matej Ruttkay, CSc.  
Archeologický ústav SAV  
Akademická 2  
SK-949 21 Nitra  
matej.ruttkay@savba.sk

## Nálezy rímskeho vojenského výstroja z germánskej zemnice v Cíferi

Ivan Cheben - Matej Ruttkay

### SÚHRN

Výskum rímskych vojenských aktivít severne od stredného Dunaja je už dlhšiu dobu jednou z najdôležitejších úloh archeológov a historikov. Obdobie markomanských vojen (166-180 po Kr.) znamenalo nárast germánskych a rímskych interakcií (Böhme 1975; Erdrich 2009; Kehne 2009; Komoróczy 2009; Téjral 1992; 1994a). V posledných rokoch dostáva celú historickú situáciu do nového svetla objav dvadsiatich dvoch rímskych pochodových táborov na juhozápadnom Slovensku (Rajtár/Hüssen 2010).

V rokoch 1991-1993 prebiehala na juhozápadnom Slovensku výstavba ekologickej stavby - preložky ropovodu mimo územia Žitného ostrova. Súčasťou stavebných aktivít boli aj záchranné archeologické výskumy, z ktorých viaceré boli následne publikované (Cheben/Ruttkay 1997; Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 1993; Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994; Ruttkay/Cheben/Ruttkayová 1994). Vo februári 1993 sa zistilo narušenie archeologických objektov už vo vykopanej ryhe v katastri obce Cífer (obr. 1), pôvodne nesprávne označenej ako Cífer-Páč. Preskúmali sa objekty z doby halštatskej (objekty 5 a 10), z doby laténskej (objekty 1 a 4), z doby rímskej (objekty 2, 3A, 3B, 6, 6A), z doby sňahovania národov (objekt 8) a z 11.-12. stor. (objekt 9).

Cieľom príspevku je zverejniť významný nálezový súbor pochádzajúci zo zásypu objektu 6 - zemnice z doby rímskej.

Nálezisko je situované na ľavobrežnom svahu potoka Gidra medzi obcami Cífer a Cífer-Páč. Samotný objekt 6 sa nachádza približne 90 m od dnešného koryta potoka. Povrchový prieskum v roku 1993 nepriniesol výraznejšie nálezy, takže nebolo možné jednoznačne definovať hranice osídlenia. V bezprostrednej blízkosti sa na základe štúdia leteckých snímkov zistili dva rímske pochodové tábory (obr. 10; Rajtár/Hüssen 2010).

Objekt 6 sa objavil vo výkope pre ropovodné potrubie a jeho veľká časť bola v tom čase už zničená (obr. 2; 3). Rozmery zachovanej časti zemnice definovala kompletné zachovaná šírka 2,2 m a neúplná dĺžka 3,2 m. Zahľbenie dna bolo 0,5-0,6 m od úrovne podorničia. Uprostred kratšej steny sa zachovala kolová jama s priemerom 0,32 m a hĺbkou 0,6 m odo dna domu. Podlaha zemnice bola vymazaná hlinou a udupaná. Steny boli temer zvislé. Hnedastý zásyp obsahoval uhlíky. Bezprostredne nad dnom ležala 2-3 cm hrubá šedočierna popolovitá vrstva.

V zásype sa nachádzali zlomky keramiky, bronzových a železných predmetov. Keďže sa v blízkosti zemnice nezachytili žiadne ďalšie objekty, je veľmi pravdepodobné, že k nej patrili aj nálezy objavené vo výhodnej hlini v jej okolí.

Nálezy zo zemnice (objekt 6) predstavujú početný a na území Slovenska pomerne zriedkavý súbor predmetov.

Jeho výhodnotenie je rozdelené na kovové (66) a keramické nálezy (29), pričom kovovým je v tejto štúdii venovaná väčšia pozornosť.

Viaceré fragmenty šupinového panciera - *Lorica squamata* (obr. 4; 5; tab. I: 1-4, 6-10) predstavujú doteraz najlepšie zachovanú časť panciera, nájdenú na území Slovenska severne od Dunaja. Najväčší fragment pozostáva zo šiestich radov šupín, pričom v jednom rade je maximálne 14 kusov (tab. I: 6). Druhý fragment je zložený zo štyroch radov šupín (tab. I: 1). Ďalšie fragmenty pozostávajú iba z niekoľkých šupín. Spoločným znakom je, že šupiny-lamely v dolnom rade nemajú na spodnej časti otvor. To naznačuje, že môže ísť o lemovú časť panciera.

Nájdené šupiny možno rozdeliť do piatich typov (obr. 6).

- Typ I - úzky lamelovitý tvar (rozmery 30 x 6/8 mm) má dva otvory po bokoch a po dva v hornej a dolnej časti.
- Typ II - úzky lamelovitý tvar (rozmery 26/28 x 6/8 mm). Podobný ako typ I, iba v spodnej časti bez otvorov.
- Typ III - širší erbovitý tvar (rozmery 24/26 x 20 mm) s dvojicou otvorov v strede bočných stien a dvomi otvormi uprostred hornej časti.
- Typ IV - oválny tvar (rozmery 33 x 19 mm) s dvojicou otvorov pri pozdĺžnych stranach a jedným otvorom na užšej strane.
- Typ V - erbovitý tvar (rozmery 20 x 12/13 mm) s polkruhovo vykrojenou hornou časťou a dvojicou otvorov v rohoch hornej časti.

Do skupiny šupín panciera možno s miernymi výhradami zaradiť aj dva ďalšie zlomky (tab. I: 3). Nemožno však vylúčiť, že patria k iným druhom kovových nálezov.

V odbornej literatúre je známy celý rad typológií, založený na rôznych kritériách (Bishop/Coulston 2006, obr. 51; Groeller 1901, tab. XV; Komoróczy 2000, 80). Uvedené fragmenty z Cífera boli pôvodne pravdepodobne súčasťou jedného šupinového panciera. Niektoré časti naznačujú aj pokrytie povrchu bielym kovom. Podobná technika bola doložená na viacerých nálezoch (Kalee 1979, 198, obr. 9). Žiaľ, nenašli sa žiadne časti spojovacích náprsných doštičiek, ako tomu bolo napríklad na viacerých ďalších náleziskách (Komoróczy 2009, obr. 19; Robinson 1975, 160, 161; Téjral 1992, 395-397).

Medzi jednotlivými nálezmi šupín nachádzame celý rad analógii k typom I a II (Bishop 1991, tab. 5: 1; Humer 2006; Jilek 2005, tab. 1: 5-9; Jütting 1995, 167, obr. 4; Komoróczy 2000, obr. 3: 3B; 2010; Rajtár 1994; Varsik 1999, Abb. 9: 4). Vo všeobecnosti sú pomerne rozšírené tiež typy III až V.

Nález panciera z Cífera musí byť posudzovaný v kontexte s nálezmi zo sídliskového objektu z obce Biely Kostol, vzdialej od náleziska iba 8,5 km (Bartík et al. 1995; Bartík/Farkaš/Turčan 1995). Ten je na základe nálezu bronzovej spony Almgren 41 datovaný na záver 2. stor.

Ďalšie blízke paralely sú z Iže (Rajtár 1994), z Mužly (v sprievode s denárom Antonia Pia a Lucia Vera, razeným v rokoch 167-168; Rajtár/Hüssen 2010, obr. 3), ale aj z ďalších oblastí barbarika, resp. Rímskej ríše (Adler/Nebehay 1989, obr. 801; Bishop/Coulston 2006, 88-90, 116, 117; Curle 1911, 158-160; Komoróczy 2000; 2010; Nagy 1937, 170-172, obr. 8: 1; Rajtár 1994, obr. 8; Robinson 1975, obr. 436-441; Tejral 1992, 391-400; 1994b, obr. 5; 8; 9; 1999, 136-147, obr. 41).

Šupinový pancier dosahoval medzi rímskymi vojakmi v 2. stor. svoju najväčšiu obľubu. Pomerne tenké a ľahlé šupiny pripevnené na textilnej alebo koženej podložke mali ako kompletný pancier hmotnosť iba 6-10 kg a umožňovali oveľa väčšiu pohyblivosť legionára (Alfs 1941; Jüttig 1995, 167). Pancier mal spravidla krátke rukávy a siahal až k bokom vojaka. Jednotlivé šupiny boli pospájané tenkým bronzovým drôtom (bočné otvory na šupinách). Otvory v hornej časti šupín najčastejšie slúžili na priepadenie k podložke (Bishop 2002, obr. 7: 3; Bishop/Coulston 2006, 158).

Súčasťou panciera by mohol byť aj zlomok plechovej platničky (obr. 4: 3). Zaujímavosťou je, že v súbore sa našla i olovená platnička, ktorá mohla slúžiť ako podložka pri spracúvaní bronzových plechových ozdôb (tab. II: 1).

Osobitým nálezom je fragment ozdobného bronzového plechu s tepanou figurálnou výzdobou (obr. 4: 1). Po okraji ozdoby sú členené výzdobné polia (zachované sú tri). V každom je buď mužská, alebo ženská postava zachytená v pohybe. Zaujímavá je najmä okrídlená mužská postava, ktorú by bolo možné stotožniť s Cupidom (Erosom). Pravá strana je zdobená výraznejším plastickým ornamentom v tvaru vtáčích pier. Pravá a ľavá strana sú oddelené poloblúkovým ozdobným tepaným/puncovaným pásom s esovitým motívom. Menšie ozdobné polia sú od seba oddelené puncovaným kosoštvorcovým pásmom. Nález nesie stopy druhotného poškodenia - strihania, sekania. Je pravdepodobné, že figurálne polia tvorili obvod pôvodného oválneho, resp. okrúhleho bronzového kovania. Početné analógie (Fortner 1995; Klumbach 1960, 130; Thomas 1970a; 1970b; 1971, tab. LIII; Wamser 2000, kat. č. 44c) zo širokého európskeho priestoru naznačujú, že by tu mohlo ísť najskôr o pozostatok štítovej puklice. Nie je vylúčená ani interpretácia, že ide o časť kovania pošvy meča, helmy či inej súčasti bojovníckej výzbroje alebo výstroja. V takýchto prípadoch však bola častejšia výrazne vyššia reliéfná výzdoba (Kocsis 1991, 16, 118, 119, kat. č. 162, 163A, 164A, 164B, 165; Künzl 1999; Wamser 2000, 338, 339, kat. č. 44, 44c-44e). Väčšina paralel je datovaná do 2. stor. (najmä do jeho druhej polovice) a do prvej polovice 3. stor. (Fortner 1995, tabela 1).

Ďalšiu skupinu kovových nálezov tvoria kovové štítky na označovanie výzbroje, resp. výstroja. V súbore sa zistili ich tri formy. Všeobecne ide o pomerne častý nález z 1.-4. stor. hlavne z územného priestoru Rímskej ríše a o niečo menej z barbarika (Oldenstein 1976, 190-193, kat. č. 740-779).

Bronzové kovanie nitového charakteru má priemer štítku 28 mm. Na čelnej strane je zreteľne zachovaná časť puncovaného nápisu T(urma) MAXI(MA) IV NII.. (obr. 8; tab. II: 6). Možné sú aj ďalšie interpretácie nápisu, napríklad T(urma) MAXI(ma) JUNII alebo T(ur)MA XIV NII, prípadne iné.

Nápis naznačuje, že nit patril jazdcovi z jazdeckej jednotky (Turma), ktorá mala spravidla 32 jazdcov (Southern 2006, 341; Stoll 2001, 444). Možno práve takáto jednotka mohla byť situovaná v blízkosti miesta nálezu. Paralel k danému nálezu, a to najmä z 2. stor., je známych pomerne veľa - s nápisom i bez neho (Klumbach 1970, 147; Prammer 1976, obr. 17: 13; Simon 1978, obr. 12: 245-247). V rímskom tábore Eining-Unterfeld sa na štítku nachádzal podobný nápis, a to T/urma/SAT/urnini/IANV/arii (Jüttig 1995, 172, obr. 13: 168). Temer všetky známe nálezy sú interpretované ako vlastnícke štítky (Nuber 1972, 483; Oldenstein 1976, 190).

Do príbuznej skupiny nálezov patrí aj podlhovasté kovanie s ľaliovito ukončenými koncami (tab. II: 10; Jüttig 1995, 172, obr. 13: 169; Oldenstein 1976, 192, kat. č. 756-765). V našom prípade však neboli na kovaní žiadnené nápis. Príbuzný nález z kastela v Regensburgu nesie nápis T(VRMA) CLAVDI SEVERI FELICIS a je datovaný do sedemdesiatych rokov 2. stor. Do tej istej skupiny patrí pravdepodobne aj ďalší fragment - opaskové kovanie? (obr. 4: 3; tab. II: 9) a malé kovanie s otvormi pre nity (obr. 4: 6; tab. II: 3).

Ďalšie kovanie je súčasťou opaska (obr. 4: 2; tab. II: 9) a patrí k často používaným predmetom najmä v Rímskej ríši (Bishop/Coulston 1989, 119, obr. 80: 7). Pomerne zriedkavá je výzdoba koncentrickými kruhmi, ktorá naznačuje germánsky pôvod. Fragment ozdobného kovania s rozmermi 30 x 14 mm (obr. 4: 4; tab. II: 5) bol pôvodne azda súčasťou kovania opaska, resp. opaskovej garnitúry (Oldenstein 1976, 221, kat. č. 997, 998, 1000, 1080, 1081). Súčasťou nálezu boli aj viaceré bronzové plechy, na ktorých neboli žiadne stopy po výzdobe (obr. 4: 9). Nedá sa vylúčiť, že pôvodne boli tiež súčasťou panciera. Bronzové nákončie (obr. 4: 6) patrí k pomerne častému nálezu tak v provinciách, ako i v barbariku a chronologicky je viac-menej neprekázaťelné (Garbsch 1985, 437, obr. 29: 9; Kolník 1975, obr. 8: 2; Oldenstein 1976, 142, 143, kat. č. 291-295). Takéto kovanie mohli byť použité vo výstroji jazdca, ale i koňa (Oldenstein 1976, 142; Ubl 1969, 53-62).

K inventáru patrí aj kolienková spona blízka typu Almgren 132 (obr. 4: 8). Reprezentuje druhú polovicu 2. stor. Nie je úplne zrejmé, či ide o provinciálny, alebo o germánsky výrobok (Rajtár 1994, 88).

Pomerne veľkú časť súboru tvoria železné predmety. Ide najmä o rôzne súčasti stavebných kovanií a klincov (tab. IV: 4, 5, 7, 13). Z funkčného hľadiska sa vymyká botka oštepu alebo kopije (tab. IV: 9). Ďalšiu časť predstavujú zlomky nástrojov - ide o nôž (tab. IV: 8) a priebojník (možno nákovka? - tab. IV: 3). Do tretej skupiny patria funkčne bližšie neurčiteľné železné predmety (tab. IV: 2, 10).

Zvláštnosťou je nález dvoch olovených predmetov. Osobitnú pozornosť si zasluhuje zlomok plochej doštičky (obr. 4: 7). Mohlo by tu ísť o fragment matrice na tepanie ozdobných plechov. Tento predmet viac-menej možno spájať s bronzovým plechom (obr. 4: 9).

V zásype objektu sa našiel iba málopočetný súbor keramiky. Absolútne prevahu má germánska keramika a iba ojedinele sa vyskytla rímskoprovinciálna keramika. Pre vyhodnotenie má osobitný význam zlomok dna misky stredogalskej terry sigillaty typu Drag. 18/31, 18/34 (tab. V: 13). Na vnútornnej strane sa nachádza vo vyrytom kruhu kolok /C/RUCURO/.../ s ligatúrou RU. Na vonkajšej (spodnej) strane je graffito PORTV/.. - majster Crucuro. Časovo patrí do druhej polovice 2. stor. (určila K. Kuzmová).

Germánska v ruke robená keramika sa nevyníma z rámca bežnej stolovej keramiky 2.-3. stor., aj keď niektoré tvary a výzdobné motívy (napr. svastika robená radielkom) sa radia skôr do staršej časti tohto úseku. Prevahu majú rôzne miskovité nádoby, menej sú zastúpené hrncovité, resp. amforovité či flašovité tvary. Výzdoba nie je častá. Spravidla sa objavujú rôzne vrypy, vpichy, kanelúry a podobne. Niektoré miskovité tvary (tab. V: 7; VI: 1, 2) napodobňujú sklené predlohy (*Hegewisch 2005, 202-208*).

Celý súbor nálezov zo zásypu objektu 6 umožňuje ich chronologické zaradenie do prechodného horizontu B2/C1, resp. do strednej doby rímskej. Datovanie do druhej polovice 2. stor., resp. do obdobia markomanských vojen, podporujú najmä nálezy terry sigillaty, kolienkovej spony, ako aj viacerých častí šupinového panciera, eventuálne bronzových ozdobných plechov a kovaní. Podporným argumentom je aj skutočnosť, že výskyt podobných predmetov v stredodunajskom priestore je typický práve pre dobu konfliktov Rimanov a Germánov (Markomanov). Tento názor je podporený celým radom paralel (*Faber 1994, obr. 237; Garbsch 1978, P18; Jüttig 1995, 167; Komoróczy 2000, 82, 83; 2009, 123; Rajtár/Hüssen 2010; Téjral 1999, obr. 41: 4, 5*).

Pri chronologickom zaradení objektu je nevyhnutné brať do úvahy aj vzťah nálezového inventára k samotnému objektu. Napriek tomu, že mnohé z nálezov ležali na dne objektu, je pravdepodobné, že tu išlo skôr o súčasť zásypu objektu ako o predmety súvisiace priamo s fungovaním zemnice (pre túto tézu svedčí najmä torzovitosť nálezov). Ako sa ukazuje, väčšina nálezov tvorí pôvodne jeden komplex, ktorého časť sa dostala do zásypu objektu po zániku jeho prvotnej funkcie. Je teda možné, že išlo o splaničovanie nadzemných objektov z bezprostredného susedstva a nie je vylúčené, že v blízkosti zemnice stála nadzemná dielňa. Početné uhlíky v zásype by mohli naznačovať zaniknutie zemnice požiarom. Z toho vychádza aj časové zaradenie nálezov z objektu 6, ktoré je veľmi blízke dobe funkčnosti samotného objektu.

Komplexná analýza umožňuje súbor predmetov označiť ako surovinový depot remeselníka (zlomky predmetov, mnohé so stopami druhotných zásekov, resp. strihania, olovená matrica?, pracovné nástroje - priebojník/nákovka a pod.). Pri odhalovaní cesty, ako sa predmety dostali do vlastníctva remeselníka, sa ponúkajú tri možnosti:

- pri germánskych nájazdoch na Rímsku ríšu,
- pri vzájomných konfliktoch Rimanov a Germánov severne od Dunaja,
- ako obchodný/výmenný artikel.

Z celkového charakteru týchto nálezov sa dá vydedukovať, že vo vlastníctve remeselníka mohol byť pôvodne celý pancier rímskeho legionára, ktorý následne poslúžil ako vhodná surovina na výrobu ďalších predmetov.

Nedoriešenou zátaľ ostáva otázka, prečo Germáni na lokalite zanechali tieto, aj pre nich určité zaujímavé predmety. Bohatý výskyt nálezov takýchto predmetov však nie je prekvapujúci ani na ďalších podobných lokalitách, dokonca je skôr pravidlom (napr. *Adler/Nebehay 1989; Lauermann 1995; Nebehay/Stuppner 1989; Stuppner 1991a; 1991b; Téjral 1999*).

Otázny je vzťah rímskych pochodových táborov a germánskej osady. Asi je iba málo pravdepodobné, že v takej tesnej blízkosti by fungovali súčasne. Nie je ľahké predstaviť si hypotetickú situáciu, že Germáni sa usadili v blízkosti zaniknutého (dobytého?) pochodového tábora, vybudovali si tu svoju osadu, kde využívali aj mnohé veci, ktoré získali zo zaniknutého tábora. Pri ďalšom nápore Rimanov bola germánska osada zničená, vypálená a takpovediac zrovnaná so zemou (tu sa dostali do zásypu aj predmety z povrchových objektov). Následne si Rmania v tesnej blízkosti postavili ďalší tábor.

V budúcnosti by bolo nanajvýš žiaduce podrobniť priestor zistenej osady a rímskych pochodových táborov podrobnejmu geofyzikálnemu prieskumu a následne sa pokúsiť preskúmať miesta s predpokladanou superpozíciou. Jednoznačné vyriešenie vzájomného vzťahu germánskych objektov a rímskych pochodových táborov by určite prispelo k objasneniu zložitých otázok prieniku rímskych vojsk na dnešné západné Slovensko a ďalších osudov Rimanov i Germánov v rámci tohto územného priestoru.

Nález súboru predmetov z objektu 6 v Ciferi prispieva k rekonštrukcii historického vývoja severne od Dunaja v druhej polovici 2. stor. Spolu s viac ako dvadsiatimi novovo-objavenými rímskymi pochodovými tábormi v Podunajskej nížine severne od Dunaja (*Rajtár/Hüssen 2010*) dokresľuje vzájomné interakcie Germánov a Rimanov hlboko v germánskom zázemí.

## NOVÉ SÍDLISKOVÉ NÁLEZY Z NIŽNEJ MYŠLE \*

### K problematike včasnoslovanského osídlenia horného Potisia

GABRIEL FUSEK - LADISLAV OLEXA -  
JOZEF ZÁBOJNÍK

**New Settlement Finds from Nižná Myšľa. On the Problem of Early Slavic Settlement in the Upper Tisa Region.** A rescue excavation on the area of a transit gas line construction was realised within two seasons at Nižná Myšľa, Alamenev position. The site is a multicultural finding place with the focus of settlement during the Late Roman or the Migration period. The site was settled during the Early Middle Ages as well. The study is presenting early-Slavic finds, beginnings of which came back to the Migration period. They are remains of an pit-house and fragments of vessels that were found in settlement layers. The pottery finds are analysed from the point of view of their production and morphology, with metric data taken into consideration too. Based on the above-mentioned analyses, the pottery fragments from the pit-house are dated to the oldest I. phase of the Prague culture; the finds from the layers are dated to the same period or to the younger II. phase of the Prague culture in the Carpathian basin. Together with finds from the Ždaňa settlement they are unambiguous representatives of presence of Slavic communities with the Prague culture pottery in the area of Košice basin that is a geographic part of the upper Tisa region. This is the reason why occurrence of finds ascribed to the Prague culture is evaluated in the context of evolution of the above-mentioned territory, which in present belongs to four neighbouring countries (Slovakia, Hungary, Ukraine and Romania). Relation of the Slavs with Germanic communities and chronological connections of the Slavic settlement with the Avar Khaganate are the topic of consideration. In present, however, no apposite finds or results of scientific dating methods are available, which could precise the absolute chronology of finds of the time period ranging from the 470s to the year 567/568. Analysis of the Germanic settlement of eastern Slovakia at the end of the Migration period proved its extinction, which provides for dating of the Slavic penetration starting phase to the territory under discussion. The study also substantiates why beginnings of the Early Slavic settlement reach even more back to the pre-Avar period. This statement is indicated also by a remarkable mutual respect, which these two ethnic and civilization circles had for the territories they occupied. This phenomenon is characteristic not only for the Migration period late horizon but for the Avar Khaganate period as well.

Key words: eastern Slovakia, upper Tisa basin, Migration period, Prague culture, Slavs.

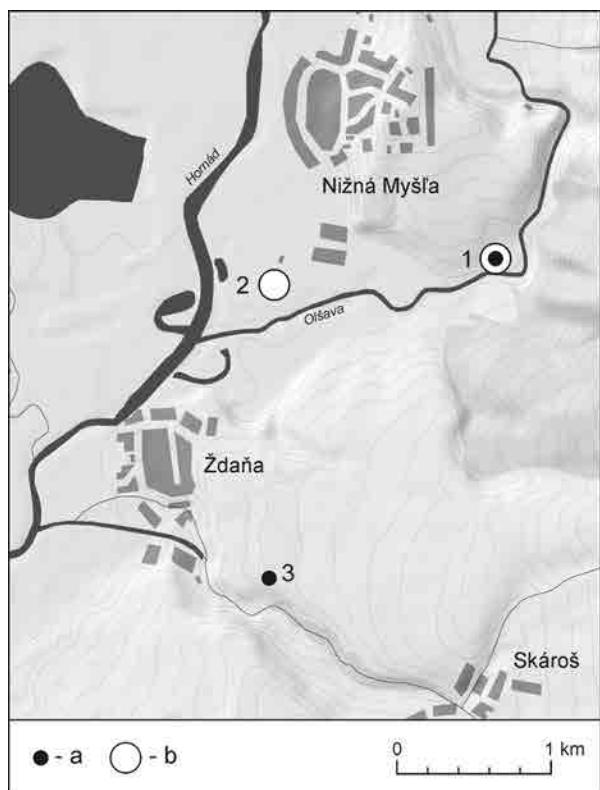
Isto nie zanedbateľnú etapu vo vývoji osídlenia východného Slovenska predstavuje časový úsek nazývaný včasný stredovek. Z historického hľadiska sa jeho počiatok dáva do súvislosti s dobu odchodu posledného germánskeho kmeňového zoskupenia zo stredodunajského priestoru, ktorým boli Longobardi, a so vznikom avarskej kaganátu v Karpat-skej kotline v roku 568. Obdobie včasného stredoveku na východnom Slovensku sa už tradične spája so slovanským osídlením. Je to však spojitosť do istej miery schematická, vychádzajúca z „etnického“ chápania problematiky. Predchádzajúci úsek vývoja, obdobie sťahovania národov<sup>1</sup>, nesporne súvisí s prevládajúcimi germánskymi pospolitosťami. Treba ho chápať v kontexte s vývojom v neskorej dobe rímskej. V rámci takéhoto ponímania sa nám však z procesu presunov početných etnických celkov<sup>2</sup>

do istej miery vytrácajú negermánske pospolitosti. Predovšetkým v starších úsekoch obdobia sťahovania národov sú to jazdecko-nomádske komponenty reprezentované predovšetkým sarmatskými Alanmi a Hunmi. Objavenie sa nového etnického faktora - Slovanov - znamená výrazný prelom vo všetkých prejavoch života istého zoskupenia obyvateľstva, pozorovaných archeológiou. Z hľadiska tradične chápaného pojmu „obdobie sťahovania národov“ slovanský prienik a obsadenie územia na strednom Dunaji už nezodpovedá predstavám o búrlivom vývoji daného priestoru. Predstavuje skôr akúsi stabilizáciu pomerov v sídelnej štruktúre. Tá sa sice dynamicky, avšak kontinuálne vyvíjala až do stredoveku. Preto môžeme túto najmladšiu fazu obdobia sťahovania národov považovať čiastočne aj za „slovanskú“.

\* Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/0057/09 agentúry VEGA.

<sup>1</sup> Niekoľko nazývané aj germánskym sťahovaním.

<sup>2</sup> Pre obdobie sťahovania národov sú takéto presuny etník charakteristické.



Obr. 1. Sídliská pražskej kultúry v Košickej kotline. 1 - Nižná Myšľa-Alamenev; 2 - Nižná Myšľa-Moľva; 3 - Ždaňa-Vyšné pole. Legenda: a - I. fáza; b - II. fáza.

### NIŽNÁ MYŠĽA, POLOHA ALAMENEV

Obec Nižná Myšľa sa nachádza v južnej časti Košickej kotliny, kde do údolia rieky Hornád ústia rieky Torysa a Olšava. Nálezisko v polohe Alamenev leží na pravom brehu pri meandri Olšavy (obr. 1), na miernom svahu exponovanom na juh v nadmorskej výške okolo 170 m (obr. 2).

Záchranný výskum na ploche zasiahnej výstavbou 4. vetvy tranzitného plynovodu sa uskutočnil v rokoch 1985 a 1986. Z tejto etapy sú publikované len informatívne články v periodiku AVANS (*Béreš/Lamiová-Schmiedlová/Olexa 1986; 1987*). Počas výskumu boli na polykultúrnej lokalite získané aj pamiatky z neskorej doby rímskej, resp. z obdobia sťahovania národov (fragmenty keramiky, železné nástroje, kostenné hrebene) a odkryté boli aj pôdorysy obydlí (*Béreš/Lamiová-Schmiedlová/Olexa 1991, obr. 4, 6, 11, 15; Pieta 1999, obr. 12*). Predpokladá sa, že asi tretina lokality bola zničená.

Ďalšia etapa vykopávok na uvedenej ploche sa robila v rokoch 1994-1995 (obr. 3) ako predstihový výskum v rámci výstavby 5. vetvy tranzitného plynovodu (*Lamiová/Olexa 1997*). Materiál kultúru z prelomu neskorej doby rímskej a obdobia sťahovania národov reprezentujú predovšetkým fragmenty keramiky. Z výskumu pochádza súbor bronzových a železnych spôn, ktoré možno datovať do úplného záveru doby rímskej, t. j. do stupňa C3 (*Pieta 1999, 185, obr. 13*).



Obr. 2. Nižná Myšľa-Alamenev. Pohľad na nálezisko z brehu Olšavy, s vyznačenou polohou včasnoslovanského sídliska.



Obr. 3. Nižná Myšľa-Alamenev.  
Pohľad na sondu na začiatku záchranného výskumu.

Aj keď boli počas výskumu zistené pamiatky z praveku (rozmedzie doby kamennej a bronzovej), lokalita bola najintenzívnejšie osídlená v dobe rímskej, predovšetkým v jej záverečných úsekoch s presahom do obdobia sťahovania národov. Sem patrí nielen veľké množstvo nálezov (predovšetkým fragmenty keramiky) z kultúrnej vrstvy, ale aj väčšina preskúmaných objektov (Béreš/Lamiová-Schmidlová/Olexa 1991, 176). Na základe materiálu možno teda konštatovať, že záver tejto etapy osídlenia nemožno klásť hlbšie do 5. storočia. To znamená, že táto fáza germánskeho osídlenia reprezentuje prvý horizont obdobia sťahovania národov na východnom Slovensku.

Lokalita bola osídlená aj počas včasného stredoveku. Predmetom príspevku sú nálezy zo včasnoslovanského obdobia, ktorých počiatky siahajú do doby sťahovania národov. Ide o zvyšky zemnice a o roztrúsené črepy a fragmenty nádob zo sídliskových vrstiev.

### Zemnica

Zemnica s keramikou pražského typu bola skúmaná v apríli roku 1995. V pôdoryse sa v horných vrstvách tmavej zeminy nečrtala. Rozpoznať sa však podľa zhluku väčších aj menších lomových kameňov zapustených do prepálenej hliny, okolo ktorých a na ktorých sa nachádzali črepy i veľké roztlačené fragmenty nádob (obr. 4). V zemine pri kameňoch dokonca stála aj prakticky neporušená



Obr. 4. Nižná Myšľa-Alamenev. Kamenná deštrukcia piecky s črepmi.



Obr. 5. Nižná Myšľa-Alamenev.  
Dochovaná nádoba pri deštrukcii piecky.

rozmerná nádoba (obr. 5). Na spodnej úrovni kameňov sa sčasti zachytila ubitá hlinená dlážka s nárožím, ktorá pokračovala pod stenu sondy (obr. 6). Nálezovú situáciu interpretujeme ako zvyšok zahľbeného obydlia, zemnice s hlinito-kamenou pieckou v západnom rohu. Jej rozmery sa nepodařilo zistieť, ale podľa polohy kameňov z deštrukcie piecky a zvyšku podlahy bola jedna jej strana dlhá aspoň 2,5 m a druhá viac ako 2 m.

#### Opis keramiky zo zemnice

Pri typologickom určení horných častí nádob i celých exemplárov sme vychádzali z klasifikácie použitej pri definovaní typologickej náplne včasno-slovanských nálezov z územia Slovenska (Fusek 1994, 35-58). Základné metrické údaje aj typologické zaradenie sú uvedené v tabuľke 1. Pri stanovení počtu črepov pochádzajúcich z jednej nádoby sa nebrali do úvahy čerstvé lomy. Údaje o hrúbke črepu boli



Obr. 6. Nižná Myšľa-Alamenev. Pôdorys zvyškov zemnice.  
Legenda: a - kamene; b - prepálená zem; c - udupaná podlaha; d - hranice sondy.

Tabela 1. Nižná Myšľa-Alamenev. Numerický katalóg keramického riadu (zostavený podľa *Fusek 1994*).

| Číslo nálezu       | Typ hornej časti<br>Typ nádoby |     |    |    |       |       |    | R  | R1  | R2   | R3   | R4   | R5   | R6   | R7   | R8  | R9   | R10  | R11  | Výška | Šírka |      |
|--------------------|--------------------------------|-----|----|----|-------|-------|----|----|-----|------|------|------|------|------|------|-----|------|------|------|-------|-------|------|
|                    | V1                             | V2  | V3 | V4 | V5    | V6    | V7 | V8 | V9  | V10  | F1   | F2   | G1   | G2   |      |     |      |      |      |       |       |      |
|                    | A1                             | A2  | B1 | B2 | H1/M1 | H2/M2 | D  | E1 | E2  |      |      |      |      |      |      |     |      |      |      |       |       |      |
| Zemnice            | <b>1a</b><br>tab. I: 1         | 3   | 1  | 3  | 2     | 2     | 1  | 1  | 165 | 1    | 1    | 0    | 1    | 28   | 43   | -16 | -76  | -76  | -90  | -90   | 402   | 416  |
|                    |                                | III | 1  | a  | D     |       |    |    | M   | 0,74 | 0,79 | 0,45 | 1,40 | 0,45 | 0,97 | 8   | 0,93 | 0,44 | 0,58 | 0,65  | 0,94  | 9    |
|                    | <b>1b</b><br>tab. I: 1         | 3   | 1  | 2  | 2     | 3     | 1  | 2  | 198 | -1   | 2    | 0    | 2    | 18   | 24   | -18 | -116 | -116 | -116 | -116  | 400   | 444  |
|                    |                                | III | 1  | b  | D     |       |    |    | M   | 0,82 | 0,89 | 0,41 | 1,35 | 0,41 | 0,90 | 14  | 0,88 | 0,39 | 0,56 | 0,75  | 0,92  | 22   |
|                    | <b>2</b><br>tab. I: 6          | 4   | 1  | 2  | 2     | 3     | 2  | 3  | 140 | 0    | 3    | 0    | 6    | 19   | 23   | 3   | -68  | -73  | -73  | -76   | 339   | 326  |
|                    |                                | II  | 1  | b  | D     |       |    |    | H   | 0,76 | 0,86 | 0,48 | 1,26 | 0,48 | 0,96 | 17  | 0,87 | 0,35 | 0,41 | 0,83  | 0,85  | 31   |
|                    | <b>3a</b><br>tab. II: 12       | 3   | 1  | 2  | 1     | 3     | 2  | 3  | 162 | 3    | 3    | 0    | 9    | 24   | 33   | 6   | -85  | -87  | -86  | -87   | 386   | 390  |
|                    |                                | III | 1  | b  | D     |       |    |    | M   | 0,68 | 0,83 | 0,47 | 1,49 | 0,47 | 0,99 | 15  | 0,91 | 0,29 | 0,63 | 0,73  | 0,89  | 37   |
|                    | <b>3b</b><br>tab. II: 12       | 3   | 1  | 2  | 2     | 3     | 1  | 2  | 160 | 0    | 2    | 0    | 2    | 23   | 30   | 12  | -71  | -87  | -86  | -88   | 397   | 380  |
|                    |                                | II  | 1  | b  | D     |       |    |    | H   | 0,75 | 0,84 | 0,46 | 1,28 | 0,46 | 0,96 | 10  | 0,89 | 0,34 | 0,48 | 0,77  | 0,94  | 22   |
| Sídliisková vrstva | <b>4</b><br>tab. I: 5          | 3   | 1  | 2  | 2     | 3     | 1  | 1  | 85  | 1    | 1    | 0    | 0    | 14   | 18   |     |      |      |      |       |       |      |
|                    |                                |     |    |    |       |       |    |    |     | 1    | 7    | 2    | 29   | 29   |      |     | 8    | 0,90 | 0,30 | 0,48  | 0,78  | 0,97 |
|                    | <b>5</b><br>tab. I: 7          | 4   | 2  | 1  | 2     | 2     | 1  | 1  | 91  | 2    | 5    | 0    | 0    | 9    | 14   |     |      |      |      |       |       |      |
|                    |                                |     |    |    |       |       |    |    | M   | 3    | 13   | 2    | 27   | 30   |      |     | 21   | 0,82 | 0,24 | 0,51  | 0,64  | 0,97 |
|                    | <b>7</b><br>tab. I: 2          | 4   | 4  | 1  | 2     | 4     | 2  | 2  | 26  | 2    | 4    | 0    | 1    | 1    | 2    |     |      |      |      |       | 30    | 0,56 |
|                    |                                |     |    |    |       |       |    |    |     | 2    | 7    | 2    | 2    | 5    |      |     | 30   | 0,56 | 0,22 | 0,56  | 0,50  | 0,78 |
|                    | <b>1</b><br>tab. II: 1         | 3   | 2  | 3  | 2     | 3     | 1  | 2  | 93  | 0    | 4    | 0    | 3    | 27   | 34   |     |      |      |      |       |       |      |
|                    |                                |     |    |    |       |       |    |    | M   | 3    | 16   | 6    | 28   | 31   |      |     | 14   | 0,80 | 0,52 | 0,48  | 0,79  | 0,91 |
|                    | <b>3</b><br>tab. II: 3         | 4   | 3  | 1  | 2     | 3     | 3  | 2  | 107 | 0    | 4    | 0    | 3    | 5    | 6    |     |      |      |      |       |       |      |
|                    |                                |     |    |    |       |       |    |    | M   | 3    | 14   | 12   | 7    | 15   |      |     | 16   | 0,71 | 0,18 | 0,44  | 0,83  | 0,65 |
|                    | <b>8</b><br>tab. II: 8         | 3   | 2  | 2  | 2     | 1     | 2  | 2  | 30  | -1   | 2    | 0    | 2    | 6    | 11   | 5   | -1   | -1   | -1   | -4    | 85    | 82   |
|                    |                                | II  | 3  | a  | A     |       |    |    | H   | 0,45 | 0,73 | 0,97 | 2,16 | 0,97 | 0,96 | 14  | 0,80 | 0,34 | 0,50 | 0,55  | 0,81  | 18   |
|                    | <b>9</b><br>tab. II: 9         | 1   | 0  | 0  | 0     | 0     | 0  | 0  | 37  | 0    | 0    | 0    | 0    | 14   | 17   | -9  | -9   | -9   | -9   | -9    | 95    | 108  |
|                    |                                | III | 3  | a  | B     |       |    |    | M   | 0,48 | 0,69 | 0,76 | 2,35 | 0,76 | 0,88 |     |      |      |      |       |       |      |
|                    | <b>10</b><br>tab. II: 10       | 4   | 2  | 2  | 2     | 3     | 2  | 2  | 66  | 2    | 5    | 0    | 2    | 15   | 20   |     |      |      |      |       | 23    | 0,84 |

získané meraním stien, v prípade spodných častí nádob meraním v ich najvyššom mieste, v prípade dochovaných horných častí meraním na úrovni plieč a na menších fragmentoch v mieste s priemernou hrúbkou. Opis keramickej hmoty, z ktorej boli črepky vyrobené, sa opiera o makroskopické pozorovanie

a meranie posuvným meradlom. Hmotnosť sa zisťovala na váhe zaokrúhlujúcej výsledky v intervale 2 g. Odtlačky rastlín na povrchoch, prípadne aj v lomoch črepov sa snímali plastelínou.<sup>3</sup> Všetky nádoby boli vyrobené v ruke, ani na jednej sa nezistili stopy po obtáčaní. Výroba voľne v ruke

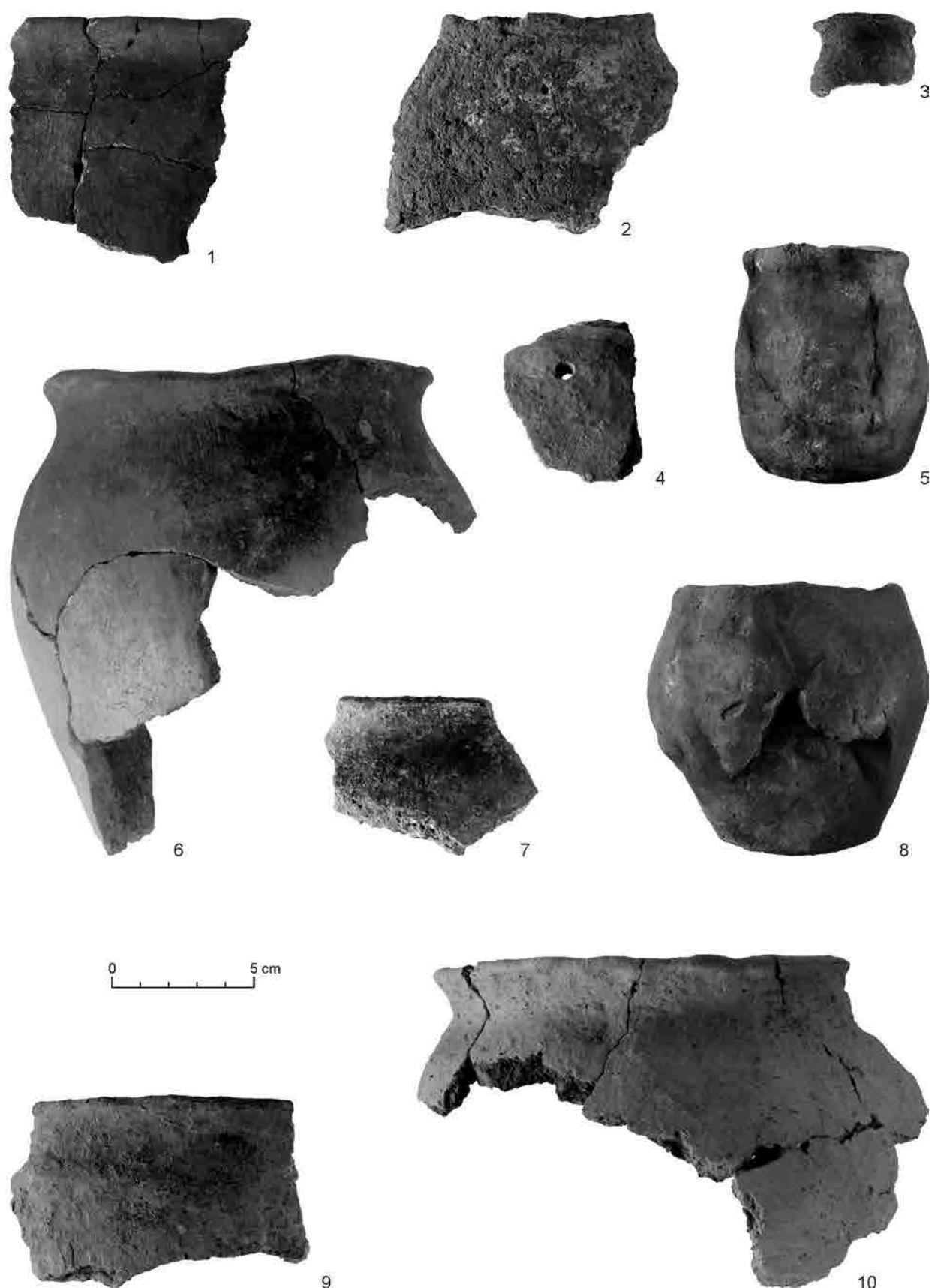
<sup>3</sup> Za odoberanie vzoriek a určenie rastlín ďakujeme Ing. Jane Mihályiovej.

spôsobila zreteľnú asymetrickosť dvoch najväčších nádob, preto sa kreslili v mieste dvoch extrémne odlišujúcich sa profilov. Verzia „a“ zodpovedá pravým zobrazeným profilom, verzia „b“ ľavým zobrazeným profilom. Zistené miery slúžili aj na typologické zaradenie týchto verzií (tabela 1; tab. I: 1; II: 12). Celkový, neidealizovaný výzor týchto nádob najlepšie dokumentujú fotografie (obr. 7: 2, 3). Aby sa predišlo nežiaducemu skresleniu pri dokumentovaní, všetka keramika sa kreslila v skutočnej veľkosti a až takéto kresby sa skenovali a zmenšili na štvrtinovú veľkosť. Pokiaľ to veľkosť fragmentov dovolila, robili sa aj kresbové rekonštrukcie. Spôsob modelovania nádob je opisovaný podľa schémy P. Rzeźnika (1995, 54, 55, obr. 19).

1. Zrekonštruovaná, skoro celá dochovaná (obr. 5) nepravidelne vymodelovaná hrncovitá misa s vysoko umiestnenou najväčšou vydutinou a veľmi úzkym dnom. Verzia „a“ má hrdlo relatívne úzke, verzia „b“ má hrdlo široké. Mierne rozdiely sú aj v tvare horných častí - ústie majú obe verzie veľmi mierne vyhnuté a veľmi nízke, verzia „a“ má profiláciu silnú, verzia „b“ slabú, malé rozdiely sú aj vo formovaní plieča a spodných častí hrdiel. Okraj je miestami zaoblený, miestami vodorovne zarovnaný a miestami facetovaný. Počet črepov 41, hmotnosť 9870 g, hrúbka steny v mieste plieča je 8 mm, v nižších partiách sú steny hrubšie. Keramická hmota je zrnitá, na povrch vystupujú najčastejšie kamienky do veľkosti 4 mm, zriedkavo aj do veľkosti 7 mm, na vnútornom aj vonkajšom povrchu sú miestami drobné dutinky po vyhorených organických látkach a odtlačky listov tráv (*Poaceae*). Vo vnútri sú stopy po zarovnávaní povrchu prstami - pod klenbou plieča sú viac-menej vodorovné a nižšie, až po dno sú zvislé (obr. 7: 3; tab. I: 1).
2. Zrekonštruovaný, z veľkej časti dochovaný baňatý hrniec s vysoko umiestnenou najväčšou vydutinou, so širokým hrdlom a veľmi úzkym dnom. Okraj je zaoblený alebo facetovaný. Počet črepov 27, hmotnosť 3132 g, hrúbka steny v mieste plieča je 8 mm, v dolnej časti nádoby sú steny hrubšie. V zrnitej keramickej hmote, s frakciami 0,5-4 mm, zriedkavo vystupujú na povrch kamienky až do veľkosti 8 mm. Na vnútornom aj vonkajšom povrchu sú miestami drobné dutinky po vyhorených organických látkach, znútra sa nachádza aj odtlačok drobného konárika a odtlačky býľ rastlín a stebiel tráv (*Poaceae*), na vonkajšom povrchu sú odtlačky listov tráv a časť obilky cereália (*Cerealia indet.*), na podstave dna je odtlačok listu trávy. Vo vnútri sú stopy po zarovnávaní povrchu prstami - až po klenbu plieča sú viac-menej vodorovné a nižšie, až po dno sú zvislé až šikmé (obr. 7: 1; tab. I: 6).
3. Zrekonštruovaná, z veľkej časti dochovaná (obr. 4: vľavo) nepravidelne vymodelovaná nádoba so šikmým okrajom a oválnym pôdorysom, s vysoko umiestnenou najväčšou vydutinou, širokým hrdlom a veľmi úzkym dnom. Verzia sa od seba odlišuje v tom, že verzia „a“ je hrncovitá misa a verzia „b“ je baňatý hrniec. V prípade horných častí sú mierne rozdiely vo formovaní plieča a spodných častí hrdiel. Okraj je zaoblený aj vodorovne zarovnaný. Počet črepov 86, hmotnosť 7246 g, hrúbka steny v mieste plieča je na veľkosť nádoby veľmi

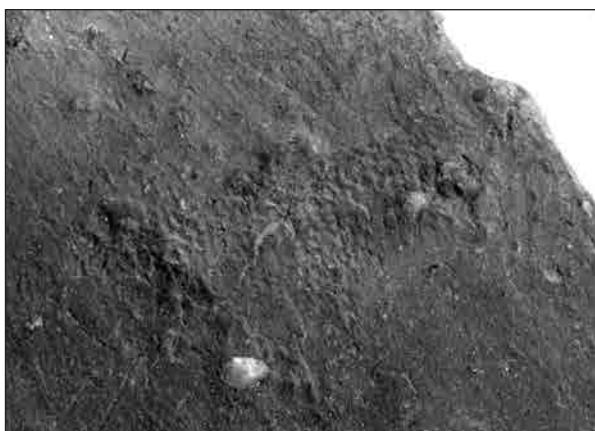


Obr. 7. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramika zo zemnice.



Obr. 8. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramika zo zemnice (1-3) a zo sídliskových vrstiev (4-10).

- malá (5 mm), od najväčej vydutiny smerom dole však markantne narastá. Keramická hmota je zrnitá, s kamienkami veľkými 0,5-4 mm, miestami na povrch vystupujú aj väčšie, s veľkosťou do 11 mm. Na vnútornom aj vonkajšom povrchu sa miestami vyskytujú drobné dutinky po vyhorených organických látkach, obzvlášť vo vnútri, kde sa zistili aj odtlačky stiebel tráv (*Poaceae*), zvonka sú to odtlačky býl neurčiteľných rastlín spolu s odtlačkami stiebel a listov tráv, na jednom mieste aj malý odtlačok textílie (obr. 9). Na podstave dna sú odtlačky býl rastlín a pri okraji odtlačky troch semien bôbu (*Faba vulgaris* - obr. 10). Vo vnútri sú stopy po zarovnávaní povrchu prstami - pod klenbou plieč viac-menej vodorovné a nižšie, až po dno sú zvislé (obr. 11). Na viacerých črepoch bolo možné pozorovať spôsob modelovania. Z vonkajšej strany formovanie dna výrobca ukončil až po zavädznutí materiálu s po-nechanými nepravidlosťami od vtlačených prstov, preto dodatočne doplnený materiál k nemu dostatočne neprilnul, odlupoval sa vo forme prstenca (obr. 12). Na viacerých črepoch nad dnom sa dali pozorovať stopy po nálepovej technike modelovania prikladaním vyšej vrstvy z vnútornej strany (spôsob 1 podľa Rzežníka). Pod hrdlom sa nachádza reparačný otvor (obr. 7: 2; tab. II: 12).
4. Tri črepy hornej časti nádoby s hrotito zaobleným okrajom; hmotnosť 206 g, hrúbka steny 10 mm. Keramická hmota je piesčito-zrnitá, s rozptýlenými kamienkami s veľkosťou do 5 mm. Vonkajší povrch je skorodovaný, vnútri sa nachádzajú zreteľné stopy po modelovaní (obr. 8: 2; tab. I: 5).
  5. Päť črepov hornej časti nádoby so zaobleným okrajom; hmotnosť 70 g, hrúbka steny 6 mm. Keramická hmota je zrnitá, so zriedkavým výskytom kamienkov vo veľkosti do 6 mm. Vonkajší povrch je hladký, na vnútornom sú stopy po zarovnávaní prstami - hore vodorovné a nižšie zvislé (obr. 8: 1; tab. I: 7).
  6. Črep hornej časti nádoby s chýbajúcim okrajom; hmotnosť 44 g, hrúbka steny 13 mm. V zrnitej keramickej hmote sú v malej miere rozptýlené kamienky s veľkosťou do 6 mm (tab. I: 4).
  7. Črep hornej časti miniatúrnej nádoby so zaobleným okrajom; hmotnosť 8 g, hrúbka steny 6 mm. Keramická hmota je zrnitá (obr. 8: 3; tab. I: 2).



Obr. 9. Nižná Myšľa-Alamenev.  
Odtlačok textílie na stene nádoby.



Obr. 10. Nižná Myšľa-Alamenev.  
Odtlačky semien bôbu na dne nádoby.

8. Črep spodnej časti nádoby s priemerom dna 60 mm; hmotnosť 50 g, hrúbka steny 8 mm. Keramická hmota je zrnitá, s rozptýlenými kamienkami s veľkosťou do 5 mm a drobnými dutinkami po vyhorených organických látkach (tab. I: 3).
9. Črep spodnej časti nádoby s priemerom dna 116 mm; hmotnosť 806 g, hrúbka steny 8 mm. Keramická hmota je zrnitá, na povrchu sa miestami nachádzajú kamienky s veľkosťou do 4 mm. Na podstave sa nachádza niekoľko drobných dutiniek po vyhorených organických prímesiach, na vonkajšom povrchu sú odtlačky listov a stiebel tráv (*Poaceae*), na vnútornom sú odtlačky stiebel tráv a niekoľko drobných dutiniek (tab. I: 8).
10. Sedem črepov tela hrnca, ústie a dno chýbajú; hmotnosť 728 g, hrúbka steny v mieste plieč 8 mm, smerom dolu je však nádoba masívnejšia, priemer najväčzej vydutiny je 293 mm. Vonkajší povrch je z veľkej časti skorodovaný a popraskaný, keramický materiál je ne-súdržný, zrnitý až kamenistý, s kamienkami vo veľkosti do 6 mm. Zvnútra sú stopy po zvislom upravovaní povrchu prstami, na črepe boli pozorovateľné stopy po nálepovej technike modelovania (spôsob 1 podľa Rzežníka) prikladaním vyšej vrstvy z vnútornej strany (tab. II: 11).
11. Črep tela nádoby; hmotnosť 28 g, hrúbka steny 8 mm. Keramická hmota je piesčitá, povrch znútra drsný.
12. Črep spodnej časti tela nádoby; hmotnosť 148 g, hrúbka steny 12 mm. Keramická hmota je zrnitá, na povrchu sa miestami nachádzajú kamienky vo veľkosti 5-6 mm, na vonkajšom povrchu je väčšia dutinka po organickej prímesi.
13. Črep spodnej časti tela nádoby; hmotnosť 72 g, hrúbka steny 11 mm. Keramická hmota je zrnitá, s kamienkami vo veľkosti 3-6 mm. Na dolnom lome črepu sú stopy po nálepovej technike modelovania prikladaním vyšej vrstvy z vnútornej strany (spôsob 1 podľa Rzežníka).
14. Črep spodnej časti tela nádoby; hmotnosť 26 g, hrúbka steny 8 mm. Keramická hmota je zrnitá, s frakciami do 4 mm. Na dolnom lome črepu sú stopy po nálepovej technike modelovania prikladaním vyšej vrstvy z vnútornej strany (spôsob 1 podľa Rzežníka).

## Nálezy z vrstiev

Medzi množstvom črepov zo sídliskových vrstiev na celej ploche výskumu sa miestami nachádzali aj fragmenty včasnoslovanskej keramiky.

### Opis keramiky z vrstiev

Keramiku sme dokumentovali a typologicky zaraďeli rovnakým spôsobom ako nálezy zo zemnice.

1. Jedenásť črepov hornej časti nádoby so zaobleným okrajom; hmotnosť 384 g, hrúbka steny 6 mm. Keramická hmota je zrnitá, na povrchu sa vyskytujú kamienky s veľkosťou 0,5-4 mm, v lome je na jednom mieste odtlačok stiebla. Farba je nezvyklo žltotehlovočervená, znútra sú stopy po vodorovnom vyrovnávaní povrchu (obr. 8: 10; tab. II: 1).
2. Črep hornej časti nádoby so zaobleným okrajom, s 15° vyhnutím ústia; hmotnosť 16 g, hrúbka steny 7 mm. Keramický materiál je zrnitý (tab. II: 2).
3. Črep hornej časti nádoby so zaobleným okrajom; hmotnosť 82 g, hrúbka steny 7 mm. Keramická hmota je zrnitá, ale povrch je hladký, zriedkavo sa na ňom vyskytujú kamienky do veľkosti 3,5 mm (obr. 8: 9; tab. II: 3).
4. Črep ústia nádoby so zaobleným okrajom, so 14° vyhnutím ústia, priemer ústia je 160 mm, priemer hrdla 153 mm; hmotnosť 12 g, hrúbka steny 7 mm. Materiál zrnitý (tab. II: 4).
5. Črep hornej časti nádoby s chýbajúcim okrajom, priemer hrdla je 132 mm, priemer najväčšej vydutiny je 162 mm; hmotnosť 86 g, hrúbka steny 8 mm. V zrnitej keramickej hmote sú rozptýlené kamienky veľkosti do 3 mm (tab. II: 5).
6. Črep hornej časti nádoby s okrajom hrotito zaobleným smerom von, priemer ústia je 160 mm, priemer hrdla 156 mm; hmotnosť 46 g, hrúbka steny je 7 mm a smerom nadol výrazne hrubne. Keramická hmota je zrnitá s kamienkami do veľkosti 5 mm (obr. 8: 7; tab. II: 6).
7. Črep hornej časti nádoby s chýbajúcim okrajom, pod hrdlom sa nachádza reparačný otvor, priemer hrdla je 170 mm, priemer najväčšej vydutiny 199 mm; hmotnosť 32 g, hrúbka steny 7 mm. Keramická hmota je zrnitá, na povrchu je dutinka po vyhorenej organickej látke (obr. 8: 4; tab. II: 7).
8. Štyri črepy prakticky celého baňatého hrnčeka so zaobleným okrajom, s veľmi nízko umiestnenou najväčšou vydutinou, úzkym hrdlom a veľmi širokým dnom; hmotnosť 194 g, hrúbka steny 8 mm. Nádobu je nedbalo vymodelovaná zo zrnitej keramickej hmoty s frakciami do 3 mm (obr. 8: 5; tab. II: 8).
9. Štyri črepy zrekonštruovanej hrncovitej misky so zaobleným okrajom, s veľmi nízko umiestnenou najväčšou vydutinou, úzkym vtiahnutým ústím a so širokým dnom. Pri modelovaní hrubých stien sa hlina v zvislom smere dobre nespojila, preto sa črepy odlupovali. Reštaurátor nezvyklú deštrukciu neprekryl (obr. 8: 8). Hmotnosť 336 g, hrúbka steny 12 mm, smerom dolu je však masívnejšia. Keramická hmota je pomerne jemná, na vonkajšom povrchu sa nachádza odtlačok biele rastliny (tab. II: 9).

10. Štyri črepy veľkého torza hrnca, okraj je zaoblený; hmotnosť 522 g, hrúbka steny 10 mm. Keramická hmota je piesčitá, znútra sú zreteľné šikme stopy po vyhladzovaní pod klenbou pliec, nižšie sú zvislé (obr. 8: 6; tab. II: 10).

### Vlastnosti keramiky

Keramika z Alameneva svojimi vlastnosťami, ktorými sú zloženie keramickej hmoty, spôsob modelovania a morfológia nádob, plne zodpovedá charakteristike keramiky pražského typu. Nádoby boli zväčša vymodelované z hliny zmiešanej s hrubozrnným pieskom s frakciou drobných kamienkov, ktoré miestami vystupujú na povrch. Menej často sa stretávame s prímesou jemnejšieho piesku. Kvôli plasticite sa do keramickej hmoty pridával aj organický materiál (rozdrobené kúsky rastlín a azda aj trus, napríklad kravský), prejavujúci sa výskytom charakteristických dutiniek po jeho vyhorení. Zistené pracovné stopy ukazujú, že výrobcovia najprv vymodelovali kotúč dna budúcej nádoby, jeho okraj povytiahli a postupne nalepovali pláty hliny, tvorace steny, ktoré formovali do požadovaného tvaru. Pláty prikladali znútra a pritláčaním ich spájali s už vyhotovenými časťami nádob. Mierne vyhnuté



Obr. 11. Nižná Myšľa-Alamenev.  
Stopy vyrovnávania vnútorného povrchu nádoby.

okraje sú zvyčajne zaoblené, ale na väčších nádobách vidno, že boli aj zarovnávané, takže na rôzne veľkých častiach obvodov sú na nich vodorovné plôšky, čím sa získala rovina ústia, ktorá však nemusí byť vodorovná. Veľké nádoby sú deformované, zrejme pomerne mäkký materiál neunesol vlastnú tiaž. Všetky tri veľké nádoby majú veľmi úzke dno, v jednom prípade bolo dodatočne spevnené prilepením obvodového prstenca. Hlina vymodelovanej časti už bola zavädnutá, preto nedošlo k dôkladnému spojeniu oboch častí (obr. 12). Na vonkajšom



Obr. 12. Nižná Myšľa-Alamenev.  
Doklad dodatočného primodelovania okraja dna nádoby.

povrchu boli pracovné stopy ako-tak zahladené, ale v drsnejšom vnútri sa dochovali charakteristické stopy po zrovňávaní povrchu prstami (obr. 11). Odtlačky býť, stiebel, listov i plodov rastlín sa nachádzajú na oboch povrchoch. Výnimočný je nález odtlačkov semien bôbu (obr. 10), pretože rozširuje poznatky o pestovaní strukovín vo včasnoslovenskom období. Z pražskej kultúry na Slovensku boli dosiaľ známe len doklady o pestovaní šošovice, tiež doložené odtlačkami na keramike. Do staršej fázy pražskej kultúry sú datované takéto nálezy z Lúdanic-Mýtnej Novej Vsi z objektov 74 a 119 (Fusek 1994, 215, 216) a zo Suchohradu (Fusek/Zábojník 2010, 157, obr. 6), do mladšej fázy nález z Nitry-Mikovho dvora z objektu 233 (Fusek 1994, 226). Malý odtlačok textilie na stene nádoby (obr. 9) nesúvisí s procesom modelovania, vznikol asi náhodne opretím čerstvo vymodelovanej nádoby o odev. S výrobou nádob nesúvisí ani výskyt reparačných otvorov, ktoré však svedčia o tom, že aj prasknuté hrnce ešte mohli slúžiť svojmu účelu.

Spôsob, akým boli nádoby modelované, ovplyvnil aj hrúbku stien, ktoré sú veľmi nerovnomerné. Obzvlášť u dochovaných veľkých nádob je zreteľne

vidno, že steny sú v nižších partiách hrubšie. Pretože hrúbky stien sme merali, pokiaľ to bolo možné, v mieste plieč, celkový pohľad na masívnosť nádob je mierne skreslený. Hrúbka stien nádob zo zemnice kolísala v rozsahu 5-13 mm, priemerná hodnota je 8,5 mm, nálezy z vrstiev malí steny hrubé 6-12 mm, v priemere 7,9 mm.<sup>4</sup> Porovnávacími údajmi zatial disponujeme len zo sídliskového objektu v Suchohrade na západnom Slovensku, kde bola priemerná hodnota hrúbok stien o málo väčšia, dosahovala 9 mm (Fusek/Zábojník 2010, 162).

Nález viacerých viac-menej celých nádob v okolí piečky zemnice nasvedčuje tomu, že jej výplň pochádza z doby jej zániku, čomu zodpovedajú aj kvantitatívne charakteristiky. Prvou z nich je fragmentárnosť, vyjadrená v percentách podielom počtu nádob s počtom črepov. Extrémne nízka hodnota 8% súvisí s veľkým množstvom črepov, z ktorých sa rekonštruovali nádoby. Ak sa vzali do úvahy len črepy z celkovo nerekonštruovateľných nádob, vtedy daný ukazovateľ dosiahol hodnotu 57%. Celková hmotnosť nálezov je 22434 g, na jedinca pripadá 1602 g, na jeden črep 127 g. Črepy rekonštruovaných nádob a veľkého fragmentu nádoby bez dna a okraja spolu vážili 20248 g, priemerná hmotnosť ostatných zistených jedincov je 146 g a na jeden črep z nich pripadá 91 g. Pri porovnaní s inými náleziskami tieto kvantitatívne údaje na jednej strane informujú o tom, že celkovo alebo zväčša rekonštruovateľné nádoby boli pomerne rozdrobené a nadmieru veľké, čo sa, prirodzene, prejavilo aj ich veľkou hmotnosťou.<sup>5</sup> Druhým dôležitým porovnávacím aspektom je hmotnosť črepov ostatných nádob. Črepy nerekonštruovateľných nádob zo Suchohradu vážili v priemere 51 g, po zlepení črepov jedince vážili v priemere 69 g (Fusek/Zábojník 2010, 163). V porovnaní so známymi údajmi z výskumnej sezóny 2001 na sídlisku pražskej kultúry v Roztokách pri Prahe, kde priemerná hmotnosť jedného zlomku bola 31 g (Profantová 2005, tab. 3), ide aj v tomto prípade o pomerne dobre dochovaný súbor keramiky. Podľa kvantitatívnych údajov a tiež dochovanosti nálezov z Alameneva je súbor zo zemnice homogénnym reprezentatívnym celkom obdobia, v ktorom vznikol.

Pozoruhodné údaje poskytli kvantitatívne ukazovatele nálezov z vrstiev. Z desiatich jedincov sú až štyri zložené z viacerých črepov a dva sú úplne rekonštruovateľné, resp. jeden malý hrnček sa dochoval prakticky celý. Jeden jedinec z týchto štyroch vážil v priemere 359 g, pričom netreba stratiť zo

<sup>4</sup> Nižší priemer môže byť spôsobený aj tým, že sa neregistrovali spodné časti nádob, ktoré, ak dno nie je vnútri kotlíkovite formované, nie je možné odlišiť od spodných častí nádob z mladších kontextov.

<sup>5</sup> Podobne dochovaná zrekonštruovaná nádoba fakticky polovičnej výšky zo Suchohradu vážila 2102 g (Fusek/Zábojník 2010, 157).

zreteľa, že dve nádoby boli podpriemerne malé. Ešte aj priemerná hmotnosť ostatných šiestich črepov je pomerne veľká (46 g). Tieto poznatky upozorňujú na to, že v Alameneve nielenže možno očakávať doklady intenzívnejšieho osídlenia v rámci včasnoslovenského obdobia, ale aj na to, že nálezový horizont na lokalite je asi aj pomerne dobre zachovaný.

V zemnici sa našli viaceré veľkostné kategórie nádob. Tri najväčšie z nich (tab. I: 1, 6; II: 12) sú vysoké 386-402 mm, s priemerom ústia 286-400 mm, priemerom hrdla 280-396 mm, priemerom najväčšej vydutiny 326-444 mm a priemerom dna 134-164 mm. Ďalšiu kategóriu umožnila rozpoznať neúplne dochovaná nádoba (tab. II: 11) s odhadnutou výškou do 300 mm, s priemerom hrdla 270 mm (t. j. ústia asi 275 mm), priemerom najväčšej vydutiny 293 mm a priemerom dna asi 136 mm. Podobnú veľkosť mala asi aj nádoba, ktorej dochované dno malo priemer 116 mm (tab. I: 8). Menšie fragmenty pochádzajú z nádob, ktorých ústie malo priemer 172-192 mm, priemer hrdla bol 170-182 mm a priemer najväčšieho vydutia dosahoval 206-210 mm (tab. I: 5, 7). K nim možno priradiť aj fragment pliec a hrdla bez dochovaného ústia (tab. I: 4), s priemerom hrdla 150 mm. Vychádzajúc z parametrov hrncov pražského typu predpokladáme, že ich pôvodná výška bola 150-250 mm. Do nasledujúcej veľkostnej kategórie

patrila nádoba, ktorej dno malo priemer 60 mm (tab. I: 3) a jej výška zrejme nepresahovala 150 mm. Z najmenšej nádoby sa dochovala horná časť s priemerom ústia 60 mm, priemerom hrdla 52 mm a priemerom najväčšej vydutiny 56 mm (tab. I: 2). Jej výška zaiste nedosahovala 80 mm.

Nádoby prostredných veľkostí majú bežné miery keramického riadu pražskej kultúry. Miniatúrne nádobky sa nachádzajú zriedkavejšie. Napríklad niektoré nádobky zo západného a stredného Slovenska majú zhodné tvary ako veľké hrnce, iné sú svojrázne modelované (Fusek 1994, 77). Najväčšie nádoby sú v kontexte slovenských nálezov výnimcové. Podobnú výšku (384 mm) dosahovala len jedna urna z Galanty-Matúškova (Fusek 1994, tab. XIII: 1) a, vychádzajúc z priemeru ústia 392 mm, aj nádoba zo sídliskového objektu v Žiline (Fusek 1994, tab. LXIX: 11). Nadštandardne veľké nádoby sú charakteristické pre oblasť severovýchodného Rumunska, kde sa objavujú aj vyššie exempláre než v Nižnej Myšli (Stanciu 1998-1999, tab. I: 1; 2004, obr. 5: 11, 17). Vďaka ich veľkosti a tiež hmotnosti, ktorá podľa váhy dochovaných črepov presahovala 10 kg, je manipulácia s takýmito nádobami obtiažna (obr. 13). Preto predpokladáme, že sa nachádzali fixne umiestnené v interiéri obydlia a neslúžili na prípravu potravy, ale na jej uschovávanie.

Medzi fragmentmi zo sídliskovej vrstvy v Alameneve sa nachádzajú zvyšky nádob bežných veľkostí, ktorých pôvodná výška, odvodená od dochovaných priemerov, bola 150-250 mm (tab. II: 1, 3-7, 10), ako aj dve malé nádobky z výškovej kategórie 80-150 mm (tab. II: 8, 9).

### Relatívna chronológia

Pri absencii iných vhodných datovacích prostriedkov pre chronologické zaradenie nálezov z Nižnej Myšle-Alameneva je potrebné využiť možnosti, ktoré ponúka typologická špecifikácia chronologickej citlivých horných častí nádob (tabela 1). Pre poznanie chronologickej pozície je dôležité aj to, že v spracúvanom súbore sa nenachádza ani obtáčaná, ani zdobená keramika. Ústia nádob zo zemnice<sup>6</sup> sú veľmi mierne alebo len mierne vyhnuté, ich ústie je veľmi nízke, ojedinele len nízke, profilácia je veľmi slabá až slabá, u deformovanej nádoby 1 na jednom mieste je silná. Podobnú charakteristiku má tá keramika zo západného a stredného Slovenska, ktorá medzi súbormi s výlučne v ruke modelovaným riadom patrí z relatívnochronologického hľadiska do starého horizontu (Fusek 1994, 72). Aj formovaním pliec a tvarom spodnej časti hrdla sa naše nálezy



Obr. 13. Nižná Myšľa-Alamenev. Niektoré nádoby sú príliš veľké a ľahko na bežnú manipuláciu.

<sup>6</sup> Nevezali sme do úvahy miniatúrnu nádobku, ktorá nemá charakteristický tvar nádoby pražského typu.

zaraďujú k tým, ktoré považujeme za archaické (*Fusek 1994, 68-70, obr. 60; 62*). Žodpovedajú aj nálezmom najstaršieho horizontu na sídlisku v Lazuri v hornom Potočí, ktoré boli typologicky klasifikované rovnakou metódou ako nálezy zo Slovenska (*Stanciu 1998-1999, 151, 154, 206-209*). Súhrnnne teda konštatujeme, že kultúrno-chronologicky patria nálezy zo zemnice z Alameneva do najstaršej, Ia fázy pražskej kultúry v Karpatskej kotlinе.

Nálezy z vrstiev jednako zodpovedajú tomuto datovaniu (tab. II: 9), jednak sa formálne hlásia k mladšej, II. fáze pražskej kultúry, pretože sa medzi nimi sice vyskytujú nádoby s veľmi mierne alebo mierne vyhnutým ústím, ale tieto sú vyššie a profilovanějšie (tab. II: 1, 10). Najblížšou vhodnou analógiou sú hrnce pochádzajúce z porušenej zemnice v polohe Molva, ktorá sa tiež nachádza v katastri Nižnej Myšle, vzdúšnou čiarou je od polohy Alamenev vzdialenosť približne 1,5 km (*Fusek 1994, 232, tab. XLV: 7-10*). Typologická analýza teda upozorňuje na dlhšie trvajúce osídlenie Alameneva vo včasnoslovanskom období, než tomu nasvedčujú nálezy z preskúmanej zemnice. Vďaka poznatkom o sídlisku pražskej kultúry sa do iného svetla dostáva aj nález pražnice, pôvodne datovanej do doby okolo roku 400 (*Béreš/Lamiová-Schmidlová/Olexa 1991, 174, 175, tab. VI: 20*). Zaradením do doby rímskej išlo o nález bez súvekých analógií a zároveň o najstaršiu pražnicu vôbec. Ide o charakteristický predmet slovanského pôvodu, preto fragment pražnice dávame do súvisu so včasnoslovanským osídlením lokality.<sup>7</sup>

Aby bolo možné získaný súbor absolútne dátovať, je potrebné poznáť miestny vývoj osídlenia v dobe sfahovania národov, dnes známy obraz osídlenia vo včasnoslovanskom období v širšom regióne horného Potačia, ku ktorému vývoj v Košickej kotlinе prirodzene inklinoval, ako aj tendencie vývoja pražskej kultúry v Karpatskej kotlinе. S témou organicky súvisia aj procesy odohrávajúce sa v období avarskej kaganátu. Nasledujúci krátkej prehľad ozrejmujе, ako v nedávnej minulosti, ale i v súčasnosti rôzni bádatelia riešili či riešia problém najstaršieho slovanského osídlenia východného Slovenska.

## STAV BÁDANIA O SLOVANOCH

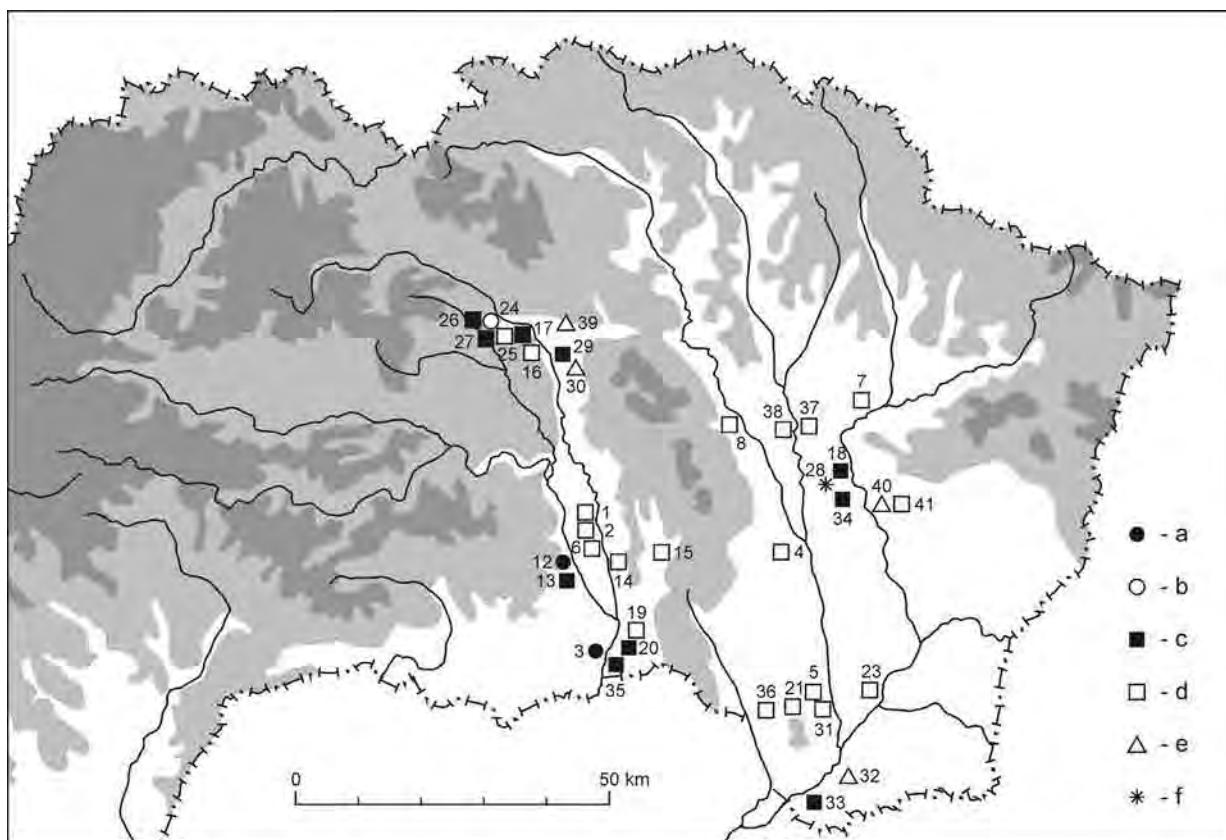
V rozsiahлом geografickom priestore stredovýchodnej Európy sa časové zaradenie včasnostredo-vekých sídlisk zvyčajne opiera o nálezy keramiky, pretože výskyt iných datujúcich predmetov je

výnimocný a využívanie prírodrovedných metód, predovšetkým dendrochronológie a rádiouhlíkovej analýzy, je ešte len v počiatkoch. Na podobnom princípe pred dvadsiatimi rokmi *V. Budinský-Krička (1990)* vypracoval koncepciu vývoja keramiky z obdobia staršieho úseku včasného stredoveku na východnom Slovensku.<sup>8</sup> Vyčlenil dve jej základné skupiny. Do prvej skupiny zaradil v ruke modelované hrnce dvoch variantov. Prvý variant hrncov, podľa autorovej terminológie hrubej výroby, s valcovitým alebo mierne vyhnutým ústím, dal do súvisu s keramikou pražského typu. Častejšie sa v spracovanej kolekcii nachádzali v ruke modelované nádoby druhého variantu, teda s esovitou profiláciou horných častí, niekedy zdobené. Druhú skupinu tvoria zdobené hrncovité nádoby vyhotovené na pomaly rotujúcom ručnom kruhu, so zodpovedajúcimi analógiami v okruhu keramiky podunajskej kultúrnej tradície. Klasifikované nádoby porovnal s nálezmi z rozsiahleho územia strednej a východnej Európy a považoval ich za charakteristický prejav slovanského osídlenia, nedabajúc na to, že v neskorom stupni svojho vývoja sa podľa geografického rozšírenia pohrebísk Košická kotlina stala súčasťou avarského kaganátu. Do súvisu so slovanským osídlením dal aj nálezy prešovského typu z neskorej doby rímskej a počiatkov doby sfahovania národov. K takému etnickému určeniu ho nabádala prítomnosť v ruke modelovaných hrncov v nálezových súboroch. Zostavil aj chronologickú tabelu, v ktorej včasnoslovanskú períodu rozdelil na dva úseky a predveľkomoravskú períodu na tri úseky. Na základe typologickej analýzy keramiky do jednotlivých úsekov zaradil konkrétnie sídliská (*Budinský-Krička 1990, 109, 110, tabela 1*).

Uvedená fundamentálna štúdia V. Budinského-Kričku zavŕšila tú etapu bádania o počiatkoch slovanského osídlenia na Slovensku, ale aj na Morave, ktoré teoretické východiská boli formulované v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 20. stor. V podstate išlo o to, že v ruke modelované hrnce z prostredia germánskych kultúr a jazdecko-nomádskych spoločenstiev z obdobia mladšej doby rímskej a starších úsekov doby sfahovania národov sa považovali za doklad prítomnosti Slovanov - zlechovský typ na Morave (*Hrubý 1967*), pamiatky typu Výčapy-Opatovce na západnom Slovensku (*Bialeková 1962, 135*), prešovský typ na východnom Slovensku (*Budinský-Krička 1963*). Po zániku germánskeho osídlenia práve pokračovanie výroby v ruke modelovaných hrncov vo včasnom

<sup>7</sup> Na možnosť vtrúsenia nálezu upozornili už autori citovaného článku.

<sup>8</sup> Predovšetkým pre poznanie najstaršej vtedy známej včasnoslovanskej keramiky je dôležitý aj príspevok z pera J. Béreša (1986), ktorý predchádzal citovanú štúdiu V. Budinského-Kričku.

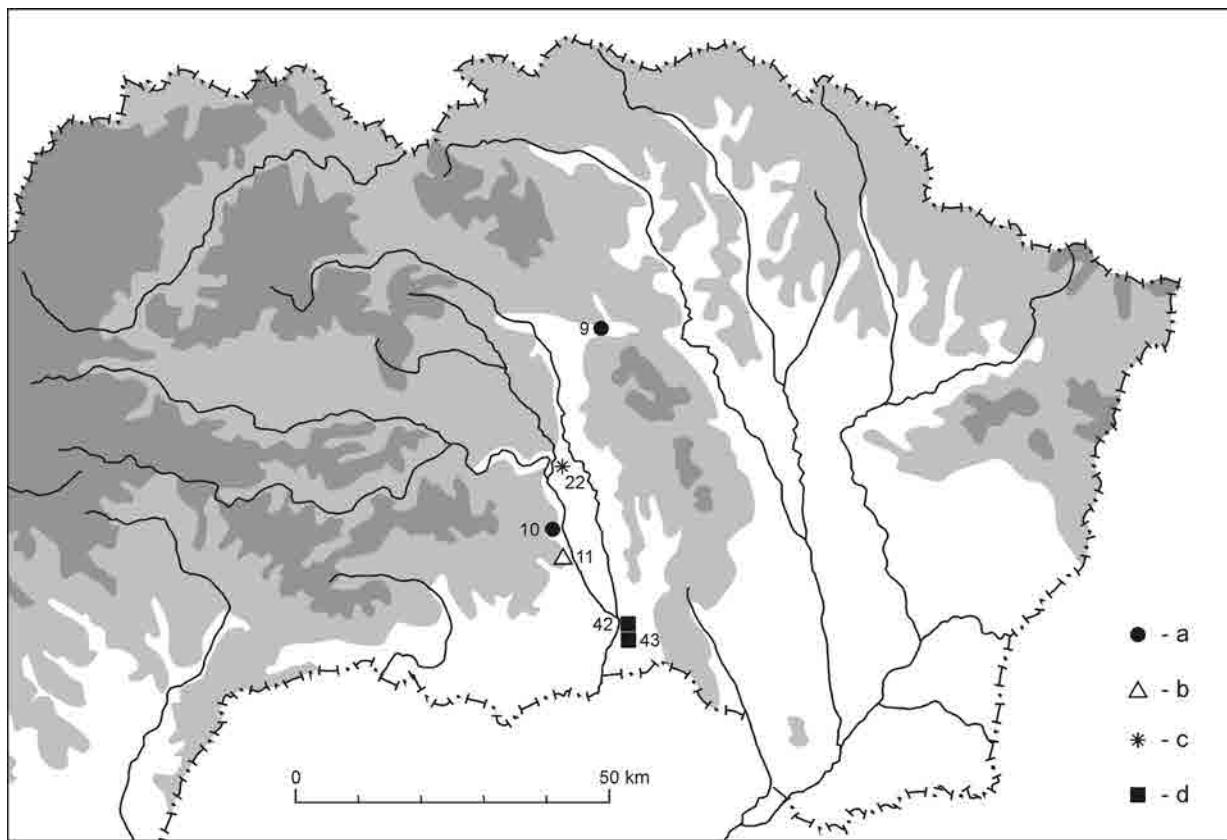


Obr. 14. Územie východného Slovenska počas I. a II. horizontu obdobia sťahovania národov. Legenda: a - hrob, pohrebisko; b - pravdepodobne hrob, pohrebisko; c - sídlisko (skúmané); d - pravdepodobne sídlisko (zistené prieskumom); e - ojedinelý nález; f - minca, depot minci. Číslovanie nálezísk zodpovedá číslovaniu v súpise.

stredoveku malo byť dôkazom kontinuálneho prežívania slovanského osídlenia z predchádzajúceho obdobia (k tomu obšírnejšie aj so staršou literatúrou *Fusek 1994, 116-118*). Takéto hľadanie slovanského či praslovanského substrátu v miestnych kultúrach doby rímskej pripomínajú pracovné postupy poľských neoautochtonistov, pravda, na nižšej argumentačnej úrovni (pozri kritiku v práci *Madyda-Legutko/Poleski/Krapiec 2005, 318-320*). Napriek tomu, že chýbajú akékoľvek doklady o kontinuálnom vývoji (*Fusek/Zábojník 2003, 320, 321*), tento pohľad má v našej vedeckej komunite určitú zotrvačnosť, čo vidno aj v prácach v súčasnosti aktívnych bádateľov, ktorí sa zaoberajú včasnostredovekým osídlením východného Slovenska. Buď do svojich príspevkov vsunú „povinnú“

vstupnú pasáž o prípadnej slavinite prešovského typu (*Béreš 2004*), alebo východné Slovensko považujú za súčasť priestoru, v ktorom prebiehal proces etnogenézy Slovanov, preto je nevyargumentované konštatovanie podielu Slovanov na hmotnej kultúre prešovského typu prirodzenou súčasťou ich práce. Zároveň však akceptujú historicky podloženú migráciu Slovanov z východnej Európy, ktorá sa v hmotnej podobe prejavila ako príchod nositeľov pražskej kultúry (*Čaplovič 1998, 66-69; Mačala 1995, 72*). To vedie potom k logicky rozporuplným vyjadreniam, akými je napríklad slovanizácia slovanského etnického základu.<sup>9</sup> Na obranu, či ako dôvod porozumenia takýchto úvah však uvedieme, že sú určitým teoretickým modelom, ktorý mal vysvetliť absenci jednoznačne identifi-

<sup>9</sup> „Je zrejmé, že slovanský etnický základ mal svoje staršie korene. Neskôr vďaka výraznejšiemu príchodu slovanského obyvateľstva, už v spomínanom období tzv. sťahovania národov v 5. stor., patril k najpočetnejším etnikám, schopným sa prispôsobiť novému spoločenskému vývoju. V tom pravdepodobne spočívala uvedená ‚slovanizácia‘ nielen územia Karpát, ale aj príľahlých južných a západných oblastí. Uvedené rozsiahle zmeny vo vývoji stredodunajských a karpatských Slovanov mali takú intenzitu a význam, že po storočiach sa táto skutočnosť odrazila aj v obsahu Nestorovho letopisu Povesť vremenných liet (z počiatku 12. stor.), v ktorom sa zachovala zmienka o podunajskom pôvode Slovanov.“ (*Čaplovič 1998, 67*). Na margo takýchto úvah považujeme za vhodné citovať V. H. Kotyhorosku, ktorý prednedávnom napísal knihu o dejinách horného Potisia: „Len za prítomnosti veľkej fantázie možno priať ten úryvok, Letopisu‘ na vysvetlenie pravlasti Slovanov.“ (*Kotyhorosko 2008, 305*).



Obr. 15. Územie východného Slovenska počas III. horizontu obdobia sťahovania národov. Legenda: a - hrob, pohrebisko; b - ojedinelý nález; c - minca, depot mincí; d - sídlisko. Číslenie náležísk zodpovedá číslovaniu v súpise.

kovateľného najstaršieho horizontu pražskej kultúry, čiže preklenutie obdobia medzi druhou polovicou 5. stor. a 7. stor.<sup>10</sup> Analýza osídlenia v počiatoknej fáze pražskej kultúry v okolitých oblastiach nás však už v minulosti viedla k tomu, že absenciu náleziev na východnom Slovensku sme vysvetľovali nedostatočným stavom terénnego bádania a nie osobitým vývojom daného územia (Fusek 1994, 121). Z tohto pohľadu je pre poznanie včasnoslovanského osídlenia nález zemnice s keramikou pražského typu v Nižnej Myšli-Alameneve nesmierne dôležitý. Nemenej významný je aj ďalší podobný nález z chotára susednej obce Ždaňa. V polohe Vyšné pole, od Alameneva vzdialenej asi 2 km, v roku 1995 zdokumentoval J. Béreš sídliskový objekt s ohniškom a zachránil z neho nálezy porušené výkopom ryhy plynového potrubia. Z objektu pochádzajú črepky z v ruke modelovaných hrncov pražského typu archaického charakteru (Béreš, v tlači).<sup>11</sup>

#### PRED SLOVANSKÉ OSÍDLENIE V DOBE SŤAHOVANIA NÁRODOV

Územie východného Slovenska bolo intenzívne osídlené v dobe rímskej, s istým presahom do obdobia sťahovania národov. Z tejto významnej historickej epochy sa nám zachovali predovšetkým rozsiahle sídliská. Jednoznačne datovaných hrobových celkov pripisovaných Germánom je neporovnatne menej a hroby príslušníkov východných, jazdeckonómádskych komunít sú tiež viac-menej ojedinelé. V súčasnosti je najväčším problémom určiť presne dobu, kedy sa sídliská prestali využívať. V slovenskej archeologickej obci totiž nie je odborník, ktorý by sa programovo tomuto obdobiu na východnom Slovensku venoval. Pritom je to problematika nie len aktuálna, ale aj perspektívna. Je úlohou blízkej budúcnosti stanoviť ťažiskové témy tak, aby bola pokrytá aj táto, časom a priestorom definovaná

<sup>10</sup> Napríklad P. Mačala (1995, 72) píše: „Ak na východnom Slovensku chýbajú germánske nálezy z 2. polovice 5. storočia až 1. polovice 6. storočia a zároveň tu chýba samostatný horizont v ruke robenej keramiky, mohlo by to byť potvrdením situácie, že na východnom Slovensku sa udržala ešte aj v závere 5. storočia a na počiatku 6. storočia stabilizovaná spoločenská situácia.“

<sup>11</sup> PhDr. Júliusovi Bérešovi, CSc., ďakujeme za možnosť študovať jeho nálezy a tiež rukopis citovanej práce.

problematika. Zostáva len dúfať, že pri stanovovaní priorit archeologického bádania na Slovensku nebudú otázky spojené s osídlením predmetného územia v dobe rímskej prehliadnuté.

Pri pohľade na mapu (obr. 14) je zrejmé, že intenzita osídlenia v závere doby rímskej nielen v Košickej kotline, ale aj na Východoslovenskej nížine dokladá celý rad nálezov a nálezísk.<sup>12</sup> Na základe niektorých faktov<sup>13</sup> možno oprávnenie predpokladať prežívanie tohto kultúrneho komplexu do prvého horizontu obdobia sťahovania národov. Pozoruhodná je predovšetkým veľká koncentrácia sídlisk v centrálnej i severnej časti Košickej kotliny, v okolí Prešova a v podhorí Šarišskej vrchoviny, kde sa uskutočnili aj rozsiahle terénné výskumy. Naproti tomu väčšina sídlisk na Východoslovenskej nížine bola zistená počas povrchového prieskumu. Otázne je určenie intenzity osídlenia v druhom horizonte doby sťahovania národov. Dôvodom je absencia výrazných pamiatok, ktoré by bolo možné do uvedeného obdobia jednoznačne datovať (*Fusek/Zábojník 2003, 326, mapa 2*). Ani v treťom horizonte obdobia sťahovania národov (obr. 15) nijako nevzrástol počet lokalít, ktoré by bolo možné pripísť neslovanským komunitám. Viac-menej teoreticky možno pripraviť datovanie niektorých hrobov pohrebiska v Kapušanoch (*Budinský-Krička 1957*) do tejto fázy obdobia sťahovania národov. Na bližšie neurčenej lokalite v Košiciach<sup>14</sup> bol ešte v roku 1912 odkrytý údajne uzavretý hrobový celok obsahujúci honosnú striebornú sponu so stopami pozlátenia, kovové zrkadlo a poškodený kosterný hrebeň (*Beninger 1937, 57, obr. 273-275*). Nálezy boli datované do druhej polovice 5. stor. (*Pieta 1987, 415, tab. 66: IX, 27. a*). Ďaleko spornejší je nález bronzovej spony typu Prša-Levice, ktorá sa údajne našla na bližšie neurčenej lokalite v Košiciach (*Beninger 1937, 57*). Málopočetný súpis predslovanských lokalít z tretieho horizontu obdobia sťahovania národov na východnom Slovensku uzatvára viac než diskutabilný nález mincí, ktoré sa údajne našli v Obišovciach (*Ondrouč 1964, 167, 169*). Treba ešte doplniť, že všetky tieto ako-tak spoľahlivé lokality sa nachádzajú v Košickej kotlinе. Z Východoslovenskej nížiny nám nie je doposiaľ známe ani jedno nálezisko, ktoré by sa dalo datovať do záverečnej etapy obdobia sťahovania národov.

Absencia výrazných neslovanských pamiatok z najmladšieho stupňa obdobia sťahovania národov na východnom Slovensku vytvára predpoklad možného veľmi skorého prieniku slovanských pospolitostí na predmetné územie ešte v danom časovom úseku.

## VČASNOSLOVANSKÉ OSÍDLENIE HORNÉHO POTISIA

Východné Slovensko vrátane Košickej kotliny je geografickou jednotkou priliehajúcou k hornému Potisiu. Preto aj problematiku včasnatoslovanského osídlenia oblasti treba riešiť nie izolované, ale ako súčasť dejinných procesov prebiehajúcich na severovýchodnej periférii Karpatskej kotliny. V súčasnosti túto oblasť rozdeľujú hranice štyroch štátov. Pri zostavovaní mapy (obr. 16) s pamiatkami pražskej kultúry, resp. pokiaľ to bolo možné, jej staršej fázy, sme sa stretli s radom problémov súvisiacich predovšetkým so stavom publikovania prameňov. Z tohto dôvodu je potrebné nálezy z jednotlivých štátov komentovať.

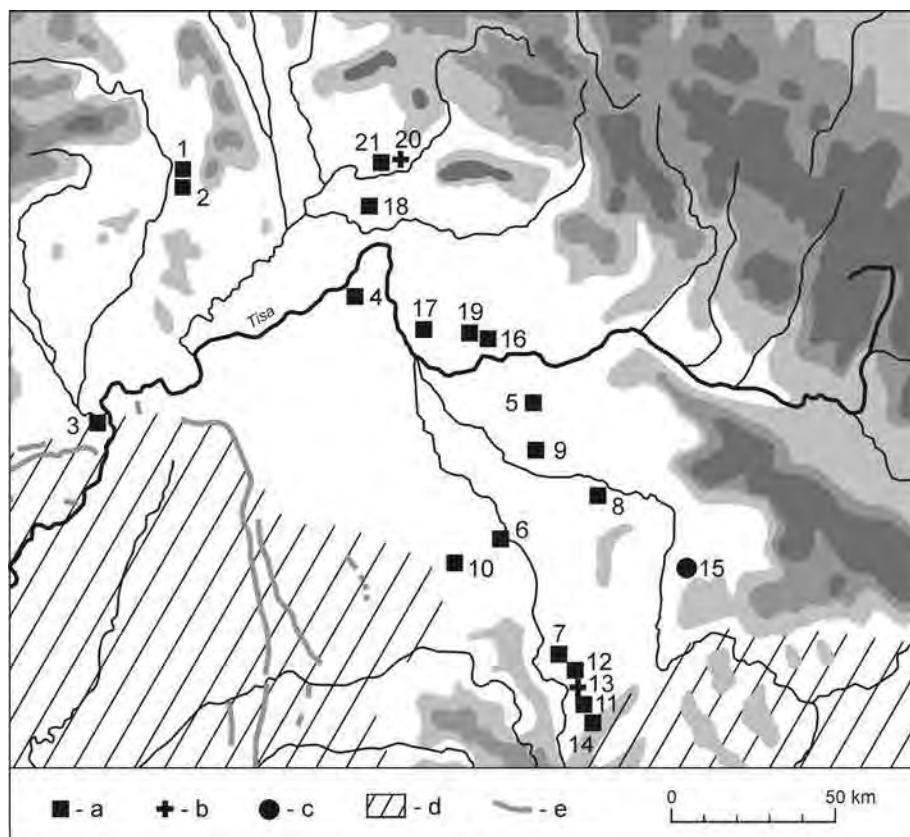
### Slovensko

Z východného Slovenska sú známe len dve lokality s preskúmanými sídliskovými objektmi. Zemnica z Nižnej Myšle-Alameneva je predmetom tejto štúdie a o sídliskovom objekte s ohniskom zo Ždane-Vyšného poľa sú k dispozícii len krátke informačné správy (*Béreš 1997; Mirošayová 2008, 78*), súbor keramiky však poznáme z autopsie a štúdia o nich je pripravená do tlače (*Béreš, v tlači*). Z územia Východoslovenskej nížiny zatiaľ neevidujeme žiadne bezpečne doložené nálezy. Zároveň však je potrebné dodať, že z povrchových zberov je z východného Slovenska známy celý rad nálezov keramiky pražského typu, alebo keramiky blízkej tomuto typu. Táto skutočnosť nás oprávňuje predpokladať, že je len otázkou času, kedy sa tam nájdú aj sídliskové objekty alebo žiarové hroby. Problém datovania nálezov z povrchových zberov tkvie v tom, že nie je možné sledovať spoločný výskyt rôznych typov v ruke modelovaných nádob, pričom je známe, že staršie typy dožívajú v mladšom prostredí, preto ich v nálezových celkoch datujú najmladšie exempláre. Dodnes nie je uspokojivo vyriešený ani zánik v ruke modelovanej keramiky v celom priestore horného Potisia. V prípade črepov zo zberu nevieme určiť ani to, či chronologicky súvisia alebo nesúvisia s nálezmi obtáčaného riadu. Napokon sú tu tiež ojedinele nájdené nádoby, ktoré sa využívajú ako doklad najstaršieho osídlenia pražskou kultúrou. Ide o nález misy z Koromle (opis nálezových okolností a nádoby uvádza *Andel 1955, 165*; kresbu nádoby *Budinský-Krička 1980, tab. XXVIII: 5*), ktorá je natol'ko typologicky indiferentná, že ju nemožno akceptovať, a tiež o nález hrnca zo Stredy nad Bodrogom

<sup>12</sup> Pozri súpis lokalít na konci príspevku.

<sup>13</sup> Napríklad výskyt niektorých foriem keramiky s vlešťovanou výzdobou.

<sup>14</sup> Podľa niektorých autorov sa lokalita nachádzala v priestore magnezitovej bane (*Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999, 75*).



Obr. 16. Mapa rozšírenia pamiatok staršej fázy pražskej kultúry v hornom Potisí. Slovensko (1, 2); Maďarsko (3-5); Rumunsko (6-15); Ukrajina (16-21). 1 - Nižná Myšľa-Alamenev; 2 - Ždaňa; 3 - Oszlár; 4 - Kisvárda; 5 - Garbolc; 6 - Acás; 7 - Badon; 8 - Culciu Mare; 9 - Lazuri; 10 - Tašnad; 11 - Zalău-Mihai Viteazul Boulevard Nr. 104-106; 12, 13 - Zalău-Baza Dromet S. A.; 14 - Zalău-Farkas-domb; 15 - Šomcuta Mare; 16 - Berehove; 17 - Didovo; 18 - Haloč; 19 - Ivanivka; 20, 21 - Užhorod.

Legenda: a - sídlisko; b - pohrebisko; c - minca Justiniána I.; d - gepidský sídelný priestor; e - tzv. sarmatské valy.

(fotografiu uvádza *Polla 1969*, obr. 10: 5; kresbu *Fusek 1994*, tab. LIX: 20), majúceho priamu analógiu v súbore z Nižnej Myšle-Moľvy z mladšej fázy pražskej kultúry (*Fusek 1994*, 232, tab. XLV: 10).

### Maďarsko

Zo severovýchodného Maďarska je zatiaľ publikovaná len časť sídliska z obce Kisvárda-TV torony, skúmaného v rokoch 1992-1993 (*Istvánovits 2001*). Nálezmi zo sídliska, ktoré bolo aj počas ďalších rokov skúmané, sa v súčasnosti zaoberá L. Samu, ktorý nás upozornil na ďalšie dve sídliská: Garbolc a Oszlár.<sup>15</sup> K spracúvanej oblasti územne patrí aj sídlisko v Sály-Lator, keramika z ktorého však patrí do mladšej fázy pražskej kultúry (*Mesterházy 1996*, 870, 871).

### Rumunsko

Z celej oblasti horného Potisia sú pramene najdostupnejšie a najkvalitnejšie publikované zo severozápadného Rumunska. Ako mapový podklad sme použili mapy a súpisu so základnými údajmi, ktoré vypracoval *I. Stanciu* (2004, 354, 355, obr. 1; 2008, 439, obr. 4), ako aj informáciu o novoobjavenom nepublikovanom sídlisku v Tašnad-Sere<sup>16</sup>, preto k jednotlivým náleziskám neuvádzame pôvodnú literatúru. Včasnoslovanské nálezy relatívne starého charakteru sa získali aj zo sídlisk Acás-Rátul lui Vereş; Badon-Doaşte; Culciu Mare-Câmpul verde; Lazuri-Lubi tag, Zalău-Mihai Viteazul Boulevard Nr. 104-106; Zalău-Baza Dromet S. A.; Zalău-Farkas-domb. Pohrebisko sa skúmalo v Zalău-Baza Dromet S. A. pri sídlisku z tej istej polohy. Do súpisu zara-

<sup>15</sup> Za informáciu d'akujeme Bc. Leventeovi Samuovi, študentovi Univerzity Eötvös Loránda v Budapešti, ktorý včasnoslovanské nálezy zo severovýchodného Maďarska v súčasnosti spracúva v rámci svojej diplomovej práce.

<sup>16</sup> Dr. Ioanovi Stanciuovi d'akujeme za informáciu o porušenom nálezisku, na ktorom zachránili pec s nezdobenou v ruke modelovanou keramikou pražského typu.

ďujeme aj nález imitácie solidu Justiniána I. z rokov 555-565, z katastra obce Šomcuta Mare. Z tých istých dôvodov ako na východnom Slovensku však neuvádzame nálezisko Peleš, odkiaľ je sídlisko známe len z povrchového prieskumu, ani sídlisko zo Välenii Šomcutei, o ktorom zatiaľ nie sú známe podrobnejšie údaje (*Stanciu 2008, 421, pozn. 45*). Zemnica zo Zalău-Valea Mății podľa nálezu fragmentu obtáčaného hrnca (*Matei/Stanciu 1999, tab. 2: 5*) patrí do mladšej fázy pražskej kultúry, preto sme ho zo súpisu vylúčili. Rovnako neuvádzame ani žiarové pohrebisko skúmané na lokalite Pișcolt-Nispărie, datované hákovitou súčasťou opaska zo včasného horizontu obdobia avarskej kaganátu (*Stanciu 1999, 132, tab. 4: 5*). Taktiež sme nepoužili tri rumunské náleziská, ktoré na mape včasnoslovenského osídlenia horného Potisia zverejnili *V. H. Kotyhorosko (2008, obr. 67)*. Sídlisko z lokality Sarasău-Zăpodie je totiž z 9.-11. stor. (*Stanciu 1992, 179*) a v sídliskovom objekte z Craciunești-Mohelca sa medzi keramickými nálezmi súčasťou našli dva okraje a jedno zvnútra kotlíkovite formované dno pripomínajúce pražský typ, ale v súbore prevládajú okraje s vtláčanými jamkami, charakteristické pre kultúru Hlincea I-Luka Rajkoveckaja, a našla sa tam aj obtáčaná keramika, čiže súbor je mladší než pražská kultúra (*Popa/Harhoiu 1989, 256-265*). Diskutabilný je nález nádobky s chýbajúcim ústím a so zvnútra kotlíkovite formovaným dnom z obce Tisa-Lazu (*Stanciu 1992, 180, 181, tab. IX: 18*).

### Ukrajina

Z nížin Podkarpatskej Rusi sme použili už spomenutú Kotyhoroskovu mapu, konfrontovanú s mapami *J. V. Kobala (1996, obr. 3; Kobály 1994, 27)* a s pôvodnou literatúrou, pretože v súpisoch sú niekedy zavádzajúce, protirečiace si údaje (porovnaj *Kotigoroško 1977* a *Kotyhorosko 1974*). Identifikovali sme päť skúmaných nálezisk s výlučne v ruke modelovanou keramikou pražského typu. Predovšetkým ide o sídliská so zemnicami na lokalitách Berehove-Verke (*Peňák 1988, 178, 179*), Didovo-Kistovtelek (*Čerkun 1994-1995, 67-73*), Haloč-Beloe Pole (*Peňák 1988, 174-178*). K nim asi patrí aj Ivanivka-Odehašov, odkiaľ nie sú nálezy zobrazené, ale uvádzajú, že zo zemnice pochádza v ruke robená včasnoslovenská keramika zo 6. stor. (*Kotigoroško 1987, 350*).<sup>17</sup> Určité problémy pri kultúrno-chronologickom zaradení spôsobuje nálezisko Užhorod-Halaho. Novšie sa odtiaľ uvádzajú dva žiarové hroby, vzdialené od seba asi 50 m, s nezdobenými v ruke modelovanými urnami (*Peňák 1980, 77, 78, obr. 32; 33*). Pri

opise lokality z roku 1957 sa však spomína ďalšia urna zdobená obežnými líniemi (*Berňakovič 1957, 444, tab. III: 3*). Podľa keramiky sa na žiarovom pohrebisku pochovávalo dlhšiu dobu, čo zodpovedá datovaniu tamozieho sídliska. V jednom zo žiarových hrobov sa našiel štíhly hrniec pražského typu (jeho fotografiu publikoval *Peňák 1980, obr. 32*, kresbu už dávnejšie *Budinský-Krička 1961, obr. 18*), ktorý má zodpovedajúce analógie predovšetkým na územne neveľmi vzdialenom sídlisku v Lazuri v severozápadnom Rumunsku (*Stanciu 1998-1999, tab. XXIII: 8; XXXV: 6; 2004, obr. 5: 1*), ale aj severne od Karpát v južnom Poľsku (*Parczewski 1988, tab. XII: 4; XXX: 6*), v oblasti severovýchodného ukrajinského a rumunskej Prikarpatska (napr. *Andronic 2005, tab. LXIII: 12; Baran 1988, tab. XXXIX: 1; XLIX: 4; Valkulenko/Prichodňuk 1984, obr. 21: 2*) a tiež v centrálnej Ukrajine medzi pamiatkami korčakovského typu, pre ktorú sú štíhle hrnce charakteristické (*Rusanova 1976, obr. 6: 1, 3, 5, 6*). Keramika pražského typu na lokalite Užhorod-Halaho sa našla na tom istom mieste, kde sa rozprestieralo včasnostredoveké sídlisko, osídlené až do 9. stor. Nálezy zo sídliska sú prezentované súhrnne, bez uvedenia nálezových celkov (*Peňák 1980, 31, 33, obr. 10*). Publikovaný je aj hrniec pražského typu veľmi archaického rázu, podobný opísanej urne. Preto predpokladáme, že v Užhorode-Halahove sa zistili zvyšky sídliska, ktoré je súčasné s pohrebiskom a možno ho datovať do I. fázy pražskej kultúry.

Spôsob, akým sú nálezy a náleziská na Podkarpatskej Rusi sprístupnené odbornej verejnosti, nie vždy umožňuje ich detailnejšie chronologické členenie. Preto nemôžeme s istotou konštatovať, že všetky uvedené náleziská patria do staršej fázy pražskej kultúry. Nevylučujeme, že niektoré z nich je v rámci danej kultúry mladšie.

V severovýchodnej časti Karpatskej kotliny sa v archeologických prameňoch z doby okolo polovice 4. stor. objavujú pamiatky pripisované kmeňu Gepidov, ktorí tu podľa písomných prameňov žili prinajmenšom už v roku 335. V priebehu nepokojného dejinných udalostí doby sfahovania národov tento východogermánsky kmeň postupne nadobúdal na význame. V dobe po porážke Hunov Gepidi využili vzniknuté mocenské vákuum a stali sa hegemonmi vo východnej časti Karpatskej kotliny a v Sedmohradsku. Keď okolo roku 470 medzi Tišou a Dunajom zaniklo kráľovstvo Skírov i južnejšie situované kráľovstvo Sarmatov a keď sa zároveň Ostrogóti presídliili na Balkán, Gepidi upriamili svoju pozornosť na juh a obsadili Pannóniu Secundu. Od tej doby sa severovýchodné územie v hornom Potisi do-

<sup>17</sup> Pravda, ak nejde o lokalitu Ivanivci, polohu Janoši, ktorú autor pre zmenu uvádzajú v novšej literatúre (*Kotyhorosko 2008, obr. 67*).

stalo na perifériu ich záujmu a stiahli sa do priestoru ohraničeného bývalými sarmatskými valmi. Nížinné teritóriá severne a východne od rieky Ier tak ostali Gepidmi neobývané, podržali si však Sedmohradsko. O všetky územia však Gepidi prišli po porážke Longobardmi a následnom obsadení Avarmi na rozmedzí rokov 567/568 (Bóna 1987a, mapa 24; 1987b, 124; Pohl 1980; Stanciu 2001, 497; 2008, 416-424). Ak porovnáme rozsah vtedajšieho gepidského územia s rozmiestnením nálezísk prvého horizontu pražskej kultúry, na prvý pohľad je zrejmé, že sa obe tieto jednotky priestorovo rešpektujú (obr. 16).<sup>18</sup>

Kedže nepovažujeme za reálne, aby úrodné nížiny horného Potisia zostali dlhodobo neosídlené, začiatok sedemdesiatych rokov 5. stor. považujeme za dobu, po ktorej Slovania mohli osídlil diskutovaný priestor. Nemáme však odtiaľ k dispozícii žiadne relevantné dátá, ktoré by umožnili počiatky najstaršieho horizontu pražskej kultúry v tejto oblasti datovať.

Zatiaľ najcelenejší obraz vývoja horného Potisia na prelome doby sťahovania národov a včasného stredoveku (5.-7. stor.) vo viacerých štúdiach načrtol významný znalec problematiky, rumunský bádateľ I. Stanciu. V odbornej rumunskej literatúre sa vo všeobecnosti pre datovanie najstaršieho včasnoslovanského horizontu akceptuje ako *terminus post quem* dobu príchodu Avarov do Karpatskej kotliny, teda prelom rokov 567/568. I. Stanciu však pripúšťa možné skoršie datovanie prieniku Slovanov do horného Potisia, a to v druhej tretine, resp. druhej polovici 6. stor., ešte pred príchodom Avarov (Stanciu 2004, 353; 2005, 574, 578; 2008, 428, 429). Skutočnosť, že náleziská pražskej kultúry neprekračujú severovýchodnú hranicu avarskeho kaganátu, nie je argumentom, ktorý možno použiť pre datovanie počiatkov slovanského osídlenia. Gepidi totiž neumožnili Slovanom usídlil sa na svojom území a Avari gepidské územie získali tak náhle, že Slovania sa tam medzičasom vlastne ani nemali kedy presídlit. Z hľadiska štúdia počiatkov slovanského osídlenia teda považujeme príchod Avarov za nepodstatný, pretože s nimi nesúvisí.

Na to, že v prvej polovici 6. stor. Slovania skutočne žili v susedstve Gepidov, upozorňuje správa Prokopia z Cesarei, vzťahujúca sa k roku 549, opisujúca osudy Ildigesa (Hildigisa), neuznaného pretendenta na longobardský kráľovský trón, ktorý pomáhal Gepidom vo vojne s Longobardmi a po uzavorení mieru od nich aj so svojimi stúpencami a dobrovoľníkmi spomedzi Gepidov utiekol k Slovanom

(Brzostkowska/Swoboda 1989, 65, 66, 92). Tradíciu gepidsko-slovanského susedstva, teda susedstva z doby pred príchodom Avarov, uchováva aj anglosaská poéma Widsith<sup>19</sup>.

Situácia vzájomného gepidsko-slovanského územného rešpektovania sa nápadne pripomína situáciu v severozápadnej časti Karpatskej kotliny, kde sa analogicky priestorovo vylučujú slovanské a longobardské pamiatky. Na západnom Slovensku niektoré náleziská pražskej kultúry možno datovať pomocou importov z longobardského prostredia a v súčasnosti už disponujeme aj rádiouhlíkovými dátami, potvrdzujúcimi, že I. fáza pražskej kultúry jestvovala v dobe pred príchodom Avarov do Karpatskej kotliny (Fusek/Zábojník 2010).

Nielen dobu, ale aj smer príchodu Slovanov je fažké stanoviť. Trasa migrácie mohla viesť tak cez východné priesmyky Karpat a potom pozdĺž Tisy, ako aj cez priesmyky na severe a potom cez východné Slovensko. Hnuteľné aj nehnuteľné nálezy zo sídlisk majú zodpovedajúce analógie od južných oblastí hornej Pripjati až po hornú Vislu (Stanciu 1998-1999, 202; 2008, 428).

Pri absencii datovacích prostriedkov diskusiu o počiatkoch slovanského osídlenia horného Potisia nepovažujeme za uzavorenú, nesporne ich však treba klásiť do obdobia vymedzeného sedemdesiatimi rokmi 5. stor. a dobu príchodu Avarov. Vzhľadom na doložený zánik germánskeho osídlenia a berúc do úvahy aj svedectvo písomných prameňov sa ale prikláňame ku skoršiemu datovaniu. Analýzou zániku germánskeho osídlenia už v dávnejšej dobe, kedy ešte odtiaľ neboli známe náleziská pražskej kultúry, dospel K. Godłowski (1980, 230, 231) k názoru, že horné Potisia Slovania obsadili už v prvej polovici 6. stor., alebo dokonca v závere 5. stor.

## ZÁVER

Analýza germánskeho osídlenia východného Slovenska v závere doby sťahovania národov preukázala jeho zánik, ktorý umožňuje datovať počiatky včasnoslovanského osídlenia do tohto obdobia. Analogická situácia je doložená v celej nížinnej oblasti horného Potisia. V súlade s týmito poznatkami, ako aj typologickým zaradením keramického riadu do I. fázy pražskej kultúry, nález zemnice v Nižnej Myšli datujeme do 3. horizontu doby sťahovania národov. Spolu so sídliskom v Ždani tak máme v Košickej kotline doloženú najstaršiu enklávu včasnoslovanských

<sup>18</sup> Rozsah gepidského územia pozri: Bóna 1987a, mapa 24; Stanciu 2004, obr. 1; tzv. sarmatské valy: Garam/Pataj/Soproni 2003, mapa A.

<sup>19</sup> Začiatok 60. verša: „Mid Geffum ic wæs ond mid Winedum...“ (<http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/library/oe/texts/a3.11.html>/29. 11. 2010).

sídlisk na východnom Slovensku. Predpokladáme, že súvæké nálezy možno očakávať aj vo Východoslovenskej nížine. Vychádzame predovšetkým z toho, že táto oblasť je obkolesená náleziskami tak v Maďarsku, ako aj v Rumunsku a aj v Podkarpatskej Rusi. Uvedená skutočnosť je spôsobená skôr stavom terénnego výskumu než absenciou osídlenia. Napokon, z nížin celého východného Slovenska sú známe nálezy zberového charakteru, ktoré tiež naznačujú, že nešlo o neosídlený priestor. Nepriamym dokladom staršieho osídlenia je aj silná tradícia výroby v ruke modelovanej keramiky v nasledujúcom období, kopírujúca vývojové tendencie v tej časti horného Potisia, v ktorej je zachytené osídlenie v staršej fázy pražskej kultúry. Vývoj tu sčasti prebiehal v inej línií, než na západe Karpatskej kotliny (*Fusek 2008, 28, 29, s literatúrou*), čo je napríklad doložené neskorším zánikom výroby v ruke modelovanej keramiky až v 9. stor. (*Cosma 2002, 313*) a neskorším nástupom výraznejšieho zastúpenia obtáčaného riadu (*Stanciu 1996*).

Slovania v Košickej kotline žili a ostali tam žiť aj po prieniku Avarov do tohto teritória na začiatku 8. stor. Tento zásah dokladá materiálna kultúra z pohrebísk, datovaná do neskorého stupňa obdobia avarskej kaganátu (*Zábojník 2006a, 170*). Územným rozšírením kaganátu nastala odlišná situácia než na ostatnom Slovanmi osídlenom území horného Potisia, kam tento mocenskopolitický celok neexpandoval (pozri *Stanciu 2000*). Pre kontaktnú slovansko-avarskú zónu siahajúcu až po údolie rieky Crasny sú až do 9. stor. príznačné nálezy keramických zvonov na pečenie, nádob celoplošne zdobených mriežkovitým kolkom, ako aj výskyt vytáčanej keramiky majúcej svoj pôvod pravdepodobne v oblasti kaganátu (*Băcuet-Crișan 2006, obr. III; IV; VIII; XI; 2007, tab. 33-36; 42-47; 52; Simonova 2008, obr. 16: 2*). Z Podkarpatskej Rusi takéto predmety nepoznáme a na východnom Slovensku sa zvon našiel iba na sídlisku vo Veľkých Trakanoch (*Budinský-Krička 1990, 99, tab. XXVI: 2*) a nie je vylúčené, že zvonom je aj fragment zdobenej „misky“ z Prešova (*Budinský-Krička 1961, 353 obr. 9*).<sup>20</sup> Používanie zvonov balkánskeho pôvodu u Slovanov na severe Karpat斯kej kotliny bolo sprostredkovanej obyvateľstvom avarskej kaganátu, o čom svedčí kartografické vyhodnotenie ich nálezov (*Zábojník 2006b, 141*). Slovanského pôvodu sú zas vo veľkom počte nachádzané pražnice a pekáče, rozšírené v celej oblasti horného Potisia. Vzájomné územné rešpektovanie sa dvoch etnicko-civilizačných okruhov je príznačné nielen pre neskorý horizont doby stáhovania národov, ale platí aj pre obdobie avarskej kaganátu.

<sup>20</sup> Za upozornenie na nález z Prešova ďakujeme Mgr. Martinovi Odlerovi.

<sup>21</sup> V súpise sú zahrnuté iba náleziská nachádzajúce sa vo východnej časti bývalého Východoslovenského kraja, t. j. v okresoch Humenné, Košice-okolie, Michalovce, Prešov, Sabinov, Trebišov, Vranov nad Topľou. V prípade nálezov z okresných miest neuvedzame názov okresu.

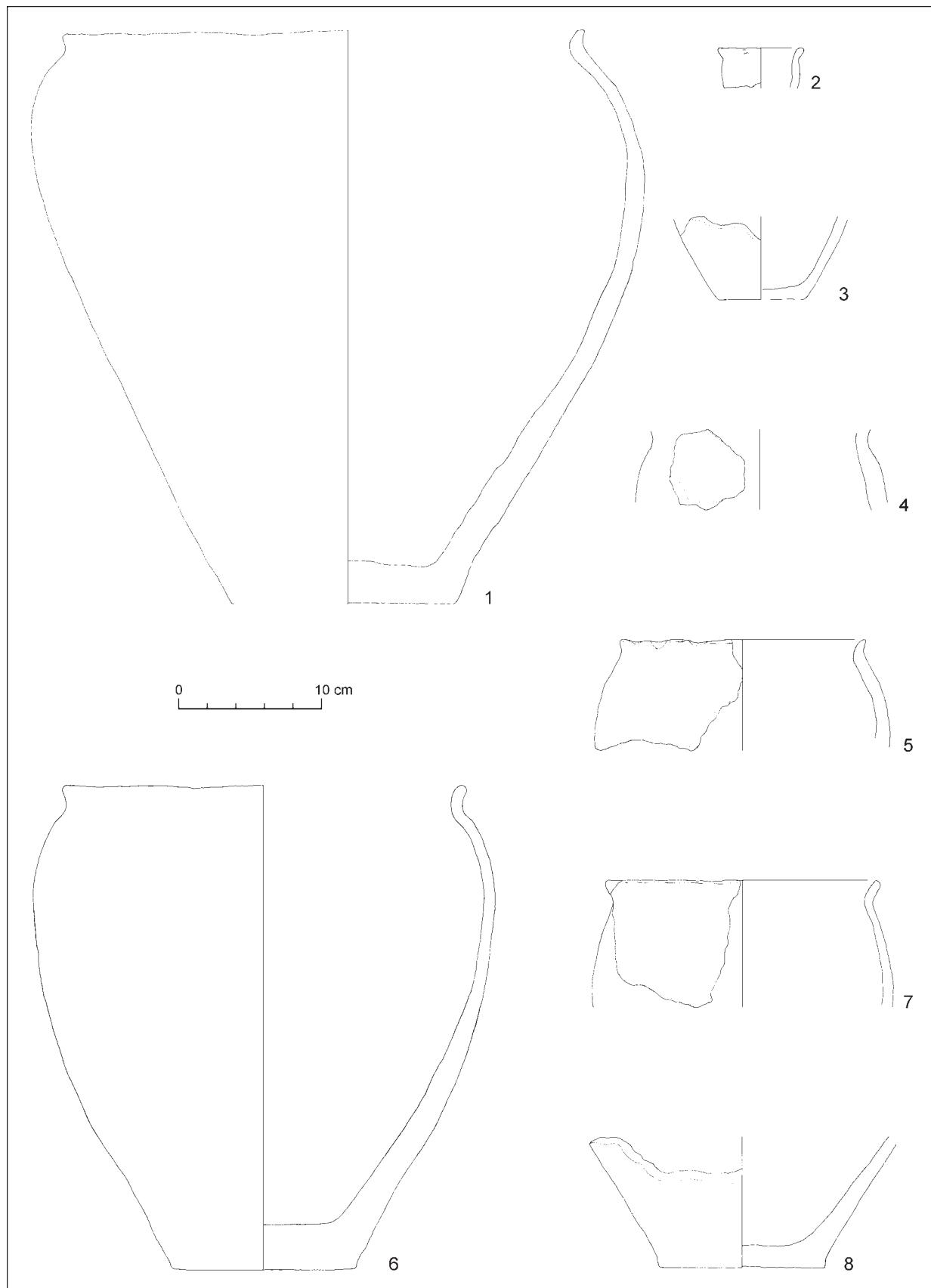
## SÚPIS LOKALÍT Z OBDOBIA STÁHOVANIA NÁRODOV NA VÝCHODNOM SLOVENSKU<sup>21</sup>

### Predsvanské osídlenie

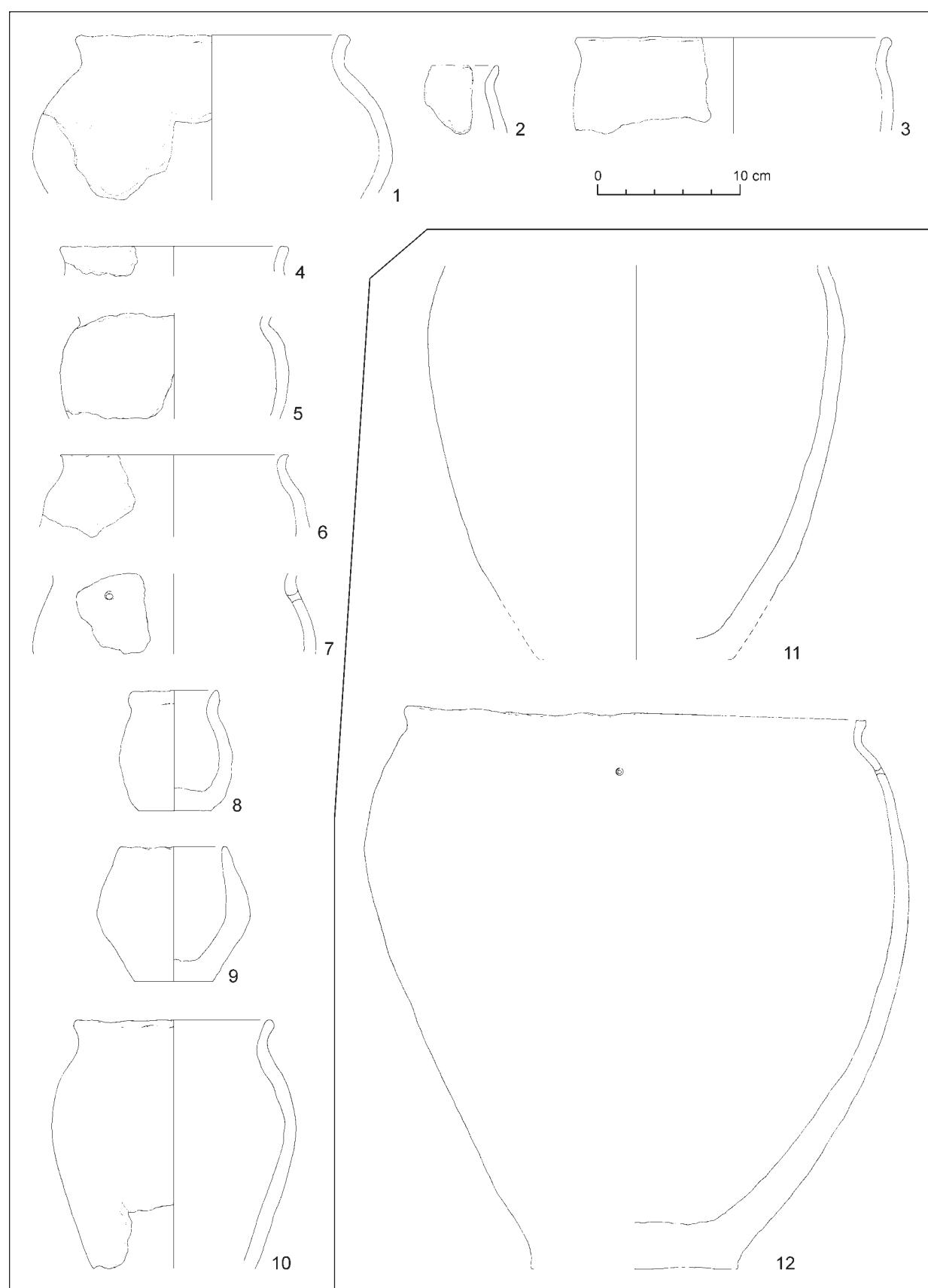
1. Budimír I-Medzi topoľmi (okr. Košice-okolie)
2. Budimír II-Kaťov (okr. Košice-okolie)
3. Čaňa (okr. Košice-okolie)
4. Dvorianky (okr. Trebišov)
5. Hraň (okr. Trebišov)
6. Hrašovík (okr. Košice-okolie)
7. Humenné
8. Jastrabie nad Topľou (okr. Vranov nad Topľou)
9. Kapušany (okr. Prešov)
10. Košice II-Magnezitka
11. Košice III - neznáma poloha
12. Košice I, časť Barca
13. Košice, časť Šebastovce
14. Košické Olšany (okr. Košice-okolie)
15. Košický Klečenov (okr. Košice-okolie)
16. Medzany I-Nižný Várhed' (okr. Prešov)
17. Medzany II - Nižný Počkaj (okr. Prešov)
18. Michalovce
19. Nižná Myšľa I - intravilán (okr. Košice-okolie)
20. Nižná Myšľa II - Alamenev (okr. Košice-okolie)
21. Novosad (okr. Trebišov)
22. Obišovce (okr. Košice-okolie)
23. Oborín, časť Kucany (okr. Michalovce)
24. Ostrovany I - oproti cintorínu (okr. Sabinov)
25. Ostrovany II - cigánska kolónia (okr. Sabinov)
26. Ostrovany III - južne od cintorína (okr. Sabinov)
27. Ostrovany IV - Nad Imunou (okr. Sabinov)
28. Pozdišovce (okr. Michalovce)
29. Prešov
30. Ruská Nová Ves (okr. Prešov)
31. Sirkík (okr. Trebišov)
32. Somotor (okr. Trebišov)
33. Streda nad Bodrogom (okr. Trebišov)
34. Šamudovce (okr. Michalovce)
35. Trstené pri Hornáde (okr. Košice-okolie)
36. Veľaty (okr. Trebišov)
37. Vranov nad Topľou
38. Vranov nad Topľou, časť Čemerné
39. Záhradné (okr. Prešov)
40. Zemplínska Široká, časť Rebrín I - neznáma poloha (okr. Michalovce)
41. Zemplínska Široká, časť Rebrín II - intravilán (okr. Michalovce)

### Pražská kultúra

42. Nižná Myšľa-Alamenev (okr. Košice-okolie)
43. Ždaňa-Vyšné pole (okr. Košice-okolie)



Tab. I. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramika zo zemnice.



Tab. II. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramika zo sídliskových vrstiev (1-10) a zo zemníc (11, 12).

## LITERATÚRA

- Andel 1955* - K. Andel: Výsledok archeologickeho prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953-1954. In: O. R. Halaga (Red.): Vlastivedný sborník 1. Práce vedeckých ústavov a pracovníkov východného Slovenska na počesť 10. výročia oslobodenia Košíc Sovietskou armádou. Košice 1955, 144-171.
- Andronic 2005* - M. Andronic: Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin. Suceava 2005.
- Băcuet-Crișan 2006* - D. Băcuet-Crișan: Asezările medievale timpurii de la Popeni - „Pe Pogor“ și Cuceu - „Valea Bochii“ (jud. Sălaj). Zalău 2006.
- Băcuet-Crișan 2007* - D. Băcuet-Crișan: Asezările din secolele VII-IX de pe cursul superior si mijlociu al râurilor Barcău si Crasna. Cluj-Napoca - Zalău 2007.
- Baran 1988* - V. D. Baran: Pražskaja kul'tura Podnestrovja (po materialam poselenij u s. Raškov). Kijev 1988.
- Beninger 1937* - E. Beninger: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg - Leipzig 1937.
- Béreš 1986* - J. Béreš: Začiatki slavianskej keramiky v Vostočnej Slovakei. In: Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten. Doistoričeskoje i ranneistoričeskoje zaselenije Vostočnoj Slovakkii v otноšenii k smežnym oblasťam. Nitra 1986, 259-265.
- Béreš 1997* - J. Béreš: Záchranný výskum neolitickeho a včasnostredovekého sídliska v Ždani. AVANS 1995, 1997, 33.
- Béreš 2004* - J. Béreš: Včasný stredovek (6.-10. storočie). In: L. Gačková (Zost.): Archeologické dedičstvo Zemplína. Pravek až včasný stredovek. Michalovce 2004, 91-99.
- Béreš, v tlači* - J. Béreš: Včasnoslovanský sídliskový objekt zo Ždane. Štud. Zvesti AÚ SAV, v tlači.
- Béreš/Lamiová-Schmiedlová/Olexa 1986* - J. Béreš/M. Lamiová-Schmiedlová/L. Olexa: Viacvrstvové sídlisko v Nižnej Myšli. AVANS 1985, 1986, 61, 62.
- Béreš/Lamiová-Schmiedlová/Olexa 1987* - J. Béreš/M. Lamiová-Schmiedlová/L. Olexa: Ukončenie záchranného výskumu v Nižnej Myšli. AVANS 1986, 1987, 36.
- Béreš/Lamiová-Schmiedlová/Olexa 1991* - J. Béreš/M. Lamiová-Schmiedlová/L. Olexa: Záchranný výskum na polykulturnom sídlisku v Nižnej Myšli, poloha Alamenev, okr. Košice. Vsl. Pravek 3, 1991, 166-190.
- Berňákovič 1957* - K. V. Berňákovič: Drevneslavianskije pamiatniky zakarpatskoj oblasti (SSSR). Slov. Arch. 5, 1957, 435-455.
- Bialeková 1962* - D. Bialeková: Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. Slov. Arch. 10, 1962, 97-148.
- Bóna 1987a* - I. Bóna: Népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Gy. Székely/A. Bartha (Szerk.): Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1987, 265-373.
- Bóna 1987b* - I. Bóna: Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammen schau. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis. Nürnberg 1987, 116-129.
- Brzóstkowska/Swoboda 1989* - A. Brzóstkowska/W. Swoboda: Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka. 2. Pisarze z V-X wieku. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1989.
- Budinský-Krička 1957* - V. Budinský-Krička: Hroby z doby rímskej a sťahovania národov v Kapušanoch (okr. Prešov). Slov. Arch. 5, 1957, 356-360.
- Budinský-Krička 1961* - V. Budinský-Krička: Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. Slov. Arch. 9, 1961, 347-390.
- Budinský-Krička 1963* - V. Budinský-Krička: Sídlisko z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove. Slov. Arch. 11, 1963, 5-58.
- Budinský-Krička 1980* - V. Budinský-Krička: Kráľovský Chlmec. Záchranný výskum na slovanskom mohylníku. Nitra 1980.
- Budinský-Krička 1990* - V. Budinský-Krička: Novyje materialy dlja izuchenija drevneslavianskoj keramiki na poselenijach Vostočnoj Slovakkii. Slov. Arch. 38, 1990, 89-146.
- Cosma 2002* - C. Cosma: Die Keramik des 8.-10. Jh. n. Chr. aus dem Norden und Norwesten Rumäniens. In: A. Rustoiu/A. Ursuțiu (Hrsg.): Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. - 1. Jahrtausend n. Chr.). Cluj-Napoca 2002, 297-389.
- Čaplovič 1998* - D. Čaplovič: Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava 1998.
- Čerkun 1994-1995* - J. Čerkun: Specializirovannye peči na ranneslavianskikh poselenijach Zakarpaťja. Satu Mare 11-12, 1994-1995, 67-82.
- Fusek 1994* - G. Fusek: Slovensko vo včasnoslovanskem období. Arch. Slovaca Monogr. Studia 3. Nitra 1994.
- Fusek 2008* - G. Fusek: Keramika predveľkomoravského horizontu z Nitry-Šindolky a otázka jej datovania. In: M. Guštin (Ured. - Hrsg.): Srednji vek. Arheološko raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino - Mittelalter. Archäologische Forschungen zwischen der Adria und der Pannonischen Tiefebene. Ljubljana 2008, 21-34.
- Fusek/Zábojník 2003* - G. Fusek/J. Zábojník: Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska. Slov. Arch. 51, 2003, 319-340.
- Fusek/Zábojník 2010* - G. Fusek/J. Zábojník: Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slawischen Beziehungen. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (Ed.): Archeológia barbarov 2009. Arch. Slovaca Monogr. Commun. 10. Nitra 2010, 155-180.
- Garam/Patay/Soproni 2003* - É. Garam/P. Patay/S. Soproni: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. Rég. Füzetek II/23. Budapest 2003.
- Godłowski 1980* - K. Godłowski: Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen. In: H. Wolfram/

- F. Daim (Hrsg.): Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Veröff. Komm. Frühmittelalterforsch. 4. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich. Wien 1980, 225-232.
- Hrubý 1967 - V. Hrubý: Sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově. Arch. Rozhledy 19, 1967, 643-658.*
- Istvánovits 2001 - E. Istvánovits: Korai szláv település maradványai Kisvárda határában. Jósa András Múz. Évk. 43, 2001, 165-183.*
- Kobal' 1996 - J. V. Kobal': Do pytanja pro zaselenja pivdennych slavjan na pohraničiu Karpat schidnymi slavjanami (na pryladi Zakarpatskoj oblasti Ukrajiny). In: S. Czopek (Ed.): Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów 1996, 231-241.*
- Kobály 1994 - J. Kobály: A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. A kárpátokránok (ruszinok) őslakosságának kérdéséhez (II. rész). Pánsíp 2/1, 1994, 25-28.*
- Kotigoroško 1977 - V. G. Kotigoroško: Novye dannye k izucheniju drevnej istorii slavian Zakarpata. Slov. Arch. 25, 1977, 81-102.*
- Kotigoroško 1987 - V. G. Kotigoroško: Raboty expedicii Užgorodskogo universiteta. Arch. Odkrytija 1985, 1987, 350-351.*
- Kotyhoroško 1974 - V. H. Kotyhoroško: Doslidženja slovianskych pamiatok Vynohradivskoho rajonu Zakarpatskoj oblasti. In: Metodyčnyj posibnyk dla studentiv z archeologij. Užhorod 1974, 102-124.*
- Kotyhoroško 2008 - V. Kotyhoroško: Verchne Potyssja v davnymu. 1 000 000 rokiv tomu - X storičja n. e. Užhorod 2008.*
- Lamiová/Olexa 1997 - M. Lamiová/L. Olexa: Nižná Myšľa I. In: M. Ruttkay (Ed.): Archeológia na trase plynovodu. Bratislava 1997, 61-68.*
- Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999 - M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanech. Slov. Arch. 47, 1999, 75-132.*
- Mačala 1995 - P. Mačala: Etnogenéza Slovanov v archeológii. Košice 1995.*
- Madyda-Legutko/Poleski/Krapiec 2005 - R. Madyda-Legutko/J. Poleski/M. Krapiec: Studia nad geografią osadnictwa w górnym dorzeczu Wisły u schyłku starożytności i na początku średniowiecza. In: P. Kaczanowski/M. Parczewski (Red.): Archeologia o poczatkach Słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19-21 listopada 2001. Kraków 2005, 307-352.*
- Matei/Stanciu 1999 - A. V. Matei/I. Stanciu: O locuință din perioada târzie a migrațiilor la Zalău - „Valea Mății“ (jud. Sălaj). In: Relații româno-ucrainene istorie și contemporaneitate. Satu Mare 1999, 119-126.*
- Mesterházy 1996 - K. Mesterházy: Avarok, Szlávok, Magyarok a Bükk-hegységben. Századok 130, 1996, 861-876.*
- Mirošayová 2008 - E. Mirošayová: Ždaňa. In: J. Béreš (Zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. storočia. III. Východné Slovensko. Nitra 2008, 77, 78.*
- Ondrouch 1964 - V. Ondrouch: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava 1964.*
- Parczewski 1988 - M. Parczewski: Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Lódź 1988.*
- Peňák 1980 - S. I. Peňák: Ranoslovjanske i davnoruske naselenja Zakarpata VI-XIII st. Kyjiv 1980.*
- Peňák 1988 - S. I. Peňák: Novye ranneslavianskie pamiatniki serediny I tys. n. e. v Zakarpatskoj oblasti USSR. In: Trudy V Meždunarodnogo kongressa archeologov-slavistov. Tom 4. Kijev 1988, 174-181.*
- Pieta 1987 - K. Pieta: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg 1987, 385-417.*
- Pieta 1999 - K. Pieta: Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei. In: J. Tejral/Ch. Pilet/M. Kazanski (Ed.): L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 13. Brno 1999, 171-189.*
- Pohl 1980 - W. Pohl: Die Gepiden und die *gentes* an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches. In: H. Wolfram/F. Daim (Hrsg.): Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Veröff. Komm. Frühmittelalterforsch. 4. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich. Wien 1980, 239-305.*
- Polla 1969 - B. Polla: Nálezy z doby rímskej a sťahovania národov v Strede nad Bodrogom. Zbor. SNM 63. Hist. 9, 1969, 183-206.*
- Popa/Harhoiu 1989 - R. Popa/R. Harhoiu: Mărturii arheologice din Maramureş aparținând mileniului I e. n. Stud. și Cerc. Istor. Veche și Arh. 40, 1989, 249-272.*
- Profantová 2005 - N. Profantová: Nové objekty kultury s keramikou pražského typu z Roztok u Prahy. Pam. Arch. 96, 2005, 127-164.*
- Rusanova 1976 - I. P. Rusanova: Slavianskije drevnosti VI-VII vv. Moskva 1976.*
- Rzeźnik 1995 - P. Rzeźnik: Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X-XI wieku. Prace Kom. Arch. 14. Poznań 1995.*
- Simonova 2008 - E. N. Simonova: Materialnaja kultura slavianskogo naselenija Severo-Vostočnoj Vengriji VII-XI vekov. Po keramičeskim materialam. Moskva 2008.*
- Stanciu 1992 - I. Stanciu: Descoperiri din a doua jumătate a mileniului I î. H. și mileniul I d. H. în județul Maramureș. Ephemeris Napocensis 2, 1992, 169-191.*
- Stanciu 1996 - I. Stanciu: Vestigii medievale timpurii din județul Satu Mare. Satu Mare 13, 1996, 71-91.*
- Stanciu 1998-1999 - I. Stanciu: Așezarea slavă timpurie de la Lazuri - „Lubi tag“, jud. Satu Mare (cercașările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuții la cunoașterea secolelor 6-7 în uona Tisei superioare. Satu Mare 15-16, 1998-1999, 115-266.*
- Stanciu 1999 - I. Stanciu: O locuință din perioada târzie a migrațiilor la Zalău - „Valea Mății“ (jud. Sălaj). In: Relații româno-ucrainene istorie și contemporaneitate. Satu Mare 1999, 127-148.*

- Stanciu 2000* - I. Stanciu: Teritoriul nord-vestic al României și Khaganatul avar. *Acta Mus. Porolissensis* 23, 2000, 403-451.
- Stanciu 2001* - I. Stanciu: Cercetarea arheologică a epochi migrațiilor și perioadei de început a epocii medievale timpurii (sec. V-IX p. Chr.) în teritoriul nord-vestic al României. In: C. Cosma/D. Tamba/A. Rustoiu (Red.): *Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*. Zalău 2001, 479-498.
- Stanciu 2004* - I. Stanciu: Die ältesten Slawen in der Gegend der oberen Theiß. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Rumäniens. In: G. Fusek (Red.): *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra 2004, 347-356.
- Stanciu 2005* - I. Stanciu: Die frühen Slawen in der rumänischen archäologischen Forschung. Kurze kritische Untersuchung. In: P. Kaczanowski/M. Parczewski (Red.): *Archeologia o początkach Słowian*. Kraków 2005, 567-582.
- Stanciu 2008* - I. Stanciu: Gepiden, Frühwaren und -Slawen im westen und nordwesten Rumäniens. *Antaeus* 29-30, 2008, 415-448.
- Vakulenko/Prichodňuk 1984* - L. V. Vakulenko/O. M. Prichodňuk: *Slavianskije poselenija I. tys. n. e. u s. Sokol na Srednem Dnestre*. Kijev 1984.
- Zábojník 2006a* - J. Zábojník: Avari v predhorí Karpát (na východnom Slovensku a v Košickej kotlinie). In: J. Gancarski (Red.): *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*. Krośno 2006, 151-176.
- Zábojník 2006b* - J. Zábojník: Nálezy tzv. zvonov na pečenie z územia Slovenska. In: J. Zábojník (Red.): *Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša*. Bratislava 2006, 133-147.

Rukopis prijatý 21. 12. 2010

Recenzenti PhDr. Milan Hanuliak, DrSc.  
PhDr. Peter Šalkovský, DrSc.

Abstract translated by PhDr. Ludmila Vaňková  
Zusammenfassung übersetzt von Mgr. Michal Dvorecký, PhD.

PhDr. Gabriel Fusek, CSc.  
Archeologický ústav SAV  
Akademická 2  
SK-949 21 Nitra  
gabriel.fusek@savba.sk

Doc. PhDr. Jozef Zábojník, CSc.  
Archeologický ústav SAV  
Akademická 2  
SK-949 21 Nitra  
jozef.zabojnik@savba.sk

PhDr. Ladislav Olexa  
Archeologický ústav SAV  
Výskumné pracovné stredisko  
Hrnčiarska 13  
SK 041 00 Košice  
olexal@saske.sk

## Neue Siedlungsfunde aus Nižná Myšľa

### Zur Problematik der fröhslawischen Besiedlung im oberen Theißgebiet

Gabriel Fusek - Ladislav Oleša - Jozef Zábojník

#### ZUSAMMENFASSUNG

Die Gemeinde Nižná Myšľa liegt im südlichen Teil des Košicer Beckens, wo in das Tal des Flusses Hornád die Flüsse Torysa und Olšava münden. Die Fundstelle in der Flur Alamenev liegt rechtsseitig von einem Mäander des Flusses Olšava, auf einem südlich orientierten Hang (Abb. 1-3). An diesem Ort wurden zwei Etappen der Rettungsgrabungen durchgeführt. Der Besiedlungsschwerpunkt der Fundstelle fällt in die spätromische Kaiserzeit, besonders in ihren abschließenden Abschnitt bis zum Anfang der Völkerwanderungszeit. Belegt ist auch die Besiedlung aus dem Frühmittelalter. Den Gegenstand des Beitrags bilden die Funde aus der fröhslawischen Periode, deren Anfänge in die Spätstufe der Völkerwanderungszeit zu datieren sind. Es geht um Reste von einem Grubenhaus und zerstreute Scherben und Fragmente von Gefäßen aus den Siedlungsschichten.

Von dem Grubenhaus blieb nur die Destruktion eines Steinofens übrig, in der sich Scherben und große zerquetschte Fragmente von Gefäßen und ein praktisch vollständig erhaltenes Gefäß befanden (Abb. 4; 5). Auf der unteren Ebene der Steine wurde gestampfter Boden mit einer Ecke erfasst, der unter der Wand des Schnittes fortsetzte (Abb. 6).

Die Keramik aus der Flur Alamenev und ihre Eigenschaften, zu denen Zusammensetzung des Keramikstoffes, Modellierungsart und Gefäßmorphologie gehören, entspricht der Charakteristik der Keramik vom Prager Typus (Abb. 7; 8; Taf. I; II). Große Gefäße sind deformiert<sup>22</sup>, das weiche Material, aus dem sie modelliert wurden, hielt das eigene Gewicht offensichtlich nicht aus. Anhand von mehreren Fragmenten konnte untersucht werden, wie sie modelliert wurden (Abb. 11; 12). Abdrücke von Halmen, Stielen, Blättern und Samen befinden sich auf beiden Oberflächen. Zu einem der besonderen Funde gehören die Abdrücke der Bohnensamen (*Faba vulgaris* - Abb. 10), weil durch diesen Fund die Erkenntnisse über den Anbau von Hülsenfrüchten in der fröhslawischen Zeit erweitert werden. An der Wand eines Gefäßes wurde auch ein kleiner zufälliger Textilabdruck entdeckt (Abb. 9).

Funde von mehreren mehr oder weniger vollständig erhaltenen Gefäßen in der Umgebung des Ofens, der im Grubenhaus situiert war, wie auch quantitative Eigenschaften (Fragmentierung, Gewicht), belegen die Tatsache, dass die Verfüllung aus der Zeit seines Unter-

gangs stammt. Quantitative Parameter der Funde aus den Siedlungsschichten weisen wiederum darauf hin, dass in der Flur Alamenev eine intensivere Besiedlung in der fröhslawischen Periode zu erwarten ist.

Die Keramikfunde stammen aus den Gefäßen von fünf Größenkategorien. Die größten Gefäße kommen im Kontext von slowakischen Funden eher selten vor. Ähnliche oder auch größere Gefäße sind für das Gebiet von nordöstlichem Rumänien charakteristisch. Infolge der Größe und des Gewichts ist der Umgang mit diesen Gefäßen sehr schwierig (Abb. 13). Deshalb wird angenommen, dass sie einen festen Platz im Interieur von Besiedlungen hatten und nicht zum Transport sondern zur Aufbewahrung von Lebensmitteln dienten.

Bei der Abwesenheit von anderen geeigneten Datierungsmitteln für die chronologische Einstufung von Funden in Nižná Myšľa-Alamenev wurden die Möglichkeiten in Anspruch genommen, die die typologische Bestimmung von chronologisch relevanten oberen Teilen von Gefäßen bieten (Tabelle 1). Eine ähnliche Charakteristik hat in der West- und Mittelslowakei wie auch in Nordwestrumänen die Keramik, die unter den Fundkomplexen mit ausschließlich handgemachtem Geschirr aus relativchronologischer Sicht in den alten Horizont zu datieren ist. Die Funde aus dem Grubenhaus aus Alamenev gehören kultur-chronologisch in die ältere, d. h. in die I. Phase der Prager Kultur im Karpatenbecken. Die Funde aus den Schichten entsprechen einerseits dieser Datierung und formal gehören sie auch zur jüngeren II. Phase der Prager Kultur. Zur jüngsten Keramik bilden die nächste passende Analogie Töpfe aus dem zerstörten Grubenhaus in der Flur Moľva, die sich genauso im Kataster der Gemeinde Nižná Myšľa befindet (Abb. 1: 2).

In dem Abschnitt, in dem sich die Autoren der Forschungsgeschichte widmen, lehnen sie die Theorie über den slawischen Ursprung des Prešover Typs aus der römischen Kaiserzeit ab, die sich bei einigen slowakischen Wissenschaftlern bestimmter Beliebtheit erfreut. Die Suche nach dem slawischen oder urslawischen Substrat in den lokalen Kulturen aus der römischen Kaiserzeit war seinerzeit ein bestimmter Ausgangspunkt, mit Hilfe dessen die Abwesenheit des älteren Horizonts der Prager

<sup>22</sup> Wegen Deformationen sind auf den Taf. I und II gezeichnete Versionen - das rechte Profil ist in der Tabelle 1 dem Buchstaben „a“ bezeichnet, die linke Version mit dem Buchstaben „b“. Die Fotos bieten nicht idealisierte Darstellung.

Kultur hätte erklärt werden sollen, d. h. man wollte die Zeit zwischen der zweiten Hälfte des 5. Jh. und dem 7. Jh. überbrücken. Aus dieser Sicht ist für die Kenntnis der frühslawischen Besiedlung der Fund eines Grubenhauses mit Keramik vom Prager Typus in Nižná Myšľa-Alamenev von besonderer Bedeutung. Besonders wichtig ist auch ein weiterer, bis jetzt nicht veröffentlichter, ähnlicher Fund aus der Gemarkung der benachbarten Gemeinde Ždaňa (Abb. 1: 3).

Beim Betrachten der Karte (Abb. 14) wird ersichtlich, dass sich die Intensität der Besiedlung am Ende der römischen Kaiserzeit nicht nur im Košicer Becken, sondern auch in der Ostslowakischen Ebene durch eine ganze Reihe von Funden und Fundstellen belegen lässt. Anhand von einigen Tatsachen kann ganz berechtigt das Andauern von diesem Kulturkomplex bis zum ersten Horizont der Völkerwanderungszeit angenommen werden. Die Bestimmung der Besiedlungsintensität im zweiten Horizont der Völkerwanderungszeit ist jedoch fraglich. Dies hat die Abwesenheit von ausgeprägten Denkmälern zur Folge, die bis zur angegebenen Zeit nicht datiert werden können. Die Anzahl von Fundstellen, die den nichtslawischen Gruppen zugeordnet werden können, stieg nicht einmal in dem dritten Horizont der Völkerwanderungszeit an (Abb. 15). Alle vier Fundorte befinden sich im Košicer Becken. In der Ostslowakischen Ebene ist bis heute keine Fundstelle bekannt, die sich in die letzte Etappe der Völkerwanderungszeit datieren lässt.

Die Abwesenheit von ausgeprägten nichtslawischen Denkmälern aus der jüngsten Stufe der Völkerwanderungszeit in der Westslowakei lässt die Annahme zu, dass die slawischen Gemeinschaften in das besprochene Gebiet relativ früh eingedrungen sind.

Die Ostslowakei stellt einschließlich des Košicer Beckens eine geographische Einheit dar, die zum oberen Theißgebiet gehört. Deshalb wird auch die Problematik der frühslawischen Besiedlung im Gebiet als ein Bestandteil von geschichtlichen Prozessen aufgefasst, die sich an der nordöstlichen Peripherie des Karpatenbeckens abspielen. Heutzutage wird dieses Gebiet durch die Grenzen von vier Staaten getrennt (Slowakei, Ungarn, Rumänien, Ukraine).

Als in der Zeit um 470 die Machtträger im östlichen Teil des Karpatenbeckens und in Siebenbürgen die Gepiden geworden waren, sie richteten ihre Aufmerksamkeit auf den Süden und Pannonia Secunda besetzten. Seit dieser Zeit wurde der nordöstliche Raum im oberen Theißgebiet zur Peripherie ihres Interesses und sie zogen sich in den Raum zurück, der von den ehemaligen Sarmatenwällen umgeben war. Die Niederungsgebiete nördlich und östlich des Flusses Ier wurden nicht von den Gepiden besiedelt, in Siebenbürgen waren sie jedoch sesshaft. Ihren Lebensraum verloren die Gepiden nach der Niederlage gegen die Langobarden und nach der anschließenden Eroberung durch die Awaren an der Jahreswende 567/568. Beim Vergleich von dem damaligen gepidischen Gebiet mit dem Verteilungsbild von Fundstellen ersten Horizonts der Prager Kultur wird auf den ersten Blick klar, dass die beiden Einheiten räumlich berücksichtigt werden (Abb. 16). Da die Autoren der Meinung sind, dass die fruchtbaren Niederungen im oberen Theißgebiet langfris-

tig unbesiedelt waren, wird der Anfang der 70er Jahre des 5. Jh. hypothetisch für eine Zeit gehalten, nach der die Slawen diesen Raum hätten besiedeln können. Es stehen aber keine relevanten Informationen zur Verfügung, die ermöglichen würden, die Anfänge des ältesten Horizonts der Prager Kultur zu bestimmen. Bis jetzt skizzierte das kompakteste Bild über die Entwicklung am oberen Theißgebiet an der Wende der Völkerwanderungszeit und des Frühmittelalters (5.-7. Jh.) in mehreren Studien der rumänische Forscher I. Stanciu, der zu den bedeutendsten Kennern der Problematik gehört. Er lässt die Datierung des Durchdringens der Slawen in das obere Theißgebiet in dem zweiten Drittel bzw. in der zweiten Hälfte des 6. Jh. noch vor der Ankunft der Awaren zu. Auf die Tatsache, dass in der ersten Hälfte des 6. Jh. Slawen wahrscheinlich in der unmittelbaren Nähe der Gepiden lebten, weist ein Bericht von Prokopius von Caesarea hin, der die Schicksale von Ildiges (Hildigis) beschreibt. Ildiges war ein nicht anerkannter Prätendent auf den langobardischen Königsthron und er half den Gepiden im Krieg gegen die Langobarden und nach dem Friedensschluss floh er auch mit seinen Anhängern und Freiwilligen von den Gepiden zu den Slawen. Die Tradition der gepidisch-slawischen Nachbarschaft wird auch im angelsächsischen Poem *Widsith* bewahrt.

Die Situation der gegenseitigen gepidisch-slawischen räumlichen Berücksichtigung erinnert an die Situation im nordwestlichen Teil des Karpatenbeckens, wo sich analogisch räumlich slawische und langobardische Denkmäler ausschließen. In der Westslowakei lassen sich einige Fundstellen der Prager Kultur auch mit Hilfe der Importe aus dem langobardischen Milieu datieren. Heutzutage stehen auch die Radiokarbondaten zur Verfügung, die bestätigen, dass die I. Phase der Prager Kultur schon vor der Ankunft der Awaren in das Karpatenbecken existierte.

Die Diskussion über die Anfänge der slawischen Besiedlung im oberen Theißgebiet halten die Autoren infolge der Abwesenheit der Datierungsmittel nicht für abgeschlossen. Sie müssen aber in die Zeit zwischen den 70er Jahren des 5. Jh. und der Ankunft der Awaren datiert werden. Angesichts des nachgewiesenen Untergangs der germanischen Besiedlung und der Belege, die in den schriftlichen Quellen zu finden sind, neigen die Autoren eher zu einer früheren Datierung. Durch die Analyse des Untergangs der germanischen Besiedlung noch in der Zeit, als von dort noch keine Fundstellen der Prager Kultur bekannt waren, K. Godłowski schon vor längerer Zeit hingewiesen hat, dass das obere Theißgebiet von den Slawen schon in der ersten Hälfte des 6. Jh. oder sogar zu Ende des 5. Jh. besiedelt wurde.

Die Siedlungen in Nižná Myšľa und Ždaňa bilden im Karpatenbecken die älteste belegte Enklave von frühslawischen Siedlungen in der Ostslowakei, die in den 3. Horizont der Völkerwanderungszeit datiert wird. Es gibt mehrere gute Gründe, anhand deren angenommen werden kann, dass gleichzeitige Funde auch in der Ostslowakischen Ebene zu erwarten sind.

Die Slawen lebten im Košicer Becken und blieben dort sesshaft auch nach dem Durchdringen des Awarischen Khaganats in dieses Gebiet am Anfang des 8. Jh. Dieser Eingriff lässt sich anhand der Sachkultur aus den Gräberfeldern belegen, die in die späte Stufe des Awarischen

Khaganats datiert wird. Durch diese räumliche Verbreitung des Khaganats entstand eine andere Situation als in den anderen von den Slawen besiedelten Gebieten im oberen Theißgebiet, wohin sich der Khaganat nicht verbreitete. Für die slawisch-awarische Kontaktzone, die bis zum Tal des Flusses Crasna reicht, sind Funde von keramischen Backglocken typisch, weiter Gefäße, die auf der ganzen Oberfläche mit Gitterstempel verziert sind, aber es kommt auch scheibengedrehte Keramik vor, die

wahrscheinlich im Gebiet des Khaganats ihren Ursprung hat. Slawischen Ursprung haben wiederum in großen Mengen vorkommende Backteller und Lehmwannen, die im ganzen oberen Theißgebiet verbreitet waren. Die gegenseitige Berücksichtigung von zwei ethnischen Zivilisationsumkreisen ist nicht nur für den späten Horizont der Völkerwanderungszeit typisch, sondern gilt auch für die Zeit des Awarischen Khaganats.

- Abb. 1. Siedlungen der Prager Kultur im Košicer Becken.  
 1 - Nižná Myšľa-Alamenev; 2 - Nižná Myšľa-Moľva;  
 3 - Ždaňa-Vyšné pole. Legende: a - I. Phase; b - II. Phase.  
 Abb. 2. Nižná Myšľa-Alamenev. Blick auf die Fundstelle vom Ufer des Flusses Olšava mit der markierten Lage der frühslawischen Siedlung.  
 Abb. 3. Nižná Myšľa-Alamenev. Blick auf den Schnitt am Anfang der Rettungsgrabung.  
 Abb. 4. Nižná Myšľa-Alamenev. Steindestruktion des Ofens mit Scherben.  
 Abb. 5. Nižná Myšľa-Alamenev. Erhaltenes Gefäß bei der Destruktion des Ofens.  
 Abb. 6. Nižná Myšľa-Alamenev. Grundriss von den Resten des Grubenhauses. Legende: a - Steine; b - durchgebrannte Erde; c - gestampfter Boden; d - Grenzen des Schnittes.  
 Abb. 7. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramik aus dem Grubenhaus.  
 Abb. 8. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramik aus dem Grubenhaus (1-3) und den Siedlungsschichten (4-10).  
 Abb. 9. Nižná Myšľa-Alamenev. Textilabdruck an der Wand eines Gefäßes.  
 Abb. 10. Nižná Myšľa-Alamenev. Abdrücke von Bohnensamen auf dem Gefäßboden.  
 Abb. 11. Nižná Myšľa-Alamenev. Spuren nach dem Ausgleichen der Gefäßinnenfläche.  
 Abb. 12. Nižná Myšľa-Alamenev. Beleg über das zusätzliche Modellieren des Gefäßbodenrandes.  
 Abb. 13. Nižná Myšľa-Alamenev. Einige Gefäße sind zu groß und der Umgang mit ihnen ist zu schwer.  
 Abb. 14. Das Gebiet der Ostslowakei während des I. und II. Horizonts der Völkerwanderungszeit. Legen-

de: a - Grab, Gräberfeld; b - wahrscheinlich Grab, Gräberfelder; c - Siedlung (untersuchte); d - wahrscheinlich Siedlung (festgestellt bei einer Begehung); e - Einzelfund; f - Münze, Münzdepot. Nummerierung von Fundstellen entspricht der Nummerierung im Verzeichnis.

Abb. 15. Das Gebiet der Ostslowakei während des III. Horizonts der Völkerwanderungszeit. Legende: a - Grab, Gräberfeld; b - Einzelfund; c - Münze, Münzdepot; d - Siedlung. Die Nummerierung der Fundstellen entspricht der Nummerierung im Verzeichnis.

Abb. 16. Karte von der Verbreitung der Denkmäler aus der älteren Phase der Prager Kultur im oberen Theißgebiet. Slowakei (1, 2); Ungarn (3-5); Rumänien (6-15); Ukraine (16-21). 1 - Nižná Myšľa-Alamenev; 2 - Ždaňa; 3 - Oszlár; 4 - Kisvárda; 5 - Garbolc; 6 - Acâș; 7 - Badon; 8 - Culciu Mare; 9 - Lazuri; 10 - Taşnad; 11 - Zalău-Mihai Viteazul Boulevard Nr. 104-106; 12, 13 - Zalău-Baza Dromet S. A.; 14 - Zalău-Farkas-domb; 15 - Şomcuta Mare; 16 - Berehove; 17 - Didovo; 18 - Haloč; 19 - Ivanivka; 20, 21 - Užhorod. Legende: a - Siedlung; b - Gräberfeld; c - Münze von Justinian I.; d - gepidischer Siedlungsraum; e - die sog. Sarmatenwälle.

Taf. I. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramik aus dem Grubenhaus.

Taf. II. Nižná Myšľa-Alamenev. Keramik aus den Siedlungsschichten (1-10) und aus dem Grubenhaus (11, 12).

Tabelle 1. Nižná Myšľa-Alamenev. Nummerischer Katalog des Keramikgeschirrs (laut Fusek 1994).



## IN MEMORIAM

### Zomrel Hans Quitta

(\* 1925 - † 2010)

Z Berlína prišla smutná správa, že dňa 10. októbra 2010 nás vo veku 85 rokov navždy opustil nemecký archeológ európskeho významu Dr. Hans Quitta, rodák z Moravy. Narodil sa 13. marca 1925 v terajšom Suchdole nad Odrou. Detstvo a mladosť prežil vo vtedajšom Československu. Stredoškolské štúdium ukončil maturitou v roku 1943 v Brne. Hneď potom bol povolaný na bojiská druhej svetovej vojny, kde skončil v britskom zajatí. Prežil komplikovaný povojnový rok, ale už v októbri 1946 sa imatrikuloval na univerzite v Lipsku, kde roku 1951 diplomovoú prácou o hospodárstve kultúry s lineárnom keramikou u profesora Behna štúdium ukončil. Roku 1957 dizertáciou o výsledkoch svojho prvého veľkoplošného výskumu lokality Zwenkau-Harth získal doktorát filozofie a v tom istom roku získal miesto v Centrálnom ústave pre staroveké dejiny a archeológiu (Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archeologie) v Berlíne. Viedol tam oddelenie pre pravek a ako autor a editor sa skôr poviňne ako z vlastnej iniciatívy podieľal na encyklopédii „Lexikon der frühen Kulturen“ i na viacväzkovom diele „Deutsche Geschichte“.

V berlínskom ústave pôsobil do roku 1987, kedy sa po vážnom srdcovom infarkte musel vzdať vedeckej činnosti a odísť do dôchodku. Pád Berlínskeho múra („Wende“) v roku 1989, následný zánik berlínskeho pracoviska na Leipziger Straße, ako i ďalšie roky prežil už s podlomeným zdravím a bez aktívnejšieho kontaktu s kolegami. Zriedkavé návštevy zahraničných priateľov ho však vždy potešili.

Do povedomia európskej archeológie už ako zrely bádateľ vstúpil pred polstoročím priekopníckou štúdiou „Zur Frage der älteren Bandkeramik“ publikovanou v časopise Prähistorische Zeitschrift v roku 1960. Zužitkoval v nej poznatky získané počas študijných cest v archeologických inštitúciach v Nemecku, Československu, Rakúsku a v Maďarsku a dospel k rozpoznaniu a definovaniu najstaršej neolitickej kultúry v strednej Európe, reprezentovanej staršou lineárnom keramikou, ktorú podľa morfológie tvarov nádob a ich výzdoby vyčlenil z množstva nálezov, avšak z menšieho počtu nálezísk. Dôležitú oporu pre svoju koncepciu našiel aj v nálezoch zo Slovenska, keď po prvýkrát medzi množstvom neolitickej keramiky z Hurbanova identifikoval aj starú lineárnu keramiku a typický fragment v citovanej štúdii aj

uverejnil. Pri riešení genézy a chronológie najstaršej agrárnej kultúry v strednej Európe hľadal vzťahy s vývojom na Balkáne a starú lineárnu keramiku považoval za súvekú jednak s kultúrou Starčevo, jednak so staršou kultúrou Vinča. Až v neskorších rokoch sa jeho predpoklad upresnil v tom, že stará lineárna keramika vo svojom staršom úseku bola geneticky späť s kultúrou Starčevo, s ktorou bola súčasná, a v jej mladšom období trvala ešte počas kultúry Vinča A. Táto štúdia Hansa Quitta patrí do zlatého fondu literatúry o neolitickej kultúrach v strednej Európe. Znamenala zásadný zlom v štúdiu kultúry s lineárnom keramikou a už päťdesiat rokov patrí k najcitolanejším titulom o chronológiu a genéze tejto kultúry (Linearbandkeramik). K tejto dôležitej téme sa bádateľ ešte vrátil v kratších príspievkoch, s upresňovaním prvých riešení podľa výsledkov novších výskumov a s využitím radiuhlíkovej chronológie.

Na pôdu kultúry s lineárnom keramikou vstúpil už ako mladý bádateľ, a to rozsiahlym záchranným výskumom sídliska tejto kultúry na lokalite Zwenkau-Harth v rokoch 1952-1957, teda súčasne s veľkoplošnými výskumami v Bylanoch a v Holandsku. O výsledkoch jeho výskumu boli zverejnené len predbežné správy spolu s pôdorysmi domov, avšak podrobnejšie zhodnotenia sa im dostáva až v súčasnosti, keď sa nálezisko opäť ocitlo v ohrození stavebnej činnosťou a ďalší záchranný výskum pokračuje na ploche, kde pred šesťdesiatimi rokmi Hans Quitta svoj výskum skončil.

Ako jeden z prvých bádateľov v strednej Európe sa venoval vzťahu neolitickeho osídlenia k prírodnému prostrediu a k postneolitickej premenám krajinného reliéfu v dôsledku erózie pôdy a fluviálnych sedimentov v riečnych nivách. Dodnes je citovaná jeho práca o depotoch a o výrobe brúsených kamenných nástrojov.

V Nemecku sa už nevenoval terénnemu výskumu, ale mnoho rokov pôsobil ako člen expedícií vo Vietname, kde sa venoval aj otázkam vzniku neolitu. Vietnamské pobuty ukončil po prvom srdcovom infarkte. Záujem venoval aj šíreniu agrárnych kultúr v južnej Amerike. Pri skúmaní počiatkov poľnohospodárstva na troch kontinentoch Hans Quitta narazil na problém synchronizácie procesov neolitizácie v diametrálne odlišných prírodných prostrediac, teda s inými plodinami a zvieratami.



Hans Quitta spolu s autorom tohto nekrológu na exkurzii v Bučanach počas sympózia o eneolite a staršej dobe bronzovej v roku 1979. Foto Eckehardt Schubert.

Ako bádateľ so širokými záujmami bol otvorený prijímať nové podnety a informácie. A takým podnetom sa mu stal rozvoj možností absolútneho datovania archeologických objektov a kultúr. Osvojil si problematiku novej metódy datovania archeologických objektov a významne zasiahol do diskusie o nutnosti kalibrácie nameraných dát. Už začiatkom šesťdesiatych rokov sa stal spolutvorcom a patrónom novo budovaného laboratória orientovaného na datovanie archeologických vzoriek z mnohých európskych krajín. Hans Quitta navštievoval archeologické pracoviská a kolegov v strednej a juhovýchodnej Európe a do Berlína prinášal zvyšky zuhoľnatených drevín a obilní, vhodných na analýzy. Spolu s Günterom Kohlom pravidelne zverejňovali rádiometrické výsledky z berlínskeho laboratória v časopisoch Radiocarbon a Ausgrabungen und Funde. Medzi nimi nachádzame aj prvé  $C^{14}$  dátá zo slovenských nálezísk (Horné Lešanovce, Blatné, Bošáca, Bučany, Gánovce, Štúrovo atď.). Ako veľmi dobrý znalec neolitu na Blízkom východe, ako aj v juhovýchodnej a strednej Európe a poučený v teórii i praxi rádiometrických meraní kvalifikované a kriticky pristupoval k ich využívaniu a interpretácii. Novozískané absolútne dátá konfrontoval s historickými údajmi a prezentoval široko koncipované chronologické systémy.

Hans Quitta ako komunikatívny človek, obdarowany otvorenou a priateľskou povahou, bol medzi kole-

gami obľúbeným partnerom a spolupracovníkom. Tieto vlastnosti, obohatené jeho mnohostrannými znalosťami a informáciami, ho robili vítaným účastníkom medzinárodných konferencií a sympózií, kde sa vždy prejavoval ako uznávaný autor, aj ako vášnivý, pohotový a kultivovaný diskutér. Takého sme ho stretli aj na medzinárodnom sympózium o eneolite a staršej dobe bronzovej v Malých Vozokanoch roku 1979, z ktorého je naša fotografia, a na mnohých ďalších vedeckých podujatiach v Európe.

Dr. Hans Quitta patril ku generácii narodenej v prvých mierových rokoch po prvej svetovej vojne a ako mladý muž doráštol do frontového nasadenia v druhej svetovej vojne. Súčasne však patril k tej generácii, dnes už navždy odchádzajúcich archeológov, ktorá v povojnovej Európe zásadne menila a predovšetkým organizovala a akcelerovala všeobecný rozvoj archeologického bádania. Aj keď nedosiahol vedúce posty, patril k tým pracovníkom a autorom, ktorí významne ovplyvňovali a rozvíjali inštitucionálnu i osobnú praktickú medzinárodnú spoluprácu, ktorú si pri poslednej rozlúčke s ním pripomíname, aby sme ocenili život a činnosť dobrého, archeológia oddaného človeka a priateľa Hansa.

Česť jeho pamiatke!

Juraj Pavúk

## SPOMIENKA

**Eckehart Schubert**

(\* 1934 - † 2006)

### Spomienka na významného nemeckého archeológa a jeho vzťah k Slovensku



Eckehart Schubert, dlhoročný pracovník RGK (Römisch-Germanische Kommission des DAI) vo Frankfurte nad Mohanom, navždy opustil medzinárodnú archeologickú obec po dlhej a ťažkej chorobe dňa 11. februára 2006. Jeho vedecké pôsobenie bolo od začiatku úzko späté s archeologickým bádaním na Slovensku. Rád sem cestoval, zúčastňoval sa na početných konferenciach a našiel si tu veľa priateľov. V tejto súvislosti mi dovoľte krátku spomienku na jeho vedeckú prácu, ktorá významnou mierou obohatila našu vednú disciplínu.

Od ukončenia štúdia v Marburgu pracoval približne 33 rokov v RGK, vždy verne oddaný svojim povinnostiam a práci. Jeho pracovisko mu bolo čímsi viac než býva zvykom, stalo sa akýmsi prirodzeným stredobodom jeho života a prakticky nerozoznával hranicu medzi pracovným a voľným časom.

Eckehart Schubert sa narodil 16. marca 1934 vo Wetzlari. Bol druhorodeným synom rodičov Ewy a Franza Schubertovcov. Do základnej školy začal chodiť vo svojom rodisku a v rokoch 1944 až 1953 navštievoval gymnázium v Gießene. Hneď po maturite začal študovať klasickú filológiu, starovekú a pravekú archeológiu na univerzite v Marburgu (Philipps-Universität Marburg). V centre jeho záujmu však od začiatku dominovali praveké dejiny. V letnom semestri 1956 pokračoval v štúdiu na univerzite v Mnichove (Ludwig-Maximilians-Universität München), v lete 1957 na univerzite vo Freiburgu (Albrecht-Ludwigs-Universität Freiburg im Breisgau) a potom opäť na univerzite v Marburgu, kde v roku 1964 štúdium ukončil.

Od jari 1958 až do jesene 1962 bol v rámci pracovnej skupiny „Arbeitsgemeinschaft für Metal-

lurgie des Altertums“ pri RGZM (Römisches-Germanisches Zentralmuseum) v Mainzi poverený spoluprácou na projekte württemberského krajského múzea (Landesmuseum Württemberg) v Stuttgarte s podporou výskumnej nadácie Deutsche Forschungsgemeinschaft, ktorý sa zaoberal zbieraním poznatkov, ako aj metalurgickými analýzami bronzových predmetov v južnej a východnej Európe. Absolvoval vtedy viacero cest do Bulharska, Grécka, Juhoslávie, Rakúska, Československa a Maďarska a súčasne zozbieral tiež materiál pre svoju dizertačnú prácu. V týchto krajinách si vytvoril nielen kolegiálne, ale aj početné priateľské kontakty, mnohé z nich na celý život. Zrejme to nebola úplná náhoda, že aj jeho manželka, pani Anna Helena Schubert, pochádzala zo Slovenska, z krajin, ktorej Eckehart Schubert vo svojej vedeckej činnosti venoval mimoriadnu pozornosť. Zaoberal sa otázkami ranej metalurgie, najmä spracovávaním medi v období eneolitu a vo včasnej dobe bronzovej a táto problematika sa stala aj tému jeho dizertačnej práce „Včasná doba bronzová v stredodunajskej oblasti na základe nálezov kovov“. Úspešne ju obhájil v decembri roku 1964 na univerzite v Marburgu. Od februára nasledujúceho roku potom začal pôsobiť na tejto univerzite ako asistent.

Dôležitý medzník v jeho živote nastal 1. septembra 1966, kedy prijal miesto vedeckého pracovníka v RGK vo Frankfurte. V roku 1968 sa stal vedeckým referentom, v roku 1973 členom vedeckej rady, ktorá mala okrem iného za úlohu aj redakciu časopisu *Germania*, a v roku 1978 zaujal riadiacu pozíciu vo vedeckej rade. V roku 1980 bol poverený vedením knižnice RGK. Vďaka jeho starostlivej práci mu bola zverená zodpovednosť za redakciu náročných rukopisov zahraničných autorov, ktoré bolo potrebné jazykovo prepracovať a štýlisticky prispôsobiť medzinárodnému štandardu časopisu. Mnohí z autorov mu boli vďační aj za upozornenia na najnovšiu literatúru, ktorá nebola každému vždy dostupná, ale v knižnici RGK sa nachádzala. Táto činnosť nebola vtedy jednoduchá, aj vzhľadom na politickú situáciu minulého obdobia. Dnes, keď máme otvorené hranice, si takúto situáciu už nevieme ani dobre predstaviť. S akými ťažkostami sa získavala nevyhnutná literatúra v časoch totality, mal svoje vlastné skúsenosti v roku 1980 aj autor tohto nekrológu.

Podobným spôsobom sa Eckehart Schubert angažoval aj neskôr, keď sa stal vedeckým vedúcim knižnice, ktorú starostlivo viedol v rokoch 1980 až 1999. Knižničná výmena medzi Írskom, Ruskom, Nórskom, Španielskom a Tureckom si vyžadovala veľkú zodpovednosť a kontinuálnu prácu, ktorej sa

venoval s veľkým nasadením. Na základe osobných kontaktov sa mu podarilo vybudovať knižničnú výmenu s viac ako 600 partnermi. Táto práca bola jeho srdcovou záležitosťou a vykonával ju veľmi rád a vždy spoľahlivo. S jeho poverením som aj ja niekoľko desaťročí posielal do knižnice RGK nové publikácie a dopĺňal chýbajúce knihy a časopisy najmä z Rumunska, ale aj z iných východoeurópskych krajín.

Okrem každodenných povinností sa príkladne a trpeživo staral o hostí zo zahraničia, ktorí boli v knižnici RGK na študijných pobytach alebo na kratších návštavách. Obrazne povedané, bol „ministrom pre zahraničné styky“ a udržiaval čulé medzinárodné vedecké kontakty. Veľká časť jeho pracovnej činnosti bola zameraná najmä na krajinu východnej Európy, ktoré boli v tých časoch oddelené od západu „železnou oponou“. Poliaci, Maďari, Česi, Slováci, Juhoslovania, Rumuni či Bulhari - všetci nachádzali u neho nielen podporu v ich činnosti, ale aj mnohé rady a najmä dôležité informácie o novej literatúre, ktorá v krajinách tzv. východného bloku nebola dostupná. Eckehart Schubert patril k tým ojedinelým osobnostiam našej vednej disciplíny, ktorí sa dokázali vcítiť do zložitej situácie archeológov žijúcich vo východnej Európe.

Zúčastňoval sa mnohých vedeckých kongresov, konferencií a seminárov v rôznych krajinách: Belehrad (1970/1971), Starý Smokovec (1972), Krakov (1973, 1976), Bratislava (1975), Plovdiv (1978), Nové Vozokany (1979), Lehnica (1979), Verona (1980, 1992), Xanthi (1981), Praha (1986), Bozen (1989), Siegen (1993) atď.

Jeho vedecké záujmy sa formovali niekoľko desaťročí a sústredili sa na tri okruhy téμ. Na začiatku svojej kariéry sa venoval včasnej dobe bronzovej v západnej časti Karpatskej kotliny a na Balkáne, neskôr nepreskúmaným výšinným sídliskám a svätyňam v južnom Tirolsku a nakoniec všeobecne sídliskovej problematike v jeho domovine - Hesensku.

Ako mladý bádateľ sa dlhú dobu venoval štúdiu včasnej doby bronzovej v stredodunajskej oblasti. V početných článkoch, ako aj vo svojej dizertačnej práci, ktorej prepracovaná verzia „*Studien zur frühen Bronzezeit an der mittleren Donau*“ bola publikovaná (Ber. RGK 54, 1973, 1-105), sa ťažisko venoval vývoju a rozšíreniu kovových nálezov v kultúrach včasnej doby bronzovej na Slovensku (skupina Kosihy-Čaka, únětická a maďarovská kultúra, severopanónska kultúra) a v Dolnom Rakúsku (kultúra zvoncovitých pohárov, wieselburgská a únětická kultúra). Je mimoriadne dôležité, že jeho zistenia a závery sú platné dodnes.

Významnú činnosť vyvíjal v rodnom Hesensku, kde svoj život zasvätil terénnemu prieskumu a výskumu pravekých lokalít, pamiatkovej činnosti a rovnako intenzívne aj vedeckým výstupom. V rokoch 1970 až 1990 bol kmeňovým autorom časopisu „Fundberichte aus Hessen“. Rovnako zanietene sa však venoval aj archeologickému bádaniu v Tirolsku. Podnikol mnohé študijné cesty a publikoval početné topografické štúdie, články, prednášky a recenzie. Je spoluautorom významnej monografie: P. Gleirscher, H. Nothdurfter, E. Schubert: Das Rungger Egg. Untersuchungen an einem eisenzeitlichen Brandopferplatz bei Seis am Schlern in Südtirol. Römisch-Germanische Forschungen (RGF) 61. Frankfurt am Main 2002. Ide o kultové miesto kľúčového významu, skúmané v rokoch 1984-1986.

Autor tejto spomienky uverejnil súpis všetkých jeho prác v nekrológu publikovanom v nemeckom jazyku v časopise Fundberichte aus Hessen 46/47, 2006/2007, 270-277.

Smútočná omša sa konala dňa 24. februára 2006 v Olpe (Klosterkirche der Olper Franziskanerinnen). Slová rozlúčky so zosnulým predniesol prof. Siegmar von Schnurbein, v tom čase prvý riaditeľ RGK vo Frankfurte nad Mohanom. Na záver povedal týchto párrí privatívych slov: „Eckehart Schubert bol človek, ktorému prinášalo obrovskú radosť práve šírenie radosti. My v RGK sme mali veľké šťastie si túto jeho danosť užívať a zároveň sa ľou nechať ovplyvniť. Nesmierne nás tým obohatil a vďaka nemu sme sa aj my stali lepšími a veselšími.“

Majstrovi jazykovej slovesnosti patrí na záver rozlúčka v latinskom jazyku:

*Sit tibi terra levis!*

*Tiberius Bader*

*Preložila Susanne Stegmann-Rajtár*



## JUBILEÁ

### Jan Machnik osemdesiatročný



Pri príležitosti krásneho životného jubilea prof. Dr. hab. Jana Machnika (nar. 20. 9. 1930), významnej osobnosti európskej archeológie, sa dňa 29. 11. 2010 uskutočnilo slávnostné podujatie, ktoré zorganizovala Katedra história Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku v spolupráci s Archeologickým ústavom SAV v Nitre.

Na pôde Katolíckej univerzity v Ružomberku všetkých prítomných privítal a ako prvý sa jubilantovi prihovoril rektor univerzity prof. Tadeusz Zasępa, PhD. Slávnostné príhovory odzneli potom z úst prof. PhDr. Jozefa Vladára, DrSc., a doc. PhDr. Juraja Pavúka, DrSc. Riaditeľ Archeologickej ústavu SAV v Nitre PhDr. Matej Ruttkay, CSc., odovzdal profesorovi Machnikovi listinu, ktorou bol jubilant vymenovaný za čestného člena Archeologickej ústavu Slovenskej akadémie vied.

Profesora Jana Machnika listom pozdravil predseda Výboru NR SR pre vzdelávanie, vedu, mládež a šport doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc., a generálny konzul SR v Krakove JUDr. Marek Lisánsky. Košický primátor Ing. František Knapík udelili profesorovi Machnikovi Plaketu mesta Košíc za prínos pre rozvoj spolupráce Košíc a Krakova. Na slávnostnom zasadnutí sa zúčastnili viaceré významné osobnosti - PhDr. Július Béreš, CSc., PhDr. Zlatica Čilinská, DrSc., PhDr. Václav

Furmánek, DrSc., PhDr. Titus Kolník, DrSc., prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc., doc. PhDr. Michal Slivka, CSc., PhDr. Lubomír Šebela, CSc., ako aj pedagógovia a desiatky študentov ružomberskej univerzity.

Jubilant podľačoval za milé prijatie, za všetky gratulácie aj príhovory. Prítomní si v podaní prof. Machnika mohli potom vypočuť jeho prednášky „Prví roľníci a pastieri v Karpatoch“ a „Význam symboliky ornamentov na pravekej keramike“. Bohatá diskusia iba potvrdila vedecký rozmer oslávencu.

Profesor Jan Machnik, predseda Ústrednej archeologickej rady Poľskej akadémie vied, bol dlhočinným riaditeľom Ústavu archeológie a etnológie Poľskej akadémie vied v Krakove, viceprezidentom Poľskej akadémie vied a umení, v ktorej je aktuálne predsedom dvoch komisií - Komisie pre strednú Európu a Komisie prehistórie Karpát. Je členom mnohých zahraničných vedeckých inštitúcií, dlhodobo pôsobil ako profesor na Jagelonskej univerzite v Krakove a na Rzeszowskej univerzite.

Jeho zásluhy o slovenskú archeológiu v roku 1998 ocenilo aj Predsedníctvo SAV, ktoré mu na návrh vedenia Archeologickej ústavu SAV v Nitre udelilo Zlatú medailu Ľ. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách. Je to výraz uznania jeho nespochybniel-



ného prínosu pre bádanie a práce pre slovenskú archeológiu i pre rozvíjanie a prehlbovanie poľsko-slovenských vedeckých kontaktov.

Všeobecne akceptovaný je prínos prof. Machnika pre bádanie o dávnoveku Poľska, zvlášť mladšej doby kamennej a bronzovej, a výsledky jeho vedeckej činnosti majú nielen európske, ale aj eurázijské dimenzie. Tento excelentný, medzinárodne uznávaný bádateľ je predovšetkým výraznou a uznávanou autoritou s výnimočnými ľudskými vlastnosťami. Je nepochybne integrujúcou, kreatívnu osobnosťou s obdivuhodným osobným publikečným výkonom, vysoko hodnoteným v európskom bádaní. Treba však povedať, že je aj nedostižným bádateľom v terénnom výskume a predstaviteľom archeologickej školy, ku ktorej sa hlásia v Poľsku bádatelia strednej a mladšej bádateľskej generácie. Je reprezentantom kontinuity významných poľských osobností archeológie, ktorých prínos pre európske bádanie je, a zostane trvalou hodnotou na poli hľadania historickej pravdy. Nezastupiteľným spôsobom sa zaslúžil aj o slovenské archeologické bádanie.

Karpatská misia Jana Machnika prispela nielen k poznaniu počiatkov pravekého vývoja severovýchodného Slovenska, ale aj k objasňovaniu vzniku civilizácie doby bronzovej na našom teritóriu. Ide o obdobie konštituovania sa epištúrového kultúrneho komplexu Chłopice-Veselé v dobe okolo 2300 rokov pred Kr. V tom období dochádza k expanzii spoločenstiev z územia Malopoľska cez Moravskú bránu, východné oblasti Moravy a malokarpatské priesmyky až na územie juhozápadného Slovenska. Svedectvo o tom priniesol výskum pohrebiska vo Veselom, ktorý od roku 1939, teda v dobe po vzní-

ku Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu v Martine, realizoval nezabudnuteľný prof. Vojtech Budinský-Krička, rodák z Ružomberka.

Profesor Jan Machnik na základe nálezov podobného charakteru z lokality Chłopice zaviedol začiatkom šesťdesiatych rokov pomenovanie dovtedy neznámej kultúry - typ Chłopice-Veselé, ktorý sa vďaka doc. Antonovi Točíkovi, riaditeľovi Archeologickejho ústavu SAV v Nitre, ujal aj na Slovensku. Pravdaže, odvtedy až dosiaľ pribudlo množstvo nálezových komplexov - rôznej výpovednej hodnoty - na území rozšírenia kultúrneho komplexu Chłopice-Veselé, ktorého spoločenstvá neskôr prenikli z Malopoľska povodím Dunajca a Popradu aj na Spiš a neskôr i do košickej oblasti. Na báze domáceho karpatského vývoja a za prispenia tejto novej kultúrnej, etnický a somaticky odlišnej zložky v dobe, keď sa už formovala mierzanowická kultúra, vznikla aj košianska kultúra na východnom Slovensku a nitrianska kultúra z úsvitu doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Svedectvom hľadania historickej pravdy o tejto epoce sú viaceré štúdie a monografie Jana Machnika o problematike kultúry so šnúrovou keramikou, o mierzanowickej a košianskej kultúre a o civilizácii staršej doby bronzovej v karpatskej oblasti vôbec, publikované v Poľsku a v zahraničí.

Nezastupiteľný je jeho zástopa pri terénnom výskume na severovýchodnom Slovensku. Viaceré práce publikoval Jan Machnik spolu so svojou manželkou, ktorá má tiež zásluhy na odhalovaní dávnej minulosti územia Slovenska, teda územia, ktoré vďaka svojej geografickej polohe zohrávalo významnú komunikačnú úlohu nielen v rámci kar-

patského sveta, ale i európskeho pravekého diania. Napokon, cez územie Slovenska viedla významná praveká európska obchodná komunikácia, ktorú neskôr Rimania pomenovali Jantárová cesta.

Na tomto mieste treba zdôrazniť karpatskú misiu Jana Machnika, súvisiacu s nadviazaním na terénné aktivity Vojtecha Budinského-Kričku, ktorý sa ako prvý rozhodol pre realizáciu terénnych výskumov dovtedy záhadných mohýl v hornatých oblastiach Ondavskej vrchoviny. V rokoch 1940-1949 preskúmal dovedna 50 mohýl a zaregistroval ich viac ako 300. Už vtedy ich zaradil do okruhu východných kultúr so šnúrovou keramikou a dával ich do súvislosti s územiami v hornom Podnestri a v poriečí Horného Bugu. V dobe výskumu a po vyhodnotení nálezových fondov, ktoré boli vlastne neporovnatelné s dovtedy známymi artefaktmi z bližšieho či vzdialenejšieho priestoru v juhovýchodných regiónoch Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny, nazval Vojtech Budinský-Krička túto neznámu pravekú entitu kultúrou východoslovenských mohýl.

Dnes, a to predovšetkým vďaka terénnym výskumom Jana Machnika v Poľsku, ale i vďaka veľkým prínosom jeho výskumov v severovýchodných oblastiach Slovenska možno konštatovať, že kultúra východoslovenských mohýl nemá domáci pôvod. Jej ľud sa venoval pastierstvu a prenikol do tejto oblasti zo Zakarpatska. Výslednicou neskoršej koexistencie s kultúrou Nyírseg-Zatín je prechod na poľnohospodársky spôsob života. Svedčí o tom aj prítomnosť niektorých nálezov v hroboch pod mohylami (fragmenty žarnovov, prasleny a pod.) i keramických nálezov spomenutej karpatskej kultúry. Dôležité sú i dva hroby kultúry východoslovenských mohýl, v ktorých boli pochovaní jedinci s dolnými končatinami v romboidnej polohe, charakteristickej pre hroby jamovej kultúry. Zvlášť treba oceniť fakt, že dodnes sa používa názov kultúra východoslovenských mohýl. Je to svedectvo úcty a uznania práce predchádzajúcich bádateľských generácií, na tradície ktorých nadviazał vo svojej profesií aj Jan Machník.

Vďaka iniciatíve prof. Machníka sa od roku 1991 spoločne s Archeologickým ústavom SAV v Nitre realizoval projekt „Počiatky roľníctva a pastierstva v Karpatoch a ich vplyv na pôvodné prírodné

prostredie“. Projekt archeologickej výskumu Ondavskej vrchoviny, povodia horného toku Tople, Ondavy a Laborca priniesol významné poznatky o kultúrnom a chronologickom zaradení viacerých lokalít. Jan Machník so svojimi žiakmi pokračuje v diele prof. Andrzeja Žakiha, organizátora Karpatskej archeologickej expedície, a vďaka interdisciplinárному zameraniu výskumu sa zmenila aj mapa nášho poznania severovýchodných oblastí Slovenska v období mladšej doby kamennej. Vedľa samotného faktu - objav 190 nových archeologickej lokalít na pomerne neveľkom území, nepotrebuje žiadny komentár. Ide totiž o územie, ktoré je na viac ako 50% pokryté lesom.

V rámci revízie mohylníkov sa zistilo viac ako 2000 mohýl, čo je nesporné európsky unikát, pretože ide aj o početnosť zachovaných mohýl z toho istého obdobia. O tento vynikajúci úspech sa spoločne zaslúžili prírodovedci a archeológovia, hlásiaci sa k archeologickej škole Jana Machníka (prof. Paweł Valde-Nowak, prof. Sławomir Kadrow, prof. Janusz Kruk, dr. Jan Ganczarski a ďalší). Výskum mohýl v Brestove a Hankovciach priniesol nielen prekvapujúce poznatky o konštrukcii mohýl, ale aj spresnenie ich chronologického postavenia. Vďaka medzinárodnej, interdisciplinárnej zacielenej spolupráci bolo možné objasniť dosiaľ neznáme stránky osídlenia tejto hornatej oblasti Slovenska v kontexte s vývojom v rámci juhovýchodných oblastí Slovenska. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť a oceniť aj zásluhu PhDr. Stanislava Šišku na realizácii spomenutého projektu.

Dali by sa uviesť aj ďalšie, nemenej významné oblasti činnosti robotníka vedy Jana Machníka, človeka - vedca, ktorý zasvätil svoj život poznávaniu dávnych kultúr praveku európskeho ľudstva. Charakterizuje ho príslovečná a neuveriteľná pracovitosť, skromnosť i pokora. Sú to vlastnosti charakteristické pre veľkých a dobrých ľudí.

Kolektív pracovníkov Archeologickej ústavu SAV praje prof. Janovi Machníkovi do ďalších rokov života veľa zdravia, šťastia, pracovnej i súkromnej pohody, množstvo pozitívnej energie a veľa životného elánu!

*Ad multos annos!*

*Matej Ruttkay, Jozef Vladár*



## Prof. Dr. Werner Jobst a Slovensko

### Príspevok k životnému jubileu



Spolupráca a dobré susedské vzťahy Rakúska, budované v medzivojnovom období s vtedajším Československom, ktoré boli na mnoho rokov násilne a umelo pretrhnuté, s novou intenzitou ožili po novembri 1989. K ich obnoveniu došlo takmer hned po páde „železnej opony“ a po otvorení hraníc, čo súvisí s faktom, že vzájomné kontakty prakticky nikdy celkom nezanikli. Zo strany našich susedov boli podporované a udržiavané nielen individuálne, ale podľa možnosti aj inštitucionálne. Vďaka nim sa bariéry občas podarilo prelomiť. V oblasti archeologickej bázania bola spolupráca opodstatnená najmä pri riešení problémov, ktoré sa týkali obidvoch území. Ku kľúčovým určite patrí aj doba rímska, kedy sa hranice Rímskej ríše posunuli až k Dunaju a významne ovplyvnili historický vývoj v celej priľahlej oblasti. Neprekvapuje preto, že medzi podporovateľmi rakúsko-slovenskej spolupráce sa objavuje aj meno prof. Dr. Wernera Jobsta (nar. 12. 1. 1945). Okrem kontaktov s kolegami z rôznych inštitúcií sa sústredil najmä na pomoc a odborné rady nastupujúcej generácie archeológov. V dobách, kedy Carnuntum či iné významné lokality doby rímskej na pôde Rakúska boli pre nás rovnako vzdialené ako samotný Rím, to malo osobitný význam.

Profesor Jobst umožňoval študentom i mladým archeológom oboznámiť sa najmä s bohatou rímskou

zbierkou a monumentálnymi stavebnými pamiatkami v Carnunte, zúčastniť sa na výskumoch a získať poznatky o metódach terénneho výskumu a prospekcie. Slovenských kolegov prizýval k spolupráci aj pri systematickom dokumentovaní a spracovaní nálezov, pri vyhotovení grafických rekonštrukcií, ako aj pri príprave stálej expozície Múzea Carnuntinum a príslušného katalógu. Zapájal ich do technických prác na projektoch zameraných napríklad na rímske spony z Carnunta a na rozsiahly nálezový súbor z Pfaffenbergu. Zorganizoval prednáškové pobedy mnohých slovenských archeológov v Rakúsku, s cieľom prezentovať kolegom i širšej laickej verejnosti výsledky archeologickej bázania na území Slovenska. Bol nápmomocný pri získaní výskumných štipendií a publikovaní príspevkov v rakúskej odbornej literatúre. Vychádzal v ústrety aj skupinovým návštěvám a exkurziám univerzitných učiteľov a študentov i členov Slovenskej archeologickej spoločnosti v Carnunte, ktoré často osobne sprevádzal.

Na druhej strane v rámci dobrých kolegiálnych i priateľských vzťahov a zároveň ako uznávaný bádateľ bol profesor Jobst prizývaný na Slovensko na odborné komisie, najmä na výskumy významných lokalít v prihraničnej oblasti, v predpolí Carnunta (Bratislava-Devín, Stupava, Bratislava-Rusovce/Gerulata, Bratislava-hrad). Osobitne treba vyzdvihnuť jeho angažovanosť v úspešnom medzinárodnom projekte Jantárová cesta,

ktorý bol iniciovaný Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky a realizovaný v rámci tzv. Stredoeurópskej iniciatívy v ponovembrovom období.

Dlhodobý záujem jubilanta o archeologické bádanie na Slovensku, obojstranná vedecká spolupráca i pokračujúce osobné kontakty vyústili do jeho rozehodnutia podieľať sa na budovaní novoznáknutého univerzitného pracoviska - Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave. V akademickom roku 2003/2004, kedy mal odbor za sebou šesť rokov existencie, nastúpil na funkčné miesto profesora. Stal sa zároveň hlavným garantom odboru a zaslúžil sa o urýchlenie jeho rozvoja vo viacerých smeroch. V prvom rade išlo o zúročenie jeho mnohoročných skúseností v oblasti vedeckého bádania, terénnego výskumu, organizácie a prezentácie vedeckých výsledkov, ako aj pedagogickej činnosti pri výchove poslucháčov klasickej archeológie.

Z hľadiska výučby sa od začiatku venoval proflovému predmetu Rímske umenie. V prednáškach a seminároch, každoročne tematicky obmieňaných, sa zračí šírka a ľažisko jeho vedeckovýskumnej činnosti. Zameriaval sa najmä na archeológiu, architektúru, topografiu, náboženstvo, umenie a na materiálnu kultúru Ríma a rímskych provincií s ľažiskom v Noriku a Panónii. Súbežne prevzal vedenie a posudzovanie diplomových prác a príkladná je tiež starostlivosť profesora Jobsta o jemu zverených doktorandov. Nie sú to len metodické a odborné usmernenia, ale aj práca praktickej povahy s bohatým nálezovým fondom z Pfaffenbergu/Carnunta, a to aj s možnosťou použiť časť nezverejneneho materiálu v dizertačnej práci. V rámci študijného programu sa podieľal aj na organizovaní viacerých exkurzií, na ktorých sa sám aktívne zúčastňoval. Počiatočnou nevýhodou pre študentov, ktorá sa v konečnom dôsledku ukázala ako veľmi pozitívna, je, že profesor Jobst prednáša v angličtine, resp. v nemčine. Absolventi po skončení štúdia odchádzajú vďaka tomu nielen s teoretickými vedomosťami, praktickými skúsenosťami s archeologickým materiálom a prácou v teréne, ale aj s dobrou jazykovou výbavou, teda s predpokladmi úspešného vstupu do odborného sveta.

Profesor Jobst sa okrem toho intenzívne zapojil do chodu katedry aj ako spoluriešiteľ domácich i medzinárodných vedeckých a vzdelávacích projektov, ako spoluorganizátor a aktívny účastník už tradičných, dvojročne konaných vedeckých sympózií. Stal sa právoplatným členom rôznych komisií (prijímanie poslucháčov, štátne záverečné skúšky) a členom redakčnej rady katedrového zborníka Anodos. Významne napomáhal pri budovaní seminárnej knižnice sprostredkúvaním výmeny kníh i dopĺňaním knižné-

ho fondu darmi odbornej literatúry z vlastných zdrojov. Ako člen správnej rady občianskeho združenia Pro Archaeologia Classica, založeného pracovníkmi a študentmi katedry na podporu vzdelávania v odbore klasická archeológia, sa angažoval aj v tejto oblasti.

Dlhoročná spoluúčasť jubilanta na archeologickej bádaní v Turecku, počnúc výskumami v Efeze až po súčasnú angažovanosť v medzinárodnom projekte o antických mozaikách nezostala bez odozvy ani na jeho univerzitnom pracovisku v Trnave. Z jeho iniciatívy sa zrodila dnes už niekoľkoročná spolupráca s univerzitnými pracoviskami klasickej archeológie v Turecku, menovite na Selçuckej univerzite v Konyi a Uludackej univerzite v Burse. Prebieha na báze výmenných programov učiteľov a študentov, s perspektívou rozširovania spolupráce okrem iného aj v oblasti terénnego výskumu. Dve z posledných medzinárodných sympózií klasickej archeológie na Slovensku sa uskutočnili v súčinnosti s obidvomi menovanými tureckými univerzitami a na ďalšom podujatí, organizovanom v Turecku, participovala zasa Trnavská univerzita. Vďaka týmto úspešne sa rozvíjajúcim kontaktom a osobným pričinením profesora Tirpana sa mohla uskutočniť aj nezabudnuteľná dvojtýždňová exkurzia poslucháčov Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity do Turecka. Podiel na jej úspechu patrí aj jubilantovi, ktorý ju počas celej doby odborne sprevádzal.

Ambíciou profesora Jobsta je prispievať k pozdvihnutiu výučby na najvyššiu možnú úroveň. Nadobudnuté vedomosti a nové pracovné metódy odovzdáva študentom nielen na prednáškach a seminároch, ale aj pri osobných stretnutiach. Zdôrazňuje potrebu kritického prístupu k faktografii a teóriám. K dobrej znalosti materiálu a správnemu metodickému postupu patrí aj pracovná disciplína, ktorej je sám vzorom.

Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave vydala na počesť profesora Jobsta jubilejný zborník Anodos. Studies of the Ancient World 8/2008. In Honour of Werner Jobst (Trnava 2010). Zahŕňa 35 príspevkov v troch svetových jazykoch, ktorých autormi sú domáci a zahraniční odborníci zo siedmich európskych krajín (Nemecka, Talianska, Rakúnska, Maďarska, Poľska, Turecka a Českej republiky). Zborník je prejavom vďaky a uznania jeho doterajšej vedeckovýskumnej činnosti na poli klasickej a rímskoprovinciálnej archeológie.

Vážený pán profesor, pri príležitosti Vášho životného jubilea Vám želáme do budúcnosti pevné zdravie, aby ste nadálej s radosťou a Vám vlastným energickým nasadením zvládali Vaše povinnosti aj osobné predsažatia, aby sa Vám splnili všetky plány a priniesli potešenie z ďalších vedeckých výsledkov!

Mária Novotná, Klára Kuzmová

**K životnému jubileu  
doc. PhDr. Marie Dufkovej, CSc.**



Českú bádateľku Mariu Dufkovú, dlhoročnú pracovníčku Národného múzea v Prahe, poznajú mnohí slovenskí archeológovia. Spája ich s ňou najmä účasť na vedeckých a popularizačných podujatiach organizovaných v Čechách, ale aj na odborných a priateľských stretnutiach na Slovensku. Nemalý priestor v kariére jubilantky zaberá jej pôsobenie na Katedre klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave, ktorá je už od svojich začiatkov úzko spätá s jej menom. Nás príspevok nie je bilancovaním, iba krátkym zastavením sa pri jednom z úsekov jej činorodou prácou naplneného života.

Štúdium klasickej archeológie a latinčiny absolvovala Marie Dufková (nar. 15. 2. 1945) v rokoch 1963-1968 na Karlovej univerzite v Prahe, kde v roku 1972 získala titul PhDr. a v roku 1984 vedeckú hodnosť CSc. Neskôr, po viacročnom pedagogickom pôsobení sa v roku 2005 habilitovala na Trnavskej univerzite v Trnave. S výnimkou krátkodobého úvádzku v Múzeu antického umenia v Hostinnom (1968-1969) dodnes zastáva miesto odborníčky na klasickú archeológiu v Národnom múzeu v Prahe. Ako externá spolupracovníčka prednášala s prestávkami aj na Karlovej univerzite v Prahe a na Masarykovej univerzite v Brne.

V muzeálnej činnosti presadzovala propagáciu antického umenia a vzdelanosti dosiahnutelnými formami. Neboli to len prednášky a prednáškové cykly, ale aj samostatné alebo v spoluautorstve pripravené scenáre a realizácie domáčich i medzinárodných výstav. Viaceré z nich mali priaznivý ohlas aj v zahraničí (Antické umenie v československých sbírkach, Svět Etrusků a i.). Ocenenie si zaslúži aj jej snaha priblížiť nevidiacim a slabozrakým antické pamiatky, s možnosťou zoznámiť sa hmatom s osobitne pre tento účel vybranými exponátmi zo zbierok Národného múzea v Prahe.

Hoci pracovné povinnosti v múzeu vyžadovali mnohostrannú orientáciu, z hľadiska jej vedeckého záujmu stála vždy v popredí grécka antika. Tak tomu bolo už pri jej prvých prácach, ktoré boli podkladom pre udelenie titulu doktorka filozofie a kandidátka historických vied. V roku 1972 to bola štúdia „Helenistické statky na Délu a Chersonésu“, „Řecké terakoty z výkopu akad. Salače v maloasijské Kyme“ či „Řecké terakoty v oblasti Černomoří“ z roku 1984. V rovnakom duchu sa nesie aj jej ďalšia publikáčna a verejná prednášková činnosť, kde sa objavujú i temy z rímskej antiky (Vznik a vývoj rímskeho portrétu, Sochařství rímské republiky, Mozaika císařského

paláce v Konstantinopoli a i.). Antickej architektúre sa venovala vo svojej habilitačnej práci nazvanej Venkovské domy a usedlosti klasického a hélenistického obdobia. Stavební typy ve Středomoří a Černomoří. Jej oponentami boli významné osobnosti vedeckého sveta - profesori Pavel Oliva, Radomír Pleiner a Jan Burian. Do vedeckej činnosti jubilantky spadá aj podiel na viacerých domácich a medzinárodných projektoch, absolvovanie mnohých študijných a prednáškových pobytov v zahraničí a aktívna účasť na početných vedeckých konferenciach.

Nová kapitola v jej živote nastala v akademickom roku 1997/1998, kedy nastúpila na novozriadenú Katedru klasickej archeológie na Trnavskej univerzite v Trnave. Patrila k prvým pedagógom, ktorí museli prekonávať všetky počiatočné ťažkosti nového pracoviska a odboru, ktorý vznikol na Slovensku bez predchádzajúcich tradícií. Bola členkou prijímacej komisie, ktorá spoluorganizovala o výbere prvých poslucháčov, a tým aj „spoluautorkou“ požiadaviek pre zvolený študijný odbor, ktoré sa ukázali ako zmysluplné a prospěšné pre formovanie profilu budúceho absolventa. Prevzala podstatnú časť prednášok a seminárov základného študijného programu z oblasti gréckej a rímskej antiky. Stala sa súčasťou minimálneho počtu pracovníkov, ktorí stáli pri formovaní profilu pracoviska a koncepcie jeho ďalšieho smerovania a rozvoja v oblasti vzdelávacej i bádateľskej.

Povinnosti riadneho člena Katedry klasickej archeológie v Trnave a spoluodpovednosť za výchovu poslucháčov zmenili celý jej dovedajší pracovný rytmus, ktorého súčasťou sa stali pravidelné cesty do Trnavy. Táto skutočnosť si vyžiadala zásah aj do jej osobného života, čo si nepochybne uvedomovala od prvej chvíle. Napriek tomu svoje rozhodnutie pomôcť pri začiatkoch budovania nového odboru na Slovensku a vo výchove novej generácie klasických archeológov nezmenila. Spektrum a rozsah povinností najmä vo vzťahu k poslucháčom sa s pribúdajúcimi ročníkmi zväčšovali. Základnou súčasťou výučby sa od počiatku stali exkurzie a s nimi spojená „štrapácia“. Nikdy sa im však nevyhýbala a rada sa na nich podieľala. Mnohostrannosť, široké materiálové a teoretické vedomosti odzrkadljuje záber

jej prednáškovej činnosti, v ktorej obsiahla všetky podstatné oblasti gréckej a rímskej antiky. Počas doterajšieho, viac ako jedno desaťročie trvajúceho pôsobenia v odbore klasická archeológia na Trnavskej univerzite sa podieľala na výchove niekoľkých desiatok poslucháčov a absolventov. Viedla a naďalej vedie rad bakalárskych, magisterských, rigoróznych a dizertačných prác. Je nielen školiteľkou a konzultantkou, ale aj oponentkou a stálou členkou viacerých komisií (pre prijímanie poslucháčov, štátne záverečné skúšky). Poslucháči okrem odovzdávania vedomostí a skúseností oceňujú jej prístup, ústretovosť a zmysel pre pochopenie ich ťažkostí a problémov.

Z výsledkov posledných rokov možno osobitne vyzdvihnuť jej spoluúčasť na tvorbe vysokoškolskej učebnice *Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma* (2006). Má podstatný podiel na jej archeologickej časti venovanej gréckej a rímskej antike. Okrem toho svoje príspevky publikovala aj v niekoľkých zväzkoch katedrového zborníka *Anodos* a *Anodos-Supplementum*, ktorého názov pôvodne sama navrhla a dodnes je členkou jeho redakčnej rady. Na svojom trnavskom pracovisku sa doc. Dufková zapojila aj do projektov, a to nielen ako spoluriešiteľka, ale aj ako autorka ich koncepcie. V úlohe spoluorganizátorky a účastníčky sa aktívne zapájala aj do tradičných, dvojročne konaných medzinárodných sympózií. Pre seminárnu knižnicu sprostredkovala výmenu kníh s renomovanými zahraničnými inštitúciami, pričom knižný fond dopĺňala i vlastnými darmi. Podieľala sa na vzniku občianskeho združenia *Pro Archaeologia Classica*, založeného pracovníkmi a študentmi katedry, v ktorom dodnes pôsobí aj ako členka dozornej rady.

Katedra klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave vyjadrila svoju vďaku jubilantke za jej doterajšiu obetavú spoluprácu vydaním zborníka *Anodos. Studies of the Ancient World 9/2009. In Honour of Marie Dufková* (Trnava 2010). Zahŕňa 15 príspevkov v anglickom a nemeckom jazyku, ktorých autormi sú jej žiaci - absolventi aj súčasní doktorandi, ale aj kolegovia a priatelia zo Slovenska.

Milá pani docentka, do ďalších decénii Vám želáme veľa radosti, energie, zdravia a všetko dobré v osobnom a pracovnom živote!

Mária Novotná, Klára Kuzmová

## SPRÁVY

### XI. konferencia „Doba popolnicových polí a doba halštatská“

Jedenásťte stretnutie, štvordňový program, osem blokov referátov, dvadsať jeden prednesených príspevkov, šesť vývesiek, osem zastávok v rámci exkurzie a najmä úspešné vedecké podujatie, na ktorom sa zúčastnilo okolo 30 bádateľov z Českej a Slovenskej republiky. Taká je stručná bilancia konferencie o dobe popolnicových polí a dobe halštatskej, ktorá sa uskutočnila 7. až 10. septembra 2010 v stredočeskom banskom meste Příbram. Miestom stretnutia bolo tamojšie Banské múzeum, historický objekt bývalej banskej ciachovne (Hornické muzeum Příbram, Cárovna dolu Vojtěch), hlavným organizátorom konferencie bol kolega Rastislav Korený.

Konferenciu otvoril slávnostný prejav riaditeľa příbramského múzea Josefa Velfla, ktorý všetkých milo privítal a krátko oboznámił s dejinami aj aktvitami múzea. Nezabudol pritom spomenúť účasť slovenských archeológov na odbornom seminári „Hornický národopis a archeologie“, ktorý sa konal v roku 1986 pri príležitosti stého výročia založenia uvedenej inštitúcie (*Velfl 1987*). Po jeho úvodných slovách vyzval Rastislav Korený účastníkov konferencie k prezentovaniu pripravených referátov, ktoré boli v programe tematicky usporiadane do krátkych blokov.

Na začiatku prvého bloku David Parma predstavil „Neobvyklé stavební struktury strední doby bronzové z Modřic u Brna“. Ukázalo sa však, že zvláštnu päticu pravidelných archeologických štruktúr zatiaľ nedokáže bližšie interpretovať ani v rámci uvedenej lokality, ani v rámci stredného Podunajska. Autora prezentácie aj publikum preto určite zaujala poznámka Jana Bouzka, ktorý v krátkej diskusii poukázal na ich možnú paralelu so zemepisne vzdialenými radmi kameňov v Bretónsku či na Korzike. Nie menej zaujímavý „Kruhový pohrební objekt ze strední doby bronzové z Nymburka“, podrobne preskúmaný pri záchrannom výskume v roku 2008, bol predmetom referátu Lukáša Balouna, Martina Trefného a Ondřeja Švejcara. Objekt s kostrovými ostatkami siedmich jedincov sa autori pokúsili funkčne vysvetliť a uviesť do kontextu s inými kruhovými objektmi v strednej Európe. Uvedený referát vhodne doplnil „Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z Nymburka (silniční obchvat města Nymburk)“ autorky Petry Beran-Cim-

búrkovej. Podľa detailnej antropologickej analýzy sa v hroboch tohto kruhového objektu nachádzali štyria muži, jedna žena, dvaja jedinci neurčiteľného veku a pohlavia, ale aj torzo zvieracej kosti.

Druhý blok otvoril Jan Bouzek, ktorý sa zameral na „Křepenice a osady v periferních oblastech s hiáty v době popolnicových polí v Čechách“. Prednáškou vyjadril názor o krátkodobom trvaní pohrebiska Křepenice v stupni HB1, ako aj mnohé podnetné myšlienky k sídliskovej problematike sledovaného obdobia. V poslednom príspevku prvého dňa konferencie študent Masarykovej univerzity v Brne Jan Gánovský fundovane prezentoval „Nové poznatky k osídlení západnej časti Brněnské vrchoviny lidem středodunajských popolnicových polí“. Tažiskom jeho referátu bola metodika a výsledky spracovania keramického súboru z mladšej a neskorej doby bronzovej z náleziska Brno-Komín.

V treťom prednáškovom bloku dominovala problematika hromadných nálezov bronzových predmetov. Najskôr Radko Sedláček predstavil „Nový depot bronzových predmetov z Dašic, okr. Pardubice“. Spomenutý hromadný nález priradil nielen k typickým depotom lužickej kultúry stupňa BD, ale aj k najväčším nálezom tohto druhu vo východných Čechách. Ďalej poukázal na mimoriadne závažné skutočnosti - na to, že depot sa údajne našiel v nádobe prináležiacej skôr dobe rímskej ako obdobiu popolnicových polí a tiež na to, že v jeho skladbe bolo päť evidentných dvojíc bronzových predmetov (napr. drôtkmi zviazaných dvojíc záveskov). Negatívom tohto nálezu však zaiste je jeho nelegálny spôsob získania detektorm kovov. Vedecky podstatne kvalitnejšie nálezové okolnosti má „Bronzový depot ze sídlisko v Praze-Benicích“, ktorý predstavili Martin Trefný a Tomáš Polišenský. Uvedený hromadný nález zo zahľbeného sídliskového objektu podľa autorov nesúvisí s kultom a časovo korešponduje s horizontom Plzeň-Jíkalka (záver stupňa BC a začiatok stupňa BD). Blok o depotoch uzavreli Róbert Malček a Tomáš Zachar referátom „Depot pilinskéj kultúry zo Zvolena-Podborovej. Príspevok k problematike kontaktov pilinskéj a lužickej kultúry“. Bádatelia nový nález erudovane analyzovali nielen z typologického a chronologického hľadiska, ale aj v rovine geografickej a historickej. Niet pochýb, že prezentovaný depot bronzových



Odborný výklad R. Koreného na hradisku Plešivec. Foto V. Mitáš.

sekier je ďalším významným nálezom zo Zvolenskej kotliny z počiatku mladšej doby bronzovej.

Štvrtý blok patril pohrebisku kyjatickej kultúry Cinobaňa. V príspevku „Výskum pohrebiska v Cinobani“ Václav Furmanek a Vladimír Mitáš sumarizovali tri roky systematického výskumu tohto pohrebiska, počas ktorých sa preskúmalo takmer 170 hrobov z mladšej doby bronzovej až staršej doby železnej. Pohľad dvojice archeológov doplnili „Dosavadní výsledky antropologických analýz žárového pohrebiště v Cinobani“ antropologičky Jaroslavy Pavelkovej. Na základe kvality spálených kostí mohla konštatovať, že ľud kyjatickej kultúry úspešne pracoval s ohňom. Významným svedectvom toho sú aj hrobové nálezy z bronzu a zo železa. Pravda, doterajšie znalosti problematiky doby popolnicových polí a doby halštatskej na severe Novohradu, ktoré sa zistili výskumom nekropoly v Cinobani, by bolo vhodné doplniť skúmaním súvejkej osady, hradiska na vrchu Strieborná alebo zatiaľ bližšie neznámych mohylovitých útvarov na svahu Striebornej.

V piatom tematickom bloku sa objavila trojica referátov o známom moravskom nálezisku Cezavy-Blučina. V prezentácii archeológa Milana Salaša a geografa Jana Štrofa „Výšinné sakrální centrum mladší doby bronzové na Cezavách u Blučiny - projekt a metodika zpracování výzkumu 1983-2001“ sa hovorilo o možnostiach, limitoch i perspektívach

veľkoryso koncipovaného projektu spracovania lokality. Jeho doterajšie interdisciplinárne výsledky rozšíril „Antropologický rozbor obyvatelstva z mladší doby bronzovej na Cezavách u Blučiny“ z pera Ivany Jarošovej. Zvláštnu pozornosť venovala autorka hrobu niekoľkých mužov so sečnými ranami na skeletoch, ktorý bol preskúmaný v starem jazere tejto lokality. Archeobotanicky analyzované „Spálené makrobylinky plodín z výšinného sakrálního centra na Cezavách u Blučiny“ Petrovi Kočárovi umožnili poukázať nielen na sortiment úžitkových plodín a burín mladšej doby bronzovej, ale aj dokázať prítomnosť karpatských dubo-hrabín v sledovanom mikroregióne.

Druhý deň konferencie ukončili príspevky šiesteho bloku, prvého súvislého bloku venovaného dobe halštatskej, do ktorého hlavný usporiadateľ namiesto svojej prednášky logicky zaradil prvú prednáška ôsmeho bloku „Bohatý bylanský hrob z Prahy-Vinoře“. Týkala sa výnimočného a zatiaľ komplexne nevyhodnoteného hrobového nálezu bronzovej situly so železnou atašou, ktorý podrobne predstavil vo svojom už treťom príspevku Martin Trefný. Predmetná nádoba z čiastočne vykradnutého „kniežacieho“ hrobu zo stupňov HC-HD1, ktorá je štvrtým predmetom tohto druhu v Čechách, má vernú paralelu na severotalianskom pohrebisku Bologna-San Vitale. Program tohto dňa uzavtrorila dvojica autorov Vendula Vránová a Arkadiusz Tajer

referátom „Halštatská sídelní struktura na příkladu sídliště v Křenovicích 2“. Pri špecifikovaní sledovaných štruktúr a pokuse o ich interpretáciu autori vychádzali z materiálu zo záchranného výskumu na diaľnici D1 v rokoch 2006-2007.

Nepísaným pravidlom tretieho dňa konferencí o dobe popolnicových polí a dobe halštatskej je exkurzia. Jej účastníci najskôr navštívili Mestské múzeum Sedlčany, kde pozornosť zaujali hlavne výstavné priestory venované najstaršiemu osídleniu stredného Povltavia. S Rastislavom Koreným pokračovala exkurzia návštevou viacerých, slovenským archeológom v podstate neznámych, v skutočnosti komplexne neskúmaných a doposiaľ iba čiastočne publikovaných nálezisk knovízskej kultúry (rozsiahle pohrebisko na rozhraní obcí Křepenice-Zvírotice, sídliská a pohrebiská v obciach Drevníky a Hřiměždice, zdevastované sídlisko pri obci Nečín a veľké sídlisko a pohrebisko v obci Obory). Bohatý program exkurzie spestrila jednak obhliadka renesančnej tvrdze vynikajúceho staviteľa rybníkov Jakuba Krčína v obci Křepenice, jednak prehliadka expozície Múzea zlata v mestečku Nový Knín. Poslednou zastávkou bol výstup na centrálné hradisko z mladšej a neskorej doby bronzovej na monumentálnej hore Plešivec, známe najmä početnými depotmi bronzových predmetov a s ich nálezmi spojenou nelegálnou činnosťou tzv. detektoristov. Menované archeologické náleziská prekvapili svoju polohou (pohrebisko Hřiměždice v mieste dnes zatopeného Kujalovho lomu), rozlohou (cca 57 ha hradisko Plešivec nad obcou Rejkovice), dejinami bádania (realizácia výskumu pohrebiska Křepenice začiatkom tridsiatych rokov 20. stor. americkou expedíciou pod vedením Vladimíra Jaroslava Fewkesa) i zaujímavými nálezovými okolnosťami (zrejme detský kostrový hrob z pohrebiska Drevníky). Depot bronzových ihlíc, nájdený pod vrchom Nečínská besídka v katastri Nečína, účastníkom exkurzie pripomenal príbeh statočného Skrčka z knihy Eduarda Štorcha „Bronzový poklad“ (Sýkorová/Matoušek 1998, 67-79). Bodkou za celodenným pútavým putovaním kultúrnou krajinou Příbramska, Sedlčanska a Hořovicka bol „raut“ v príjemnej příbramskej reštaurácii Modrá kočka.

Záverečný deň konferencie začal pôvodne poslednou prednáškou ôsmeho bloku. Petr Kos v tej „Halštatské hroby z Hrušovan u Brna“ excelentne uviedol do vzájomných súvislostí tak v priestore Moravy, ako aj v západohalštatskom kultúrnom okruhu. Referáty siedmeho bloku už nasledovali podľa pôvodného programu. Dosiaľ relatívne archeologicky neznáma „Šumperská kotlina a ľahké podhôr' Jeseníků v období kultury lužických popolnicových polí“ sa vďaka záchranným akciám Vlastivedného múzea v Šumperku a chtiac-nechtiac

aj vďaka nálezom detektoristov dostáva do celkom iného sveta a rozširuje poznatky o dobe bronzovej na severozápade Moravy. V prezentácii Jakuba Halamu sa hovorilo aj o realizácii historicky prvého leteckého snímkovania archeologickej pamiatok Šumperskej kotliny. Pozornosť Ondreja Chvojku a Terezy Šálkovej sa upriamila na juhočeské nálezisko „Březnice u Bechyně“. Lokalita s žlabovitými objektami z mladšej doby bronzovej. Z ľažko interpretovateľných žľabov, datovaných do obdobia stupňov HA2-HB1, bol získaný nielen zaujímavý archeologickej (napr. zvieracia plastika), ale aj archeobotanický materiál. Autori zároveň demonštrovali význam odoberania a preplavovania maxima vzoriek z objektov.

Pred posledným blokom referátov sa ujal slova Milan Salaš, ktorý Rastislavovi Korenému podľačoval za celkovo úspešné zorganizovanie podujatia a zároveň symbolicky prebral štafetu usporiadateľa konferencií o dobe popolnicových polí a dobe halštatskej. Účastníkov konferencie predbežne aspoň stručne informoval o nasledujúcom, teda dvanásťom odbornom stretnutí, ktoré sa uskutoční na Morave. Pozitívne dojmy z priebehu konferencie neskrýval ani hlavný usporiadateľ, ktorý všetkým podľačoval za jej bezproblémový priebeh a zároveň informoval o možnosti publikovania príspevkov v zborníku venovanom Jaroslavovi Fránovi (Ústav jadrovej fyziky v Řeži).

Ósmy prednáškový blok otvorila Zuzana Bláhová, ktorú evidentne zaujal „Motív stromu na keramike lužických popolnicových polí“. Pútavou prezentáciou tak rozšírila problematiku, ktorej sa na Slovensku systematicky venuje Etela Studeníková. „Záchranný archeologický výzkum pri stavbě golfového hriště na Černém Mostě (Praha 9)“ odkryl jedno z najväčších nálezísk bylanskej kultúry na území Prahy. Základné informácie o ňom podali Jan Frolík a Michaela Mácalová. V poslednom referáte Rastislav Korený, Jaroslav Frána, Marek Fikrle a Leona Töröková predstavili pozoruhodný „Hrob 'lukostrelce' z mladšej doby bronzovej z Žebráku, okr. Příbram“. Súčasťou tohto hrobového celku knovízskej kultúry bola nielen štylizovaným motívom slnka pôsobivo zdobená veľká tanierovitá misa, ale aj bronzové hroty šípov. Rovnaké hroty sa odlievali tiež v osade Ľudu popolnicových polí na území dnešných Hřiměždíc. Túto lokalitu sme navštívili v rámci exkurzie a zaujímavý archeologickej materiál z hrobu „lukostrelca“ sme si mohli prezrieť na výstave „Doba spalovačů mrtvol“ (Korený 2010), inštalovanej v priestoroch budovy konania konferencie.

Správa o tomto vedeckom podujatí by nebola úplná bez informácie o výveskách, ktoré v prednáškovej sále po celý čas dotvárali jeho atmosféru. Pravda,

bez ohľadu na ich grafické spracovanie a poslanie na konferencii, obsah niektorých by bolo určite lepšie počuť a vidieť formou klasickej prezentácie. Archeologický ústav SAV v Nitre reprezentoval poster Susanne Stegmann-Rajtárovej „Spätbronze-Frühisenzeitliche befestigte Höhensiedlungen im Tribeč-Gebirge (Westslowakei). Kontaktgebiet des lausitzer, mitteldonauländischen und reiternomadischen Kulturreiches“. Ostatné vývesky patrili kolegom z Českej republiky. Na „Žárové pohřebiště mladší doby bronzové v Dřevčicích u Brandýsa nad Labem“ poukázala Andrea Němcová. Martina Ohlídalová a Marika Tisucká sledovali „Nálezy usní z mohylových pohřebišť doby bronzové“. Autorské kolektívy Jaroslav Jiřík, Martin Pták, Tereza Šálková, Marika Tisucká upozornili na nálezisko „Písek-Bakaláře. Tumuli burial ground of the middle bronze age cemetery of the Urnfield cultures“ a Ondřej Chvojka, Jaroslav Jiřík, Martin Pták, Jiří Fröhlich, Jan Michálek, Tereza Šálková predstavili „Archeologický výzkum objektu z pozdní doby bronzové v areálu nemocnice v Písku“. Medzi referátmi spomenutý projekt spracovania výskumu významnej archeo-

logickej lokality Cezavy-Blučina doplnila výveska Lenky Vargovej, Ladislavy Horáčkovej a Marty Dočkalovej „Paleopatologické nálezy a násilné zásahy na lidských kosterných pozůstatcích v době bronzové na Blučině“.

Verím, že budúca konferencia o dobe popolnico-vých polí a dobe halštskej bude aj pre slovenských bádateľov prinajmenej tak vedecky prínosná a inšpiratívna ako bola táto, v Příbame!

## LITERATÚRA

- Korený 2010 - R. Korený: Doba spalovačů mrtvol... aneb malý průvodce mladší dobou bronzovou na Příbramsku. Katalog výstavy 2010. Příbram 2010.  
Sýkorová/Matoušek 1998 - I. Sýkorová/V. Matoušek: Od Svatého Václava k lovcům mamutů. Hrdinové Eduarda Štorcha očima dnešních archeologů. Praha 1998.  
Velfl 1987 - J. Velfl: Úvodem. In: L. Smejtek (Hrsg.): Hornický národopis a archeologie. Vlastivědný sborník Podbrd-ska 38-39. Příbram 1987, 5-8.

Vladimír Mitáš

## Konferencia „Kultúra včasného stredoveku Bulharska a Slovenska“

Medzinárodná konferencia sa konala v dňoch 2. až 5. novembra 2010 v priestoroch budovy SAV v Nitre. Bola zavŕšením projektu uzatvoreného na základe výzvy Odboru medzinárodnej spolupráce SAV na roky 2008-2010 medzi Archeologickým ústavom Slovenskej akadémie vied v Nitre (ďalej len AÚ SAV) a Národným archeologickým inštitútom s múzeom Bulharskej akadémie vied v Sofii (ďalej len NAIM BAN). Cieľom tohto projektu bolo oživenie kontaktov medzi oboma inštitúciami, výmena vedeckých informácií a odbornej literatúry, ako aj usporiadanie konferencie v Nitre.

Konferenciu podporili Odbor medzinárodnej spolupráce SAV, Nitriansky samosprávny kraj, Mestské informačné stredisko v Nitre a Bulharský kultúrny inštitút v Bratislave.

Okrem archeológov z AÚ SAV v Nitre, NAIM BAN v Sofii a jeho filiálky v Šumene, ako aj Univerzity Klimenta Ochridského v Sofii sa konferencie zúčastnili aj slovenskí odborníci na včasný stredovek z ďalších inštitúcií a pozvanie prijali aj bádatelia z Českej republiky.

Toto medzinárodné podujatie obsahovo napĺňali odborné prednášky, postery a diskusné príspevky. Zámerom organizačnej koncepcie konferencie okrem iného bolo aj utvorenie dostatočného priestoru na neformálne odborné dialógy.

Účastníci prezentovali svoje príspevky v rodnom jazyku, teda v slovenčine a bulharčine. Vojedinečných prípadoch bol zabezpečený aj preklad L. Kotarovou (Bulharský kultúrny inštitút v Bratislave), R. Kolevou (Univerzita Klimenta Ochridského v Sofii) a J. Čihákovou (Odbor archeológie NPÚ v Prahe). Celkovo odznelo 16 prednášok a 8 témy bolo prezentovaných na posteroch. Účastníci konferencie dostali vytlačené abstrakty prednášok v dvoch jazykoch (preklad R. Koleva a D. Staššiková-Štukovská). Počas prvého dňa prednášok bolo prítomných 37 účastníkov a v rámci druhého prednáškového dňa 29 účastníkov zo Slovenska, Bulharska a z Českej republiky.

Prednáškovú časť konferencie otvoril M. Ruttkay, riaditeľ AÚ SAV v Nitre. Účastníkom sa potom prihovoril odborný garant projektu za AÚ SAV v Nitre P. Šalkovský a zástupkyňa odborného garanta projektu za NAIM BAN v Sofii L. Dončeva-Petkova. Za Nitriansky samosprávny kraj privítal zahraničných hostí M. Bača.

Ako úvodná odznela prednáška D. Bialekovej „Kontakty stredodunajských Slovanov s Bulharmi v 9. stor. z hľadiska písomných prameňov“. Vychá-

dzala z pomerne skromných údajov v latinsky písaných prameňoch západnej proveniencie. Autorka sa v nej pokúsila o načrtnutie vzťahov moravských a nitrianskych Slovienov (neskôr Veľkej Moravy) s Bulharmi v priebehu 9. stor. Pozornosť zamerala tiež na podobnosť snáh v oblasti christianizácie. Z byzantských a staroslovienských písomných prameňov D. Bialekovej čerpala doklady o pokračovaní činnosti Metodových žiakov v Bulharsku po ich vyhnaní z Veľkej Moravy po smrti Metoda.

Ďalšie prednášky boli rozdelené do štyroch tematických blokov.

Prvý prednáškový blok bol venovaný problematike sídlisk.

P. Šalkovský (AÚ SAV, Nitra) v referáte „Včasnostredoveké hradiská na Slovensku“ sa zaoberal stavom bádania a základnými problémami výskumu včasnostredovekých hradísk (8.-10. stor.) na území dnešného Slovenska. Problematiku chronológie, typológie, opevnenia, vnútornej štruktúry a interpretácie rozobral v širších regionálnych a historických kontextoch. Okrem nálezových situácií prezentoval tiež trojrozmerné rekonštrukcie valových opevnení slovanských hradísk na Slovensku a pozornosť venoval aj prehľadu o typoch sídiel a zástavbe v ich vnútornej štruktúre.

J. Dimitrov (NAIM BAN, filiálka Šumen) vo svojej prednáške „Drevené stavitelstvo v Pliske v 8.-9. stor.: výzva nových archeologických reálií za posledných desať rokov“ prezentoval jeden z najzávažnejších výsledkov archeologických výskumov v Pliske. Ide o spresnenie stôp špecialistami málo preskúmaného „obdobia dreveného stavitelstva“ (8. stor. až prvá polovica 9. stor.). Autor pripravil prehľad súčasného stavu bádania v tejto oblasti. Podčiarkol výsledky terénnych výskumov uskutočnených hlavne v posledných desiatich rokoch, ktoré priniesli nové fakty k technologickej špecifikácii a chronológii drevených fortifikácií a architektúry v palákovom centre vo vnútornom meste. Na záver konštatoval, že rozšírenie empirickej bázy napriek komplikáciám poskytuje možnosti nového pohľadu na fenomén „dreveného stavitelstva“ v hlavnom meste včasnostredovekého bulharského štátu. Autor v prezentácii ukázal tiež trojrozmerné rekonštrukcie drevených stavieb, ktoré vychádzali z archeologických kontextov a posledných výsledkov výskumov.

Témou referátu J. Béreša (AÚ SAV, pracovisko Košice) bolo „Osídlenie východného Slovenska

v stredoveku". Zaoberal sa chronologicky širokým obdobím, ktoré rozčlenil do troch úsekov: 1 - Najstaršie včasnoslovanské osídlenie teritória aj vo vzťahu k Podkarpatskej Ukrajine, Maďarsku, Poľsku; problematika sídlisk a typy obydlí; pohrebny ríitus; 2 - Chronologický nárast osídlenia v predveľkomoravskom a veľkomoravskom období (sídliská, pohrebiská, hradiská); 3 - Vpád cudzích etník na územie východného Slovenska (Avari, starí Maďari) a ich rozsídlenie; niektoré zvláštnosti v pohrebnom ríite a problematika sídlisk. Príspevok bol doplnený presvedčivými kartografickými dokladmi a ukázkou nálezov, ktoré posunuli bádanie o tejto problematike za posledných tridsať rokov.

Druhý tematický blok bol zameraný na pohrebiská.

M. Daskalov (NAIM BAN, Sofia) uviedol „Ozdobné nákončia opaskov z hromadného včasnostredovekého hrobu z Gledačeva, okres Stará Zagora“. Pozornosť venoval pozoruhodnému nálezu, ktorý bol objavený v roku 2005 pri výskume objektu z obdobia neskorej doby železnej v obci Gledačovo, okres Stará Zagora. Išlo o včasnostredoveký hrob, v ktorom sa nachádzali tri kostry. Súčasťou výbavy pochovaných boli tiež opaskové nákončia zo zlata, ktoré sú v rámci Balkánskeho polostrova jedinečné. Jednotlivé elementy nákončí sú známe zo včasnostredovekých nekropolí v severozápadnom Bulharsku, Rumunskej a Albánsku. Nálezový súbor z Gledačeva, ako aj ostatné nálezy z Balkánskeho polostrova predstavujú okruh unikátnych pamiatok rozšírených v rovnakom čase a na rovnakom území - v predkresťanskom období prvého bulharského štátu. Autor kartografickou metódou sledoval výskyt archeologických nálezov analogických nákončí z obdobia 7.-9. stor. a preukázal previazanosť s prvým bulharským štátom a s (pra)Bulharmi. Dospel k názoru o existencii dvoch centier ich výroby, z ktorých jedno bolo na území Bulharska.

V referáte s názvom „Výklenkové hroby v južnej a strednej Európe“ sa D. Staššíková-Štukovská (AÚ SAV, Nitra) zaoberala kultúrnym prejavom, ktorý je novým prvkom vo včasnostredovekých nálezoch tak na Slovensku, ako aj v Bulharsku. Výklenkové hroby, ktorých pôvod tkvie v pravekých kultúrach rozšírených v stepiach Eurázie, sa v oblastiach okolo Dunaja začínajú objavovať vo výraznejšej miere až v dobe rímskej, no neprekračujú hranice rímskych provincií. V stepiach Eurázie sa do takého typu hrobu pochováva doteraz. Podľa počtu a tvaru výklenkov, ako i vchodových jám sa rozpoznáva celý rad rôznych typov výklenkových hrobov (niekedy sa odlišujú i terminologicky). V období včasného stredoveku v strednej Európe vytvárajú výrazné geografické koncentrácie, naprí-

klad v 7. stor. na dolnej Tise (tunelové výklenkové hroby) a v 9. stor. na strednom Pomoraví a Považí (podmolové výklenkové hroby). V tom čase sa sporadicky vyskytovali aj na pohrebiskách okolo dolného toku Dunaja a Varny. Možno ich považovať za kultúrny prejav, ktorý súvisí so špecifikami vplyvov z východu na dané územie vo včasnom stredoveku. Pre podrobnejšie štúdium týchto, v stredoeurópskom prostredí a na Balkáne nezvyklých pohrebnych zvyklostí, je treba uskutočniť dôkladný terénny výskum. Od jeho kvality závisí úroveň skutočných poznatkov o intenzite výskytu pochovávania do výklenkových hrobov. Na území Bulharska a Rumunskej časti územia v povodí dolného Dunaja, ako i na území stredného Považia na Slovensku a Pomoravia v Českej republike ich možno dávať do súvisu s predkresťanskými kultovými praktikami. Ďalší výskum tohto kultúrneho fenoménu v priestore okolo toku Dunaja a jeho prítokov sa z pohľadu prehľbenia našich poznatkov o kultúrnych interakciách Slovanov a iných etník, ako i spoločného bulharsko-slovenského výskumu javí veľmi perspektívny.

Komplexný pohľad na včasnostredoveké pohrebiská na Slovensku podal M. Hanuliak (AÚ SAV, Nitra) v referáte „Pohrebiská z 9.-10. stor. - stav poznania a význam pohrebného ríitu veľkomoravskej spoločnosti“. Pozornosť venoval rôznym spôsobom pochovávania v období včasného stredoveku, osvetleniu majetkových a sociálnych vzťahov, ktoré umožňujú analýzy výbavy a výstroja pochovaných, ako i spôsobu ukladania zomrelých. Nevynechal dôležitú otázku interetnických pomerov aj náboženských prejavov a zvláštnu pozornosť venoval otázke sociálnych vzťahov príslušníkov veľkomoravskej spoločnosti. S využitím kartografickej metódy prezentoval poznatky o pohrebiskách vo veľkomoravských centrach a vývoj pohrebného ríitu.

Mladšími nálezmi pohrebísk sa zaobral G. Fusek (AÚ SAV, Nitra). Vo svojom referáte „K niektorým problémom belobrdskej kultúry“ prezentoval využitie multivariačných štatistických analýz na rozpoznanie dynamiky vývoja pochovávania na príklade dvoch pohrebísk v Nitre-Šindolke a zároveň uviedol, ako využíval výsledky analýz z aspektu poznania relatívnej chronológie belobrdskej kultúry v oblasti Nitry. Na regionálnej úrovni rozpoznal tri horizonty pochovávania a v Nitre-Šindolke šesť subhorizontov, ktoré zohľadňujú špecifická lokálneho vývoja. Dospel k názoru, že väčšie z pohrebísk bolo používané počas celého sledovaného obdobia, kým menšie bolo založené v dobe existencie subhorizontu „b“ a zaniklo v priebehu subhorizontu „e“. Autor pozoruhodným spôsobom ukázal možnosti, ktoré prináša do včasnostredovekej archeológie využitie matematicko-štatistických metód.

Po každom z referátov nasledovala bohatá diskusia k predneseným tématam. Účastníci konferencie rozoberali samotné nálezy, teréne kontexty, ako i využitie nových štatistických metód na rozšírenie vypovedacích možností archeologických nálezov a témy spoločného i rozdielneho v okruhu pohrebiskovej problematiky v archeológii v Bulharsku a na Slovensku.

Príspevky tretieho bloku boli orientované na keramiku.

V prvom referáte tejto sekcie L. Dončeva-Petkova (NAIM BAN, Sofia) hovorila „O žltej keramike v predkresťanskom Bulharsku“. Pozornosť upriamila na najnovšie poznatky o výrobe kvalitného keramického riadu, ktorého nálezy poznáme tiež zo Slovenska. Ide o keramiku žltej farby, ktorá v keramickom súbore z Pliského patrí k technologicky vyspelým a zriedkavým nálezom vytáčaných nádob. Z typologického hľadiska ide o širokú paletu hrncov, džbánov, zásobníc a ďalších keramických tvarov. Žlté nádoby sa našli aj na najstarších birituálnych pohrebiskách. Na základe nálezov v Pliske, západne od tellu 34, a tiež analogických nálezov luxusných nádob z tajnej chodby Krumovho paláca, ktorý zhorel v roku 811, autorka dospela k názoru, že žltá keramika bola vyrábaná v Pliske. Interdisciplinárne analýzy preukázali použitie hlinitých slieňov, ktoré sú základnou surovinou pre vysoko-kvalitnú keramickú kategóriu, ktorá sa tu objavila. Časť týchto luxusných výrobkov (kanvy a tzv. „čajníky“) bola rozšírená od konca 7. stor. a počas 8. stor., teda podobne ako žltá keramika v avarskej kaganáte, dávnejšie spracovaná D. Bialekovou. Podoaby a rozdiely medzi týmito nádobami z oblasti okolo stredného a dolného Dunaja si zasluhujú nové spracovanie.

R. Koleva (Univerzita Klimenta Ochradského, Sofia) v referáte „Výroba včasnostredovekej keramiky na kraji - tradícia, móda, ekonómia (na základe materiálov zo stredoveku Bulharska a Veľkej Moravy)“ sa venovala technologickým a typologickým analógiám medzi keramikou z oblasti dolného a stredného Dunaja v období včasného stredoveku. Upozornila na typové a výzdobné zhody v ich keramickej produkcií, ako náznaku podobných tendencií jej vývoja v rámci oboch územných celkov. Autorka svojím príspevkom dala podnet na diskusiú o hľadaní možných zhodných aj rozdielnych vplyvov na keramickú výrobu počas obdobia včasného stredoveku na základe nálezov z územia Bulharska a Slovenska.

I. Vlkolinská (AÚ SAV, Nitra) v referáte s názvom: „Pobedim - niektoré výsledky analýzy keramiky z hradiska“ prezentovala doterajšie výsledky spracovania keramiky z tejto lokality. Pri rozboře kera-

miky autorka referátu spolupracuje s D. Bialekovou, ktorá nálezy objavila. Spracovávaný súbor obsahuje cca 12 000 kusov nálezov, ktoré tvorí niekoľko rekonštruovateľných tvarov, zväčša však ide o fragmenty tiež nádob. Vypracovaná bola metodika opisu nálezov a analýzy, umožňujúca efektívnu prácu s týmto rozsiahlym nálezovým súborom. Spolu s keramikou z Pobedima prezentovala I. Vlkolinská aj výsledky spracovania keramických nálezov zo svojho výskumu sídliska v Nitre-Lupke, kde boli objavené tiež hrnčiarske pece a v blízkosti aj pohrebisko. V jednotlivých hroboch sa nachádzali nádoby, ktoré sa na sídlisku vyrábali. Unikátna nálezová situácia umožňuje študovať také nálezové kontexty, aké nie sú v nálezoch na území Európy časté.

Lokalita Nitra-Lupka je známa i nálezmi šperkov, ktoré I. Vlkolinská predstavila v nadväzujúcom referáte s názvom „Šperky z Nitry-Lupky a južná Európa“. Analógie k nim poznáme tiež z územia Bulharska a ďalších častí Balkánu.

A. Aladžov (NAIM BAN, Sofia) uviedol nový unikátny nález, ktorým je „Kamenná podlaha vo vnútornom meste v hlavnom sídle prvého bulharského štátu v Pliske“. Podlaha bola objavená v blízkosti palácového centra vnútorného mesta v Pliske. Zaberá plochu okolo 900 metrov štvorcových. Má pravouhlý tvar so zaoblenými rohmi. Postavená je z dobre opracovaných veľkých plochých kameňov (najmä vápenec a slieň) usporiadaných do širokých radov a zapustených do stredu podložnej vrstvy, ktorou je svetložltá spraš. Niektoré časti kameňov tvoria sekundárne použité náhrobné kamene z doby rímskej a ďalšie kamenné artefakty. Pod kamennou podlahou sa podľa geofyzikálneho merania nenašli žáhlbenia. Kamenná plocha je z vonkajšej strany ohradená drevenou ohradou. Objekt je datovaný do obdobia od začiatku deviateho do polovice desiateho storočia.

Posledný, štvrtý tematický blok bol venovaný šperkom a zbraniam.

V. Grigorov (NAIM BAN, Sofia) v referáte „Šperky v Bulharsku a na Veľkej Morave v 9.-10. stor. (byzantské kultúrne vplyvy)“ sa vhodným spôsobom pokúsil objasniť niektoré problémy súvisiace s kultúrno-historickým vývinom v rámci oboch územných celkov. Sledoval otázku prenikania vplyvu Byzancie do sféry duchovného života a materiálnej kultúry ich obyvateľov, ktorý sa okrem iného prejavil aj vo výrobe „byzantského“ typu šperkov. Typologickú analýzu doplnenú kartografickým spracovaním rozšírenia nálezov a vhodným skĺbením s historickými správami sa autorovi podarilo v niekoľkých prípadoch dospieť k pozoruhodným vysvetleniam pôvodu niektorých nálezov, ako aj k objasneniu blízkych i špecifických

črt vývoja šperkárstva na oboch územiach. Procesy christianizácie postavili Bulharsko a Veľkú Moravu do sféry priameho vplyvu Byzancie. Predložená analýza naznačuje aj možný vzťah medzi politickým kontextom a vývinom šperkárstva na obidvoch územiach. Tento hodnotný príspevok prítomných skutočne veľmi zaujal. P. Salkovský v diskusii vyslovil dokonca názor, že pokial by na konferencii odznel iba tento referát, mohla by sa považovať za úspešnú.

Tému šperkov na Balkáne doplnila diskusná prednáška B. Kavánovej (AÚ AV ČR, Brno) „Veľkomoravské zlaté šperky ako produkt řemeselné výroby“. Autorka uviedla výsledky interdisciplinárnych analýz zlatých veligradských šperkov z Mikulčíca. Okrem poznatkov o zložení materiálu ukázala celý rad nových spresnení, ktoré sa týkajú detailov technológie výroby najkrajších a najvzácnnejších veľkomoravských nálezov náušníc, gombíkov a prsteňov zdobených granuláciou a filigránom. Výsledok úspešných projektov Archeologického ústavu Akadémie vied Českej republiky v Brne, ktoré sú zamerané na spracovávanie veľkomoravských nálezov, vhodným spôsobom doplnil poznatky z výskumu šperkov v Bulharsku. Do popredia tak opäť vystúpila potreba obnovenia niekoľko rokov „spiacej“ spolupráce archeológov - slovanistov.

Diskusia bola venovaná rôznym aspektom výsledkov prezentovaných v rámci príspevkov V. Grigorova a B. Kavánovej a naliehavosti promptného vydania spoločnej publikácie z tohto podujatia.

K zaujímavým a pre slovenských bádateľov tiež k aktuálnym patril referát A. T. Ruttkaya „K problematike veľkomoravského jazdeckého výstroja“. Autor venoval pozornosť významu jazdectva v štruktúre veľkomoravského vojska. Zameral sa tiež na detaily výstroja jazdca v 9. stor. a porovnával jednotlivé časti novej sochy Svätopluka s exaktnými výsledkami našich poznatkov. Jednoznačne dospel k názoru, že socha na Bratislavskom hrade nemá dobovú jazdeckú výstroj veľkomoravského jazdca a vládcu. Okrem toho podrobil kritike niektoré byzantské pramene z 9.-10. stor., ktoré sa zmieňujú o vojenstve Slovanov. Najmä na základe archeologických nálezov a funkčných i typologických kritérií predložil terajší stav poznania o sedle, uzde, zubadle, strmeňoch, ostrohách a problematike tzv. jazdeckých zbraní v období 9. stor.

Súčasťou konferencie bola okrem referátov už zmienená posterová časť. B. Kavánová na podrobnom posteri prezentovala výber a výsledky analýz Au a Ag šperkov z nálezov veľkomoravského obdobia z Mikulčíca, čím doplnila svoje vystúpenie v rámci prednáškovej časti štvrtého tematického okruhu. Ďalším posterom k téme boli relativno-chronologické pozorovania H. Chorvátovej (Centrum medievistických štúdií, Praha) z veľkomoravských pohrebisk na Morave.

Z viacerých zaujímavých posterov treba ešte spomenúť Hradisko vo Sv. Jure, kde J. Vavák (Malokarpatské múzeum, Pezinok) prezentoval najnovšie výsledky výskumu veľkomoravského hradiska Neštich, ktoré sa nachádza na výbežku Malých Karpát v nadmorskej výške 342 m. M. Samuel (AÚ SAV, Nitra) prehľadnou výveskou priblížil unikátné a najnovšie nálezy z Mostnej ulice v Nitre.

Živá diskusia na konferencii okrem iného ukázala, že bariéra medzi slovenským, českým a bulharským jazykom nepredstavuje veľkú prekážku v rámci odbornej komunikácie. V tejto súvislosti by som chcela zvlášť podakovať R. Koleve z Univerzity Klimenta Ochrídskeho v Sofii za kolegiálnu pomoc s prekladmi nielen počas konferencie a jej prípravy, ale i v období realizácie projektu.

Na záver konferencie manažéri projektu a zodpovední organizátori tohto medzinárodného podujatia M. Daskalov za bulharskú stranu a D. Staššíková-Štukovská za slovenskú stranu oboznámili prítomných s víziou ďalšieho postupu, ktorý predpokladá pokračovanie úspejnej spolupráce medzi NAIM BAN v Sofii a AÚ SAV v Nitre, ako i hľadanie možností pre medzinárodný projekt s účasťou kolegov z Českej republiky, ktorí toto odborné podujatie bohatou účasťou a hodnotnou diskusiou podporili. Aktívni účastníci konferencie sa zhodli v názore vydať spoločnú publikáciu.

O materiály z konferencie je už teraz medzi odborníkmi záujem. Táto skutočnosť spolu s vydareným priebehom tohto medzinárodného podujatia sú dobrou perspektívou pokračovania úspešne sa rozbiehajúcej a tak veľmi potrebnej odbornej spolupráce archeológov zo stredu Európy a z Balkánu.

D. Staššíková-Štukovská

## RECENZIE

**Celine Wawruschka: Frühmittelalterliche Siedlungsstrukturen in Niederösterreich.** Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Band 68. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2009. 204 strán, 5 tabiel, 124 obrázkov, 27 tabuliek. ISSN 0065-5376, ISBN 978-3-7001-6060-1.

Knižná podoba dizertačnej práce rakúskej bádateľky Celine Wawruschkovej je prehľadne členená na čislované kapitoly a ich časti. V závere knihu dopĺňa príspevok o zvieracích zvyškoch zo včasnostredovekého sídliska v obci Baumgarten an der March, autorom ktorého je Günther Karl Kunst.

V úvode autorka načrtáva problematiku a oboznamuje čitateľa s obsahom jednotlivých častí svojej práce. V nasledujúcej kapitole približuje základy sídliskového výskumu a definuje fažiskové termíny. Sídisko charakterizuje vo viacerých významových rovinách. Za dôležitú súčasť štúdia sídliska považuje mezoregión, územie s polomerom asi 5 km, tvoriace jeho hospodárske zázemie. Uvádza tiež fyzikálnogeografické a klimatické pomery výrazne členitého Dolného Rakúska, kde sa archeologicky skúmali zvyšky 36 otvorených sídlisk. Ich súpis ponúka tretia kapitola, v ktorej sú sprístupnené aj katalógy nálezov a nálezových situácií z piatich doteraz nepublikovaných sídlisk. Jednotlivé lokality sú podrobne opísané a sprevádza ich mapový podklad s vyznačeným mezoregiónom, v ktorom sú vyznačené aj sídliská známe z povrchových prieskumov a tiež pohrebská. Ich chronologická pozícia či etnické určenie nie je graficky odlišené. Tlačové podklady pre mapy boli zrejme vyhotovené farebne, čiernobiela tlač však spôsobila, že náleziská treba v mapách práctne vyhľadávať.

V nasledujúcej, štvrtej kapitole sa autorka zaoberá jednotlivými kategóriami sídliskových objektov známych do roku 2000. Pretože archeologickým výskumom z rôznych dôvodov nie je možné získať poznatky o všetkých detailoch sídliskových objektov, pri pokusoch o ich interpretáciu C. Wawruschková upozorňuje na potrebu konfrontácie nálezových situácií s výsledkami etnografie. Neostáva však iba pri apeli, ale rôzne etnografické paralely pri analýzach aj skutočne využíva. Na včasnostredovekých sídliskách Dolného Rakúska sa spolu našlo 30 zemníc s vykurovacím zariadením dochovaným v rôznej kvalite. V súlade s inými bádateľmi autorka zemnice považuje za obydlia. Otázky o vhodne použitých analógiách však vyvolávajú jej úvahy o sezónnosti ich využívania, vyplývajúce z poznatkov o prerušovanom obývaní zemníc severoamerickými indiánmi. Pozoruhodný je ale spôsob, akým argumentuje o výpočte doby trvácnosti, resp. využívania zemníc. Vychádza z toho, že vo včasnostredovekom období ešte nebolo známe trojpolné hospodárstvo, takže v časovom úseku 10-15 rokov dochádzalo k vyčerpaniu okolitej pôdy a následkom toho tiež k presídlovaniu sa obyvateľov. Preto nemožno očakávať permanentné, dlhšie trvajúce kontinuálne osídlenie osád. Na dolnorakúskych sídliskách sa preskúmali aj pozdĺžne jamy s nerovným dnom, ktorých funkcia nie je za súčasného stavu bázania jednoznačne rozpoznaná. Podľa autorky ide o záhlbené pozostatky po príručných skladoch či zásobárňach, alebo po priestoroch, v ktorých

sa vykonávala nejaká pracovná činnosť. Súčasťou sídlisk sú aj zriedkavejšie nachádzané nadzemné stavby, identifikované podľa rozmiestnenia kolových jám. Medzi časte nálezy patria zásobné jamy rôznych hlbok i prierezov, avšak len ojedinele sa objavila aj studňa a dechtárska jama. Do kategórie ostatných jám sú zaradené funkčne neurčiteľné nepravidelné vyhľabeniny.

Spoznanie priestorových štruktúr na sídliskách je fažiskovou témove piatej kapitoly. Nielen umiestnenie osád v teréne, ale aj ich vnútorná štruktúra je ovplyvnená prírodnými aj antropogennymi činiteľmi, ktoré sú veľmi premenlivé. Štúdium problematiky si vyžaduje ucelené informácie získané z komplexne skúmaných sídlisk. Náleziská z Dolného Rakúska však neponúkajú podklady na dôkladnú analýzu uvedených faktorov. V úvodnom náčrte problematiky C. Wawruschková upozornila na všeobecnú diskusiu o existencii rôznych typov osád vo včasnom stredoveku. Nepochybne správne poukázala na to, že kľúčové východisko pri interpretácii rozmiestnenia sídliskových objektov na ploche osady je determinované možnosťou datovať jednotlivé objekty. Pochybnosti však vyvoláva spôsob, akým sa vyrovnila s daným problémom pri spracúvaní zozbieraného nálezového fondu. Pretože ide takmer výlučne o nálezy keramiky, podrobila kritike staršie a novšie chronologické systémy, ktoré sa používajú v stredovýchodnej Európe. Z novších prác ostro kritizuje typologickú metódu M. Parczewského, J. Macháčka a tiež autora tejto recenzie, ako aj spôsob, akým sú relatívne chronologické stupne absolútne datované. Z jej argumentácie vyplýva bud' povrchnosť štúdia kritizovaných prác, prípadne neporozumenie cudzojazyčným textom, alebo aj nepochopenie, prečo sa aj pri štúdiu keramiky používa v archeológii typologická metóda. Čím, samozrejme, nechcem naznačiť, že v uvedených prácach sa raz a navždy vyriešil problém datovania včasnostredovekých nálezísk pomocou keramiky. Sú však rišením, ktoré reflekтуje potrebu sústreďiť a triediť nepreberné množstvo nálezov keramiky a na základe analýz vytvoriť abstraktívnu konštrukciu jej vývoja. V praktickej rovine typologická metóda napomáha vytvárať pomyselné „šuplíky“, ktoré sa napĺňajú obsahom a návzájom sa porovnávajú. Je to štandardný postup, ktorý sa používa nielen pri štúdiu keramiky. Autorka však neponúka žiadne zmysluplné východiská a ani samotná smršť kritiky jej nebránila v tom, aby v časti kapitoly o absolútном datovaní dolnorakúskych sídlisk nevyužila odmielané práce. Je tiež povšimnutiahodné, že vlastne nikde nenapísala, čo si pod pojmom včasného stredovek v Dolnom Rakúsku treba predstaviť. Otvorené sídliská, katalógy ktorých predložila v recenzovanej práci, v podstate správne rámcovo ukotvila v 7.-8. stor., z čoho by čitateľovi mohlo vyplývať, že sa v práci sústredila na staršiu etapu obdobia.

Pretože sa sídliská skúmali na malých plochách, nedajú sa stanoviť podobnosti či rozdiely v ich zástavbe. Analýza na úrovni mezoregiónov však ponúka určité poznatky. Autorka napríklad odčleňuje mezoregióny výlučne s avarskými a výlučne so slovanskými pohrebiskami, len v troch sa našli nekropoly oboch etník. Zároveň spochybňuje, či vôbec možno na základe nálezov pohrebiská etnicky určovať, akoby to nebola urobila vlastne aj ona sama. Nedá sa neuviesť aj fakt, že pri určovaní mezoregiónov s avarskými pohrebiskami

podľahla predstave, že výskyt ojedinelých predmetov možno považovať za prítomnosť pohrebiska. Tento predpoklad nie je správny, pretože z územia mimo avarskej kaganátu je známy celý rad ojedinelých nálezov predmetov avarskej proveniencie, avšak v iných etnických súvislostiach. Ak sa čitateľ pozrie do katalógu, zistí, že spomedzi mezoregiónov s výskytom avarských pohrebísk viaceré možno spochybniť. Najväčším metodickým nedostatkom v tejto časti práce je úplné ignorovanie temporálneho hľadiska. Preto je namiestne položiť si zásadnú otázku, či vôbec možno mezoregióny členiť podľa etnickej príslušnosti pohrebísk. Inými slovami: sú tieto pohrebiská vôbec súčasné? Dôkazy toho, že by tomu tak bolo, nie sú predložené. Kvôli podobnosti zemníc a pozdĺžnych pravidelných jám na sídliskách v rámci avarskej kaganátu a mimo neho autorka dokonca naznačuje, že sídliská, ktoré sa dosiaľ považovali za slovanské, pôvodne založili Avari. Nedomyšlenosti takýchto úvah nemožno porozumieť, keďže okrem iného pracovala aj s monografiou H. Wintera z roku 1997, z ktorého distribučných máp jednoznačne vyplýva, že vo včasnom stupni obdobia avarskej kaganátu tento kultúrno-politický útvar siahal len po Dunaj. Severne od neho v tom čase sídlili Slovania, čo dokladajú nálezy prináležiace pražskej kultúre. Avari až v neskoršom období postúpili ďalej na sever. Preto nečudo, že autorka v tejto oblasti identifikovala aj na sídliskách nálezy charakteristické pre avarskú ekuménu, akými sú napríklad zvony na pečenie. Nejde o akýsi špecifický prípad. Podobne sa situácia vyvíjala a v materiálnej kultúre na sídliskách sa aj prejavila všade tam, kam v strednom, prípadne neskorom stupni Avari expandovali - na západnom Slovensku, na východnom Slovensku, v severovýchodnom Maďarsku a v severozápadnom Rumunsku. Podobne aj pri opisoch ďalších podobných a rozdielnych čŕt medzi mezoregiónmi nie je zohľadnený tok času. Príkladov neudržateľnosti takéhoto prístupu je možné predložiť viac.

Siesta kapitola má názov Priestorová štruktúra v sídliskovej komore. C. Wawruschkovej v nej išlo o to, preložiť obraz sídliskovej komory ohraničenej prírodnými prekážkami, ktorý je utváraný otvorenými, vidieckymi sídliskami, centrálnym hradiskom, prípadne aj sídliskami v bývalých rímskych objektoch, doplnený antickou a vrcholnostredovekou cestnou sieťou, ako aj evidovanými pohrebiskami. Z Dolného Rakúska je v súčasnosti 16 bezpečne rozpoznánych včasnostredovekých centier - hradísk a v šiestich bývalých rímskych opevneniach i civilných mestách sa našli stopy po včasnostredovekom osídlení. Len dve zo spracúvaných sídlisk sa nachádzajú v oblasti, v ktorej nie je známy priebeh historických ciest. Včasnostredoveké sídliská, či už skúmané, alebo zistené povrchovým prieskumom, sú rozmiestnené pozdĺž väčších i menších vodných tokov. Autorka z toho vyvodzuje, že ide o nepriamy dôkaz existencie lodnej dopravy alebo prinajmenšom využívania pltí ako prostriedkov na prepravu. Koncentrácie všetkých druhov archeologických nálezísk upozorňujú na existenciu sídliskových komôr. Prienyky mezoregiónov v rámci nich vysvetľuje postupnosťou osídlenia bud' lineárneho, alebo cyklického.

V poslednej, siedmej textovej kapitole C. Wawruschková v krátkosti sumarizuje dosiahnuté výsledky svojej práce. V záverečnom odseku konštatuje, že aj otvorené sídliská s chudobným inventárom môžu rozširovať dejinný obraz, keď sa pokúsime opustiť hľadisko typologických úvah a poukážeme na iné vzťahy. Recenzent si v tejto súvislosti kladie otázku, či tomu skutočne tak je. Určite v získanom

obraze nenachádzame pohľad napríklad na to, či v rámci vágne opísaných sídliskových komôr dochádzalo k nejakému vnútornému vývoju, či sa získali vedomosti o rozdieloch medzi komorami nachádzajúcimi sa na územiach severne od Dunaja a na územiach bývalých provincií Pannonia a Noricum, medzi južnejšie situovanými územiami začlenenými do avarskej kaganátu a územiami Slovanov... Naznačený okruh možných témy, ktorý možno ďalej rozšíriť, autorka vlastne ani riešiť nemohla, lebo sa nezaoberala temporálnou zložkou problematiky. Týmto ahistorickým prístupom, vyzdvihujúcim priestor a negujúcim čas, vlastne v určitej miere diskvalifikuje platnosť získaných poznatkov. Treba si totiž uvedomiť, že podľa katalogizovaných a komentovaných položiek sa zaobráva časovým úsekom od doby usadenia sa Slovanov a príchodu Avarov cez obdobie veľkomoravsko-karolínske až po obdobie otosko-babenberské. Získaný statický pohľad nemôže zodpovedať reáliam (v našom prípade predovšetkým klasifikovaným archeologickým prameňom) odzrkadľujúcim dejinné procesy odohrávajúce sa v danom geografickom priestore. Keď ako porovnávací štandard vezmememe do úvahy staršie dielo J. Justovej (1990), ktoré, mimochodom, autorka vôbec nepozná, nemôžeme recenzovanú knihu vnímať inak ako rozpačitý pokus načrtiť obraz foriem osídlenia Dolného Rakúska vo včasnom stredoveku. Pozitívnym, a v budúcnosti zrejme najvyužívanejším prínosom publikácie je sprístupnenie doteraz nedostupného nálezového fondu z viacerých sídlisk.

## LITERATÚRA

*Justová 1990* - J. Justová: Dolnorakouské Podunají v raném stredoveku. Slovenská archeologie k jeho osídlení v 6.-11. století. Praha 1990.

Gabriel Fusek

**Borivoj Nechvátal et al.: Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě. Archeologický výzkum.** Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i. Praha 2009. 432 strán, 228 obrázkov, 34 tabuliek, 73 fotografických príloh, 13 grafov. ISBN-978-80-87365-23-6.

K významnejším dielam, ktoré vyšli tlačou v roku 2009, nesporne patrí aj recenzovaná monografia. Odborníkov zameraných na stredovek s určitosťou zaujme z viacerých dôvodov. Nie je to iba značný rozsah a reprezentatívny vzhľad samotnej publikácie. Dôležitejší je odborný prínos sústredených informácií a spôsob ich prezentácie. Nebýva totiž obvyklé, aby boli textové pasáže doplnané natoľko bohatou škálou ilustračných príloh. Nejde pritom o samoúčelný prístup. Vďaka nemu sa totiž podarilo vykresliť realnejší obraz o dvoch dôležitých sakrálnych objektoch vybudovaných v príslušnom exponovanom prostredí. Súčasne sa tak získala vhodná platforma k sumarizácii fundovaných informácií o význame pražského Vyšehradu - „druhého centra českéj štátnosti a rezidencie prvého českého kráľa Vratislava II (1061-1092)“ - od prelomu včasného a vrcholného stredoveku.

Z nadhľadového posudzovania predmetnej monografie takisto vyplýva, že si jej zostavovateľ a dlhoročný vedúci archeologických výskumov na lokalite B. Nechvátal vytýčil

náročnú úlohu. Jej podstata spočíva v potrebe predosťrif nielen kompletnú škálu prameňov hmotnej povahy, ale aj dostupnými dokumentačnými materiálmi zdokladovať spôsob ich nadobudnutia. Iba touto cestou sa totiž dá zobjektivizovať úroveň vypovedacích schopností známych zložiek pramennej bázy, ktorá môže doplniť či pozmeniť niektoré predstavy prežívajúce v historickom povedomí širšej verejnosti.

Rôznorodosť materiálovej bázy, zhodnotiteľná v úplnosti iba interdisciplinárnym prístupom, si vyžiadala krokovanie širšieho autorského kolektívu a rozdelenie riešenej problematiky do dvoch častí. Zatial čo v prvej z nich „Kapitulný chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum.“ (Praha 2004) riešil B. Nechvátal s ostatnými členmi autorského kolektívu problematiku najvýznamnejšieho sakrálneho objektu na lokalite, v recenzovanej monografii ide o Rotundu sv. Martina a Baziliku sv. Vavrinca.

V úvodnej kapitole posudzovanej monografie jej zostavateľ prehľadným spôsobom načrtol dejiny zhromažďovania historických artefaktov a odkryvov nálezových kontextov z vyšehradského areálu. Okrem iného v nich vystihol rastúcu odbornosť smerujúcu od amatérskeho zberateľského záujmu k regulárnemu archeologickému výskumu so standardizovanou dokumentáciou odkryvov a inventarizáciou nadobudnutých nálezov. Oveľa konkrénejšie informácie zaradil B. Nechvátal do I. kapitoly. Na základe písomných prameňov v nej vykreslil pohnutý osud Rotundy sv. Martina a „viaceru vzostupov i pádov“ v jej využití. A tie sa v mnohých prípadoch pričinili o rôzne úpravy, ktoré výraznejšie pozmenili primárne stavebné a umeleckohistorické prvky. Archeologický výskum v interiéri objektu nepriniesol významnejšie zistenia, v exteriéri zasa prispel k objaveniu bližšie nedatovateľného kostolného cintorína z počiatocného úseku vrcholného stredoveku.

Ak sa k takýmto skutočnostiam pripojí odťažitá poloha rotundy, špecifické patrocínium bez lokalizovaného panského sídla, chýba záchytný bod k spresneniu počiatkov jej vybudovania. Neprekvapí preto, že aj B. Nechvátal zostal v tomto smere realista a neuvažuje o vybudovaní tejto stavby pred záverom 11. storocia. Azda aj preto, že toto datovanie nevyniká podsúvanou úcelovou originalitou, vo väčšej miere sa stotožňuje s chronologickým postavením sakrálnych stavieb tohto typu v pražskej sídliskovej aglomerácii i v širšom nadregionálnom prostredí.

K predchádzajúcej časti sa pripája II. kapitola z pera V. Rybáriká. Autor v nej informuje o priebehu sanačných prác na rotunde po jej prinavrátení do cirkevného majetku a o ďalších jej úpravách vynútených vybudovaním príahlnej komunikácie. V III. kapitole riešil J. Závrel provenienciu kamenného materiálu využitého pri stavbe vyšehradských architektonických objektov. Opuková hornina bola podľa neho vo zvýšenej miere uprednostňovaná pre jej prirodzenú vrstvotvoritú odlučnosť, ktorá vyžadovala iba minimálnu kamenársku úpravu do stavebných kvádrikov. S miestnou provenienciou sa dajú takisto zlúčiť tvrdšie druhy kameňov, využívané na stavebné účely skôr výnimcoľne.

L. Varadzin v rámci IV. kapitoly analyzuje kolekciu zlomkov keramických nádob získaných počas dvadsiatych rokov 20. stor. pri odkryve exteriérových priestorov rotundy. Priznáva, že s prvotným využitím najstarších exemplárov tejto skupiny možno rátať až okolo polovice 10. stor. Pre zvyšnú časť je oveľa pravdepodobnejšie vyššie datovanie z dôvodov absentujúcej exaktnejšej datovacej schopnosti nálezov a našim možnostiam vystihnutia ich používania

iba v širšom časovom rámci. V súlade s tým je naznačený časový moment oveľa bližšej obdobia vybudovania sakrálneho objektu sv. Martina. Doplnkové informácie ku keramickým nálezom pripája v rámci V. kapitoly J. Závrel. Ide pritom o exempláre, na ktorých sa postrehli zvyšky sklovitých povlakov po bližšie nespresnej metalurgickej činnosti zaznamenané aj na iných súvekých lokalitách centrálneho významu.

V porovnaní s Rotundou sv. Martina bola vo všetkých ohľadoch významnejšia Bazilika sv. Vavrinca, priliehajúca k východnému obvodu kráľovského rezidenčného priestoru. O tejto skutočnosti presvedčajú početné a so značnými podrobnosťami prezentované skutočnosti. Tie do obsahu VI. kapitoly zaradil B. Nechvátal. Časť uvádzanej baziliky sa zachovala v pôvodnej hmote, podstatný diel však musel byť odkrývaný počas troch rozdielných etáp archeologickej výskumu. Aj vďaka nim sa postupne objavoval jeho trojloďový pôdorys s priečnou loďou hirsauškého typu, až sa v subpozícii narazilo na staršiu sakrálnu stavbu. Ide o objekt s netypickým krízovým pôdorysom s mierne pozmenenou orientáciou, neznámym patrocíniom a predurčeným spôsobom využitia. Istejšia je otomská proveniencia tejto sakrálnej stavby známej v saskom prostredí, neskôr aj zo slavníkovskej Libice a krakovského Wawelu. V rámci tohto príspevku nebola nastolená možnosť, či vôbec bol pertraktovaný vyšehradský objekt dobudovaný do plnej hmoty a slúžil svojmu účelu. Nemožno súhlasiť s tým, že jeho interiérová plocha by bola iba neveľmi úspornejšia voči ploche trojloďovej Baziliky sv. Vavrinca.

S touto sakrálnou stavbou sa spája unikátna dlažba zostavená z dlaždíc zdobených reliéfnymi motívmi zobrazujúcimi víťazstvo dobra nad zlom. Dlaždice tohto tzv. vyšehradského typu boli využité aj v iných súvekých cirkevných stavbách pôvodne slovenských Čiech. Podľa identických rozmerov a výzdobných prvkov museli byť preto sériovo zhotovené v účelovo rozmnožených kadluboch.

Kostolný cintorín sa k múrom baziliky primkýnal z východnej, južnej a západnej strany. Zaznamenaný pohrebny ríitus sa v ničom neodlišuje od štandardného súvekého pochovávania. Sporadickej esovité záušnice poukazujú na zastúpenie ženských jedincov v pochovávajúcej populácii, zloženej akiste z významnejších obyvateľov tohto centra. Podľa zachovaných náhrobnych kameňov boli do dvoch hrobov uložení jedinci s vyšším sociálnym statusom.

K priblíženiu príslušníkov pochovávajúcej komunity nemohli prispieť analýzy kostrového materiálu. Vzhľadom na nízky počet vyhodnocovanych skeletov nepriniesli výsledky prezentované P. Stránskou v VII. kapitole významnejšie zistenia zo somatického či demografického hľadiska. Objavny neboli ani výsledok rozboru spojiva múrov predrománskej sakrálnej stavby s krízovým pôdorysom, vykonaný J. Závrelom. Z jeho uzáverov, zaradených do VIII. kapitoly tejto monografie, opäť iba vyplynulo, že išlo o miestny hlinitosprašový materiál bez akejkoľvek prímesi maltoviny.

K hodnotným uzáverom sa v rámci IX. kapitoly dopracoval L. Varadzin. V rámci nej nadhľadovým spôsobom prehodnotil rôznorodé poznatky získané počas príslušných etáp archeologickej výskumu. Z ich koncepcie usporiadanej štruktúry vyplynuli cenné informácie dotvárajúce v náznakoch komplexnejší obraz o osídlení vyšehradského rezidenčného centra. Aj vďaka tomu mohol autor v hypotetickej rovine načerňať význam Baziliky sv. Vavrinca s príahlým cintorínom na tejto lokalite. Prehodnotenie

nálezových okolností zasa s väčšou istotou prispelo k zlúčeniu unikátnej dlažby s najstaršou fázou používania tohto objektu. V prípade cirkevnej stavby s doplneným krízovým pôdorysom sa však prejavila nedostatkosť dokumentačných záznamov. Iba obmedzená časť z nich naznačuje, že výstavba tohto objektu nebola s veľkou pravdepodobnosťou ukončená. Z hľadiska prezentovanej komplexnosti nie sú odfažité ani informácie o historickej zástavbe okolia baziliky, o keramických nálezoch pripúšťajúcich osídlenie vyšehradského areálu až od polovice 10. stor.

Do X. kapitoly zaradil J. Zavrel výsledky analýz maltového spojiva z Baziliky sv. Vavrinca a románskeho mosta. Aj napriek prvotným špecifickým náznakom cudzorodej proveniencie sa nakoniec ukázalo, že základné zložky odobratých vzoriek pochádzajú z miestneho prostredia. Z hľadiska očakávaného prínosu riešil R. Kyselý náročnejšiu úlohu. Analyzované zvieracie kosti súce pochádzajú z okolia Baziliky sv. Vavrinca, ide však o štandardný odpadový materiál získaný z nesúrodných nálezových kontextov dotvorených počas nadmerne širokého časového úseku. Aj preto výsledné zistenia autora z XI. kapitoly nenadobudli podobu ucelenejšieho výstupu, odlišného od podobných kolekcii získaných za identických podmienok.

Je isté, že obsah kolektívnej monografie rozšíril dosiaľ známe poznatky o dvoch sakrálnych stavbách vybudovaných vo vrcholostredovekom rezidenčnom centre českých panovníkov. Interdisciplinárne spracovanie hmotných i nehmotných prameňov poskytlo okrem viacerých cenných informácií aj doklad o obmedzených vypovedačích schopnostiach. K ich objaveniu prispel aj separovaný spôsob spracúvaných fondov, bez dôslednejšieho záverečného zhodnotenia ich významu pre príslušné sakrálne objekty a ich previazanosť s bohatou historiou tejto lokality a skupinou žijúcich obyvateľov. Z týchto skutočností možno vytušiť, že zostavovateľ recenzovanej monografie pripravuje v blízkej budúcnosti vydanie ďalšej práce, ktorá odstráni informačnú bariéru tohto druhu.

Milan Hanuliak

**Václav Furmanek: Radzovce. Osada ľudu popolnico-vých polí. Ragyolc. Az urnamezős kultúra népének tele-pülése. Zväzok 1 - druhé vydanie. Archeologické pamätníky Slovenska. Archeologický ústav SAV v Nitre. Nitra 2010. 122 strán, 48 obrázkov v texte, 23 obrázkov vo farebnej prílohe, 1 tabuľka. ISBN 978-80-89315-27-7.**

V slovenskej archeologickej spisbe sa zaiste nenájde veľa kníh, ktoré by sa dočkali druhého vydania (napr. Pieta 2009; Zábojník 2009), poprípade by pri tejto príležitosti boli preložené do cudzieho jazyka (napr. Furmanek/Veliačík/Vladár 1999; Pieta 1996). Medzi niekoľko málo publikácií, ktoré však toto šťastie majú, už patrí aj populárnovedecká monografia o významnom archeologickej nálezisku v Radzovciach (okr. Lučenec). Jej autorom je popredný a uznaný špecialista na dobu bronzovú Václav Furmanek.

Tok času je skutočne nezadržateľný. Zrejme ani samotnému autorovi sa nechce veriť, a preto to v predhovore považoval za dôležité pripomenúť, že od odovzdania prvého rukopisu recenzovanej knihy uplynulo už viac ako dvadsať rokov, od prvých objavov v Radzovciach osemdesať rokov a s komplexom nálezisk z obdobia popolnico-vých polí

v menovanej obci sa Václav Furmanek sám prvýkrát skontaktoval pred viac než štyridsiatimi rokmi. Pravda, odvtedy sa mnoho zmenilo nielen v Radzovciach, ale i v oblasti výskumu doby bronzovej. Bilingválny slovensko-maďarský reprint známej publikácie, s doplnkami textu, preto určite pozitívne uvítá nielen široká laická, ale zaiste aj odborná verejnosť. Na maďarskom preklade publikácie sa podieľali odborníčky na dobu bronzovú zo Slovenska (Henrieta Baliová) a z Maďarska (Szilvia Guba). Tým sa eliminovali drobné gramatické a štýlistické nedostatky, ku ktorým spravidla dochádza pri prekladoch textov tohto druhu. V textových doplnkoch menšieho rozsahu V. Furmanek veľmi dobre zužitkoval čiastkové výsledky analýzy pohrebiska z Radzoviec (Furmanek/Mitáš 2010a), predbežné výsledky aktuálnych výskumov pohrebisk kultúr juhovýchodných popolnico-vých polí doma - Cinobaňa (Furmanek/Mitáš 2010b) i v zahraničí - Salgótarján-Zagyvapálfalva (Guba/Vaday 2008), prípadne aj myšlienky z niektorých novšie zverejnených príspievkov, napríklad o Argonautoch a symbolických hroboch doby bronzovej (Furmanek/Mitáš 2008).

Monografia má premyslenú štruktúru. Skladá sa z predhovoru autora a starostu obce Radzovce, z úvodu, štyroch kapitol, epilógu a vysvetliviek. Nechýba literatúra, ani medailónik o autorovi. Stane sa na seba logicky nadvážujú a čitateľa postupne oboznamujú so všetkými dôležitými objavmi, zaujímavými nálezzmi a ich širšími súvislostami. Samozrejme, V. Furmanek ich zrozumiteľne servíruje najväčšiu čitateľnou a tiež názornou formou (71 obrázkami a jednou synchronizačnou tabuľkou). Naposledy uvedené parametre patria k principiálnym črtám edície Archeologické pamätníky Slovenska, ktorú táto publikácia otvárala (Veliačík 1992) a v ktorej sa objavila aj druhý raz.

V úvode autor oboznamuje s objavom pohrebiska a sídliska pod Monosou. Dejiny bádania v tridsiatych rokoch 20. storočia sú spojené s takými významnými osobnosťami slovenskej archeológie ako prof. Jan Eisner a prof. Vojtech Budaváry (Budinský-Krička). Pravda, systematický výskum v Radzovciach realizoval až Václav Furmanek. V rokoch 1969-1974 sa zameral na výskum žiarového pohrebiska ľudu juhovýchodných popolnico-vých polí, ktoré aj kompletne preskúmal, a v rokoch 1978-1979 odkryl menšiu časť sídliska súvisiaceho s týmto pohrebiskom. Už v priebehu výskumu bolo jasné, že vedecký význam sídliskového aj pohrebiskového materiálu presahuje hranice regiónu Novohradu. Treba tiež uznať, že iba málo archeologickej lokalít na Slovensku sa podarilo preskúmať tak podrobne ako Radzovce.

Mozaiku o osade ľudu popolnico-vých polí v Radzovciach začal V. Furmanek skladať pokusom o rekonštrukciu prírodného prostredia doby bronzovej. Následne autor čitateľa vhodne zoznamuje s historickou situáciou sledovaného úseku pravekých dejín. Nálezy z Radzoviec preto uvádzajú do širších historických a zemepisných súvislostí, resp. ich správne konfrontuje s rôznymi spoločensko-hospodárskymi zmenami doby bronzovej (napr. objavenie sa žiarového pohrebničného rítu, tzv. veľké stahovanie národov doby bronzovej, expanzia Kimerov).

V ďalších dvoch kapitolách je čitateľ vtiahnutý do víru každodenného života osady z obdobia popolnico-vých polí. Samozrejme, autor sa snaží podať čo najvernejší obraz tejto osady, so všetkými jej jednotlivosťami. Všimá si jej vznik, rozoberá jej špecifiká, uvažuje nad príčinami jej retardácie a postupného zániku. Rovnako plasticky líči pohrebny ríitus ľudu popolnico-vých polí, opisuje všetky zákonitosti

pochovávania na rozsiahlej nekropole - popolnicovom poli. Pre všetko toto mal V. Furmánek k dispozícii evidentne dostatok archeologických prameňov. Nevšedné výsledky výskumu v Radzovciach autorovi dokonca umožnili vyjadriť sa aj k spoločenskej stratifikácii alebo demografickej charakteristike tamojšieho spoločenstva z doby bronzovej. Pravda, azda nikto sa v slovenskej archeológii nevenoval demografii kultúr popolnicových polí podrobnejšie ako autor recenzovanej knihy (*Furmánek 2004, 117-119; tam aj ďalšia literatúra k problematike*).

Čo treba dodať k úspešnému knižnému dielu, ktoré, ako som sa za posledných pätnásť rokov mohol viackrát osobne presvedčiť, určite nepatrí k zaprášeným „ležiakom“ domáčich či verejných knižníc. Azda najvýrečnejšie sú slová samotného realizátora výskumu v Radzovciach, autora posudzovanej monografie V. Furmánka, ktorý na začiatku epilógu píše: „*Ked' hodnotíme výsledky výskumu v Radzovciach a porovnáme ich s poznatkami z iných lokalít z obdobia popolnicových polí, vidíme, že sa tu objavilo, preskúmalo a vyhodnotilo nálezisko skutočne unikátnie. Materiál z komplexne preskúmaného žiarového pohrebiska, výsledky antropologických analýz, možnosti demografických záverov, existencia celého komplexu sídlisk, bohaté doklady prítomnosti výroby a spracovania bronzu - vtedy najprogresívnejších výrobných odvetví, stavajú túto lokalitu medzi významné pamätníky pravekej histórie nielen na Slovensku, ale i v strednej Európe*“ (s. 109). Je preto vedecky aj spoločensky osozne, že takéto dôležité nálezisko sa prezentuje monograficky, a navyše dvojjazyčne!

Najväčšou prednosťou recenzovanej knihy je pútavý text sprevádzaný zaujímavými čiernobielymi aj farebnými prílohami, najmä obrázkami dôležitých archeologických nálezov. Jej terajší prínos tkvie hlavne v bilingválnosti, ktorú iste ocení najmä cielová skupina, ktorej je nasmerovaná - obyvateľstvo so záujmom o históriu na jazykovo zmiešanom slovensko-maďarskom pomedzí, turisti a návštevníci obce Radzovce zo Slovenska aj z Maďarska, študenti archeológie a nepochybne i odborníci na dobu bronzovú.

## LITERATÚRA

- Furmánek 2004* - V. Furmánek: Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.). Nitra 2004.
- Furmánek/Mitáš 2008* - V. Furmánek/V. Mitáš: Argonauten, Iason und Kenotaphe aus der Urnenfelderzeit in der Slowakei. Anodos 6-7/2006-2007, 2008, 187-199.
- Furmánek/Mitáš 2010a* - V. Furmánek/V. Mitáš: Pohrební ritus západní enklávy jihovýchodních popolnicových polí. Analýza pohrebiště v Radzovciach (Slovensko). Pam. Arch. 101, 2010, 39-110.
- Furmánek/Mitáš 2010b* - V. Furmánek/V. Mitáš: Cinobaňa - eine weitere bedeutende Fundstelle aus der Urnenfelderzeit in der Slowakei. Altertum 55, 2010, 33-58.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1999* - V. Furmánek/L. Veliačík/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Guba/Vaday 2008* - Sz. Guba/A. Vaday: Salgótarján, Bevásárlóközpont - többkorszakú régészeti lelőhelye/Salgótar-

ján, Shopping centre - multi-period archaeological site. In: J. Kisfaludi (Szerk.): Régészeti Kutatások Magyarországon 2007. Budapest 2008, 11-34.

*Pieta 1996* - K. Pieta: Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei. Bratislava 1996.

*Pieta 2009* - K. Pieta: Bojná. Nové nálezy k počiatkom slovenských dejín. Bojná 2009.

*Veliačík 1992* - L. Veliačík: Václav Furmánek, Radzovce - osada ľudu popolnicových polí, Bratislava 1990 (rec). Slov. Arch. 40, 1992, 175-177.

*Zábojník 2009* - J. Zábojník: Slovensko a avarsý kaganát. Bratislava 2009.

Vladimír Mitáš

**Marcin S. Przybyła: Intercultural contacts in the Western Carpathian area at the turn of the 2<sup>nd</sup> and 1<sup>st</sup> millennia BC.** National Centre for Culture, First edition. Warsaw 2009. 553 strán vrátane 109 obrázkov. ISBN 978-83-926238-6-1.

V množstve zahraničných archeologických publikácií sa nedávno objavila aj rozsiahla teoretická štúdia Marcina S. Przybyły. Jej základom je autorova úspešne obhájená dizertačná práca, ktorú vytvoril medzi rokmi 2002-2007 pod vedením profesora Wojciecha Blajera v Archeologickom inštitúte Jagelonskej univerzity v Krakove.\* Krátko po obhajobe sa táto práca dostala do knižnej edície Národného kultúrneho centra vo Varšave, kde sa zaradila k najlepším zverejneným doktorským dizertáiam v oblasti historickej a im príbuzných vied. Na uvedenú publikáciu som ako recenzent zameral pozornosť nielen preto, že sa výraznou mierou dotýka aj problematiky mladšej a neskorej doby bronzovej na území Slovenska, ale najmä preto, že o viacerých problémoch obdobia popolnicových polí v strednej Európe sme v čase vzniku rukopisu dizertácie s M. S. Przybyłom v rámci jeho študijného pobytu na Slovensku reálne diskutovali. Musím sa priznať, že snahu preštudovať si túto monografiu od začiatku sprevádzala vedecká zvedavosť dozvedieť sa, ako sa kolega z Poľska s vytýčenými problémami popasoval a k akým výsledkom dospel.

Prvou vetou predhovoru M. S. Przybyły všeobecne konštatuje, že v predloženej knihe sa pokúsi zodpovedať otázku, aké sociálne procesy a iné krátkodobé udalosti viedli k objaveniu sa artefaktov typických pre stredné a dolné Podunajsko v oblastiach severne od Karpát na prelome druhého a prvého tisícročia pred n. l. (s. 5). Uvedenú otázku a s ňou spojené problémy autor premyslene rieši v šiestich informačne obsažných a vnútorne značne členených kapitolách, za ktorými nasleduje 15 appendixov (súpisu nálezísk k niektorým obrázkom v texte), literatúra (s. 421-533; obsahuje viac než 1000 bibliografických jednotiek!) a resumé v poľskom jazyku. Je sympatické, že v predhovore sa nezabudlo na archeológov zo Slovenska, ktorí nejakým spôsobom ovplyvnili kryštalizáciu autorovho pohľadu na problematiku. Niektorých z nich však určite nepoteší, že ich mená sú hned' na začiatku monografie nesprávne uvedené (s. 5).

\* Jedným z oponentov dizertačnej práce Marcina S. Przybyły: „Oddziaływanie kulturowe z Kotliny Karpackiej na ziemie polskie w późnej epoce brązu. Kraków 2007“ bol prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc., ktorému srdečne ďakujem za konzultácie pri koncipovaní recenzie aj za prípomienky k jej finálnemu rukopisu.

V prvej kapitole sú zhrnuté štúdie ku kontaktom medzi kultúrami doby bronzovej - tradície aj perspektív bádania. Na základe bližšieho poznania hlavných trendov výskumu medzikultúrnych kontaktov v oblasti Západných Karpát M. S. Przybyła dospel k záveru, že do deväťdesiatych rokov 20. storočia sa stredoeurópska archeológia zameriavala viac na opis prehistorických fenoménov ako na ich interpretáciu (s. 9). Pravda, v poľskej archeologickej literatúre sa „južné vplyvy“ všeobecne spomínajú od druhej polovice 19. storočia. Po roku 1918 záujem o túto problematiku sice zaznamenal rozmach, avšak skutočný pokrok v bádaní o transkarpatkých kultúrnych kontaktoch nastal až po druhej svetovej vojne. V šesťdesiatych rokoch 20. storočia sa o to pričinili po zhodnotení materiálu z nových archeologickej výskumov bádateľia Z. Bukowski a M. Gedl (s. 12), v nasledujúcich rokoch v tomto trende pokračovali napríklad M. Cabalska, M. Bazielich, W. Blajer, M. Gedl, M. Szymbaskiewicz (s. 12, 13) a v ostatnom desaťročí napríklad J. Gancarski, J. Dąbrowski, S. Czopek, T. L. Kienlin a P. Valde-Nowak (s. 13, 14). Už z výberu citovaných poľských odborníkov na dobu bronzovú je evidentné, že M. S. Przybyła mal pri zostavovaní svojej práce k dispozícii veľmi solidnú základňu prameňov a literatúry. Treba pomenúť, že okrem toho dokázal úspešne zhodnotiť svoje vlastné publikáčne výstupy, resp. práce v spoluautorstve (s. 429, 507, 508).

Nasledujúce podkapitoly sú nielen výborným obzorom možnosti interpretácie materiálnej kultúry objavujúcej sa v rozľahlých zemepisných priestoroch, ale aj prehľadom perspektív výskumu medzikultúrnych kontaktov európskej doby bronzovej, ktoré M. S. Przybyła veľmi vhodne prepojil s bázou rôznych konceptov a fenoménov (systém súvěkého sveta, problém identifikácie prestížnych výrobkov a elít, formy tovarovej výmeny, medziregionálna „svadobná“ výmena, migrácie ľudí a ideí, klimatické výkyvy a nimi vyvolané migrácie). Na konci prvej kapitoly autor textom aj schémami celkom dostatočne predstavuje metodiku (s. 39-43), v rámci ktorej sa však nijako nedá prehliadnúť jeho archaické vnímanie relativnej chronológie doby bronzovej v Karpatskej kotline a s ňou na severe susediacej záujmovej oblasti. Pozorovaný dejinný segment M. S. Przybyły monotónne označil (s. 39) ako „Late Bronze Age (16.-9. stor. pred n. l.)“. Pritom tento dlhý časový úsek zahrňa obdobie od zániku tellových kultúr a nástupu mohylových kultúr až po začiatok staršej doby železnej indikovanej nálezmi tzv. trácko-kimerského horizontu (s. 45). Chronologickú konštrukciu práce však detailnejšie prezentuje druhá kapitola.

Synchronizácia nálezových súborov zo severnej strany Západných Karpát s kultúrnymi fenoménmi v strednom a dolnom Podunajskej by bez bližšej orientácie M. S. Przybyły v periodizačných systémoch európskej doby bronzovej nebola možná. Vzhľadom na impozantný geografický aj chronologický záber práce a s tým súvisiaci vysoko nadpriemerný rozhlásad autora v problematike je preto ľahko pochopiteľné, prečo si pri riešení fenoménov na tak rozsiahлом európskom teritóriu za smerodajnú chronologickú schému zvolil systém, ktorého základ vypracovali v päťdesiatych rokoch 20. storočia maďarskí archeológovia. Tento periodizačný systém sa sice spopularizoval aj vďaka koncepcii monografie T. Kemenczeia (1984), avšak nálezy (nálezové súbory) zo strednej až neskorej doby bronzovej sa striktne nekonfrontujú s fázami úseku „Late Bronze Age/Spätbronzezeit“ už ani v Maďarsku (napr. Guba/Váday 2008; Helle-

brandt 2000; Jerem/Metzner-Nebelsick 2002). Napriek tomu túto periodizáciu v roku 1990 oprášil C. Kacsó, aplikoval ju pre Potisie a po istých korekciách sa ujala v rumunskej archeologickej literatúre (s. 49). Treba zdôrazniť, že základom tohto chronologického systému, v ktorom sa „Late Bronze Age“ vnútorme člení na štyri fázy (LB I-IV) a za týmto úsekom podľa Przybyly nasleduje protoskýtska períoða (obr. 4), je sekvencia bronzových depotov, dokumentujúca vývoj predovšetkým na východe Karpatskej kotliny. Oblast Potisia je však evidentne iba jedným z materských území artefaktov zo severného predpolia karpatského oblúka. Mimochodom, autor to v ďalších kapitolách aj závermi bezpečne dokladá. Zrejme lepšou synchronizačnou pomôckou by bol chronologický systém tzv. Frankfurtskej školy, vypracovaný a používaný v edícii PBF (Prähistorische Bronzefunde) v rámci celej strednej Európy, teda aj v Poľsku (Gedl 2001, 4, tab. 82), na Morave (Nekvasil/Podborský 1991), na Slovensku (Furmánek/Novotná 2006, obr. 1; tab. 55), v Maďarsku (Patay 1990, 5, tab. 81), v Rumunsku (Petrescu-Dîmbovița 1998) alebo v Zakarpatskej Ukrajine (Kobal' 2000, 14, obr. 1). Toto sú zároveň niektoré klúčové teritóriá, cez ktoré sa uskutočňovali sledované kontakty z juhu na sever a tiež naopak. Aplikácia periodizačného systému PBF by časovú orientáciu v texte recenzovanej monografie určite zjednodušila. Vzorom prehľadnejšieho chronologického triedenia interkultúrnych kontaktov pre M. S. Przybyły však mohli byť aj monografie jeho školtel'a W. Blajera (1999; 2001). Zaujímavým zistením je tiež ignorovanie aktuálnej periodizácie slovenských bádateľov (Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 12-18). Možno to zaregistrovať tak v texte druhej kapitoly (s. 45-63), ako aj v chronologickej tabuľke (obr. 4). Na konci tejto kapitoly M. S. Przybyła uvádzá fázy LB I-IV do kontextu s absolútnymi dátami európskej doby bronzovej (s. 59-63).

Tretia kapitola, nazvaná „Archeologické kultúry a keramické štýly Karpatskej kotliny v druhej polovici druhého a na začiatku prvého tisícročia pred n. l.“, je obdivuhodným kultúrno-historickým prehľadom, ktorý M. S. Przybyły pasaže do pozície erudovaného znalca spletiej problematiky obdobia popolnicových polí a počiatku staršej doby železnej v strednej Európe. Kultúrno-historickú situáciu Karpatskej kotliny a jej príahlých oblastí v „Late Bronze Age“ autor podrobne sleduje od severozápadu na juhovýchod, od starších fáz študovaného obdobia k mladším fázam. Prehľad začína kultúrnym komplexom (okruhom - s. 65) stredodunajských popolnicových polí. Zaoberá sa nielen jeho genézou, vývojom, rozšírením či chronológiou, ale poukazuje aj na dôležité náleziská, ich špecifika a na názory bádateľov k danej problematike. Textová časť je veľmi vhodne ilustrovaná výberom charakteristickej keramiky jednotlivých kultúr a mapkami s ich rozšírením. V tomto zmysle autor potom komentuje vývoj starších fáz „Late Bronze Age“ v južnom Zadunajskej, medzi riekami Dráva a Sáva, situáciu na teritóriu medzi Dunajom a Tisou, vývoj stredného aj horného Potisia a severného Sedmohradská, ako aj ostatného územia Sedmohradská. Ďalšie podkapitoly venuje okruhu kultúr (kultúrnych skupín - s. 89) so žliabkovanou keramikou vo východnej, južnej a severnej časti Karpatskej kotliny. Prehľad uzatvára nástupom kultúr s keramikou zdobenou kolkovanou výzdobou z konca doby bronzovej a začiatku staršej doby železnej na juhu Karpát a na dolnom Dunaji, ako aj expanziou kultúry Basarabi v smere na západ. Pochopiteľne, ako recenzenta v týchto častiach práce nájde drobné chyby (napr. datovanie pilin-

sko-kyjatického horizontu na koniec stupňa HA - s. 110), resp. postrehne absenciou niektorých, v odbornej spisbe zaužívaných termínov v texte (napr. pojmu kultúrny komplex juhovýchodných popolnicových polí - s. 110-112). Na druhej strane však treba chápať široký geografický a chronologický rámec záujmovej sféry, zložitosť skúmanej problematiky aj rozporuplosť literatúry a tiež rešpektovať vlastný názor autora na dejinný vývoj mladšieho praveku v Karpatskej oblasti.

Kultúrno-historický prehľad obdobia „Late Bronze Age“ strieda na začiatku podkapitoly 3.2 (s. 119, 120) výklad náplne pojmu „keramický štýl“ („pottery style“, resp. „pottery manufacturing style“) a zdôvodnenie významu vyčlenenia tejto archeologickej entity. M. S. Przybyla podrobne opísal šesť keramických štýlov: mohylovo-postomanský štýl, neskoropilinsko-kyjatický štýl, velaticko-čačiansky štýl, štýl Belegiš II, štýly Gáva I a II (s. 120-138). Ich prehľad názorne dopĺňa zrozumiteľnými mapkami a diagramami. Definované štýly charakterizuje koexistenciu štýlistických elementov na keramike, vychádzajúcich tak z individuálnych prejavov tradične definovaných archeologickej kultúr, ako aj z adaptácie iných prvkov keramickej produkcie pribuzných kultúr určitej fázy (resp. určitých fáz) „Late Bronze Age“ v Karpatskej kotline. Pochopiteľne, v keramických štýloch sa ukazujú regionálne diferencie vo frekvencii výskytu niektorých tvarov nádob alebo v ornamentike. Reálnosť existencie definovaných entít nadregionálneho charakteru je na konci kapitoly verifikovaná štatisticko-analytickou metódou - zhľukovou analýzou (s. 138-143). Najväčším prínosom tejto časti recenzovanej monografie je to, že autor predkladá vývoj výroby keramiky z druhej polovice 2. tisícročia a začiatku 1. tisícročia pred n. l. nie len v širších geografických súvislostiach a vo vzájomných kontextoch, ale aj vedecky inšpiratívny a slovenským bádateľmi zatiaľ málo doceneným spôsobom vlastným postprocesuálnej archeológií.

V rámci štvrtej kapitoly M. S. Przybyla prezentuje a interpretuje archeologicke nálezy z „Late Bronze Age“ v Západných Karpatoch a uvádza ich do kontextu s materiálom z „južných“ oblastí. Pre objasnenie fungovania transkarpatkých kultúrnych kontaktov sa bližšie zameral na kultúrno-historickú situáciu v hornatých teritoriách Slovenska a Moravskej brány, teda na severnú perifériu „sveta doby bronzovej“ v Karpatskej kotline (s. 145), osídlenú ľudom lužickej kultúry. Autor opäť krok za krokom sleduje viaceré regióny a ich špecifiká - oblasť Ondavskej vrchoviny a Šariša, Spiš, horné Považie v staršej fáze lužickej kultúry, zvolenskú skupinu lužickej kultúry a jej kontakty na súvæké kultúry (skupiny - s. 160) Karpatskej kotliny, tzv. protolužický horizont na Morave a jeho súvislosti s Karpatkou kotlinou a nakoniec nálezy kultúrneho komplexu stredodunajských popolnicových polí v lužickej kultúre na Morave a západnom Slovensku.

Nasledujúce state recenzovanej práce riešia zemepisne východnejšie situovanú problematiku doby bronzovej v severnej časti východných Beskýd (podkapitola 4.2). Zvýšenú pozornosť tu M. S. Przybyla venuje transkarpatkým vplyvom v trzcinieckej kultúre, pričom zákonite narazil na problém interpretácie synkretickej kultúrnej skupiny Jaslo - archeologickej entity s prvkami tak trzcinieckej, ako aj otomanskej kultúry, resp. s kombináciou týchto prvkov v jej nálezovom materiáli. Vzhľadom na autorove vnímanie relativnej chronológie doby bronzovej ide o fenomén z konca „Middle Bronze Age“, ktorý kontinuálne

prešiel do začiatku „Late Bronze Age“ (s. 171). Treba však pripomenúť, že transkarpatké vplyvy (resp. nálezy) v trzcinieckej kultúre majú svoje zákonitosť a ich prítomnosť nie je typická pre celú oblasť jej rozšírenia (s. 174, 175). Ďalej autor komentuje problematiku transkarpatkej keramiky z mladších fáz „Late Bronze Age“ (s. 181) a periodizáciou tohto obdobia vo východnej časti poľských Karpát (s. 188). Analogicky je koncipovaná podkapitola 4.3, v ktorej detailne analyzuje povodie rieky Dunajec. O kultúrnych prepojeniach s Karpatskou kotlinou tu presvedčivo vypovedá mnoho lokalít, z vedecky najdôležitejších možno menovať napríklad náleziská Chełmiec, Nowy Sącz-Biegonice, Marcinkowice, Maszkowice alebo Zawada Lanckorońska. Aj v tomto prípade je text vhodne sprevádzaný výberom charakteristickej keramiky jednotlivých kultúr, kultúrnych skupín, nálezísk a mapkami. Autor však ani v týchto kapitolách nedokázal skoncentrovať pozornosť na správnosť zápisu mien spravidla mimopoľských bádateľov, nálezísk či archeologickej entít, s ktorými sa nepochybne podrobne a dlhodobo zaobral. Z typických textových lapsusov možno poukázať napríklad na: „... the so-called Ondava group of the Lusatian culture ... (... Benadiková 2006)“ (s. 156) alebo „Zvolen district“, „Zwolen district“, resp. „Zvolen group“ / „Zwolen group“ (s. 160-162). Samozrejme, kedže na prvom mieste je obsahová náplň publikácie, môže sa zdať, že nie je potrebné klásť až taký dôraz na formu. Myslím si však, že jedným z atribútov práce vedca, resp. editora monografie tohto typu, by mala byť precíznosť.

Doposiaľ M. S. Przybyla pracoval najmä s keramikou. Metodickú vyváženosť práce dokladá v piatej kapitole obratom pozornosti aj na bronzovú industriu. K výskytu bronzových predmetov z podunajských remeselných dielni na severe od karpatského oblúka zaujal stanoviisko na základe materiálu z viac než stovky poľských nálezísk (najmä depotov a ojedinelých nálezov - appendix 13; teda nie autorom na s. 251 uvádzaný appendix 12), ktoré dokázal aj chronologicky podrobnejšie roztriediť od fázy LB I po obdobie stupňov HB2-HB3(HC). Frekvencia výskytu transkarpatkých nálezov z bronzu kulminuje vo fáze LB III, ktorá časovo korešponduje so stupňom IA (obr. 73, 74). Pri niektorých predmetoch však aj podľa autora nie je vylúčené, že ide o domáce imitácie „karpatskej“ bronzovej industrie. Výber zo širokého sortimentu analyzovanej bronzovej industrie (appendix 13) je prezentovaný aj formou obrazových príloh (obr. 71, 72).

Nasledujúca podkapitola (5.2) je venovaná kultúrnym vplyvom z Karpatskej kotliny na teritóriu lužickej kultúry v povodí rieky San. Východiskovou bázou riešenia tejto problematiky je materiál tarnobrzeckej skupiny lužickej kultúry, ktorý M. S. Przybyla pozná iste výborne, pretože sa k nemu vo viacerých príspevkoch v poslednej dobe vydával (s. 268, 507, 508). Zaujímavá je stať, v ktorej sa autor pokúša rekonštruovať pôvod a presadenie sa typického pohrebného rítu obdobia popolnicových polí v tarnobrzeckej skupine. Žiaľ, pohrebiská, ktoré to relevantne dokumentujú, zatiaľ možno zrátať na prstoch jednej ruky (Bachórz Chodorówka, Grodzisko Dolne a Lipnik). Pre úplnosť treba uviesť, že objavenie sa žiarových hrobov v údolí Sanu autor synchronizuje s prelomom fáz LB II a LB III (s. 279). Pravda, počiatky tohto fenoménu doby bronzovej uvádzajú do širších súvislostí. Inventár nielen menovaných pohrebísk, ale aj ďalších, napríklad Paluchy, Tarnobrzeg Machów a Wietlin, dobre vysvetľuje transkarpatkých kultúrnych kontaktov. Iste je dôležité zistenie, že prítomnosť karpatských

elementov v hrobovom inventári nesúvisí ani s vekom, ani s pohľavím mŕtvych (s. 296, 297). Treba tiež poznamenať, že bez povšimnutia nezostal ani východ lublinského regiónu v „Late Bronze Age“ (s. 297-300).

Nálezy karpatskej provenience M. S. Przybyla ďalej podrobne analyzuje aj na náleziskách lužickej kultúry v západnom Malopoľsku, zvláštnu pozornosť venuje nádobám štýlu Belegiš II, resp. ich miestnym imitáciám(?), z lokalít Zajezierze, Zschornewitz, poprípade Skowarcz v južnej zóne Baltu (podkapitola 5.3) Transkarpatské prvky - keramiku kultúrneho komplexu stredodunajských poplnkovcových polí - pozoruje aj na náleziskách sliezskej skupiny lužickej kultúry (podkapitola 5.4). Možno pripomenúť, že v podkapitole 5.3 autor recenzovanej monografie najprv výborne zúročil štúdiu (*Przybyla 2005*), ktorá bola nedávno publikovaná na Slovensku, a potom obohatil poznatky obsiahnuté v príspevku *G. Kossacka (1996)*. K podkapitole 5.4 pokladám za dôležité uviesť, že Przybylovi sa na vedecky významnom a odbornej verejnosti dobre známom rozsiahlomu pohrebisku Kietrz podarilo precizovať problém „južných“ vplyvov. Na rozdiel od M. Gedla, ktorý túto nekropolu dlhodobo skúmal a ktorého závery iniciovali analýzu M. S. Przybylu, ich výskyt rozdelil do dvoch období - do fázy stupňov BD-HA1 a do fázy stupňov HA2-HB1 (s. 328, obr. 99). Zaujímavý je priestorový výskyt keramiky transkarpatského pôvodu v rámci pohrebiska Kietrz (obr. 99), ako aj zistenie analogické k pohrebiskám lužickej kultúry v povodí rieky San, že pertraktované nálezy nemajú konkrétnu väzbu na antropologické kategórie (s. 343). Vzhľadom na platné poznatky o rozšírení kultúry (skupiny - s. 337) Vál však pripomínam, že juhozápadné Slovensko nie je areálom tejto archeologickej entity (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999*, obr. 27; 35), ako to autor presvedčivo uvádza (s. 337).

Šiestou kapitolou M. S. Przybyla veľmi sofistikované generalizuje systematicky sústredené penzum informácií a z neho vyplývajúce čiastkové závery, verifikuje viačeré teoretické predpoklady a formuluje záverečné tézy o vývoji nadregionálnej komunikačnej siete v priestore Západných Karpát v „Late Bronze Age“. Napriek tomu, tak ako v predchádzajúcich kapitolách, je však neustále nútensý vnímať širší priestor Karpatskej kotliny aj s príľahlými oblasťami. Spomenutú komunikačnú sieť obdobia LB I-IV, v ktorej dokázal úspešne prepojiť tradičné kultúrne komplexy s vyčlenenými keramickými štýlmi, autor názorne predkladá formou obrazových príloh (obr. 105-109). Kultúrny vývoj oblasti Západných Karpát podľa toho všetkého neprebiehal izolované od ostatného „sveta doby bronzovej“. Autor excellentne dokázal, že Karpaty neboli bariérou, naopak, boli skôr spojnicou kultúr doby bronzovej. Transkarpatské kultúrne interakcie v sledovanom období však nedosahovali vždy rovnakú intenzitu a ich pohnútky tkveli v rôznych objektívnych skutočnostiach (napr. klimatické zmeny), ale aj v iracionálnych dôvodoch (napr. veštby). Pri štúdiu záveru možno opäť konštatovať, že M. S. Przybyla sa v recenzovanej monografii kvalifikované vyjadruje k takému veľkému množstvu problémov, ktoré by azda reálne obsiahli ďalšie tri vedecké publikácie. Škoda však, že v texte, v popiskoch obrazových príloh aj v appendixoch je veľa drobných chýb, ktoré sprevádzajú čitateľa počas štúdia inak informačne mimoriadne hodnotnej monografie od začiatku až do konca. Môže za to azda súčasná hektická doba, všeobecne si vynucujúca expresné riešenie problémov, a v tomto prípade možno aj expresnej

autorskej korektúry. Obávam sa, že týmto smerom sa už ubera aj vedecká práca vôbec.

Napriek istým výhradám, na ktoré som recenziou upozornil, treba zdôrazniť, že monografia M. S. Przybylu je vedecky pôvodným, heuristicky a metodologicky náročne koncipovaným dielom základného významu, ktoré objasňuje zložitú kultúrno-historickú situáciu obdobia poplnkovcových polí tak na území južného Poľska, ako aj v celej Karpatskej kotline a príľahlých oblastiach. Predstavuje mimoriadny prínos k rozvoju európskeho archeologickeho bádania a čerpáť z nej dlho budú určite mnohí, nielen slovenskí archeológovia.

## LITERATÚRA

- Blajer 1999* - W. Blajer: Skarby ze starszej i średkowej epoki brązu na ziemiach polskich. Kraków 1999.
- Blajer 2001* - W. Blajer: Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich. Kraków 2001.
- Furmánek/Novotná 2006* - V. Furmánek/M. Novotná: Die Sicheln in der Slowakei. PBF XVIII/6. Stuttgart 2006.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999* - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Gedl 2001* - M. Gedl: Die Bronzegefäße in Polen. PBF II/15. Stuttgart 2001.
- Guba/Vaday 2008* - Sz. Guba/A. Vaday: Salgótarján, Bevásárlóközpont - többkorszakú régészeti lelőhely/Salgótarján, Shopping centre - multi-period archaeological site. In: J. Kisfaludi (Szerk.): Régészeti Kutatások Magyarországon 2007. Budapest 2008, 11-34.
- Hellebrandt 2000* - M. Hellebrandt: Der Bronzefund von Mezőnyárad. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 51, 2000, 207-234.
- Jerem/Metzner-Nebelsick 2002* - E. Jerem/C. Metzner-Nebelsick: Eine außergewöhnliche Grabaustattung aus dem Urnenfelderzeitlichen Gräberfeld von Sopron-Krautacker. Budapest Régiségei 36, 2002, 313-325.
- Kemenczei 1984* - T. Kemenczei: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984.
- Kobal 2000* - J. V. Kobal: Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). PBF XX/4. Stuttgart 2000.
- Kossack 1996* - G. Kossack: Bronzezeitliche Keramik aus Zschornewitz und ihre Verwandten im Banat. In: J. Chochowski (Hrsg.): Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim. Kraków 1996, 293-316.
- Nekvasil/Podborský 1991* - J. Nekvasil/V. Podborský: Die Bronzegefäße in Mähren. PBF II/13. Stuttgart 1991.
- Patay 1990* - P. Patay: Die Bronzegefäße in Ungarn. PBF II/10. München 1990.
- Petrescu-Dîmbovița 1998* - M. Petrescu-Dîmbovița 1998: Der Arm- und Beinschmuck in Rumänien. PBF X/4. Stuttgart 1998.
- Przybyła 2005* - M. S. Przybyła: Die Spätbronzezeitlichen Inventare mit Kannelierter Keramik in Westlichem Kleinpolen und ihre Verbindungen mit Südlichem Teil des Karpatenbeckens. Slov. Arch. 53, 2005, 219-236.

**Colin Renfrew: Prehistória. Formovanie ľudskej myслe.** Bratislava 2009. Z anglického originálu (Prehistory The Making of the Human Mind. London 2008) preložila Ildikó Drugová. 263 s. ISBN 978-80-8085-663-2.

S radosťou treba priať fakt, že v preklade vyšlo aspoň jedno teoretické archeologické dielo, dokonca od sira C. Renfrewa, a navyše v slovenčine, kde v ostatnej dobe majú závažné teoretické presahy azda len texty E. Krekoviča a E. Wiedermannu.<sup>1</sup> Dobrý pocit z formy však vystrieda určité sklamanie z obsahu.

Neveľká kniha sa skladá z dvoch časťí. V prvej autor ponúka náčrt dejín archeológie, v druhej časti preberá možnosti svojej kognitívnej archeológie ako poznávacej metódy formovania ľudskej myслe. Kniha sa orientuje na laického čitateľa, hoci očakáva isté základné vedomosti zo spoločenských vied.

Úvodná časť premárnila príležitosť zrozumiteľne sprístupní peripetie a výsledky archeologického myslenia, predovšetkým v 20. storočí. Na vne je najmä preklad. Stačí sa trochu začítať a začnú sa objavovať perličky typu „jaskyňa Grotte Chauvet“ (s. 31), „v Gibraltári“ (s. 31), „v strednej Jáve“ (s. 32), Petrie skúmal v Egypte „cintoríny“ (s. 34), akropoly gréckych miest sa inovatívne tlmočia ako „citadely“ (s. 37), termín site sa dočkal podoby sídla (s. 39), mohyla a tell sú synonymá (s. 41). Namiesto správneho rádiouhlíkového datovania sa neustále používa „rádiokarbónové“. Prekladateľka sa aspoň v celej knihe vyhýba slovu *sofistikovaný*. Neubránila sa ale termínu *marker*. Z textu sa však dá aspoň pochopiť základný obrat, ktorý v archeológii spôsobilo datovanie rádiouhlíkovou metódou.

Pripomína to začiatocnícku fázu, keď sa študent archeológie alebo zatial iba jej nadšenec vrhne na anglický archeologický text so slovníkom. Z takejto činnosti vznikajú zvláštne hybridy, bez hlbšieho pochopenia veci. Prečo však musí mať podobnú úroveň nie veľmi lacná popularizačná monografia z (niekedy prirýchlej!)<sup>2</sup> klávesnice významného archeológa? Už v úvodných kapitolkách mnoho slovných spojení a dlhších úsekov textu nedáva žiadny zmysel, ktorý by bol porovnatelný alebo aplikovateľný na slovenskú či českú archeologickú spisbu. Ba čo viac, nedokážu komunikovať ani s pojмami iných spoločenských vied (čarovná veta je na s. 75: „Popper zdôrazňoval, že podstatou vedeckej hypotézy je jej overiteľnosť, teda môže byť aj falošná.“) a nezhodujú sa ani s prostými zemepisnými znalosťami.

V druhej časti chce autor hľadať spoločných menovateľov v rozrôznenom obraze poznania svetovej prehistórie. Zatial sa nedá vôbec hovoriť o syntéze jazykových, archeologických a genetických poznatkov o ľudskej minulosti.<sup>3</sup> Prostriedkom riešenia je podľa neho, samozrejme, kognitívna archeológia. Jej cieľom „je vypracovať spoľahlivú metodo-

logyiu, pomocou ktorej by sme vedeli skúmať, ako fungovali myслe starých spoločenstiev a ako tento spôsob fungovania formoval ich konanie“ (s. 119).

Podľa autora jestvuje v ľudských dejinách *paradox rozumu* (v origináli *sapient paradox*). Anatomicky sú ľudia „moderní“ už štyridsaťtisíce rokov, zásadné zmeny spoločnosti a správania však nastávajú až v neolite. Formuluje dve fázy vývoja, genetickú a tektonickú. Genetická fáza sa už dokončila približne pred šesťdesiatimi tisícmi rokov, keď sa dotvoril ľudský genotyp a napríklad jazyk. Po vytvorení fyzicky súčasného človeka začína tektonická fáza, v ktorej sa ľudia využívajú pomocou kultúry a hlavnými mechanizmami je kultúrna inovácia a prenos, dôležitú úlohu má rozvoj symbolického myslenia. Dôsledkom boli odlišné vývinové trajektórie po rozšírení druhu *Homo sapiens*. Kognitívna archeológia sa zaoberá oboma fázami. Skúma používanie symbolov, pričom Renfrew symbol definuje podľa Peirca: „... (symbol alebo signifikát) predstavuje Y (označovanú vec) v kontexte C.“ Rozvíjať sa však začali až so sedentarizovanou formou života (s. 147).

Pôvodca diela argumentuje v prospech neolitu ako základného zlomu v ľudských dejinách. Podľa neho napríklad parietálne umenie nie je dostatočným dôkazom úplnej rozvinutosti ľudskej myслe, keďže v ČR a na Sibíri sa našlo len „niekoľko malých sošiek“ (s. 94) a jaskynné malby vo Francúzsku a v Španielsku sú príliš ojedinelým fenoménom.<sup>4</sup> Neráta však s existenciou umenia na organických, a teda nedochovaných materiáloch. E. Neustupný (2010, 73) vidí vznik úplného ľudského vedomia v mladšom paleolite. Klúčovým aspektom, samozrejme, je, či autori uznávajú doklady o „súčasnejšom stave myслe“ mlado-paleolitickej ľudi.

Ďalej Renfrew piše predovšetkým o spoločných znakoch raných štátov. Venuje sa stručne niekoľkým ich aspektom, komplexným politickým štruktúram, obchodu, náboženstvu, gramotnosti a priznáva, že „rané štátne spoločnosti sa ľahko porovnávajú, lebo majú okázalú prezentáciu a ikonografiu“ (s. 229, 230). Záverom však tvrdí, že prehistorici mu pripomínajú Linného, ktorý klasifikoval rozmanitosť, ale nezaoberal sa jej príčinami. Dochádza k tvrdeniu, že archeológia čaká na svojho Darwina, podobne ako už napísal Z. Vašiček (2006, 58).

Komparácia raných starovkých štátov sa dnes stala neobyčajne náročnou úlohou, pretože nie je v silách jednotlivca získať prehľad o stave bádania v každej z nich.<sup>5</sup> Prejavuje sa to i v drobných omyloch, ktoré sa občas v texte vyskytnú. Text pôsobí skôr tak, že zatial, aj napriek prítomnosti archeologických i písomných prameňov, si s ich rozmanitosťou nevieme poradiť. A to Renfrew neberie ohľad na ostatný, azda preňho barbarskejší svet. Je otázne, či možno založiť sondy do myслe minulosti na spoločnostiach, ktoré boli v mnohých aspektoch podobné súčasnosti. Renfrew vo svojej

<sup>1</sup> Problém sa dotýka širšieho kontextu. Prečo v češtine (oveľa zriedkavejšie v slovenčine) vznikajú edície prekladov základných diel takmer každej spoločenskej vedy okrem archeológie? Nemá čím prispieť? Azda sú práce Hoddera, Renfrewa, Triggera a množstvo ďalších autorov také špeciálne, že nijako nemôžu obohatiť diškúr spoločenských vied v prekladoch? Isteže sa vyskytujú sporadické výnimky.

<sup>2</sup> Renfrew kapitolky niekedy azda príliš zostručnil a neoveroval si všetky fakty, ktoré uvádzal. Alebo cituje nadšené vyjadrenie M. Wheelera o rádiouhlíkovom datovaní (s. 56), pričom neskôr práve on zastával rezervovanějšie stanovisko (Wheeler 1973, 45).

<sup>3</sup> Podobne, v súvislosti s etnickou historiou E. Neustupný (2010, 291-293).

<sup>4</sup> Vyslúžil si za to kritiku aj od J. D. Lewisa-Williamsa (2008).

<sup>5</sup> Monografiu na oveľa širšej báze vydal B. G. Trigger (2003).

teórii nepredpokladá, že ľudia môžu aj klamať (napr. pohrebným rítom o spoločenskom statuse zosnulého)<sup>6</sup> a nič nehovorí ani o smiechu a humore. Existujú doklady, že na rube väznych náboženských a štátnych koncepcí nielen v stredoveku (*Bachtin 2007*), ale aj v staroveku jestvovala akási „karnevalová“ verzia, ktorá občas znevažovala jestvujúce poriadky (zrejme ale bez toho, aby ich narúšala). Dokonca aj v takej „smrteľne väznej“ kultúre, akou bola staroegyptská (*Houlihan 2001*). Dokazuje to, že aj v niektorých raných spoločnostiach s „nápadnou spotrebou“ si ľudia uvedomovali nedokonalosť štátnych organizácií a spoločenského usporiadania.

V kritike sa dá súhlasit napríklad s B. Triggerom (2006, 433–435), ktorý sa nazdával, že kognitívno-procesuálna archeológia urobila neveľký pokrok v určení toho, čo si ľudia skutočne mysleli, iba na základe archeologického svedectva. Oveľa konzistentnejší myšlienkový systém ako C. Renfrew predstavil E. Neustupný (2010).<sup>7</sup>

Kognitívna archeológia sa málo snažila spolupracovať s ostatnými vedami s rovnakým prívlastkom, hlavne lingvistikou (*Lakoff/Johnson 1980*). Kognitívna jazykoveda skúma napríklad štruktúrujúce metafory, ktoré sú imanente prítomné v jazykoch a v ľudskom myšlení. Metafory zahrnujúce kovy nemohli predsa v žiadnom jazyku vzniknúť skôr, ako sa zrodila metalurgia.<sup>8</sup>

Nanešťastie, v práci chýba bibliografia aspoň základných publikácií o tzv. moderných metódach v archeológii, v slovenskom a v českom jazyku. Chýbajú odkazy na české preklady niektorých zásadných prác (Childova monografia *Man Makes Himself*). C. Renfrew opäť, mysliac iba na anglického čitateľa, cituje zásadne anglické vydania francúzskych i nemeckých prác, no preklad ich nechal nedotknutý. Zachoval i také lapsusy ako „Edward Lartet“ (s. 29).

Vydanie takejto knihy, zvlášť v slovenčine, je napriek všetkému pozitívny javom. Môže ukázať predovšetkým nearcheologickejmu čitatelovi, že problémy archeológie siahajú nad potvrdzovanie úzko národných hľadísk a môžu byť „intelektuálnym dobrodružstvom“ (s. 227).

## LITERATÚRA

- Bachtin 2007* - M. M. Bachtin: François Rabelais a lidová kultura stredoveku a renesance. Praha 2007.
- Houlihan 2001* - P. Houlihan: Wit and Humour in Ancient Egypt. London 2001.
- Lakoff/Johnson 1980* - G. Lakoff/M. Johnson: Metaphors We Live By. Chicago 1980.
- Lewis-Williams 2008* - J. D. Lewis-Williams: „Colin Renfrew. Prehistory: the Making of the Human Mind“ (review). *Antiquity* 82/316, 2008, 504, 505.
- Neustupný 2010* - E. Neustupný: Teorie archeologie. Plzeň 2010.
- Segal 2000* - E. M. Segal: Archaeology and cognitive science. In: C. Renfrew/E. B. W. Zubrow (Ed.): The ancient mind: elements of cognitive archaeology. Cambridge 2000, 22–28.

*Trigger 2003* - B. G. Trigger: Understanding Early Civilizations: a Comparative Study. Cambridge 2003.

*Trigger 2006* - B. G. Trigger: A History of Archaeological Thought. Cambridge 2006.

*Vašiček 2006* - Z. Vašiček: Archeologie, historie, minulost. Praha 2006.

*Wheeler 1973* - M. Wheeler: Dávná civilizace v údolí Indu. Praha 1973.

Martin Odler

Peter Melichar/Wolfgang Neubauer (Hrsg.): *Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Niederösterreich*. Geophysikalisch-archäologische Prospektion - ein interdisziplinäres Forschungsprojekt. Wolfgang Neubauer unter Mitarbeit von Michael Doneus, Alois Hinterleitner, Klaus Löcker, Peter Melichar, Gerhard Trnka, mit einem Beitrag von Georg Zotti. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2010. 424 strán, 117 obrázkov v texte, 5 tabiel, 167 tabuľiek (v katalógu), 47 mapových výsekov (v katalógu).<sup>9</sup>

Monografia ponúka výsledok práce niekoľkoročného výskumného projektu cieleného na vyhľadávanie a evidovanie mladoneolitických kruhových priekopových areálov - rondelov.

História archeologickej prospekcie zameranej na cieľavedomé hľadanie rondelov v Rakúsku má dlhú tradíciu. Siaha do sedemdesiatych rokov 20. stor., kedy bola systematicky uplatnená letecká prospekcia a geofyzikálne metódy. Slovensko svojím spôsobom zaostáva. Letecká prospekcia sa cieľavedome začala uplatňovať až od druhej polovice osemdesiatych rokov minulého storočia (*Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1996, 1995*).

Geofyzikálna a archeologická prospekcia takých rozmerov, nedávno aplikovaná v Dolnom Rakúsku, si vyžadovala interdisciplinárny tím zložený z geofyzikov, archeológov a informatikov. Celý projekt viedol P. Melichar a koordinovaný bol interdisciplinárnu pracovnou skupinou Archeo Prospection.

Na úvod autori zhŕnuli doterajšie poznatky o rondeloch. Vymedzili sledované územie Dolného Rakúska a výskyt rondelov dali do súvislosti s príahlou oblasťou južnej Moravy, juhozápadného Slovenska a Dolného Bavorska. V miernom stredoeurópskom pásme<sup>10</sup> bolo v čase publikovania tejto práce známych vyše 135 rondelov. Z nich takmer jedna tretina pochádza z územia Dolného Rakúska (ťažisko je v oblasti Weinviertlu), ktoré autori považujú za jedno z centier výskytu rondelov. Domnievam sa však, že uvedená situácia je daná predovšetkým doterajším stavom bádania. Kým v Rakúsku je silná tradícia bádania o rondeloch, na Slovensku systematický projekt podobných rozmerov doteraz nebol uskutočnený. Jeho realizácia by mohla viesť k výraznému nárastu počtu ďalších objavených lokalít.

Podľa autorov sa najstaršie rondely v Dolnom Rakúsku, na južnej Morave a na juhozápadnom Slovensku

<sup>6</sup> Inými slovami, môže byť rozdiel medzi „bytím“ a „zdaním sa“ symbolov?

<sup>7</sup> Hlbšie porovnanie oboch prác by však nemalo zmysel, obe boli písané s iným účelom a inou podrobnosťou argumentov.

<sup>8</sup> K možnostiam, viac ako výsledkom, spolupráce kognitívnych vied a archeológie E. M. Segal (2000).

<sup>9</sup> Ďakujem PhDr. V. Mitášovi, PhD., doc. PhDr. J. Pavúkovi, DrSc., a prof. PhDr. J. Bátorovi, DrSc., za rady a kritické poznámky.

<sup>10</sup> Astronomicky orientované rondely sa koncentrujú od 46° po 52° zemepisnej šírky (Pavúk/Karlovský 2008, 479).

objavujú počas stupňa MMK/MOG Ia (moravská maťovaná keramika/mährisch-österreichische Gruppe der Lengyel-Kultur). Konštatujú sice, že rondely sa nedajú odvodiť od drevo-zemných stavieb kultúry s lineárnoch keramikou, ale v práci akosi chýba celkové zamyslenie sa nad pôvodom kruhových priekopových areálov. S tým súvisí aj otázka pôvodu a rozšírenia lengyelskej kultúry v Dolnom Rakúsku.

V Dolnom Rakúsku chýbajú náleziská neskorej želiezovskej skupiny, ako aj protolengyelu, ktoré v západnom Maďarsku a na juhozápadnom Slovensku predstavujú celú evolúciu lengyelskej kultúry. Nositelia lengyelskej kultúry sa do Dolného Rakúska dostali až počas stupňa Lengyel IA (lokalita Friebrítz) a odtiaľ sa lengyelská kultúra stupňa IB (MMK/MOG Ia) šírila ďalej na sever na Moravu. Lengyelskú kultúru teda do Rakúska priniesol ľud prichádzajúci z Karpatkej kotliny (tým sa zároveň potvrdzuje diskontinuita osídlenia s predchádzajúcim kultúrou s lineárnoch keramikou a z toho vyplývajúce zakladanie sídlisk na nových polohách). Následne sa sformovala „domáca“ MMK/MOG Ia, ktorá sa šírila ďalej. Migrácia ľudu z oblasti Karpatskej kotliny mala byť motivovaná klímom (Pavúk 2007, 16, 17). Domnievam sa, že nové obyvateľstvo zároveň predstavilo svoje znalosti výstavby rondelov. Prvé rondely sa začali objavovať už v protolengyeli, ako to dokladajú lokality v Maďarsku, napríklad Sé (Kalicz 1998, 57, obr. 21; Pavúk/Karlovský 2004, 211), Sormás-Törökföldek (Barna 2007, 365-380) a pravdepodobne aj tretí ronel vo Svodíne (Němejcová-Pavúková 1995, 169).

Autori ďalej zhŕnuli názory o interpretácii rondelov, a to ako sociálno-rituálnych zhromažďovacích centier, kalendárnych stavieb, astronomických pozorovateľní, slnečných chrámov, ale aj ako stavieb s čisto profánnou funkciou - opevnenia, trhoviská a pod. V súčasnosti sa prikláňajú k tomu, že rondely majú multifunkčný charakter.

V ďalších dvoch kapitolách boli prezentované jednotlivé metódy systematickej prospekcie. Postupne sa ukázalo, že kombinácia leteckej archeológie a geofyzikálnych metód (obzvlášť vhodné je geomagnetické meranie) sa prejavila ako veľmi efektívna pri vyhľadávaní nových priekopových areálov a pri získavaní informácií o ich zástavbe a vnútornej štruktúre. Autori veľmi pekne opísali princípy jednotlivých metód a predstavili optimálny pracovný postup, pozostávajúci z vyhodnotenia existujúcich historických a archeologickej prameňov, terénneho prieskumu, leteckej prospekcie a geofyzikálneho merania. Získané údaje sa vkladali do databázy v prostredí geografických informačných systémov (GIS), ktorá slúžila ako podklad pre interpretáciu a vyhotovenie mapových výstupov. Z výsledkov bol zhotovený obsiahly a veľmi prehľadný katalóg lokalít ako východisko pre ďalšie bádanie.

Ťažisko celej monografie spočíva vo štvrtej kapitole, zameranej na archeologické vyhodnotenie systematickej prospekcie. Autori pri definovaní rondelu vychádzali z práce G. Trnku (2005, 12-14), ktorý uvádza, že „... rondely pozostávajú z 1-5 priekop, ktorých priebeh je viac-menej koncentrický; priekopy majú profil tvaru písmena V; pri niekoľkonásobných rondeloch je šírka priekop rovnaká alebo sa smerom von zmenšuje; spravidla majú 2-4 vchody vo forme prerušenia priekop; priekopy lemujú jeden alebo viac radov palisád; na volnej, neosídlenej vnútornej ploche sa niekedy nachádzajú stavby; rondely majú súvislosť s príahlým sídliskom; rondely majú jednotný časový horizont výskytu“ (Lengyel I - StbK IVa - Rössen I - Grossgarbach - Oberlauterbach II-III).

Vychádzajúc z citovanej štúdie G. Trnku autori vynechali palisádové rondely z obdobia stupňa Lengyel II (Žlkovce), ktoré sú priamym pokračovaním kruhových priekopových areálov, ich vyústením a konečnou podobou (Karlovský/Pavúk 2002, 119; Pavúk/Karlovský 2004, 229).

Z bádania o rondeloch v Dolnom Rakúsku vyplýva, že ku koncu využívania priekopových areálov sa zmenil sídliskový obraz. V období MMK/MOG Ib-Santovka sa sídliská začali zakladať na strategicky výhodných polohách a boli opevnené (napr. Falkenstein-Schanzboden, Wetzleinsdorf). Ich vnútorná zástavba však nie je známa a prítomnosť vnútorného rondelu tu nebola doložená, čo však neznamená, že tu neboli. Mohol tam byť podobný palisádový ronel ako v Žlkovciach a ten sa najnovšie predpokladá aj v Hlubokých Mašúvkach (Čižmář/Cižmář/Lysá 2004, 225, obr. 6; 16; Pavúk/Karlovský 2004, 256). Avšak ako autori sami konštatujú, stav poznania sídliskových foriem v Dolnom Rakúsku je nedostatočný, preto by sa budúci výskum mal sústrediť nielen na rondely samotné, ale aj na ich najbližšie okolie.

Pozitívne možno hodnotiť, že autori sa pri riešení problematiky o priekopových areáloch opierali aj o analýzu vybraných zložiek prírodného prostredia v prostredí GIS. Boli sledované tieto parametre: pôdne typy, podložie, vegetácia, vzdialenosť od vodných tokov a sklon svahu. Osobne by som sledoval ešte vzťah k nadmorskej výške, k lokálnemu prevýšeniu, orientáciu svahu voči svetovým stranám a pre-výšeniu nad najbližším vodným tokom. Časť výsledkov týchto analýz korešponduje so zistením na juhozápadnom Slovensku (napr. Pavúk/Veliačík/Romsauer 1995, 121; Tóth 2010, 62), teda preferencia hnedozemí, presun osídlenia do inundačných veľkých riek alebo do vyšších polôh. Zaujímavé je, že lokality MMK/MOG Ia vykazujú tendenciu osídlovať oblasti horných tokov potokov, prípadne prameňov, oproti predchádzajúcemu obdobiu kultúry s lineárnoch keramikou, kedy boli vyhľadávané oblasti stredných tokov riek a potokov. Autori to vysvetľujú zvýšenou potrebou čerstvej vody, ako aj dostatočného množstva stavebného materiálu na domy a palisády. Podľa môjho názoru to mohlo súvisieť aj s klimatickými výkyvmi a s tým spojeným vyšším podielom lovených zvierat v tomto období (Ambros 1986, 13, 16).

Domnievam sa však, že možnosti GIS neboli úplne využité. Z výsledkov analýz faktorov prírodného prostredia sa mohli vypočítať predikčné modely, ktoré spolu s leteckou prospekciami a povrchovým zberom mohli slúžiť pri vyhľadávaní nových potenciálnych lokalít.

Autori sa ďalej podrobne zaoberali jednotlivými aspektmi priekop a palisád a tiež charakterom vnútorného areálu (rozmery, plocha atď.). Veľkú pozornosť venovali vchodom, ktoré podľa nich predstavovali podstatný element funkcie rondelov. Pri prechádzaní cez úzke vchody sa pri pohľade do priekopy zdalo, akoby nemala dno. Dôležité sú aj štruktúry v okolí vchodov, ktorími sa obmedzoval alebo kontroloval vstup do objektu a zabraňoval pohľad do vnútorného areálu.

Pre samotné pozorovanie je dôležitá aj otázka existencie valu. V Dolnom Rakúsku sa prítomnosť valov pomocou geofyzikálnych meraní nezistila. To ale neznamená, že tam neboli. Problém spočíva v tom, čo robili stavitelia s vykopanou hlinou. Bud' ju rozprášovali do okolia, alebo využili ako násyp valu (val sa predpokladá vo Svodíne 2 - Pavúk/Karlovský 2008, 470 a v Ružindole-Borovej - Poborský 1999, 264).

V rámci priekop bolo možné pozorovať zaujímavý technologický detail - ich segmentálne zhotovovanie (napr.

Moosbierbaum), čo by poukazovalo na to, že priekopy boli vyhľbené jednotlivými pracovnými skupinami a neskôr spojené do jedného celku (v dolnej časti priekopy sa segmenty čiastočne zachovali). V prípade palisád sa autori domnievajú, že počas astronomických pozorovaní boli využité vo forme zvýšeného umelého horizontu.

Dôležitou časťou monografie je záverečná kapitola o astronomickej orientácii rondelov v Dolnom Rakúsku. Podkladom na analýzy u rakúskych bádateľov bola virtuálna rekonštrukcia rondelov. Pozorovania sa uskutočňovali predovšetkým z predpokladaného stredu rondelu, ale aj z ďalších pozorovacích bodov. Azimuty boli počítané pre rok 4701 pred n. l., do úvahy sa vzali aj precesné pohyby zemskej osi. Autori tiež zohľadnili priebeh skutočného horizontu a charakter krajiny v okolí rondelu.

Sledovaná bola orientácia na Slnko, hviezdy a Mesiac a získané výsledky boli verifikované simulátorom chodu nebeských telies v trojrozmernej rekonštrukcii. Autori pripúšťajú, že rondely mali dôležitú funkciu pri určovaní významných dní v slnečnom roku. Nie každý röndel bol rovnako orientovaný, ale na základe zatiaľ neznámeho klúča boli zvolené iba niektoré smery.

Výsledky ich analýz možno zhŕnúť takto. Rondely poukazujú na body na horizonte, na ktorých Slnko v dňoch slnovratov a rovnodeností vychádza, resp. zapadá. Vedľa nich sa ukazujú aj termíny presne medzi nimi (beltein, lugnasad, samhain, imbolc), čo im umožnilo rozdeliť rok do ôsmich časových období. Smery na Mesiac neprekázali žiadne signifikantné zoskupenia. Hviezdy, predovšetkým Plejády, Antares, Rigel a Deneb mohli signalizovať začiatok poľnohospodárskeho roka (aby boli hviezdy viditeľné, museli stať 4 až 5 stupňov nad horizontom - na to mal slúžiť práve umelý horizont v rondeloch, vytvorený palisádou).

Avšak problematika orientácie rondelov na smery Slnka a hviezdi má aj svoje tienisté stránky. Orientácia rondelov voči slnovratom a rovnodenostiam v oblasti lengyelskej kultúry mala z hľadiska kalendárnych potrieb neolitickej roľníkov nízku informačnú hodnotu (*Pavúk/Karlovský 2004, 252; 2008, 485*). Keď sa vezme do úvahy celkové rozšírenie kruhových priekopových areálov, ukazuje sa, že orientácia rondelov na slnovraty sa vyskytuje predovšetkým v oblasti rozšírenia kultúr s keramikou s vypichovanou výzdobou (skupiny Oberlauterbach, Grossgartach, kultúra s vypichovanou keramikou). Na rieke Labe sa stretávajú oba princípy, a to orientácia na Slnko a na Mesiac. Smerom na východ prevládajú smery na Mesiac. Tým sa ukazujú dva odlišné princípy, ktoré môžu poukazovať na etnické, sociálne a kultúrne aspekty, čo najlepšie odzrkadluje keramika (*Pavúk/Karlovský 2008, 466, 484*).

Orientácia rondelov na hviezdy má aj svoje problémy. Tie nie sú voľným okom viditeľné do výšky 3 stupňov nad horizontom. Ak je k tomu Mesiac na oblohe alebo atmosféra nie je číra, na horizonte nevidieť Plejády vôbec. K tomu sa môžu pridať aj ďalšie faktory zvyšujúce absorpciu atmosféry, čím sa podstatne znížuje viditeľnosť hviezd na horizonte. Z toho možno usúdiť, že vplyv hviezd na orientáciu rondelov bol zanedbateľný (*Pavúk/Karlovský 2008, 489, 490, tab. 4*).

Autori publikácie pri interpretácii rondelov neprihliadli na dôležitý fakt, a to na meniace sa klimatické podmienky, ktoré sú pre obdobie neolitu a eneolitu bezpečne doložené (napr. *Gronenborn 2009, 97-110, obr. 2-4; Pavúk 1986, 213-216; Pavúk/Veliačik/Romsauer 1995, 116-124*). Nestabilná klíma vyústila do okamžitej sociálno-ekonomickej reakcie (*Gronenborn 2009, 101*).

Pôvodne vlhké počasie počas trvania kultúry s lineárnou keramikou sa začalo meniť na teplé a suché. Na juhozápadnom Slovensku bola v tom čase rozšírená lengyelská kultúra. V dôsledku dlhotrvajúceho sucha a tepla začali vysychať oblasti pokryté černozemou a postupne sa vysídľovali. Obyvateľstvo novej kultúry odchádzalo do mierne kopcovitého terénu pokrytého hnedozemou, ktorý bol v období dlhotrvajúceho sucha vhodnejší pre roľníctvo. Zrážky sa obmedzovali len na krátke obdobia. Z toho vyplýva celkovo malá oblačnosť počas roka a veľmi priaznivé podmienky pre pozorovanie pohybu Slnka a v noci na pozorovanie hviezd, ale predovšetkým pohybu Mesiaca. Relatívne presne sa tak dalo orientovať v čase počas celého roka, odhadnúť správnu dobu na siatku obilia, sledovať chod zrážok, predpovedať pravidelné záplavy ovplyvňujúce obrábanie polí v nivách (*Karlovský/Pavúk 2002, 120; Pavúk/Karlovský 2004, 265, 266; 2008, 497*).

Krajné polohy vychádzajúceho a zapadajúceho Mesiaca, t. j. vysoký a nízky Mesiac, sa dajú dobre pozorovať na obzore. Medzi obdobím vysokého a nízkeho Mesiaca uplynie 9,305 rokov. Medzi dvoma obdobiami vysokého (alebo nízkeho) Mesiaca uplynie 18,61 rokov. Najstaršie rondely majú fixované polohy na vysoký Mesiac, ktoré sa dali najľahšie pozorovať. Rondely so smermi na nízky Mesiac sú mladšie. Najskôr je potrebné poznať smer na vysoký Mesiac a potom určiť polohu na nízky Mesiac. Smer na nízky Mesiac má výhodu aj v tom, že na tomto smere v určitých dňoch vychádza aj zapadá Slnko, čo môže slúžiť ako kalendár (*Karlovský/Pavúk 2002, 115-117, 124*). Pozorovanie sa mohlo uskutočňovať cez susedné vchody, protiľahlé vchody alebo iba cez jeden vchod (*Pavúk/Karlovský 2004, 268*).

Prezentované možnosti astronomickej orientácie rondelov predstavujú len jeden z možných aspektov funkcie rondelov. Ďalšie diskusie a bádanie posunú túto zaujímavú problematiku bližšie k pravde. Domnievam sa, že napriek uvedeným kritickým poznámkom predstavuje recenzovaná monografia úspešný výsledok niekoľkoročného výskumného úsilia kolektívu autorov v oblasti Dolného Rakúska. Oceňujem interdisciplinárnu spoluprácu a využitie moderných počítačových metód pri analýzach a ich následnej interpretácii. Taktiež pozitívne hodnotím vzornú obrazovú dokumentáciu a rozsiahly, takmer 350 stranový katalóg v závere práce. Možno si len želať, aby sa podobný projekt realizoval aj na Slovensku, čím by sa vyrovnal dlh voči Morave a Dolnému Rakúsku. Zároveň by sa výrazne prispelo k obohateniu poznania tohto pozoruhodného fenoménu z prvej polovice 5. tisícročia pred n. l.

## LITERATÚRA

- Ambros 1986 - C. Ambros: Tierknochenfunden aus Siedlungen der Lengyel-Kultur in der Slowakei. In: V. Němejcová-Pavúková (Ed.): Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany 5.-9. November 1984. Nitra - Wien 1986, 11-17.*
- Čižmář/Čižmář/Lysá 2004 - Z. Čižmář/M. Čižmář/L. Lysá: Současný stav poznání opevnění osady kultury s moravskou malovanou keramikou v Hlubokých Mašůvkách. In: M. Lutovský (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu 2003. Praha 2004, 219-237.*
- Gronenborn 2009 - D. Gronenborn: Climate fluctuation and trajectories to complexity in the Neolithic: towards*

- a theory. *Documenta Praehist.* 36. Neolithic. Stud. 16, 2009, 97-110.
- Hanzelyová/Kuzma/Rajtár 1996* - E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia v archeológii na Slovensku. Arch. Rozhledy 48, 1990, 194-211.
- Kalicz 1998* - N. Kalicz: Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. Archaeologia. Ser. Minor 10. Budapest 1998.
- Karlovský/Pavúk 2002* - V. Karlovský/J. Pavúk: Astronomická orientácia rondelov lengyelskej kultúry. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Nitra 2002, 113-125.
- Němejcová-Pavúková 1995* - V. Němejcová-Pavúková: Zwei Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur. Bratislava 1995.
- Barna 2007* - J. P. Barna: A new site of the Lengyel Culture in Sormás - Török-földék (county Zala, south-western Transdanubia). Preliminary report. In: J. Kozłowski/P. Raczyk (Ed.): The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe. Kraków 2007, 365-380.
- Pavúk 1986* - J. Pavúk: Siedlungswesen der Lengyel-Kultur in der Slowakei. Béri Balogh Ádám Múz. Évk. 13, 1986, 213-221.
- Pavúk 2007* - J. Pavúk: Zur Frage der Entstehung und Verbreitung der Lengyel-Kultur. In: J. Kozłowski/P. Raczyk (Ed.): The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe. Kraków 2007, 11-28.
- Pavúk/Karlovský 2004* - J. Pavúk/V. Karlovský: Orientácia rondelov lengyelskej kultúry na smery vysokého a nízkeho Mesiaca. Slov. Arch. 52, 2004, 211-272.
- Pavúk/Karlovský 2008* - J. Pavúk/V. Karlovský: Astronomische Orientierung der spätneolithischen Kreisanlagen in Mitteleuropa. Germania 86/2, 2008, 465-501.
- Pavúk/Veliačik/Romsauer 1995* - J. Pavúk/L. Veliačik/P. Romsauer: Veränderung von Siedlungsarealen als mögliche Folge klimatischer Schwankungen in der Westslowakei. In: Die Möglichkeiten und Perspektiven der West - Ost Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Wissenschaft mit dem Schwerpunkt auf der Umwelt und Gesundheit. PHARE-Programm. Bratislava 1995, 116-135.
- Podborský 1999* - V. Podborský: Pravěká sociokultovní architektura v dějinách lidstva. In: V. Podborský a kol.: Pravěká sociokultovní architektura na Moravě. Brno 1999, 261-282.
- Tóth 2010* - P. Tóth: Pohronie v neolite a eneolite. Magisterská diplomová práca (ÚAM FF MU v Brne). Brno 2010. Nepublikované.
- Trnka 2005* - G. Trnka: Kreise und Kulturen - Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. In: F. Daim/W. Neubauer (Hrsg.): Zeitreise Heldenberg. Geheimnisvolle Kreisgräben. Niederösterreichische Landesausstellung. Katalog des NÖ Landesmuseums. Neue Folge 459. Wien 2005, 10-18.

Peter Tóth



# SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK

## ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA

## ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
- Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
- Acta Mus. Porolissensis = Acta Musei Porolissensis. Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău. Zalău
- Acta Univ. Carolinae. Phil. et Hist. = Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. Praha
- Agria = Agria. Annales Musei Agriensis. Eger
- Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár
- Almanach Balneol. Múz. = Almanach Balneologickeho múzea v Piešťanoch. Piešťany
- Altertum = Das Altertum. Berlin
- Anodos = Anodos. Studies of Ancient World. Trnava
- Ant. Welt = Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Urgeschichte. Zürich
- Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
- Antiquity = Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology. Cambridge (England)
- Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
- Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
- Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
- Arch. Jugoslavica = Archaeologia Jugoslavica. L'annuaire de la Société Archéologique de Yougoslavie. Beograd
- Arch. Jahr Bayern = Das Archäologische Jahr in Bayern. Stuttgart
- Arch. Odkrytja = Archeologičeskie odkrytija goda. Moskva
- Arch. Polona = Archaeologia Polona. Wrocław - Warszawa - Kraków
- Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
- AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
- Bayer. Vorgeschbl. = Bayerische Vorgeschichtsblätter. München
- Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
- Béri Balogh Ádám Múz. Évk. = A Béri Balog Ádám Múzeum Évkönyve. Szolnok - Szekszárd
- Budapest Régiségei = Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. Budapest
- Bull. Soc. Préhist. Française = Bulletin de la Société Préhistorique Française. Paris
- Čas. Moravského Muz. Brno. Vědy Spol. = Časopis Moravského muzea v Brně. Vědy Společenské. Brno
- Documenta Praehist. = Documenta Praehistorica. Ljubljana
- Ephemeris Napocensis = Ephemeris Napocensis. Cluj-Napoca
- Eurasia Ant. = Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Berlin
- Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
- Fundber. Schwaben (N. F.) = Fundberichte aus Schwaben. (Neue Folge). Stuttgart
- Geologia (Brno) = Geologia. Folia Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkinianae Brunensis. Brno
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
- Godišnjak (Sarajevo) = Godišnjak Centra za Balkanološka Ispitivanja Akademije Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine. Sarajevo
- Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
- Chiron = Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts. München
- Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Mainz
- Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. = Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte. Halle/Saale - Berlin
- Jósa András Múz. Évk. = Anyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza
- Journal Arch. Scien. = Journal of Archaeological Sciences. London - New York
- Journal Radioanalyt. and Nucl. Chem. = Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry (Springer Science and Business Media)
- Journal Rom. Milit. Equip. Stud. = Journal of Roman Military Equipment Studies. Armatura Press. Oxford - Chirnside
- Mitt. Anthr. Ges. Wien = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Obzor Gemera-Malahontu = Obzor Gemera-Malahontu. Rimavská Sobota
- Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
- Pánsíp = Pánsíp. Ungvár
- Poročilo = Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneoleta v Sloveniji. Ljubljana
- Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig - Berlin
- Přehled Výzkumu = Přehled Výzkumu AÚ AV ČR. Brno
- Příroda = Příroda Časopis pro ochranu přírody a krajiny ČR a střední Evropy. Praha
- Quartär = Quartär. Jahrbuch für Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit. Bonn
- Röm. Österreich = Römisches Österreich. Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie. Wien
- Satu Mare = Satu Mare. Studii și comunicări. Satu Mare
- Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Brno
- Silesia Ant. = Silesia Antiqua. Wrocław
- Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologickeho ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
- Spraw. Arch. = Sprawozdania Archeologiczne. Wrocław
- Stud. Hist. Nitriensis = Studia Historica Nitriensis. Nitra
- Stud. și Cerc. Istor. Veche și Arh. = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București
- Száزادok = Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata. Budapest
- Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologickeho ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
- Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra - Košice
- Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava
- Zeitschr. Arch. = Zeitschrift für Archäologie. Berlin



# EDÍCIE VYDÁVANÉ ARCHEOLOGICKÝM ÚSTAVOM SAV V NITRE

## ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE



### FONTES

|       |   |        |
|-------|---|--------|
| I.    | Benadík, B. - Vlček, E. - Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.                    | -----  |
| II.   | Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.   | -----  |
| III.  | Chropovský, B. - Dušek, M. - Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960.             | -----  |
| IV.   | Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.   | -----  |
| V.    | Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.   | € 4.-  |
| VI.   | Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966.  | € 5.-  |
| VII.  | Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.  | € 5.-  |
| VIII. | Bánesz, L.: Barca bei Košice - paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.  | -----  |
| IX.   | Novotná, M.: Die Bronzehoffunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970.                                      | -----  |
| X.    | Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971.                             | -----  |
| XI.   | Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefässe aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972.                              | -----  |
| XII.  | Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974.   | -----  |
| XIII. | Ambros, C. - Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980. | € 3.-  |
| XIV.  | Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.   | -----  |
| XV.   | Rejholecová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analyse. ISBN 80-88709-23-7                   | -----  |
|       | Rejholecová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X                   | -----  |
|       | Rejholecová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9                   | -----  |
| XVI.  | Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6    | € 23.- |
| XVII. | Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4  | € 23.- |



### CATALOGI

|       |   |           |
|-------|---|-----------|
| I.    | Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.  | € 6.-     |
| II.   | Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968.  | € 4.-     |
| III.  | Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968.   | -----     |
| IV.   | Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.  | € 5.-     |
| V.    | Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.   | -----     |
| VI.   | Veliačik, L. - Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6 | -----     |
| VII.  | Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0  | € 20.-    |
| VIII. | Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X  | -----     |
| IX.   | Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách staveník Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2                              | € 20.-    |
| X.    | Kolník, T. - Varsik, V. - Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. Nitra 2007. ISBN 978-80-88709-98-5   | € 45.-    |
| XI.   | Lamiová-Schmidlová, M.: Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej na lokalite Dvorníky-Včeláre. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-13-0                                  | € 20,70.- |
| XII.  | Kaminská L.: Čičarovce-Vel'ká Moľva. Výskum polykulturného sídliska. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-28-4   | € 22,50.- |



### STUDIA

|       |   |        |
|-------|---|--------|
| I.    | Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.   | -----  |
| II.   | Veliačik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.   | -----  |
| III.  | Fusek, G.: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2   | -----  |
| IV.   | Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Železovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9                                    | € 18.- |
| V.    | Pavúk, J. - Bátorá, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ladanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5   | -----  |
| VI.   | Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0  | € 17.- |
| VII.  | Ruttkay, A. - Ruttkay, M. - Šalkovský, P. (Ed.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1  | -----  |
| VIII. | Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5  | -----  |
| IX.   | Pieta, K. - Ruttkay, A. - Ruttkay, M. (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2007. Druhé vydanie. ISBN 978-80-88709-91-6 | € 20.- |
| X.    | Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. Nitra 2007. ISBN 978-80-89315-01-7   | € 28.- |
| XI.   | Pieta, K.: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-05-5; ISBN 978-80-224-1027-4                                       | € 36.- |



## COMMUNICATIONES

- |       |  |        |
|-------|--|--------|
| I.    | Bátora, J. - Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7                      | € 28.- |
| II.   | Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5  | € 25.- |
| III.  | Friesinger, H. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und- Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2   | € 28.- |
| IV.   | Cheben, I. - Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1  | € 45.- |
| V.    | Kuzmová, K. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X                     | -----  |
| VI.   | Bátora, J. - Furmanek, V. - Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9 | € 35.- |
| VII.  | Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7   | -----  |
| VIII. | Cheben, I. - Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0  | € 55.- |
| IX.   | Cheben, I. - Kuzma, I. (Eds.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2007. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-06-2  | € 47.- |
| X.    | Beljak, J. - Březinová, G. - Varsik, V. (Eds.): Archeológia Barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-24-6   | € 76.- |
| XI.   | Furmanek V. - Miroššayová E. (Eds.): Popolnicové polia a doba halštatská. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-26-0   | € 47.- |



## ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

- |       |  |        |
|-------|--|--------|
| I.    | Furmanek, V.: Radzovce - osada ľudu popolnicových polí. Nitra 2010. ISBN 978-80-89315-27-7                               | € 17.- |
| II.   | Lamiová, M.: Zemlín - obec s bohatou minulosfou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5   | -----  |
| III.  | Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8  | -----  |
| IV.   | Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennnej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6                            | -----  |
| V.    | Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1   | € 13.- |
| VI.   | Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8   | € 13.- |
| VII.  | Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0                             | € 15.- |
| VIII. | Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennnej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1   | € 15.- |
| IX.   | Furmanek, V. - Marková, K.: Včelinice. Archív dávnej minulosti. Nitra 2008. ISBN 978-80-89315-09-3                       | € 17.- |
| X.    | Šalkovský, P.: Detva. Praveké a včasnohistorické hradisko k davným dejinám Slovenska. Nitra 2009. ISBN 978-80-89315-14-7 | € 17.- |

## ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

- |       |  |        |
|-------|--|--------|
| I.    | Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra 1979.  | -----  |
| II.   | Furmanek, V. - Stloukal, M.: Antropologický rozbor žárových hrobů piliňské a kyjatickej kultury. Nitra 1982.   | -----  |
| III.  | Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984.   | € 9.-  |
| IV.   | Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986.  | -----  |
| V.    | Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Tom. V. Nitra 1987.   | € 7.-  |
| VI.   | Súčasné poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989.  | € 6.-  |
| VII.  | Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany.<br>8 <sup>th</sup> Symposium Nitra - Nové Vozokany 1989. Nitra 1991. | € 16.- |
| VIII. | Hajnalová, E.: Obilia v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4  | € 9.-  |
| IX.   | Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8   | € 13.- |
| X.    | Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5  | € 13.- |

## MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

- |       |   |        |
|-------|---|--------|
| I.    | Točík, A.: Výčapy-Opátovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980.       | -----  |
| II.   | Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980.  | -----  |
| III.  | Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I., II. Tabuľky. Nitra 1981.  | -----  |
| IV.   | Točík, A.: Malé Kosihy - osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981.   | -----  |
| V.    | Benadik, B.: Mařa. Keltisches Gräberfeld - Fundkatalog. Nitra 1983.   | -----  |
| VI.   | Dušek, M. - Dušeková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985.                  | -----  |
| VII.  | Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topolčianskeho múzea. Nitra 1985.   | -----  |
| VIII. | Budinský-Krička, V. - Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.                          | -----  |
| IX.   | Kuzmová, K. - Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988.  | -----  |
| X.    | Hanuliak, M. - Kuzma, I. - Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5 | € 20.- |
| XI.   | Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5   | € 10.- |
| XII.  | Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1   | -----  |
| XIII. | Dušek, M. - Dušeková, S.: Smolenice - Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2                                       | € 15.- |

## ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

|   |        |  |           |
|---|--------|--|-----------|
| Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv.  | € 20.- | Castrum Bene 7.  | € 22.-    |
| Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv.  | € 20.- | Colloque International l'Aurignacien et le Gravettien (perigordien) dans leur Cadre Ecologique.          | € 13.-    |
| Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv.  | € 18.- |  |           |
| Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv.  | € 15.- | Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. II.  | € 13.-    |
| Archaeologia Historica 13/1988.   | € 8.-  | Complex of upper palaeolithic sites near Moravany. Vol. III.   | € 15.-    |
| Archaeologia Historica 22/1997.   | € 25.- | Der sonderbare Baron. Dvořák, P.   | € 13.-    |
| Archaeologia Historica 24/1999.   | € 28.- | Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau des Kraftwerkssystems Gabčíkovo-Nagymaros.                 | € 7.-     |
| Archaeologia Historica 31/2006.   | € 30.- | Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B.  | € 1.-     |
| Archaeologia Historica 33/2008.   | € 30.- | Európa okolo roku 1000.  | € 25.-    |
| Archaeologia Historica 34/2009.   | € 26.- | Europas mitte 1000.  | € 67.-    |
| Archeológia - História - Geografia (Archeológia).   | € 3.-  | Gerulata I.  | € 20.-    |
| Archeológia - História - Geografia (Geografia).   | € 3.-  | Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der historischen Osteologie. Sep. ŠZ 12/1964. Rajtová, V. | € 3.-     |
| Archeológia - História - Geografia (História).  | € 3.-  | Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.   | € 2.-     |
| Archeologická topografia Bratislavы.  | € 13.- | Importants Sites Slaves en Slovaquie.  | € 3.-     |
| Archeologická topografia Košíc.   | € 13.- | IX. međunarodnyj sjезд slavistov. Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.   | € 1.-     |
| Archeologicke nálezy v zbierkach Mestského múzea v Zlatých Moravciach. Ruttayová, J. - Ruttay, M. | € 6.-  | Ján Dekan. Život a dielo.  | € 5.-     |
| Archeologicke pamiatky a súčasnosť.   | € 3.-  | Kelemantia Brigetio. (ang.).   | € 10.-    |
| Archeologičeskie vesti.   | € 6.-  | Kelemantia Brigetio. (nem.).   | € 10.-    |
| AVANS roku 1975.  | € 4.-  | Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei. Pieta, K.                              | € 13.-    |
| AVANS v roku 1976.  | € 5.-  | Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Pieta, K.                                  | € 13.-    |
| AVANS v roku 1977.  | € 5.-  | Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B.  | € 1.-     |
| AVANS v roku 1978.  | € 3.-  | Numizmatika v Československu.  | € 3.-     |
| AVANS v roku 1979.  | € 3.-  | Vyhodnotenie. Hanuliak, M. - Rejholecová, M.   | € 23.-    |
| AVANS v roku 1989.  | € 10.- | Pleistocene Environments and Archaeology of the Dzeravá skala Cave, Lesser Carpathians, Slovakia.        | € 20.-    |
| AVANS v roku 1990.  | € 10.- | Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.            | € 10.-    |
| AVANS v roku 1991.  | € 13.- | Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. stor. III. časť. Východné Slovensko.             | € 31,50.- |
| AVANS v roku 1995.  | € 15.- | Rapports du III <sup>e</sup> Congrès International d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.                    | € 8.-     |
| AVANS v roku 1996.  | € 15.- | Rapports du III <sup>e</sup> Congrès International d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.                    | € 3.-     |
| AVANS v roku 1997.  | € 18.- | Referaty o pracovnych výsledkoch čs. archeologie za rok 1958, časť II.                                   | € 1.-     |
| AVANS v roku 1998.  | € 18.- | Rímske kamenné pamiatky. Gerulata. Shmidlová, J.   | € 10.-    |
| AVANS v roku 1999.  | € 19.- | Sádok - Cibajky - Šiance. Gogová, S.   | € 3.-     |
| AVANS v roku 2000.  | € 20.- | Slovacchia. Crocevia delle civiltà Europee 2005.   |           |
| AVANS v roku 2001.  | € 32.- | Furmánek V. - Kujošský R.  | € 25.-    |
| AVANS v roku 2002.  | € 22.- | Slovenská archeológia 1962/2.  | € 7.-     |
| AVANS v roku 2003.  | € 23.- | Slovenská archeológia 1968/2.  | € 7.-     |
| AVANS - register za roky 1984-1993.   | € 25.- | Slovenská archeológia 1972/1.  | € 9.-     |
| AVANS v roku 2004.  | € 27.- | Slovenská archeológia 1984/1.  | € 9.-     |
| AVANS v roku 2005.  | € 27.- | Slovenská archeológia 1984/2.  | € 9.-     |
| AVANS v roku 2006.  | € 29.- | Slovenská archeológia 1985/1.  | € 9.-     |
| AVANS v roku 2007.  | € 29.- | Slovenská archeológia 1987/1.  | € 9.-     |
| Bajč-Vlkano. Sep. ŠZ 12/1964. Točík, A.   | € 1.-  | Slovenská archeológia 1987/2.  | € 9.-     |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980. Melicher, J.                                     | € 2.-  | Slovenská archeológia 1988/1.  | € 10.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981. Melicher, J.                                     | € 2.-  | Slovenská archeológia 1988/2.  | € 10.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986. Melicher, J.                                     | € 2.-  | Slovenská archeológia 1989/1.  | € 10.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987. Melicher, J.                                     | € 1.-  | Slovenská archeológia 1989/2.  | € 10.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988. Melicher, J. - Mačalová, H.                      | € 2.-  | Slovenská archeológia 1990/1.  | € 10.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990. Mačalová, H.                              | € 3.-  | Slovenská archeológia 1990/2.  | € 10.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992. Jasečková, M.                             | € 4.-  | Slovenská archeológia 1992/1.  | € 15.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994. Jasečková, M.                             | € 4.-  | Slovenská archeológia 1992/2.  | € 15.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996. Jasečková, M.                             | € 4.-  | Slovenská archeológia 1993/1.  | € 15.-    |
| Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998. Jasečková, M.                             | € 4.-  | Slovenská archeológia 1993/2.  | € 15.-    |
| Bojná. Nové nálezy z počiatkov slovenských dejín. Pieta, K.                                       | € 5.-  |  |           |

|  |        |  |           |
|--|--------|--|-----------|
| Slovenská archeológia 1994/1.  | € 15.- | Študijné zvesti 18/1970.   | € 9.-     |
| Slovenská archeológia 1994/2.  | € 15.- | Študijné zvesti 19/1981.   | € 7.-     |
| Slovenská archeológia 1995/1.  | € 16.- | Študijné zvesti 21/1985.   | € 8.-     |
| Slovenská archeológia 1995/2.  | € 16.- | Študijné zvesti 23/1987.   | € 9.-     |
| Slovenská archeológia 1996/1.  | € 17.- | Študijné zvesti 24/1988.   | € 6.-     |
| Slovenská archeológia 1996/2.  | € 17.- | Študijné zvesti 25/1988.   | € 5.-     |
| Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).   | € 12.- | Študijné zvesti 26/1990.   | € 18.-    |
| Slovenská archeológia 1997/1.  | € 18.- | Študijné zvesti 27/1991.   | € 15.-    |
| Slovenská archeológia 1997/2.  | € 18.- | Študijné zvesti 28/1992.   | € 20.-    |
| Slovenská archeológia 1998/1.  | € 20.- | Študijné zvesti 29/1993.   | € 18.-    |
| Slovenská archeológia 1998/2.  | € 20.- | Študijné zvesti 30/1994.   | € 15.-    |
| Slovenská archeológia 1999/1.  | € 20.- | Študijné zvesti 31/1995.   | € 20.-    |
| Slovenská archeológia 1999/2.  | € 20.- | Študijné zvesti 32/1996.   | € 21.-    |
| Slovenská archeológia 2000/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 33/1999.   | € 20.-    |
| Slovenská archeológia 2000/2.  | € 22.- | Študijné zvesti 34/2002.   | € 23.-    |
| Slovenská archeológia 2001/1-2.  | € 44.- | Študijné zvesti 35/2002.   | € 25.-    |
| Slovenská archeológia 2002/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 36/2004.   | € 30.-    |
| Slovenská archeológia 2002/2.  | € 22.- | Študijné zvesti 37/2005.   | € 20.-    |
| Slovenská archeológia 2003/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 38/2005.   | € 20.-    |
| Slovenská archeológia 2003/2.  | € 22.- | Študijné zvesti 39/2006.   | € 20.-    |
| Slovenská archeológia 2004/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 40/2006.   | € 35.-    |
| Slovenská archeológia 2004/2.  | € 22.- | Študijné zvesti 41/2007.   | € 40.-    |
| Slovenská archeológia 2005/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 42/2007.   | € 35.-    |
| Slovenská archeológia 2005/2.  | € 22.- | Študijné zvesti 43/2008.   | € 35.-    |
| Slovenská archeológia 2006/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 44/2008.   | € 35.-    |
| Slovenská archeológia 2006/2.  | € 22.- | Študijné zvesti 45/2009.   | € 35.-    |
| Slovenská archeológia 2007/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 46/2009.   | € 35.-    |
| Slovenská archeológia 2007/2.  | € 22.- | Študijné zvesti 47/2010.   | € 32.-    |
| Slovenská archeológia 2008/1.  | € 22.- | Študijné zvesti 48/2010.   | € 35,80.- |
| Slovenská archeológia 2008/2.  | € 22.- | Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre.            |           |
| Slovenská archeológia 2009/1.  | € 22.- | Březinová, G. - Samuel, M.   | € 20.-    |
| Slovenská archeológia 2009/2.  | € 22.- | Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.   | € 13.-    |
| Slovenská archeológia 2010/1.  | € 3.-  | Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.  | € 5.-     |
| Slovenská numizmatika VIII.  | € 3.-  | Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ost-slowakei in Bezug zu den Nachbargebieten. | € 10.-    |
| Slovenská numizmatika X.   | € 8.-  | Ve službách archeologie IV.  | € 25.-    |
| Slovenská numizmatika XV.  | € 8.-  | Ve službách archeologie V.   | € 25.-    |
| Slovenská numizmatika XVII.  | € 2.-  | Ve službách archeologie 2007/1.  | € 20.-    |
| Slovenská numizmatika XVIII.   | € 18.- | Ve službách archeologie 2007/2.  | € 20.-    |
| Stredné Slovensko 2.   | € 3.-  | Ve službách archeologie 2008/1.  | € 40.-    |
| Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.   | € 4.-  | Ve službách archeologie 2008/2.  | € 40.-    |
| Studia Historica Slovaca XVI.  | € 5.-  | Velikaja Moravia. Sokrovišča prošloga Čechov i Slovakov. Katalog - Kiev.                     | € 1.-     |
| Studia Historica Slovaca XVII.   | € 13.- | Východoslovenský pravek - Special Issue.   | € 28.-    |
| Studie muzea Kromeřížska 88.   | € 3.-  | Východoslovenský pravek I.   | € 7.-     |
| Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V. - Točík, A. | € 3.-  | Východoslovenský pravek II.  | € 7.-     |
| Študijné zvesti 7/1961.  | € 3.-  | Východoslovenský pravek V.   | € 13.-    |
| Študijné zvesti 8/1962.  | € 3.-  | Východoslovenský pravek VI.  | € 20.-    |
| Študijné zvesti 10/1962.   | € 3.-  | Východoslovenský pravek VII.   | € 20.-    |
| Študijné zvesti 12/1964.   | € 2.-  | Východoslovenský pravek VIII.  | € 20.-    |
| Študijné zvesti 13/1964.   | € 3.-  | Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800). Furmanek, V.   | € 19.-    |
| Študijné zvesti 14/1964.   | € 2.-  |  |           |
| Študijné zvesti 15/1965.   | € 3.-  |  |           |
| Študijné zvesti 16/1968.   | € 5.-  |  |           |
| Študijné zvesti 17/1969.   | € 5.-  |  |           |